

Антология
Осетинской
Драматургии

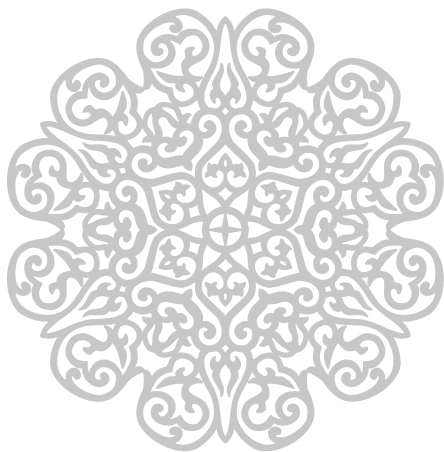

АНТОЛОГИЯ ОСЕТИНСКОЙ ДРАМАТУРГИИ

**АНТОЛОГИЯ
ОСЕТИНСКОЙ
ДРАМАТУРГИИ**

ТОМ I

Владикавказ
Издательство «ХАРИЗМА»
2022

ББК 84(2=521.323)6-6

А 72

**ПРИ ПОДДЕРЖКЕ
ПРЕЗИДЕНТСКОГО ФОНДА
КУЛЬТУРНЫХ ИНИЦИАТИВ**

Антология осетинской драматургии: Т.1. – Владикавказ: Харизма, 2022. – 000 с. – На осетинском и русском языках.

– ISBN отсутствует.

Текст: непосредственный.

Руководитель издательства «Харизма» Аида Харкиладзе выражает сердечную благодарность за поддержку проекта издания Антологии осетинской драматургии З. В. Кануковой – директору СОИГСИ им. В. Абаева, И. А. Хаймановой – директору Национальной научной библиотеки РСО-Алания, Т. К. Салбиеву – и.о. заведомом «Центр скифо-аланских исследований» ВНИЦ РАН, а также спикерам и кураторам Президентского фонда культурных инициатив.

ББК 84(2=521.323)6-6

К ЧИТАТЕЛЮ

Дорогие читатели, любители осетинского искусства слова и ценители богатого наследия и традиций осетинского театра. Вы держите в руках первый том «Антологии осетинской драматургии», издания, представляющего собой действенный ответ на насущный запрос времени, ясно ощущаемый, в первую очередь, театральной общественностью Осетии и чутко уловленный авторами данного проекта. Нет сомнений в том, что планируемая серия книг будет не только иметь широкую читательскую аудиторию, но и даст толчок развитию профессиональной драматургии и искусства театра Осетии. Сведение под одной обложкой осетинских драматургов разных эпох, начиная от основоположников этого жанра, представленных именами Елбыздыко Бритаева, Розы Кочисовой, не говоря уже о Коста Хетагурове, и заканчивая нашими современниками, позволит ясно представлять истоки и основные пути, которыми двигалась осетинская драматургия в прошлом столетии. Кроме того, оно позволяет ясно высветить все его идейно-тематическое и сюжетно-образное богатство, равно как и свойственное ему стилевое разнообразие, ставшие итогом коллективных усилий нескольких поколений драматургов.

Вместе с тем, его подготовку и обнаружение следует рассматривать как эффективный способ подведения итогов и обозначения возможных путей развития осетинского театра. Каковы особенно-

сти развития осетинской драматургии, сложилась ли осетинская театральная школа, и если да, то каковы ее характерные особенности, как в плане идейно-тематическом, так и в плане эстетики.

Фактически, это издание призвано предотвратить наметившийся разрыв в развитии осетинского театрального искусства, ставший следствием социально-исторических и историко-культурных сдвигов в общественной жизни и общественном сознании, которые имели место в последние три десятилетия. Главная цель проекта «Антология осетинской драматургии» – сохранить преемственность в развитии театрального искусства, его славных вековых традиций и обеспечить неразрывную связь поколений прошлого и настоящего.

*И.о. заведомом «Центр скифо-аланских исследований»
ВНИЦ РАН, канд. филолог. наук
Т. К. Салбиев*

БЛИЗКОЕ. РОДНОЕ. ВЕЧНОЕ.

Меньше всего эта статья претендует на глубокое литературоведческое исследование. Творчество выдающихся осетинских драматургов, поэтов, писателей становилось предметом пристального внимания ещё при жизни многих из них. В советский период, особенно в первые его десятилетия, им посвящались фундаментальные научные работы. А тиражи издаваемых произведений исчислялись сотнями тысяч. И действительно были времена, когда утверждение, что большинство осетин знали наизусть чуть ли не всего Коста Хетагурова, не воспринималось преувеличением. Времена те, похоже, прошли безвозвратно, и наследникам бесценной культурной сокровищницы периодически приходится напоминать, мимо чего они чуть ли не равнодушно проходят, довольствуясь ритуальными клятвами в любви и верности предкам.

Коста Хетагуров действительно наше всё, но именно он, отлитый в бронзу и высеченный в гранит, стал самой большой жертвой поклонения без памяти, когда в очередные юбилейные дни читаются заученные на века одни и те же три-четыре стихотворения, а о его потрясающей «Фатиме» мы судим по несомненно талантливому фильму, снятому на Грузия-фильм, а не по самой поэме. Что уж тут говорить о выдающихся предшественниках и современниках

Коста, имена многих из которых, для новых поколений слишком часто вообще ничего не говорят.

Ещё со школьной скамьи в мою эмоциональную память запали рассказы Арсена Коцоева и Секъа Гадиева. Пару лет назад, в 2020-ом купил сборники их произведений. Меня поразил новенький, как будто только что из типографии, том Арсена Коцоева. Дата выпуска – 2012-й, и тираж – 1000 экземпляров! Выдающийся писатель с потрясающе богатым осетинским словом, произведения которого не теряют своего значения и сегодня. А теперь назовите мне хоть одно мало-мальски значимое заведение, хотя бы один одиноко стоящий куст, которым бы присвоили имена Арсена Коцоева или Секъа Гадиева! Никто не отменял понятия «культурный оборот», «культурная среда», которые и формируют память как социокультурный феномен, формирующий и национальную идентичность, и ментальность народа.

Именно поэтому каждое новое издание произведений Е. Бритаева, Б. Гуржибекова, Р. Кочисовой, Д. Короева, Ал. Токаева и многих других, являются не рутинной издательской деятельностью, а важнейшей частью очень сложной работы (практически борьбы) за сохранение осетинской культуры и языка. Тем более, что даже для пишущего эти строки среди перечисленных и неназванных авторов многие стали открытием и откровением.

И поэтому книга даже их избранных произведений становится не так и легко открывающейся дверью в сокровищницу нашей литературы, мимо которой мы изо дня в день, год за годом проходим мимо, не желая тратить даже на любопытство. Взяв её в руки, открыв её первую страницу, вы совершите, конечно, не подвиг. Но точно поступок, который сможет изменить что-то очень важное в вашей собственной жизни.

Для современников Коста Хетагуров, Инал Кануков, Сека Гадиев, Блашка Гуржибеков, Елбыздыко Бритаев, Арсен Коцоев и многие другие были не просто литераторами. Они были творцами чего-то более значимого и значительного, из чего формировались национальное самосознание, национальная идентичность. Появление полноценной литературы, а тем более национального театра,

невидимыми нитями соединяло разбросанные по разным сторонам кавказского хребта и ущельям части одного этноса, позволяя осознавать себя единым народом.

Литература и драматургия условного «костаевского» периода больше чем просто литература и просто драматургия – она плоть и дух национальной идеологии, самое пронзительное отражение чаяний и надежд осетинского народа.

Осетинский народ вошёл в состав российской империи осознанно и добровольно, понимая спасительность этого шага. Это во многом способствовало особому отношению царской администрации к новым подданным и их во многом ускоренной интеграции в государственные структуры России. Открывались осетинские школы, в которых, да, учились дети не самых бедных семей. Но и в этом был огромный прогресс. В сельских церковно-приходских школах мог получать начальное образование более широкий круг детей. Многие из окончивших подобные школы впоследствии становились священниками, занимаясь просветительской работой. Другим путём добиться высокого социального статуса, что само по себе предполагало и высокий образовательный уровень, была служба в армии. Будет не лишним напомнить, что и отец Коста Хетагурова поступил в 1840-м году на службу в царскую армию, дослужившись до высокого не только для осетина звания поручик.

Всё это создавало пусть и тонкий, но всё более заметный и влиятельный слой осетинской интеллигенции. И она не могла не задумываться о судьбах собственного народа.

«Ещё в 70-х годах, – отмечал профессор Б. В. Скитский, – все живые силы осетинской разночинной интеллигенции, вышедшей из села, хорошо знавшие положение деревни, скорбели о судьбе своей бедноты и жаждали внести хоть луч света в это тёмное царство обездоленных и забитых крестьян». В 1874–1875-ом годах во Владикавказе создаётся кружок революционных народников, в который вошли А. Ардасенов, И. Шанаев, Д. Сохнев, Е. Газданов и другие. Главной своей задачей они считали образовательную и просветительскую работу, открывая для этого библиотеки, школы для детей несостоятельных родителей. Они уже тогда поняли, что

для тёмного, необразованного населения именно театр в самых простых и доступных формах может справляться с этой задачей. Любительскими коллективами стали ставиться пьесы на осетинском языке. Одна из таких пьес, «Дыгуры цардаёй», написанная учеником ардонской духовной семинарии Муха Гардановым, была поставлена в 1898-ом году в селении Христиановском (нынешняя Дигора). Текст пьесы не сохранился. Но сохранилась рукопись стихотворной драмы Муссы Тхостова «Темир Забияты», датированная 1 января 1892-го года. Этот текст можно считать первой известной попыткой написать драму на родном языке.

Можно спорить о совершенстве пьесы, но в ней уже отмечаются признаки подлинного драматического конфликта, актуальности темы, достаточно стройной композиции, интересный сюжет.

Опять же о высоком уровне образованности тогдашней осетинской интеллигенции говорит то, что Мусса Тхостов учился в Одесском университете.

Попытки создания драмы на родном языке (на обоих его диалектах) отмечались и в Северной, и в Южной Осетии. В самом этом факте отражалось желание сценическими средствами показать жизнь осетинского народа, что связывало сюжет с народным бытом, обычаями, обрядностью и народным творчеством.

Но, несомненно, качественный сдвиг уровня осетинской драматургии произошёл у Коста Хетагурова. Интерес к ней он проявил ещё в годы учёбы в Академии художеств (1881–1885). Театральная деятельность занимала в его жизни далеко не последнее место, чего не скажешь о нашем интересе именно к этой стороне его творческого наследия. Хотя самое поверхностное погружение в эту тему открывает массу неизвестных широкому кругу самых искренних почитателей Коста фактов.

О раннем интересе Коста Хетагурова к театральному искусству свидетельствует его ближайший родственник Андукапар Хетагуров, учившийся с ним в одно время в ставропольской гимназии. Однажды Коста чуть не удрал из гимназии с какой-то бродячей труппой.

Уже в студенческие годы он пытался написать пьесу о жизни кавказского студенчества в Петербурге. Сохранившиеся черно-

вые наброски испещрены его поправками. В последующих попытках написать пьесу (например, «Поздний рассвет») просматривается эволюция его взглядов от необходимости просветительской работы среди народа к осознанию неизбежности борьбы за его права.

В Петербурге Коста Хетагуров написал драматическую поэму «Чердак». И в ней он пишет о студенческой жизни со спорами о свободе, братстве и любви.

Вернувшись в 1885-ом году в Осетию, продолжая заниматься живописью и литературой, не отходит от увлечённости театром. Он не только рисует декорации к спектаклям, но и выступает в них в качестве актёра. По свидетельствам современников, «играл очень недурно, не отличаясь от заправских артистов». А в 1888-ом году он выступил в качестве постановщика драмы И. В. Шпажинского «Кручина».

Ныне напрочь забытый автор, в те годы пользовался большой популярностью, а в постановках его пьес принимали участие крупнейшие актёры своего времени: Савина, Ермолова, Комиссаржевская, Садовский.

В пьесе другого известного в те годы драматурга В. А. Крылова «Шалость» Коста играл роль художника Батова, влюблённого в героиню, которую играла Анна Цаликова.

Несомненно, Коста не мог не испытать глубочайшего влияния русской литературы и, если, говоря о «Фатиме», в этой действительно великой поэме, чувствуется присутствие мятежного духа любимого им Лермонтова, то в «Дуне» ощущается влияние А. Н. Островского.

И нет в этом ничего дурного, учитывая, что речь идёт не только о первой законченной, а потому и цельной пьесе молодого автора, но и о первой пьесе только-только нарождающейся осетинской драматургии.

Вокруг «Дуни» периодически возникали литературоведческие споры, связанные с трактовкой образа главной героини. Пьесы А. Н. Островского являются жесточайшей критикой мещанско-купеческого общества на историческом надломе перехода его от старых, во многом патриархальных отношений, к новым, уже никакими

ханжескими приличиями не прикрываемым капиталистическим отношениям, когда даже предполагаемая прибыль, отметала любые моральные ограничения, если они препятствовали её получению.

Но мы не называем Островского революционным демократом. Сомневаюсь, что и Коста в момент написания «Дуни» являлся им. Именно поэтому мне кажется преувеличением сравнение схематически достаточно простой пьесы молодого Коста Хетагурова с романом Чернышевского «Что делать?».

В рамках сугубо советской идеологической школы некоторые критики утверждали, что в «Дуне» описывается деятельность революционно-демократической интеллигенции. Против подобной трактовки выступал

Н. Г. Джусойты. Позволю себе предположить, что в «Дуне» Коста ещё не критик и обличитель, а скорее очень внимательный наблюдатель. Может именно поэтому наиболее рельефно и интересно прописаны образы отрицательных персонажей. Да, без глубокой разработки, как бы цепкие наброски типажей, когда даже их фамилии несут информационную нагрузку: Мазилов – художник, Перышков – литератор, Трубадуров – музыкант. А ведь каждый из них представитель той самой интеллигенции, одой которой вроде предлагается воспринимать «Дуню». Другой её представитель, жених Дуни с не менее говорящей фамилией – Светлов, воспринимается почти второстепенным персонажем, хотя именно он олицетворяет некий светлый путь, открывающийся героине логикой самой пьесы.

Возможно, в этом заключался идеализм Коста, надежда на то, что образование и просвещение сами по себе способны преодолеть пороки общества.

Порой Дуню сравнивают с Фатимой из одноимённой поэмы, как образец борьбы женщин за свободу. Только нет в «Дуне» того пронзительного накала страстей, любви и боли, способных вознести на вершины счастья и низвергнуть в пропасть трагедии. В «Дуне» Коста Хетагуров в каком-то смысле позиционирует себя русским писателем, а в «Фатиме», также написанной на русском, он абсолютно национален, более убедителен и точен как художник, соз-

дающий объёмный и живой мир, частью которого он оставался до последнего дня своей жизни.

Дуня и Фатима из разных и бесконечно далёких друг от друга миров. Возможно, Коста и хотел преодоления пропасти между столь дорогими ему женскими образами (он очень трепетно относился к своей пьесе, мечтал увидеть её в постановке профессиональных артистов), но сама реальная жизнь делала это невозможным. У Дуни был выбор. Она очень спокойно и даже обыденно ушла из дома отца, уехала в Петербург, нашла работу, а потом, встретив любимого человека, соединила с ним свою судьбу.

Фатима была не просто повязана условностями кодекса поведения горской девушки и адатом – они сковывали её цепью, разрыв каждого звена которой давался чудовищной душевной болью и, в конечном итоге, кровью. На разрыв души – уход от отца, на разрыв сердца – отказ принять любовь вернувшегося из небытия, но по-прежнему любимого ею Дзамболата.

По сути «Фатима» та же драма, написанная в стихах. Неслучайно к ней вновь и вновь обращаются новые поколения режиссёров и актёров, понимающих и сложности её сценического воплощения, и бесконечные трудности создания образов Фатимы и Дзамболата, Наиба и Ибрагима.

И поэтому тоже Коста Хетагуров по праву считается и основоположником осетинской драматургии. За ним потянулись, возможно, благодаря ему и появились новые писатели и драматурги. Их творчество ни в коем случае не стоит рассматривать лишь с точки зрения исторического процесса зарождения и развития осетинской литературы. Да, они принадлежали к различным сословиям, отличались политическими и идеологическими взглядами и предпочтениями, но спустя и более ста лет их произведения во многом сохраняют художественную ценность, а как письменные свидетельства жизни современного им осетинского общества просто бесценны.

В течение двух лет, в 1902-ом и 1903-ем, практически одновременно, на обоих диалектах осетинского языка появились пьесы двух осетинских писателей: «Едули» («Дурачок») В. И. (Блашка) Гуржибекова и «Уараседзау» («Побывавший в России») Елбыздыко Бри-

таева. Считается, что Бритаев, скорее всего, уже был знаком с изданной на дигорском языке книгой Гуржибекова, в которую вошли его стихи и пьеса, прежде чем самому взяться за перо. При нашей любви назначать того или иного человека в первопроходцы или в основоположники – это немаловажный факт.

Но всё же самым важным для нас является появление двух талантливых и самобытных писателей, одного из которых, Б. Гуржибекова, по полному праву можно считать первым дигорским писателем.

Власий Иванович (Блашка) Гуржибеков, офицер на русской службе, прожил короткую жизнь. В 37-летнем возрасте он погиб на русско-японской войне.

Единственную свою пьесу «Дурачок» он сам обозначил притчей («амбисонд»). Уже подзаголовком Гуржибеков подчеркнул актуальность темы: «Современная притча о том, как богатые и простые Царуговы сватали своему дурачку единственную красавицу-дочь обедневших дворян Борхаевых Хан-Гуассу». То, что раньше воспринималось неразрешимым конфликтом социального неравенства, принципиальной невозможностью брака между дворянином и простолюдином, буквально продавливалось в жизнь. Борхаевы – обедневшие дворяне-алдары, Царуговы – разбогатевшие простолюдины (мещане во дворянстве). Тезада, мать сына-дурачка, произносит ключевую фразу о том, что именно они принадлежат к новому алдарству, которое теперь – деньги, которые ломают старые социальные перегородки, делая невозможное возможным. А особую остроту этому всесилию денег придаёт как раз реальная умственная неполноценность жениха. В любой другой ситуации, при равенстве сторон, этот брак был бы невозможен. Но Борхаевы разорены, и это не просто досадное недоразумение, которое можно как-то исправить, это проявление неумолимого процесса деградации дворянства, как класса уходящей формации. И если кто-то из дворян продавал поместья и земли, то Борхаевы вынуждены продать свою дочь. Аналогичный процесс в форме комедии описан у Авксентия Цагарели в его «Хануме» (разбогатевший кожевник хочет выдать свою дочь за разорившегося престарелого князя ради титула), написанной в 1882-ом году и имеющей счастливый финал.

Финал пьесы Гуржибекова ближе к правде жизни, в которой подчас драмы бывает больше, чем комедии.

Монархист, верный проводник царской политики на Кавказе, искренний православный и столь же искренний последователь осетинских народных верований и традиций, Блашка Гуржибеков в творчестве своём оказался честным художником, замечавшим очень важные и, возможно, тревожившие его изменения в обществе и человеческих отношениях. Этим он и ценен, этим он и сохранился в ряду выдающихся первопроходцев-основателей профессиональной национальной (дигорской) литературы.

Пожалуй, ни об одном человеке в нашей литературе не было столько споров и разногласий, как о, возможно, самом выдающемся осетинском драматурге и публицисте Елбыздыко Бритаеве. Сам градус восхваления и отрицания его таланта говорит о личности действительно неординарной. Являясь современником целой плеяды выдающихся осетинских литераторов, он в числе немногих сумел сохраниться в реальной, а не только исторической (узкий круг специалистов) памяти своего народа.

Когда осела пыль яростных баталий вокруг его творчества и политических взглядов (В 1939-ом году на юбилейных торжествах, посвящённых 80-летию Коста Хетагурова, за доброе имя Елбыздыко Бритаева пришлось вступить самому А. А. Фадееву. Но сначала в 1952-ом, а потом и в 1963-м вновь возникали дискуссии, когда тот же Н.Г. Джусойты признавал, что «вынужденно сосредоточил своё внимание на идейно-тематическом анализе произведений, характеристика драматического искусства Бритаева отодвинулась на второй план»), была-таки наконец признана его выдающаяся роль в становлении осетинской драматургии и осетинского театра. Более того, он был объявлен основателем и первой (драматургии), и второго (театра). И была в этом историческая справедливость, потому что именно его перу принадлежат первые пьесы, написанные на осетинском языке. Именно они оказались и первыми, поставленными на сцене.

Елбыздыко Бритаев родился в семье горца-бедняка. В 1903-м окончил реальное училище для одарённых детей во Владикавказе

и в том же году стал работать учителем в родном селе Даллагкау. В 1902-ом году он пишет первую свою пьесу «Уæрæсæдзау», а в следующем, 1903-ем, заканчивает «Худинаджы бæсты – мæлæт».

Ещё до своей публикации в 1905-ом году, обе пьесы были поставлены, по утверждению одного из первых осетинских актёров Б. И. Тотрова, который сам дебютировал в роли Гырыма в «Лучше смерть, чем позор», сначала в родном селении Е. Бритаева Даллагкау его учениками, а весной 1904-го года учащимися Ардонской семинарии. Потом уже в селении Ольгинское обе пьесы были разыграны группой молодых людей. Главным в этом событии было то, что впервые в истории Осетии был сыгран спектакль из жизни осетин на родном языке.

В 1906-ом году осетинская молодёжь в Тифлисе создаёт драматический кружок, и 24-го мая этого же года в гостинице «Ватцел» они показывают первый спектакль по пьесе Бритаева «Лучше смерть, чем позор» («Худинаджы бæсты – мæлæт»), чуть позже – «Побывавший в России» («Уæрæсæдзау»).

«Уæрæсæдзау» является по сути сатирой на оторвавшихся от своих корней осетин, примитивно перенимавших внешние признаки передовой в их понимании цивилизации, сделав услужливое лакейство главным источником своего благополучия.

Елбыздыко Бритаев уже тогда заметил признаки болезни, которые и после его ухода продолжали разъедать устои осетинского сознания и общества.

В основе «Худинаджы бæсты – мæлæт» острейший конфликт между двумя понятиями чести и достоинства. Два друга-побратима, один из которых, Гырым, после убийства оскорбившего его пристава, требует от своего друга пастуха Ахмата отдать ему лучшего скакуна из охраняемого табуна. Для Ахмата честью и достоинством является сохранение доверенного ему общиной табуна. И он не готов поступиться ими даже ради лучшего друга.

Да, абречество Гырыма обусловлено произволом и несправедливостью царских приставов, но оно же оборачивается произволом и несправедливостью уже самого Гырыма по отношению даже к самым близким людям.

Уже этими пьесами молодой Елбыздыко Бритаев заставил говорить о себе всю Осетию. Ими же он обозначил свои этические и политические взгляды, яростное неприятие социальной несправедливости и протест против произвола царской администрации.

Поэтому он и принял участие в первой русской революции в 1905–1907-ом годах, за что был выслан из Осетии. Именно под её впечатлением в 1905–1906-м годах им была написана трёхактная трагедия «Хазби», одна из лучших его пьес.

Именно в ней в наиболее острой форме Е. Бритаев заявляет главным для себя защиту свободы, когда одной из форм борьбы за неё может быть и народное восстание. На современников новая пьеса Е. Бритаева оказывала революционизирующее влияние.

Но странным образом именно «Хазби», даже годы спустя после Октябрьской революции, объявлялась реакционной. И у этого парадокса были идеологические корни.

В советской историографии вполне закономерно присоединение Осетии, как и всего Кавказа к России, считалось делом прогрессивным. А потому категорически не принималась трактовка любого проявления недовольства произволом царской администрации горских народов народно-освободительным движением, хотя движение Шамиля до определённого момента именно им и было.

Сразу после русско-турецкой войны 1828–1829 гг. Николай Первый обратился к генералу Паскевичу с являвшимися по сути программными словами: «Кончив, таким образом, одно славное дело, предстоит вам другое, — усмирение навсегда горских народов или истребление непокорных» Давно идущая к тому моменту кавказская война давала широчайший простор для трактовки слов императора. Поэтому порой «усмирение» и «истребление» были действием одного порядка.

Положительный характер присоединения Кавказа не отменял произвола и злоупотреблений новой царской администрации очень часто на среднем и нижнем управленческом уровне. Это не могло не вызывать сопротивления, когда периодически вспыхивали волнения и беспорядки. Но не имели они в Осетии своей целью выход

из состава российской империи, а были именно формой протеста против несправедливости и притеснений.

Летом 1830 года генералом Абхазовым, видимо в порядке усмирения, дотла были сожжены сёла родного Е. Бритаева Куртатинского ущелья. Затем, не встретив сопротивления, он вошёл в Кобан и приказал сжечь дома и посеы кобанцев. 4 августа в Даргавсе по его приказу были собраны все жители Тагаурии, которым было зачитано «Объявление тагаурцам, пребывавшим непокорными». Оно, кстати, было полностью включено Е. Бритаевым в текст пьесы «Хазби». Уже этим абсолютно точно указываются время и место описываемых в пьесе действий. И тогда становятся понятными и причины последовавшего после действий Абхазова даже не восстания, а попытки восстания горцев.

Обвинения в отсутствии в пьесе историзма строятся на отрицании реальности образа Хазби лишь на основании отсутствия письменных тому свидетельств. И куда-то вдруг исчез прежний пиетет перед устными сказаниями и народными героическими песнями, до того почитавшимися вполне сносными историческими источниками даже тогда, когда наконец у осетин появилась в девятнадцатом веке полноценная письменность.

И ещё один штрих – в традиции осетинской героической песни не было случая, чтобы она посвящалась несуществующему герою.

Удивительным является то, что одним из «обличителей» Е. Бритаева выступал Нафи Джусойты: «Если иметь в виду такие требования жанра исторической трагедии, как обязательное наличие реальных исторических событий и действительных исторических лиц, то »Хазби« неправильно называть исторической драмой». Это при том, что на тот момент уже были исследования одного из крупнейших историков Осетии М. М. Блиева, указывавших, что события 1830–1831 годов происходили именно так, как они описаны в пьесе Е. Бритаева.

Е. Бритаев своей пьесой делает то, что не единожды делали в разные времена выдающиеся писатели, драматурги, композиторы, которые, стремясь высказать своё отношение к современным им переломным событиям, обращались к аналогичным фактам различ-

ных исторических эпох. Именно это и сделал Е. Бритаев, выразивший через обречённый, но возвышенный героизм народного героя Хазби своё отношение к первой русской революции.

Лучше всего об этом написал Цомак Гадиев, сам бывший известным революционным деятелем: ««Хазби» ещё не был опубликован, когда неоднократно ставился в театре.

Впервые спектакль состоялся в 1908 году в Дзауджикау... Елбыздыко, будучи сам революционером, призывал лучших представителей народа: «идите на великий бой», как Хазби и его друзья, потому что нужно спасти народ от проклятого ярма царской администрации!»

Самое удивительное, что об этом же пишет и Нафи Джусойты: «Он (Бритаев) писал о своём времени, о революционной борьбе народа и причинах его поражения. История выступает лишь удобной аналогией современности».

Но тогда тем более возникает естественный вопрос — а в чём в таком случае заключается реакционность «Хазби»?

Ничто, на самом деле, так не вредит историчности взгляда на те или иные события, как идеологическая зашоренность в любом её проявлении.

«Хазби» оказалась первой пьесой Е. Бритаева, в которой появились женские образы — Нана, мать Хазби, Ханифа, его жена и Госка, его сестра. Всё это выстраивает события и смысловые подтексты второго и третьего плана, делая сценическую жизнь объёмной и максимально реалистичной. И героический образ Хазби приобретает черты живого человека, который любит и страдает, сомневается и переживает.

Именно самоотверженная любовь близких ему женщин создаёт это щемящее чувство неизбежной потери, жертвенности борьбы Хазби ради народа и ради самых близких ему людей. И они, понимая это, каждым словом, каждым движением наполненных болью глаз, одновременно благословляют Хазби и прощаются с ним.

Нелёгкому положению женщины-горянки, решившей бросить вызов судьбе, волей вековых обычаев и адатов обрекавшей её

на бесправное положение, посвящена пьеса «Две сестры» («Дыууæ хойы»), написанная Елбыздыко Бритаевым в 1907-ом году в назрановской тюрьме, в которой он отбывал наказание за участие в революционных событиях.

Впервые она была поставлена в 1909-ом году во Владикавказе и Тбилиси, хотя опубликовать её Е. Бритаев смог только в 1922-ом году в альманахе «Малусæг» незадолго до смерти.

«Две сестры» считаются вершиной творчества драматурга, хотя после неё были написаны ещё две знаковые пьесы – «Маймули рухсаг, æгас цæуæд ирон театр» («Мир праху обезьяны, да здравствует осетинский театр») и эпическая «Амыран».

Тема освобождения женщины уже сама по себе носила острый социальный характер. Получая образование не только в Осетии, но и далеко за её пределами, горянка сталкивалась с ситуацией, когда её могли в прямом смысле не выдать, а именно продать замуж за тот же калым. И не один Е. Бритаев понимал очевидную дикость подобной ситуации. (Вспомним «Дурачка» Б. Гуржибекова).

Во время написания «Двух сестёр» влияние семейно-родовых обычаев было огромно, тем острее воспринималась современниками разыгравшаяся в пьесе драма, когда женщины сами встали на защиту своих прав.

Внутренняя композиционная стройность, от действия к действию обостряющийся конфликт, похищение Асиат, её освобождение и, как и сегодня рассматриваемая вызовом устоявшимся обычаям, женитьба на ней действительно любящего её человека, конечная победа сестёр, оплаченная гибелью старшей сестры Хансиат – всё это держало в напряжении внимание современного Е. Бритаеву зрителя.

Но и десятилетия спустя, национальный театр не раз обращался именно к «Двум сёстрам», притягивавшим яркостью и жизненной достоверностью характеров героев, сюжетной линией, способной держать в напряжении до самого финала драмы, возможно, и подсмотренной Е. Бритаевым в реальной жизни, в которой далеко не всегда подобные ситуации заканчивались счастливой развязкой.

Над своей последней пьесой «Амран» Е. Бритаев работал долгих тринадцать лет, начиная с 1909-го и до самой своей смерти в 1922-ом году. В ней древнегреческий миф становится лишь отправной точкой для его собственного осмысления жизни, места в ней человека, его вековое стремление к свободе.

«Люди проливают свою кровь за обездоленных... Их топчут в грязь, мучают, над ними надругаются! Всё лучшее в человеке смешивается с помоями. Тысячи наших братьев копошатся в грязи, создают богатство и роскошь для других, в то время как сами гибнут, заражённые ядом разврата и невежества», – писал Е. Бритаев в письме от 10 августа 1909-го года, объясняя замысел начавшейся работы над «Амраном».

Елбыздыко Бритаев прожил сложную, яркую и не очень длинную жизнь. Но, как и у Коста, она оказалась до предела заполнена судьбоносными событиями и осмысляющим их ход и суть творческим поиском.

Родившись в эпоху, казалось, несокрушимости российской империи, чутким ухом талантливого художника, он расслышал отдалённый гул надвигающихся катаклизмов, приведших к её крушению. Может, и писалась так долго последняя пьеса «Амыран», отражая мучительный поиск точки опоры в реальности нарождающегося нового строя.

Возможно, и это тоже кем-то воспринялось некоей идеологической неустойчивостью, позволявшей наиболее яростным критикам Е. Бритаева не только отрицать его талант, но и отказывать его творческому наследию в месте в литературе победившего пролетарского строя.

Но пролетарского строя нет уже более тридцати лет, а мы вновь и вновь перелистываем страницы его непростой жизни, пытаемся понять её, вчитываясь в строки написанных Е. Бритаевым произведений.

Они современны искренностью любви большого художника к своему народу, глубиной погружения в природу человеческой души, позволяющими и новому поколению зрителя повто-

рять за своими предшественниками, что всё происходящее на сцене и обо мне тоже.

Особое место в осетинской литературе этого периода занимает Роза Пшиевна Кочисова, которой судьба отмерила трагически короткую жизнь – 1888–1910. Ею были написаны всего лишь три пьесы, из которых последняя, «Зæхх – ме, вдисæн, хур – маæ комдзот», осталась в пересказе видевшего её на сцене проф. Б. А. Алборова.

Надо было создать нечто действительно выдающееся, чтобы обратить на себя внимание сначала своих современников, а потом вызывать в последующих поколениях неподдельный интерес и желание вновь и вновь ставить её пьесы не только на сцене профессионального театра, но и во многих самодеятельных коллективах.

В девятнадцать лет, 22 апреля 1907-го года на страницах газеты «Ног цард» («Новая жизнь») Роза Кочисова призвала к освобождению от гнёта вековых предрассудков всех осетинских девушек, подписавшись псевдонимом «Ирон чызг».

В родном селении Р. Кочисовой, Ольгинское, ещё до этого события был организован драматический кружок, который собрал двенадцать отважных девушек. Об участии мужчин не могло тогда быть и речи. Для этого женского коллектива и стала писать свои небольшие пьесы юный драматург.

Практически все сюжеты для них Р. Кочисова брала из национального фольклора. Первая пьеса «Нæ гъырыстыф сæрра» («Наш пристав сошёл с ума») была основана на народной сказке, в которой бедняк, нашедший мешок с золотом, понимая, что его собственная жена поделится этой должной остаться тайной радостью на всю округу, обставил рассказ о находке такими нелепыми подробностями, воспринятыми женщиной за чистую монету, которые сделали абсурдными все её же свидетельские показания уже в суде.

Сегодня она смотрится весёлой комедией, но современниками автора пьесы воспринималась острой сатирой на ежедневную, знакомую им в смысловых подробностях жизнь, в которой пристав считался абсолютно враждебным персонажем. Злой, жадный, не всегда умный, но всегда готовый обобрать несведущего в законах и без того бедствующего горца.

Роза Кочисова не могла пройти мимо острой для своего времени темы кровной мести. Ей посвящена пьеса «Маэ уарзондзинад æви маэ фыды ныхас» («Моя любовь или завет отца»). Она не была опубликована при жизни автора. Уже при советской власти её рукопись была найдена проф. Г. А. Дзагуровым и передана в Северо-Осетинский научно-исследовательский институт. Впервые она была опубликована Х. Ардасеновым с его предисловием в 1940-ом году в журнале «Мах дут».

Старый Заурбек поручил сыну Камболату отомстить за поруганную честь некоему Еста Курдиаты, когда-то похитившему его жену. Спустя время Камболат встретил и полюбил Меретхан, не зная, что она дочь Еста. Страшное открытие поставило его перед выбором между заветом отца и любовью. Он убивает Меретхан, а потом стреляется сам.

Долг мести, тянущийся десятилетиями, смертельными кандалами опутывает жизнь горцев, лишая детей отцов, лишая молодёжь возможности стать отцами. Камболат смыл позор отца позором убийства женщины. Для горца это было страшным преступлением. И хотя он вынес себе и сам же исполнил смертельный приговор, не возникает желания понять, простить и оправдать его поступок. И этим только усиливается острота ощущения случившейся трагедии.

И третья пьеса Розы Кочисовой, «Зæхх – ме, вдисæн, хур – маэ комдзог» («Земля – свидетель, солнце – обличитель»), сохранившаяся для нас в сюжетном пересказе проф. Алборова, была трагедией, имеющей фольклорную основу. Два друга любят одну девушку. Она предпочла первого, а второй затаил обиду. В одном из походов он убивает счастливого соперника, объявив, что тот погиб от руки врага, а спустя время, женится на вдове друга. Но чувство вины не покидает его, и он рассказывает позорную тайну жене. Она мучилась всю ночь, а под утро выстрелила ему прямо в сердце.

И если в народных преданиях поступки героев объясняются роком и предначертанной судьбой, то в пьесе Розы Бритаевой ставится проблема свободы выбора и моральной ответственности за него.

Мы не можем с точностью предположить, как сложилась бы жизнь совсем ещё молодой женщины, проживи она больше отпущенного ей судьбой, но можем позволить себе искреннее сожаление не только из-за её слишком раннего ухода, но и из-за неслучившихся и несбывшихся новых талантливых пьес, обещанных незаурядным талантом совсем ещё юного драматурга.

Мы часто пишем свою историю литературы, драматургии, культуры по наиболее значимым именам, не очень задумываясь, что за каждым из них стоит жизнь многих их современников, формировавших ту самую питательную среду, которая помогала становиться и раскрываться тому же Елбыздыко Бритаеву, Розе Кочисовой... А они уже, в свою очередь, были ориентиром и высочайшей планкой для последователей.

Борис Андреевич Алборов (1886–1970), ставший впоследствии филологом, историком осетинского театра, профессором, родился в том же селении Ольгинское, где родилась и Роза Кочисова. Он прекрасно знал её и дружил с ней.

Б. А. Алборов утверждал, что его пьесы ставились ещё до появления пьес

Е. Бритаева и показывались в Беслане, Дарг-Кохе, Хумалаге. Тепло принимались спектакли «Побывавший в Японии» («Япондзау») и «Злоумышленник». В одноактных комедиях «Обилие у предков» («Нæ фыдæлты бæркад») и «Сердце бедняка тешится во сне» («Мæгуыры зæрдæ фынтæй дзæбæх») он высмеивает, похоже, бессмертные наши проблемы пристрастия к бесконечным застольям, обращающимся обычным пьянством, и стремление на пустословии и ничего неделании, добиваться незаслуженных почестей.

Потом были «Куцык и Госама», «Верная жена», но всё же пьесы

Б. А. Алборова можно рассматривать прежде всего в контексте процесса развития осетинской драматургии. Их уровень не позволил им стать частью репертуара профессионального театра.

Упоминания заслуживает писательница Елена Афанасьевна Коцоева (1885–1923), показавшая себя своей единственной пьесой «Первый день нового учителя в школе» («Ног ахурганаджы фыц-

цаг бон скъолайы»), изданной в 1908-ом году одарённым и пытливым автором. Уже название пьесы говорит, что главными в ней будут проблемы образования, и особенно остро для того времени – образования для девочек.

Никому не подражая, Е. А. Коцоева выстраивает сюжет, создаёт самобытные характеры, претендуя на новаторство и в драматургической терминологии. Молодая писательница, на момент написания пьесы ей было всего двадцать три года, обозначила одну из самых животрепещущих проблем для горцев, которую нам, нынешним, не понять, – саму возможность дать своим детям образование, бывшее безграничной ценностью и слишком часто труднодостижимой целью.

Абсолютно естественно и закономерно в творчестве многих осетинских писателей, поэтов и драматургов тема просвещения и пробуждение, через него самосознания народа становилась самой главной и насущной.

Именно поэтому заслуживает хотя бы упоминания Шамиль Бекмарзаевич Абаев (1878–1940). Он начал писать в 1902-ом году. В 1907-ом его стихотворения, посвящённые памяти Коста Хетагурова и Блашка Гуржибекова, появились в осетинской газете «Ног цар». Как поэт и общественный деятель, он и был популярен в то время.

Лишь много лет спустя, уже после его смерти, при поиске пьес Георгия Малиева в архивах профессора Василия Ивановича Абаева были обнаружены рукописи драматических произведений Шамиля Абаева, хранившиеся у Василия Ивановича аж с 1936-го года. Он же говорил, что написаны они прекрасным языком.

Речь идёт о трёх пьесах, объединявшихся авторским замыслом в драматическую эпопею-трилогию. Первая часть «Бонгинта» («Имущие») была написана в 1906-ом году. Вторая «Лæгæхсæртæ» («Отважные») и третья часть без названия были написаны в 1907–1908-ом годах. Все они объединены общим замыслом и действующими лицами.

В «Имущих» бедняк Дабе уходит на русско-японскую войну, купив под вексель у лавочника Хаджимета коня. Учитель Батырбек

пытается убедить его, что настоящие враги рядом, в родном селе, тот же лавочник и старшина Дигис.

Пока Дабе искал славы на поле боя, Дигис надругался над его женой Даухан. От болезни умирают оба сына. Хаджимет требует от неё оплаты долга. Женщина кончает жизнь самоубийством. Вернувшийся Дабе оказывается на пепелище жизни, срывает Георгиевский крест и клянётся мстить.

Вторая часть «Отважные» напрямую отражает события первой русской революции в родном селе Дабе. В третьей части показано постреволюционное время реакции.

Понятно, что подобная трилогия не могла быть в то время ни опубликована, ни, тем более, поставлена. Так и затерялась она и забылась среди прочих бумаг, превратившись в своеобразный клад в чужом архиве.

Обращая внимание на практически утерянную пьесу, увы, оставшегося известным лишь всё более сужающемуся кругу специалистов Шамиля Абаева, хочу подчеркнуть главное – литературная жизнь обеих Осетий не ограничивалась вопедшими в каноническую хрестоматию именами. Она была значительно богаче, ярче и насыщенней.

В 1912-ом году была поставлена пьеса Давида Григорьевича Короева (1890–1924) «Не я был, а кошка» («Æз нæ уыдтæн, гæды уыди»).

Он родился в Южной Осетии в бедной многодетной семье. В поисках лучшей жизни она перебралась в Алагир, где Давид получил начальное образование в сельской школе. Потом была владикавказская городская школа, а в 1908–1909-м бухгалтерские курсы в Тифлисе. После них он возвращается во Владикавказ и работает в «Обществе распространения образования и технических знаний среди горцев».

Кроме уже названной пьесы, Давидом Короевым были написаны «Гадалка» («Дæсны») и «Влюблённые» («Уарзæттæ»). Он писал стихи, был собирателем осетинского фольклора, особенно любил жанр короткого юмористического рассказа.

Пьеса «Не я был, а кошка» продолжает и развивает лучшие традиции драматургии Е. Бритаева и Р. Кочисовой. И не отдельные случаи несправедливых решений того или иного чиновника показывает автор, а их обыденность и закономерность, порожаемые существующей административной системой, частью которой могут быть представители разных национальностей. Поэтому, читая подзаголовок к названию пьесы «Одна из картин современной жизни», мы понимаем, что любая иная картина из современной автору жизни, мало чем бы отличалась от показываемой зрителю.

Впервые в осетинской драматургии появился образ осетина-революционера Темирболата. То, что он является для автора положительным героем, подчёркивается его описанием: он высок, красив и молод. Подобными вводными характеристиками Д. Короев награждает каждого персонажа пьесы. О Килкусе (хънхъус) и Гуцыре: «ни то, ни сё, растрёпанные, с неподстриженными усами; Гуцыр – сутулый, Килкус с горделивой осанкой, уши длинные, ум короткий!». Уже этим Д. Короев заявляет комедийный жанр своей пьесы.

Описываемые персонажи не просто комичны, гротескность их образов поднимает саму пьесу до уровня острой социальной сатиры. А это оружие бывает порой острее прямых обличительных текстов, какими, например, были пьесы того же Е. Бритаева.

Именно поэтому написанная в 1910-ом году пьеса, два года не могла пробиться на театральные подмостки, и три года не публиковалась.

Ещё одним из ярких представителей осетинской драматургии описываемого периода был Алихан Инусович Токаев (1895–1920). Он родился в горном селении Даргавс в большой патриархальной семье – двадцать восемь человек при двух работниках. В восемь лет он пошёл в Даргавскую двухклассную школу. В том же 1903-ем году удалось послать его учиться во Владикавказ. Но тяжёлое материальное положение не позволило мальчику продолжить учёбу.

В 1910-ом году дядя по отцовской линии Темирболат Токаев забрал его с собой в Баку и отдал в мореходное училище. Алихан играл на скрипке, гитаре, балалайке, гармошке, рисовал и уже тогда стал писать стихи. Но при всём своём разностороннем даровании

у него не было возможности заниматься искусством. Зато он всё больше вовлекается в политическую деятельность. Именно её отенок отчётливо виден в его единственной пьесе «Белые вороны» («Урс сынтътә»), поставленной в апреле 1914-го года в Баку.

Милуан, дочь богатого Калауа, полюбила бедняка Цара. Отец требует неподъёмный калым в тысячу рублей. Эту сумму готов заплатить Габпа, покупая по сути жену для своего сына-дурачка Казуата. Цара похищает Милуан, но в перестрелке погибает он сам и бросившиеся в погоню за беглецами братья Милуан. Девушка предпочитает погибнуть, бросившись в воду. Но и эта трагедия никак не трогает её отца и мать. Они считают деньги, полученные в качестве калыма. Габпа требует их вернуть. Получив отказ, он поджигает дом Калауа, который и погибает в огне.

Уже в самом трагическом сюжете отражена вся драма жизни народа, который рвут на части не только представители царской администрации, но и собственные разбогатевшие соплеменники. И вновь проходит через всю пьесу мысль, яркой вспышкой обжегшая в пьесе Блашка Гуржибекова «Едули» — власть денег наднациональна, абсолютно цинична и бесчувственна.

Сразу после бакинской премьеры Алихан Токаев возвращается домой, где с молодёжью готовится к маёвке, а в школе с учителями работает над постановкой «Белых ворон». Несмотря на запрет сельского старшины собираться в школе, он успевает показать спектакль жителям Даргавского ущелья, после чего вынужден был, чтобы избежать ареста, вернуться в Баку. В том же 1914-ом году он поступает в Петербургскую академию художеств, но и её ему не получилось окончить.

В 1920-ом во Владикавказе Алихан Токаев заболел тифом. Его перевезли в родной Даргавс, где он, находясь в полубредовом состоянии, услышав шум на улице и решив, что это белые пришли за ним, застрелился.

Яркая и слишком короткая жизнь талантливого молодого человека, которому дано было сделать ещё очень много. О том, что так и было бы, говорит творческая судьба его родного брата, классика осетинской драматургии, Асаха Инусовича Токаева.

Единственная пьеса Алихана Токаева дошла до нас в черновом варианте. Ходили слухи, что его другие рукописи были захоронены вместе с ним, но эксгумация могилы писателя опровергла их. Но это как раз тот случай, когда и одно написанное произведение рисует образ выдающегося человека, позволяя поставить его в один ряд не только со своими современниками, но и с новыми поколениями осетинских писателей, драматургов и поэтов, создавших уникальную осетинскую классическую литературу.

Их действительно было много, людей разных сословий и порой политический воззрений. Главное, что их объединяло, – это искренняя любовь к своему народу, готовность нести ему свет образования, преодолевая ущельную разобщённость, вековые предрассудки, которые цепями сковывали и быт, и душу простого горца.

В этом смысле, оставленное ими бесценное наследие не может и не должно пылиться забытыми именами, пьесами, романами, стихами, задвинутыми на далёкие, покрытые толстым слоем пыли полки нашей национальной памяти, также являющейся сакральной частью ментальности любого народа.

Именно эту бесценную просветительскую и культурную миссию выполняет и предлагаемая вашему вниманию книга, которую вы, надеюсь, не только из любопытства взяли в руки, но и обязательно прочтёте.

Эдуард Дауров

апрель – 14-е мая 2022 г.

КОСТА ХЕТАГУРОВ

ХЕТАГКАТЫ КЪОСТА

1859 – 1906

Коста Леванович Хетагуров родился 15 октября 1859 года в горном ауле Нар. Его отец, Леван Елизбарович, большую часть жизни прослужил в Русской императорской армии. Будучи умным, уважаемым человеком, он сделал все возможное, чтобы дать своему сыну хорошее образование. Стараниями отца Коста был зачислен и десять лет проучился в Ставропольской гимназии, где увлекся поэзией и живописью. В 1881 году Коста поступил в Академию художеств в Петербурге. Несмотря на то, что Академию он не окончил, годы учебы дали возможность познакомиться с творчеством видных художников, русских и западноевропейских писателей. Все это способствовало формированию Коста Хетагурова как литератора и живописца.

Современники Хетагурова отмечали его деятельную доброту и бескорыстие: он не брал денег за создание литературных произведений, а доходы от заказных портретов, росписи храмов и участков земли, доставшихся в наследство от отца, тратил на помощь друзьям и незнакомым людям, оказавшимся в нужде. Как человек истинно преданный своему народу, Коста ратовал за доступ горянок к образованию, намеревался открыть во Владикавказе школу живописи для талантливых детей, помогал землякам писать прошения и выступал их доверенным лицом в судах.

Осетинские поэты и писатели до сих пор учатся на произведениях Коста, который проявил себя в поэзии, прозе, публицистике. Его басни входят в золотой фонд осетинской литературы, а драматические произведения включены в репертуар национальных театров. Как в поэзии, так и в живописи Коста Хетагурова доминируют три темы: красоты родного края, тяжелая жизнь земляков и библейские мотивы. Его поэтический сборник «Ирон фандыр», описывающий жизнь народа, его обычаи, традиции, картины быта, пробудил любовь осетинского народа к родному языку, а его творчество легло в основу осетинской художественной литературы.

Значение нравственного примера и творческого наследия Хетагурова для осетин столь велико, что премия его имени вручается и в Северной, и в Южной Осетии.

За многогранность дарований Александр Фалсеев называл Коста Хетагурова осетинским Леонардо да Винчи. Нередко автора строк «Весь мир – мой храм, любовь – моя святыня, Вселенная – отечество моё!» характеризуют как кавказского Пушкина, ведь именно с него началась литература Осетии.

Хетагкаты Леуаны фырт Къоста райгуырди 15 октябры 1859 азы хæххон хъæу Нары. Йæ фыд, Леуан Елызбары фырт, йæ царды фылдæр азты службæ кодта Уарæсейы Императоры æфсады. Куырыхон, зондджын æмæ цытджын лæг уæвгæйæ, Леуан æппæт хъарутæй дæр архайдта, цæмæй йæ лæппу хорз ахуырад райстанд. Йæ фыды архæстдзинады фарцы Къостайы Стъараполы гимназмæ айстой æмæ дзы дæс азы фæахуыр кодта. Уым йæ æргом поэзи æмæ нывкæнынадмæ аздæхта. 1881 азы Къоста бацыд Бетгырбұхы анвæдты Академиæ. Академи каст нæ фæци, фæлæ, уыцы рæстæг базонтæ, уырыссаг æмæ ныгуылæйнаг европæйы зындгонд нывгæнджытæ æмæ фысджыты сфæлдыстадимæ. Æппæт ацы цаутæ стыр ахъаз фесты Къостайы литературон æмæ нывкæнынады дарддæры цардæн.

Хетаджы-фырты æмдугонтæ бафиппайдтой йæ сыгъдæгæрдæ æмæ хæлардзинады миннуджытæ: нунæг сом дæр нæ иста йæ литературон уацмыстæн, заказ ын-ну кæй кодтой, уыцы портреттæ, аргъуанты нывтæ æмæ йæ фыдæй цы зæххы хæйттæ баззад, уыдоны æфтиæгтæй æххуыс кодта, зын уавæры чи уыдис, хъуагдзинадтæ чи æййæфта, уыцы магуыр адæмæн æмæ йæ хæларттæн. Йæ адæмыл нузæрдион уæвгæйæ, архайдта хæхбæсты чызджыты ахуырадмæ раздахын, курдиатджын сывæллæттæн та Дзæуджыхъæуы нывкæнынады скола байгом кæнын, æххуыс кодта йæ мзæххонтæн куырдиæттæ фыссын æмæ сæ бæсты тæрхондæтты ныхас кæнынын.

Абоны онг дæр ирон фысджытæ æмæ поэттæ ахуыр кæнынц, йæхи поэзи, прозæ æмæ публицистикæйы чи равдыста, уыцы Къостайы уацмыстыл. Йæ æмбисæндтæ хаст æрцыдысты ирон литературæйы сызгъæрин фондмæ, драмон уацмыстæ та националон театры репертуармæ. Куыд поэзийы, афтæ Къостайы нывкæнынады дæр сæйраг бынат ахсынц æртæ темæйы: райгуыраг бæстæйы рæсугъддзинады, æмзæххонты уæззау царды æмæ библийы мотивтæ. Йæ поэтикон æмбырдгонд «Ирон фæндыр», адæмы цард, æгъдæуттæ, традицитæ чи æвдисы, уый ирон адæмы зердæты мадæлон æвзагмæ стыр уарзондзинад ссыгъта, йæ сфæлдыстад та сси ирон анвæдон литературæйы бындур.

Хетагкаты Къостайы хæрзæгъдауддзинады фæтк æмæ сфæлдыстады бынтæ ирон адæмæн бæрзондæвæрд сты. Йæ номыл цы паддзахадон преми арæзт æрцыд, уый та лæвæрд цæуы, æхсæнадон царды, наукейы æмæ литературæйы æнтыстджын къахдæфтæ чи кæны Цагат æмæ Хуссар Ирыстоны, уыцы адаймæгтæн.

Хетаджы фырты биравæрсыг курдиаты тыххæй фыссæг Фадеев Къостайы хуыдта ирон адæмы Леонардо да Винчи. Арæх мæнæ ацы ранхъыты «Весь мир мой храм, любовь моя святость, Вселенная — отечество мое», авторы рахонынц кавказæг Пушкин, загъгæ, уымæн æмæ Къостайæ райдыдта Ирыстоны литературæ.

ДУНЯ

Фантазия в 4-х действиях

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:

Иван Кузьмич Сомов, богатый мещанин.

Мария Павловна, его жена.

Дуня, его дочь от первого брака.

Андрей Михайлович Суйков, бывший оперный артист.

Евдокия Ивановна, его жена.

Николай Васильевич Светлов, кандидат университета.

Мазиллов, художник.

Перышкин, литератор.

Трубадуров, музыкант. Молодые люди, квартиранты Суйковых.

Лаптев, молодой человек без определенных занятий.

Надя Воробьева, подруга Дуня.

Гурчин, приказчик Сомова.

Петр, дворник.

Казанский татарин.

Сидор, человек в доме Сомова.

Дворник.

Володя, мальчик. без слов.

1-ое действие происходит в провинциальном городе, остальные — в Петербурге.

ДЕЙСТВИЕ 1-ое

Гостиная в доме Сомова

ЯВЛЕНИЕ I.

Сомов и Гурчин.

Сомов (*кладет на счеты*). 78 р. 50 к... Так... (*читает*) за починку плотины на верхней мельнице 63 р. 45 к. (*кладет*), 63 р. 45 к., так... Всего, значит, за июль месяц израсходовано 327 р. 55 к. Порядком!.. Не знаю, как-то жить будем... Урожай плох, а тут еще по соседству проклятый немец затеял тоже мельницу... Скоро работать начнет... а?

Гурчин. Недели через две пустит.

Сомов. Чего доброго подорвет... а?

Гурчин. Подорвет, Иван Кузьмич, чего доброго, подорвет...

Сомов. Камни-то у него лучше, а?

Гурчин. Лучше, Иван Кузьмич, камни у него лучше...

Сомов. Неужто наши совсем плохи?

Гурчин. Не то, чтобы очень, а так...

Сомов. Крошатся, а?

Гурчин. Крошатся, Иван Кузьмич, очень крошатся.

Сомов. Ну, ладно. Посмотрим сначала, а там, может, и мы переменим.

Гурчин. Да, Иван Кузьмич. Надо сначала посмотреть, а там можно будет и переменить.

Сомов. Ты сейчас на мельницу?

Гурчин. Куда прикажете, – и на мельницу могу...

Сомов. Ну, так ступай.

Гурчин. На мельницу прикажете?

Сомов. Да, да... Надо сказать мирошнику Карпу, чтобы он у меня был осторожнее.

Гурчин. Он честный старик, Иван Кузьмич, одиннадцатый год служит.

Сомов. Знаю, что служит... Но ты ему скажи, что так нельзя... от места откажут.

Гурчин. За что, Иван Кузьмич?

Сомов. За то самое... барыня жалится... она не любит, чтобы того... так ты ему и скажи...

Гурчин. Слушаю-с.

Сомов. И всем скажи, чтобы уважали, а то не я буду виноват, если откажут...

Гурчин. Карп сказывал, что ему нельзя было отлучаться, когда барыня приказывали наловить рыбы, – занят был. А ведь вы сами не любите, чтобы люди бросали дело.

Сомов. Знаю, что не люблю... да нельзя... не те времена... В законе сказано: жена да боится мужа, потому он глава, а на деле выходит... Что ж ты стоишь? Ступай.

Гурчин. Слушаю-с (уходит).

ЯВЛЕНИЕ II.

Сомов (*один*). Да, плохо. Где немец затеет что, там добра не жди для нашего брата. Не увязнуть бы... А тут еще расходы по домашности... На образованной задумал жениться... ради дочки... учиться, думаю, так чтобы было кому присмотреть. И въехал... женился... Она и пошла командовать по-своему. И то не так, и это – все хочет как у господ. Одна эта гармоника (*показывает на рояль*) 800 целковых стала. А шляпы, бурнусы и прочая дрянь... тьфу. И жаловаться не смей, – сам виноват. Бросился в омут головой и отхлебывайся, как знаешь. (*Зовет*). Дуня! Дуняшка!..

ЯВЛЕНИЕ III.

Сомов и Дуня (*входит с тетрадью*).

Дуня. Что, папа?

Сомов. Дай-ка мне воды.

Дуня (*наливает из графина стакан и подает*).

Сомов. А мама где?

Дуня. Не знаю... В саду, должно быть.

Сомов. Кой чорт, в саду! Нет ее в саду. Она, говорят, поехала... Зачем она поехала? Куда? а?

Дуня. Ах, папа, я почему знаю.

Сомов. А почему бы не знать? Ведь ты — дочь, ты должна знать, куда мать отлучается.

Дуня. Она мне не говорит об этом, а я считаю лишним спрашивать...

Сомов. Что?!

Дуня. Говорю, не знаю (хочет уходить).

Сомов. Постой. Убери стакан-то (пьет).

Дуня (ставит стакан на место и уходит).

ЯВЛЕНИЕ IV.

Сомов (*один*). Чёрт!.. Кто же должен знать! Люди не знают, она не знает, а я и вовсе не знаю. Ровно в чаду каком... ничего не могу сообразить... где я? что я? Ничего не понимаю. Знаю только, что я женат на барыне — это знаю, а где эта самая барыня изволит разгуливать по целым дням, об этом не могли спрашивать. Да, не могли! Это дело не твое, значит и не спрашивай. Болван! поддался, а теперь и выкрутиться не могу... Дуняшка!

ЯВЛЕНИЕ V.

Сомов и Дуня.

Дуня. Что, папа?

Сомов. Не знаешь ли, где моя сигарница?

Дуня. Она здесь, должно быть, на столе... Вот... (*подает и уходит*).

ЯВЛЕНИЕ VI.

Сомов (*один*). Курить приучила. Говорит, к тебе идет. Кой чорт идет, когда каждая такая сосулька (*вынимает сигару*) чуть не четвертак стоит. А какой от нее прок? Говорят: соси, ну и будем сосать... Дуняшка!

ЯВЛЕНИЕ VII.

Сомов и Дуня.

Дуня. Ах, папа, ты мне с учеником не даешь заниматься... Что тебе?

Сомов. Успеешь еще. Дело неважное. Ты дай отцу закурить, а потом и занимайся сколько хочешь. Спичку дай.

Дуня. Они вот около тебя.

Сомов. Ну, что ж, что около меня?! Зажги, дай! Отец-то, чай, ближе тебе, чем ученик.

Дуня (*зажигает*). Обязанности должны быть также дороги...

Сомов. Что?

Дуня. Я говорю, что мне некогда. Надо с ним позаниматься, а потом бежать к другому.

Сомов. Что ж ты меня этим упрекнуть задумала, что ли? Ведь твоя воля, я даже запрещаю тебе бегать.

Дуня. Я это очень хорошо знаю.

Сомов. А знаешь, так и сиди дома. Ни в чем тебе недостачи нет и сиди!

Дуня. Не могу, папа.

Сомов. Вздор. Тебя никто не заставляет. Есть беднее тебя, да не бегают по урокам, — значит, и тебе можно, ты у меня не хуже других.

Дуня. Вот потому и не могу. Я должна работать, должна приносить какую-нибудь пользу.

Сомов. Ну, понесла опять свое. Должна, должна!..

Дуня. Не свое, папа, а общечеловеческое, христианское. Пока мы живы, должны работать, должны приносить посильную пользу; без этого ни одно существо не имеет права на жизнь...

Сомов. Ну, ну ладно, ступай!.. приноси свою пользу; я не буду тебе мешать...

Дуня (*целует его*). А за это мерси (*уходит*).

ЯВЛЕНИЕ VIII.

Сомов (*один*). Чорт знает, — их не поймешь. Учились, кажется, в одной школе, а думают и говорят разное. Жена доедает тем, что надо вести себя, как надлежит людям со средствами: чинно, благородно, ни до чего не касаться, а только приказывать... А дочь поет совсем другое: всякий человек, говорит, должен работать, а иначе не могли жить. Вот и понимай, как знаешь... Тьфу! Ошалеть можно...

ЯВЛЕНИЕ IX.

Сомов, Марья Павловна, Надя Воробьева и Сидор
(*с картонками*).

Марья Павловна. Ну, вот и мы. (*Сидору*). Клади вот сюда. (*Мужу*). Ну, Ванюшка, я привезла тебе подарок, какого ты и во сне не видывал (*целует*).

Воробьева. Да, да, Иван Кузьмич, вы должны боготворить такую жену, — она за вами так ухаживает...

Сомов (*здороваясь с Воробьевой*). Отчего бы не ухаживать, — на то жена.

Воробьева. Не говорите, Иван Кузьмич, не всякая жена станет так ухаживать за мужем.

Сомов. Признаться и не всякому мужу подстать такое ухаживание супружницы. Того и гляди, попадешь шутлом в балаган...

Воробьева. Полноте! вы такой красавчик, вам бы городским головою быть.

Сомов. Вот то и я говорю: не вынесу я этого самого шутловства.

Мар. Павл. (*топнув ногой*). Ванюшка! не смей говорить глупости.

Сомов. Ну, ну, не буду. Покажи подарок-то.

Мар. Павл. (*подставляет щеку*). А ты поцелуй сначала... Ну!

Сомов. При барышне-то?

Воробьева. Не стесняйтесь — я очень люблю.

Сомов. Напрасно. От этого вам один только соблазн... Пользы никакой.

Мар. Павл. (*держит щеку*). Ты скоро?

Сомов. Лучше, мамочка, после, с глазу на глаз.

Мар. Павл. Не хочу после, сейчас (*подставляет*). Ну!

Воробьева. Целуйте, целуйте, Иван Кузьмич, — я посмотрю, как вы целуетесь.

Сомов. Обноковенно, — мудреного ничего нет (*целует*).

Мар. Павл. Сильней.

Сомов. И сильней можно (*целует*).

Воробьева. Браво, браво, Иван Кузьмич, вы очень хорошо целуетесь.

Сомов. Говорю, мудреного ничего нет.

Мар. Павл. Теперь и подарок можно показать.

Сомов. Ну, ну, зеркала, должно быть, на нос... с веревочкой.

Мар. Павл. Вот ты смеешься, а я тебе в следующий раз непременно куплю золотое пенсне.

Сомов. Утоплюсь.

Мар. Павл. Вот увидишь, если не куплю.

Сомов. Помилосердствуй, матушка, они у меня и держаться-то не будут. Нос-то у меня какой... картошкой!

Воробьева. Напротив, у вас прекрасный нос — классический. Вам пенсне очень пойдут.

Мар. Павл. Да он разве понимает что-нибудь... Никакого вкуса... Но ничего, я его вышколю понемногу... у, косопалый!

Воробьева. Так его, Маничка, так, хорошенько. Я бы на твоём месте и бороду ему обрила. Оставила бы только вот тут испаньелочку.

Сомов. Попросту, кошачий хвост... Ха-ха-ха! Покорно благодарю.

Мар. Павл. (*вынимает из коробки цилиндр*). Ну-ка, муженек, примерь.

Сомов. Господи, цилиндра. Опомнись, матушка, ведь это только жулики носят. Честному христианину не подобает...

Мар. Павл. Ты надень, надень...

Сомов. Не надену я этой каланчи, хоть убей, а не надену.

Мар. Павл. А я говорю, что наденешь. Мы должны поздравить папу с днем рождения.

Сомов. Ну, что ж... И поздравим.

Мар. Павл. Без приличного костюма я не позволю к нему ехать. Я не хочу срамиться. У него будут его сослуживцы. Осудят, осмеют... Примерь, говорю.

Сомов. Ни примерять, ни надевать я эту дрянь не хочу и не буду. Надень его вон на Сидора... Сидор, ха-ха-ха! *(Сидор появляется в дверях)*.

Мар. Павл. *(Сидору)*. Прочь на свое место. *(Сидор скрывается)*. Ваничка, голубчик, не заставляй себя просить. Ведь это необходимо. Понимаешь ты – не об-хо-ди-мо.

Сомов. Не понимаю, ничего не понимаю.

Мар. Павл. Ах, какой бестолковый. Понимаешь – на тебя в обществе станут смотреть иначе.

Сомов. Вот потому и не надену, что мальчишки будут бегать вслед, в участок заберут... Нет, господь с нею – не надо.

Мар. Павл. Милый, дуся, Ваничка... Дорогой.

Сомов. И не приставай лучше, все одно не надену.

Мар. Павл. *(бросает шляпу)*. Гадкий!.. Противный, тиран! *(плачет)*.

Сомов. И ладно, ругайся... *(отворачивается)*.

Воробьева. Полноте, Иван Кузьмич. Разве можно так обижать жену? Она для вас хлопочет, старается, любит вас так сильно... а вы?! бог знает, как деспотически обращаетесь с нею. *(Поднимает шляпу)*. Возьмите, Иван Кузьмич. Право нехорошо. Стыдно быть таким упрямым... Наденьте. Ведь от этого вас не убудет. К вам он очень пойдет. И солидности больше и уваженья, Иван Кузьмич!

Сомов. Чорт, говорю, не приставайте.

Мар. Павл. *(рыдает)*. А я-то воображала, что он меня любит. Пошла за изверга, погубила свою молодость...

Воробьева. Иван Кузьмич!.. Это ни на что не похоже. Докажите, что вы ее любите. Сделайте это для нее. *(Марья Павловна истерически рыдает)*. Иван Кузьмич, опомнитесь... Так ее жизни на год нехватит... Маничка, милая, успокойся... Он погорячился... Он любит тебя... Стыдитесь, Иван Кузьмич! *(протягивает ему шляпу)*. Успокойте свою жену.

Сомов. Тьфу, давайте *(хватает и надевает шляпу)*. Ну, красиво?.. да?..

Воробьева. Ах, как чудесно. Маничка, Маничка! Полюбуйся, какой красавчик. Подойдите поближе, Иван Кузьмич... Чудесно!

Сомов (*подбоченясь*). На... смотри... ха-ха! Чего ж плакать то?

Воробьева. Мило, очень мило... Попросите прощенья, целуйте ручку.

Сомов. Что ж... и ручку можно поцеловать и по-французски можно заговорить... прудон, мадам, прудон. Теперь все можно-с... Пожалуйте ручку-с. Прудон-с (*целует*). Ха-ха!

Воробьева. Браво, браво, совсем джентльмен.

Сомов. А, ну, вас (*снимает шляпу, надевает картуз и уходит*).

ЯВЛЕНИЕ X.

Марья Павловна и Воробьева.

Мар. Павл. Вот так всегда. Ни за что ничего не сделает, пока не заставит поплакать. Измучил меня вконец. Показаться никуда не могу с ним. Если б не отец, бросила бы его и бежала без оглядки... зачем только он выдал меня за этого пентюха...

Воробьева. Нет, Маня, что ни говори, а я тебе очень завидую.

Мар. Павл. Есть чему! Жить в одной берлоге с медведем...

Воробьева. Медведь да богатый и к тому же смирный.

Мар. Павл. Положим.

Воробьева. Конечно, были бы деньги, а красавчика всегда можно найти.

Мар. Павл. (*зажимает ей рот*). Тсс... Профессорша идет.

ЯВЛЕНИЕ XI.

Те же, Дуня и Володя (*проходят через сцену к средней двери*).

Дуня. Задачки непременно сделай, они не трудные... Ну, прощай, мой милый! (*целует его, Володя уходит*).

Воробьева. Подумаешь... Какие нежности.

Дуня. Ах, Надя, и ты здесь... Здравствуй... Иначе не могу... Я очень люблю своих учеников.

Воробьева. Охота. Они столько портят крови, раздражают. Я, вон, с братишкой не могу заниматься. Только начнем, смотришь

и передрались: я его за уши, а он кусаться, царапать... Маме приходится разнимать.

Мар. Павл. И я терпеть не могу. Все мальчишки такие баловные, непослушные.

Дуня. Мои – нет, я ими очень довольна.

Воробьева. Значит, ты умеешь с ними.

Дуня. Уменья особенного не нужно. Их надо только любить.

Воробьева. Покорно благодарю. Истреплешь свое сердце на глупую любовь к детишкам, а потом, когда надо будет полюбить кого-нибудь по-настоящему, то смотришь и нечем.

Мар. Павл. А это верно.

Дуня. Совсем нет, мама. Кто не любит детей, тот не может любить никого.

Воробьева. Конечно, я не люблю такого... как Лаптев, например... Грязный, оборванный.

Дуня. Бедность – не порок.

Воробьева. А по-моему – порок.

Мар. Павл. Не собираешься ли ты выйти за него замуж?

Дуня. К сожалению, нет.

Мар. Павл. Что же вам мешает?

Дуня. Моя неопытность, неумение трудиться.

Воробьева. Нищих не хотят плодить.

Дуня. Да, правда. Не хочу сидеть на шее мужа. Надо сначала поработать над собой, приучить себя к труду.

Мар. Павл. Что же ты собираешься делать?

Воробьева. Полы мыть, белье стирать...

Дуня. Да, если придется, то и это надо уметь...

Мар. Павл. Мило, очень мило! На что же тогда твое воспитание, восемь классов гимназии?

Дуня. На то, мама, чтобы правильно понимать цель существования человека.

Мар. Павл. «Правильно!» Значит, цель существования в стирке полов и белья.

Дуня. И в этом, мама, да, во всем, что не противно чести. Если мы не подготовлены к более серьезному труду, то даже и добросовестная стирка белья дает нам право на жизнь. Мы не должны

бояться труда. Напротив, должны всячески избегать безделья, которое сделало женщин несчастнейшими существами в мире. Через него мы потеряли понятие о чести... Мы не стыдимся всю жизнь сидеть на чужой шее... Не гнушаемся служить в лучшую пору нашей жизни приятным развлечением для наших мужей, а то даже и для целой сотни безнравственных кутил, – разницы никакой. Как то, так и другое гадко, пошло. Как то, так и другое имеет в основе позорное безделье.

Воробьева. Браво, браво! Ты, Дуня, настоящая актриса, – умеешь говорить с таким жаром. Недавно Горская в какой-то драме тоже так говорила... Стала вот так... Платье у ней атласное... вот здесь огромный бант... вытянула этак руку... повела глазами и как начала... Публика ее девять раз вызвала.

Дуня. За атласное платье, должно быть, за бант (*хочет уходить*).

Мар. Павл. Ты не вздумай уходить куда-нибудь. Сейчас надо ехать к папе.

Дуня. Зачем?

Мар. Павл. Забыла? Надо, кажется, поздравить его с днем рождения.

Дуня. Да, да, правда... Но мне прежде надо побывать на уроке.

Мар. Павл. Урок подождет. Невелика важность раз пропустить.

Дуня. Нет, мама, я не могу.

Мар. Павл. А я говорю, что можешь. Кажется я жена твоего отца... мать.

Дуня. Ах, боже мой!

Мар. Павл. Нечего ломаться... Возьми вот это в свою комнату... там есть кое-что новое для твоего туалета... надень все.

Дуня. Я, мама, ничего не просила покупать, у меня все есть, что нужно.

Мар. Павл. Это уж позвольте мне знать, что вам нужно: я мать.

Дуня. Но это не дает нам право расточать трудовые гроши отца...

Мар. Павл. Что? расточать?! Да как ты смеешь? Я его законная жена и не имею права платья себе заказать? Должна оттрепанной ходить...

Дуня. Я о вас не говорю, вы, может быть, и пошли-то за него ради этого.

Мар. Павл. А ты как думала?! Да-с, сударыня, вы не ошиблись. Я дворянка, и если и попала к вам, то только благодаря...

Дуня. Ради бога, мама, не говорите так.

Мар. Павл. Нет, я скажу, при всех скажу, и отцу твоему скажу, как ты меня попрекаешь его деньгами. Ты думаешь побоюсь? Мужичка! *(Дуня плачет)*. Да я плевать хочу на вас и на ваши деньги. Уйду к маме и тогда живите, как знаете... Не расточайте трудовые гроши отца...» Подумаешь, какая нерасточительная!

ЯВЛЕНИЕ XII.

Те же и Сомов.

Сомов. Что такое? Что опять случилось?

Мар. Павл. Вон, спроси свою возлюбленную дочь. Попрекать начала твоими деньгами, расточительницей зовет. Из дому гонит... женой твоей не признает... *(плачет)*.

Сомов. Что?! Дуняшка!.. Шалить начинаешь? Смотри, девка, не моги! Она тебе мать, слышишь – мать! Ты это заруби себе на носу.

Мар. Павл. Я ее прошу одеваться... говорю – время ехать к отцу, а она не может, видите ли, на урок ей надо... да еще учить вздумала, дерзости говорит.

Сомов. Смотри, голубушка, кажется, я сам начну тебя учить. Не посмотрю, что ты десять лет в гимназию бегала. Мало, видно, чему научилась. Надо еще самому, по-свойски. Ну, отчаливай и одевайся во что велят... Живо *(Дуня сидит)*. Кому говорю? Хочешь, чтобы за косы... *(порывается)*.

Воробьева *(удерживает)*. Иван Кузьмич!

Дуня *(направляется к дверям)*.

Мар. Павл. Надя! Отнеси, пожалуйста, к ней.

Сомов. Зачем? Она сама... Не велика птица... Стой! *(Дуня останавливается)*. Забирай вот это *(кладет ей на руки картонки)*. Вот так-то будет лучше... Ну, гайда *(Дуня идет)*. Стой! Вот еще коробка.

Мар. Павл. Это от твоей шляпы.

Сомов (*швыряет коробку*). Чорт. И коробка-то заморская. (*Вслед дочери*). А уроков чтоб ты у меня больше никаких не имела. Я тебе свои буду давать. Слышишь?.. Так-то будет лучше.

Мар. Павл. Ну, Ваничка, теперь и тебе время одеваться.

Сомов (*почесывает затылок*). Э-эх... Была-ни была (*берет шляпу и уходит*).

ЯВЛЕНИЕ XIII.

Мария Павловна и Воробьева.

Воробьева. Нет, он душка, просто душка твой Иван Кузьмич.

Мар. Павл. Помилуй, Надя, с такой девчонкой иначе ничего и не поделаешь.

Голос Сидора. Позвольте, господин, туда не ходите. Я сейчас доложу.

Мар. Павл. Сидор! кто там такой?

Сидор (*входит*). Барышню спрашивает тот самый господин, – да вот, что ходит к ним в шляпе.

Воробьева. Ах, Маничка, это должно быть Лаптев.

Сидор. Так точно, Лаптев. Так я прошу их обождать.

Мар. Павл. Зачем, пусть войдет.

Сидор. Он без калош, а на дворе грязно-с.

Мар. Павл. Да, да, правда... сегодня только мыли полы.

Воробьева. Ах, Маничка, ничего, пусть войдет – это очень интересно... зови его, Сидор.

Мар. Павл. Только ты попроси, чтобы он ноги вытер хорошенько.

Сидор. Слушаюсь (*хочет уходить*).

Мар. Павл. Постой, дай нам усестся. Мы его встретим, как настоящие аристократы.

Воробьева. А в самом деле, это очень интересно... Я буду сидеть вот здесь, вот так... ха-ха-ха!

Мар. Павл. Чудесно! А я вот так... Нет, вот так... Хорошо?

Воробьева. Восхитительно! Ха-ха!

Мар. Павл. Тс-с (*Сидору*). Зови! (*Сидор уходит. Пауза*).

Сидор (*за сценой*). Позвольте-с... Так нельзя... Потрудитесь обтереть ноги.

Лаптев. Пошел вон, невежа (*входит*).

ЯВЛЕНИЕ XIV.

Те же и Лаптев.

Мар. Павл. (*вскакивает*). Нет-с. Вы невежа. В порядочный дом в грязных сапогах не вваливаются.

Лаптев. Виноват. Постараюсь больше никогда не переступить через этот порог. Простите. Вот эту книгу, будьте так любезны, передайте Евдокии Ивановне... А меня простите, простите великодушно... Простите (*кладет книгу на стол и уходит*).

ЯВЛЕНИЕ XV.

Мария Павловна и Воробьева.

Воробьева. Ха-ха-ха! Какой он смешной (*копирует*). Простите, простите... Ха-ха-ха!

Мар. Павл. (*в двери*). Сидор! Посмотри за ним, а то он еще стянет что-нибудь... Мужик! Нищий, а тоже с амбицией. «Постараюсь больше никогда...» Бродяга! Даже злость берет.

Воробьева. Охота злиться. Вот мы лучше посмотрим, какую он книгу принес нашей профессорше (*берет книгу*). Ой-ой-ой, целый пуд... Мудреная, должно быть (*читает*) «Герберт Спенсер. Основания биологии». Хоть убей, ничего не понимаю. Основания какой-то би-оло-гии. Ты не знаешь, что значит биология?..

Мар. Павл. Беология... это... Ну, как тебе сказать? Это все равно, что диалогия, геология, социология... Словом, наука о бунтовщиках.

Воробьева. Ай-ай-ай (*бросает книгу на стол*). И вы ей позволяете читать такие книги?

Мар. Павл. Ничего, милая, не можем поделать. Ты ей одно, а она тебе десять... Видела сегодня? На курсы просится. Говорю

мужу: отпусти! Не хочет. Проку, говорит, не вижу от ее ученья... И приходится терпеть.

ЯВЛЕНИЕ XVI.

Те же и Дуня *(в шляпе)*.

Воробьева. Ах, какая прелесть.

Мар. Павл. Ну, вот и мило и хорошо... это я люблю. Умница! *(Целует ее)*.

Воробьева. Какое перо, какой очаровательный бант! Как идет к тебе.

Мар. Павл. Однако, и мне надо привести себя в порядок... Я в одну минуту.

Воробьева. Кстати, и мне пора... Засиделась...

Мар. Павл. Пустяки, мы тебя подвезем.

Воробьева. Ни-ни-ни! Ни за что!.. Не люблю ездить. Прощайте... *(целует Мар. Павл.)*. До свиданья, душечка. *(Дуне)*. До свиданья.

Дуня *(холодно)*. До свиданья!

Воробьева. Удостоите хоть пожатия руки. Не хотите? *(напыщенно)*. Великое значение высокого назначения прогрессивных начал на арене великой общечеловеческой культуры и цивилизации... Ха-ха-ха! Дальше забыла... Прощайте! *(убегает)*.

Мар. Павл. Ха-ха! Стрекоза. Вот тебе пример, Дуняшечка, — веселая, добрая, послушная и за это всеми любимая *(уходит)*.

ЯВЛЕНИЕ XVII.

Дуня *(одна)*. «Пример». Как тут с ума не сойти, когда самые близкие люди указывают тебе на эту бессодержательную куклу, как на пример, которому надлежит следовать, мало того, требуют подражать ему... Что они со мной делают? Неужели Лаптев прав? «Лучше, говорит, быть горничной, прачкой, чем дышать этой зараженной атмосферой». Зачем я такая несчастная? Нет, об этом надо хорошенько подумать *(видит книгу, которую принес Лаптев)*. А эта книга как сюда попала? Сидор, Сидор!

ЯВЛЕНИЕ XVIII.

Дуня и Сидор (*входит*).

Сидор. Что прикажете?

Дуня. Кто принес эту книгу?

Сидор. Господин Калошин.

Дуня. Какой Калошин?

Сидор. Тыфу. Не Калошин, а тот, что в шляпе.

Дуня. Лаптев?

Сидор. Да-с, Лаптев. Просили вам передать.

Дуня. Он сам принес?

Сидор. Сами-с.

Дуня. Почему он не зашел?

Сидор. Не схотели-с... Сапоги были грязны..., а барыня приказали их пообчистить.

Дуня. Как пообчистить?

Сидор. Известно как, тряпочкой, чтобы, значит, полы не пачкать.

Дуня. Попросту сказать, – выгнали, да?

Сидор. Гнать никто не шал, сами ушли-с.

Дуня. Ступай, больше ничего не надо.

ЯВЛЕНИЕ XIX.

Дуня (*одна*). Выгнали... И до него добрались. Единственный человек, с кем можно было побеседовать, и его выгнали... Спасибо, спасибо вам (*плачет*). Нет, придется, видно, последовать его совету... Господи, прости мне, но я не могу иначе, не могу придумать ничего лучшего. Бежать! Но как? Куда? Лаптев советует в Петербург... Надо поговорить с ним обстоятельно. Боже, подкрепи меня... Научи, я сама ничего не понимаю...

ЯВЛЕНИЕ XX.

Дуня, Сомов и Мария Павловна.

Сомов. Готовы... Ну, господи благослови. Идемте (*берет Мар. Павл. под руку*). Сидор! (*Сидор входит. Сомов делает ему знак, по которому*

тот растворяет обе половины двери: по второму знаку выходит Дуня, за ней следуют супруги).

Сидор *(проводжает их глазами).* Барин, одно слово – барин.

Занавес.

ДЕЙСТВИЕ 2-ое

Комната в квартире Суйковых.

ЯВЛЕНИЕ I.

(При поднятии занавеса на сцене нет никого. Раздается звонок. Суйков выбегает слева, жена его — справа. Он — в халате, в очках, с трубкой на длинном чубуке и тетрадью нот. Она — в цепце и фартуке, с засученными руками. Видят друг друга и останавливаются).

Евд. Ив. (с нежным упреком). Андрей Михайлович!

Суйков. Дуняшечка.

Евд. Ив. К лицу ли вам двери отворять? Может быть, женщина пришла наняться...

Суйков. А... да, да... легко, может быть... правда. Иди же, иди сама (звонит). Какой нетерпеливый... иди же. Иди... (Евд. Ив. уходит в средние двери).

ЯВЛЕНИЕ II.

Суйков (один). Чистое наказание быть без прислуги. Бедная Дуняшечка совсем заработалась. На рынок ходит сама, готовит сама, комнаты убирает сама, посуду чистит сама, массажи мне делает сама... Все сама. Даже сердится, когда хочешь помочь ей, — такой характер!

ЯВЛЕНИЕ III.

Суйков и Евдокия Ивановна.

Суйков (идет ей навстречу). Ну, что, душечка?

Евд. Ив. (молча махнула рукой).

Суйков. Жилец?

Евд. Ив. А кто же?.. Лохматый...

Суйков. Художник?

Евд. Ив. «Художник!» Какой он художник?! Проходимец какой-то, а не художник. Не признаю я таких художников, которые в срок денег не платят.

Суйков. Нет, душечка, ты так не говори. Деньги – это материя, а для искусства нужен талант.

Евд. Ив. Вы меня никак не хотите понять, Андрей Михайлович. На что мне его талант, когда он мне за квартиру не платит. У тебя все таланты: Мазиллов – талант, Перышкин – талант, Трубадунов – талант... Один только Светлов не талант, должно быть потому, что он аккуратнее всех.

Суйков. Ах, Дуняшечка, что ты говоришь? Прежде всего я сам артист и могу отличать артистов.

Евд. Ив. Этого мало, Андрей Михайлович. Надо отличать не одних артистов, но и жуликов между настоящими артистами.

Суйков. Дудуся, Дудуся! Что ты говоришь, подумай, что ты говоришь?!

Евд. Ив. Что знаю, то и говорю, Андрей Михайлович.

Суйков. Нет, ты сегодня расстроена, право, расстроена... Нервы не в порядке *(в передней звонок)*.

Евд. Ив. А не в порядке, так извольте сами отворять.

Суйков *(с упреком)*. Дудуся!

Евд. Ив. Вот вам и Дудуся. Извольте отворять.

Суйков. К лицу ли мне, подумай сама.

Евд. Ив. К лицу, к лицу – вам это очень идет. Я тоже не наемная. У меня тоже душа: отдохнуть мне надо. Сил нехватает... измучилась вконец. Умереть не дадут спокойно... *(звонок)*.

Суйков. Иду, иду *(уходит в средние двери)*.

ЯВЛЕНИЕ IV.

Евдокия Ивановна и Петр *(входит справа)*.

Евд. Ив. Что тебе?

Петр. Пришла какая-то мамзель наниматься.

Евд. Ив. Где она?

Петр. На кухне дожидается *(оба уходят направо)*.

ЯВЛЕНИЕ V.

Суйков и Перышкин *(входят из средних дверей)*.

Суйков. Некогда, некогда, господин Перышкин.

Перышкин. Да вы послушайте только вот это явление.

Суйков. Знаю, очень хорошо знаю: вы прекрасно пишете; но мне теперь некогда; Мазиллов рисует мой портрет; он сейчас придет. Приказал быть готовым. Я вас буду слушать вечером, а теперь не мешайте, – право, некогда *(хочет уходить)*.

Перышкин. Ну, хоть вот этот монолог.

Суйков. Ну, ладно, читайте! Только скорей *(во время чтения уходит налево)*.

Перышкин *(читает)*. Она... это прелестное создание, этот благоухающий цветок... Как она отуманила мою голову?! Каждое ее слово, улыбка, взгляд... Нет, я до сих пор не могу верить, чтобы в таком небесном образе скрывалось исчадие ада, чтобы в такой божественной улыбке змеилось смертоносное жало ядовитой гадюки, чтобы этот взор, как озеро, отражавший сияние луны, мерцание звезд и трели соловья, чтобы этот взор, как факел маяка, манивший усталого мореходца в туманную ночь; чтобы этот взор, горевший таким восхитительным огнем, был так полон коварства, лжи и ледяного бессердечия... О женщины, женщины! Бессодержательность ваше имя! У Шекспира сказано «ничтожество» – так чтобы не подумали, что я ему подражаю... Ну, как?.. Ушел?! Профан! Старый шут! Невежа! *(Идет и в средних дверях сталкивается с Мазилловым)*. Пардон! *(Уходит)*.

ЯВЛЕНИЕ VI.

Мазиллов *(со всеми принадлежностями живописи)*. Тю. Осторожней... Певец пернатый!.. Чуть муштабель не сломал... *(то навистывает, то напевает какую-то мелодию, расставляет мольберт, ставит на него подрамник. Придвигает к ним стул, кладет палитру, кисти, муштабель. Ставит посреди сцены круглый столик и накрывает его красным лоскутом)*.

Мазиллов *(зовет)*. Андрей Михайлович!

Суйков *(за сценой)*. Кто там?

Мазиков. Пора начинать.

Суйков. Ах, это вы, мусье Мазиков.

Мазиков. Он самый. Все готово, остановка за вами...

Суйков. Виноват, голубчик, виноват... сию минуту... Накину только верхнее.

Мазиков. Свет сегодня очаровательный.

Суйков. Неужели?

Мазиков. Дивный. Не надо только медлить.

Суйков. Да, да... Я сию секундочку. Ах, чорт возьми, какой скандал!..

Мазиков. Что случилось?

Суйков. Шнурок оборвался.

Мазиков. Выходите сюда. Я вам помогу.

ЯВЛЕНИЕ VII.

Мазиков и Суйков (*в красном плаще, широкой шляпе с пером, в цветных чулках и туфлях*).

Суйков. Вот видите, голубчик. Надо как-нибудь закрепить.

Мазиков. О, это пустяки, позвольте... вот так... вот... вот и все! Становитесь на место, помните позу?

Суйков. Еще бы (*становится у круглого столика*). Левая ступня – здесь; правая – здесь; левая рука – так; правая – так; глаза – туда.

Мазиков. Голову выше (*любуется драматической позой Суйкова*). Прекрасно. Так. Очаровательно... Стоять смирно! (*берет палитру*). Сосредоточиться на фразе: «Не подходи, преступница!»

Суйков (*делает энергичный жест и поет*). «Не подходи, преступница!»

Мазиков. Восхитительно! Начинаю (*пишет*).

Суйков (*после паузы, несмело*). Мусье Мазиков!.. Мусье Мазиков!..

Мазиков (*с упреком*). Андрей Михайлович!

Суйков. Виноват, голубчик, заложило... Не могу дышать... Позвольте прочистить.

Мазиков. Ах, да сморкайтесь, только поскорей, – свет может измениться.

Суйков. В одну секундочку (*приводит себя в порядок*). Готово.

Мазиллов. Экспрессия не та.

Суйков *(поет)*. Не подходи, преступница!

Мазиллов. Не то.

Суйков (с большой энергией). Не подходи, преступница!

Мазиллов. Хорошо. Продолжаю (большая пауза).

ЯВЛЕНИЕ VIII.

Те же, Евдокия Ивановна и Дуня Сомова *(входят справа и видят только Суйкова, который ни на одну линию не изменяет позы)*.

Евд. Ив. Батюшки!..

Дуня *(тихо)*. Что это значит?

Евд. Ив. Андрей Михайлович! Андрей Михайлович! Андрюшечка... Голубчик... Андрюшечка... Цыпочка... *(Хочет дотронуться до него)*.

Суйков *(не изменяя позы, поет)*. Не подходи, преступница!

Евд. Ив. *(отскакивает)*. Батюшки! Он с ума сошел... (несмело). Андрюшечка! Папочка!.. Что с тобой? Ты меня не узнаешь? Ведь это я, твоя Дудуся... Ты присмотришься хорошенько... Узнаешь, милочка? Узнаешь, да? *(приближается)*.

Суйков *(так же)*. Не подходи, преступница!

Евд. Ив. Господи! Да что же это с ним приключилось? Милый мой! Ненаглядный мой. А я думала, что мы до старости доживем благополучно... Батюшки мои! Какая же я несчастная! Кто успокоит мою старость?.. Кто похоронит мое грешное тело? *(плачет)*.

Дуня *(тихо)*. Куда это я попала?

Евд. Ив. *(рыдает)*. Пропала моя головушка, пропала.

Суйков *(быстро изменяет позу)*. Нет, это чорт знает что такое! Всю душу вымотала... Разве можно при таких условиях позировать?.. Извините, господин Мазиллов, право не могу, в другой раз...

Мазиллов *(сердито кладет палитру)*. Какое варварство! Бросать на самом интересном месте.

Евд. Ив. Так вот оно что?! Ах, ты, маляр нечесанный *(с жатыми кулаками бросается на Мазилова)*. Шутки шутить, маскарады заводить.

Суйков. Опомнись, Дудуся, здесь постороннее лицо.

Евд. Ив. *(Мужу)*. Прочь безобразник!

Мазиллов. Успокойтесь, дорогая Евдокия Ивановна. Безобразного ничего нет: я по просьбе вашего мужа пишу его портрет.

Суйков. Правда, Дудуся, ей-ей, я сам просил... Он был так добр.

Евд. Ив. Ступайте и переоденьтесь сию минуту, бесстыдник.

Суйков. Дудуся...

Евд. Ив. Без возражений.

Суйков. Иду, иду... *(уходит налево)*.

ЯВЛЕНИЕ IX.

Евдокия Ивановна, Мазиллов и Дуня.

Мазиллов *(поглощенный созерцанием Дуни)*. Недурна, чорт возьми, колоритна.

Евд. Ив. Ну-с! А вы, что же? *(Мазиллов не слышит)*. Послушайте, эй!

Мазиллов. Виноват, что вы сказали?

Евд. Ив. Забирайте свою хурду-мурду и отчаливайте к себе.

Мазиллов. Что-о-с? Какая такая хурда-мурда?

Евд. Ив. *(указывая на принадлежности живописи)*. Кажется, очень понятно. Потрудитесь... *(указывает на дверь)*.

Мазиллов. Во-первых, это не хурда и не мурда; во-вторых, они здесь никому не мешают, а в-третьих, я нанимал квартиру с прислугой, которая, если это так необходимо, и отнесет их в мою мастерскую. *(Дуне)*. Пожалуйста, милая, потрудись.

Евд. Ив. Во-первых, мой муж для вас не позировщик. Во-вторых, вы за квартиру не платите, а в-третьих, не имеете права командовать девушкой, которая к нам еще не поступила.

Мазиллов. Как? Неужели?! Виноват, ради бога, простите... Я думал... Извини, моя красавица, что я так преждевременно... Не сердись... Поступай к нам... У нас хорошо... Никто тебя не обидит... Народ все добрый... Не правда ли, Евдокия Ивановна? *(хочет взять за руку)*.

Евд. Ив. Отстаньте, пожалуйста.

Мазиллов. Что-о-с? «Отстаньте»! Я – артист, прошу у вас извинения, а вы «отстаньте»! Я, художник Мазиллов, ласкаюсь к вам, как

ребенок, а вы – «отстаньте»?! О женщины, женщины... Вы боитесь потерять каких-нибудь десять-пятнадцать рублей и оскорбляете благородное чувство артиста. Так, знайте же, я вам их найду. Да-с, Авдотья Ивановна, найду и швырну их к вашим ногам, как лоскутки негодной бумаги. *(В дверях показывается Суйков в халате)*. А потом, прощайте! Прощайте!.. Я вам больше не квартирант... *(Большими шагами уходит в средние двери)*.

Суйков. Ушел... Ой, ушел! Господин Мазиллов!.. Господин Мазиллов! *(бежит за ним)*.

ЯВЛЕНИЕ X.

Евдокия Ивановна и Дуня.

Евд. Ив. Ну, милая, если тебя не пугают проделки этих школяров, то поступай. Обязанности свои ты слышала: жалованья 6 рублей, на праздниках подарок... *(За сценой звонок)*. Должно быть, Светлов с урока, – пойти впустить... Подумай хорошенько *(уходит)*.

ЯВЛЕНИЕ XI.

Дуня *(одна)*. «Подумай хорошенько...» Чего тут думать? Убежала из дому... Деньги вышли... Просить у отца немислимо... Написала ему, чтобы он не беспокоился, что я занимаюсь уроками, хожу на курсы... Вот тебе и курсы! Хорошо, что запаслась мещанским паспортом, а то не знала бы, что делать. Ну, что ж, попробуем пожить горничной. Авось, как-нибудь перезимуем, а там, что бог даст...

ЯВЛЕНИЕ XII.

Дуня, Евдокия Ивановна и Светлов *(входят)*.

Светлов. Вы только извиняйте, Евдокия Ивановна, что немного просрочил.

Евд. Ив. Что вы, Николай Василич... Грех вам говорить... Прощу садиться.

Светлов (*достает деньги*). Благодарю вас. Вот вам за прошлый месяц, а вот за будущий.

Евд. Ив. Что вы, что вы, я никогда вперед не беру.

Светлов. Нет, вы возьмите, — пригодятся... Вам больше нужны, — возьмите. Что за церемонии, возьмите, Евдокия Ивановна.

Евд. Ив. Право, неловко... (*считает*). Николай Василич, да тут десять рублей лишних.

Светлов. И это я скажу на что, я получил место в гимназии княгини Долинской.

Евд. Ив. Голубчик, Николай Висилич! Как же я рада.

Светлов. Вот видите, и я рад, а всякую радость надо вспрыснуть, чтоб веселей было радоваться.

Евд. Ив. Милый мой! Извини, что я так просто...

Светлов. Напротив, я очень рад; я сам полюбил вас, как родную мать. Вот мы и отпразднуем нашу радость. Пригласим всех артистов... Напитки я уже взял, а вот что до закусок, так уж это вы, — вы лучше понимаете...

Евд. Ив. Господи! Такая неожиданность! Андрей Михайлович не нарадуется. Пойти рассказать, — он у Мазилова... Нет, вы сидите! Я сама, сама... (*уходит*).

ЯВЛЕНИЕ XIII.

Светлов и Дуня (*долго молчат, украдкой осматривая друг друга*).

Светлов (*тихо*). Какая симпатичная (*пауза*). Хотите поступить?

Дуня. Да-с.

Светлов (*тихо*). И голос приятный (*пауза*). Сговорились?

Дуня. Почти что.

Светлов. Первый раз?

Дуня. Первый-с.

Светлов. Как зовут?

Дуня. Дуняшка.

Светлов. Авдотья, значит... Так... Разве вы умеете работать?

Дуня. Умею.

Светлов. И вам будет не трудно?

Дуня. Работать никогда не трудно.

Светлов. Не думаю, — вы на вид такая... как изнеженная барышня.

Дуня. Такая родилась.

Светлов. Вот потому-то и говорю, что будет трудно. Вы грамотная?

Дуня. Да-с.

Светлов. Учились, где?

Дуня. В мещанской школе, а потом в городской.

Светлов. Вы мещанка?

Дуня. Да-с.

Светлов. Сирота?

Дуня. Отец жив, есть и мачеха.

Светлов. Злая? Ха-ха! Конечно, иначе зачем было бросать отца! Разве отец так беден?

Дуня. Я приехала, чтоб своим трудом...

Светлов. Ха-ха! Ну, дай бог, дай бог! Это очень похвально. У нас будет не скучно.

ЯВЛЕНИЕ XIV.

Те же. Суйков, Евд. Ив., Мазиллов и Перышкин.

Евд. Ив. Вот он, извольте поздравить его.

Суйков (*с расфростертыми объятиями*). Голубчик, Николушка (*целует*). Поздравляю, от души поздравляю (*целует*).

Светлов. Благодарю, чувствительно благодарю...

Мазиллов (*тамно*). Сосед, поздравляю (*жмет руку*).

Перышкин (*с достоинством*). Сосед, поздравляю (*жмет руку*).

Светлов. Благодарю, от души благодарю.

Евд. Ив. Ну, нечего канитель тянуть. Выдвигайте стол, устанавливайте сервиз, а я с Дуняшкой сбегаю купить закусок.

Суйков (*суетится*). Прекрасно, прекрасно...

Светлов. Позвольте, Евдокия Ивановна, вы, кажется, еще не вполне покончили с нею...

Евд. Ив. И то правда, — забыла на радостях. Вот и суди о нас, моя милая, — теперь мы почти все налицо... Согласна ты?

Дуня. Согласна.

Суйков. Восхитительно!

Мазил. Чудесно!

Перышкин. Бесподобно!

Светлов (*смотрит на Дуню*). Как она хороша, необыкновенно хороша!..

Занавес.

ДЕЙСТВИЕ 3-ье

Кухня в квартире Суйковых.

ЯВЛЕНИЕ I.

Дуня Сомова и Петр сидят за столом. Петр читает, а Дуня поправляет его ошибки.

Петр. «И за-за-пряг-запряг»...

Дуня. Надо говорить «запрет».

Петр. Запрет... «он сво-свою лолоша-ло-шадку... лошадочку».

Дуня. Не «лошадочку», а «лошадку».

Петр. Эх, Дуня! Ведь, это всё равно, что лошадочка, что лошадка. Суть-то, знамо, в том, что жена таки заставила поехать старика.: А злая, видно, баба была... Так, кажись, и задущил бы ее.

Дуня. Ты читай, читай...

Петр. Чего читать... Право, Дуняша, теперь про злых и читать-то не хочется.

Дуня. Что так?

Петр. А господь его знает... Растолковать себе не могу... Мне бы теперь про самых добрых, да ласковых людей читать надо... Сердце к ним лежит и поучиться от них хочется добру-то ихнему.

Дуня. И здесь есть добрые люди. Разве старик не добрый?

Петр. Оно так... Да все же он старик, а старику и бог велел быть добрым. А вот, если бы про девуку, да, примерно, она к парню-то добра бы была, и ласкала бы его... А он бы, значит, перед ней всю душу развернул и обнял бы ее, а она не то, чтобы рассерчать, а сама бы его поцеловала... и пошли бы они под венец и зажали бы вдвоем, как голубки... Он бы работал, да так бы работал, чтобы ни в чем недостачи не было... А она бы жила барыней и только бы любила своего мужа... И как бы хорошо было... Как хорошо!

Дуня. Да, недурно... И такую книжку можно будет достать...

Петр. Не достанешь ты, Дуняша, не достанешь такой книжки, где бы все это в точности было написано, как оно взаправду бывает,

не достанешь... Нельзя написать на бумаге, что накапливает на душе, как сердце на части рвется от этой самой, значит, любви... Э! Да что и толковать!.. В душу-то чужую, чай, трудно заглянуть (*отпускает голову*).

Дуня. Что с тобой, Петя? Ты сегодня какой-то особенный.

Петр. Не сегодня, Дуняшка, а вот почитай целый месяц хожу, как отуманенный. Голова не своя стала... Душа изболела... Работать не могу... В доме на меня, как на помешанного глядеть стали... Со мной говорят, а я ничего не слышу... Отказать могут. Так бы, кажись, вышел на Неву, да с моста, самого Литейного, – в воду.

Дуня. Что ты, что ты? Господь с тобой, Петя! Грешно так думать. Ты парень молодой... Тебе только жить, да поживать...

Петр. Легко сказать жить, да поживать! А когда божий свет кажется тебе немилым и самого себя пужаться начинаешь, что тогда?

Дуня. Отчего же все это, отчего?

Петр. А вот от того самого... Прощай!

Дуня. Прощай, но только будь паинька, не думай так, брось, право будет лучше.

Петр. Эх, девка, легко тебе говорить. А вот я так думаю по-другому. Пойду-ка я сейчас в трактир, да там под музыку, значит, графинчик... другой... вот и не стану думать, – не так ли?

Дуня. Тогда не показывайся ко мне, и учить не стану.

Петр. И ладно, глупее будем, а это нашему брату одно спасенье. Прощай (*хочет уходить*).

Дуня. Петя!

Петр. Ну?

Дуня. Не ходи, ты, милый, в трактир, не ходи... я тебя прошу. Если хоть чуточку любишь меня – не ходи.

Петр. «Чуточку»! Не чуточку, а во как... (*хочет обнять*).

Дуня (*отступает*). Что ты, что ты!..

Петр. Эх, Дуняша!.. Прощай (*быстро уходит*).

ЯВЛЕНИЕ II.

Дуня (*одна*). Вот тебе и грамота. Этак парня загубить можно... Влюбился... Что мне теперь с ним делать? Чудак! И жаль его и самой

неловко пред ним. Как это глупо, — получила кой-какое образование и уже ничего не имею общего с народом... Вот и здесь: два месяца каких-нибудь, а уж надоело. Не будь Светлова, бежала бы. Какой он славный... Так бы и сидела около него... Ха-ха-ха!.. Горничная влюбилась в своего барина... Роман... Нет, надо бежать, а то, чего доброго, хандрить начнешь и, как Петр о Неве замечтаешь... Ну, их!.. Не надо!.. (*видит входящего Светлова*). Ах, это он!..

ЯВЛЕНИЕ III.

Дуня и Светлов (*входит и торопливо ищет что-то*).

Светлов (*тихо*). Чорт знает, объяснить не могу, что со мной делается, когда ее вижу, то в холод бросает...

Дуня. Что вы ищете?

Светлов (*не смотрит на нее*). Я... сапоги... надо ж их... Вы не знаете, где сапожные щетки?

Дуня. Вам щетки? Они вот...

Светлов. А... благодарю вас (*хочет взять у нее*).

Дуня. Позвольте я вам почищу...

Светлов. Нет, что вы?! Благодарю вас... я сам (*хочет взять*).

Дуня. Мне удобней... Вы поставьте ногу на табуретку — я мигом...

Светлов. Нет, позвольте... Я не люблю... позвольте.

Дуня. Вы руки запачкаете.

Светлов. Так что же? Помою.

Дуня. Право, мне удобнее.

Светлов. Ни-ни-ни! Ни-за-что. Я сам. Позвольте (*берет щетки*). Разве можно? Я еще не настолько стар (*чистит*). К тому же вы дама, а я — кавалер... Неудобно... Неприлично совсем... Вот видите, как я живо... Другой и лаком так не покроет... Ну, вот... один есть. Явлюсь в гимназию — все ученицы заглядятся на мои сапоги.

Дуня. Как бы на вас самих не загляделись.

Светлов. О нет... Не думаю...

Дуня. Отчего?

Светлов. Так... мало интересного во мне... медведь, вахлак... а такие девицам не по вкусу... не любят.

Дуня. Не скажите... Сердце девичье своенравно...

Светлов. Полюбит и медведя? Ха-ха!

Дуня. И полюбит.

Светлов. Ну, вот и другой готов (хочет уходить).

Дуня. Вы уходите?

Светлов. А что?

Дуня. Так... В гимназию пойдете?

Светлов. Да, в гимназию.

Дуня. А далеко эта гимназия?

Светлов. Далеко... На Знаменской.

Дуня. Пешком пойдете?

Светлов. Да пешком (*хочет уходить*).

Д у н я. У вас там много учениц?

Светлов (*возвращается*). Учениц... Да, много.

Дуня. Счастливы они...

Светлов. Чем?

Дуня. Так... Учатся себе...

Светлов. Ведь и вы учились,

Дуня. Я что?.. Я мало училась.

Светлов. Хотели бы еще?

Дуня. Кто же не хочет?.. Учиться всякий хочет.

Светлов. Угодно, — я вас буду учить?

Дуня. Как можно, вы и так устаете.

Светлов. Это ничего. Мы будем заниматься по вечерам, когда я свободен и у вас меньше возни. Вам еще не надоела эта возня? Чай, бежать готовы, да?

Дуня. Нельзя сказать. Каждый день только все одно и то же.

Светлов. Да, не интересно. А жильцы, артисты наши... пристают, поди? Вы их гоните без церемонии. Это народ такой... Нечего с ними деликатничать.

Дуня. Как можно? Они господа, а наше дело простецкое.

Светлов. Так что же?

Дуня. Господам нельзя грубостей говорить.

Светлов. А господам все можно делать, да?

Дуня. Должно, коли так водится.

Светлов. Вы, Авдотья, пожалуйста, не смотрите на то, как водится. На это есть свои законы: кто не умеет быть вежливым, тот

дает полное право обращаться с ним так же грубо. Нужды нет, что они господа. И в чем это их господство? В безнаказанном оскорблении слабой, беззащитной девушки, да? Нет. Авдотья, истинно благородный человек не должен себе позволять этого. Я давно слежу за ними... и пусть они не воображают, что с вами можно делать все потому только, что вы горничная (*Дуня плачет*). Ну, вот, видите, какой я медведь... Хотел ободрить... утешить... а вы в слезы... Услужил!.. Согнал, значит, муху, перестаньте. Право, я себе никогда не прощу этого... Довольно, Авдотья. Вы сделаете то, что я больше не скажу с вами ни одного слова. Дуня! Дуняша!

Дуня. Я не плачу... идите... а то опоздаете в гимназию.

Светлов. Не плачьте... А посмотрите мне в глаза... посмотрите-ка... посмотрите...

Дуня (*прячет лицо*). Право, опоздаете.

Светлов. Вы и будете виноваты... Посмотрите мне в глаза и пойду... Дуня... Ну... Сюда... вот так... (*отнимает ее руки от лица*) а... плутовка... вон, вон еще одна слеза катится... ха-ха-ха!

Дуня. Оставьте... я не плачу...

Светлов. Ну, так и быть. Теперь оставляю. Прощайте.

Дуня (*не смотрит*). Прощайте.

Светлов. Разве так прощаются? Вы улыбнитесь, протяните мне руку и скажите ласково: до свиданья, мол, Николушка.

Дуня. Я так не могу.

Светлов. Отчего?

Дуня. Не смею... Вы барин, а я...

Светлов. А вы горничная... да? Ха-ха-ха! Горничная. Правда, правда... Прощайте, а то действительно опоздаю, получу выговор от ее сиятельства. Барин! (*Уходит*).

ЯВЛЕНИЕ IV.

Дуня (*одна*). Неужели он обиделся?.. Умно нечего сказать, — «Барин»! Нет! Довольно ломать комедию. Я ему открою все... Быть может он оценит мое чувство... Господи, зачем я с ним встретилась? Не знала его — не думала о нем... а теперь?! Ничего не понимаю... (*задумалась*). Ха-ха-ха! К Неве потянуло... умереть.

ЯВЛЕНИЕ V.

Дуня и Перышкин *(боязливо заглядывает из дверей и когда видит, что Дуня одна, входит смело)*.

Перышкин. Дунетта, ты одна?

Дуня. Нет, теперь нас четверо: вы, да я, да нас двое.

Перышкин. Шутница, ты, моя шаловливая муза право, шутница...

Дуня. Когда вы перестанете называть меня такими мудреными именами?.. Какая я вам муза? Я — Авдотья, а не муза... выдумали «муза»!

Перышкин. Очаровательно! Это детское непонимание способно вдохновить бездушное бревно, пень, не то, что истинного поэта, — очаровательно!

Дуня. Ничего тут очаровательного нет. Говорю, как понимаю.

Перышкин. Это и хорошо. Больше этого и понимать не следует.

Дуня. Ой ли? Сами-то, чай, больше понимаете.

Перышкин. Ну, да, конечно. Но ты этого не желай, моя очаровательница. Это и счастье и несчастье наше. Мы, артисты, художники и в особенности поэты призваны учить темный люд, проповедывать ему с высоты Парнаса великие общечеловеческие принципы. Мы для этого запасаемся самоотвержением, берем жало мудрой земли и глаголом жжем сердца людей. Это наш долг, это наше счастье. Но вот и наше несчастье: грубое и невежественное человечество гонит нас из города в город, проклинает, побивает камнями, бичует, подвергает колесованию, сжигает на костре.

Дуня. А вы все оживаете?

Перышкин. Наивно, но очень метко. Да, моя цыпочка, мы именно оживаем. Дух, живущий в нас, не умирает никогда: переходит из поколения в поколение, развивается, крепнет и создает такие имена, как Шиллер, Байрон, Гете, Пушкин, Лермонтов...

Дуня. Ничего-то я не понимаю. Вы уж об этом духе с кем-нибудь другим потолкуйте-сь. А наше дело комнаты убирать и господам сапоги чистить, вот наше дело.

Перышкин. Нет, ты призвана быть музой, моя восхитительница.

Дуня. Какая там муза! Говорю – горничная, а вы все – муза да муза. Я даже не понимаю.

Перышкин. А вот слушай, я тебе объясню. Муза... Муза... Это, понимаешь ли ты – это мифическое божество, женщина или девушка, незримо витающая около поэта, вдохновляющая, поющая ему поэтические песни.

Дуня. Постойте, постойте! Разве я когда-либо пела вам какие-либо песни?

Перышкин. Конечно, конечно, Дуняшечка, каждую ночь я только тебя и слушаю.

Дуня. Господь с вами – я сплю всегда очень спокойно, никогда не пою.

Перышкин. Не ты, а образ твой.

Дуня. Ха-ха-ха! Вы, барин, кажется, нездоровы.

Перышкин. Здоров я, моя упоительная муза, здоров... Но ты так наивна, что не можешь понять меня... Но тем лучше, тем выше моя награда. Я мало-помалу растолкую тебе.

Дуня. Нет, уж вы лучше кому-нибудь другому толкуйте, а я все равно не пойму.

Перышкин. Муза! Что ты говоришь? Разве тебе не хочется быть образованной, умной?

Дуня. Коли все будут умны, то и сапог некому будет чистить.

Перышкин. Нет, муза, ты сегодня особенно грустно настроена.

Дуня. Что делать, хлопот много, жалованье небольшое, а жильцы скупые – ни от кого полтинника не дождешься.

Перышкин. Муза! Какой материализм! Фи! Разве стихи, которые я тебе посвящаю, не выше, не дороже полтинника?

Дуня. Песни-то! Ха-ха-ха! А что за них дадут? Небось, если бы за такие прибаутки платили деньги, вы бы не сидели без сахара.

Перышкин. Фи! Какая мелочность! «сахар»! Что такое сахар? Сахар пустое. Я не для сахара пишу. «Мы рождены для вдохновенья, для звуков сладких и молитв». Наша награда – любовь! Дунетта! Неужели ты никогда не любила?

Дуня. Как не любила? Отца, мать всегда любила.

Перышкин Не-ет, не то... а молодца какого-нибудь... молодого, красивого...

Дуня. А где его взять такого красавчика?

Перышкин. Ну, не красавчика, так все же молодого, умного.

Дуня. Нет и такого.

Перышкин. А ты осмотришься, а? Осмотришься-ка хорошенько, может и есть, а?.. Дуняшпечка... а?

Дуня. Ха-ха-ха! Не вы ли?

Перышкин. А что?.. Разве я не того? Разве меня нельзя любить?

Дуня. Не к лицу вам, барин. Ведь замуж все равно не возьмете.

Перышкин. Какая проза – замуж. Зачем замуж? Ведь так лучше, поэтичнее, а? Право. Полюби-ка, а? Уж как я тебя ласкать буду... Ведь ты у меня одна, моя очаровательная музочка... *(хочет обнять)*.

Дуня *(обрывает смех)*. Барин. Говорить-то я вам запретить не могу, но рукам воли не давайте.

Перышкин. Что ты, Дуняшпечка?.. Ты сердисься?.. Ведь я пошутил, право пошутил... Я больше не буду... ей-ей. Вот послушай, – я тебе свои стихи прочитаю... Все для тебя пишу... Слушай *(читает)*.

Люблю я страстно твои глазки,

Твой нос и алые уста.

Безумно жажду твоей ласки.

Любовь моя, как кристалл, чиста...

И ты чиста, в том нет сомненья,

И ты добра – то знаю я,

И ты мила – мое то мнение...

ЯВЛЕНИЕ VI.

Те же и Мазиллов *(во время чтения показывается в дверях)*.

Мазиллов *(доканчивает стих)*. Но ты цветешь! не для меня... Ха-ха-ха!

Перышкин *(тихо)*. Проклятый маляр.

Мазиллов. Странное дело, сосед, вы кажется, все свое вдохновение почерпаете на кухне, как не придешь – вы тут, как тут.

Перышкин. Ничего нет странного, я хожу сюда по делу.

Мазиллов. Полноте, разве я не знаю, по какому делу?... Дуняшке стихи читаете, пленить хотите девку, – плохая политика. Она, ведь, вас не поймет.

Перышкин. Я, право, удивляюсь, мусье Мазиллов, вы человек образованный, а позволяете себе думать, бог знает, что.

Мазиллов. Ладно! Знаем мы вас, пернатых певцов. Чай, музой зовете девку, на Парнас приглашаете, а? Не так ли, Дунька, – он еще не называл тебя музой?

Дуня. Они меня по другому и не зовут. Все муза да муза.

Мазиллов. Ха-ха-ха!

Перышкин. Ничего нет смешного, и я просил бы вас быть осторожней.

Мазиллов. Ха-ха-ха! Ну, какая она вам муза? Опомнитесь, баян вы сладкострунный. Она, поди даже и не понимает этого слова. Не так ли, Дуняшка? Знаешь ты, что это за птица муза? Ха-ха-ха!

Перышкин. Глупо, очень глупо. Дуня, поставь самовар.

Мазиллов. Что?! Самовар?! Ха-ха-ха!

Перышкин. Ну, да... самовар.

Мазиллов. Полно, дорогой сосед. Ведь у вас *(поет)*... «Нет ни сахару, ни чаю...»

Перышкин. Не беспокойтесь, у вас не попрошу.

Мазиллов. Увы, если бы и попросили, так я, все равно, не мог бы с вами поделиться, так как я, даже забыл, какого они цвета. А знаете, что я вам скажу? Бросьте свою поэтическую спесь, перестаньте сердиться, дайте мне вашу руку в знак неизменной дружбы, и я вас посвящу в предприятие, которое через два дня обогатит нас, как братьев Нобель... Ну!

Перышкин. Сомневаюсь.

Мазиллов. Я ставлю голову.

Перышкин. Говорите, говорите...

Мазиллов. Нет, вы дайте руку, что готовы помочь.

Перышкин. Извольте! Чем могу... *(дает руку)*.

Мазиллов. Прекрасно! Теперь слушайте. У вас, я знаю, есть поношенные брюки...

Перышкин. Это совсем не остро! Поношенные! Какое вам дело, что поношенные?!

Мазиллов. Постойте. Вы не скипидарьтесь. Выслушайте до конца. Вот эти самые брюки возьмите и продайте татарину.

Перышкин. Говорю, не остро!

Мазиллов. Я и не думаю острить.

Перышкин. И к чему эти глупые шутки?.. Я еще не дошел до того, чтобы продавать свои брюки.

Мазиллов. Ах, любезный сосед, вы меня совсем не хотите понять. Это нужно для нашего предприятия. Вы только слушайте. Продадим брюки, получим деньги, найдем натурщицу и сварганим картину...

Перышкин. Мне-то что? Натурщица нужна вам – вы и продавайте свои брюки.

Мазиллов. У меня их нет... Понимаете, у меня – одни, единственные и то, смотрите... *(слегка поднимает фалду)*. Ну? Надо, значит, ваши брюки... Я напишу этюд, отнесу его к Дациаро, к Авансо или к какому-нибудь другому до-ля-со и получу денежки, понимаете – денежки? Половина – вам.

Перышкин. Вот что?! Ха-ха-ха!.. Bravo! Гениальнейшая мысль! Руку, товарищ!

Мазиллов. А натурщица у нас есть, какую поискать во всем Петербурге. Дуняша, наверное, согласится за полтинник в час.

Перышкин. И то правда.

Мазиллов. Выручай, брат, Дуняша. Я с тебя такую «минуту неги» отвалю, что любой барышник даст радужную.

Перышкин. Милая Дуняшечка, музочка моя, согласись за полтинник.

Дуня. Что такое? В толк не возьму.

Перышкин. Худого ничего. Ей-ей ничего. Посидишь часик – другой у Мазилова на кровати, распустишь волосы, закинешь этак одну руку, а другую как-нибудь иначе... будешь смотреть томно, томно, – ну, словом, в потолок или на отдушник.

Мазиллов. Объяснил! Ничего этого не надо.

Дуня. И я так думаю, барин, что ничего этого не надо.

Мазиллов. Нет, Дуняша, ты выслушай меня. Ты будешь сидеть как есть.

Дуня. И не говорите, барин, я – ни за что.

Мазиллов. Глупая! Ты подумай только. Ну, что в этом дурного?

Перышкин. Конечно, Дуняшечка. Ну, что в этом дурного? Да что с нею толковать? — она согласится. Разве моя муза, может нам отказать в этом? Она у меня такая добрая.

(Голос татарина за сценой — халат, халат!).

Перышкин. А вот, кстати, и князь, — чувствует гололобый поживу *(зовет в окно)*. Эй, халат. Комен зи гер! Князь! Сюда, сюда! Идет, рад, басурманская душа, ухмыляется... Ну, вы потолкуйте еще, а я ему товар приготовлю *(быстро идет и в дверях сталкивается с Евдокией Ивановной)*. Пардон, Евдокия Ивановна *(уходит)*.

ЯВЛЕНИЕ VII.

Дуня, Мазиллов и Евдокия Ивановна.

Евд. Ив. *(вслед Перышкину)*. Комедант! *(видит Мазилова)*. А... художник. Здравствуйте! Как здоровье?

Мазиллов. Мерси.

Евд. Ив. Как дела?

Мазиллов. Плохо-с... Дуня, самовар.

Евд. Ив. Извините, господин художник, ей некогда, она пойдет со мной в участок. Надо попросить полицию очистить мою квартиру от некоторых господ.

Мазиллов *(тихо)*. Ладно, знаем мы эту полицию. *(Дуне)*. Как только закипит — неси!

Евд. Ив. *(Дуне)*. Что же ты стоишь? Одевайся.

Мазиллов. Если через четверть часа он у меня не будет на столе, я завтра же схожу с квартиры.

Евд. Ив. Что-что? *(загораживает ему дорогу)*. Не-т-с, постойте! Вы так не уйдете... Вы должны расплатиться, милостивый государь, господни художник...

Мазиллов. Позвольте! *(уходит)*.

ЯВЛЕНИЕ VIII.

Евдокия Ивановна и Дуня.

Евд.Ив. Да что же это такое?! *(вслед)*. Да как ты смеешь, нестриженная грива? Кто тебе позволил? И это жильцы?! Это халдеи какие-то, а не жильцы.

ЯВЛЕНИЕ IX.

Те же и казанский татарин с узлом.

Евд. Ив. Ты еще зачем?

Татарин. Здравсти, барина *(снимает узел и шапку, на голове остается ермолка)*.

Евд. Ив. Зачем ты пришел, спрашиваю? Кто тебя звал? *(Дуне)*. Ты, что ли?

Дуня. Никак нет, бариня.

Татарин. Уф, пят иташ... очен умарил...

Евд. Ив. Какой-чорт тебе велел подыматься на пятый этаж? Кому ты нужен?..

Татарин. Ну, харашо, харашо, барушка-сударушка. Неси, что есть палто-малто, хабур-чабур.

Евд. Ив. Убирайся вон, тебе говорят. У меня отродясь никто ничего не продавал татарину... Для старья есть благотворительные общества... Убирайся.

Татарин. Что такой – убирайся!.. Меня позвал пят иташ. Разва можно... Бог нет... что ли?

Евд. Ив. Ну, ну, довольно, чох-мох не знаю, а вот тебе порог и гайда по добру, по здорову.

Татарин. Идом, идом, небос... копооглы *(уходит)*.

ЯВЛЕНИЕ X.

Евдокия Ивановна, Дуня, Перышкин.

Евд. Ив. Ишь, татарская лопатка, еще огрызается... «Оглы, оглы». Шут гололобый.

Перышкин (*убегает с брюками*). Где же он? Ушел. Ах, Евдокия Ивановна... (*прячет брюки за спину*).

Евд. Ив. А-а. Так это вы призывали татарина?

Перышкин. Я?– Что-с? Какого татарина?

Евд. Ив. Вы, вы! Я знаю, что вы.

Перышкин. Виноват... пардон-с... Я не понимаю-с.

Евд. Ив. Кого же вы ищете? Ну, кого?

Перышкин. Я-с?.. Никого... Я к Дуняшке... Дуня, самовар.

Евд. Ив. М-м... и вам самовар?

Перышкин. Необходимо. Пишешь, пишешь... Голова, грудь, спина... Трудно, очень трудно...

Евд. Ив. Бедненький.

Перышкин. Что делать, Евдокия Ивановна? Труд – наше призвание, наш крест...

Евд. Ив. Конечно, конечно... Так вам самовар?.. Сейчас, господин Перышкин, сейчас, сию минуточку...

Перышкин. Мерси-с.

Евд. Ив. Нет, это выше сил моих. Какой такой самовар, позвольте вас спросить?

Перышкин. Самовар... Ну, да, самовар...

Евд. Ив. А деньги?

Перышкин. Деньги?.. Как деньги?

Евд. Ив. И он еще спрашивает? Да что вы с ума посходили. Русского языка не знаете... В жулики записались? В гроб меня хотите вогнать. Грабить хотите, удушить, зарезать (*наступает*).

Перышкин (*пытается к дверям*). Пардон... нет... виноват... пардон... (*убегает*).

ЯВЛЕНИЕ XI.

Евдокия Ивановна и Дуня.

Евд. Ив. Нет, это невозможно. Этак с ума можно сойти... (*за сценой слышны отрывочные звуки корнета, Дуня хохочет*). А ты чего скалишься? Местом не дорожишь? Кому я говорю?.. И ты с ними за одно: шутки шутить задумали со мной.

Дуня. Право, барыня, я... (*корнет, Дуня хохочет*).

Евд. Ив. Да как ты смеешь, противная девчонка *(наступает)*. Над кем ты смеешься? Говори, над кем?

Дуня. Не над вами, барыня, ей-богу.

Евд. Ив. Над кем же, ну, говори! над кем? *(звуки корнета)*.

Дуня. Вон, слышите?

Евд. Ив. Ну так что же?

Дуня. Ну, вот он... зовет.

Евд. Ив. Кто зовет? Кого зовет?

Дуня. Все он же, трубач, зовет меня.

Евд. Ив. Откуда ты выдумала, что он тебя зовет? Он у себя в комнате трубит, а ты говоришь зовет.

Дуня. Зовет, барыня, право зовет *(корнет)*. Слышите, слышите? «Ту-ту, ту-ту, ту-ту», это значит – Ду-ня, и-ди сю-да.

Евд. Ив. Что ты врешь?

Дуня. Ей-богу, барыня, значит, – я не вру.

Евд. Ив. Господи! Полковые сигналы завели. Батальонное ученье!.. Содом и Гоморра! *(корнет у самых дверей)*. Батюшки. Идет... Сюда идет *(отходит в угол и закрывает уши)*.

ЯВЛЕНИЕ XII.

Те же и Трубадуров *(не замечает Евдокию Ивановну, подходит к Дуне и извлекает 6 отрывочных звуков)*.

Трубад. Как это перевесть?

Дуня *(смеется)*.

Евд. Ив. *(про себя)*. Что же это такое?

Трубад. *(Дуне)*. Отвечай. *(Дуня хохочет)*. Забыла? Ну... *(трубит)*.

Евд. Ив. *(про себя)*. Милостивый боже. Чем я провинилась?

Трубад. Ту-ту, ту-ту, ту-ту!

Евд. Ив. *(про себя)*. За что такое испытание?!

Трубад. «Ду-ня, по-ди сюда». Ах, ты мой пикольчик *(хочет взять за подбородок)*.

Евд. Ив. *(громко)*. Милостивый государь!

Трубад. Ах, Авдотья Ивановна! Добрый день.

Евд. Ив. Вы нахал, милостивый государь.

Трубад. Фи, дорогая Евдокия Ивановна, такие выражения.

Евд. Ив. Вам чего здесь нужно? Зачем вы пришли сюда?

Трубад. Успокойтесь, мия кариссима, успокойтесь. Вы женщина воспитанная – вам не идет. Будьте мелодичны. Музыка вашего голоса много выиграет от этого. Верьте мне – я знаток в этом деле. *(Дуне).* Евдоха, самовар.

Евд. Ив. Что? И вам самовар?

Трубад. Нельзя, мия кариссима, нельзя. Вместо завтрака полезно выпить стаканчик, другой чайку... Не правда ли? ха-ха.

Евд. Ив. Полезно или нет, но вы самовара не получите...

Трубад. Ха-ха-ха! Вы сегодня очень забавны. Веселость к вам идет. При вашей комплекции это нечто вроде фантазии Шуберта... право... *(Дуне).* Ха-ха! Поторопись, моя очаровательная флейта *(хочет взять за подбородок).*

Евд. Ив. Милостивый государь!

Трубад. Что прикажете, мия кариссима?

Евд. Ив. Вы забываете, что перед вами благородная дама.

Трубад. Ха-ха! А вы чудесная хозяйка! У вас живет, как в раю. Я никогда не уйду.

Евд. Ив. Что?

Трубад. Клянусь, вы мне очень нравитесь.

Евд. Ив. Вы нахал, милостивый государь.

Трубад. Эх, Евдокия Ивановка. Это очень грубо, грубо, очень грубо.

Евд. Ив. Не платите за квартиру, выживаете жильцов...

Трубад. Не беспокойтесь – они не уйдут...

Евд. Ив. Тираните прислугу, оскорбляете благородную даму.

Трубад. Пардон, миль пардон! Я прошу извинения.

Евд. Ив. Я вас не прощу.

Трубад. Это не великодушно *(садится).*

Евд. Ив. Я вам докажу... Вы узнаете, с кем имеете дело... вы...

Трубад. Говорите, говорите, я вас слушаю *(трубит).*

Евд. Ив. У меня есть муж... Он объяснится с вами, а я стыжусь разговаривать с таким нахалом *(уходит).*

ЯВЛЕНИЕ XIII.

Трубадуров и Дуня.

Трубад. Ха-ха-ха! Давно бы так. Ну-е, мой пикольчик, отвечай, почему ты не пришла на мой сигнал, ну? Вот за что тебя надо нака-зать (*хочет обнять*).

Дуня. Барин, будьте осторожней.

Трубад. Чего бояться? Она больше не придет.

Дуня. Не она, а я вам говорю.

Трубад. Ты? Ха-ха-ха! Ах, ты мой пикольчик (*Хочет обнять*).

Дуня. Я вас прошу не оскорблять меня.

Трубад. Что? Да ты серьезно?

Дуня. Времени нет с вами шутить, надоело...

Трубад. Ха-ха-ха! Так ты не шутишь, моя очаровательная флейта?

Дуня. Да, не шучу.

Трубад. (*наклоняется к ней*). Не шу-тишь?

Дуня. Говорю, нет.

Трубад. (*целует*). На же тебе за это! Ха-ха-ха!

Дуня. Негодай, нахал! (*Плечет*).

Трубад. Ругайся, теперь ругайся сколько хочешь. Ха-ха-ха! Вот видишь и я не шучу. Скажите, пожалуйста. Обидели! Нюни распу-стила! Ну, девка. Другая бы на ее месте сама поцеловала меня, а она плакать вздумала. Глупенькая, право слово, глупенькая! Совсем ничего не понимает... (*трогает за плечо*). Эй, пикольчик. Будет тебе...

Дуня. Негодай!

Трубад. Ха-ха-ха!

Голос Суйкова. А где он, где? Подать мне его... подать сей-час же...

Трубад. Ого, оскорбленный супруг. Чего доброго на дуэль вызовет. Нет, шалишь – я мигом укрошу тебя... (*садится на табуретку и играет арию*): «Не плачь, дитя, не плачь, напрасно».

Голос Суйкова. Подайте мне его, где он?

ЯВЛЕНИЕ XIV.

Те же и Суйков.

Суйков *(при звуках корнета останавливается у дверей и начинает петь. Трубадуrow продолжает играть, вдохновляется. Суйков со сценическими жестами приближается к Дуне, поднимает над ней руки и с увлечением старается воспроизвести арию).*

ЯВЛЕНИЕ XV.

Те же, Евдокия Ивановна и Светлов *(в дверях)*.

Евд. Ив. И это муж? Это защитник супружеской чести? *(громко)*. Андрей Михайлович! Андрей Михайлович!

Суйков. А?!.. Дудуся...

Трубад. Ха-ха-ха! Вот вам и опера. За вход ничего не берем. Пожалуйста к нам в другой раз *(уходит)*.

Евд. Ив. *(мужу)*. Колпак, колпак!

Суйков. Дудуся! Ты напрасно... Он...

Евд. Ив. И слушать не хочу... Туфля старая *(уходит)*.

Суйков *(идет за ней)*. Право, Дудушечка... он просит извинения... клянется... больше не будет *(уходит)*.

Светлов *(приближается к Дуне)*. Дуня!.. Вы плачете... О чем?

Дуня. Коля... Милый!.. *(Падает к нему на грудь и рыдает)*.

Занавес

ДЕЙСТВИЕ 4-ое

Комната второго действия.

ЯВЛЕНИЕ I.

Суйков (*читает ноты*). Евдокия Ивановна (*пересматривает газетные объявления*).

Суйков (*сначала мурлычит, потом увлекается и поет*) «Времен от вечной темноты...»

Евд. Ив. Андрей Михайлович!

Суйков. Виноват, Дудуся, я совсем забыл, что ты здесь. (*Оба углубляются в занятие*).

Евд. Ив. Вот опять (*читает*) «Молодая особа ищет место горничной или одной прислуги. Гончарная, дом 13, квартира 21». Как ты думаешь, не принять ли ее? (*Суйков не слышит*). Андрей Михайлович!

Суйков. А? Что ты хочешь, Дудуся?

Евд. Ив. Я говорю не нанять ли ее?

Суйков. Нанять, конечно, нанять... Отчего же не нанять... (*Углубляется*).

Евд. Ив. Или вот еще (*читает*): «Ищу место прислуги в небольшое семейство. Имею рекомендацию. Пески, 7 улица, дом 39, квартира 11».

Суйков (*поет*) «Не будут говорить о нем».

Евд. Ив. Андрей Михайлович! Это, наконец, невыносимо.

Суйков. Что, Дудуся? Что невыносимо?

Евд. Ив. Я с тобой о деле хочу поговорить, а ты все мычишь и мычишь. Неужели не надоело? Ведь целый день, — с ума можно сойти.

Суйков. Ах, Дудуся, если тебе не нравится, то скажи... я совсем брошу заниматься, сожгу ноты... Я думал, что тебе приятно.

Евд. Ив. Всему свое время, Андрей Михайлович. Мне теперь не до пенья... Надо прислугу нанять.

Суйков. А я разве говорю, что не надо? Конечно, надо. Без прислуги нам никак нельзя.

Евд. Ив. Кого же выбрать из этих? Одна живет на Гончарной, другая – на Песках, третья – в Гавани, четвертая – в Измайловском полку, пятая – на 16-й линии, шестая – на Дворянской, седьмая – у Самсониевского моста.

Суйков. Возьми с Измайловского полка.

Евд. Ив. Чтобы солдаты к ней ходили? Ни за что! Я знаю, как брать прислугу с Измайловского полка.

Суйков. Не хочешь – возьми из Гавани.

Евд. Ив. Как раз! Она, наверное, знакома с матросами... Пьяницы, скандалисты... На кухне кабак заведут.

Суйков. Тогда с 16 линии.

Евд. Ив. Воровку, значит, да? По твоему воровку нанять ничего, да?

Суйков. Ну так с Самсониевского.

Евд. Ив. И не говорите мне, Андрей Михайлович! Я чухонка видеть не могу. Ничего не умеют делать, дуры, не понимают по-русски.

Суйков. Почему ты знаешь, что она чухонка?

Евд. Ив. Чухонка, непременно чухонка! Другая у Самсониевского моста жить не станет... Там все чухонки... И ты мне не говори... Я знаю это хорошо, очень хорошо.

Суйков. А если ты все так хорошо знаешь, то нечего меня и спрашивать.

Евд. Ив. Как тебя не спрашивать? Ты муж, ты глава дома.

Суйков. В таком случае возьми с Гончарной.

Евд. Ив. Это опять молодую? Чтобы в доме кавардак был, да? Чтобы опять сбежала? Покорно благодарю.

Суйков. Ах, Дудуша, право, ты сама не понимаешь, чего ты хочешь.

Евд. Ив. Я понимаю, Андрей Михайлович, очень хорошо понимаю, вы меня не проведете. Я, ведь, видела, все, все видела...

Суйков. Что ты видела? Ничего ты не видела.

Евд. Ив. Не выводите меня на откровенность, Андрей Михайлович, ой, не выводите! Разве я не знаю, как вы все вертелись около Дуняшки?

Суйков. Как все? Кто же это все? И каким это родом вертелись-то около нее?..

Евд. Ив. Говорю, не выводите на откровенность.

Суйков. Нет, ты продолжай, коли начала. Говори, когда я вертелся около Дуняшки, ну?

Евд. Ив. Вертелся, Андрей Михайлович, вертелся; нечего греха таить. Ведь я не сержусь, я так только к слову...

Суйков. Ну и вертелся. Пусть будет по твоему. Что ж из того, что я вертелся? Ведь она не потому сбежала?

Евд. Ив. Потому, не потому, а выходит, что потому.

Суйков. Как же это выходит? Ну?

Евд. Ив. А вот как. Когда она уходила, то господин Светлов мне передал по секрету, что она потому, говорит, бросает место, что не может переносить жильцов...

Суйков. Ну?!

Евд. Ив. Вот тебе и ну!

Суйков. При чем же я тут?

Евд. Ив. А при том, что и ты около нее вертелся.

Суйков. Наладила одно, – вертелся да вертелся! Ты мне покажи, что я вертелся, да докажи!

Евд. Ив. Ничего я тебе доказывать не хочу и не буду. Ты сам знаешь, что ты в этом деле не без греха.

Суйков. А все-таки ты мне этого не докажешь.

Евд. Ив. А все-таки ты старый ловелас...

Суйков. Ты мне, Дунечка, этого не говори. Ты ни в чем не можешь упрекнуть меня. Грех тебе говорить, право, грех...

Евд. Ив. Нет-с, вам грех... Я 31-ый год вам верная жена, а вы... стыдился бы оправдываться.

Суйков. Чего мне оправдываться? Говорю, – не грешен и не грешен.

Евд. Ив. А кто с Славской ужинал у Палкина? Не ты, а? Признавайся – не ты?

Суйков. С какой Славской? Когда?

Евд. Ив. А помнишь, певица-то была, с тобой служила, потом в Тифлис перевелась...

Суйков. Ха-ха-ха! Ведь это ровно двадцать лет тому назад. Ну память!

Евд. Ив. Смеяться-то нечего. Таких случаев я укажу тебе немало.

Суйков. Много, очень, но когда это было? Ха-ха!

Евд. Ив. Бесстыдник! Никогда не дорожил супружеской верностью... Я, бывало, сижу одна... Не ложусь до утра... самовар держу наготове. Вот, думаю, бедный Андрюша из оперы вернется усталый, голодный... А Андрюша между тем — к Палкину, с кокоточкой... Сколько я мук перетерпела, сколько вынесла!.. И за что же, за что? *(плачет)*.

Суйков. Какой вздор!.. Дудуша!.. Разве можно?.. Ну, я виноват... Ну, прости, виноват я, прости... Ведь в молодости все бесятся... Ну, и я согрешил... каюсь... Прости же, прости... Ведь я теперь ничего, веду себя скромно...

Евд. Ив. *(рыдает)*. Для чего я молодость погубила.

Суйков. Дудуся, милая, дорогая... Ну, перестань... выпей водицы... на... говорю — виноват... ну, прости... ведь ты у меня такая добрая... Дудушечка.

Евд. Ив. *(продолжает рыдать)*. Скольким женихам отказала...

Суйков. Дудусенька!.. Да что ты со мной делаешь?.. Дорогая... Прости же, прости! Видишь, на коленях тебя прошу... *(становится на колени)*. Прости, Дудусенька... *(целует руку)*. Перестань, мое дитятко... Тебе вредно плакать... Голова заболит... Колики в животе начнутся... Ты бы прилегла, Дудуся... Пойдем, я тебя отведу в спальню... Пойдем, моя ласточка... Пойдем, моя ненаглядная... Разве так можно... *(ведет ее)*. Ты женщина больная, слабая... Раздражаться тебе вредно... нужен покой... *(уходят)*.

ЯВЛЕНИЕ II.

Ив. Кузьмич Сомов, в цилиндре и пенсне.

Марья Павловна и **Петр** входят со стороны кухни.

Петр. Пожалуйте-с. Вот эта самая квартира и числится, значит, в домово́й книге за номером 37.

Мар. Павл. Фу!.. Просто задыхаюсь...

Сомов. Да, высоко. Под самую крышу забрались.

Петр. Никак нет-с, ваше степенство, под крышей у нас значатся квартиры 7-го этажа.

Мар. Павл. До сих пор не могу отдышаться... Бог знает куда завел... Лестница грязная... кухонный чад, вонь...

Петр. Это везде-с, сударыня. На то она черной и зовется. Я предлагал вам по чистой – сами не схотели-с.

Мар. Павл. В коридорах темно, – того гляди, лоб расшибешь... И здесь жить? ни за что!

Петр. Ведь я вам сказал, что эта квартира занята – видите сами. А вот, пожалуйста, по другой лестнице есть свободная, я вам покажу-с... в пять комнат... Пожалуйте-с.

Сомов. Фу, какой бестолковый! Ну, куда ты просишь жаловать, когда я тебе сказал, что я никакой другой квартиры не хочу, кроме этой.

Петр. Да, ведь, занята, ваше-ство, – видите сами.

Сомов. Знаю, что занята.

Петр. И она не скоро опорожнится.

Сомов. Знаю и это.

Петр. Жильцы хорошие, аккуратные... Хозяин их очень любит...

Сомов. И пускай себе любит.

Петр. Он ни за что им не откажет...

Сомов. Чорт!

Петр. За что же вы ругаетесь?

Сомов. Говорю, знаю и не приставай.

Петр. Помилуйте, как не приставать?..

Сомов. А будешь приставать, обругаю еще.

Петр. Нас не за что. Мы люди подневольные. Приказано квартиры показывать и говорю вам, что эта занята, а есть другая, свободная...

Сомов. Да ты уйдешь или нет?

Мар. Павл. Ваня!.. Разве так можно? Не сердись, любезный, мы не квартиру пришли нанять... Нам надо повидаться с Евдокией Ивановной... Мы ей родня...

Петр. Помилуйте-с, так бы и сказали...

Сомов. «Так бы и сказали». Чай, не ослеп еще, видишь, что не воры...

Петр. А кто знает, ваше высокородие, нынче не разберешь, особливо у нас в Питере... Прикажете доложить?

Мар. Павл. Да, да... Ведь, она дома?

Петр. Дома-с, Евдокия Ивановна всегда дома-с...

Мар. Павл. Так доложи, любезный... А вот тебе на чашку...

Петр. Покорнейше благодарю... Я сейчас...

Сомов. Стой. Будет спрашивать, не говори, что родственники, а так, мол, какие-то господа... понимаешь?

Петр. Понимаю-с.

Сомов. Живо! (*Петр уходит*).

ЯВЛЕНИЕ III.

Сомов и Марья Павловна.

Мар. Павл. Ты только ее не бей, Иван Кузьмич.

Сомов. А это мы посмотрим.

Мар. Павл. Нет, ты ее не бей... В столицах не принято.

Сомов. А черт мне в их столицах: я не тутошний и потому, значит, могу делать, что хочу.

Мар. Павл. Я тебе говорю — не принято. Притом же она девушка взрослая, да еще студентка.

Сомов. И до этого мне нет дела.

Мар. Павл. Да ты пойми, Иван Кузьмич, скан дал-то какой, в газетах пропечатают... Ведь здесь не то, что у нас, — здесь все в газетах печатают.

Сомов. И пусть их печатают.

Мар. Павл. Да, ведь, это скандал, – что скажут наши знакомые? Докторша все газеты читает – от нее не скроешь, – живо оповестит. Вот, дескать, поехали в Петербург глупые провинциалы, отыскиали свою дочь – курсистку и начали ее для первой встречи за волосы таскать... Нет, воля твоя, но я после такого скандала и домой не покажусь...

Сомов. Никакого скандала я тут не вижу. Она дочь моя и могу, значит, с нею делать, что хочу. Пусть не бегают.

Мар. Павл. Мы сами виноваты. Не пускали, когда просилась, ну и убежала. Учиться очень любит...

Сомов. Не пускал потому, что проку не вижу от их ученья. А деньги тратить зря не хочу и не буду.

Мар. Павл. Она и не просила денег и теперь пишет, что она занимается уроками, что ей хватает, чтобы мы не беспокоились...

Сомов. «Не беспокоились!» Чай, я отец? Как же мне не беспокоиться о родной дочери? Если бы не беспокоился, не приехал бы сюда, а то – не могу... Ночей не спишь, думаешь – что-то теперь с Дуняшкой, жива ли, тепло ли, ей, не голодна ли?.. «Не беспокоились!» Черти! Вот посмотрю на нее – если похудела, то за волосы – и домой. Я ей покажу курсы...

Мар. Павл. Тише, кажется, идет.

ЯВЛЕНИЕ IV.

Те же и Суйков в халате, ермолке, очках, с трубкой.

Суйков. Пардон... Извините, пожалуйста, что я так просто... (*кланяется*). Простите ради бога.

Сомов. Ничего-с... Ваше дело... Нам это безразлично.

Суйков. Вам, да... может быть... но вот... (*к Мар. Павл.*) Простите, мадам, пожалуйста, простите...

Мар. Павл. Сделайте одолжение... Вы человек пожилой...

Суйков. Да, да, конечно... Но не принято и, пожалуйста, извините меня...

Сомов (*тихо*). Какого чорта он извиняется. Убрался бы лучше вон, ведь видит хорошо, что люди посторонние.

Суйков (*Мар. Павл.*). Прошу садиться. (*Пв. Кузьмичу*). Не угодно ли? (*Все садятся. Долгое молчание*). Вы Евдокию Ивановну спрашивали, кажется?

Мар. Павл. Да, да, ведь она дома?

Суйков. Как же-с, дома, во извиняется.

Сомов. У вас, я вижу, в столице все помешаны на извинениях... Чего извиняется? Пусть выйдет, а потом и извиняется, сколько ее душе угодно.

Суйков. В том-то и дело, что не может и потому извиняется...

Мар. Павл. Странно!

Сомов. Почему это она «не может»? Экая птица, подумаешь. Ведь сказано, что хотят ее видеть.

Суйков. Да-с, дворник доложил... Но она не может принять вас, извиняется.

Сомов. А чорт мне в ее извинениях! Я хочу ее видеть!..

Суйков. Уверяю вас, она не может... слегла в постель... больна...

Сомов. Что? Больна?

Мар. Павл. Ах! Где же она, где? Где ее комната? (*Пв. Кузьмич и Мар. Павл. порываются к дверям*).

Суйков. Виноват-с... Позвольте (*загораживает дорогу*). Позвольте-с. Я не могу вас допустить... позв...

Сомов. Чего вертитесь на дороге... пустите!

Суйков. Шш! Пожалуйста, тише... вы ее испугаете вашим криком.

Сомов. Так пустите же! Где она лежит?

Суйков. Уверяю вас, не могу, вы ее расстроите окончательно.

Сомов. Пустите, чорт вас возьми, пустите...

Суйков. Ах, какой вы горячий! Говорю – не могу. Если что нужно передать, скажите мне, – я б точности... Ведь это все равно...

Сомов. Как все равно?! Да вы-то что? Секретарем при ней состоите?

Суйков. Как секретарем? Я – муж.

Мар. Павл. Муж?!

Сомов. Как муж?!

Суйков. Очень просто – муж.

Мар. Павл. Разве она вышла?

Суйков. Что ж ей в девках до сих пор сидеть?

Мар. Павл. И вы ее муж?

Суйков. Как следует быть – законный.

Мар. Павл. И она решилась выйти за такого урода?

Суйков. Как-с?! Позвольте!.. Я 35 лет на оперной сцене прослужил, а вы говорите...

Мар. Павл. Нет, вы шутите, вы не могли на ней жениться... Вы не можете быть ее мужем... Это слишком бесчеловечно... гадко...

Суйков. Гадко?! Почему? Позвольте вас спросить, почему?

Мар. Павл. Вы, наверное, обольстили ее, обманули!

Суйков. Извините-с, она сама повисла мне на шею...

Мар. Павл. Сама Дуня?!

Суйков. Да-с, сама Дуня, если вы хотите знать.

Мар. Павл. И вы женились?

Суйков. Как видите.

Сомов. Да как вы смели?!

Суйков. Смелости особой не требовалось. Пристала – женись, я женился.

Сомов. Да кто вам позволил, старый шут?!

Суйков. Что?! Что вы сказали?! Шут?! Эй, дворник *(в окно)*. Дворник! Я вам покажу, какой я шут... Эй, Петр!.. Вы узнаете, какой я шут... Николай! Петр! Я вас выучу...

Сомов. Пока ты меня выучишь, я раздавлю тебя, как крысу... *(порывается)*.

Мар. Павл. *(удерживает)*. Иван Кузьмич! Успокойся.

Сомов *(жене)*. Пусти, говорю. *(Порывается)*.

Суйков. Ка-р-ра-ул!

ЯВЛЕНИЕ V.

Те же и Евдокия Ивановна *(в белом капоте)*

Евд. Ив. Что такое? Что случилось?

Суйков. Помилуй, Дуся, пришли... Говорю, что ты не можешь, больна... А они ломятся к тебе... Ругаются, скандалят...

Сомов. Ха-ха-ха!

Евд. Ив. Милостивый государь, я не имею удовольствия вас знать.

Сомов. Так это и есть ваша жена?

Евд. Ив. Да-с, я жена Андрея Михайловича, мадам Суйкова.

Сомов (*сдерживая смех*). Извините... Ошиблись... Мы вас напрасно побеспокоили. Мы не к вам...

Евд. Ив. Не ко мне? Значит вы ошиблись квартирой?

Сомов. Никак нет, насчет квартиры не сомневайтесь, сударыня. Мы хотя народ не ученый, но можем отличить искусства...

Евд. Ив. А-а, понимаю теперь, понимаю (*входит Мазиллов*). Вот кстати он сам... Позвольте представить, — художник Мазиллов, молодой, но пишет необыкновенно хорошо.

ЯВЛЕНИЕ VI.

Те же и Мазиллов.

Мазиллов. Очень приятно... Чем могу служить? Портретец прикажете? Бюст или семейный?

Сомов. Не извольте беспокоиться.

Мазиллов. Как угодно.

Суйков. Нет, вы взгляните на его работу, он пишет мой портрет.

Мар. Павл. А в самом деле, — это очень интересно...

Сомов. Марья! Нет, вы портреты-то оставьте, а вы нам живых людей покажите. Кто у вас есть еще? Разве не все дома?

Евд. Ив. Кажется, все, — Трубадуров дома, Перышкин дома, Светлова только нет.

Сомов. Ну, а барышня? Курсистка что ли!

Евд. Ив. Курсистка?

Сомов. Ну, студентка, как хотите называйте...

Евд. Ив. У нас никакой студентки нет, боже сохрани, я их так боюсь.

Сомов. Как нет? Письмо-то, ведь, ее вот, — и улица, и дом, и квартира — эти самые.

Евд. Ив. Уверяю вас, нет.

Сомов. Чего меня уверять? Я знаю, что здесь, и пусть выходит. Прятаться-то ей некуда и вам ее хоронить незачем.

Евд. Ив. Господь с вами! Говорю, что у нас никакой студентки нет.

Сомов. Есть, сударыня, есть, и я не уйду, пока она не покажется.

Евд. Ив. Нет-с, вы уйдете, потому что у нас ее нет.

Сомов. А вот посмотрим... Ведь хуже будет, — избыю, как собаку... Пусть не выходит, не надо! (*Садится*).

Суйков (*тихо*). Нет, — это сумасшедший, право сумасшедший. (*Жене*). Пожалуйста, Дудуша, не спорь с ним, — ты видишь он какой.

Евд. Ив. (*Мужу*). Отколупись! (*Сомову*). Так вы не уйдете?

Сомов. Говорю — не уйду. (*Жене*). Садись, Марья!

Евд. Ив. Нет, вы уйдете.

Сомов. Не уйду.

Евд. Ив. А вот посмотрим. Дворник! Дворник? (*Убегает*).

Суйков (*Мазилкову*). Сделайте милость, позовите сюда Перышкина и Трубадунова... Лучше, чем больше нас, тем лучше...

Мазиллов. Ха-ха-ха!

Суйков. Вам смешно... Смотрите, каким он зверем смотрит... Нет, голубчик, вы их позовите.

Мазиллов (*тихо*). Чудесная мысль. Скажу Перышкину, что приехал содержатель частного театра за его комедией.

Суйков. Чего вы медлите?

Мазиллов. Иду, иду (*уходит*).

Суйков (*пятится*). У-у, медведь... И глаза-то у него не человеческие... Дудуся! Дуня! (*Уходит*).

ЯВЛЕНИЕ VII.

Сомов и Марья Павловна.

Мар. Павл. Уйдем лучше, Иван Кузьмич, право, выйдет скандал.

Сомов. Ни за что! Трое суток буду сидеть.

Мар. Павл. Ну, ты сиди, Ваничка, а меня уж отпусти, я пойду...

Сомов. Марья!

Мар. Павл. Может быть, ее на самом деле нет...

Сомов. Здесь, я знаю, что здесь *(достает письмо)*. Читай!

Мар. Павл. Читала, сто раз читала.

Сомов. А если читала, так и сиди!

Мар. Павл. Надоело мне сидеть, Иван Кузьмич.

Сомов. Марья!

Мар. Павл. Тиран *(садится)*.

ЯВЛЕНИЕ VIII.

Те же и Перышкин с тетрадью.

Перышкин *(развязно)*. Виноват, что заставил дожидаться... Мне только сейчас доложили... Имею честь... Перышкин – литератор Константин Константинович.

Сомов. Ну-с, а дальше что?

Перышкин. Дальше? Как дальше? Виноват... Пардон... Я вас не расслышал... Пардон...

Сомов. Чего вы ломаетесь, как свинья на веревочке. Говорите, что вам нужно.

Перышкин. Виноват... вы говорите... Пардон... Я вас не понимаю...

Сомов. Чорт знает. Здесь, кажется, все рехнулись... Ну, столица!

Перышкин. Да-с, столица ничего... Город хороший... А вы как, надолго?.. Давно?..

Сомов. Чего вы ко мне пристали? Что вам нужно от меня? Что?..

Перышкин. Виноват... Вы, кажется, сами? Пардон...

Сомов. Точно сговорились, – виноват да виноват. Чем вы виноваты, чорт вас возьми? И какое мне дело, что вы виноваты? Я не мировой судья, не судебный следователь, слышите, не прокурор...

Перышкин. Знаю-с... Очень хорошо знаю-с... Я много о вас слышал. У вас театр поставлен превосходно, – образцовая труппа, замечательно умелый выбор пьес... Жаль, у меня драма не окончена еще. Пока могу дать только комедию... Не хвастаясь, скажу, комедия не дурна.

Сомов. Да, правда, комедия хоть куда.

Перышкин. А вы разве слышали о ней?

Сомов. Не то что слышал, – видел, играл...

Перышкин. Нет, вы изволите смешивать. Моя комедия называется «Амур и Психея»; она еще не шла на сцене. Вот рукопись, не угодно ли полюбопытствовать?..

Сомов (*вырывает и швыряет тетрадь*). Убирайтесь вон с своей комедией к чорту!

Перышкин. Как к чорту?.. Позвольте-с!.. Ведь вы сами просили?.. Я любезно согласился на ваши условия, а вы — «к чорту»... Да еще швыряете тетрадь...

Сомов. Убирайтесь, говорю, пока и вас не выпвырнул в окно.

Перышкин (*платится*). Меня?.. Как?.. (*тихо*). Нет, не может быть, Мазиллов перепутал... Не может быть, чтобы содержатель театра был таким (*поднимает тетрадь*). Ах, маляр проклятый, подвел, оскандалил...

ЯВЛЕНИЕ IX.

Те же, Евдокия Ивановна, Суйков, Петр входят со стороны кухни. Мазиллов и Трубадуров с корнетом из средних дверей. (*Вся сцена до последнего явления идет очень быстро*).

Трубад. Ха-ха-ха! Ну-ка, где он, где?

Евд. Ив. Не уйдете, и теперь не уйдете?!

Перышкин. Послушайте, сосед, вы меня, кажется, подвели?..

Мазиллов. Ха-ха! Не берет вашу комедию?

Трубад. Приступай, братцы! Бери его! Ха-ха!

Евд. Ив. Не уйдете, я вас спрашиваю?

Мар. Павл. (*боязливо*). Иван Кузьмич...

Сомов (*строго*). Марья!

Мар. Павл. Я не могу, умру.

Сомов. Умирай, а сиди.

Суйков (*жене*). Не подходи ты, Дудушечка, так близко, не подходи.

Сомов. Чего же вы стали? Берите! Пришли, так берите!

Трубад. Ха-ха! Приступай, ребята! (*играет, галоп*).

Евд. Ив. Не хотите? Не хотите?!

Суйков. Дудушечка, не подходи так близко!..

ЯВЛЕНИЕ X.

Те же и Светлов.

Светлов *(в дверях)*. Что это? Взятие Карфагена? Евдокия Ивановна! Андрей Михайлович! Что такое? Господа! Что случилось? *(Его замечают, спешат ему навстречу и говорят наперефыв)*.

Суйков. Николай Василч!..

Евд. Ив. Милый Николай Васильевич, разберите нас.

Перышкин. Странное происшествие, необыкновенный субьект...

Трубад. Медведя травим! Ха-ха-ха!

Мазиллов. Патрон Перышкина! Ха-ха!

Светлов. Ничего не понимаю.

Перышкин. Представьте, Мазиллов приходит...

Евд. Ив. Перышкин! Я вас прошу, не мешайте.

Трубад. Ну, ребята, приступай! *(трубит)*.

Евд. Ив. Тише! Трубадуров.

Трубад. А? Что?.. Отступление? Не будем его брать?..

Светлов. Кого? Кого вы берете?

Суйков. Медведя, голубчик, медведя... Вишь, сидит, лапы расправил.

Светлов. Бог с вами!.. Что он вам сделал?

Евд. Ив. Помилуйте, Николай Васильевич, явился откуда-то. Кто он, что он, никто не знает... ищет какую-то курсистку... Говорим, не знаем, не верит. Прячете, говорит, и не уйду, говорит, пока она не покажется...

Светлов. Так, так, так... Понимаю... Позвольте, я сейчас *(подходит к Сомову)*. Могу я узнать имя курсистки? *(Сомов отворачивается)*. Евдокия Ивановна, Сомова, да?

Сомов. Да, да, да! Евдокия Ивановна, дочь моя, чорт вас возьми, да!

Светлов. Так вы отец Евдокии Ивановны?

Сомов. Что вы пристали? Коли бы не отец, так я бы разве того... Понятно, отец.

Светлов. Очень приятно, очень рад вас видеть...

Сомов. Так вы ее знаете?

Светлов. Знаю, как же, мы с него приятели... Позвольте познакомиться... Светлов Николай Васильевич, учитель.

Сомов. Очень рад (*жмет ему руку*). Но вы скажите мне, имею я право ее видеть или нет?

Светлов. Конечно, конечно. Но она здесь не живет теперь... Она перешла на другую квартиру... Я доведу вас к ней...

Мар. Павл. (*дает ему руку*). Как я вам благодарна...

Сомов. Так идем же, идем, господин учитель.

Светлов. Нет, позвольте!.. Дайте слово, что вы ее простите, иначе не поведу.

Мар. Павл. Даем, даем честное слово.

Сомов. Марья! (*Светлову*). Вам-то что?

Светлов. Это уж мое дело. Даете?

Сомов. Ну, чорт с вами!

Светлов (*жмет руку*). Теперь еще одно слово.

Сомов. Э, господин учитель, этак мы до завтра не кончим...

Светлов. Нет, я в одну минуту (*ко всем*). Господа! Поздравьте меня — я скоро женюсь.

Суйков. Николушка! Дорогой мой! (*обнимает*). Поздравляю.

Евд. Ив. Милый Николай Васильевич!.. Кто же твоя невеста, мой дорогой?

Суйков. Да, да, Николушка, кто твоя невеста?

Светлов. А вот увидите. Она обещала заехать сюда ровно... (*смотрит на часы*). Сию минуту она будет здесь, чтобы пригласить вас всех на обручение. (*Самовым*). Надеюсь и вы осчастливите?

Мар. Павл. Не знаю, как муж...

Сомов. Марья! Благодарим покорно. Нам бы дочь повидать сначала.

Светлов. Увидите, увидите... (*в дверях появляется Дуня*). Вот... это не она? (*общее удивление*).

ЯВЛЕНИЕ XI.

Те же и Дуня.

Сомов. Дуняшка?!

Мар. Павл. (*бежит навстречу*). Дуня! Милая!

Дуня. Отец!.. Мама!.. *(обнимается с Марьей Павловной).*

Светлов. Что, господа, не ожидали?

Перышкин *(тихо).* Муза! Ах, чорт возьми!

Мазиллов *(тихо).* Скандал, совсем скандал.

Суйков *(тихо).* Не может быть! Неужели она?

Евд. Ив. *(тихо).* Не понимаю, хоть убей, не понимаю.

Трубад. *(тихо).* Вот тебе флейта.

Светлов. *(Сомову).* Не забывайте данного слова *(подходит к Дуне, берет ее за руку и подводит к отцу).* Простите и благословите!

Мар. Павл. *(мужу).* Ваня, голубчик, не упрямься.

Сомов. Марья! *(та плачет).* Ну, господь с вами... Не хотел было... да нет... застали врасплох. Расстроили... Будьте счастливы *(утирает слезы, целуются. Общие поздравления, объятия и поцелуи).*

Петр. Обознался... *(машет рукой).* Э-эх!

Суйков *(Светлову).* А твоя-то Дуня выглядит лучше моей. Ха-ха!..

Евд. Ив. Бесстыдник! Я 31-й год тебе верная жена...

Сомов *(Дуне).* Ну, а как же курсы-то твои?

Суйков. Помилуйте, какие курсы?..

Евд. Ив. *(зажимает ему рот).* Молчи! Не твое дело...

Дуня. Я, я... пока...

Светлов. Она пока была на низших курсах, а теперь блистательно выдержала экзамен в женский университет.

Занавес.

БЛАШКА ГУРЖИБЕКОВ

ГУЫРДЗЫБЕТЫ БЛАСКА

1868 – 1905

Блашка Гуржибеков родился 1 марта 1868 года в станице Ново-Осетинской Моздокского округа. Мальчик рано лишился отца. Учился он в Ставропольской гимназии, однако, не завершив учебу, поступил на казачью военную службу. В чине подесаула в 1904 году Гуржибеков добровольно ушел на русско-японскую войну, и в июне 1905 года погиб на фронте. Тело поэта перевезли из Маньчжурии на родину и похоронили в родном селе.

Писать Блашка Гуржибеков начал в 90-е годы XIX века. Его произведения являются первыми образцами литературного художественного творчества на дигорском диалекте осетинского языка. Они отличаются богатством лексики и широким охватом морфологических возможностей дигорского диалекта.

Его лирические стихотворения разнообразны по содержанию, но симпатии поэта всегда на стороне бедного трудового народа.

Самым значительным произведением Гуржибекова считается комедия «Дурачок». Это история о том, как богатые родители женили своего глупого сына на единственной дочери благородных, но бедных родителей. Девушка вынуждена подчиниться отцу с матерью, но она высоко ценит знания, учебу, стремится к личному совершенству и выступает против суеверия. Тема любви, которая разбивается из-за социального неравенства, в осетинской литературе того периода занимала значительное место.

В своих произведениях Блашка Гуржибеков широко использует традиции устного народного творчества: пословицы, поговорки, афоризмы. Поэт любит сравнения и эпитеты, часто прибегает к инверсии и гиперболизации, что придает образам яркий характер, портреты его героев выразительны и многогранны.

Произведения Блашка Гуржибекова и сейчас не потеряли своего познавательного и художественного значения.

Гуырдыбеты Бласка райгуырди 1 мартыйы 1868 азы Мæздæджы зылды, станицæ Ново-Осетинскæйы. Лæшпуйæн раджы амард йæ фыд. Бласка ахуыр кодта Стъараполы гимназы, фæлæ йæ ахуыр каронмæ нæ ахæццæ кæнгæйæ бацыд хъазахъхъаг æфсæддон службæмæ. Дæлесаулы цины 1904 азы Гуырдыбейы фырт барвæндонæй ацыд уырыс-саг-япойнаг хæстмæ, 1905 азы июны та хъæбатырæй фæмард фронты. Поэты мард дард Маньчжурийæ йæ райгуыраен бæстæмæ æрластой æмæ йæ баныгæдтой йæхи хъæуы.

Бласка фыссын райдыдта 19 –æм æнусы 90-æм азты. Йæ уацмыстæ нымæд цæуынц дыгурон æвзаджы литературон – аивадон сфæлдыстады фыццаг хуызæгтыл. Хицæн кæнынц дыгурон æвзаджы хъæздыг лексикон дзырдут æмæ морфологион генантæй. Йæ лирикон æмдзæвгæтæ та сæ мидисмæ гæсгæ сты алыхуызон, фæлæ поэты зæрæг кæддæриддæр ис мæгуыр фæллойгæнæг адæмы фарс.

Æппæты зындгонддæр йæ уацмыстæй у «Едылы». Ныхас дзы цæуы, хъæздыг ныййарджытæ сæ æдылы фыртæн мæгуыр, фæлæ кадджын бинонты чызджы куыд æрхастой,ууыл. . Æгъдаумæ гæсгæ чызгæн йæ фыд æмæ мады ныхасыл дыууæ зæгъæн нæ уыд, фæлæ стыр аргъ кодта ахуырагæн, зониндзинæдтæн æмæ йæхæдæг дæр тырны уыцы миннуджытæ райсынмæ. Талынг фæстæзад хъуыдыты æмæ уырдæнтæ ныхмæ дзуры. Социалон æмвæзады ныхмæвæрды азарæй уарзондзинад кæм цыдис саст, ахæм темæ ирон литературæйы уыцы заман ахста бæрæг бæлвырд бынат.

Гуырдыбеты Бласка йæ уацмысты уæрæх пайда кæны адæмон дзыхæй-дзургæ сфæлдыстады: æмбисæндтæй, афоризмтæй. Поэт уарзы эпитеттæ абарын, арах пайда кæны гиперболаейæ, уый фæрцы йæ уацмысты сурæттæн дæтты ирд характеристикæтæ, хъайтарты фæлгонцтæ сты аив æмæ бирæварсыг. Бласкайы уацмыстæ абон дæр нæ фесæфтой сæ аивадон ахæддзинæд.

ÆДУЛИ

ÆМБЕСОНД ДУУÆ ФÆЛХÆНЕМИ

Гъæздуг æма хумæтаги Цæругтæ сæ æдулийæн уездон, фал магур Борхати йеунæг рæсугъд кизгæ Хан-Гуасси куд курдтонцæ, уой æмбесонд нæ догæй.

ДУУÆ МУККАГЕЙ БИЙНОНТÆ НОМХУНДÆЙ

Цæрай Цæругти – рацæргæ лæг, муккагæй – косæг.

Тезадæ – Цæрайи уосæ, Тæгæрти номбæл уоши кизгæ, æппæлагæ æхе муккагæй.

Æхшнирф – сæ йеунæг фургт (æдули).

Уолмес – сæ шинхонти уосæ, дзурдау æма хабархæссæг.

Бадзай Борхати – рацæргæ лæг, муккагæй – уездон, зундæй æнхæст.

Губадтæ – Бадзайи уосæ уездон Хъасболти кизгæ, æппæдагæ æхе муккагæй.

Хан-Гуассæ – Бадзай æма Губадти йеунæг рæсугъд кизгæ, киунугæй йеу мингий зонуй.

❧ ФИИЦЦАГ ФÆЛХÆН ❧

Гъæздуг æфснайд Цæругти хæдзарæ. Бакæсæни – тъхтий, галесæрдæмæ – къæразæ, рахесæрдæмæ – дуар. Дуар æма тъхтий æхсан – уруссаг фингæ, æ цори – бадæн. Бадунцæ Тезадæ 'ма Цæрай: Тезадæ – тъхтийбæл æд æлхуйнæ, Цæрай – бадæнбæл.

Тезадæ (*ниууадзгæй йе 'лхуйнæ*):

Дессаг дæ, дессаг, нæ лæг!
Нур нæхуæдтæ ан 'ма дин дзæгъун æндеун:
Куд дæмæ нæ кæсуй гъулаг
Нæ йеунæгæн æ геун?

Цæрай:

Мæ зæрдæн нæ зонис æ неун,
Бæллах фæууйнаг, не 'фшинæ!
Раст мин бахуардтай мæ гъостæ:
Кæми кæни шили хийнæ,
Кæми ба бостæ!

Тезадæ:

'Ма? афонæ нæ кæни
Æрхонунмæ ностæ?
Рай'йбæл цудæй инсæй анжи,
Хъал нæжи исцæй æ бакаст,
Фæффедаг æй йе 'стæг æ хъанжи,
Тасуй хиццаг æ ронбаст...
Уæд ин куд нæ кæнис афонæ
Баагорунмæ æнкъай?
Цæй æма йин æрхонæ,
Нæ лæг, æ мæгури æ хай!

Цæрай:

Рагæй дæр æй, не 'фшинæ,
Мæ зæрдæ дæ дзурæ,
Фал нин нæ фæндон, нæ чийнæ,
Йихалуй нæ фургæн æ зунд!

Хуцау йин æ уæлдай райста –
Ка йимæ æркæндзæнæй хицæ?

Тезадæ:

Неке, фал догæмæ кæсæ...
Зунд ма нур ка фæрсуй,
Ка йин мæлуй, хуцауи туххæн, æ мæти?

Цæрай:

Дзурдагор нæ хæти!
Хуарз, уотæ дæр фæууæд;
Фал сау халон некæд ахæссуй
Нард уæрццæ будури,
Зæнхæбæл ба йефхæрсуй
Æнæ уосæ æдули...
Йеуæй-йеухатт æз дæр хебæрагæ
Цæмæннæ фæккæнун ин æ сагъæс,
Фал не 'сперун, хуцауйистæн, уæхæн тагæ,
Кæбæл ниххуæцон æз!
Йеу мингий æ зунд ку афтайдæ, бæргæ,
Уæд ин искодтайнæ æ жин æнцон,
Фал сæттуй æ мæти зæрдæ,
Цæфсуй æ фудæй цæсгом...
Ни'й уадзæ уой бæшти æхе гъæди –
Ма дæ уæд æ сагъæши рун!

Тезадæ:

Дзорис мин æцæгæй фун!
Дзæгъун дин рагагъонмæ,
Куд æй неке бафæрсдзæнæй зунд æма муккагæй,
Фал нин кæсдзæнæнца нæ бонмæ,
Кæнгæй хæлæф гъуддагæй!

Цæрай:

Гъо, хезунцæ нæ рагæй!
Бавзарæ сæмæ барветун –

Бд дин игон кәндзәәнәңцә сә дуар!
Райдайдзәәнәңцә нә әлгәетун,
Æрветгәй нин фәстәмә лавар.

Тезадә (*мастгунгангай*):

Мә мадистән, Дигорә әма Ирә
Нәбал фәрсунцә муккагәй,
Фал әхшицгә агорунцә хәл кирә,
Әнә йигъауги фидә 'ма мадәй!
Ку ан нәхуәдтә игъосгутә,
Куд уездонәй нәбал йе фәрсун:
Тотурухътән рагәй сә косгутә
Ку райдәдтонцә сә кизгутти хәссун...
Кенә әуәлә Фәззәгти Сәниат –
Сә муккаг арвәй ка хәссуй нурмә,
Ку фәххаста косәгмә ә уат,
Искәнгәй әхе алцәмә курмә!
(*Ходгай*). Сә мәләти уездәнтгә зәфцән
Æфсәрми нә кәнунцә усмәй:
Йесунцә сәхецән бәрцән
Шйәхстә фустәй...
Исуо, ис, мә хәццә әмуасә, –
Æз дин исшердзәәнән дә дзәгъәли над:
Әхшицгәй Борхати Хан-Гуассә
Искәндзәәнәй нә кьәпи уат!..
(*Гевгай ә хъури хатт*). Бәжгин әй нә хәдзарән ә рнуә,
Гъәуама нә алке дәр ә сәрмә хәсса!
Нур бәрзонд ку хәссуй ә шиуә,
Кәмә йес сугъәрийнәй кьәсса.
'Цәгәй, йеу мингий нә муккаг
Уодзәәнәй адамән дзурдаг,
Фал неке рарветдзәәнәй фәстәмә
Æгадәй нин нә лавар.
Æрпәудзәәнән дә хәццә хәснамә,
Куд ан и дуйней хуәдәлдар,
Уомәй нә рахатдзәәнәңцә Борхатә

Йилгъай махъей сәхе, –
Дема сәмә бахатә...

Цәрай:

А ба дин лазә 'ма хатә!
Къостай хъәзтау, чи кәнис муккаг-муккаг?
Алке дәр райгурдәй фидә – мадәй.
Ширдау ку неке 'й гъәддаг,
Хәфсау ба – падәй.
Дегайти-ма кәддәр кәмәндәрти
Кәсгон цәгәр әлдар равардта сәрбарә,
Ка йиста шин сә хуәрти
Фустау әвзарә!
Дзәгъә, кәмән ши 'вжиста әхсарәй
Кади хуәшти ә сагъәдахъ?
Ка ши басаста уездон ә барәй
Кәсгони сәрбәл хъал кард?
Кадәй ши ка скодта хъазауати
Имисунмә чиртдзәвән?
Кенә ши ка 'дтәй аманати
Адами мижди әвәрән?
Неке, нә, не 'фшийнә!
Адтәнцә кади хуәшти сәудегер, –
Афта нә алцәмәй сә хийнә,
Кәнгәй не 'знаги зәрдеген.
Хуәнхти фецауәнти,
Чечейнагау, доррәбунәй,
Илива уодмә сә сампал
Ицәг кодта ә гәрах;
Гъеуәд, мәгур бәлцпон, тари нивонд,
Денә 'нгәл ә йефтонги,
Фәдзәхсгәй сәбәл сәри сонт,
Дәдулиндә ә сурх тоги.
Бахуспидә фәди-фәдмә
Дә били буні ә нистауән...
(Нийнафгай). Берә 'й... Гъе, йе дин сә муккаг!

Тезадæ.

Чи сæ скодтай дæ дзурдаг?
 Чи дæр фæддзэорай сæ туххæй,
 Уæддæр хæрæг бæхи нæ афуй!
 Æгайти-ма шин дæ цъухæй
 Дæ дзурд сæ муккаг псафуй,
 Уæддæр кедæр хумти нур дæр ма
 Истунцæ уæ дори 'мбурдтæ туншуртæй...
 Мæн медагæ сау тог нæ тæдзуй:
 Дæн уедагæ Тæгæртæй,
 Уомæй фæдисæн нæ бæззуй
 Дæ дзурд мæнæн дæ мæстæй!
 Цæй, цæй, бавзарæ Борхати, –
 Нæбал æй мæгурæй сæ бон,
 Зонунцæ нин не 'хцати...

Цæрай *(æ дзурд ин раскъæфуй, адамардама):*

О, хуцау, хаун йеу хати!
(Æ уосама). Куд фæражис æндеун,
 Хуцауи туххæй, ду дзорун?
 Де 'взаг ке цæуй дæмæ телун,
 Уой æнæ уой дæр æз зонун!
 Æндæр хор нæбæл æмхузæн ку кæсуй,
 Æсмæй ку уолафæн æмхузæн,
 Уæд нифс зæнхаг уод куд хæссуй
 Æртасун муккагтæ лæгъузæн!
 Дæхуæдæг нуртæккæ ку дзæгъис,
 Куд сæ мæлæти уездæнттæ зæфцæн
 Æфсæрми нæ кæнунцæ усмæй...
 Уæд чи адтæнцæ раги?
 Нечи! Карста, Тæгæрон,
 Нæ туххæй йе 'взаг дууех!
 Адтæнцæ алцæмæй раæнон,
 Сæ зæрдæ ба – йех!
 Уездон æ царди дæргъи æгади
 Кæнуй æхецæн æзнаг, –

Не 'й йевуй æ бæстæ, æ мади,
Нецæбæл йе 'взаг.
Йетæ ба кодтонцæ йиливди хæссун,
Кæнгæй сæхецæн Кæсæги ном!..
Цæй, нур дæ фæрсун:
Ке ма ши хони ду уездон?
(*Сосай истунцæ дууемай дар*).
Чи'й, ку нигъгъос дæ?
Йешти дзæгъæ-ма, цæй!..
Цæуон Сосланмæ тæфирфæши,
Нæма адтæн нурмæ йевдæлон.
Не 'фшийнæ, уодзæнæн æз нихæши,
Ка'й зонуй, ку гъæуон. (*Рандауй*).

Тезадæ:

Гъуддаги туххæй азурди барæ нæ уадзуй...
Кæми! Чи лæдæруй шилгоймаг!..
Æвæджи æ йеунæги нæ уарзуй,
Æндæр куд нæ кæнуй ходуйнаг!
Кенæ æ муккагбæл чи маст кæнуй,
Не 'ууæндгæй нецæбæл!
Раст мæ зæрдæ никкауй
Мæ сагъæши нæхебæл:
Алцæмæй гъæздуг, алцæмæй æнхæст,
Уæддæр нæййес нæ лæги нифс!..
Æгайти-ма кæддæр Борхатæ
Сæ ном хастонцæ бæрзæндти,
Нур ба сæ исхатæ
'Ма хæтунцæ зæрæндти;
Иицæгæй, Къостай хъазтау,
Сæ фиди сæхецæн кæнунцæ æфстау;
Уадзæн дзагъдæуй Тæгæртæ,
Мæ бæрзонд цæгат, мæ тъæрæ!..
Нæ адтан уæ хузæн цæгæртæ,
Нæ лæг, уой лæдæрæ!
Æз ку 'рхастон мæ сæрма

Бæхæй хæрæгмæ æрхезун,
Уæд цæмæ кæнонцæ æфсармæ
Борхатæ...

Æдули (*Цума 'й йешке дуарзей арбагалдзуй, уотæ*):

Даччи!..

Тезадæ:

Сос!

Æдули:

Уæ Даччи!

Тезадæ:

Уæ, сос, сос, сос!
(*Адам ардамæ*). Уæ мæрттистан, цæмай æй нур а гъæуаггин?!
Æдкъуала бæласæ – æ уиндæ,
Алцæмай – æнхæст, алцæмай – уаггин.
Алцæмай...

Æдули (*Гъесгай ин æ дзурд, æхцулай*):

Æз Хан-Гуассæн чи кодтон!
Æ сæри баст – дугошпон...
Æ къох мæмæ телуй,
Йе 'лхуйнæ желуй,
Мæлгъау йе 'взаг...

Тезадæ:

О, бун бауа де 'знаг!..
Кæд æрцæудзæнæй дæмæ зунд!

Æдули:

Уосæ мин ку фæууа хунд.

Тезадæ:

Уæ сос, сос, сос!
Ку дзора йесгæд дæ ражи хестæр,
Уæд ниуунсæ, чиг, гъос.

Æдули:

Хуарз, Даччи, хуарз!

Тезадæ:

Цæй, нур ба исбадæ (*амонуй*)
Уартæ уотæ фæрсрабун дæхецæн,
Йе ба дин дæ мадæ
Дзæгъа чийни дзурд хицæн!
Абони æз æма дæ фидæ
Кодтан дæ мæтæ хъурмæй...

Æдули:

Фæссурдта мæ тургъæй,
Ку курдон æй гъызæмæ бæх, –
Гъе, йе ба дин мæ фидæ!

Тезадæ:

Гъенур гъæла нæ дæ?
Æз абони æ хæццæ...

Æдул и (*райсгай ин а дзурд*):

Зонис Хан-Гуасси Борхати?
Уой, Даччи, чи рæсугъд æй чи!
Кенæ куд фæккæсуй сæццæ?
Мæлуй, мæгур, мæ фудæй...
Æррæстæ дин – уæрцца! (*Ходуй*).

Тезадæ:

Æй æвæджи гирцца,
Мæ уод фестуйнаг дæ нивонд;
Фал йеу мингий æрлæдæрæ,
Зонæ, уодзæнæй дæ амонд,
'Ма нивгунай фæццæрæ!

Æдули:

'Ма, Даччи, мæлуй мæ фудæй?

Тезадæ:

Гъо-гъо, нæ дзори рæдудæй;
Борхатæмæ дин минæвар
Тæккæ исон æрветæн.

Æдули (*æвжедгай*):

Гъеуæд базондзæнæн беретæн!
 Гъеуæд ма мæ хонæнтæ æдули.
 Гъеуæд ма мæбæл йешке йнсходæд!..
 Æдосæ йин ундтон мæ фуни
 Ходгæ-гъазгæ æ сорæт!
 (*Æ фий къахгъз исбадуй*).

Тезадæ:

Хуарз, мæ уод, хуарз!..
 Не 'фтуйуй мæ арми куст.
 Мæ фæндон мæ хурфи æхшедуй, –
 Фæддзорун нæ лæгмæ зуст,
 Уæддæр ибæл нæ бедуй:
 Æхе дзурдбæл хуæцуй æдæуагæ,
 Атæ уабæл мæлуй æзнаг,
 Æндæр цæмæ агоруй рæуагæ
 Æ фурти туххæй йе 'взаг;
 Чи киндæуа, кей 'бæл исардауон?
 Æвæджи 'й басæтдзæнæй Батæрса!
 Кордзæнæн æй фæсауон,
 Йе ба 'й хебæраги бафæрса;
 Уой дзурд дæр ибæл не 'сбеддзæнæй,
 Кæд дзорунмæ дæшни æй, уæддæр,
 Хуарз ин æ мади фелгъетдзæнæй,
 Кенæ нæмдзæнæй ин æ сæр!
 Цæй, Батæрса ку нæ уа, –
 Кæд ин йешти кæна, уæд Айса;
 Хуæрæмæ зæрдæ тæнæг æй,
 Гъæуама æ коммæ кæса..
 (*Бастуй йеу мæнги сосай*).

Инафгай). О, лæгтæ, лæгтæ!
 Ка уин бафæраздзæнæй исæхсæдун
 Лæмбунагæй уæ зæрди бун!
 Кæм и уотæ къинсæй фæлмæндæр,
 Кæм и – мæсугау æнæсæтгæ;

Маха уæбæл æууæндæн,
Уогæй æууæндун нæфæтгæ!
Зонæ, зонæ, нæ лæг,
Кæрдæн адтæйбæл нилæудзæнæн,
Искæндзæнæн ме 'взаг æз цæвæг
'Ма Хан-Гуасси æрхондзæнæн!
Хуæцун пили хæццæ тæссаг æй,
Уой уомæ 'ма, робасау,
Лæги зæрдæ ласагæ 'й (*нихходуй*).

Æдули (*нийнафгай*):

Йеу мæмæ Хан-Гуассæ дзурата...

Тезадæ:

Уæ хуарз! Уæ сос!
Бабадæ йеу минги гъос!

Æдули:

О, Хан-Гуассæ, Хан-Гуассæ!

Тезадæ:

(*Адамардамæ*). Чи уа амæн æ хуасæ?
Гъо, куд фарста мæ нæ лæг нуртæккæ:
Чи хонис, дзæгъуй, ду муккаг...
Йа-уæу-уæй-йе, нæ фæтгæ!..
Бæргæ дин равардтайнæ дзуап,
Фал дæ мастæй фæтгарстæн!
Нæ афуй некæд æлхæдæн æ уаг, –
Йе дин дзурд фæстæмæ дæ фарстæн!
Фæсмонгонд уæд йечи бон,
Ку скодтон йеу дæ хæццæ мæ ном!

Æдули:

Кæд æрвететæ мин минæвар?

Тезадæ:

А дууæ бони, а дууæ, мæ хор,
Фал æгæр ма уисæ, ку дзорай!
Айепп æй фурдзурд ун.

Чи нивгун мин уодзәнә, чи!..
Куд дәмә кәндзәнәнцә хицә,
Кенә куд дзордзәнәнцә дæ туххәй!

Æдули:

Уæд æй æз ба куд уарздзәнән!
Ахæсдзәнән ин гæлæботæ
Хæсдзәнән ин æхсæртæ гъдæй,
Балдзәнән æ цори атæ-уотæ (*амонуй куд*),
Кæнгæй ин аргъæутгæ сæдæй.

Тезадæ:

Гъо-гъо, мæ чъеу,
Гъæудзәнәй æй рæвдаун!

Æдули:

Биндзæ бадун дæр ибæл нæ уадздзәнән...
Ма уо æ хæдздзæ ду дæр зуст!

Тезадæ:

Алчидæр дин уодзәнәй куст,
Уæд дæ сæри хъанз.

Æдули (*сæнтдзурдæй*):

Уæд Рожиат нæ уодзәнәй хуæздæр?..
Хан-Гуассæ куддæр æй!
Даччи, Борхати искәнән кæстæр
'Ма корæн Рожиати, цæй!

Тезадæ:

(*Зустæй*). Радзорæ-бæдзорæ ма кәнә,
Йеу бал ши фæууæд дæ хай...
(*Æрбацаууй Уолмес, Тезадæ йин ишистуй*).

Уолмес:

Бадæ, бадæ, дæ мæрдтистæн!
Чи низгули дæ мæ фудæй!
Тæгæрон, фæвæрай мин саршенæ –
Иуазгутæ нæмæ йес Курдтатæй;
Гъæуй шин рафицун йеу шерæ,

Цалдæн рæвдзæ дæн артæй.

Тезадæ:

Нечи кæнуй мæ йистад,
Исбадæ, уæртæ дин бадæн!
Уогæ хуарз æй дæ йинсад?

Уолмес:

Нæ дæн бадунмæ йевдæлон...
Гъо, фегъустай, фæ, Тезадæ,
Уосæ ке ракурата ме 'рвадæ?

Тезадæ:

Фестгун уæд. Чи 'рвадæ 'ма ке?

Уолмес:

Æдосæ Мансуртæ
Курдтонцæ кизгæ Уæргитæй.

Тезадæ:

Йеу-дæр Кошери?

Уолмес:

Тæккæ дæр.

Тезадæ:

Ка курата, Цæппо æви Дæппо?
Уæд чи дзагъта Æгко?
(Дзоруи Æдулимæ). Цæугæ æрбадава саршенæ,
Фал ма ниуадзæ игон шенæ.

Æдули:

Мæнæн ба...

Тезадæ (æ дзурд ин райсгай, дуармæ 'й æ къохæй баласуй):

Цо, цо, рæхгидæр...
Гъо-гъо, 'ма куд фæцæй сæ гъуддаг?

Уолмес:

Искодтонцæ Мансурти сæ аккаг;
Равардтонцæ Дæспойæн Кошери.

Тезадæ:

(Адамардалмæ сосæгкæй). Мансуртæ равардтонцæ Кошери,
Уæд Борхатæ махæн...

Уолмес:

Чи, чи дзагътай, чи?
Нечи... Уотид...
Гъи, чи ма мин дзæгъдзæнæ дандунæн?

Уолмес:

Къулдунти Дзæбе æ уопи фæннадта...
Уотæ 'й гъудæй: æ биатæ æхемæ нæ дарата,
Залий Гугуй сосæгкаг фæдздзурата.
Сабан цауæни рамарата...

Тезадæ:

Гъулаг дин ма уæд мæ бафарст, –
Кæцæй сæ зонис уони ду?

Уолмес:

Уæд мин сайтæнттæ мæ фиди закъæ
Мæрдти фæддарæнтæ уесойнæн...
Уæд...

Тезадæ:

(Райсæй ин æ дзурд). Хуцауи хатир бакæнæ,
Тух сомн мæрдтæй ма кæнæ!

Уолмес:

Уæд мин мæрдти фудæнхæн
Фæддарун кæнæд Барастæр кæфойнæй
Думгæмæ сæрди ругæ нæ зæнхæн,
Уæд мин мæ гъæдгинтæ къæртцæнхæй...

Тезадæ:

(Æ дзурд ин йесгай). Æз, Уолмес, дæ 'уазæг...
Ма дзорæ жин цъухæй.

Уолмес:

Хуарз! Æуалæ Думæгти Дзæуæг
Æй алли 'хсæвæ сосæгкай
Чеченмæ къæрнихи цæуæг...
Уæд ме 'знаг мæ фуди кæуæд,
Кæд...

Тезадæ:

Цæй, берæ уæд *(сабургай)*.
Байгъосæ мæнмæ дæр!
Æхшннирф æма Хан-Гуассæ,
Æуæлæ Бадзай кизгæ Борхати,
Бауарзтонцæ кæрæджей...

Уолмес:

Фæффарстон сæ туххæй Гаджей!

Тезадæ:

'Ма?

Уолмес:

'Ма нечи.

Тезадæ *(бастгай йеу мингий сабур):*

'Ма, дзæгъун, ку бафæршисæ барагкен
Хан-Гуасси сабургай.

Уолмес:

Ракæндзæнæн нуазгутæн сотур шерæ, –
Йе ба рандæ уонцæ рæхгидæр...
Куд нæ ма хæссуй саршенæ?..
Гъо, хæсдзæнæн дæмæ мæ йизæр.

Тезадæ:

Базондзæнæн хуæрзæнгорæггаг
Аккагæй искæнун æз дæуæн:
Дарийæй дин куæрттаг...

Уолмес:

(Райсгæй ин æ дзурд): О, ма Тезадæ, ма зæрддаг!
Æз махе дæу туххæй...

Æдули:

(Уолмеш дзурди разæй шени райдайуй нимайун).
А-какæ, ду-какæ, сæнар-сой,
Сæн-сурутки пæтæн-пой,
Чъисти-чигон, пъæррæ-чъист!
*(«Пъæррæ-чъист» банимайуй мед-хадзарæ ама саршенæ Уолмеш сæр-
бал аркануй. Уадæй-уадмæ Цæрай арбацауй. Æмбурдай дар никъкъех унцæ.
Цæрай дæсганæ нистуй, Уолмес тундзуй андама, Æдули æй андама нæ уад-
зуй. Тезадæ йе 'нгулдæ æ билабал ниввардта ама десаи истуй. Æмбурдай
уотемæй бастунцæ йеу мингий).*

Цæрай:

А уин дессаг, а уин æмбесонд!
Нурмæ сабийтæ кæниунцæ башилтæ,
Нур райдæдтонцæ нæ шилтæ!
Нурмæ саршенæй тегъиунцæ йинсад,
Нур æй æ сæрбал никкодта йеу сайт!
(Уадæй-уадмæ Æдули ама Уолмес, караджæмæ авæтгæй, рандауницæ).
О, хуцау дин ма бакома!
Уолмес нæ дæ, Уолмес?
(Рахатгæй æхе фæстамæ).
Чи 'рбацæй?

Тезадæ:

Æхуæдæг æй!

Цæрай:

'Ма?

Тезадæ:

’Ма нечи.

Цæрай:

Куд нечи? Мæ ражи нуртæккæ...

Тезадæ:

Гъо – гъо, дæ ражи тæккæ!

Чи дессаг дæмæ фæккастæй?

Цæрай:

Кенæ æз исæрра дæн,

Кенæ фæссайдæй до.

Тезадæ:

Хуарз, байгъосæ, гъо!

Нæ шинхонтæмæ Курдтатæй

Иуазгугæ æрцудæй.

Цæрай:

(Ходгай). Уомæй Уолмес рæдудæй

Саршенæ æ сæрбæл...

Тезадæ:

(Райсгæй йин æ дзурд).

Фæммедæг дæ æнæ ’нгæл!..

Гъо, фегъустай, æдосæ...

Цæрай:

Уæ гъо, гъо, фуд уосæ,

Ма мæ фæлевæ дæ дзурдæй!

Тезадæ:

Æдосæ Уæргитæ Мансуртæн...

Цæрай:

Ракурдта Дæнно æ фуртæн...

Ниууадзæ, фегъустон æй нихæши!

Тезадæ:

Мæстгунæй мæмæ чи кæши?

Цæрай:

Дзæгъæ, цæмæ никкодта саршенæ
Уолмес æ сæрбæл?!

Тезадæ:

Уотид. Нæ зонис æй, цума!
Саугини уоши æ рæуæги
Фæхходунмæ фæнзта:
Атæ, дзæгъуй, даруй ходæ,
Ку цæуа, хъазау, шергæй...
'Ма чи нæ дзоруй!
Айдагъ имæ йигъосæ 'ма ходæ.

Цæрай:

Фæнзæд, бунбауйнаг, æхе лæги!

Тезадæ:

Дума фæууæд, нийуадзæ æхе гъæди
'Ма бакæнæн нæ фуртæн æ сагъæс!

Цæрай:

Йеу дин ку дзæгътон æз,
Куд нæ фуртæн æ дандунтæ
Игъуст æнцæ йи дуйней!
Уæд ма чи 'нцæ дæ корунтæ...

Тезадæ:

(Райсгæй ин æ дзурд). Дандунтæ, дандунтæ!..
Бахуæрæд, нæ лæг фуд фунтæ,
Ка ма фæразуй æ сæрæн!
Гъæздугæй алцæмæй цæрæн,
Æнхæст нин кæнуй алчи нæ фæндон,
Фал фæууинун мæ фæфæндуй
Нæ хæдзари идзулд бон.

Цæрай:

Уæ, хайуан, уæ Тæгæрон,
Кунабал зонун, чи кæнон!
Кунабал мин йес гъостæ!

Тезадæ:

’Ма, раст дæ?

Цæрай:

Мæ царди дæргъи рацудтæн
Дууæ хатти дæ фæндæбæл;
И дууæ хатти дæр рæдудтæн,
Æруагæсæй хуарз æнгъæл...
Йеу ннуадзæ Борхати,
Мабал мин кæнæ сæ кой!
Алли бон мæмæ чи хати,
Цæмæ æварис мæбæл æфсой?

Тезадæ:

Йеунæг хатт ма...

Цæрай:

Чи дзорис?

Тезадæ:

Нæма балæдæрдтæ нурмæ?
Борха...

Цæрай:

Уæ гъо, гъо мадта...
Ма кæнæ хъурмæ,
Ма кæнæ хæлæф!

Тезадæ:

Æрсагъæс кодтай дзæбæх?

Цæрай:

Бунисæвд уо,
Дæдтун дин барæ!
Дæ рæдуди ко,
Де ’цæги зарæ!

Тезадæ:

Мæ дзурд дæ зæрди дарæ:
Тæккæ исон Бадзай

Игъосдзæнæй мæнæй фарст;
Иннабон ба æ дзай-дзай
Фæндон уодзæнæй нин хаст,
Игъошис, нæ лæг? (рандæ уй).

Цæрай:

Игъосджинан нсон!
Муккагти кой фæккодтан,
Фæккодтан рæуæнттæ;
Зустæй дæр фæддзуратан,
Нæ кæнгæй ауæнттæ,
Уæддæр, о, фудбони шилæ,
Ду дæ, ду, лæгæн йе 'знаг!
Де 'вæнди дæ цæшти суг,
Дæ фæнди – де 'взаг
Сæттунцæ дор-мæсуг,
Исунцæ æфсад!..
Кæдæй дин равардтон барæ,
Уæдæй нæбал мин йес цард...
Уой бæшти мæ сæйги фарæ
Ку фæцайна æз мард,
Уæд мæ зæрун бæнттæ
Не 'ймистайнæ хъурмæй!..
Æверхъау ку дзора дæ уосæ,
Уæд ма уæд дин исдзурд, –
Алцæмæ дæр игъосæ!..
Мæ зæрдæ æхебæл æууæндуй, –
Дæн ма мæ хъаури додойаг,
Фал мæ æрхæссун нæ фæндуй
Нæхецæн ходуйнаг,
Æндæр мæ къохн уæзæ...
(Æвæстудуй æ тумбул къохæй).
Чи жин æй, чи, шили хæццæ дзорун,
Ку уа дзурдбæл æнæ сæттæ!
Æ фæрчи, кизгау, кæун,
Кæун нæ уогæй мин фæттæ.

О, Тэгэрон, Тэгэрон,
Фэгтгэрсэ тэрегэдэй йеу хатт!
Дэ мастай, чи кэнон,
Ку нэ зонун эз йеу цард!..
Куд райсдээнэй Хан-Гуассэ Борхати
Ёдулий ахецэн уаргээн?
Мэгүрэг! Сут калдээнэй э уати
Хэямэти даргээн!..
Уогэ адэм нэбал цэрүнцэ курмэй, –
Йес алке э фэгэ барэ.
Нэбал истуй нэ кизгэ сумэй,
Ку цэуа йибэл карэ;
Кэнуй цардэн э фэнди
Лэги бэрцэ мэтэ,
Фэрсуй алцэмэй э зэрдн,
Гэе, йе ба дин кизгэ!..
Ку ма шиэхстэ ниййергути
Ёртасун фэндэуидэ рагэй,
Уэддэр нури кизгэ э коргути
Йесуй ахецэн аргэй,
Уомэй энэ йингэути э уарзунн.
Нард эма йн мэллэг,
Ёгэр хэл эма йн мэгүри
Кэнуй ахецэн э лэг...
(Балаугай мингий сабур).
Мэн эрдигонау,
Чидэр дзоронцэ и зэрэндтэ, –
Рагон эгэдау
Дэй игон 'ма лэгэгтэ:
Йешке фэндэй дууэ уоди
Нэ фэсмэруй фэди-фэдмэ кэрэджэй, –
Йеу нэ кэнунцэ сэ амонди,
Уарзт ниуудзгэй сэ фэштей!..
Уэд, цума, куд уодзээнэй
Борхати хэццэ нэ гүуддаг? (Ходуй).
Э джиккотэ рэдовдээнэй,

Базонгæй Губадтæ нæ гъуддаг.
 «Куд хæссуй куджи хъазайраг
 Корунмæ нæ кижги нифс!
 Куд хæссуй!..»
 'Ма чи нæ дзордзæнæй!..
 Уогæ æй мадæн бæдолаæ бæгъдауонд,
 'Ма 'й цæмæ кæна æнамонд?
 Мах æфппийнæ йе 'дулий
 Бæрзæндти ку хæссуй!..
 О, магур Хан-Гуассæ!
 Дæ зæрдæ фæндон дæ барæ 'й,
 Æви дин дæ нийергута
 Лæг кæндзæнæнцæ æвзарæй?..
(Къахи гъар фауцаууй).
 Сос, ме 'взаг,
 Æрбацаууй де 'знаг!
(Æрбацаууй Æдули).
 Не 'фппинæ нæ 'й,
 Амæй ба къуæрттæй тас!..
 Æхшнирф, бæфæрсон дæ, цæй:
 Фæндуй дæ корун уосæ
 Æма кæ?

Æдули:

Магъа, нæ зонун.
(Æрбацаууй Тезадæ).

Тезадæ:

Нæбал фæразун коргутæй:
 Ка коруй саршенæ, ка – амæнтæн...
 Уæдта, дан, ин нæ тæтæн!
(Дзоруй Æдулимæ).
 Цæугæ, Æхшнирф, цæлгæнæни
 Радтæ агæ Дударæн,
 'Ма ма ракъуæрæ и бæгæни!

Æдули:

(Цæугæй андама). Фæндуй мæ.

Цæрай:

Ирæд тæтун бæргæ нечи кæнуй,
Фал мæ зæрдæ азоруй.

Тезадæ:

Цæй туххæй?

Цæрай:

Ку дин дзагътон мæ цъухæй.

Тезадæ:

Дзæгъæ ма 'й никкидæр, цæй!..
Гъо, Борхатæ 'нцæ дæ матæ?
Æнæ рунай хæтæ!
Уадзæ сæ мæ бæрагæ –
Æз уодзæнæн сæ фагæ!

Цæрай:

Ку нæ дин кæнун рæуагæ.

Тезадæ:

Борхатæ маст кæндзæнæнцæ,
Æлгъетдзæнæнцæ хъæбæр,
Уæддæр сæ кижги ратдзæнæнцæ,
Додой нæ кæнуй сæ сæр!
Губадтæ муккаг, муккаг кæндзæнæй,
Уæддæр уодзæнæй æ фæстаг
Аражи кæнун нæ гъуддаг!

Цæрай:

Уæд и кижги тæрегъæд ба?

Тезадæ:

Чи тæрегъæд!
'Цæгæй, жин ин уодзæнæй фиццаг,
Исахур ун Æхшнирфбæл,
Уæдта бауарздзæнæнцæ хиццаг
Кæрæджей æнæнгъæл.

Цæрай:

(Цæугай андама).

Тæрегъæд мæмæ ма 'рхъæртæд.

Тезадæ *(ходгай)*:

Тæрегъæдтæ ку хинцай, нæхеуон!..
 Нæ зонетæ, нæ, лæгтæ, уæхецæн аргъ –
 Комкоммæ дзæгъун уин æндеун:
 Æвæрæн уæбæл уæ фæлмæни саргъ!..
 Абони йизæр æрдæмæ
 Борхатæн фæуудзæнæй игъуст,
 Куд сæ хæццæ амæй андама
 Уодзинан æниурст.
 Гъо, гъæудзæнæй мæ кæнун басагъæс
 Лæвæрдти туххæй рагацау:
 Хъазар аргъæй хуарз дарæс
 Фиццаг дæр балхæнæд нæ хецау;
 Уой фæште ма баауæрдæд æхцабæл, –
 Балхæнæд æгънæгутæ, камари, дарийтæ,
 Радтæд йеу мингий хæзнатæ,
 Йеу мингий æхцатæ,
 Цæмæй зонун алцæмæй нæ минутæ!..
 Рарветун гъæудзæнæй... Чи ма?
 Гъо, дзурæ, куд æруæд æртæ минн,
 Куд...

Æдули *(æрбацауы аваст)*:

Мæнæн ба æртæ кимн,
 Мæнæн ба æхсæртæ джиппи дзаг,
 Мæнæн ба... мæнæн ба...

Тезадæ:

(Æ билтабæл ин къохæй ниххуæцгай).

Дæуæн ба, гъа.
 Фæуундта дæ дæ фидæ?

Æдули:

Бафарста мæ: «Кæми дæ?»

Тезадæ:

’Ма?

Æдули:

Цо, дзагъта, дæ мадæмæ.

Тезадæ:

Æндæр нечи? Нечи зонис?

Æдули:

Берæ! Робашн аргъау дæр зонун,
Кафун дæр зонун;
Айдагъ бæхбæл бадун нæ зонун,
Æндæра алчи дæр зонун.

Тезадæ:

Уонабæл дæ нæ фæрсун,
Фал нечи дзагъта дин æгириддæр
Борхати туххæй дæ фидæ?

Æдули (*æ фий къахгæй*):

Æгириддæр.

Тезадæ:

Мадта фегъосæ –
Корæн дин уосæ!

Æдули (*цæрдагæй*):

Ке, Даччи, ке?

Тезадæ:

Хан-Гуасси Борхати!
(*Æ сæр ин радауи æма рандауи*).

Æдули:

Гъенур мæ фудгол мæ чийни кæуæд!
Нæ тъахтийбæл дууемæй
Рæсугъди хæццæ æмвæрстæй

Бадджинан фæндонай,
 Даугай кæраджей нæ кастай!
 Уоджинан, бæлæутау,
 Кæраджемай æнæцох...
 Ку фæууина æ фæхбау,
 Йеу ку 'сперидæ ма кьох...
 Æ бинджитæ йин сорина,
 Фæлладай мин ку хусса,
 Аргæуттæ ин дзорина,
 Сагъæсгæнгæй ку кæса...
 Уæд фесæфон Хьумухън,
 Ку дзæгъон æз мæнгæ:
 Бадинæ æ ражи фунуки,
 Ку кæна, чит, фингæ;
 Æ уорс кьохай ин йесдзæнæн,
 Зæнхæ сæрфгæй, æ чылин;
 Йе сдзурд ин хездзæнæн,
 Æнцон кæнунмæ æ жин!

(Идзулд ходгай).

Гъе, уæд ма уодзæнаей уарзæг,
 Гъе, уæд растдзæнаей ма уалдзæг!

(Заруй 'ма кафуи).

Дзæгку – Дзæрæги,
 Хъæвдун – Кæсæги,
 Уаргъ – хæрæги,
 Уарзт – цæрæги!

(Ербацауи Царай 'ма йин кæсуй æ кафунмæ, Æдули ба'й нæ уинуй).

Дзæгку – Дзæрæги,
 Хъæвдун – Кæсæги,
 Кæрдаг – цæвæги,
 Над – нæмæги!

(Фæууогай кавд ама зард, исдзоруй).

О, Хан-Гуассæ, Хан-Гуассæ,
 Ма кавд ма мин кæсæ,
 Ма зартæ мин игъосæ,
 Ма... *(Фæгъгъос уи, Царайи фæууингай).*

Цæрай:

*(Æдулий кафун алма зафун дæргъи йистуй, кæсгæй адамæрдама къæхæй,
'ма уадта, æ сæр телгæй, исдзоруй):*

Гъе, амæн корæн уосæ!

(Æмбарзан æрхæуй).

❧ ДУККАГ ФÆЛХÆН ❧

Борхати хæдзарæ мæгур æфснайд. Æмбæрзæн ку байгон кæнунцæ, уæд хæдзари неке уннау æй, уæдта æрбауайуй Хан-Гуассæ æд гъошин, нийæвæруй ходгæй.

Хан-Гуассæ:

Гæр-гæр-гæр-гæр-гæр!..
 Фун фæууинагау изæррохсæй
 Дандун науæгæй игъосун!
 Нуртæккæ цъайи сæргъи махе гъосæй
 Фегъустон кæдзос фун!
 Æдæлæ Уолмес, хабархæссæг,
 Райсгæй бæргутæ,
 Федеуæг фæккодта гъæубæл,
 Куд мæмæ Цæругтæ
 Æрветдзæнæнцæ мийнæвар..
 Нæ бакæндзæнæнцæ, хæргутæ,
 Уой бæрцæ нæмæ æфсар!
 Стур бони фун – рæфтæмæ!

(Ракасуй къафазай ама фæстама раздæхгæй, æ йеу æнгулдзæ æ билæбал нивваруй).

Сос!! Дзæхой æма Дудар,
 Æрбацудæнцæ тургъæмæ;
 Æвæджи гъавунцæ бакæнун лæдæрун
 Цæругти тухæй сæ зар. *(Ходуй).*
 Нæ фæразун мæ меднимæр
 Кæнун махе Æдулийæн æнкъай!
 Уогæ чи дзорун!
 Хъазар ин хонунцæ æ тай!..
 Нури доги,
 Ме 'рвадистæн, нæ дзæгъун мæнгæ,
 Нæбал агорунцæ уоди,
 Фал ма 'й алцæмæй цæунцæ дæмгæ..
 Гъæздуг дæ – уæд æгас цæуай
 Æма дæ бон хуарз;

Мæгур дæ – уæд изæд ку уай,
Уæддæр нæ уодзæнæ уотæ фаст!
Кæд дæ фæндуй – фестæ сугъзæрийнæ,
Кенæ уо йефстаг дæ зундæй,
Уæддæр дæбæл сæ чийнæ
Уодзæнæй зуст дзурдæй!.. (*Ходгæй*).
О, æдулн, æдулн, гъæздут æдулн!

(*Æрбацæуй Губадтæ*).

Губадтæ:

Чи дæбæл æрцудæй,
Йеунагæй цæбæл ходис?
Хан-Гуассæ, дæ фуд æй!
(*Хан-Гуассæ ходгæй рандæуй*).
А дин дессаг, а дин нæртон!
Куд ин бадæмæн æ рæуæг!
Уогæ йин уæд æнцон
Æ уалдзæги æ нæуæг!..
Рохсаг уæд йе 'рвадæ
Налухъ, – æфсар уи нæ кæнун, чи кæнон, –
Кодта æ хæццæ æмбадæ,
Кæнгæй æй ахур йеугæрон.
Нур чи киунугæ нæ кæсуй!
Кенæ чи дзурабæл нæ фæрсуй!
Цæбæл нæ ходуй, æркæсгæй!
Уæд чи нæ зонуй, бафæрсгæй!
Шилистæги æ берæ зонун
Кæнуй уæлдай дзорун.
(*Дзоруй дуарæй шенæмæ*).
Хан-Гуассæ, гъей, Хан-Гуассæ,
Фæууо йеу дæ ходун!
Стур дæ, аййепп æй уотæ ун!
(*Æрбакæнуй дуар æма æндамæ дзоруй*).
Гъенур ходдзæнæй æнæгъос,
Нæ лæдæргæй, куд æй и гъæунги
Игъосуй лæги гъос!

Раги æгънаг æма сæхтæг
 Бæргæ адтæнцæ кижги билтæ,
 Нур чи сцæнцæ сæ миутæ?
 «Æз, дзæгъуй, къуæдти нæ дæн,
 Æвзаг мин дзорунмæ лæвард æй...
 Кадæ кæнун нæ лæгæн,
 Фал цæмæ бадон æнкъардæй!»
 'Ма чи нæ дзоруй æнæ 'гъдау!
 Гъе, йе уин ахурæн æ пайда.
 Ку не 'руаджидæ нæбæл йеу цæу!
(Дуар ардамæ дзоруй).
 Хан-Гуассæ, медагмæ рацо,
 Ма ходæ æндеггæй!..
 Ду ба йимæ дзорæ, цо!
 Нæ Дигори дзуратæй, мæ мадистæн,
 Нæййес нечи рагæлдздзуйнаг!
 «Хуарз дзæхæрадонн, дан, зулун нæстæ».
 Уоййау – мах дæр:
 Нæ адтæй дуйней уæхæн бæстæ,
 Ка нæ хинста мах сæр!..
 Гъенур æркæшета,
 Чи кæнуй нæ фæшевæд!
 Уæхуæтгæ дæр игъошета
 Не 'вгъауи нæ тæрегъæд;
 Фал уæ фæрсун:
 Æведауцæн цæмæ 'взуруй
 Нæ муккаги зулун нæстæ?..
 Алчи кæнæг ба чи 'й?
 Æнагъажи кæсун кнунуги,
 Ка кæнуй æмхузæн
 Косæг, кизгæ 'ма нæ лæги!..
 О, нæ зæронд муккагтæ!
 О, нæ нури гъуддæгтæ!
(Сосæй балæууй).
 Кенæ чи фæцæй нæ дарæс!..
 Нæ гурæ нин баййивта къаршет;

Нæхе 'й фæдауцæн æлвасæн,
Кæнгæй æй æнтæфи сорхед,
Сайтанау ба нæ сæртæ фасæн...
Хан-Гуассæ, рацо медагмæ!
Йеу байгъосæ мæ дзурдмæ!..
Фæцæй нæ кизгæ дæшнингъæуагæ –
Бафæрсон ин молло...
'Ма чи скæндзæнæн рæуагæ?..
Гъо, æрæфтудæй мæ зæрди йеу гъуддаг,
Дзæгъдзæнæн, нæ гъог алли анз æфтуддаг...
'Ма дин молло уадзуй фæрсун?
Куд нæ, бавзарæ'й æрхонун!
Уинун дæр сæ нæ фæразуй, –
Сæ аргъуд, сæхе ппин нæ уарзуй!
Уæд ин уруссаг дæшни –
Мæнæ кæсæнцæштитæ ка даруй;
Йестæй туххæн æй фæрши –
Уæдта æрцæруй...
(*Æрбацауй Хан-Гуассæ*).

Хан-Гуассæ:

Нана, Дада дæмæ дзоруй!
(*Губадтæ ранда уй*).
«Ходаги халæ – игъæндагæ» –
Дзæгъуй уотæ не 'мбесонд...
Нур æгас ку адтайдæ ме 'рвадæ,
Уæд жин нæ адтайдæ мæ сонт...
Мæ зæрдæ лæдæруй,
Куд Дзæхой æма Дудар
Æрбацудæнцæ минæвар...
Нур уонæмæ байгъосæ!
Нур, дан, æцæгæй мæ фидæ
Æдулийæн мæ ку 'скæнидæ уосæ,
Уæд йе дессаг нæ уидæ?..
Нæ бакомдзæнæн нецæй туххæй, –
Мæхе рамардзæнæн!

Кой дæр æй ма кæнæнтæ сæ цъухæй...
 Уогæ ка фæууодзæнæй мæ фарс?
 Неке, нæ, неке!..
 Бахуæрæд мæ æдулий бæшти цъæх арс,
 Кенæ фæлласæд мæ чъете!..
 Айгиди, фæууинæ нур Уолмеси!
 Кунаг нæ бацауидæ мæ деши.

(Ербацауи Уолмес).

Ке кой кæнай – къæсæрмаæ.

Уолмес:

(Амонгай æ дафæсма).

Кæнун йеу мингий æфсæрмаæ...

Хан-Гуассæ:

Дæ хуарзæнхæй, исбадæ,
 Ма дзорисæ уотæ!

Уолмес:

Ра дин кæнинæ батæ...
 Кæмæ йес дæ бæрцæ зунд!
 Уайтагъдæр æз зудтон,
 Куд мæ жин мин дæ дзурдæй
 Искæндзæнæ æнцон.

Хан-Гуассæ:

Ма фæккæнæ фæсмон...
 Æз, Уолмес, нæ римæхсун
 Мæ зарди нез некæмæй!
 Дзæгъæ, æууæндгай дæ фæрсун:
 Ачи кой æцаг æй?

Уолмес:

Чи кой, чи, мæ йарт?

Хан-Гуассæ:

Æ кæрдбаджи ди мæ кард!
 Дæ фиццаг дзурдæй дæ лæдæрун,
 Ке нæ фæууодзæнæ ми æскъард!

Дзæгъæ мин, корун ди лæварау,
Цæругти туххæй дæ аргъау.

Уолмес:

Мæ соцгæ мæртистæн,
Ме 'рвадæ, мæ фидæ цæра,
Ма уæд мин мæрди уæд истæн,
Ме 'взаг мæнгæ ку дзæгъа,
Куд дæ Цæругтæ фæраутæн
Бафæражионцæ дарун...
Аргъ мин кæнæ мæ дзурдæн, –
Бахуæрон дин дæ рун!
Фæсхонх, Меретти,
'Ма дуйнейæн æ уæрхчи
Фæндуй берети...

Хан-Гуассæ:

Уæнтæ дæ мæрдтæ дженети,
Фал тæрсун: бæрзонд тæхис,
Ниллæги ма 'рбадæ!

Уолмес:

Уæд рамæлæд ме 'рвадæ.
Ку дзорон фæлдемæн!
Искæнун игъосунмæ радæ,
Жин ма уæд дæ кемæн!
Цæругтæ... (*Сабургай дзорун байдайуй*).
Ма йигъосæд нæмæ маке –
Зонис куд цæрунцæ? Бæгу!
Дзурдта мин Тауке,
Дзурдта мин Гугу,
Куд сæ хъал, сæ йес...

Хан-Гуассæ:

Идæрдти ма дзорæ, Уолмес,
Тæрегъæд фæразæ кæнун!
(*Ербацауи Губадта*).

Губадтæ:

Æгас нæмæ цо, Уолмес!
Чи йизæд дæ æрхаста?

Уолмес:

Дæ уиндæмæ æвгарста
Мæ зæрдæ æхе!
(*Рандауи Хан-Гуассæ*).

Губадтæ:

Исбадæ! Куд уин æй Дзæбе?

Уолмес:

Хуцау дæ хуарзæй фæрсæд,
Дзæбæх ан...
Нæбал æй нур хъан.

Губадтæ:

Гъи, чи кой, чи хабар йе нæ гъæун?

Уолмес:

Æдосæ нин берæгътæ нæ цæун
Батудтонцæ каркау.

Губадтæ:

Уæд кæми адтæй фиййау?

Уолмес:

Хустæй æхецæн мардау.

Губадтæ:

Гъе, йе дæр дин æгъдау.

Уолмес:

Фæлвæра нæбæл, æвæджи,
Кæнуй йестæбæл маст.

Губадтæ:

Тæрегъæддаг!..
Цæуон бал: нæдæн йевдæлон.
(*Райсуй гъошин ама рандауи*).

Уолмес:

Нæ мин дæ æхшицгæ йеутæрон!
Куд нæ, мæлун дæ мæтæй!
Ку 'рбацæуидæ Хан-Гуассæ,
Уæд ин комкоммæ, лаварау,
Адгинæй дзæгъинæ мæ дзурæ.
Цæмæ кæнон римæхстаг
Цæругтæн сæ гъуддаг!
Æй-гиди 'ма кæми йе уæхæн нивæ,
Фæххæссæ Тæгæронмæ хабар,
Уæд мин ши æфшес нæ уидæ,
Уæд шин ишпиуæ хъазар!
Уогæ сæ гъуддаги чи дæн?
Гæккут йешке зайни!
Цæй, ку не 'суа сæ гъуддаг,
Уæд ка фуддæр – жинвуддæр!
Уогæ хорау æ хузæ тавуй,
Æхцæуæн тасуй æ нарæг;
Æ кастæй ба давуй
Æхецæн уарзæг!
Чи æ зунд, чи æ уаг,
Чи æ геш æ кари,
Чи... (Æрбацæуй Хан-Гуассæ).
Чи... Чи фæдтæ, Хан-Гуассæ?

Хан-Гуассæ:

Кунæг йескæми сонт уод
Нæ фæххæтуй дзæгъæл!..
Гъи-гъи, æлвесæ фæлмæн.

Уолмес:

Комкоммæ дæуæн?
Цæр... Цæругтæ корунцæ до
Сæхецæн æфшийнæн...
Сæ йес, сæ бонæн... (касуй имæ листæг)
Ку нигъгъос дæ, дзæгъæ йешти!
Агорунцæ дæ, дзæгъун, æфшийнæн.

Хан-Гуассæ:

Дзорæ, къуру нæ дæн.
Æфсæрми нæбал фæккануй цæгæр,
Ку байгон уа æ сæр.

Уолмес:

Уой бæрцæ æхцатæ,
Уой бæрцæ фондс,
Уой бæрцæ хæзнатæ,
Ку дæ фæндæуа, уæд...

Хан-Гуассæ:

Сос! Нæ кæнун мæхе æз уæйæ!
Лæдæрис мæ хуарз?
Цæрун æ хæццæ мæйæ
Нæ бафæраздзæнæн æз...
Мæгур дæн, – бæрæг бæлдатай, –
Нæ дæн некæмæн римæхстаг,
Фал бацæрунмæ йеу уатай
Æдулий не скæндзæнæн хиццаг.
Ку ма Цæругтæ йиджестай
Барионцæ хæзнатæ,
Уæддæр сугъæрийнæ 'ма æвжестай
Хатунцæ сæхе Борхатæ:
Сæ йеунаг кижги æхцабæл
Нæ баййевдзæнæнцæ некæд...
Цæугæ, ма уæд дин джебæл,
Нæ йевдæлуй дæ кæд!
(Æрбацудæнцæ Бадзай ама Губадтæ).

Бадзай:

Æгас нæмæ цæуай, Уолмес!

Уолмес:

Хуарз фæццæрай, Бадзай!
(Рандæуй Хан-Гуассæ).

Бадзай:

Исбадæ, радзорæ йештитæ!

Уолмес:

Нæ дæн бадунмæ йевдæлон;
Афонаæ 'й, цæй, цæуон (*рандæуи*).

Бадзай:

Фæуундтай, не 'фшинаæ,
Дзæхой æма Дудари?

Губадтæ:

Бадтайтæ авари.

Бадзай:

Адтæнцæ Цæругтæй минæвар.

Губадтæ:

(*Адамардамæ*).

Гъенур байдæдтон лæдæрун

Мæ кизгæн æ холун.

(*Дзоруи Бадзаймæ*):

'Ма шин чи дзагътай дзуаппæн?

Бадзай:

Римахст дзурд нæ адтæн, –

Равардтон Хан-Гуасси.

Губадтæ:

(*Мæстунæй*).

Хор искасæд æ нифтуйæнæй,

Дæнтгæ раздæхæнтæ фæстæмæ,

Уæддæр нæ кижги нæ ратдæнæн уонæмæ!

Бадзай:

Йеугæрон ма уисæ, ку дзорай, –

Нæййес тухдзурдæй пайда.

Губадтæ:

Джигкагæлдзæгæй хутæн

Æз нæ йеунæг кижги

Нæ ратдæнæн Цæругтæн!

Бадзай:

Æз дæр сувæллон нæ дæн,
 Байгъосæ, бакæнæн фæндæ!..
 Æнцæ Цæругтæ алцæмæй гъæздуг,
 Тухæй шин уорамуй сæ азогтæ будур,
 Æд аргъ цæуй алкæми сæ дзура;
 Махау нæ цæрунцæ мæгур...
 Ма цох кæнæ нæ нивæ, –
 Нивæ нæ хæссуй муккаг.
 Хæдзарæн бæжгин ку уа æ риуæ,
 Гъеуæд ку 'й уæд хиццаг.

Губадтæ:

Æжинигтон косгутæн нæ йеуæги
 Æз не 'скæндзæнæн аккаг!..
 Сæ кой шин ма кæнæ дзурддаг!
 Ниттайæд нæ кизгæ æ нæуæги,
 Фæууæд нин æнагъоми мард,
 Фæббадæд нæ тъæрæбæл таунæги,
 Уæддæр ин нæ тæтун уордæмæ над!
 Кенæ Дзæхой æма Дулар
 Куд нæ бакодтонцæ æфсар?..
 Махæн, нæ лæг, нæ тоги
 Æртæх нæ тæдзуй цъумуран,
 Уомæй гъæуама нæ уоди
 Æмбал ма кæнæн лæгъузан!

Бадзай:

Сагъæс бакæнæ, ма кæнæ хæлæф!
 Зонæ, нæ догæ муккаг нæ фæрсуй,
 Фал бонмæ алцæмæй кæсуй!..
 Æгайги-ма нæ фидтæлтæ æгадæй
 Агурдтонцæ Кæсæги амонд
 Æма сæ фидæ, сæ мадæй
 Цох кодтонцæ сæ уод!..
 Байронх æнцæ сæ фæрчи æгъдау,
 Кади йисценцæ сæудегер;

Динаен райстонцæ, фустау,
Намазлахъ 'ма джеген!
Нур цæмайдаerti хъурмай
Ивазæн нæ рагимае нæхе,
Уомай не 'мсармае курмай
Нæ сау зæрди йех йе!

Губадтæ:

Йа-уау-уай-йе, Хъасболта,
Уе 'ртах уин уæ тогæй
Æфхуæрунцæ фудголтæ!
Нæ лæг, хуæрæнтæ уорс дзолтæ
Цæругтæ æнсарай...

Бадзай:

(Тессай ин æ дзурд).
Уæддæр шин ма барай
Æз ма кижги тæтун!

Губадтæ:

Хиццаг сæмае чи йери, .
Дзæгъæ мин нур?

Бадзай:

Чи?

Губадтæ:

Гъо!

Бадзай:

Æркасæ нæхема,
Сæ цори чи ан?

Губадтæ:

Игъосæ, æз ба дин дзæгъон!
Фиццагти фиццаг нæ ном
Уездон бæрзæндти хæссæн,
Уой фæштей, кæд ан магур,
Уæддæр илгъай алкæмае кæсæн...

Нæ лæг, берæ мин чи дзори!
 Чи 'нцæ Цæругтæ нæ цори?
 Нуртæккау ма шин сæ фиди
 Косæгæй зонунцæ адæм,
 Уæд шин куд радтæн нæ кижги,
 Куд райсæн сæ кадæн?

Бадзай:

Зонæ, зонæ, Хъасболон,
 Куд, æркæсгæй, нæ доги, –
 Йицæг дин ку дзорон, –
 Агоруи алке дæр хъал уоди,
 Иронх кæнгæй æ ном!
 Нæ кижги муккаг нæ гъæуй, –
 Муккагæй нæ фæццæрдзæнæй некæд,
 Фал æхуæдæг дæр фæдзæгъуй:
 «Гъæздугæй ку бацæрина æсгæд»...
 Сæ хæзнатæ нин Цæругтæ
 Нур дæдтунцæ æруæди...
 Ницæггъæд нæ кизгæ æ рутгæ
 Батахунмæ æ уоди!..
 Ду дæр баййевдзæнæ дариитæй
 Дæ дивилтæ сæ фæрчи;
 Дæ дзабуртæн ба сæ фийтæй
 Дæ къах нæ жиндзæнæй æ уæрхчи;
 Дæ бон уодзæнæй æнхус кæнун,
 Дæ сæр нæ дардзæнæ губурæй;
 Нигъгъос уодзæнæй дæ сос кæун,
 Ку нæ бал царай мæгурæй...
 Цæй, æнцон райсæ царди тæраз
 Исбарунмæ Цæругтæн сæ гъуддаг,
 Ма райсæ нивæй ду дæ раз,
 Феронх уогæй нæ муккаг!

Губадтæ:

Уæд чи дзæгъдзæнæнцæ Цæукъийтæ,
 Ку фегъосонцæ нæ кой?

Бадзай:

Исодзæнæнцæ æрчийтæ;
Фал сæмæ ма кæсæ, –
Æркæсæ нæхемæ.

Губадтæ:

Уæд куд кæсдзæнæн Гуаспемæ,
Ку уæн йеумæ æмбурди?

Бадзай:

Хуарз æма дзæбæх
Тæрдзæнæ æ цормæ дæ бæх!

Губадтæ:

Уæд чи дзæгъдзæнæй Магæз?

Бадзай:

Кæнæд ди æруагæс, –
Кæндзæнæй дæмæ йерис.

Губадтæ:

(Балаугæй сос).

Кæд нин ратдзæнæнцæ æрмæги
Федауæгтаг дæс сомн,
Уой фæште ба фондз мини æруæди,
Уæд дин кæнун æз сомн,
Куд дæдтун шин ма кижги,
Феронх уогæй ма фиди!

Бадзай:

Хуарз, цауон æз æндæмæ,
Ду ба бафæрсæ Хан-Гуасси. *(Ранда уй).*

Губадтæ:

Уогæ нæ лæг раст æй:
Нæ кизгæн æгæр æй æ рауæг.
Кæдмæ 'й дарон бастæй,
Æндæр ка 'й уомæн æ дæмæг!..
Дæдтун æй Цæругтæн,
Нивгун къах сæмæ хæссæд;
Уонæмæ мин ма дзуратæн

Кæд аргъ искæна йескæд.
 Мах дæр уони фæрчи
 Фæппæрджинан йестæмай.
 Нæ лæг баййæвдзæнæй æ кæрчи,
 Æз цæрдзæнæн æнцонæй.
 Фиццагау ивудзæнæй нæ хæдзари
 Гъæздут цард бæрæгæн,
 Уомæй кæнун мæхе æ бари
 Тагъд æз нæ лæгæн.

(Ауарæй дзоруй).

Хан-Гуассæ, рацо медæгмæ!
 Дæ хæппæ мæ гъуддаг йес.
(Ербакангай дуар).

Фиццаг мин адтæй гъулæг
 Цæругтæн сæ кой.
 Нур ба æз æма нæ лæг
 Æвæрджинан сæбæл æфсой.
 Ласæнтæ нæ, кæд сæ гъæуæн,
 Кæд нæ, уæд мæгураг сæ бон:
 Ан мах ше ’ной дæр цæрæг,
 Фал уонæн нæ уодзæнæй æнцон...

Æз мæ гураей мæ сæрмæ
 Искæндзæнæн фæлуст,
 Уой фæште ба нæ гъæумæ...
(Ербацауы Хан-Гуассæ).

Хан-Гуассæ, мæ хор,
 Цæмæ фæхходис æгæр?
 Ку нæ ’нцæ дæ цæштитæ сор?

Хан-Гуассæ:

Дарун уæ, æвæджи, хъор...

Губадтæ:

Йесун хуцауи æвдесæн...

Хан-Гуассæ:

Нуртæккæ Уолмесæн
 Мæ фидæ дзурдта... *(никкауы).*

Губадтæ:

(Никкангай Хан-Гуасси а хъури).
Æз дæр адтæн дæ кари,
Адтæй мин фидæ 'ма мадæ;
Адтæн алцæмæй сæ бари,
Кæнгæй шин кадæ,
Сæ фæндæй фæццудтæн лæгмæ,
Не 'рцудæй мабæл рæдуд,
Не 'скодтон некæд уæдмæ
Хестæр уонай ма дзурд...
Минавар нæмæ абони
Адтæй – фæууон дин финджи!
Нур цæунмæ афони
Ду дæр дæ кинджи...
Æдæлæ Цæругтæ...

Хан-Гуассæ:

Ку фæууидтай ма сугтæ,
Уæд ма мин чи 'й дæ фарст?
Йес ма никкидæр кизгуттæ, –
Зæрдæй ма ма кæнæ рæхуаст.

Губадтæ:

Де 'взонг уод ма 'вгæрдæ,
Ма кæнæ хъурмæ!
Ку дзорай – æгæр дæ,
Нæ зонгæй æрнæ.
Кæд Цæругтæ муккагæй
Нæ 'нцæ æвзарæ,
Уæддæр афунцæ уагæй.

Хан-Гуассæ:

Ку дзорун дин рагæй,
Муккаг дзурдæн ма хæссæ!
Адæймаг æртасæ уодæй –
Нæ догæмæ æркæсæ.

Губадтæ:

Æз и адæми зонун;
Нуртæккæ нæ 'нцæ дзурдаг,
Фал æргомæй ди корун:
Искæнæ Æхшһинирфи зæрдаг.

Хан-Гуассæ:

Не скæндзæнæй сау кæлмаæ мæ реубæл мин уат,
Цалдæн уолæфа мæ медæгæ уод;
Нæ ратдзæнæй нецæмæй хиццагæн мин цард,
Фал искæндзæнæй мæ уалдзæги мин марг.

Губадтæ:

Зонун, кизги фæффæндуй æртасун
Æ уалдзæги æхецæн æмбал,
Фал дæ хебæрагæй æз фæрсун:
Чи дæ фæндуй, мæгур æви хъал?

Хан-Гуассæ:

Ма уæд дæ мæ мæти хъонц!
Дæ дзуратæ Цæругтæн сæ туххæй
Хæссунцæ мæ зæрдæмæ рондз.
Нæ фæразун æй дзæгъун цъухæй.

Губадтæ:

Фæсмон ма 'ркæнæ, мæ кизгæ,
Фæстаг бони гъулагæн!
Нæма зонуй нерæнгæн дæ зæрдæ
Аргъ искæнун цардæн!

Хан-Гуассæ:

Суваллон нæбал дæн, —
Фæсмæрун байдадтон цард.

Губадтæ:

Мæ хор, кæнæн дин над,
'Ма нин райсæ нæ фæндæ!
Гъæздуг дин уодзæнæй цард,
Мæ дзурдбæл мин æууæндæ!

Дæ астæу дин хиццагæн камари
Балвасдзæнæй нараг,
Дарити ба баддзæнæ авари,
Уогæй дæ уарзæг.
Коммагæс дин уодзæнæй Æхшнирф,
Уарздзæнæй дæ Тезадæ;
Нæ ресдзæнæй сæ кусти дæ них,
Уой дин дзæгъуй дæ мадæ...
Цæй, ма хор, цæй, басæттæ,
Ма уо мин хеваст!
Мах алцæмæй – æдзæттæ,
Йетæ ба – арæзт...
Цæуон æз æндæмæ,
Æрбарветон дæ фиди,
Ду ба мин уалдæнмæ
Баййевæ дæ дзурди.
(Рандауи).

Хан-Гуассæ:

(Нийнафгæй).
Уо, ме 'зæди хай, уо ма хуцау,
Мæхе уæбæл фæдзæхсун,
Ма радтетæ мин сумах цау
Къах Цæругтæмæ фæххæсун!
Мæхе уе уазæг, уæ бара
Йиливдæй кæнун!..
Тæрегъæддаг – ма карæ,
Тæрегъæд – ма кæун!
Цæмæннæ райгуратæн курмæй,
Кенæ йæстæмæй гъæуаггин?
Нурау, уæд хъурмæй
Æз на 'дтайнæ адгин!..
Æрбацаудзæнæй нуртæккæ ма фидæ,
Дзурдæй ма райдайдзæнæй сæттун...
О, ма нивæ, кæми дæ,
Ку йерун до хезгæй æз рун!

О, Налухъ, о, ме 'рвадæ,
 Ку ниууагътай ма нливдæй!
 Дженети мин фæббадæ,
 Цох ма кæнæ ма зæрдæй!
 Кæнунцæ ма мадæ, ма фидæ
 Дæ мардæй ма уайæ!..
(Æрбацауи Бадзай).

Бадзай:

Хан-Гуассæ, кæндзæнæй дин, æвæджи,
 Ма дзурд дæ зæрдæ ресун,
 Фал æй бафарæзæ дæ гæджи
 Дæхемæ йесун!
 Нуртæккæ дæ мадæ дæ хæццæ
 Дзурдта нæ гъуддаг æргом..
 Зонæ, нæ уарзæн неке дæ бæрцæ,
 Æй нин дæ нивæ фæндон.
 Райсæ нин нæ фæндæ,
 Йеудзурдон нин уо;
 Уарзæн дæ, æууæндæ,
 Фулдæр нæхецæй до.

Хан-Гуассæ:

(Нийнафгай).
 Ма фидæ, кастæн дин дæ сæрма,
 Хинстон дин дæ зунд!
 Кодтон ди алцæмай æфсæрма, –
 Ду дæр ми райсæ нур дзурд!
 Уомæй ма фæххастайтæ боц
 Ме 'йигурцæй ма нурма,
 Цæмай бацæуа рондз
 Ма хурфæмæ мæлунмæ?
 Рамæлдзæнæн азарæй,
 Ку фæууон Цæругтæмæ цуд;
 Фæлтау мин ма нивæ уæ барæй
 Ма кæнтæ сугъд.

Бадзай:

Хан-Гуассæ, нур ма æз чи кæнон?
Равардтон дæ Цæругтæн!
(Хан-Гуассæ фæстæлфуй).
Гъенур нæбал æй ма бон
Райсунмæ фæстæмæ дзуратæн...
Дæ зæрди фæндæ басæттæ ма туххæй,
Нæ фæккæндзæнæ фæсмон.
Бацæрдзæнæ гъæздуг, урухæй
Дæ рагуалдзæг æнцон.
'Цæгæй, нæ'й Æхшнирф æхуæдæг
Нецæмæй дин хиццаг,
Фал æй сæ гъæздугадæ суæдæг
Æнхæст дарунмæ цард.
Чи 'рцæуй, ка 'й зонуй, –
Тæрхонгæнæг хуцау æй, –
Фал нæ дин нин амонуи,
Ку нæ цæуайтæ зæрдæмæ, –
Рацох ун фæстæмæ.
Мæ дзурдмæ мин игъосæ,
Кæндзæнæн дин анхос!
Ку 'суай Æхшнирфæн æ уосæ,
Уæд ми йердзæнæ ду боз!

Хан-Гуассæ:

Мæ фидæ, радтæ, ма уой бæшти,
Æнцондæрæн, цæй,
Кæугæй, йескæмæ ихуæршти, –
Ихуæрст æгадæ нæ 'й!

Бадзай:

Лæдæрун дин дæ хъурмæ,
Фестон дин нивонд!
Нæ тæтун дæ мæгурмæ,
Кæнун дин амонд,

Дæ зæрди ма фæрсæ,
 Нур ма æвзонг æй,
 Фал махмæ дæр æркæсæ,
 Ку мæлæн æстонгæй.
 Дæ равара дин Цæругтæн
 Кæнун нæхецæн мадзал... *(Кæугæй)*.
 Кæд ма райсæн къæссатæ
 Цæунмæ корæг...
(Æ цаити сугтæ сарфуй).

Хан-Гуассæ:

Хуарз, кæнун мæхе æз хъалон,
 Басæтгæд нур мæ цард,
 Хæссæд мæ хуæрунмæ халон,
 Уо мин ду уæддæр æнцæд.

Бадзай:

О, мæ бони хай, мæ ходуйнаг!
 Ме 'взонг кижги аргъ барвæндæй
 Ку 'спæй мæ зæруи мæ хуæруйнаг!
(Рандауй кæугæй).

Хан-Гуассæ:

Хæлаури тунн, биндзæ бафтуйæгау,
 Бафтудтæн Цæругти æруæди,
 'Ма мæ нийергутæ æнæ 'вгъау
 Мæ тог хуæрдзæнæнцæ ме 'вæнди!
 Аргъ шин кæнун æруæди базари –
 Йес мæ гъæздуг къобец æлхæнæг,
 Уæд шин чи 'й мæ нивæ мæ кари,
 Кенæ мæ хъурми мæ гъулæг?
 Дарийтæй мæ йивæрзуй мæ мадæ,
 Мæ фидæ мин амонуй урух цард...
 Гъе, йе мæ муккаггин мадæн – æ кадæ,
 Мæ зæронд фидæн ба – æ уарзт!..

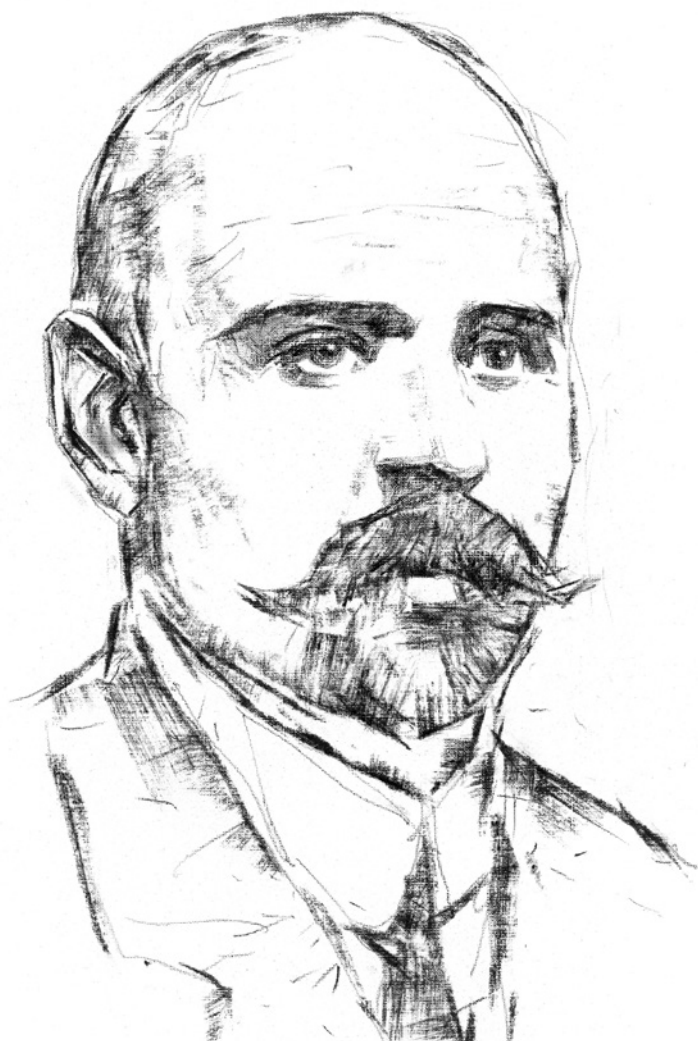

Уогæ маæ фиди лæдæрун:
Кæнуй æй дзорун æ магур,
Фал æй маæ мадæн æ фæндун
Гъæздугæй æ зæруи бацæрун...
О, маæ хуцау, кæми дæ?
Маæ уод дæбæл фæдзæхсун!
Æнцон дæр мин Цæругтæй ку уидæ
Нежи уаргъ маæ чиртмæ фæххæсун!..
(Æмбарзан архауй).

Кæрон.

ЕЛЫЗДЫКО БРЫТАЕВ

БРЫТЪИАТЫ ЕЛЫЗДЫХЪО

1881 – 1923

Елбыздыко Бритаев родился в селении Даллагкау Куртатинского ущелья в семье горца-бедняка. В 1903 году он окончил владикавказское реальное училище № 4 для одаренных детей и стал работать учителем в родном селении. В 1910 году за активное участие в революции 1905–1907 гг. был арестован и выслан за пределы Терской области.

В 1913 году Бритаев поступил на юридический факультет Императорского Санкт-Петербургского университета, по окончании которого в 1917 году вернулся во Владикавказ. С первых же дней установления советской власти в Осетии сотрудничал в различных учреждениях: заведующим внешкольным образованием отдела этнического образования при Осетинском ревкоме, юридическим отделом, управляющим отделом искусств при Осетинском филиале этнического образования. Много сил отдавал организации осетинского театра. В разные годы он также редактировал журнал «Луч света», выходивший в Петербурге, и владикавказскую газету «Горская жизнь». В 1923 году писатель скончался после продолжительной болезни.

Талант Елбыздыко Бритаева был необычайно многогранен. Помимо драматургии он писал публицистику и прозу. Его произведения захватывают читателя с первых же строк, обогащая воображение необычными возвышенными образами и давая повод для раздумий.

Бритаев – зачинатель и основоположник осетинской драматургии и национального театра, автор ряда пьес, с успехом идущих на сцене и сегодня. Ни один другой драматург Осетии не оставил после себя такое количество символических образов, как Бритаев. В своих произведениях он описывал героев различных характеров и нравов: от широчайшей натуры абрека Керима до неустрашимого честолюбца Ахмата, от героического Хазби до нежных сестер Асиат и Хансиат. Эти образы настолько врезались в сознание, что память о них, как и о самом Елбыздыко Бритаеве, будет долго жить в сердце осетинского народа.

Брыттыаты Елбыздыхъо райгуырда Куырттаты комы, Дæллагхъæуы, магуыр лæджы хæдзары. 1903 азы каст фæци, курдиатджын сывæлластгæн Дзæуджыхъæуы цы реалон училище уыдис, уый æмæ ахуыргæнагтæй кусын райдыдта йæхи райгуыран хъæуы.

1910 азы Елбыздыхъо ахст æрцыд, 1905–1907 азты революцийы активонæй кæй архайдта, уый тыххæй æмæ йæ арвыстой Терчы областтæй.

1913 азы ахуырма бацыд Санкт-Петербурджы Императорон университеты юридикон факультетмæ æмæ йæ 1917 куы фæци каст, уæд æрыздæхт Дзæуджыхъæумæ. Цæгат Ирыстоны советон хицауад цы бон æрфидар, уæдæй фæстæмæ Елбыздыхъо æмгуыст кодта алыхуызон ахуырадон куыстуæттимæ: Ирон ревкомы цур этникон ахуырады æмæ юридикон хайадты сæргълæууæгтæй, этникон ахуырады Ирон филиалы аивæдты хайады разамонæгтæй. Тынг бирæ хъарутæ лæвардта ирон театры организацийæн. Алы азты редакци кодта, Петербурджы мыхуыры чи цыдис, уыцы журнал «Хуры тын» æмæ дзæуджыхъæуккаг газет «Хæххон цард». 1923 азы фыссæг дæргъвæттин рæстæг рынчын уæвгæйæ йæ цардæй ахицæн.

Брыттыаты Елбыздыхъойы курдиат бирæварсыг уыд. Драматургийæ уæлдай фыста публицистикæ æмæ прозæ дæр. Йæ уацмыстæ чиныгкæсæджы сæ фыццаг рæнхъытæй дæр сæхимæ æлвасынц, фыссæджы хъайтарты сурæттæ та, адæймаджы хъуыдытыл æфтауынц.

Брыттыайы фырт у ирон драматургийы æмæ националон театры бындурæвæрæг, сценæйы абон дæр æхсызгонæй кæй æвæрынц, уыцы къорд пьесайы автор. Ирыстоны бирæ драматургтæ нæ ныуагътой сæ фæстæ уыйбæрц символикон фæлгонцты нымæц, Елбыздыхъойы хуызæн. Йæ уацмысты фыссæг æвдыста хъайтарты алыхуызон удискондтæ æгъдауылхæстимæ : абырæг Хъырымы уæрах миннуджытæй райдай æмæ ныфсхаст Ахмæт, хъæбатыр Хазби æмæ дыууæ хо Хансиат мæ Асиатæй фæу. Ацы сурæттæ уыйбæрц адæймаджы зæрдæйы фæд ныуагътой æмæ фыссæджы ном нæ зæрдæты куыд цары, æфтæ уыдон дæр хъуыды кæндзыстæм.

АМЫРАН ӘРТӘАКТОН ТРАГЕДИ

УЎВДЖЫТÆ:

Амыран – ләшпуладжы хуызы мидаг.

Ныфс – чызджы хуызы мидаг, йә сарыхъуынтә урс.

Бәстыхицау – зәронд ләджы хуызы.

Дуртула – къуылых, сохъхъыр хәйрәг, адәймаджы хуызы.

Бесә – ләшпуладг, 35-аздыд.

Чабәхан – йә ус, 34-аздыд.

Цопан, йә фырт – 15-аздыд.

Саго, хъәууон – 40-аздыд.

Уырымәг

Теса Сагойы әмгәрттә, хъәууонтә.

Фыццаг ус.

Дыккаг ус.

Сакъадахы кусәг.

Хъәууонтә.

❧ ФЫЦЦАГ АКТ ❧

Хæхбæстæ. Сценæйы разæй чысыл лæгъз, йе 'нна суанг уæлæмæ хæхтæ. Галиу фарс æхгæд у зуланв айнагæй. Рахизырдыхæй фæзмæ æрбацауæн. Бæстыхицау хохы цъассы бады, йæ астæуæй уæлæмæ зыны, йе 'нна хъуынайæ æмбæрзт.

Дуртула – хайрæг. Ныфс бады айнагæрæбын тымбылæй.

I.

Бæстыхицау. Гъыл, гъыл, гъыл! Цы фæдæг Дуртула, суадонмæ ныккæс.

Дуртула (*цастыта аууардæг къадзахы аууонай рауад*). Агъи-гъо! Мæнæ, мæнæ, мæнæ!

Бæстыхицау. Суадонмæ ныккæс! (*Дуртула суадонмæ афуад, сызмаста йæ къæцалæй, къæцал асдарынмæ хъавыд*).

Бæстыхицау (*уалдар сивазгайæ*). Гъыл, гъыл, гъыл! Сохъхъыр, ашпар æй, мæлыс, дзиглойы амæттаг кæныс... уæ, кæныс!

Дуртула (*аппарста къæцал*). Зæронд хъуынахор!..

Бæстыхицау. Суадон цъæх у æви сырх?!

Дуртула. Сырх!

Бæстыхицау. Цъæх?

Дуртула. Сырх!!

Бæстыхицау. Цъæх?!

Дуртула. Сырх!!!

Бæстыхицау. Уарийæн арфæ Арвнæрынгæнæгæй! Тæригъ-æдджын уæндаджы цух нæ уадзы. Уарийæн арфæ!!!

Бæстыхицау. Арфæ!

Дуртула.

Бæстыхицау. Тымыгъ æрбацауы, æмæ мæ фæлмæн хъуынатæй æрамбæрз, Дуртула!

Дуртула. Агъи-гъо! Ныртаккæ! (*Гахинымары.*) Хъуынахор! (*Хъарай.*) Фæхæссын! (*Схаста, арамбæрзта.*)

Бæстыхицау. Афтæ, афтæ!

II.

Ныфс (*разылд*). Цин кәнут, сыхах бар у цин кәнын, афтә кәд ахәссат, уәд... Арвы цәрджыты знаг, Апъсты-фырт уарийы бын калы кьәдзәхтыл тут әмә рондз.

Суадон йә цәстытәй кьәдзәхыл згъоры. Амыраны рис базонд-зән, уымән йә хьәстә чи фәуа адәмәй, кәй схәсса ардәм йә фыд-былыз, йә зонд. Ралгынтдзән йә гуыран бон, ахаудзән дунейә... Каджын уәд йә сәр, каджын уәд!..

Азтә сәдәтәй минуттау згъорынц, бадын Амыраны гәс, ахиңән мын дзы нәй.

Бадын әнхәлмәгәс, кәд ссәудзән адәмәй, Амыраны зәнә-гәй уыцы 'рра, йә зондәй йә чи райхьал кәнид, уыцы әнамона, йә зынтәй йә чи раирвәзын кәнид. Фәлә нәй! Цин кәны дәлимонты цагъар! Уый фәзындзән, уый ссәудзән – мә уарзон, мә хиңау Амы-раны фидар айнаджы цьассәй спух кәндзән.

Бәстыхицау. <Нә уыздән уый, Ныфс! Нә уыздән!..> Дуртула! Цы фәлә, асгар-ма суадон, арф у әви тәнәт?

Дуртула. (*цәстытә сарфга та рауд, суадок ауыдта*). Арф, йә был-тәй кәлы!

Бәстыхицау. Арфәйаг уари, зәрдиагәй әвналы, Дуртула... Фәлә мәм йә хьуыр-хьуыр нә хьуысы, и?!

Дуртула. Әфсәст у нә уари, тугдзых у нә уари. Нал әй хьәуы хьуыр-хьуыр.

Бәстыхицау. Нал әй хьәуы!

Бесә (*аддейә*). Цәгьәс!

Бәстыхицау. Фрр, цы-цы! Акәс, Дуртула! Ссәуы дзигло. Тагъагомау, тагъа!

Дуртула (*акаст*). Ссәуы, стәхы! (*Тынг базмалыдысты.*)

Бәстыхицау. Дур ыл тул! Дур ыл тул!

Бесә (*аддейә*). Цогъс, цогъс! Уым дон нәй, цьити уәләуәз у.

Дуртула (*тулы дур*). Тул дур! Тул дур!

Бесә (*аддейә*). Гьей, цогъс!

III.

Бесә (*тагъдгомау арбауад*). Диссәгтә! (*Кәсы алырдаәм.*) Хәләән хох азы куы нә ис, уәд цәй дур уыд, кәй хъәуы мә мәләт?!

Бәстыхицау әмә Дуртула хъуыр-хъуыргәнгә цәмбәхстысты.

Бесә. Диссаджы ран, талынг ран, куыд әхгәд у алырдыгәй? Зәрдаә дзы мәгуыр кәны. Ноджы арвмә хәстәг... Уәдаә ам дәр суадоны хъәр куы никәцәй цәуы; дойныйә куы мәлын, цардәнхәәл куы сәфын. (*Фәкамкамма суадонма.*) Мәнә уәлхох әмә зәхх мә ирвәзынгәнджытә! (*Нуазы. Тынг ам хъуыр-хъуыр кәның амбәхстай Бәстыхицау ама Дуртула.*) Цәстысыджы хуызән сыгъдәг!.. (*Фәджих.*) Цәстысыджы хуызән цәхджын! Ой, ме уәнгты ахъардта.

Ныфс (*хъалдзәгәй арбауад*). Иу ма, ну хъуыртт ма. (*Пә армыдзәг дзы фелвәста.*)

Бесә (*аджих, банызта Ныфсы къухәй*). Оу, мә рну, цы дзы... чи мә фесәфга! (*Сыстынма хъавыд. Ахәуд.*)

Ныфс (*тагъдгомау йә бынатма бацыд, айнагма хъәр кәны*). Амыран, мә хицау! Сцин кән, дә уарзон хъәбултәй ну фәзың! Фәххәстә дә цәстысыгәй, йә зәрдәйы бацыд дә низ! Титан, йә уәнгты ахъардта мә къухәй дә ныфс. (*Фырцинай кәуы.*)

Амыран. Оу! Ныууадз мә, уарийы бырынкь мә зәрдәйы арф сагъд куы у, ныууадз мә!

Бәстыхицау (*мәтима.*) Дзиглойы цәв, Дуртула. Фыңәй у, мауал сыхәал уәд!

Дуртула (*аруад ама хъылдымтагәнгә фәстәма алыгъд*). Агъи-гъо! Дзиглойән йә фарсыл Тутыры фәдзәхст хәма... хәма.

Бәстыхицау. Уаримә цәугә, әмә йын йә рнуәй стона йә зәрдаә! Йә зәрдаә! Тагъд, тагъд!

Дуртула. Тагъд кәнын! Тагъд! Тагъд! (*Фезгъоры.*)

IV.

Ныфс (*йә бынатәй Бәстыхицаума*). Әгъгәд у, әрәнцәйт, дәлимонты цагъартә! Ныртәккә райхәал уызән Амыраны фырт әмә бацагурдзән йә фыды, йә сфәлдисәджы.

Нал стуг ныр сусәг! Нә ирвәзынгәнәгән Амыраны цәстысыг йә хъуыры куы нәма ацыд, уәд уә нә уыдта, ныр уә фендзән... Тәрсут!

Бæстыхицау. Нал дын райхъал уыздæн, Ныфс. Цин ма кæн. Ма кæн... Уари, тагъд! Дзиглойæн йæ зæрдæ слас. Уари, тагъд! Дзиглойæн йæ цæстытæ скъах!

Ныфс. Титан, сцин кæн, дæ рæстæг æрцауы.

Амыран. Æнцад! Чи хъæр кæны?! Оу, æнусы рис...

Бесæ (*фестад*). Чи хъæрзы! Чи хъæрзы! Цæй уæззау у йæ хъæрт! Зæххон низ нæу, æвæццæгæн, йæ низ.... Кæм дæн ай? Ацы талынг ком цæмæй ныррухс?.. Мæ фос мæ цæст куынæуал ахсы. Фесæфтысты, миййаг?.. Æмæ мæ сæ мæт нæй, мæ зæрдæ съл нæ риссы. Уыдоныл нæ риссы, фæлæ уæдæ цæуыл риссы? Диссаг, мæ уæнг рог, уæртæ уыцы айнаг иу къухæй рафæлдахин... Цыдæр мыл æрцыд. Хорз æви фыд?!

Ныфс (*æрбацауы йæм*). Стыр хорз æмæ стыр фыд.

Бесæ (*исдугмæ сæгъдай аззæд*). Мæ сæнттæ, мæ рухс фæндаг! Хохы цъасмæ æрра Бесæйы йедтæмæ куы ничи уæнды?! Ды ам кæцæй дæ? Цæмæн дæ?

Ныфс. Ныртаккæ дын дон куы лавæратон, уæд мæ<нæ> федтай?

Бесæ. Уæд?! Лæшпуйæ нырмæ мæ сæнтты кæй мысыдтæн, уый дæ?! Хъæды, быдыры дидинджыты цупæлттæм кæсгæйæ сæ рæсугъдæры къуырфæй мæнмæ ды зындтæ. Денджызы былыл, уыланты хъызтæй махи рæвдаугæйæ, уыланты урс барцыл дæу ахста мæ цæст. Уæдæ арвы мингты къуымбилтæ нымайгæйæ, сæ бæмбæг цъушшытыл дæу уыдтон. Æхсæвы фидауц рæсугъд стъалытæн сæ рæсугъдæры дæу тыххæй уарзтон, касти мæм дæу хуызæн. Ардæм дæр мæ ссайдта рæсугъд хæххон зым, де 'нгæс чи уыд. Æцæг загътай, æрцыд мыл хорз. Мах, зæххон адæм, стæм мæлинагтæ. Уыцы мæлинагтæй кæд исчи амонджын у, уæд уый æз дæн.

Ныфс. Мæ урс дадалитæм æрбакæс. Рагон дæн æз, сæдæ азтæ минуттау згъоратой, мæ уарзон, сæдæ зынтæ мæ зæрдæ хæлдтой, мæ дунæ; уæдæй абонмæ æнхъæлмæ дæумæ фæкастæн. Рухс у мæ зæрдæ, агайтма фæзындтæ. Фæлæ дæ амондæй ма фæбузныг у, æрра Бесæ; хорз ссардтай, фæлæ стырдæр фыд баййнафдæн дæ сæр.

Бесæ. Кæм и уыцы стыр фыд? Стæй цы кодтон?

Амыран. Оу, мæлæт!

Ныфс, Бесæ кæрæдзийыл фæхæцыдысты.

Бесæ. Гъеуый у де стыр фыд? Риссы мæ зæрдæ.

Ныфс (*суадономæ йæ бакодта*). Уыныс, цы банызтай, уый?

Бесæ. Сырх куы нæ уыд уæд!!

Ныфс. Адон сты Амыраны цæссыгтæ йæ тугæмхæццæ. Банызтай дзы дæхæдæг, æмæ Амыраны низ бафтыд дæ зарды, банызтай ма кьухæй, æмæ Амыраны ныфс бацыд де уæнгты.

Уæларв сгъухтхуызæй цы Арвнæрынгæнæг бады, уый сусæггадонмæ æрбахастай дæ ныфс, йе стыр цæхæры, арвы цæхæры тых аздæхтай дæхимæ. Гъеуый кодтай. Тæрс!

Бесæ. Æз тæрсон? Æз?! Дæ сызгъæрин кьухæй йе уæнгты ныфс кæмæн ацыд?! Арвнæрынгæнæджы цæхæртæ? Æркалæд мыл сæ, кæд ын æвгъау не сты, уæд – бутъро ахсидæвтау сæ айнæгæй фехсдзынæн.

Ма хуры хай, дæу тыххæй ацы хæхтæ кæрæдзиуыл фæхойдзынæн æмæ авд дæлдзæхæй, дæ рæсугъд кьухæн фидауц чи уа, ахæм дарæс схæсдзынæн налхъуыт-налмасæй. Лæгдыхæй уæларвæй дæ рæсугъд ныхæн Бонвæрнон раскъæфдзынæн. Дидинджыты рæсугъд глæзтитæй, парфир æмæ земчугæй хæрдгæхуыдгондæй скæндзынæн дæ уæлæ рæсугъд дарæс.

Зæгъ мын, æмæ æппæтдæр сараздзынæн. Æнгуылдзæй бацамон, æмæ æппæтдæр фехалдзынæн.

Ныфс (*йæхи дзы фæхицæн кодта*). Цæй сараппонд?!

Бесæ. Уарзын дæ! Адæймаджы хуызы куы нæма уыдтæн, уæддæр ма кæд исты уыд, уæд дæу уарзта! Уæдæ кæд афтæ нæу, уæд ныр, адæймаг уæвгæйæ, кæцæй сбадт дæ хуыз ма сары! Уарзын ма бинонты, ма нунæг, ма сахъ фырт Цопаны! Фæлæ зæгъ, æмæ, уыдон ма дæларм, афтæмæй аппаратдзынæн махи айнæгæй.

Уæйгуыты цæгъ артмæ бабырсдзынæн æмæ дæу тыххæй басудздзынæн уыдон дæр, махи дæр.

Ныфс. Цæмæн уый зæгъыс?

Бесæ. Уарзын дæ!

Ныфс. Нæ зоны стъалы, æмбисæхсæв тагъагомау мигъвæдгæнгæ иннæтæм цæмæн тырны, уый. Æнусмæ сын баззад кæрæдзимæ тырнын, æмæ уыцы 'гъдау æххæст кæны.

Бесæ. Ма уарзон, цы рæсугъд æй загътай... Æнусмæ сын баззад кæрæдзимæ тырнын, æмæ уыцы 'гъдау æххæст кæны.

Ныфс. Цæй æууæндаг дæ! (*Зардуагай.*) Зоныс, зоныс, æрра Бесæ, чи дæн, уый?!

Бесә. Зонын дә!

Амыран. Оу!

Ныфс. Хъусыс, уый у Амыран, уә фыд, уе скәнаг Амыран. Йе уә ферох, йе йә нә зонут, әшпәты фыцпаг уә чи сфәлдыста, уый. Рәсугда уыдыстут, рәвәз әшпәтәй дәр, фәлә уәм зынг нә уыд. Арвнәрынгәнәг Куырдаләгонән бафәдзәхста, зәххон алыгәй конд чи у, уыдонән зынг куыд нә радта, афтә, уый тыххәй әмә зынгимә уыдон сәхуыдәтәг уәларвмә тырндзысты.

Адам цардысты фосы цардәй – әнә арт, әнә фәздәг. Иухатт Амыран талынг әхсәв ну бәрзонд кьәдзәхы сәр федта цьәх арт. Сфәнд кодта уырдыгәй адаман зынг әрхәссын. Сбырста әмә дзы рахаста әхсидав, уый уыд уәларвон дауджытән нывонд арт. Адам цәхәр фәйнәрдәм ахастой әмә уәдәй нырмә арт судзынц; фәлә Арвнәрынгәнджытә бамбәрстой, Амыран се стыр знаг кәй у, уый, уый тыххәй әмә йе сконд адаман зынг кәм радта, уым сә уәларвмә дәр тырнын кәндзән. Сбастой Куырдаләгоны конд рәхыстәй Амыраны әмә йә мәнә ам, апы ран, (*амоны*) апы сусәгтагоны әфсән рәхыстәй кьәдзәхтыл байтыгътой. Ноджы йыл бафтыдтой сәфты уарийы, әмә йын уый йә игәр әдзүх хәры. Әнусы рисәй сфәлмә-цыд.

Әз дән Амыранән йә ныфс, йә зәрдәйы уарзондзинад, әмә мә рахицән кодта, уый тыххәй әмә йын мемә йә рис әнәнымәц хатты фылдәр тых кодта.

Бесә (*йә сар ама йә риуыл ныххәцид*). Уә, әнамонд, әрра Бесә!

Ныфс. Әрсагъәс кодтай... Дард ацәуән мын дзы нәй. Афәд-зтә сәдәтәй минуттау цыдысты, әз әнхәлмә кастән дәумә, цәмәй бакәнай ды мән мә бынатмә, мә хуыцауы хай Амыраны риумә.

Бесә. Уәдә, уәдә! Мә уарзаг зәрдә мә цыбыр зондыл фәтыхджын әмә мын ферох кәнын кодта мә хәс, Амыраны рис бавзарәджы хәс. Уарзын дә уәддәр, мә зәды хай, фәлә абонәй фәстәмә мә зәрдә әмә мә зонд, әмуд уәвгәйә, сты Амыраны.

Бамбәрстон дә ныхәстә, о мә рухс фәндаг! Мах, мәлиңәтә, фос уыдыстәм әмә Амыраны руаджы адам систәм. Цом нә раздог, не скәнагмә. Ныронг дәр әй не 'намондән ныууагътам рохуаты.

Ныфс (*цингангайә*). Цом! Фәлә нә чи бауадздзән, хьахьхәән-джытә йын куы и. Кәс, куыд талынг кәны: уый Арвнәрынгәнәг

стыр тохмæ йæхи цæттæ кæны. Банхъæлмæ уал кæсæм абон, лæгæты дуар йæхæдæг байгом уыдзæн.

Сындагтай нырæй фæстæмæ талынгæй-талындæр кæны, арвы нæрын дардæй хъуысы, тыхджынай-тыхджындæр кæны.

Бесæ. Дæ ныфс æмæ дæ зондæй тыхджын дæн æз æмæ дзурын: Арвнæрынгæнæг! Ацы сусæгзинад æнусмæ басусæг кодтай, байстай адæмæн се скæнæджы, сбæдтæ йæ бынаты æмæ буц нывæндтæ хæрыс. Адавтай кæйдæр амонд æмæ раст нæ дæ! Раст нæ дæ, Арвнæрынгæнæг!!! Цæв! Дæ цæхæртæ бугъро æхсидæвтау айнæгмæ фехсдзынæн. Ризæнт сæ бынæтты дæ фæдонтæ...

V.

Фæстаг ныхæсты рæстæджы Дуртула æрбауад. Бæстыхицау уæлдæр йæхи сивæзта æмæ тынг мæстай схъæр кодтой. Арвы нæрын фæтыхджындæр.

Бæстыхицау. Гъыл, гъыл, гъыл! Уари, йæ цæстытæ йын скъах!

Дуртула. Æгъи о! о! о! Уари фæтахт, фæтахт... Мæхи бар æй уадз. *(Фæцауы йæм.)*

Бесæ. О дæлимонты цагъартæ! Фесæфут! *(Дуртуламæ фæцауы.)* Æз – Тутыры фæдзæхст! *(Дуртула фæныхкъуыр, куыд фæстæмæ йæхи къаласы тагæнæ фæстæмæ раласта. Бесæ йæм цауы.)*

Дуртула. О æнус арты судзинаг Тутыр!

Бесæ. Æз – Тутыры фæдзæхст.

Дуртула. О, йæ дæллагхъуыр куы фæхæст уаин, уым нæй Тутыры доны хъæстæ.

Бæстыхицау. Дуртула!

Дуртула *(фæлæбурдта, фæлæ йæм Бесæ хъамайы фистон фæдардта.)* Æлгъыст Тутыр. *(Фæауон сты рахизырдам.)*

Бесæ. Айнагæй ахау, Тутыры 'лгъыст!

Дуртула. И! О! Æлгъыстæй баззай æнусмæ дæр! Æддейæ.

Бесæ *(æрбацыд).* Ахауд дæлимонты цагъар, афонмæ йе 'лдæрттæн хабæрттæ дзуры. *(Кæссы Бæстыхицаума.)* А хъуынахор та цы фæци? *(Суадоны былай малусæг исы.)* Диссаджы дидинаг, малусæг! Амыраны суадоны сзад, уый у цины нысан, хорзы нысан, æнусон уалдзæджы

нысан, фыдбылызтæ чи сафы. Фесафæд дæу дæр. (*Батпарста йæ Бастыхицауыл.*)

Бастыхицау (*фадалдзæх*). Фесаф! <Фесаф> æгадæй дæ зæнæджы зæнæджимæ.

Бесæ. Фæдæлдзæх! (*Тынг арталынг. Арв фыццаг цаф ныккодта. Бесæ Амыраны айнагмæ бивналдта.*) Амыран! Титан! Де 'рра зæнæгæй дæм ну фæцæуы. (*Лæгæты дуармæ 'вналы. Арв арцавта.*) Цæв, сайæгой къарных! Дæ цæхæр дæр дæм нал хъусы. (*Лæгæт фегом, арв арцавта, бастæ ныррух.*) Амыран, не скæнæг!

VI.

Лæгæт. Амыран тыгъд къæдзæхыл æфсæн рæхыстæй. Лæгæты царæй дæлæмæ ставд рæхыс ауыгъд.

Амыран. Чи стут? Дард, мæ сафажытæ! Мæн хъæуы æрмæст мæрдырох! Чи мын ратдзæн мæрдырох?

Бесæ. Æз – де 'нæхæлайраг зæнæгæй ну. Тохы бон æрцыд, де стыр тохы бон! Акæс дæ алыварсмæ – æлгысты ком ныррухс, талынг мигъты тымыгъ асырата, æмæ хур дæ талынг лæгæтмæ йæ тынтæ æнæв-гъау калы!

Ныфс Амыранмæ йæхи хæстæгæй хæстæгдæр ласы. Амыранæн йæ дзырд дæр, йæ мигъ дæр тыхджынай тыхджындæр кæнынц.

Амыран. Мин мин азы рухс чи нæ фæдта, уымæ, ай-гъай, фæкæсдзæн æрттиваг хъæндилы рухс хуры тын.

Бесæ. Хуры сызгъæрин тын у, Дада, ракæс-мæ йæм.

Амыран. Æмæ уари та?

Бесæ. Атахт.

Амыран. Мæ хъахъхъæнджытæ...

Бесæ. Фæдæлдзæх сты.

Амыран (*хъарай*). Арвнæрынгæнæг?

Бесæ. Йæ цæхæр йæ коммæ нал кæсы! Дæхи сис, Дада, стыр тохы хъуамæ мах фæтыхджын уæм!

Ныфс Амыраны цонгыл схæцыд. Амыран райхъал.

Амыран (*кæсы Бесæмæ*). Цы фыдбылыз, йе цы амонд схаста дæу ардæм, мæгуыр зæххон?! Цæмæ бауæндыдтæ, уый не 'мбарыс, æвæц-цæгæн. Уæларвнæрынгæнæджы цæхæр здæхтай дæхимæ, тæрс!

Бесә. Федтон әй, бавзәрстон әй!

Амыран. Нә федтай, нә бавзәрстай, фәлә фендзынә, бавзардзынә.

Бесә. Фәххәстә дән дә цәссыгәй әмә мын гәнән нәй. Фәлә рады нывонд цәхәрмә цы ныфсәй бавнәлдтай, уый дәхиңәй цәмән фәсыратай? Бауадз әй дәхимә.

Ныфс. Ме стырдаер уарзон! Әгайтма дә уынын, әгайтма дә цуры дән. Сәдә мин азты цъәх айнагыл дәумә мә хъус даргәйә мә уадултә сдур сты. *(Рәвдауы йә.)* Мауал мә әрвит дәхиңәй.

Бесә. Әруадз дә ныфс дәхимә әмә цом. Де сконд адәм хәхты цъассыты әмә быдыры кьуыппыты рауай-бауай кәнынц әнә сәруатәй. Баззәдысты дзәгъәлы, ферох кодтой дә зона, әмә цом, цом! Уәларвмә нә куы кодтай!

Ныфс. Мәнә дән әз! Мауал мә әрвит! *(Әрбатыхст ыл.)*

Амыран. Титаны туг та мә тугдадзин ратынг кодта. Уәнгтә тохагур змәлынц. *(Уәларвмә.)* Уәларвы дауджыгә, мә кад әмә мә бынат байсджыгә! Ног хәст та кәнәм, мә зәххон зәнәг бәзмәлыдысты, ссардтой сә фыды. Сар кәндзән уә сәр!

Бесә. Цәв дә рәхыстә, Амыран!

Амыран *(цәвы, Бесә йын аххуыс каны).* Цәвын! Цәвын! Әрра Бесә! Әнамонд Бесә!

Бесә. Цәв, цәв!

Амыран. О саузәрдә, әндонзәрдә Куырдаләгон! Цәй фидар сты ай?! Бесә, әрхәңцә мәм кән уәдә ауыгд рәхысән йә кәрон. *(Арв нары.)* А! Бахъардта дәм? Бесә, мә кьух рәхысмә, йе рәхыс мә кьухмә!

Бесә. Не 'ххәссы, не 'ххәссы, Дада! *(Арв цәвы.)*

Амыран *(тынг хъарай, уәлгомма та ахауд).* Әлгыст фырт! Уәдә мә цәмәй уәгд кәныс?! Ирвәзән рәхысмә бафтауән кән. Базон уәларв Куырдаләгонмә әндон кәнын әмә афтәмәй. О, уари әрбатәхы, әрбаңуы тугдых. Цәугә, әрра Бесә, кәннәд сәфыс. Цәугә әмә фехъусын кән зәххонтән, цы федтай, уый. Нә тох нәма фәңи, Арвнәрынгәнәт! Аңы хатт ма уәлахиз дә, фәлә... *(Ныфсан.)* Ды дәр мә ныуадз. О әнусы рис! Мәрдырох, оу, мәрдырох!

Ләгәты дуар бахгәдта, әрталынг.

Бесæ (*Ныфсан*). Налхъуыт-налмасы бæсты дын æрхæсдзынæн уæларвы Куырдалæгонæй æндон... Бонварноны бæсты дын уый куырдаалæй раскæфдзынæн цæхæр, парфир æмæ земчугæй хæрдгæхуыдгонд глазийы бæсты дæ фæстæмæ де 'нусон бынат Амыраны фидар риуы цæвæрдзынæн.

Бесæ тагъдгомау рацыд. Бæстыхицау сзынд.

Бæстыхицау. Дзиглойы цæвут! Цæвут! Цæвут! Гъыл, гъыл!

Æмбарзæн.

❁ ДЫККАГ АКТ ❁

Рәсугъд хъәугәрон. Дардәй хәхтә зыныңц... Комкоммә зәппадз, рахизырдыгәй карст айнаг, йә быны куырдадзы цурты зулаив галиуырдәм быдырмә хъәуәй фәндаг.

I.

Бадынц куырдадзы къәсәрыл Бесәйы ус Чабәхан әмә йә фырт
Цопан. Цопан куырдадзы дзауматәм әвналы.

Чабәхан. Ма сәм әвнал. Дәу дәр дә фыдау фәкәндзысты.

Цопан. Әмә куыд фәци мә фыд?

Чабәхан. Куыд фәци, уый нә уыныс? Йә хәдзар нал агуры, адәмәй фәлыгъд! Дзылләйы зәрдә скыхта. Мах уәзәгыл ныуагъта. Цы ма дә фәнды? Адәм әй әрра хоныңц!

Цопан. Адәм сәхәдәг сты әрра.

Чабәхан. Әрра, әрра! Ахсәв бәрәгәхсәв у, әмә дзы алчи бур физонджытә хәрдәән; уыдон әрра, фәлә зондажын сымах, әфсәй-наджы муртыл чи зилы, йә хәдзары къуым чи байхәлдта, йә фәнык нуәрст кәмән у.

Цопан. Мәнмә хәрын әшпындәр нә цәуы!

Чабәхан (*йә хъабысы йә каны*). О ме 'нхәәлцау! О мә пунәг! Мә тыхстәй, мә мәгуырай дзурын, дзурынаң чи нә бәззы, ахәм ныхәстә. (*Аджих сты.*)

Цопан. Цәй, нә уасәг аргәвдәм!

Чабәхан. (*фәхудт*). Цәй! Уымәй дәр ма цы скәндзыстәм. Цу уәдә, исхәмәй зыңг әрдәв!

Цопан. Ныртәккә! (*Ауыд. Чабәхан куырдадмә бауыд.*)

II.

Зәппадзәй Дуртула рахызт.

Дуртула (*сәр радардта*). Фырр-цгы! Фырр-цгы! Ам ис, цы, куырдәдз? Ам! Дә ахстон дын ссардтон, Бесә, ды нә дауән куыд ссард-

тай, афтæ. Дзигло, уæндаг, дæхимæ кæс, кæддæра ма дæ цы баззайд. Дæ Тутыр дæр дæ нал бахъахъхъæндзæн. Истæмæй дæм хæццæ кæндзынæн. Æнхъæл ма у, æмæ дæ фæндтæ адæмы цæсты агаллу кæнын нæ базондзынæн. Адæймаджы хуызы уал куы бацауун: хъæуы ма худ æмæ нымæт. (*Хъахъхъаны. Ссардта.*) Мæнæ сты. (*Скодта æ.*) Чабæханы уал ыл сардауон, йæ зæрдæйы ундагтæ та йын куыд сæнкъуысын кæна, афтæ.

III.

Чабæхан рацыд.

Дуртула (*роггаму*). Кæдæй-уæдæй ма дæ федтон.

Чабæхан (*зуырысхоганæ*). Чи дæ? Нал дæ хъуыды кæнын.

Дуртула. Цæмæй ма мæ хъуыды кæнай. Фæлæ уæлхох куы уыдатæ, уæд дын æз демæ Бесæйы бирæ уæлдай бонтæ ныууагътон бынаты, йæ бæсты фиййæу ацæугæйæ.

Чабæхан. Куыд нæуал дæ хъуыды кæнын!

Дуртула. Куыд у ме 'рхорд Бесæ?

Чабæхан. Дзæбæх у!

Дуртула. Ам нæй? Куы йæ фенин!

Чабæхан. Нæй ам!

Дуртула. Æнкъард дæ, Чабæхан, æмæ мын хъыг у! Бахатыр кæн, фæлæ дæ исты маст ис, æвæццæгæн.

Чабæхан. Маст кæмæ нæй? Мæ мастимæ кæй цы хъуыддаг ис?

Дуртула. Ма зæгъ! Ме сфæлдисæг, табу йæхицæн! Ме 'фсымæры хайыас дæ уарзын.

Чабæхан. Де сфæлдисæг дæ бауарзæд.

Дуртула. Уарзы мæ Арвнæрынгæнæг, и? О! Бесæйы зæрдæ дæм кæд фæуазал?

Чабæхан. Ды цæуыл мæт кæныс?

Дуртула. Бауæнд мыл, мæ зæрдæ фæрчытæ хауы дæ зындзинæдмæ кæсгæйæ. Æз зонын, ды Бесæйы куыд уарзтай, зонын, уый йæхæдаг дæр цæхæрау куыд сыгъд фыр уарзонай, æмæ кæд ныр уыцы рæсугъд, уыцы цардамонды зынг бахуыссыд уе 'хсæн...

Чабæхан (*ныуулафыд*). Уæдæ!

Дуртула. Мæгуыр, æнамонд Чабæхан. Ды ферох кæнинаг дæ? Ныууадзинаг дæ? Ды ахæм дæ, æмæ æндæрыл кæй баивдæуа? Бесæ дæ къæхты бын рабыр-бабыры бæсты кæмдæрты æрра рацу-бацу кæны!

Чабæхан (*мастийæ*). Цытæ дзурыс?!

Дуртула. Ницы! Нал уæ уарзы! Уæдæ ахсæв дæ хæдзары, уазæгæн æгасцуай цæмай зæгъай, уый цæуылнæ ис, кæд дæ уарзы, уæд?

Чабæхан. Дзæгъæлдзых, дзæгъæлхæтæгтæн мæ хæдзар фысым никуы уыд, – дæ фæндаг дар.

Дуртула. Афтæ мын хъæуы. Уæдæ, хæрзгæнæг хорз никуы ссарата. Хæрзизæр! (*Араст.*)

Чабæхан. Цу, цу, дæ хъуыддаг нæу!

Дуртула. Цæуын, фæлæ...

Чабæхан. Цу!

Дуртула. Цæуын, фæлæ дæ йæ раздахын кæд фæнды, уæд ын ацы хос доны удæстæй ратт. (*Æрбаппарста дзæкъл.*)

Чабæхан. Ацу, кæлæнгæнæг! (*Дуртула ацъид.*)

IV.

Цопан (*арбацъид*). Чи у уыцы фæстæмæзæвæтджын?

Чабæхан. Цыдæр дзæгъæлхæтæг.

Цопан. Кæд ахсæвы хайрæджытæй у?

Чабæхан. Цы базындæуа. (*Аджих.*) Уæууа, зынгмæ дæ куы арвыстон?

Цопан. Ничи мын дæтты. Ахсæв, дам, зынг нæ лæвардæуы.

Чабæхан. Æнæвгъау сын кæй рардæуыд, уый дæттын дæр зивæг кæнынц. Уыдæттыл у, мæ уарзон, мæ сагъæс. Кæс, дæлæ уыдон дзагар-мæй дзæбæх куы ’рбацауынц. (*Чабæхан бацъид.*)

V.

Æрбацауы дыууæ усы.

1-аг ус. Ойс! Нал æй фæразын! (*Къæсса æрæвардта.*)

2-аг ус. Фырцинæй дзы æгæр авгæдтай! Уæз кæны, уый дæ ферох!

1-аг ус. Нæ, мæ судзгæ мæрдтыстæн, мах бæрæгбон æнæ кусарт никуы вæййæм.

2-аг ус. Ойс! Бафæлладтæн. (*Къæсса аравардта.*)

1-аг ус. Хорз не ссы Тихалаты куырой?

2-аг ус. Уастæн сæ бындур куыройау ныззилæд! Кæмæн сæ фæнды, уымæн ссы. Цом Чабæханимæ абадæм.

1-аг ус. Æрра Бесæ нæ куыд фæсура, афтæ?

2-аг ус. Уæууа, кæд æрра у, уæддæр афтæтæ куы нæ кæны! (*Цопанмæ.*) Кс-кс!.. Чабæханмæ-ма нын бадзур.

Цопан. Ныртæккæ.

2-аг ус. Нард гал уыд, æвæццагæн, йæ фиу къæссайæ куыд зыны?

1-аг ус. Æмбисонд фæци, мæ хур, æмбисонд! Пырындзы хуызæн урс-урсид фыд Тæхгæ доны уыр бамбæрзта. Цом, уыцы лæппу зæххæй цыдæр систа, дур ныл фехсдзæн, миййаг.

2-аг ус. Уанцон нæу!

1-аг ус. Уæдæ дзы ахсæв Бесæйы хæдзар нæ базилдзæн нара нæфæтчиамæ.

VI.

Чабæхан (*рацыд, 2-аг ус ам бацыд*). Чи мæм дзуры?

2-аг ус. Æз, æз! Де 'зæр хорз уæд!

Чабæхан. Кæй изæр у, уый арфæ дæ уæд, фæлæ дыл цы 'нæбары бон ис, æррадонмæ дæ ных куыд æрбахастай?

2-аг ус. Чабæхан, дæсны уæвгæйæ дыл ахæм ныхæстæ не 'мбалынци. Мæ фыдгул ахæм ныхæстæм хъуса.

Чабæхан (*аикъардай худгæйæ*). Уæдæ де 'мбал хæстæгдæр цæуылнæ уæнды?

2-аг ус. Нæ йæ зоныс, куыд чындзы у, уый! Йæ къæссайы дзидзатæ ис æмæ уыдон хъахъхъæны. Фæлæ дæм цæмæн æрбауадтæн? Ам нунæгæй бадыны бæсты махмæ куы рацæуи! Нæ кусарт нæфæтчиаг у, фæлæ анауый ахсæвæр скæндзыстæм.

Чабæхан. Ома ам стонгæй мæлæм æмæ <кæд> дæ фæрныг хæдзары исты бахæриккам?

2-аг ус. Нæ, мæ нунæджыстæн. Кæд нунæгæй хъыг кæныс?

Чабæхан. Цæмæн дæн нунæг? Мæ бинонты 'хсæн дæн. Фæлæ зонын, ды дæр цы цардæй цæрыс, уый, æмæ уæм кæд кусарт и, уæддæр та дзы дæумæ ницы 'рхаудзæн. Фæлтау де 'ргъом бахæцца кæн æмæ

ардæм рацу, æз дын мæ уасæг æрбаргæвддзынæн, æмæ уымæй исты дæ хъуыры ацæудзæн.

2-аг ус. Æмæ бæрæгæхсæв мæ бинонты куыд ныууадзон?

Чабæхан. Æз дæр афтæ куы загъын уæдæ.

2-аг ус. Бар дæ ис! Бустæ дзы цæмæн хъæуы?

Чабæхан. Мах гуыбыны цæстæй никуы акастыстæм цардмæ! Æццæй, лæппу?

Цопан. Никуы!

Чабæхан. Ды къахгæ кæныс! Уæдæ кæд афтæ нæу, уæд-ма мæнæ лæппуйы акæн æмæ нын зынг ратт. Уымæй къаддæр ма мын цы раттай.

2-аг ус. Зынг? Нæ, мæ бон, ныр банафон, зынг дæттын афон нал у!

Чабæхан. Уæдæ афтæ у! Æнæсагъæс у, де 'хсæв дæхи фæндиаг. Æрра кæй хоныс, æз уый комытæфæй, йæ уындæй æфсæст дæн.

2-аг ус. Æмæ дын кæм и, кæм? Комытæф дæр дыл куынауал кæны æмæ дæм йæ уынд дæр куынауал æвдисы?!

Чабæхан. Уæ хъуыддаг нæу. (*Бацыд.*)

1-аг ус. Цæй, рацу!

2-аг ус. Цæй, уæдæ, Чабæхан, нæрдгусарт у! (*1-аг усæн.*) Гæды дзæгъæл цыдæр... Æгайтма йыл æрвæссын. (*Рацайцыдысты.*)

VII.

Дуртула (*базын*). Хорз загътай, хорз ус. Адон кæлæнгæнджытæ цыдæр сты, уыййедтæмæ комытæфæй цæран ис?

1-аг ус. Мæ бындурыл, уый æцæг!

2-аг ус. Æмæ йæ нæ зыдтай ныронг?

Ацыдысты. Дуртула галнуырдæм апыд. Цопан куырдадзмæ бацыд.

VIII.

Чабæхан (*тынг матимæ*). Мæ бындур ныззылд, мæ цард фехæлд, фæлæ ма мыл мæ хуры хай дæр баталынг уа? Цытæ дзурынц ай адæм. Цæмæй зонынц мæ уарзон Бесæйы зæрдæйы уаг? Фæлæ адæм дæсны сты... Дæсны сты! Никамæн æй ратдзынæн! (*Дзæкъулмæ фæкамкоммæ*).

Мәнә йын уый дәр баназын кәндзынән, уәддәр... (*Систа йә, әфснайы йә, баццид.*)

IX.

Дуртула әмә Саго.

Саго. Дә хорзәхәй, ацы куыраадзы цы ми чындауы?

Дуртула. Ацы куыраадзы?.. (*Пахинымары.*) Сбубли хъауы ацы ләджы... Әрра Бесә дзы әфсәйнагтә хойы.

Саго. Әнә истәмән ахъазәй?

Дуртула. Ахъаз та... Цыдариддәр скәна, кәсынай йәм ләг не 'фсәды. Фәлә дәм дис нә кәсы, тәккә фарон дәр ма сәггәс куы уыд, уәд уыцы дәсны кәцәй аци?

Саго. Диссаг та куыд нә у! Стыр диссаг! Кәд ахсәвы хицәуттимә исты лымәндзинад кәны?

Дуртула. Әз дәр ын афтә 'нхәл дән. Адәмы 'фсәрм әм нә хъары, уәлмәрдаты риуыл куыд әрәнцад.

Саго (*дисганә*). Сымахыстән, гъеуый куыд никуы әрхъуыды код-тон. Мах уәлмәрдаты цур!

Дуртула (*мәстаймарагау*). Куыд барыс?!

Саго. Ей, Бесә!

X.

Цопан. Ам нәй.

Саго. Дә мад та? Бадзур-ма йәм.

XI.

Чабәхан рацыд.

Саго. Ам никуы уыдтән! Чи уын загъта, нә зәппадзы раз куыраадз скәнут, нә уәлмәрдаты риуыл әрәнцайт?

Дуртула (*йә лула судзы. Цопан ын йә зныгъма кәсы*). Ноджы сә алы фаджыс зәппадзы бафснайдтой.

Саго. Әмә цы нә уызән. Стә-ма! (*Кәсы зәппадзма, цыдарта дзы калы аддама.*) А, ма бамбарат, фәлдыст фәуат, ард уә фәдыл әфтыд

фæуа... Уæ, цæсгом уыйау фæуа, æниу уын цæй цæсгом и, фæлæ!..
Налæттæ!

Чабæхан. Хорз лæг-иу усимæ дзурын йæ сæрмæ бæргæ нæ хаста!

Саго. Хæрзтæ-иу куырдадз уæлмæраты риуыл нæ арæзтой.

Дуртула (*Сагойан сусагай*). Дыууæ цæстмæ кæс!

Чабæхан. Иу куы сæрра уа, уæд иннæ та йæхи 'мбаргæдæр дара хъуамæ.

Дуртула. Сакъадахы кусджытæ Бесайы зондæй сæ ныфс куы хæссынц, уæд цæй æрра у. (*Сусагай*). Цæстытæ, цæстытæ! О дзæнæты стъалытæ!

Саго. Æмæ кæд æрра стут, уæд... Цæй, дæ хатыр фод... (*Дуртулайан.*) Æцæг, рæсугъд у.

Дуртула (*сусагай*). Лæппуйы æз асайдзынæн, æмæ дæ хъуыдаг кæн, чи дын цы хъом у?

Саго (*Чабæханан*). Уæ хуыз, уæ конд хæлæгтаг... Бахатыр кæн, кæй фæмæсты дæн, уый.

Чабæхан. Цы нæ бон у?

Дуртула. Лæппу, зынг дæ, миййаг, хъæуы?

Цопан. О!

Дуртула. Мæнæ хосы цурмæ хæцъилтæ радав.

Чабæхан. Ма ацу!

Цопан. Уæдæ æнæ артæй... ныртæккæ æрбауайдзынæн.

Чабæхан. Тагъд уæдæ! (*Куырдадзмæ бацыд*).

XII.

Дуртула æмæ Цопан рацыдысты, Саго дæр йæхи цæуæг акодта æмæ фæстæмæ фездæхт.

Саго. Уыцы дзæнæты стъалытæм хæстæг ма балæуу! Æрмæст иу хъæбыс... (*Бакъахдæф кодта куырдадзмæ*).

Иудæвгæр сценæйы ничи ис.

XIII.

Рахизырдыгәй Цопан фәстәмә азургә әрбацыд.

Цопан. Ды мәнәй хынджыләг кәныс? Хынджыләггаг дәхәдәг куы дә!

Дуртула. Баууәнд мыл, хынджыләг дә нә кәнын, нә дәм уән-дын, дә хьамайә тәрсын.

Цопан. Кәд хәйраг нә дә, уәд цәмәй тәрсыс? Хәйрәдҗы йед-тәмә Тутыры фәдзәхст хьамайә ничи тәрсы!

Дуртула. Гьи-гьо... Әри мын мә луә!

Цопан. Нә ратдзынән!

Дуртула. Нә ратдзынә?

Цопан. Нә ратдзынән!

Куыраадзәй Чабәханы хьәр цәуы.

Дуртула. Уәдә ауай, бакәс, дә мадәй дын фәхынджыләг чынд.

Цопан. Цы?

Дуртула. Дә мадәй дын фәхынджыләг чынд.

Чабәхан (*куырдадзәй*). Цы фәдә, ләппу?!

Цопан куыраадзырдәм бауад, дуар фегом кодта, Саго уыргыгәй рагәпп кодта.

XIV.

Цопан. (*Сагойы ацахста*). Кәдәм, кә?

Саго (*Цопаны асхуыста*). Иуварс, дзидзидай!

Чабәхан. Мә бындур хәрззылд куыд ныккодта, ләппу! Фәхын-джыләг мә кодта!

Цопан (*Сагойы басырдта хьамалвәстәй*). Фәләуу-ма!

Дуртула (*Сагойән*). Цәв, цәв!

Саго фәстәмә фәзылд. Цопан әй әрцавта.

Цопан. Гьеуый демә ахәсс, цыфхор!

Саго (*йә фарсыл фахәцид*). Гье, уәу-уәй, амардта мә! (*Дуртулайән*). Цы ми кәныс?

Дуртула. Гьа-гьа-гьа!! Гьа-гьа-гьа!! Цы ми кәнын?! Кәсын, кәсын, кәсын!

Саго йә фарсыл хәцгә ацыд. Дуртула йә фәдыл.

XV.

Чабæхан (*йæ рустам фалабурдта*). Цы бакодтай, ма бындырыл?!..

Цопан. Гъеуый бакодтон!

Чабæхан æмæ Цопан куырдæдзы раз æрбадтысты, кæрæдзийыл бакъул сты.

Чабæхан. О ма нунæг, ма зыбыты нунæг! Ма-ну схæр кæн дæ фыдæн ацы хабар!

Цопан. Куы нæ йæ зона, уæд хуыздæр у?

Чабæхан. Хуыздæр у, хуыздæр, ма зæрдæдарæн!

Æддæйæ Бесæйы хъæр цæуы.

Бесæ. Гъе-ей, цы фæдæ, ма нунæг фæдон?!

XVI.

Æрбацыд Бесæ.

Бесæ. Цы фæдæ, Боппа?

Цопан (*цингангайæ*). Æрцыд Бесæ!

Бесæ (*йæ даларм ай æрбакодта*). Стонг дæ не стæрсын кодта?

Цопан. Нæ, мурдæр нæ!

Бесæ. Кæд ма ферох кодтай? Кæд мæм фæхъыг дæ?

Цопан. Æдзух дæу мысыдтæн.

Бесæ. Æри уæдæ дæ къæлуа 'нцъухæн. (*Гъæ къух ын исы.*) Хорз. (Йе 'ккойæ къæсса райста.) Кæс арæм!

Цопан (*цингангайæ*). Цы дзы ис?

Бесæ. Дзæбуг. (*Дæтты йæм дзæбуг.*) Хæтæнты хæтын, цæуæнты цæуын, сидын дзæбугджынтæм, лæгъстæ кæнын къахæнæй кусджытæн, цæмæй мын баххуыс кæной првæзæн рæхыс йæ бынатмæ схæццæ кæнына. Ничи мæм хъусы. (*Сындагдар.*) Фæлæ ма тæрс, ма зыбыты нунæг фæдон, нырма наема бамбарстой, рæхыс цæмæн хъæуы, уый... Куы бамбарой, уæд ацы куырдæдзы бынатмæ чыртæ-чыртæ табу кæнынмæ цæудзысты. Ды йæ зоныс, Боппа, рæхыс цæмæн хъæуы, уый?

Цопан. Зонын, тынг хорз æй зонын... Кæдæм...

Бесæ (*тагъдгама*). Цс-с... хъæрæй йæ ма дзур, уыдон дæр æй базондзысты.

Цопан. Базондзысты йә?

Бесә. Базондзысты... Әз әмә ды, мә иунәг фәдон, әз әмә ды Амыранән хъуамә уарәх фәндаг скәнәм рухс дунемә, нә дзәбугты куысты нә зонд әмә нә ныфс цәвәргәйә... Амыраны амонд мах амонд у. (*Сындагдар.*) Зәгъын дын: нә рәхыс цәттә у, әрмәст ма нә, Амыраны сәрмә ауыгъд чи у, ууыл әй цы цәгәй бафидар кәндзы-стәм, уый скәннын хъәуы.

Чабәхан. Сазыра дәр уәм нәй, фәләә цәмән әрра кәнут мәгуыр ләшпуйы? Цәуыл әй әнамонд кәнут?

Бесә (*фенкьард*). Цәуыл? Әнамонд цы хоныс ды?

Чабәхан. Сымах.

Бесә. Цәмән?

Чабәхан. Хәдзар уын нәй.

Бесә (*куырдадз амоны*). Уый цы у уәдә?

Чабәхан. Нанайыстән, хәрзәрра дә! Уый куырдадз хуины! Чъизи, узал әмә афтид!

Бесә. Чъизи сты әфсәйнаджы муртә әмә сәг, уыдон әвзәр-зинад не сты. Әддәйә рәсугъд, мидәгәй әвзәрзинадтәй ахуырст хәдзәрттә бирә ис. Узал зәгъыс, әмә узал уәнгрог кәны. Афтид әй ма хон, уымәй рәдийыс. Къәләтджын бандон әмә хууджын сынтаг не сты әцәг; йә хуыздәр фидауцтә – хъәсдарәг, дымән әмә дзәбугтә; уыдонәй хуыздәр ма цы уа?

Чабәхан. Уыдон ницы сты. Афтид әй уымән хонын.

Бесә. Йе 'фсән, йә кусәндзаума кәмән нә фехәлд, уый сә хоны ницы?

Чабәхан. Адәмы дарәг дзывыр у, әмә йә дә куырдадзы никуы фәдтон.

Бесә. Дзывыр адәмы зонд сау кәны, уәззау кәны, цы зәхх гәрды, гъеуыйау, фәләә әз рәхыс кәннын.

Чабәхан. Чи нәм ис, ууыл цы 'рцауындзәм, уый нәй, әмә афтәмәй дзедзырой кәны.

Бесә. Мә рәхыс – арв, дә рәхыс – зәхх. Ныууадз мә, рәсугъд Чабәхан! Әгуыст мә фәкодтай. Нә уарзыс мә хъуыдаг әмә мә ныууадз!.. Боппа, дымән слым, цәхәр скән!

Чабәхан. Ацы дуне мын дәуәй фидыдата, дә руаджы мын рухс кодта, ныр баталынг. Дә хъуыдаг, де 'ррадзинад мәнәй де 'хсән

хæрæ мигъау æрхауд æмæ нæ ахицæн кодта. Цæмæн æй уарзон мæ дунейы рухс, мæ фидауцисæджы, мæ хæдзар, мæ цардхалæджы? (Ахъ-уыды кодта.) Дæ хъуыдааджы стыр хорзæзинад кæмæндæр ис, уый мæ цыбыр зонд ахсы, фæлæ йæ уæддæр нæ уарзын, æнхъæлмæ дæр æм нæ кæсын.

Бесæ (*æрфидагæй*). Ме 'взаг къуымых у, мæ зонд цыбыр у мæ хъуыдадаг радзурынæн, адæмæн йæ бамбарын кæнынаен. Адæмы царды мидæг мæгуыр, æфхæрд цагъар æмæ хъуæгтæ бирæ ис. Рæдийут, искæй амондджын куы хонут, уæд. Нæй уæм амонд, нæй уæм кад, нæй уæм ныфс æмæ уарзондзинад. Уæ царды фидауц Амыран у æмæ уемæ нæй.

Чабæхан. Уый ды дæ æнамонд, уыййедтæмæ, ахсæв йæ бинонты 'хсæн рæсугъд фынг чи скувæзæн, уыдон гъеуымæй амондджындæр уыдзысты. Зæгъ мын, дæсны лæг, зæгъ мын, дунедарæг, кæм ис, кæм, уæдæ, сæ амонд?

Бесæ (*фестад, хæстæг æм бауад*). Кæм? Кæм ис амонд? (*Хохмæ амоны.*) Уæлæ уым, фидар рæхыстæй къæдзæхтæм баст!

Чабæхан. Дæуы йедтæмæ йæ куыд ничи федта?

Бесæ. Бесæйы йедтæмæ æрра ничи у. Сæрра у ды дæр, ферох кæн, алыбон кæмæ бæллыс, уыцы уаг, рацу мæ фæдыл, æмæ дын æз бацамондзынæн, кæм ис адæмы амонд æмæ ныфс, уый!

Чабæхан (*худы*). Бын бауай! Агъæшп уай! Æррадзинад кæд адæмæн бæллиццаг у, уæд дзы ивгъуыд не стæм. Ды нæ хæдзары хицау – ну, дæ фырт дæр ма дæуæй кæдæм фæхаудзæн! Мæн уадзут! Фенамонд мæ кодтай, фæхынджылаегтаг мæ кодтай, ныр куы нал бæззын, уæд мæм кæстæ дæр нал кæныс! (*Аджих.*) Ды ам нæ вæййыс, фæлæ нал у мæ уд адæммæ хъусынаей, нал фæразын сæ фидистæй, нал фæразын уæзæгыл нунæгæй, æнæрæвдыд, æнæзæрдæрухс!

Бесæ. Рацу мæ фæдыл! Сæрра у! (*Хъæлдзæгæй.*) Æрра лæгæн фура йæ уæлфæдтæм у, кард æй нæ кæрды, топп дзы нæ хизы, маст æм нæ хъары! Цу мемæ!

Чабæхан. Фæндараст у æнæ мæн!

Бесæ. Цы дæ хъæуы уæдæ?

Чабæхан. Цы?.. Ды. (*Æрфидагæй йæм йæхи баласта.*) Хъуыды ма кæныс нæ уарзондзинад? Йæ номæй дæм дзурын. Мæхæдæг дæм ралыгъдтæн, уый зоныс! Налаты ном мыл сбæдт, фæлæ мæнæн та хъæ-

уджыдæр нæ уыд. Хохы цъупмæ адæмæй фæлыгъдыстæм, фæхастам уырæм нæ уарзондзинад. Дæ зæрдиаг рæвдыд, дæ уарзон хъæбыстæ ныр дæр ма уæнгты сты! Мараты мемæ уæнт! Бынаттæсен дын баззатæн ну бон, ды уæлæуæз сыскъартай дæ сагътæ... Изæрма дæ нæ фæдтон, изæрма мæм мæ цард уæлдай фæкасти... Æзынма мын фесæфтæ, мæ дунейы рухс! Æмæ мæхи былай æппæрстон.

Бесæ (*джихай*). Боппа, цæхæр скодтай? Дымæн сдымын кæ!

Чабæхан. Ферох дæ æви, мæ дунейы рухс?

Бесæ (*джихай*). Дæ кæлмаерзæнæй дæ куы 'рцахстон, уæд?

Чабæхан (*хæстаг æм йæхи ласы*). Æрцахстай мæ. Дæ уæлныхты мæ систай æмæ мæ рахæсс-бахæсс кодтай. Мæнмæ та афтæ касти, цыма мæ маргътæ сæ уæлбазыр уæларвмæ хастой. Зæрдæ фæндагттай дзаг уыди, буц уыд, йæ цардæй рæвдыд уыд.

Бесæ. О-гъо!

Чабæхан. Нæ бынат дæр ма ферох кæн: нæуу, къæдзæхы хъуына æмæ дидинджытай куыд састæрдтам лæгæт æмæ нæ хуыссæнтæ! Райсом раджы фестгайæ, хур йæ рухс цæсгомæй йæхи куыд уарзын кодта! Уæуу, мæ бон, мæ фæрстæ, цæй фидар стут!

Бесæ (*джихай*). Хорз рæстæг уыд, æцæг.

Чабæхан. (*уу кужай йæ арбахъæбыс кодта*). Нæ рæдыд нын ныббарстой адæм æмæ хæстæджытæ. Æрцыдыстæм. Семæ бацардыстæм, æмæ нæ тынг бауарзтой. Аргъ нын уыд, куыстам, адæм цы куыстой, уый. Нæ зæрдиаг хъуыддæгтæм бирæтæ халæг кодтой. Æппæтдæр нæм уыд, хъуаг ницæмæй уыдыстæм. Нæ рад бирæ уыд, нæ уарзондзинад фылдæр.

Бесæ (*джихай*). Адæм нæ уарзтой, æцæг. Цы 'нцон уыд уæд!

Чабæхан (*йæ цæсгом ын йæжирдæм разылдта*). Уæд хæрзхуыз уыдтæ, ныр та, гъай-джиди, дæхи куы феннис! Чи фæразы æхсæв уæд, бон уæд сагъæсимæ кусын. Не сфаг уыдзынæ. Цæмæн ферох кодтай дæхи, мах дæр? Узал æмæ стонгæй сырд куы нæ фæразы!? Рæвдыдахуыр мын куы дæ, о мæ дунейы рухс, о мæ уарзон! Мæ хуры хай! Мæ къæхтыл кæмæн цæуын, уый! Фæллад куы дæ, æркъл кæ! Гъе... гъе... (*Гъæ сар ын дауы.*)

Бесæ (*Чабæханы уафрагыл æркъл кодта, хуысæгхæлдзæгæй*). Дæ буц митæ æрымысыдтæн! Æнцон уыди уæд! Æнæмæт... Рæвдауыс мæ?

Чабæхан. Уæдæ мæ нæ нунæджимæ нал ныуаддзынæ?

Бесæ. Нал... Тæригъæд стут!

Чабæхан (*уырдам йæхинымæр*). Цыдæриддæр уа, уæддæр ын уыцы нозтæй раттын хъæуы, кæд йе 'рраdziнадæй спух уайд.

Бесæ. Дон мын!

Чабæхан. Лæппу, дæ разы къусы дон æмæ йæ радав!

XVII.

Цопан къус рахаста.

Чабæхан. Ахуыпп кæ, мæ зæрдæдарæн!

Бесæ (*схуыпп дзы кодта, фатæрратт ласта, къус ныккъуырдта. Чабæханæн.*) Иуварс, дæлимонты цагъайраг! Кæлæнгæнæг! Æлгы-ыст! Æлгыст фод дæ ном! (*Сагъдау аздад.*) Æлгыст зæрдæ, сæфинаг буар! Сыджыт уæ бахæра! Æцæг хуры бæсты уæ дыдзыхур батавта, æмæ æрфæлмæн стут. Амыранæн ирвæзæн рæхыс чи цæттæ кæны, уый зæрдæ афтæ лæмæгъ хъуамæ уа? Алы рæвдыдæй афтæ хъуамæ лæмæгъ кæна?! (*Гæ риу ныццæвта.*) Ратондзынæн дæ уырдыгæй! Ныфс, Ныфс! Мæ уарзон, мæ уæлхох Ныфс! Бахатыр кæн, кæд цæстынык-уылды бæрц мæ зæрдæйæ фæцух дæ. Фæлæ ныр дæу дæн, мæ уарзон-дæр! Фæцæуын дæм. (*Чабæханæн амоны хъæуырдам.*) Уым ме знæгтæ, мæ лымæйнаг знæгтæ. Цу уал ды дæр уыдонмæ, æмæ Бесæйы æрраdziнад дæ зæрдæйы куы бацæуа, уæд та мæм-иу фæзын.

Чабæхан. Æндæры уарзыс?

Бесæ. Æндæры.

Чабæхан (*тынг фæмæсты*). Худинаггæнæг! Уарзондзинад дæ зæрдæйы ма уæд, фæлæ худинаг цну, уый дæр дæ ферох? Хæрам дын фæуæнт мæ рæвдыдтæ. Мæнæй стыр чъизи худинаг кæй кæныс, уый зоныс?

Бесæ (*мæтгангайæ*). Цытæ дзурыс?

Чабæхан. Цытæ дзурын? Ныртæккæ ардæм æрбацыди Саго ну æмбалимæ, лæппуйы кæдæмдæр асайдтой, мæнмæ бацыд куырдадзмæ æмæ мæ уым æрцахста. (*Гæ риу райгом кодта.*) Уырдам мæм бацыд æмæ мын мæ рнугæм, мæ дæллагхъуыртæм фæвнæлдта, йæ хъæбысты мæ фæкодта.

Бесæ (*фæмæсты*). Саго, зæггыс? (*Цопан куырдадзæй рацыд.*)

Цопан. Бесә, кәд дәхәдәг ам нә уыдтә, уәддәр дә хъама ам уыди, әмә йын әй әз йә фарсы нытътыстон.

Бесә. Йә мард кәм и?

Аджих сты нууылдар. Бесә ныххут.

Бесә.. О әлгыст зәрә, әлгыст буар! Дә кәнон куыд нә уад-зыс. Стонин дә әмә дә бынаты дур цәвәрин, фәлә, дәу апаргәйә, Ныфсы уарзондзинадәй зәхмә исты куы ахауа. (*Бахудт*). Рәсугьд Чабәхан, гъәй-джиди, әмә дә Дуртула куы зонид, цыхуызән әххуы-ста кәнынмә йын хъавыдтә, уый.

Чабәхан. Цытә азурь? Ныфс... Дуртула... Әрра у, фәлә мән куы нәма уырны. (*Бесәйән*.) Уә, әрра Бесә! Кәд зәггыс, «нә дә уар-зын», зәггыгә, уәддәр мә уарзыс әмә йыл басәтт.

Бесә. Рәсугьд Чабәхан! Дәлимонты цагъар дә уый тыххәй хоньн, әххуыгәнәг сын уый тыххәй дә, әмә мә ды дәр мә фәнда-гәй кьуылымпы кәныс уыдонау. Уыдонән сә бон бәргә ницы бацис нәдәр хинәй, нәдәр тыхәй. Ды уыдонәй дәсныдәр, тыхджындәр разындтә. Зәххон уарзондзинадәй мын барәвдытай мә буар, ссы-гътай та мын мә зәрәдә. Дә митә мын хъәрмәдонау батавтой мә уазал буар, әмә мәхи әнцәд әруагътон. Ферох кодтон мә зын фән-даг, йә кәроны Амыраны ирвәзындзинад кәмән ис. Фәлә цин кәнын, бынтон нә бафынәй мә уд, базыдта афойнадыл райхәл. Чабәхан! Нал ис мә зәрәйы дә уарзондзинад.

Чабәхан. Фәуәд! Әрра Бесә! Фәхынджыләг мә кодтой, уый та дә цәмән ферох? Дә сәры агад?..

Бесә. Рәсугьд Чабәхан! Мә фәндаг зын гъеуыдәттәй у, әмә кәддәр әз әцәг кәй хуыдтон, мә райгуырдәй мә зонды әвәрд чи фәци, уыцы хъуыдәгтә әцәг не сты. Мә сәры кад? Нә уарзондзи-над? Мә фәндаг мын ахәмтәй кьуылымпы кәныс? Хъәмпы рәгътау мын сә мә фәндагыл цәхгәрмә амайыс? Дзәгъәлы фыдәбон. Дә хъәмпы рагъ хох нә фәхондзынән. Басудаззынән әй мә зәрәйы судзагәй, йе ахиздынән йә сарты. Мә уд әмә мә зонд цы стыр хъуыдәгтә базыдтой, уыдон сәраппонд ферох кәндзынән әз, ды әмә дә хуызәттә сәры кад кәй хоньнц, уый. Сәры кад? Арәны сагъд быдыргъ ләууы әмә хосдзауән йә уисгәрон амонь. Фәлә хурзәрин йә фәндагамонәг кәмән у, сәударәй Бонвәрнон кәмә әртивы,

уый быдыргьмæ нал фæкæсдзæн, рæсугъд Чабæхан! (*Хъæумæ йын амонь.*) Дæхи хуызæттæм дын быдыргъ дæ фæндаг амонь!

Цопан (*разын куырдадзæй, хъарай*). Нæ цæг урсзынг сси!

Бесæ. О, Боппа, дæ руаджы ме стыр фæллой йæ каронмæ ахæццæ ис. Æвзалы дын сфаг?

Цопан. Сфаг. (*Æфсармхуызай.*) Фæлæ...

Бесæ. Цы зæгъыс, мæ сахъ фæдон?

Цопан. Дæ цонг баст у, уый зонь!..

Бесæ (*ацæгдар*). Зоньс? Къæдзæхыл æй атыдтон æмæ йæ баба-стон.

Цопан. Зоньн æз, рæхысы цæгтæ дæ тугдадзиньнæ туджы фендизыдтой, уый. А фæстаг цæгæн æгæр бирæ хъæуы, æмæ дæм туг фаг куы нал разына, зæгъгæ, æз мæ тугдадзин фæкъæртт кодтон. Цом æндидзæм.

Бесæ. Цы бакодтай, фæдон, æрбадар-ма? (*Кæсы.*) Цом, цом æмæ йæ уæларв Куырдалæгонау сæндидзæм. (*Хъалдзæгæй куырдадзмæ бацъдысты.*)

Чабæхан сагъдæй баззад. Куырдадзæй зарын хъуысы:

«Сæндидзæм æй, сæндидзæм, Боппа, нæ цæджы:

Уæлæ Амыраны сæрмæ ис рæхыс,

Цæмæй фæдаргъдæр уа нæ цæджы руаджы».

XVIII.

Сакъадахы кусджытæй ну æрбацыд тагъдгомау.

Сакъадахы кусæг. Бесæ цы фæци? (*Чабæхан æм ницы дзуры.*) Бесæ цы фæци?

Чабæхан. Бесæ куырдадзы, кусгæ кæны.

Сакъадахы кусæг. Бесæ, æддæмæ тагъд!

Бесæ. Фæлæуу.

Сакъадахы кусæг. Æддæмæ, Бесæ, тагъд! Æрбацæуынц дæм!

Æндоньнæ зыланг куырдадзæй хъуысы, Бесæйы цин хъæр: «Цæгтæ дæн ныр. Ирвæзæн рæхыс фæстаг цæджимæ рæвз у!» Рацыд.

Бесæ. Кæй хъæуын? Чи у уыцы амондджын, ирвæзæн рæхысæн йæ фæстаг цæг чи фæдта?

Сакъадахы кусæг. Бесæ! Цæутæ! Цæутæ! Æрбацауынц дæм адæм!

Бесæ (*фæхъуæ*). Цæмæ мæм цæуынц? Сæ хайрæджыты кусартытæ æнæ мæн сæ фарсыл нæ хæцынц?

Сакъадахы кусæг. Хонынц дæ кæлæнгæнæг. Ахсæвы рæстмæгæнджытæн æхцон чи нæ у, ахæм кæлæнгæнæг. Чидæр сыл ахъæр кодта: ахсæв, дам, уæ кусарттæн рæстмæгæнджытæ нæ саходдысты, Бесæ уæ бæстыл куы уа, уæд. Æмæ дæм тынг мæстыйæ æрбацауынц.

Бесæ. Сæ маст – æртхутæг, сæ тых – бумбули. Ницыуал тас мын у. Цæуын æз мæ фæндагыл, фæлæ-ну ды сакъадахы кусджытæн загъ – цæттæ уæнт – сæрттивдзæн зæрин хур талынг комæй. (*Цæг къæссайы цæппарста.*) Цом, Боппа! (*Рараст и.*)

Чабæхан (*Цопанæн*). Ды дæр уыимæ цæуыс?

Цопан фæджих, дыууæ къæхдзæфы бакодта йæ мадмæ.

Бесæ. Æрæджы мауал кæн, Боппа!

Цопан (*фæзылд, азгъордта, йæ мадмæ хъæр кæны*). Бесæимæ цæуын! Чабæхан тырны сæ фæдыл, хъæр кæны.

Чабæхан. Нæ уæ ауаддзынæн! Кæмæн мæ уадзут! Кæй къæсарæй ниудзынæн, мæ бындур ныззылд?

Бесæйы хъæр цæуы: «Æмгар, хæц ыл, ма йæ рауадз!»

Кусæг Чабæханы уромы.

Сакъадахы кусæг. Хорз ус, ауадз сæ. Мах, магуыр адамы, уырны, амонд хæссынмæ нын кæй фæцæуынц, уый. Æрцæудзысты та дæм, ам лæуу. (*Хъæуырдыгай уынар цæуы.*) Мауал цу сæ фæдыл, тыхгæнджытæ æрбацауынц. Кæд уарзыс дæ лæджы, кæд уарзыс дæ фырты, уæд æнцад лæуу.

XIX.

Уынæр тыхджындæр кæны. Дуртула сæ разæй, афтамай æрбабырстой хъæууон адæм.

Дуртула. Уæртæ, уæртæ уæ кæлæнгæнæгæн йæ хæдзар! Уæртæ, уæртæ уæ кæлæнгæнæгæн йæ кæлæндон! Уый та уын йæ ус, йæ 'ххуыстæнæг! Йæ ус!

Саго (*топпимæ*). Кæм сты, кæ, мæ марджытæ?

Иу лæг. Цæвут сæ!

Иннæ лæг. Басудзут сæ!

Æртыккаг (*куырдадзмæ бакаст*). Ам нал сты.

Саго (*Чабæханы къабызыл фæхæуыд*). Кæм сты дæ кæлæнгæнджытæ?

Чабæхан. Алыгдысты.

Дуртула. Сурын сæ хъæуы! Сурын сæ хъæуы! (*Фезгъоры, йæ фæдыл чидæртæ.*)

Теса. Алыгдысты? Фыдвæндаг фонт! Æгайтма сæ фыдбылыз нæ бæстыл нал ис. Ныппырх сын кæнут сæ ахстон. (*Хъæр кæны.*) Раздæхут, мауал сæ сурут, сæ фыдбылыз семæ ахастой. Цæвут, пырх кæнут, судзут! Саго! Уый алас ныхасмæ, уым æй æрфæрсдзыстæм.

Бæстæ гыбар-гыбур сси.

Æмбæрзæн.

АРТЫККАГ АКТ

Фыццаг нывы ран. Сценәйы Бәстыхицау әмә Ныфс сә бынатты бадынц.

I.

Ныфс. Абон та ләгәтты дуар байгом уызән әнәуынәг кәсджытән, разынзән сәм мә уарзон, ме 'фхәрд Амыран рәхыстәй бастәй. Чи уызән, чи, уыцы әнамонд, чи уызән уыцы стыр амондажын, Амыраны суадонәй фәххәстә уәвгәйә, чи фензән йә зынтә, кәй хуылфы ныххаудзән Амыраны сагъәс? Чи уызән? Кәд Бесә? Кәм и ме 'нхәлцау, цәй әрәгмә цәуы?

Бәстыхицау. Гыл-гыл! Цы хъуыр-хъуыр кәныс, Ныфс? Цытә дзурыс, Ныфс? О рәсугъд, о Бесәйы уарзон, кәм дын ис, уәдә, кәм?

Ныфс. Тәрс, тәрс, зәронд дурзәрәдә, Бесәйы ардәм хъәуы, фәлә әәуән дә фыдбылызы кәстәр, Дуртула, кәм ис? Кәм и адәмы фыдбылыз?

Бәстыхицау. Ардәм әй хъәуы, мәт ма кән. Иунагәй дәр не сәәудзән, адәм йемә уыздысты, әмә кәд адәмы фыдбылыз у, уәд адәм йемә цәмән уыздысты? (*Худы.*) Хох-хох-хох! Цәмән уыздысты, и? Хох-хох-хох!

Ныфс. Зәронд дурзәрәдә! Адәм, сә фыдбылыз циу, сә фыдбылыз чи у, уый куы зониккой, уәд дзы схицән уаиккой. Ссариккой сә амонд, ссариккой Амыраны. Ныр фосау цәрынц, уәд суаиккой хуыцауттә.

Бәстыхицау. О Ныфс! О Ныфс! Уал хуыцауән бынаттә та кәм уанд, арв гыццыл куы у, бынат сын кәм уанд?

Ныфс. Уәд, кәм цәрынц, уыцы зәхх арвәй рәсугъддәр суанд, арвәй рухсәдәр суанд, әмә йә дә хицау – Арвнәрынганәг – баивид йә уәларвон дауәнәй..

Бәстыхицау. Мә хицау – Арвнәрынганәг, гыл-гыл-гыл, табу йәхицән, уый нә бакәндзән. Амыраны хыбылтыл арв цәдждажинагау уымән әрфәлдәхта, әмә талынды уой, уәларвы цы ис,

уый ма зоной æмæ талынджы æвзæрой, æнæуаг уой, махæн цагъ-артæ – хох-хох-хох, махæн цагъартæ!

Ныфс (*фестад*). Зæронд хъуынахор, дæлимонты цагъайраг, дæхи цæмæн сайыс? Арвай цæджджинагау дуне æрæмбæрзтат, фæлæ уын æй Амыраны зæнагæн се 'рратæ хуры-хуыфи скодтой сæ фæттæй, сæ джебогътæй, æмæ сæм уырдыгæй стъалытæй уæларвон рухсы цы-ртт кæлы.

Бæстыхицау. Æхсæвы талынг уыдонæй нæ сæтты.

Ныфс. Хурæй дæр нæ сæтты?

Бæстыхицау. Мах комы хуызæн талынг кæмттæм хуры рухс дæр нæ хъары.

Ныфс. Хурæй сæм уæларвон рухс тынг паракхатæй узæлы. Æгъ-гъад уал сын у! Уый рухсмæ ссардзысты се сфæлдисæг Амыраны. Хуры тынтæ – сæ фæндаг, хур – сæ дуар, афтæмæй бахиздзысты Амыраны фæдыл уæларвмæ, цæджджинаг кæй хоныс, уымæн йæ был-тыл схæцдзысты æмæ йæ афæлдахдзысты. Йæ бæрзондыл бадаг, дæ хицау Арвнæрынгæнаг, йæ равзæрд æлгъиттæйæ, дæлдзæхмæ ныхха-удзæн, уым ыл дæлимонтæ, йæ 'фсымæртæ, бацин кæндзысты.

Бæстыхицау (*астæуай уаламæ йæхи сивæста*). Гъыл-гъыл-гъыл! Уый нæ уыздæн, уый нæ уыздæн, фæлæ Амыран уæларв куы 'рбада, уæд цæмæй хуыздæр уыздæн мæ хицау Арвнæрынгæнагæй!

Ныфс. Уыздæн уый! Амыран уæларв не сбæддзæн, зæхх скæнд-зæн уæларвай бæллиццагдæр, адæмæн фесафдзæн сæ фыдбылыз, сæ низ. Адæм суыздысты хуыцауттæ.

Бæстыхицау. Нæ уыздæн, о, нæ уыздæн! Бесæйæ дæ ныфс хæс-сыс?

Ныфс. Бесæ? (*Адджих.*) Уарзы мæ, уый æцæг у, фæлæ йæ мæхæдаг дæр уарзын, уарзын, уый зон. Зон, дурзæрдæ, æз талынджы гуыр дæн, æз талынджы хаст нæ дæн! Рухс у мæ цæсгом. Чи мæ фена, æмæ мæ чи нæ бауарздæн? Бесæйы хуызæттæ ма фауыздæн.

Бæстыхицау. О рæсугъд Ныфс, талынг коммæ æрра Бесæйы йедтæмæ ничи ссæудзæн! Чи дæ фендзæн? Ничи дæ фендзæн! Ам дæ ахæстон фидар у, дæ хъахъхъæнджытæ домбай сты. Дæхицæн дæр ацæуæн ничердæм и, ничи дæ фендзæн.

Ныфс (*бахудт*). Зæронд хъуынахор, æцæг дæ уырны, мæ хъахъ-хъæнджытæ домбай сты, уый? Ды мæ хъахъхъæнджытæй ну дæ æмæ

цæмæй домбай дæ? Ды дæ бынатæй сыстын куы нæ фæразыс. Сохъхъыр Дуртула та райсом бакуырм уызæн бынтон. Æнусмæ æлгыст уæвгæйæ, манæн Амыраны къæдзæхтæй ацæуæн нæ уыд. Уый тыххæй нæ цыдтæн, уый тыххæй бадтæн ам. Бесæйы æррадзинад мæ сæрæй систа уыцы æлгыст. Абон ма куы ссæуа, уæд уæгъд дæн æз! Уæд мæ нал бауромæзыстут, дæлимоны цагъартæ! Æз дæн Амыраны ныфс, æз дæн Амыраны уд. Мæ базыртæ тыхджын æмæ, адаммæ фæзынгæйæ, цыбæл кæндзынæн адамы сæрибармæ, бæлдзысты мæнмæ æмæ ссæудзысты арæм мæ фæдыл.

Бæстыхицау. Нæ уызæн уый! (*Æддæйæ Дуртулайы хъар.*)

Дуртула (*æддæйæ*). Æгъи-гъо!.. Фæцæуæм, фæцæуæм! Уæ цæстытæ бамбæрзут!

Бæстыхицау. Гъыл-гъыл-гъыл! Ссæудзысты, Ныфс, фæлæ ды кæмæй зæгъыс, уыдон не сты. Дуртула схæццæ, Ныфс! Дуртула схæццæ! Бесæ дын кæм и? Ныфс, баззатæ æнæ ныфс!

II.

Дуртула (*æрбацыд, фæстæмæ дзуры*). Уæ цæстытæ бамбæрзут!

Æрбацыди пыншар лæджы, сæ цæстытæ æмбæрзт, Дуртула сын сæ чыгълымтæ Ныфсырдæм сарæзта, афтæмæй сæ æрлæууын кодта.

Бæстыхицау. О Дуртала, о сохъхъыр! Мæ былтыл аллон-биллоны тæф амбæлд, цы дын сты уыдон?

Дуртула (*хъалдзæгæй суади Бæстыхицаумæ*). Сæ ну у аллон, се 'ннæ у биллон, се 'ппæт нумæ скæндзысты пиллон. Бесæ гом лæгæтмæ куы тырна, уæд æй фæкæсын кæндзысты фæстæмæ. Уыцы фæкасты йæ мæлæт ис Бесæйæн, йæ мæлæт!

Бæстыхицау. Йæ мæлæт, йæ мæлæт! Нæ циндзинад, нæ уæла-хиз! Цу сæм уæдæ, цу! Суадон сырх у æви урс, о Дуртула?

Дуртула æмæ Саго суадонмæ кæсынц.

Дуртула. Ныцъцæх и.

Бæстыхицау (*хъæр каны*). О уарн, дæ кæнон кæн, суадон ныцъцæх и! Бырынкъ арфдæр ныссæдз! Ныхтæй тынгдæр æрбалвас!

Саго (*суадонмæ аргъуыбыр кодта, йæ 'мбалмæ дзуры*). Уырымæг, мæнæ æвæджиауы суадон, аназæм дзы, дойныйæ мæлын.

Дуртула (*тынг тарстай фалабурдта Сагома*). Гъы-гъы, ма баназ – маълыс, ма баназ – сәфыс, әрра кәныс Бесәйәу!

Дардәй Бесәйы зарын хъуысын байдыгта.

Бесәйы зарәг: Базыдтам әй амондхәссәг Амыраны!

Дуртула. Әмбәхсәут, кәләнғанәг сәәуы. Ам кәндзән кәләнтә! Уәлә уыцы кәдзәх байгом кәндзән әмә дзы сыхах ницы уындзыстут, уый дзы уындзән. Куыддәр кәдзәхмә схиза, афтә цыра ләуут. Зәйы хабар әм куы 'рбәдзура Теса, уәд фәкәсдзән, әмә йә уәд Арвнәрынгәнәг, табу йәхиңән, әркъуырдзән, пиллон куыд феста. Кәннәд не скаст сыхах стут, йә рәхысы фәдыл куы хиза, уәд-ну әй рапшарут, амарут... (*Гәхинымары*.) Фәлә а зәххон сыдждыгы фаджыс куы нә уа, уәд дзы ницы зайы. Истәмәй сә балхәнын хъәуы. (*Сагойан*.) Саго, әрцу-ма! Дә зәрдә Чабәханы знәтмә ма 'хсайәд. Дә хәдзәры ис, сабыр дәр әй әркәндзыстәм.

Саго. **Әнхәлмә дәр дәм кәсын!**

Дуртула. О... Уырымәг, дә сәгътә дыгәйттә ныззайдзысты.

Хъуысы Бесәйы зарәг.

Бесәйы зарәг: Уәлә талынг комы, ләгәттәй сә талынгдәры карст айнәгмә рәхыстәй фидар баст, фидар хуыд куы у Куырдаләгонәй!

Саго (*Уырызмаган*). Цыдәр бәлләхы ныссагъдыстәм, ләшпу! А суадон хуымәтәджы нәу. А сохъхыр фәстәмәзәвәтджын (*Дуртулама амон*ы) кәләнғанәджы хуызән у!

Уырымәг. Ноджы цы талынг ран у!

Саго. Дойныйә нә мары! Суадонәй нын цәуыланә дәтгы?

Дуртула. Әрәмбәхсут!

Саго. Әнә аназгә дзы нәй уәддәр!

Дуртула. Әрәмбәхсут! (*Әмбәхсың. Саго суадоны былыл арамбәхст әмә дзы банызта*.)

Бесәйы зарәг: Амондхәссәг, зондамонәг, цы фәдә?

Нал у, нә боны хай, талынгәй.

Рухсмә бәллын нал фәразәм әдзухәй,

Фәцәуәм, бацамон-ма, ба, фәндәгтә!

(*Зәрд стыхджын*.)

Амыранән ирвәзән рәхыс фәхәссәм!

Уәлә хохы цъупмә фәцәуәм.

Цемәй нә раздог, нә ныфсдәттәгАмыранән
Сәрибар ралавар кәнәм нәхуыдәтәг.
Әрбацыдысты Бесә әмә Цопан. Фәталынгдәр.

III.

Бесә. Цопан, мә пунәг фәдон, фәстәмә мә ма фәкәсын кән!
Рәбынәй суадон, әмә дзы баназ. Ахъара дәуән дәр де уәнджы Амы-
раны сагъәс. *(Цопан нуазы.)* Ныфс, Ныфс! Цы фәлә? Ссыдтән дәм,
схастон рәхыс, ирвәзыны рәхыс! *(Ныфсма бауыд.)*

Ныфс. Мә уарзондәр, схәңцә дә? *(Гә сәрыл ын йә кужта
афавардта, арв нары.)* Ныртәккә дуар фегом уыдзән. Цәттә лауу,
Бесә! Фәлә адәм куыд сты дәлхох?

Бесә. Мәгуыр, тәригәддаг. Амондхус Арвнәрынгәнәг йә
маст уыдонәй исы. Зымәджы бәстастәуәй нырмә әмбәхст дән
хәхты әмә кәсын дәлхохмә. Сафы адәмы Арвнәрынгәнәг. Тыгъ-
дызәйә... *(Аджих.)*

Ныфс. Аджих дә? Йә хос – тагъддәр Амыраны суәгъд хъәуы.

Бесә *(сындаггай).* Ай-гъай, Амыраны суәгъд хъәуы. Цәттә дән
әз! *(Лагаты дуарырдам сындаггай ссыд, талынг стынгдәр, арв тынгдәр
нары. Бесә хъар кәны. Цопан сыстад, кәсы Бесәма.)* Амыран – Титан,
ссыдтән әз, схастон дә ирвәзынән рәхыс, уәларвон Куырдалагоны
әндонәй конд! *(Лагаты дуары гыбар-гыбуф әмә арвы нарын иу фесты,
арвы дуар байгом и. Ныфс әмә Бесә лагаты дуарма тырныны.)*

Теса *(фазынд кәадзахыл).* Дә ард дә бар, Бесә. Байхус иу хатт
зәххон адәймагмә дәр. Дә митә, дә зәрде, адәмы тыххәй сты, әмә
дә курынц адәм: ныууадз сә! Сә мәт кәнын куы райдытай, уәдәй
нырмә сын дзуар сә хуымилнагәй нал аходы. Зымәг сыл хәхтәй
тыгъдызәй фәңыд әмә сын фесәфта сә хуымтә, сә фәлләйттә.
Хъус, хъус, Бесә! Кәд ма зәххон ләджы истәмә дарыс, уәд дысон
хәхтә рафәлдәхтысты, дәттә ныккул сты, хъәутә байсәфтысты.
Акас, акас әмә фен дәу руаджы адәмы сәфт.

Дуртула. <Дә ард дә бар, Бесә, де сфәлдисәг Амыраныстан,
ма нә фесәф!>

Бесә Тесайы ныхәстәм тынг зәрдиагәй хъуыста. Фәкаст, арв
ныннарды әмә ныпцапта, лагәты дуар ахгәдта. Бесә лагәты цур
әрхауд.

Се 'ппәт дәр. Фәкаст!!!

Цопан (*суадоны цурай разгьордта. Ныфсы цонгыл фәхацыд әмә дзуры
Дуртулайырдам*). Талынджы зәнәг, дәлимонты цагъайрәгтә! Бесәйы
фесәфтат, фәлә әз мәнә дән! Җез дән Бесәйы фырт Цопан, Амы-
раны чи федта, Амыраны низ йә хуылфы кәмән ис, Ныфсы кьухыла
чи ныххәцыд әмә сымахән уә талынг ахстон фидәнмә чи ныппырх
кәндзән! (*Ныфсма*). Цом! Ам дәу чи баурома, ахәм нал ис! Амы-
ранән йә цәстысыг суадонәй айнагыл цәудзән, йә буары рондз
уыинмә хәццәйә суадон сырх кәндзән! Тас нәу Амыраны әнәныфс
буарән! (*Суадонмә хәстаг афцыд Ныфсима, Сагома дзуры.*) Саго! Баны-
зтай?

Саго. Банызтон. Банызтон, кәләнгәнәг чи у.

Дуртула. Гъи-гъо!

Бәстыхицау. Гъыл-гъыл-гъыл!

Җәмбәрзән.

Бетъырбух, 1913 аз, Дзәуджыхъәу, 1921 аз.

ДЫУУÆ ХОЙЫ ЦЫППАРНЫВОН ДРАМÆ

УÆВДЖЫТÆ:

Тæтæрхъан – 60-аздзыд.

Мусон, йæ ус – 50-аздзыд.

Буцæ, сæ фырт – 18-аздзыд.

Хансиат – 22-аздзыд. хотæ, Тæтæрхъаны æфсы-

Асиат – 14-аздзыд. маьры чызджытæ.

Хъамболат, чызджыты мадыфсымæр – 50-аздзыд.

Сидахъон, йæ ус – 48-аздзыд.

Хъылцыхъо, сæ фырт – 22-аздзыд.

Аслæнбег, хъæуон лæг – 60-аздзыд.

Саламджери, усгур – 30-аздзыд.

Сафар, Саламджерийы æфсымæр – 55-аздзыд.

Касалы-фырт – 35-аздзыд.

Агуыбечыр, чызджыты æрвад – 30-аздзыд.

Бибо, чызджыты хæстæг – 35-аздзыд.

Пупæ – 25-аздзыд.

Мукара, скъæфæг – 35-аздзыд.

Хадзымæт, цуанон – 40-аздзыд.

Фиййау – 21-аздзыд.

Чысыл лæппу.

Гæлæуон, сыхаг ус.

ФЫЦЦАГ НЫВ

Чызджыты уат. Комкоммæ къулы дыууæ рудзынджы. Рахиз къулы дуар, галну къул æмæхгæд. Уат дзæбæх æфснайд. Къултыл гауызтæ, рудзгуытыл æмбæрзæнтæ. Галну къулы цур сынтаг. Уаты цыппæрдигъон стьол, фынг, бандæттæ, къултыл сурæттæ. Цыппæрдигъон стьол дыууæ рудзынджы æхсан.

I.

Агъуысты Сидяхъон, Мусон æмæ Гæлæуон.

Мусон. Ахæм ма нæртон æмбисонд уыздæн?

Гæлæуон. Дæ хорзæхæй, Мусон, цы хабар у? Дæдæ-дæй, кæд исты фыдбылыз...

Мусон. Цы хабар ма уа: нæ хъал чызджы нын фæсхъæуы лæппутæ аскæфтой.

Гæлæуон. У, ма фæрстæ йын фехæлой магуыр сидзæрæн.

Мусон. Æмæ йын кæй аххос у, цы цæуыны æфсæрм æй уыд?

Сидяхъон (*сонт каст фæкодта Мусонмæ*). Уый та цы ныхас у? Магуыр чызджы фыдбылызы ныссагътай, ныр ын æй йæхи аххос кæныс?

Мусон. Чи?

Сидяхъон. Адæмы фыдбылыз чи у, дæуы йедтæмæ!

Мусон. Мæнг чи зæгъы, уый адæмы фæхъхъау фод.

Сидяхъон. Аммен!

Мусон. Уый йæ хъæбулты быныл баззайæд!

Сидяхъон. Аммен!

Мусон. Æрра дæн... Дæ фырт хъæуи-хъæу арахъазуан кæны. Дæхæдæг та адæмы куырæйттæ къахыс.

Сидяхъон. Æбуалгъ мард акæнай, Мусон! Уый та цы ныхас у? Дæуау кæркхъус дæн, хæдмæлхор?

Мусон (*йæхи йæм арбайста*). Уæ, дæ бындур ныззила, цы ма дæ ныхтæ ныссагътай?

Гәләуон. Уә хорзәхәй, фәсабыр ут, кәрәдзийән, Иры цы най, уыцы митә куы бакодтат.

Мусон. Куыд мә сабыр кәныс, хъусыс әм?

Сидәхъон. Уый мәм хъусы, уый аггъгәд нәу, дә джауыр митәм әз адамы арыхъусын кәндзынән. Хъуамә зоной, мәгуыр сидзарты куыд уәй кәныс, уый.

Әдде уынар.

Гәләуон. Фәсабыр ут, әрбацауынц фәдисәттә.

II.

Әрбацыдысты Хансиат, Асиат, Агуыбечыр, Буца әмә ма чидәртә.

Асиат әфхәрдухуыз, фәлурс, әнәфаст, йә уәләә кәйдәр уәрәх кьаба.

Сидәхъон (*Асиаты йә хъабысы ныккодта*). Хъаймәты дә мәгуыр уды тәригъәдтә фәфидәд, дәу фәсхъәуы ләшпутән хынджыләггаг чи ныккодта! Йә цәрынай хәрынмә әрмәст дә фендмә йә былтә чи хората, уыдон дын ныр сә хъәбәр къухтәй дә урс дәллагхъуыртә куы сцгәх кодтой (кәсы дәллагхъуыртәм), куы астыгътой дә расугъд цәнгты цъар, дә даргъдзыкку дын армьдзәгтәй фәйнәрдәм куы фәхастой. Мә фәрстә дын фәхалой... Сә туджы фәмәцой де 'фхәрджитә. (*Скуыдтой Сидәхъон амә Асиат.*)

Агуыбечыр. Дә хорзәхәй, Сидәхъон, кәуынай нә ма буц кән. Никуы никәй аскъәфт! Дзәбәхәй ма дә къухмә кәй әрәфтыд, цин кән.

Сидәхъон. Цәуыл дзы цин кәнон. Йәхи хуызән дәр мын куынауал у, мә бындур ныззылд... (*Кәуы.*)

Хансиат. Ныууадз, Сидәхъон, әнамона улыл ахәм бәлләхтә цәуы. Кәуынай ницъуал. (*Иууылдар фәсабыр сты.*)

Мусон (*фыддарәдән*). Уе 'мбалы цы фәкодтат? Буца уын цы фәци?

Хансиат. Скъәфгә Асиаты ачынд, агургә та дә фырты кәныс, Мусон?

Агуыбечыр. Тас ын нәу.

Буца. Мәнә дән, мәнә, цы кәныс?

Мусон. Ницы, стæ-ма, цыхуызæн дæ ды та?

Буцæ. Мæ хæрв анвын æнхъæл мын уыдтæ?

Мусон. Кæд дæ исчи асхуыста, миййаг, цы мын бустæ кæныс?

Асиат сынтæджы йæхи æруагъта, иннæтæй чи бады, чи лæууы, æмæ хабæрттæ кæрæдзийæн дзурынц. Буцæ рацыд.

Хансиат. Мусон, иннæтæй куыд никæй æфхæрдыл мæт кæныс?

Мусон. Иннæтæй мæ мæт хъуаг ничи у. Буцæйы йедтæмæ мын ничи ис. Ацы дунейы мæ къæхтыл уымæн цæуын.

Сидæхъон. Гæды загъыс, дæ къæхтыл цæуыс дунейыл фыд-былыз тауыны тыххæй.

Мусон. Цы мæ дæ ныхтæ ныссагътай, Сидæхъон, уый бæрæг нæй? Адон (*хотай*) мæнæн мæ уарзон файнусты зæнæг сты, мæхи бинонтæ, дæумæ хæстæгдæр не сты. Загъæнт, цы хъаст мæ кæнынц, уый? Кæд мæ сæ хорзæдинад нæ фæнды, уæд мæ хуыцау амарæд!

Сидæхъон (*æмæ къорд чидæртæ*). Аммен!

Мусон. Кæннод мæнг чи у, уымæн...

Агуыбечыр. Дæ 'лгыстытæй нæ ныуадз, дæ хорзæхæй.

III.

Буцæ (*æрбацыд*). Хистæрты ардæм фæнды.

Агуыбечыр. Сидæхъон, уæртæ уал хæдзармæ ацæут. (*Уат сындаггай сафтид.*)

Сидæхъон. Æз нæхимæ цæуын. Æрбауайдзынæн та. (*Ацыд. Баззадысты ма Агуыбечыр, Хансиат, Асиат.*)

IV.

Хансиат. Мæ фæрстæ куыд нæ фехæлынц адæмы алы ныхасмæ... чи та мын сæм хъусдзæн...

Агуыбечыр. Уымæн хос ис: макæй ныхасмæ хъус.

Хансиат. Уæлдайдæр зæрæдты ныхæстæ.

Агуыбечыр. Дæ зæрдæмæ макæй ныхас хæсс, кæй цы фæнды, уый дзурæд.

Хансиат. Кæй цы фæнды, уый дзурдысты, æмæ замана уый у.

V.

Æрбацыдысты Тæтæрхъан, Аслæнбег æмæ Хъамболат.

Тæтæрхъан (*æрбацайцаугайæ дзуры*). Бауадзут сæ, уыдон зондджын сты, никамæ хъусынц. (*Хансиатмæ.*) Гъы, йæ зондæн кæрон кæмæн нæй æмæ хæдзары уынаффæ йæхимæ чи айста, уыцы Хансиат! Циууый сынтæджы?

Аслæнбег. Куыд, куыд! Мæсты ма кæн!

Тæтæрхъан. Мæсты нæ, фæлæ адон Куыдзæппарæн былæй акалын хъæуы. Цæрæн ис адонимæ? Æдзух хивæндай архайынц!

Аслæнбег. Хивæндай цард кæй нæй æмæ хистæры дзырдæн аргъ кæнын кæй хъæуы, уый æцæг у. Дæ кæстæртæн зонд куы амонай, «макæ» дын ничи зæгъдзæн. Фæлæ дæ маст фæуром. (*Хъамболат Асиаты ракодта æддамæ.*)

Тæтæрхъан. Куыд мын уромын кæныс мæ маст, дæ мæрдтыстæн. Абон мæ фарстой: цæуа, цы кæна Асиат уазæг чызгимæ? Дзырдæнтон: æпод, кæд сын лæгæмбал ис, уæд. Уыйфæстæ фехъуыстон, лæгæмбалæн Буцайы акодтой, уый. Уæд исчи афтæ кæны?!

Хъамболат. Дæхæдæг сын семæ куыд никæй фæраст кодтай, æхсызгон куысты сахат куы нæ у?

Тæтæрхъан. Фæлæуу, дæ хорзæхæй. Изæры райхъуыст, Ханæгæтæ, дам, уын уæ чызджы аскъæфтой. Гъе, хуыцау сын æй ма ныббара, æмæ сæ цы дарæм? Йæ фæстæ хабар райхъуыст: фæстæмæ йæ байстой нæхионтæ. Мæ уæрджытæ мæ быны нал цæуынц, уæ хуыцау, уæ зæхх!

Хъамболат. Агуыбечыр, чызджы бирагътæй ды байстай, æнхъæлдæн. Радзур-ма, хабар куыд уыд?

Агуыбечыр. Цы дзуринаг дзы ис? Дуррæбынты фæндаджы фæйнафарс бонсихорафон бабадтысты бæлццæтты размæ æмæ ахастой Асиаты. Нæ хæрзгæнæг нын бацамыдта, кæуылаты йæ фæхæс-

сынц, уый. Сæ фæдыл фæпырх стæм. Æз иу къярдиуы рæбын баййæфтон æртæ сау андæрджы, фехстон сæ, æмæ дзы дыууæ алыгъд, иу баззад. Куы йæм бацыдтæн, уæд разынд Асиат, тыххæй ма лаууыд, магуыр, йæ къæхтыл. Йемæ чи уыд, уыдонæй иу Ханæджы-фырт уыд, иннæ та Тогуызы-фырт. Иуыл рæсугъд уынаффатæ сæм нæ уыд, фæлæ махæн дæр нæ худинаджы дуг нæма æрцыд, æвæппæгæн.

Ныхъхъус сты.

Аслæнбег. Ницы сæ къухы бафтыд?

Агуыбечыр. Ницы. (*Аджих сты.*)

Хъамболат. Дис кæнын æз, цæй æнæхатыр, цæй хъæбарзæрдæ стæм. Аипп ма уæд мæ ныхас. Асиат æмæ Хансиат мæ хойы чызджытæ сты, канд уый тыххæй дæр нæу мæ ныхас. Фæлæ уæм диссаг куыд нæ кæсы, æфхæрд ныртæккæ уыдон сты, хъал фæсивæд сæ къæхты бын уыдон амонд стылдтой цыфы. Хъæрзæг æмæ дзы нæтæг та Тæтæрхъан сси. (*Гæтæрхъанан.*) Хъæртæй дæхи буц кæныс, дæ аххос бамбарын æнхъæл никæмæн дæ?

Тæтæрхъан (*фæмæсты*). Гъы, дæ хорзæхæй!

Хъамболат. Дæ зардæ сыл кæд тыхстис, уæд сын сæ фæдыл цæуылнæ искæйты арвыстай? Зон, дæ хъæр æмæ дæ де 'лгыст раст нæ кæнынц.

Аслæнбег. Нæннæ! Ма зæгъ, Хъамболат. Кæстæр хистæрма куынæуал хъуса, уæд адæмы уаг хæлгæ кæны.

Тæтæрхъан. Мæнæн мæ хæдзар ахæм ныхæстæ халынц. Дæ ныхæстæ дæсны не сты; фæлæ таригъæд цы сидæртæн кæныс, уыдон дæм кæй байхъусдзысты æмæ сын дæ ныхæстæ ныфс кæй сты, уый зонныс?

Хъамболат. Зонын æй!

Тæтæрхъан (*мæстыйа*). Уæдæ мыл сæ ардаутæ кæныс? Æмæ сæ цы зылын дæн? Хансиат у, æмæ ныр аст азы йæ фыды уæларт бады. Цы фæнд æм и, уымæн ницы æмбарын. Радтам æй Касалатæн, зонут сæ уе 'пшæт дæр: хæдзарæй дæр, мыгтагæй дæр рафауинаг не сты. Байста сæ йæхи. Се 'фхæрдмæ сын фос бафыстам; баууæнд мыл, дыууæ галыл æй нæ раттаин, ахæм бур хъуг сын сæ фыццаг скодтон. Ныр у, æмæ йæ уыдон уæддæр сæ чындз хонынц æмæ йæм кураг никæй уадзынц. «Чи куыдз, чи хæрæг, нæ чындзмæ нын кураг чи

арцыд?» Йæ сыгъдаг фосæй фыдбылыз чи æлханы? Æмæ та курæг дæр йæ фарнынг хæдзармæ афардаг ваййы.

Асиаты хъуыдаг та бынтон фыдбылыз. Дзырд Лакатæн радтам, скъæфгæ та йæ Ханæгата акодтой; кæнмæ ма дзы чердаг дзырдауа? Мæстæй тгæшп куыд нæ ахауон!

Аслæнбег. Зын у, фæлæ фæразын хъæуы. Адæймаг æнусмæ ну зæрдæ нæ хæссы. Сæ ныв кæм уа, уымæй сын цух гæнæн нæй.

Тæтæрхъан. Алы бæрæгбон мæм Касалатæ минæвар кæнынц.

Хъамболат. Æмæ куыд уæндынц?

Тæтæрхъан. Æмæ цы мæ бон у? Лæг марын зын у.

Хъамболат. Лæг аздахын æнцондæр у.

Тæтæрхъан. Фесæфай, æмæ сæ кæд нæ аздахын, уæд уæдæ ныронг фидыд цæуылнæ стæм?!

Хъамболат. Аздахыс сæ Хансиаты зондæй, уый Касалатæ хорз зонынц, ды сахирдыгæй лæг дæ, уый дæр зонынц, стæй дæ дæ бур хъуг дæр рох нæма у, уый дæр хъусынц.

Тæтæрхъан (*мæстийа*). Цытæ дзурыс уый, цытæ мæм уæндыс?

Хъамболат. Æцæг цуу, уый!..

Тæтæрхъан. Æцæг цуу, уый?..

Аслæнбег. Уæ хорзæхæй, кæрæдзийы ма æфхæрут. Уæ тут, уе стæг сты, уæ нуæн дæр аппаринаг не сты.

Тæтæрхъан (*йæхи фаурæдта*). Хорз! Бæрæгбонты Иналатæм Иры номдзыд лæгтæ æвзæрстæй уыдзысты. Мæ хъусыл æрцыд, ныр та нæм уыдон æрвитынц минæварæн. Гъемæ, мæ хур Хъамболат, дзу-аппæттæг ды фæу, – мæнæн мæ цæсгом нал хъæцы.

Хъамболат. Нырма никуы бæхы хуыррытт, никуы ехсы къæрцц, – уый мæт та цы кæныс!

Хансиат. Уыдатты мæт нæ нæй, мæнæ не стыр фыд нæ сæрæй уæлдæр.

Тæтæрхъан. Ери-гъа! Базæронд дæ æмæ дын афон у исчердаг æкуыйты.

Аслæнбег. Ай-гъай, Хансиат, æрхъуыды афон у ныр. Адæмæй уындындæр, хуыздæр, хъаруджындæр уавгæйæ, æнамонд цæмæн фестут! Æнамонд хуыцау ма зæгъæд...

Хансиат. Дæ фыдгул дæр махау æнамонд куы уанд.

Æддæ лæшпуйы дзурын: «Агуыбечыр, уазæг дæм дзуры».

VI.

Чи уыд, уыдон аенæ Агуыбечыр. Агуыбечыр ацыд.

Аслæнбег. Уый дæр загъын нæ хъауы. Хуыцауы авастай ницы и. Не 'ппат дæр дæм зонд æнхæлмаæ кæсæм. Бирæ бад, чысыл – дæ нывай никуыдæм аирвæздзынæ. Дæ ныв та у, авæццæгæн, Касалы-фырт. Кæд уый нæ бæззы, уæддæр ды дæ хорз æмæ уый дæр схорз кæн, бафæзм аргъауы чызджы. Аргъауы ну чызг йæ хъаруйы руаджы цъыфдзасты хæфсы лæг куы фестын кодта, уæд ды æвзæргомау лæппуйы схорз кæнын нæ бафæраздзынæ?

Хъамболат. Аргъауы чызг æмæ хæфсы астæу æндæр зæрдæйы уаг уыданд.

Аслæнбег. Зæрдæ? Зæрдæйы уадз, фыды мур йедтæмæ ма исты у?

VII.

Агуыбечыр æрбацыд.

Тæтæрхъан. Цы хабар ис, Агуыбечыр?

Агуыбечыр. Уазæг чызг сæхимæ цыд, æмæ йын уæрдон арæвдз кодтон.

Хъамболат. Фæндараст æй хуыцау фæкæнæд. Дис уыл кæнын сымахыл: Асиаты фæдисы цæугæ æрбакодтам, Хансиаты хъуыддаг та кæнгæ кæнæм.

Тæтæрхъан. Æнæ кæнгæ дæр ын нæй, – дæуæн дæр хæс у семæ баныхас кæнын.

Хъамболат. Кæд аенæ зонд амонгæ нæй, уæд загъын, уæдæ. Рæддийут уæ дыууæ дæр.

Аслæнбег. Рæдыды комы ахсырфæмбал.

Хъамболат. Дæсны цы хъуыддагтæм стут, уыдон хицæн сты. Фæлæ зæрдæйы хъуыддагæн цы зонут? Апп ма уæд ма ныхас.

Аслæнбег. Æмæ мах дæсны цы хъуыддагтæм стæм, уым зæрдæ ницы у?

Хъамболат. Дæхи загъдау, фыды мурæ йедтæмæ цу? Чызг æмæ лæппуйы æхсæн цы уарзондзинад ваййы, зæрдæйы хъуыддаг уый хонын. Уым зæрдæ фыды мур нæу, фæлæ дзы у стыр тых

дæттæг. Æвзæры хорз чи кæны, хæфсæй – лæг, æнæ тыхæн – тых. (Тæтæрхъанæн.) Бирæ хæттыты дын загъта Хансиат – Касалы-фырт мын адажын нæу. Ды уæддæр алы хатт хъуыддаг æрнаджимæ сног кæныс. Хансиат Касалы-фыртмæ ацæуыны бæсты йæхицæн равзæрста ингæн. Бауырнæд уæ уый, æмæ афтæмæй дзурут.

Аслæнбег. Уымæй дарддæр ма дзы цы н, уый та дын æз загъдзынæн. Не ’мбæлы Хансиатæн ферох кæнын æгъдау, хæдзар, мыттаг æмæ æгас дзыллæйы. Æнæгъдаудзинад у, фыдæлтæй фидисæн баззад чызгæн йæхи байсын, бинонтæ æмæ мыттаг тудджын скæнын.

Тæтæрхъан. Дзуæрттыстæн, Аслæнбег, нал уæндын нæ лæппуты куыстмæ арвитын. Алырдыгæй знæгтæ, æмæ дæм дзы кæцы фæцарæхсдзæн, уый бæрæг нæй.

Аслæнбег. Тæссаг у.

Хъамболат. Раст фронт уæ ныхæстæ, фæлæ дзы Хансиаты зæрдæ кæцыйæ æлхæнут? Фод. Адæмы ’гъдау цæмæй нæ фехæла, хæдзар æмæ мыттаг хыгдæрдæ цæмæй не ’рцæуой, уыдæгты тыххæй раттæд йæхи зындзинадмæ. Адæм æй растаудзысты? Бамбардзысты йæ?

Аслæнбег. Фыццаджыдæр ын табуафси чи загъдзæн, уый æз. Адæмæн та арфæйаг фæуыдзæн.

Хъамболат. Рæстыл дзурын хъæуы. Адæм загъдзысты: «Хансиат сфæлмæцыд бадынай æмæ моймæ уымæн ацыд. Адæмы ’фсармæй исты куы кодтанд, уæд аст азы кæм уыд».

Хансиат. Аипп ма уæд... Мæнæн загътын не ’мбæлы, фæлæ...

Аслæнбег. Загъ, дæ хорзæхæй, æнæфсармæй. Арæст дæумæ ис.

Хансиат. Цы зындзинады дæн, уымæй схицæнæн амал куы арин, уæд дзы схицæн уаин. Мæхицæй зындæр та кæмæн у? Бинонтæ дæр æмæ хæстæджытæ дæр азымы мæн дарынц. Сывæллоны онг мыл дзы йæ уайдзæфы хай чи не ’рбаппардзæн, ахæм нæй...

Тæтæрхъан. Дæхимæ ницы аххос и?

Хансиат. Цы аххос мæм ис? Асиаты фæсхъæумæ Мусон арвыста, мæныл æй цæмæн æвæрут, мæнмæ уый тыххæй, Тæтæрхъан, цæмæн дзурыс? Скъæфтæуыдзæн æй, уый дæр зыдта.

Тæтæрхъан. Чи зыдта?!

Хансиат. Зындзинæдтæ ме ’ккой мæнæн сты, адон та ма мын уайдзæфтæ кæнынц. Фыдбылызы, дам, нæ бафтыдта. Цавæр фыдбылызæй тæрсынц, уый зонгæ нæ кæнын.

Тәтәрхъан. Тудждыны цәстәй нәм кәсынц Касалатә, уый нә зоныс?

Хансиат. Ницы йә зонын. Нә размә бабаддысты, загъгә, загъут, әмә алы куывды, алы хисты фәрсәй-фәрстәм куы фәбадут.

Тәтәрхъан. Хъусут әм!

Хансиат. Изәры Касалы-фырт уе 'хсән куы уыд, Агуыбечы-римә уарзон ныхәстә куы кодтой...

Агуыбечыр. Мемә?

Хансиат. Демә, уәрдоны кой дәр ма кодтат. Артдзәсты әз судзын, адон мәм уырдәм уайдзәфтә дзурынц, дә артәй, дам, нәм сть-әлфәнтә цәмән хауы.

Тәтәрхъан. Гъе, сыхах цы мад әмә фыд сахуыр кодтой, уыдо-нау фәуат! Әмбарыс, дәсны Хъамболат, цы зонды ахаст сын ис, уый!

Хъамболат. Кәннәд әй кәд не 'мбәрстон? Сыхах әй не 'мба-рут. Аст азы әнә сәрфатәй йә фыды уәларт чи бады? Хансиат. Аст азы алы фидис, алы хъоды, алы уайдзәф чи хъусы? Йә дзыхы дзаг чи никуы ныххут, йә цәсты дзаг чи никуы акаст? Дуне талынг кәуыл у? Хансиатыл. Уыцы мәтты цур уә мәттә ницы сты.

Тәтәрхъан. Куыд ницы?

Хъамболат. Ницы. Дәхи буцдәр цәмән кәныс, уый нә зонын.

Тәтәрхъан (*мәстыйа*). Дә хорзәхәй, уыцы дәснийә дә хәд-зәры кәрдын бахәрынан цәуыләә ис?

Хъамболат. Зонддын йә зондәй әфсәст у, кәрдынтә та әдылыты фонт. (*Сыстад*.) Иучысыл сә сәхи бар бауадзәм, Аслән-бег, фәлмәщыд сты.

Асләнбег. Әмбәлы, әгәр сә хыг дарәм.

Тәтәрхъан. Абадут уал, цом уал хәдзармә, кәд нәм исты ис...

Асләнбег. Нә, нә, ницы хъауы. Хәрзәхсәв.

Тәтәрхъан. Цәй, Хансиат, уәдә дәм әндәр ницы дзуапш ис?

Хансиат. Ницы.

Рацыдысты Агуыбечырай фәстәмә.

VIII.

Агуыбечыр әмә Хансиат. Исдугмә әнәдзургәйә.

Тәтәрхъан (*адде*). Буцә, цы фәдә, цы?

Буца. Мәнә.

Тәтәрхъан. Уыцы фостә абәрәг кән. Изәр у ныр. Сәфты уәныг та хъуцыгәй кәвдәсы макәй баппарәд.

Буца. Хорз.

Агуыбечыр. Касалы-фыртимә уыдтән, уый мыл цәмән арымысыдтә?

Хансиат. Әмә басусәгмә хъавыс, Касалы-фыртимә кәрәдзийән уарзон ныхәстә кәнүт, уый? Кәй дын бауырндзән?

Агуыбечыр. Гъеныр зәрдиагәй дзурыс?

Хансиат. Хъазыныл дән ныртәккә? Къахут мә, әмә әз дәр къәйных кәнын. Дзырд сәттынән кәддәриддәр уый фәдзурут: «амардысты нә». Хисты уа, куывды, йе фәндагыл, уәхи сыл куы никуы атигъ кодтат, уәд ма махән та цы уайдзәф кәнүт? Нәлгоймәгтә стут, әмә сымахән бауайдзәф аипп у, сылгоймагән йе рагъ куы надәуа, уәддәр ын уайдзәф хәссын худиная у, фәлә... Мад, фыд, әфсымәр нәй, чи зәгъдзән мә бәсты? Әнә зәгъгәйә та хәрз хынджыләггәг кәны адәймаг.

Асиат әрбапыд.

Агуыбечыр. Ахәм хәрам зәрдә уәм ис, ахәм. Фод уәдә! Дзырда уын дәттын: мә хәд цурәй уә куы хастәуа, уәддәр фәндараст зәгъынәй дарддәр ницы бакәнинаг дән.

Хансиат. Хорз әфсон дын фәци. Уә фәндатән уын фәндаг мәхәдәг радтон. Мәхәдәг цыфәнды фон, фәлә, Нанайыстән, сымах Асиаты әнцад нә ныуадздыстут, – әз уын, Иры цы нәй, уыцы хъуыддәгтә уә астауәй сәнхызын кәндзынән.

Агуыбечыр. Фендзыстәм, кәддәра дәм әнхызын фаг разынид. *(Рауыд.)*

IX.

Асиат әмә Хансиат.

Хансиат. Хъәбатыр әфсымәр, сндзәр хотәм додойтә ничи кәны.

Агуыбечыр *(аdde)*. Мәнмә чи нә хъуса, уый мын хо нәу. Ам моладзанты сәр ницәмән хъәуы.

Асиат. Цы йæм дзурыс? Нæ йæ уыныс, махæй кæй нæу, уый?

Хансиат (*йæхи йæм баласта.*) Мæ уарзон, ме 'фхæрд хо, æмæ сæ чи у, чи, махæй?

Асиат. Уæ, тынгдæр æфхæрд хо! Гæбо махæй, Хъылацыхъо махæй; ис ма дзы чидæртæ...

Хансиат. Хъамболат у махæй, фæлæ дæ Хъылацыхъо кæм ис, кæм? Кæм сты дæ чидæртæ? (*Аджих сты.*)

Асиат. Кæм сты, æцæг?

Хансиат. Кæм сты?.. (*Фенцадысты.*) Цæй, кæд сæ рох нæ уаиккам... Мусон цы кусы?

Асиат. Нæ йæ фæдтон. (*Сыстад.*) Абæрæг æй кæнон. Ой, мæ бацæвиттæ нал тасынц. (*Ацыд.*)

X.

Хансиат (*иунагæй*). Мæ фæндагтæ мын алырдыгæй сæхгæдтой. Скъайных мæ кодтой сæхимæ æмæ сын дзурын, цы аккаг сты, уыдæттæ. Мæ зонд æмæ тых сараздынæн, Асиат йæ бонтæ хъæлдзæгæй æмæ рæсугъдæй цæмæй арвита, уымæ... Ныридагæн ын сагъæс йæ зардæйы фæкодтой, сæ арт бауазал уа... (*Фæхъус.*) Фæлæ цы кодтон махæдаг дæр? Цы кодтон, Нана? (*Кæуы.*) Нæ тæригъæдæй фæндараст ма фæуат, мах чи нæ уадзы.

XI.

Касалы-фырт рудзынгæй æрбазынд.

Касалы-фырт. Цæй æнцадæй бадыс, хъал Хансиат? (*Хансиат фестæлфыд.*) Хъæбатыр куы дæ, цæй тарст кæныс?

Хансиат. Цы ми кæныс ам?!

Касалы-фырт (*мидбылты худгæйæ*). Тæрсын мæнæн æмбæлы дæ 'фсымæртæй.

Хансиат (*дуарфыл йæхи ныццафта, кæцы æдде æхгæд разынд*). Мæ бындур ныззылд, цы ма акæнон!

Касалы-фырт. Исты ми уал райс, æз нæ уарзын магуса.

Хансиат. Ацу, фæдисхъар кæнын. Ацу ардыгæй!

Касалы-фырт. С-с! Хъар ма кæн, дæхи ма худинаг кæн. Дзурынмæ кæмæ хъавыс, ам уыдоны зондæй дæн. Уыдоны фæндонæй. Æрмæст дыууæ ныхасы зæггынмæ æрбацыдтæн.

Хансиат. Мацы мын дзур, нæ дæм хъусын, ацу ардыгæй!

Касалы-фырт (*мастыйæ*). Нæй дын æнæ байхъусгæ! Бæрæг-бонты та дæм нæ бинонтæ фидауджытæ æрвитдзысты, æмæ дæм кæд фыццаджы зондæй хуыздæр нæма ис, уæд сæ ма æрбауадзон.

Хансиат (*йæхинымары*). Мæнæй хынджылаегмæ хъавы, фæлæмæ бар дæр бауадзæд. (*Касалы-фыртæн*.) Сау ингæн хуыздæр дæумæ ацæуынæй.

Касалы-фырт. Кæнæ дæу, кæнæ æшпындæр нал курын ус. Дæу та ме 'вастай чи ахæсса, уынымæ мæхæдæг фидаудзынæн. Афтæмæй кæдмæ фæразай, уæдмæ цæр. Куы нæуал фæразай, уæд дæм æз дæр зындзынæн.

Хансиат (*адафсгæ, хъалдзæгæй*). Кæд уыйбæрц æхсарджын дæ, уæд ме сфæлмæцынмæ цæмæн æнхъæлмæ кæсыс? Дуне стыр, дунейы рæсугъд адæм бирæ; ацу æмæ равзар дæхицæн чызджыты хуыздары, æрхæсс æй æмæ уыйфæстæ мæнмæ дæр кураг макæй уадз. Кадджын æмæ æхсарджын дæ, уый мæн дæр уæд бауырдзæн.

Касалы-фырт. Уæд мæ дæумæ нал æвдæлдзæн, мæн та дæу йедтæмæ ничи хъæуы.

Хансиат. Рæсугъд фæндонтæй дзæнæтмæ хид ис.

Касалы-фырт. Уыцы дзæнæтмæ цæуын æз дæр.

Хансиат. Дæ хорзæхæй, рæсугъд, æхсадæй быдырты йе хæхты балцы цал хатты уыдтæ? Кæй зоныс? Чи дæ зоны? Адæмы æхсæн цал зонджын ныхасы ракодтай?

Касалы-фырт. Æмæ мæ уыдæттæ цæмæн хъæуынц?

Хансиат. Дæ къахыл сæрак дзабыр, афтæмæй йæ æгъдæнцойы цал хатты атыгъстай?

Касалы-фырт. Æмæ афтæ æнхъæлыс, дæумæ æрттиваг пырыхъджын йæ къахфындзтыл слæууыд? Сæрак дзабыр сылаты дарæс у. Мæнæн мæ æрчты – мæ дарæс, мæ хъама (*авдисы йæ*) – мæ ныфс.

Хансиат. Хъама къулыл ауыгъдæй рæсугъддæр фидауы. Æрчъ-ийæ раст æгъгъыс, уый у æцæг дæ дарæс, фæлæ æрчъи рæхсын нæ зонын, æмæ дæхи аккаг усаг бацагур. Куыннæ йæ æмбарыс, кæрæд-зийæн нæ бæззæм, уый. Цы мæ дæ ныхтæ ныссагътай? Ныууадз мæ!

Касалы-фырт (*фæлмæсты*). Куыдзау рæйынмæ дæсны дæ, уый хъусын, фæлæ мæн лæгъз ныхасæй нæ асайдзынæ. Æз цалынмæ дæу æрхæссон æмæ дын æрчъиæрхæсæнтæй дæ рæсугъд былтæ снамон, уалынмæ никæй курын!

Хансиат (*тынг фæлмæсты*). Ацу, фаджыс, нæ кунтæн дæ уæддæр бахæрын кæндзынæн.

Касалы-фырт. Æлхæд мын сты стад фиуæй.

Хансиат. Цæй фиу дæм ис, кæй хæдмæлæй растыгътай? Æниу мæ куы ахæссай, уæд мæ цæмæй дарын дæ зæрдæ ис? Давæгтаг капечыгътай?

Касалы-фырт. Дзырдæй дæ ничи басæтдзæн, фæлæ дын æз хос зонын! Марын дæ хъæуы. У, джауыр! (*Дамбаца йæм фæдардта.*)

Хансиат. Бауæндис цымæ? (*Хæстæгдар балаууыд. Касалы-фырт фæхсынмæ куыд хъавыд, афтæ йын Хъылцыхъо йæ къух ацахста.*)

ХII.

Рудзынджы æддæ.

Хъылцыхъо. Уый сылтимæ хæцынæн нæу! Ей, хæдзар, фæхын-джылæг дæ чынд!

Касалы-фырт. Суадз, дæу ам ницы хъуыддаг ис!

Хъылцыхъо (*йæ дамбаца йын фæлмæгъта*). Хуы! Кæд иннæты балхæдтай, уæддæр, æз æгас дæн, уый дæ рох ма уæд. Цы фæдæ, Буцæ?

Хансиат. К-с! Хъылцыхъо, уыдон æвастæй не 'рбацыд! Фæлтау æй ауадз.

Хъылцыхъо. Дæ хатыр ын фод! (*Касалы-фыртæн.*) Цу, фæлæ дыл куыд никуы уал сæмбæлон, афтæ.

Касалы-фырт (*æддæ*). Фендзыстæм!

Хансиат. Мидаæмæ рацу.

Асиат (*æддæ*). Хъылцыхъо нæ дæ? Цæй хъæр у?

ХІІІ.

Æрбацыдысты.

Асиат. Дуар дыл æдде чи сæхгæдта, Хансиат?

Хансиат. Нæ зонин, æхгæд уыд? Æрдаæбон куы ацыдтæ, уæд æй кæд дæхæдæг æнæрхъуыдыйæ ахгæдтай?

Хъыалцыхъо. Чи фæнды уæд. Цæй, ныр уе 'хсæв хорз!

Хансиат. Æгас нæм цу!

Хъыалцыхъо. Цы фæдæ, Асиат?

Асиат. Афойнадыл мæ фæрсыс!

Агуыбечыр (*æдде*). Гъей, цы хабар у? Чи хъæр кæны?

Хансиат. Де 'мгæртты фæстæ дæр афтæ куы азнаис, фæдисы куыд тагъд рауадтæ!

Асиат. Мæ бындурыл, цæй фæдисы?

Хъыалцыхъо (*рудзынгай*). Ма фæтæрс, уый æз дзырдтон Буцаемæ. Куттæ мæ хоратой.

Агуыбечыр (*æдде*). Хъыалцыхъо куы дæ! Кæцæй ды та?

Хъыалцыхъо. Фæфæдис дæн æз дæр. Мидаемæ!

Агуыбечыр (*æдде*). Абад уал, æз дæр уæм фæцæуын.

Хансиат. Куыд дæ сайы! Уымæн ардæм цæуæн ис?

Хъыалцыхъо. Цы кодтат?!

Хансиат. Хъоды ныл куы бакодта!.. Йæ хъоды дæр ницы æмæ йæхæдæг дæр. Цы хабар ис дæхимæ?

Хъыалцыхъо. Хабæрттæ уæхирдыгæй куы сты.

Хансиат. Уæдæ... махæн дæр та нæ пакъуы ацагътой.

Хъыалцыхъо (*Асиатæн*). Цы фæдæ, мæ гыццыл хо?

Асиат. Æфсымæр хойы уæлхъус бахъуаджы сахат хъуамæ уа. Ды та кæм уыдтæ?

Хъыалцыхъо. Æмæ афтæ æнхъæлыс, мæхицæй тынг бузныг дæн?

Асиат. Ныр-ма акæс. (*Æвдисы йæ бызгъуыртæ, йæ буары цъæхтæ.*) Куыд мæ ныттыдтой фæсхъæуы лæппутæ сæ æнæконд ныхтæй... Куыд мын риссынц, уый куы зоннис!

Хъыалцыхъо (*æнкъардай*). Хуыцау сын æй ма ныббарæд. Мæ бон сын ницы у, фæлæ... (*Мастыйæ.*) Мæ бон сын ницы у, фæлæ, сæмбæлгæйæ... мæхи сыл-ну атигъ кæндзынæн.

Хансиат. Ёнцад у. Дæуæй раздæр хæс кæмæн у, уыдонимæ æфсымæртау куы цæрынц.

Хъылыцыхъо. Худинаг сын уæд.

Хансиат. Ме 'фсымæртæн сæ худинаг бамбарынай ма тæрс.

Хъылыцыхъо. Мæ зондыл ныллæуут, æмæ сын æй бамбарын кæндзыстæм.

Хансиат. Цавæр у?

Иумæ. Асиат Цæттæ!

Хъылыцыхъо. Асиат, мæ уарзон хо, нудадзыг азымы мæн ма ратт, дæ зындзинады сахат дæ уæлхъус дæхи тыххæй нæ уыдтæн.

Асиат (*хъызгайа*). Ёраггæй ардæм хъуыдагтæ нууылдæр ме 'фсонæй хæлынц.

Хансиат. Асиат та дæ арвыста?

Хъылыцыхъо (*къахагау*). Исты зæрдæрухс уын саразон, зæгъгæ, мæхи ашпæрстон æмæ...

Хансиат. Ёмæ зæрдæрухс арæзт у?

Хъылыцыхъо. Иттæг.

Асиат. Кæм ис уæдæ? (*Хастæг æм бауад.*)

Хъылыцыхъо. Куыройы цур, хæристы бын.

Асиат (*йахиуыл фæхæцыд*). Цавæр у?

Хъылыцыхъо. Лæг.

Хансиат. Цæй-ма, хынджылæг ма кæн. Чи у?

Хъылыцыхъо. Пупæ.

Асиат фенкъардхуыз.

Хансиат. Мæнг зæгъыс? (*Цинганга.*)

Хъылыцыхъо. Гъеуый уын мæ бон уыд, æмæ уын æй æрбакодтон. Фæнды уæ, фенут æй, нæ – уæддæр уæ бар ис.

Хансиат. Ёмæ йæ куыд фенæм?

Хъылыцыхъо. Мидæмæ йæ ракæнæм.

Хансиат. Мæ бындурыл, бынтон зараджы сæр мах куы уыдзыстæм.

Хъылыцыхъо. Алыхатт Аслæнбег кæй фæдзуры, уыйау: адæмы æфсарм?

Хансиат. Ёмæ уæдæ?

Хъылыцыхъо. Фыдæлты æгъдау? Мыггаджы фарн?

Хансиат. Ёмæ уыдон ницы сты?

Хьылацыхъо. Куыннæ сты! Уæ уæнгтæн рæхыстæн уæддæр бæзынц.

Хансиат (*зардабынай*). Адæмы æфсарм, фыдæлты æгъдау æмæ мыггаджы фарн уыйбæрц ашпарæм, æмæ нæхицæй лæгдон кæнæм? Цы йæ хъæуы ам Пупæйы?

Асиат. Цæмæн бырсут гæдыйы артазæстмæ?

Хьылацыхъо. Ныронг дæ ныхæстæ æндæр уыдысты, Хансиат. Ныронг дæ фæнды, Пупæ уæм хæстæгдæр цæмæй уыдаид, уый. Дæ зонд аивтай?

Хансиат. Цæмæн зæгъыс? Мæ зонд нæ аивтон, фæлæ ацы афон кæйдæр лæппуйы мæ уатæй ацæутæ чи фена, уый цы зæгъдзæн?

Хьылацыхъо. Адæмы æфсарм, фыдæлты æгъдау?.. (*Худы.*) Мыггаджы, Буцатæ æмæ Агуыбечырти фарн? (*Зардиагай.*) Куыд дын амардтæн, Хансиат, фæкæуат мыл, сылтæ, цæй æнæхъару стут. Уæ зондаджындæр, уæ тыхаджындæр цæй æдых у! Фехалын цы 'гъдæуттæ нæ уæндут, уыдон уын хъадамантау уæ уæнгтæ 'лвасынц, уæ цардæй уын уæлæуыл зындон кæнынц, цагъайраг уæ кæнынц. Фыдæнусы рисыл сахуыр стут, гал æфсондзыл куыд сахуыр уа, афтæ, æмæ йæ нал æмбарут, фæлæ йæ чи 'мбары, уыдон та ма йыл цæмæн сæ арм дарынц? Цы уын радтой хорзæзинадæй не 'гъдæуттæ? Сæ уæз сымахыл тынгдæр ис, мæ уарзон хотæ, æмæ дзургæ кæнут, фæлæ уæм сызмæлыны ныфс нæй.

Хансиат. Цы нын кæнын кæныс уæдæ?

Хьылацыхъо. Æгъгъæд у табу кæнын æнæуд гуымырийæн! Цæв хъадамантæ, æмæ ныппырх уой. Цæв, æмæ кæд дæ уæнгты тых сæ фаг нæй, – мæнæ дын дыууæ фидар къухы, уыдон дын баххуыс кæндзысты.

XIV.

Пупæ æрбацыд.

Хьылацыхъо. Донласт хуылыздæй нал тæрсы. Уæлдай уæ ницыуал зæгъдысты адæм, Пупæйы уæхимæ æрбауадзыстут, уый тыххæй.

Пупæ. Æз уыцы аипп мæхимæ райстон. Æрбабырстон мæхæдæг. (*Хотæ фестæлфыдысты.*)

Хансиат. Уый та куыд?!

Пупæ. Хъылцыхъо, тагъд хъуыддаджы мидæг уæвгæйæ, æгæр æрагмæ куы цыди, уæд æй æмбæрстон, дæ зондæй уызæн, уый, Хансиат. Зыдтон, зын дæм фæкæсдзæн фыдæлты æфсарм æмæ адæмы æгъдау фехалын. Фæлæ мæ хъуыддаг кæм ис, уым мæхицæн уыцы ныфс радтон æмæ фехæлдтон æгъдау мæхæдæг. Хъуамæ æз уон æнæгъдау. Цы мæ кæнут – уæ бар дæн.

Хъылцыхъо. Ныфс, ныфс, мæ хотæ! Фесæфæнт хъадаманхуыз æгъдæутгæ!

Хансиат. Фод афтæ. *(Асиат йæхи акъуырдатæ.)*

Пупæ. Уæ изæр хорз уæд! *(Къухтæ на исы.)*

Хансиат *(хъалдзæгдарæй).* Æгас нæм цу. Абон дæ рæдыдæй уынын, æмæ йæ хуыздарæн хуыцау фæкæнæд. Сбад.

Хъылцыхъо *(уу къухай йæ хъабыс каны).* Аммен, дæ рын бахаерон, мæ хо! *(Сбадтысты.)*

Пупæ. Бæлвырд бадт æмæ бæлвырд ныхæстæ кæнынæн фадат нæй, æмæ бахатыр кæн, Хансиат, куы фæтагъд уон, уæд. Цы зæрдæйы уаг мæм ис сымахырæм, уый зоныс, цы æнхъæл уæ дæн, уый дæр зоныс, æмæ мын кæд фæндаг ис, уæд æз мæ хъуыддаг кæнон.

Хъылцыхъо. Йæ бирæ рака-бака ницы у, айфыццаг мын уæ разыдзинад загътат: сразы дæ ды, Хансиат, Асиаты Пупæйæн фæлæвар кæнын. Мæнæ стæм гъеныр. Зæгъ нын.

Хансиат. Мæнмæ уæлдай зæрдæ нæй. Фæлæ ныл цы 'рцыд, уый фехъуыстат.

Хъылцыхъо. Фехъуыстам æмæ цы? Нæ уарзондзинад фылдæр йедтæмæ къаддæр нæ фæци.

Хансиат. Мæ къæхтыл мæ иуæг хойæн цæуын, æмæ мын уый амонд куы ссара, уæд æндæр ницæмæ бæллын. *(Æддæ Мусоны дзурын цæуы: «Хансиат, кардзын дар нал хæрут, ави? Буца, куыройы цур цæй бæхтæ сты, акæс-ма»).* Мæ бындурыл! Цон æм æз, кæд ардæм не 'рбацæуид. *(Ацъид.)*

Хъылцыхъо. Мæ бæх у уый, Мусон. Акæсон сæм æз. *(Ацъид.)*

XV.

Асиат дæр рацæйцыд. Пупæ йæ размæ æрлæууыд.

Пупæ. Ма фæлидз, бирæгъ нæ дæн.

Асиат. Уæдæ цы дæ? Бирæгъ дæр йæ фæндон æххæст кæнынмæ быруйы сарты æвастæй гæпп кæны.

Пупæ. Мæ аххос нæу. Дæ бафхæрды хабар фехъусгæйæ, мæ мæт нал баурæдта.

Асиат. Æмæ чи дæ? Цы дæ хъуыддаг ис?

Пупæ. Пупæ дæн.

Асиат. Æз та Асиат дæн.

Пупæ. Гъемæ Пупæ Асиаты фенынмæ æрбацыд. Уый тыххæй, æмæ Пупæ Асиаты куы нæ уыны, уæд ын хур талынг у, уæд ын улæфын зын у, уæд ын цард ад нæ кæны, æмæ ацы мæнг дунейыл йæхи уæлдай хоны!

Асиат. Дуарæй нуварс лæуу!

Пупæ (*нуварс алаууыд*). Сдзæгъæл дæн æнæ дæу, ницæмæн уал бæззын. Фæцух стæм кæрæдзийæ, уый цы бон базонон, дыккагмæ мын царæн нæй.

Асиат. Къулбадæджы ныхæстæ... Уыдон дæр нæ нунæгæй ныууагътой. (*Рацæйцыд*.)

Пупæ. Фæлæуу... фæрсын дæ иттæг зæрдиагæй, зон, дæ дзуапшы мæ цард йе 'ппæт ис, уый. Нæ дунейы цард нумæ цæмæй арвитæм, уый дæ фæнды æви нæ?

Асиат. Рог ныхæстæ та цæмæн хъæуы. Лæгæн не 'мбалы ахæм ныхæстæ. Уæлдайдæр лæгтæ налат сты. (*Рацæйцыд*.)

Пупæ. Нæ мæм хъусыс... Зæгъинаг кæй уыдтæн, уыдонæн кæрон нæй. Лæгтæ не сты се 'ппæт налат. Цæмæн цæуыс ды ардыгæй? Агъуыст сыхах у. Æз дзы дæн исчи æмæ цæуын. Æвæццæгæн, дзæгъæлы мæ ных æрбатардтон, ам æз зæрдæдарæн никæмæн дæн, мæ хуры хай мæнæн нæ рухс кæны. Хæрзæхсæв, хорз амонд дæ хай! Фæлæ ма дын уый фæдзæхсын: искуы дын зын куы уа, уæд-ну æрæмыс, дæ уарзонæй чи басыгъд, уый; уæд-ну зон, цы ма дзы баззад, уый дæу у. (*Æнкъардæй рацыд, дуар рассыдта. Асиат сæгъдæй аззад*.)

Асиат (*дуар фæгом кодта*). Пупæ, фæцæуыс?

Пупæ раздæхт, Асиат рудзынджы цур алаууыд исдугмæ, йæ къухтæй йæ цæсгом бамбæрзта. Пупæ йæ йæ хъæбысы æрбакодта. Æддæ хъæлæба.

Пупæ. Асиат, мæ уарзон, мауал тæрс ныр. Дуне дæр мах, цард дæр мах. (*Фæхъус*.) Чидæртæ æрбацæуы. Хæрзæхсæв!

Рудзынғыл агæпп кодта. Хансиат æмæ Мусон æрбацыдысты. Æдде Татæрхъан: «Гъей! Цы дæ уый, нæ лæууыс? Цæвын дæ!» Гæрах.

Мусон. Цы та у? *(Рацыд.)*

Асиат. Базыдтой йæ... мæ арт бауазал, базыдтой йæ!

Æмбæрзæн.

❧ ДЫККАГ НЫВ ❧

Чызджыты уат.

I.

Асиат (*иунагай, уат марзы*). Цæй уызджытæ та сты? Цы та сæ хъæуы? Исты хъуыдытæ мæм ис, сагъæсты мидæг дæн, мæ зардæ æгомг рыст кæны, уый мæ бинонты хъуыдаг нæу. Æниу мыл сæхи былæлгътæй мæтгæнæг куы скæной, уæд сын цы радзурдынæн? Уарзондзинад мын мæ рну судзы, æмæ мын хаттæй-хатт рухс дуне ингæн фесты, уый сын зæгъдынæн? Æмæ мæ цы фæхондзысты?

II.

Мусон (*арбацыд*). Дæ рын бахæрон, Асиат, нырма дæ уат дæр æнæмарзт куы у.

Асиат. Нал уыздæн æнæмарзт ныртæккæ. (*Марзы.*)

Мусон (*афсармхуызай*). Диссаг у нæ лæг, диссаг, уый дæуыл æрхъæцмæ дæр куыннæ хъæцы! Ссæдз фарсты мæ бакодта: «Уыцы сæракæй Асиатæн цыппæрæмхай радтай æви нæ?» Мæнæ дын æй æрбахастон. Буцæ та, магуыр, бæгъæввад у.

Асиат. Æмæ дзы скæ Буцæйæн. Æз уæ уый æнхъæл дæр куы нæ уыдатæн. Бузныг уе 'гъдауæй, ахæсс æй. (*Дæтты йæ.*)

Мусон. Дæ рын бахæрон, Асиат, тæргай ма кæ, уый заронд лæг у æмæ уæ цæрайæ куы цæры. Иучысыл ын аргъ кæнут уымæн дæр. Иудадыг æй ауæлдай кодтат æмæ уанцон нæу!

Асиат. Ницы йæ ауæлдай кодтам.

Мусон. Йе 'ртæ чыриийæ кæддæриддæр уæ амондмæ фæкувы. Сымах амонд æй куыд фæнды, афтæ хорз – мæ нунæгæн. Сымах дæр ын-иу йæ ныхасæн нучысыл аргъ скæнут. Байхъусут æм-иу.

Асиат. Æмæ йæм чи нæ хъусы, уыйбæрц ныфс кæм ис?

Мусон. Кæйонгты, знон дуканийы – Асиаты иу къабайаг куы уайд, зæгъгæ, цыхуызæн стыхст...

Асиат (*гуыфысхо кангайа*). Ацаг æви?

Мусон. Буца мын цæра... Уæуа, амæрз дæ уат, æз дæр ныхæстыл куыд фæдæн... Амæрз. (*Рацыд.*)

III.

Асиат (*шунæгай исдугма марзы*). Хуымæтæджы ма нæ бауарзтой. Цыма та цыдæр хъавынц. Ма бындур ныззылд... Цы фæци Хъыл-цыхъо, кæм ис Пупæ? Тæтæрхъан сæ куы фехста, уæдæй нырма сæ куы ницы хабар ис. (*Тарстхуызай.*) Ма йæ амарæнт, ма бындурыл! (*Аджих, рудзынгай касы, мидбылты худы.*) Хур ма касы, дуне рухс у, кæрдæг зайы, дон цæуы... (*Хъалдзагай.*) Нæ, Пупайыл исты куы 'рцыдаид, уæд хур баталынг уыдаид æмæ дуне йе змæлдæй æрынцадаид. Æмæ йæ кæннод ма зæрдæ нæ зонид... (*Аджих.*)

IV.

Буцæ (*арбацыд*). Хъаз донмæ куы кæса, уый каст куы кæныс. Нырма дæ уат дæр æнæмарзт. Фезмæл, уазджытæ æрбацауынц.

Асиат. Цæй уазджытæ та сты? Æнæ ардæм цæугæ сын нæй æви? Иннæ уатмæ сæ акæн.

Буцæ. Хъуыддаг сæ ам ис!

Асиат. Цы та у, чи сты?

Буцæ. Лакатæ сты!

Асиат. Цы нæм агурынц?

Буцæ. Чызг, чызг, Асиат-æхсин!

Асиат. Цы?

Буцæ. Чызг дын куы загътон! Усгур сты, афтæмæй чызг агурынц. (*Асиат цъылын аппарста амæ сагъдау баззæд.*) Цы та ныдджых дæ? Хансиат кæм ис? Нæ та дæ фæнды? Хуыцауыстæн, Саламджерийæ хуыздæр дæ нæ ахæсдæн. Цыхуызæн бæх ын ис, уый зоныс? Уыцы бæхæн йæ дыууæ цæсты Косеры цæстытæй рæсугъддæр сты. Саламджерийæн йæ ну ехсы къæрццы аргъ чи нæ у, Уастырджистæн, ахæмтæ дæм хъавыдысты курынмæ, сылваз Пупæтæ йедтæ. (*Асиат æм комкоммæ ныккаст мастыйæ.*)

Асиат (*цыдар фажъуыды кодта*). Чн у, цавæр Саламджери у?

Буцæ. Лакайы-фырт.

Асиат. Хорз бæх ын ис, зæгъыс?

Буцæ. Ай-гъай! Бæхбæттæнмæ йæ чидæриддæр бафæрсдзæн:
«Кæй хайуан у уый?»

Асиат. Æмæ Пупæ кæй хоныс, уый бынтон фистæг у, бæх ын
нæй?

Буцæ. Дынджырхъус хæргæфсы та бæхыл чи нымайы?

Асиат (*къахаггау*). Баивис мæ уыцы бæхыл сæрма-сæр, и?

Буцæ. **Уадидæгæн.**

Асиат. Æмæ мæ куы нæ фæнда, уæд та?

Буцæ. Цæуылнæ дæ фæнддзæн, æрра дæ?

Асиат (*ажъуыды кодта*). Уæдæ мын бæхы аргъ йедтæмæ нæ кæныс?

Буцæ. Цæуылнæ, ирæд мæ рох у, æнхъæл дæ? Бæх – манæн,
ирæд – хæдзарæн.

Асиат. Уæй?

Буцæ. Æнгузы хуызæн.

Асиат. Ме 'вастæй уæ бон нæу.

Буцæ. Аскъæфын дæ кæндзыстæм. Де 'гомыг митæй, дæ фыд-
былызтæй нал фæразæм. Ды уал уат амæрз, æз Хансиаты рацагурон.
Фæстæдæр баныхас кæндзыстæм.

Асиат. Ме 'гасæй уæ къухы ницы бафтадзæн.

Æрбацыд Тæтæрхъан.

V.

Тæтæрхъан. Цы дзæнгæда та цæгъдыс? Ныр дæ цæмæ рар-
выстон? Ацу, рацагур Хансиаты! (*Асиатмæ.*) Ды дæр æй нæ зоныс,
Асиат, кæм ис Хансиат?

Асиат. Нæ зонын, кæд Хъамболаттырдыгæй нæй, уæд нæ зонын.

Тæтæрхъан (*Буцамæ*). Цу, абæрæгæй кæн. (*Фенцад. Буцæ ацыд.*)
Асиат, мæ хур, манæн дæр сымах йедтæмæ ницы ис, цæуыл дзы мæ
зæрдæ фæлаууа?... Мусон дын дæ дзабираг нæ радта?

Асиат. Цæуылнæ.

Тæтæрхъан. Мæ хуыцау, мæ зæхх ме 'вдисæн, къабайаг дæр дын æлхæдгон... Асиат, мæ хур! Дæуæн æз цы зæгъон, уый бакæндзынæ, дæу тыххæй мæ зæрдæ фидар у. Фæлæ мын а Хансиатимæ куы бад-зурис. Исты дзуапп Касалатæн, гormæттæ! Ды мæ ныхасыл дыууæ нæ зæгъдзынæ, фæлæ... Асиат... (*Иннаердам фæздæхтæ ныхас.*) Дæ уат афснай. Буцæйы дзæнгæдамæ ма хъус. (*Ацыд.*)

VI.

Асиат (*уынагай*). Мæ бындур йæ бынæй куыд ныззылд! Æнхъæлдæн æмæ та мæ алыварс цыдæр фыдбылыз рæзы. Буцæ ахæм æвзагæй кæм дзуры, Тæтæрхъан мæ мæт кæнын кæм байдыта, уым сæм цыдæр уынаффæ ис... Хансиаты куыд ауæй кодтой, афтæ мæ ауæй кæндзысты. (*Аджих.*) Чи ахæцдзæн мæ фарс? Хъылыцхъо? Æмæ йæм чи байхъусдзæн?.. Пупæ йæ ныхас фæсайдта. Кæд æй нæ хъæуын, миййаг... (*Таргайæ.*) Мæтæй мæ амарæд... Кæд мæ ферох кодта? (*Хъæлдзагай.*) Уæд мыл хур нал кæсид æмæ дуне иннаердам афæлдæхид.

VII.

Хансиат (*арбацыд*). Æнхъæлдæн, Асиат, кувгæ кæныс?

Асиат (*сыстад*). Кувын! Табу кæнын! Мæ зæрдæ кæд нал риссид.

Хансиат. Ныртæккæ дын нал рисдзæн. Хъамболаттæм уыдтæн. Сидæхъон сыхаг хъæуы уыд мардмæ, нырма ныр æрбахæццæ.

Асиат (*фæтартæ*). Чи амард?

Хансиат. Цæмæй зонын, чи амард! Чифæнды уæд. Пупæйы фæдта, рынчын уыд, ныр та дзæбæх у.

Асиат. Хъылыцхъо зынæг нæй?

Хансиат. Хъылыцхъо дæр уым ис.

Асиат. Æмæ дзæбæх у?

Хансиат. Æнхъæлдæн æмæ дохтырздинадмæ дæ зæрдæ 'хсайын байдыта. Дзæбæх сты сæ дыууæ дæр.

Асиат (*фамасты*). Ёмæ уæдæ кæд дзæбæх сты, уæд мын Лакатæ ма уд хæрынмæ цæмæн æрбацыдысты?

Хансиат. Сæхи удтæ бахæрæнт. Цæй Лакатæ та сты?

VIII.

Мусон (*æрбацыд*). Уæууа, Асиат... (*Хансиаты ауыдта*.) Æрбацыдтæ, Хансиат? Буцæ та ма дæу агуры.

Хансиат. Цы ма кæны, цы хабар уæм ис?

Мусон. Ницы... Уазджытæ нæм ис.

Хансиат. Цæй уазджытæ та нын сты?

Мусон. Лакатæ сты.

Хансиат. Ёмæ нын кæй æрбахастой, уый æнæ мæн уæ хъуыры нæ цæуы?

Мусон (*сабыргай*). Иудадзыг хивæнд нæ хъæуы. Буцæ цæра...

Хансиат. Гъемæ сымахæн уый загъдæуа. Иудадзыг хивæндæй цæмæн архайут?

Мусон. Бæргæ ницы архайæм.

Асиат. Уæдæ нæм, бар ис–нæй, Лакаты чи 'ркодта?

Хансиат. Цæй Лакатæ сты?

Мусон. Махæй сæм ничи арвыста. Фæлæ иу хатт искæй коммæ дæр бакæсын хъæуы. Гъеуыдон хорз мыптаг æмæ бонджын адæм хонынц. Лæппу та, уæдæ ма хуыздæр чердæм вæййы? Саламджери хуины, зонгæдæр æй кæныс. У, дæ хорзæхæй, Хансиат, исты дзуапп ын раттут. Уæхицæн дæр æнцондæр.

Хансиат. Раттæм æй, зæгъыс?

Мусон. Табуафси, курын уæ гъеуыцы хорз.

Асиат. Хансиаты сæр цæмæн ссæндут?

Хансиат. Цы анпп мæм хæссут? Йе йæ хистæр нæ дæн, йе мæ цæст сохъхъыр у, йе мæ ми нæ бæззы? Фæсдуар кæй амбæхсат, уый дæн?

Мусон. Дæуæн, Хансиат, дæ хъуыддаг конд у. Ис дын мойаг.

Хансиат. Сымах тынг чи хъæуы æмæ мæн æппын чи нæ хъæуы, уый?

Мусон. Куы дæ фæнда, уæд дын ис. Фæлæ ды æппындæр ма цæуай моймæ, æмæ уæд Асиат йæ фыды уæларт урс дадалитæ æруадза?

Хансиат. Мæн дæр сымах фенамонд кодтат. Æнаккаджы мыл сардыдтат. Нæ ма хъуыд, æмæ дзы мæхи байстон... Фыдбоны халæтты уаст та хуымæтæджы нæ кæнут... Холыйы тæф та уæ былтыл ауад.

Мусон. Уый зонай æмæ, гæзæмæ сойбыл уæ стæм!

Асиат. Ныууадзут нæ, Мусон, мой дæр нын ма агурут æмæ кой дæр.

Мусон (*фæлмасты*). Уæдæ урс дадалитæ рауадзут уæ фыды уæларт, кæд мын ма дзæбæхтæ æндæр ницæмæ дарут, уæд. Мæхицæн уæ цы агурын?.. Мæнæн ма бинонты фыдбылызы ма 'фтаут, уыйфæстæ дæлдзæх фæут. (*Рацыд*.)

IX.

Хансиат æмæ Асиат.

Асиат. Сæхи та ракæнонхуыз куыд скодтой!

Хансиат. Куыд сæм кæсын, афтæмæй та фарс сты æмæ нæ фыдбылызы садздысты... Асиат, куы дæ фæрсой, цæуылнæ комыс, загъгæ, уæд де 'фсон – моймæ дын ма разæй ацæуæн нæй... Æнну æз ам дæу ма фæстæ ныууадзин!

Асиат. Уыцы ныхæстæ та ма дын цы сты! Æгъдау нал ис?

Хансиат. Нал ис, нал, æз æмæ дæ хуызæтгæн æгъдау æххæст кæнын дæр сæ бон нæу. (*Фæхъус*.) Амæй ма арвы цæфдæр уызæн?.. Макæй хъыг дар, макамæн мацы зардæ æвар, афтæмæй дыл алырдыгæй зындоны арт æндзарæнт? (*Кæсы рудзынсай*.) Хъамболатмæ арвитын хъæуы, уый сæ куы нæ æрсабыртæ кæна, уæд мах къуымы бакæндзысты. Ксс-кс! Хабел!..

Чысыл лæппу (*æдде*). Циу?

Хансиат. Цу-ма, ма зардæдарæн, æмæ Хъамболатæн, Хансиат дæм дзуры, загъгæ, загъ.

Лæппу. Сидæхъонты Гамболаен?

Хансиат. О.

Лæппу. Ныртæккæ, бæхыл абадон.

Хансиат. Дæ бæх бæрз у æви фæрв?

Лæппу. Хæрис.

Хансиат. Фезгъоры, мæгуыр... А Хъылыцыхъо та цы фæци!

Асиат. Афтæ æнхъалыс æмæ Хъылыцыхъойы мах мæты йедтæмæ æндæр ницы мæт ис?

Х.

Æрбацыдысты Агуыбечыр, Бибо æмæ Буца.

Бибо. Уæ бон хорз!

Хансиат. Бибо, æгас цу! (*Къухта исынц.*) Кæцæй ды та?

Бибо. Бахатыр кæн, Хансиат, сымах фенын мын ныронг дæр хæс уыди, хæстæгдзинад не 'хсæн куыд ис, уымæ гæстæ, фæлæ нæ амал нæхи къухы нæй.

Хансиат. Нæ хæстæгдзинад дæуццаг нæу. (*Фæхъус сты.*)

Бибо. Мæнæн ардæм цауын цы хъуыдадгты тыххæй æмбæлы, уыдон хицæн сты, фæлæ мыл ацы хатт æмгар фæтыхджын.

Хансиат. Хорз æмгар хæстæгæй хуыздæр у. Æз дзы бузныг дæн дæ 'мгарæй, уый нæ уæвгæйæ, уæд ныры онг дæр нæма фелтаиккам.

Бибо. Æмбæлы мыл, хъæуы мын, ноджыдæр мæ куы æфхæрай, уый, фæлæ мæ уæддæр дæуæй уыйас æфсæрм нæй. Мæ гыццыл хо Асиатæй мæ тынгдæр æфсæрм ис.

Хансиат. Цы уæлдай æфсæрмы ма дзы дæ?

Бибо. Асиат, абад мæ цуры нучысыл. (*Сбадын ай кодта.*) «Цы» куы загъай, уæд, фыццаджыдæр ын ныронг мæхи кæй нæ базонын кодтон, уый, дыккаг... (*фæхъус, скæст сам*) йæ лымæйнаг знæгтимæ кæй дæн, уый.

Хансиат (*фæхудт*). Фыццаг ныхасæй раст загъыс, фæлæ дæ фæстаг ныхас цыма не 'мбарын...

Бибо. Агуыбечыр, загъæм нæ ныхас.

Агуыбечыр. Ай-гъай! Æхсæвæр æрæгмæдæр куы хæрай, уæд хор фылдæр нæ лæууы.

Бибо. Уарзондзинады фæдыл нæ иттæг зæрдиагæй агурынц Лакатæ.

Агуыбечыр. Саламджерийы зондыстут.

Хансиат. Цамæй йæ зонæм, цæ? Æмæ уæ кæннод цæмæн хъæуы, мах æй зонæм, уый?

Бибо. Уарзондзинады охыл нæ агурынц Лакатæ. Тыхгæнæг не сты.

Агуыбечыр. Тыхæй ардыгæй ницы ахæссæн ис.

Хансиат. Тыхгæнджыты фыддæр уыцы лæппу разыны, йæ уарзондзинадыл кæмæн нæ барвæссыдæуы.

Бибо. Тыхгæнæг не стæм. Мах нукъордæй уæ мытагмæ æрбацы-дыстæм. Лакатæ Асиатыл рагæй дзурынц, айфыццаг уæм минæвар дæр æрбакодтой. Уæд цæйдæр тыххæй фехæлд хъуыддаг, æнну уæ хистарты фæндыд. Ныр дæр, кæй уарзын, уыдоны хистæртæ-ну кæрæдзийæн ахæм адджын ныхæстæ кæнæнт. Фидыд сты. (*Асиат фестъалфыд, систад.*) Фæлæ ма уæддæр мах æрбарвыстой мæ хойы бафæрсынмæ. Загътой: нæ ныхасыл уæлдай нæ загъдзæн, фæлæ йæ уæддæр бафæрсут – ныры фæсивæд хивæнд сты. (*Асиатæн.*) Цы нын загъыс, мæ уарзон хо? (*Ахъуыды кодта.*) И? Цы нын загъут, Хансиат?

Хансиат. Мæн та ма дзы цы фæрсыс, хистæртæ кæй алыг кодтой, уымæй, мæ бон цы уæлдай загъын у?

Бибо. Нæ хистæртæ дæр æй афтæ цæхгæр нæ алыг кодтой. Арæзт сымахмæ ис.

Агуыбечыр. Æнæ сымах бафæрсгæ куыд?

Хансиат. Стыр дис цæуыл кæнын, Бибо: ахæм хъуыддаджы, ахæм уынаффайы сылгоймаг кæройнагдæр цæмæн вæййы?

Бибо. Цæмæн загъыс, Хансиат? Ахæм зонд нæм куы нæ ис.

Хансиат. Абоны онг мах Асиатимæ, Лакатæ цы сты æмæ ныл цы фæндтæ кæнынц, уый нæ зыдтам. Ныр æй куыд бамбæрстон, уымæ гæсгæйæ хъуыддаг зындгонд уыд нæ алыварс адамæн дæр, дæуæн дæр, Бибо! Куы ничи уæ ницы ской кодта?

Агуыбечыр. Гъеныр дын æй загъæм, мах дæр æй сымах тыххæй кæнæм, нæ дзымæ дзы фостæ нæ хæссæм. (*Хансиат æм скаст.*)

Бибо. Æмæ дын уымæй мæхи раст кæнын?

Хансиат. Ныронг нæ цагуылнæ федтай? Цæуылнæ абадтæ немæ? Чи нæ кæцы у, уый уæддæр зыдтаис.

Бибо. Къæмдзæстыг дæн уыдæттæй.

Хансиат. Уæд кæд базыдтаис... (*Фæхъуыды кодта.*) Цæй, ницы.

Бибо. Мæ мард фен, куы нæ загъай.

Хансиат. Тобæ.

Асиат. Уæд кæд, Хансиат хистæр кæй у, уый зыдтанс.

Бибо. Хансиат хистæр у, уый та куыд нæ зонын, фæлæ...

Хансиат. Фæлæ мæ Касалаты чындз хоныс.

Бибо. Æмæ афтæ нæу?

Агуыбечыр. Зæгъут, Хансиат, уæ дзуапп.

Хансиат. Æмæ кæд уый афтæ у, уæд Асиатыл дæр цæмæн дзурут?

Уый та Ханæгатаæ аскъæфтой æмæ йæ сахх хонынц.

Бибо. Уыдонимæ дзурын бæргæ æнцон у.

Хансиат. Гъеуæдæ сдзурагæй у, æвæццæгæн, Бибо! *(Хансиат æмæ Бибо кæрадзима кæсынц.)*

Агуыбечыр. Бибо, хистæртæ махмæ баддзысты. Исты дзуапп, Хансиат!

Хансиат. Бафæрсут ын мæнæ йæхи, æз уын ницы зæгъинаг дæн.

Бибо *(Асиатмæ).* Цæй, уæдæ, мæ гыццыл хо Асиат, хистæртæ махмæ куы кæсынц, зæгъ нын дæ дзуапп.

Асиат. Цы уæ фæнды, уыдæттæ куы бакодтат, уæд ма махæй та цы хъазут?

Агуыбечыр. Чи дзы цы бакодта, чи? Уæ дзуаппмæ æнхъæлмæ кæсынц.

Бибо. Дзæгъæлы нæ бафхæрдтай, мæ гыццыл хо.

Асиат. Цы дзы фехалдзæн мæ дзуапп, йе дзы цы сараздзæн?

Бибо. «О» куы зæгъай, уæд Лакатимæ бахæстæг кæндзыстæм, «нæ» – уæд та нæ алчи йæ фæрныг хæдзармæ ацæудзæн.

Асиат. Афтæ у?

Бибо. О.

Агуыбечыр. Афтæ.

Асиат. «Нæ» уæдæ, «нæ». Æргом ныхасы къæм нæй. Зæгъут сын. Асиат разы нæу.

Бибо. Ау! *(Фæмæсты.)*

Агуыбечыр. Хансиатмæ бахæлæг кодтай?

Буцæ. Æдзæсгом!

Бибо. Æфсарм нал ис, хистæртæн афтæ куыд зæгъон? *(Ахъуыды кодта.)* Уæвгæйæ уын æндæр цы зæгъа уæдæ, азымы йæ дзæгъæлы дарут. Уый дæр дзуапп у! *(Аджих.)* Цомут уæдæ нæ хистæртæм. Цæй

уæдæ хорз амæндтæ уæ хай! Къухтæ нæма исын. (*Рацыдысты Агуыбечыр, Бибо, Буца.*)

Буца (*мæстийæ касы Асиатмæ*). Хансиаты фæзмыс? Къæйных, фæлæуу! (*Рацыд.*)

XI.

Хансиат æмæ Асиат.

Хансиат. Ай та цы кæны?

Асиат. Сæрхъæн цы фæкæны? Лакаты Саламджерийæн мæ сæр-мæ-сæр бæхыл ивы!

Хансиат. Бæрзæйсаст фæуа, кæд цавæр ивд у, уæд.

Асиат. Ныр куыдтæ радзырдтой, куыдтæ кодтой? Минæвæрттæ!..

Хансиат. Бибойæн йæ фæстаг ныхæстæй ницы бамбæрстон. (*Ахъуыды кодта.*) Мæ бындурыл! Асиат!

Асиат. Циу, цы?

Хансиат. Цы, уый зоныс? Фыдбылызы та нæ æфтауынц. Дæ ныхас хистæртæн нæ загъдысты.

Асиат. Уанцон нæу?

Хансиат. Гъæй-джиди, уыдонмæ байхъус. Кæй барвитæм? (*Рацæйцъыд. Сидæхъон бауыд.*)

XII.

Асиат, Хансиат, Сидæхъон.

Хансиат. У, Сидæхъон, нæ хæдзар та хæлы!

Сидæхъон. Цы та у, мæ бындур ныззылд?!

Хансиат. Уазджытæ кæм сты, уый зоныс?

Сидæхъон. Зонын, дæ рын бахæрон.

Хансиат. Цæугæ уæдæ æмæ сæм искæй байхъусын кæн. Кæддæра сын Агуыбечыритæ цы радзуриккой?

Сидæхъон. Цы фыдбылыз та у, мæ бындур ныззылд?! (*Рацыд.*)

XIII.

Асиат, Хансиат.

Асиат (*дисгангайа*). Куыд нæ загъдзысты мæ ныхас?

Хансиат. Бибойы фæстаг ныхас нал хъуыды кæныс: «Уый дæр дзуапп у!» Цæмæн афтæ загъта, уый æмбарыс?

Асиат. Не 'мбарын.

Хансиат. Дæ ныхас дзуаппыл банымадта, разыйы дзуаппыл. Радзурдзысты: «Нæ» кæд загъта Асиат, уæддæр æфсæрмæй, фæлæ разы у. Тæрсын, дæ ныхас дын афтæ куы агалну кæной, уымæй.

Асиат (*фæтарст*). Мæ бындур ныззылд! Æмæ сæ афтæ ныууадзон?! Уæддæр мыл къæйныхы ном ис æмæ мын хъауджыдæр нал у. (*Азурь.*)

Хансиат. Цы дæ зæрды ис?

Асиат. Мæ кæлмæрзæн цы фæци? Уырдаем сæм цæуын.

Хансиат. Æрра сдæ? Кæд дæ ныхæстæ раст радзурдзысты, уæд та? Дæ лæбурды цы и? Хъамболаты сæм барвитдзыстæм...

Асиат. Кæд ма, кæд? Куы мæ ныууай кæной, уæд?

Хансиат. Афтæтæ куы кæнай, уæд дыл зарджытæ скæндзысты.

Асиат. Зарджытæ! Æмæ ма мыл цавæр зарæг скæндзысты? Фæсхъæуы фиййæуттæ цъиутæу кæй уасынц, уымæй æбуалгъдæр ма мыл цы арымысдзысты.

Хансиат. Æз та ма дын, куы фæфсæрмы уай, уымæй фæтарстæн... Æнцæд у, Хъамболаты бар сæ уадз. (*Фæхъус сты.*)

Асиат. Кæд уыдзæн Хъамболат дæр? Афонмæ ахицæн кодтой хъуыдаг! Æз æм мæхæдæг цæуын. (*Рацыд.*)

XIV.

Хансиат.

Хансиат. Мæгуыр, æнамонд Асиат! Æмбарын, цæмæн дæ фæрох æфсæрм, уый. Уарзондзинад зонды коммæ нал фæкæсы. Зæйæу дыл стыхджын дæ уарзондзинад æмæ катæй кæныс.

Чысыл лæппу (*æдде*). Тпрр. Ей, Хани!

Хансиат. Цну, мæ зæрдæдарæн?

Лæппу (*æдде*). Хъамболат ныртæккæ æрбацæудзæн. Мæнæ дын чиныг, ну лæг дын æрбарвыста.

Хансиат. Кæм и, чи у, цы хуины?

Лæппу (*æдде*). Нæ зонын. Йæ фарсыл мæнййас хъама. Кæд, дам, схъыг дæ, уæд ардæм рацу.

Хансиат. Касалы-фырт хуынд?

Лæппу (*æдде*). О, о, кæсadjы фырт.

Хансиат. Кæм и?

Лæппу (*æдде*). Уæртæ быруйы цур.

Хансиат. Цу, атæр æй, кæннoд нын нæ кæрчыгæ адавдзæн! Ауай!

Лæппу (*æдде*). Уастырджистæн, ныртæккæ. Куты йыл сардаудзынæн. (*Æфсармхуызæй*). Дæ чиныг ма мын ратт.

Хансиат. Æгайтма дæ хъæуы, мæ къона. (*Датты йын чиныг*). Куты йыл сардау.

Лæппу (*æдде*). Чиныг мын! Чиныг мын! Мæнæн чиныг! Гъа, гъа, Силæм! Силæм! Уырæдз!

Хансиат. Дæ хистæртæ дæ фæхъхъау фой, Хабе! (*Фæхъус*). Фыдбылыз та нæм хæцаг бирæгъау йæ дæндагтæ ныззыхъхъыр кодта. (*Æнкъардæй бадгъ*.)

XV.

Агуыбечыр æмæ Хансиат.

Агуыбечыр (*арбауыд*). Цæуыл та æнкъард дæ?

Хансиат. Амæлын хуыздæр ацы цардæй; йæ кой дæр мын тых кæны, уый зоны æмæ мæм чиныг дæр уымæн æрбарвыста.

Агуыбечыр. Чи у, чи, уыцы писыр?

Хансиат. Дæ лымæн Касалы-фырт.

Агуыбечыр. Ахæм лымæндзинадæй не 'хсæн куы ницы ис.

Хансиат (*ахъуыды кодта*). Касалы-фыртимæ цард нæ дыууæйæн дæр фыдбылыз у. Адæм уый не 'мбарынц, афтæмæй мæ уæддæр йæмæ царын кæнынц. Фыдбылыз дзы ис уым æмæ, уый зонгæйæ, нæй мæнæн уыцы хъуыдаг бакæнæн.

Агуыбечыр. Зониккам æй, фыдбылыз дзы куы уанд, уæд. Аргъ нын кæй нæ кæныс, уымæй дæхи иттæг зыны æвæрыс.

Хансиат. Зонын ай ама амондма аенхъалма нал касын. Худинаг дэр ма сарма не 'рхасдынан.

Агуыбечыр. Аскъафдысты да.

Хансиат. Цамай йа зоныс?

Агуыбечыр. Зонын ай.

Хансиат. Куыд бауанддысты сумахай? Кад са дауай ныфс ис?

Агуыбечыр. Ёз уый ма сарма не схасдынан, фала да аена хицонай дэр аскъафдысты.

Хансиат. Аскъафэнт уад та! Манай пайда ничи фендзэн. Фала, Агуыбечыр, курын да, Асиаты мын ма фенамонд кэнут.

Агуыбечыр. Амонджын цамай уа, ууыл куы зилам. *(Рауыд.)*

Асиат *(аdde)*. Фезмэл, фезмэл, Хъамболат!

XVI.

Хъамболат, Хансиат, Асиат.

Хъамболат. Цы фестам?

Хансиат. На фадистай да схыг кодтам! Лакатэ ам сты, уый зоныс?

Агуыбечыр рудзынгай арбазынд, Хансиат ай на уыны.

Хъамболат. Фехъыстон.

Хансиат. Асиатма Агуыбечыр ама Бибойы фарсэг арбар-выстой. Ам цыдэр кгулыбадаг ныхастэ факодтой ама апыдысты. Асиат сын цахгар «на» загъта, фала мам са ныхасты хъад хорз на факаст. Тарсын гадзрахатэй. Са цуры куы уаис, уый ма фанды. Ёгар кгулыбадаг ныхастэ кодтой, ама тарсын...

Агуыбечыр. Уа алы чынзи ме 'фсон ма кэнут. Ёз кгулыбадаг ныхастэ на канын, ма ма кбахут уымай фылдэр. *(Фаууон.)*

Хъамболат. Ёндэр хорзма на бэллын, ацы «хорз» афсымарты цурай уа куы сцух кенин.

XVII.

Уыдон ама Сидахъон.

Сидахъон. Уый на лэг дэр ам куы ис!

Хансиат. Цы базыдтай? Цы радзырдтой?

Сидахъон. Цы сын загътат, уымæй уæлдай ницы.

Асиат. Æмæ номхыгъдæй – цы?

Сидахъон. Мæ бацымæ минæвæрттæ сæ ныхæстæ конд фесты. Хансиаты нæ фæндыгомау, загътой. Асиат кæд «нæ» загъта, уæддæр уый тыххæй æмæ йын «о» зæгъын зын у, æфсармы кæны. Афæтæ мын сæ радзырдта уе ’рвадæлты лæппу.

Хансиат. Нæ загътон!

Асиат. Мæ бындур ныззылд, Хъамболат! (*Гæхи йæм банфарста.*)

Хъамболат. Ма мæт кæнут, мæ бар сæ уадзут. Хъæды сырæтæ сты махмæ адæм. Хæстæгдæр дæм йæхи чи ласа, уымæй дардмæ лидз æмæ йыл тигъджын дур цæв. Дис кæнын, арв нæ куыд нæ ныггæрах ласы, ууыл. (*Рацыд.*)

XVIII.

Сидахъон, Асиат, Хансиат.

Сидахъон. Мæ бындур йæ бынæй сау зылд куыд ныккодта, æнхъæлдæн æмæ та уыл гадзрахатæй рацыдысты?!

Хансиат. Сæ фыццаг раконд у?

Асиат. Гъеныр уыдон кæрæдзи ма ныццагъдой? Фарсæм, дам, дæ, Лакайы-фыртен комыс æви нæ? Нæ комын! Зæгъ-ма, Сидахъон, сæ хъустæ ма сын асаджил кæнон?

Сидахъон (*дигангайæ*). Цы радзыртой, уыдон сæхуыдтæг æрымысыдысты?

Хансиат. Уæдæ!

Сидахъон. Кæрæдзийы амарæнт Уациллайы бон, сæ устытæ куырдуаты куыд баззайой. Науæд сæ куы ’рхæссой, уæд хызисæн æхсæв фыдызнаджы амæттаг фонт!

Хансиат. Ног арфæтæ куы рауагътай, Сидахъон. (*Гæхинымары цыдар куыстыл фæци.*)

Сидахъон. Уый сын мæ арфæтæ. (*Фæхъус сты.*)

XIX.

Хъылацыхъо, Хансиат, Сидахъон, Асиат.

Хъылацыхъо (*æнкъардай*). Цы фестут, мæ хотæ?

Сидахъон. Фæзындтæ, сæфт? Дæ фыд та дæм агурæг цыд.

Асиат. Дæ хотæ, алы бон кæимæ фæбадыс, уыдон, мах дæ рох стæм.

Хъыалцыхъо. Бæргæ мæ не стут рох!

Хансиат. Фæлæ цы?

Хъыалцыхъо. Ницы...

Асиат. Куыд ницы? Рынчын уыдтæ? И? Исчи амард? Цæф у? Цы, цы? Цы загътай?

Хансиат. Мæ бындур ныззылд, куыдтæ дзурыс уый?

Хъыалцыхъо. Æрра сдæ? Ничи у цæф! Æгас стæм, дзæбæх стæм.

Сидæхъон. Цы та у, мæ бындур ныззылд?

Асиат (*Хъыалцыхъойан*). Дæ цæсгом бамбæрз æмæ афтæмæй кæн гæдыныхæстæ.

Хъыалцыхъо. Æмæ кæд цæф нæ, фæлæ мард у, уæддæр ма нын дæ бон циу? Кæй бон циу? Фæлæ...

Асиат. Æз дæр дæ уый агурын... (*Хъарай.*) Зонын æй, зонын æй, мауал мын æй æмбæхс. Тæтæрхъаны нæмыг уирагдуртыл кæй туг ныккалдта, уый зонын. Йæ размæ бабадтысты æмæ йæ амардтой. (*Ауарырдæм хъар каны.*) Цы дын кодтам, Тæтæрхъан, зындоны арты нæ цæмæн судзыс?!

Хъыалцыхъо. Æнкъард дæн æз, нæ фидæуджытæ ныронг ам кæй не сты æмæ та уæ алырдæм ратон-батон кæй кæнынц, уый тыххæй. Æгас стæм, дзæбæх стæм! Æрра хъæртæ ма кæн!

Сидæхъон. Æгæр дæхи суагътай, мæ къона Асиат, уый нæ бæззы.

Хансиат. Æрра митæ ма кæн! (*Сидæхъон рауад.*)

Асиат. Фосы уæй мæ кæнынц æмæ мæ бон «нæ» загъын нæу. Ауадзут мæ, цæутæ сæм кæнын... (*Рацæйцыд, дуарыл Тæтæрхъанымæ самбалд.*)

XX.

Уыдон, Тæтæрхъан æмæ иннæтæ.

Тæтæрхъан. Кæдæм, дæ бынаты слæуу! Мидæмæ, Сафар. (Æрбацыдысты Сафар, Хъамболат, Бибо, Аслæнбег.) Уазджытимæ мæ тæккæ зардиаг ныхас кæнгæйæ мæм уæ мадыфсымæр Хъамболат фæфæдис. Бамбарын нын кодта, цыма уæ ацы хъуыдаг нæ фæнды,

уй. Ахæм ныхас бауæндын æнхъæл уын нæ дæн, æмæ мæ фæнды уæхи дзыхы дзуапп фехъусын мæнæ дзурæджы æфсымæр Сафаримæ.

Асиат. Фæндон мын нæу апы хъуыдадæг. Нæ мæ фæнды. Хуыцауы хатыр бакæнут, ныууадзут мæ!

Тæтæрхъан. Банцайут, худинагтæнджытæ!

Сафар. Цом! Нæхион нæхи фæци! (*Хансиатæн*) Хистæр чызг, мæ абоны худинаг дæуæй æнхъæл дæн. Уæ ном мын фидисæн баззайæд, æз ме 'фхæрд куы ныббарон. (*Бакъахдæф кодта.*)

Хъылцыхъо. Уыдон ном дын ничи бафидис кæндзæн, фæлæ дæхи ном абонæй фæстæмæ æнаккагты æлгытгынæн бæздзæн! (*Сыстадысты, дуар гом, Тæтæрхъан къасаарыл, Сафар йæ цуры. Хъамболат йæ бынаты лаууы, Аслæнбег бады.*)

Хъамболат (*Хъылцыхъойæн*). Æнцæд у, дæ дзырдлаг адонимæ нæу... ам нæу! Тæтæрхъан, апы уазæг дæ 'фсымæры æмæ мæ хойы чызджытæн кæй загъта, уый нын æхсæрфарсы цæф у. Бæзгъар дæ æмæ та барыс, фæлæ мæнмæ æндæр уынаффæ ис.

Сафар. Цы, дæ хорзæхæй?

Хъамболат. Ацы! (*Хъарæй.*) Уæйкæнинаг!

Бибо Хъамболаты асхуыста. Хъылцыхъо Бибойы риуыл фæхæ-
цыд æмæ йæ фæдуарæдде кодта. Хъамболат Хъылцыхъойы уромы.
Аслæнбег, Агуыбечыр, чызджытæ иргъæвынц.

Бибо. Кæуыл хъæртæ кæныс ды?

Хъылцыхъо. Дард, фæлдыст куыдз!

Хъамболат. Æнцæд у, лæшпу, агъуысты фарн ды ма рох кæн!

XXI.

Чызджытæ, Хъамболат æмæ Хъылцыхъо.

Бибо (*аддæ*). Æддæмæ-ма рацу, сылваз!

Хъылцыхъо (*тырны*). Æмæ мæ уæд бирæ пайда ахæсдзынæ?
(*Хъамболат ай уромы.*)

Хъамболат. Бирæгъæн æмбисæндтæ хаст, уый сæгъмæ йæ хъус дардта. Æнæгъдау æнæгъдау уæд, уымæ гæсгæ ды дæ 'гъдау ма хал.
(*Фæхъус сты.*)

Хансиат. Цы ма кәндзыстәм! Бинонтә нә, фәлә нәм адәм әппат дәр схарам сты. Ацы аномонд цәмән стәм? Кәмән цы код-там? Рәстдзинад нал агурын, фәлә нын тәригъәд дәр куы ничиуал кәны. Асиат, мә уарзон, ма ку! Уәд та ку! Ку, мә пунәг хо, фыдбылызтә рәзын кәй нә бауагътой, дунейы царды рәсугъддзинадәй чи ницы фәдта. *(Кәуыңу.)*

Хьамболат. Әтт, әтт, әтт, Хансиат! Куыд кәнүт уый? Бархийы әфсәрм ис. Бархийән ныфс хьәуы. Фәдтат ам дәрзәг тымбыл кьухтә, әмә уыдон тых уәхицәй цәсты сыгәй аздахынмә хьавут? Сымах агурут уә бартә. Дунейы сылтә нумә цы хьуыддаг нә бафәраздысты кәнын, уый уәз райстат уе 'ккоймә. Кәсын уәм әмә уынын, уыцы уәз уә бурәхсидт-хохау йә быны куыд кәны, уый. Тәрсын, уә ләмәгъ уәраг куы фәтаса, уымай. Куы фестин әндон цәджындз, уәд та цавадур, уыцы хох чи бауромид. Гьәй джиди!.. *(Аджих.)* Фәлә аздахән нал ис.

Хансиат. Раст зәггыс, Габо, уәдә нәм цәй тыххәй хәрам сты, уый кәронмә әмбарын.

Хьамболат. Хансиат, Асиат, Хьылыцыхьо, уартә *(амоны)* уым не знәгтә, ам та — мах. Рахәцыдыстәм семә хьәбысәй, әмә хьуамә бынәй уыдон фой. Хьылыцыхьо, ацы хотә цалынмә сә амонд ссарой, уалынмә ма бацагур хьарм бынат, зәрдәрухс. Амәл, кәд хьәуы, уәд, агадмә сә ма 'руадз. Мә хо, Госәма-хо, дә дыууә снзәрән дын мә пунәджы нывонд кәнын, мә бон дын әндәр ницы у.

Хансиат. Тобә, Габо, мах ын нәхуыдтәг нәхи нывондән куы хәссәм.

Хьамболат *(Хьылыцыхьойән).* Ләппу, бәх, уәрдон, а чызджыты нәхимә кәнын хьәуы.

Әмбәрзән.

ÆРТЫККАГ НЫВ

(Ис дзы дыууæ хабары.)

<ФЫЦЦАГ ХАБАР>

Хоты уат афтид, йæ дзауматæй йæ хуылфы ницыуал.

Чъизи. Тъæпæнджытæ дзы.

I.

Агуыбечыр æмæ Буцæ.

Агуыбечыр. Æмæ уæдæ сразы сты?

Буцæ. Ныр сæм æртыккаг хатт бацыд Тæтæрхъан. Табуафситæ сын кæны – мæ зарондæй мæ ма фæхудинаг кæнут сын зæгъы, кæй сæм никуал сдзурдзæн, ууыл сын дзырд дæтты. Иуныхасæй сæм йæхи ауагъта.

Агуыбечыр. Æмæ разы кæнынц?

Буцæ. Тыхджын. Æмæ сын æнæ сразы ис? Чындзхæсджытæ куы 'рбацæуынц ноджы.

Агуыбечыр. Сс!.. хъæр ма кæн. Цæй чындзхæсджытæ?

Буцæ. Саламджерийы йедтæмæ нын сияхс кæм ис?

Агуыбечыр. Ахсæв уæдæ, и?

Буцæ. Тыхджын, афонмæ дæр æрбахæстæг сты.

Агуыбечыр. Фысыммæ кæмæ уыдзысты?

Буцæ. Уый зæгъинаг нæу. Зонгæ дæр æй нæ кæнын. Цæмæн дæ хъæуы?

Агуыбечыр. Тæрсын, куы дæ базындæуа, уымæй: йæ хойы аскъæфын кодта, зæгъгæ, куы айхъуыса, уæд худинагæй не 'ппат дæр дзаг канæм. Мæнмæ дæр ма дзы хæццæ кæны.

Буцæ. Ма тæрс. Ды ам нæ уыдзынæ йæ сахатыл, æз та хоты хъахъ-хъæнгæ кæндзынæн. Куы 'рбабырсой, уæд сын мæн акъуырын цас у. Бынæй куы фон, уæд мæм худинагæй цы хауы? Хансиаты бауромдзысты, Асиаты ахæсдзысты...

Агуыбечыр. Тæрсын, куы ныгталиутæ кæнай...

Буца. Хуыцау бахизæд, уæд æнæ бæхæй баззайдзынæн.

Агуыбечыр. Цæй бæх?

Буца. Уæдæ цы? Саламджерийæн мæ хойы лæвар дæттын?
Асиат – уымæн, бæх – мæнæн.

Агуыбечыр. Уайтагъдæр! Æнхæлмæ кæс! Уæллæ-гъи, нæ хотæй ма йын æртæ куы радтай, уæддæр уый йæ бæх нæ ауæлдай кæндзæн. Æрра дæ?

Буца. Хуыцауы тыххæй, æцæг?

Агуыбечыр. Уыйхуызæн бæх æфтæ авæргæйæ у?

Буца. Уæдæ ма уæд мæхи та цы худинаг кæнон? Асиаты тæригъ-æды та ма цы цæуон? О, æмæ уæд æз иннæрдæм нæ зонын?

Агуыбечыр. Чердæм?

Буца. Давгæ.

Агуыбечыр. Дæуæй йыл дзæбæхдæр лæшпутæ авæрста, æмæ къухы не 'фты.

Буца. Се скъæтæй дарддæр ма искуы ис?

Агуыбечыр. Æмæ скъæт куыд æвæрд у, уый зоныс?

Буца. Нæ зонын. (*Гуырысхойæ.*) Ды йæ цæмæй зоныс?

Агуыбечыр. Зонын æй.

Буца. Цæмæй?

Агуыбечыр. Уый дæ хъуыдаг нæу. Фыны йæ фæдтон.

Буца. Æцæг зæггыс? (*Гуырысхойæ.*) Æмæ куыд у уæдæ?

Агуыбечыр. Скъæты ных Саламджерийы уаты амбуар у. Бæх-доны дуары фæстæ æфсæйнаг æхгæнæн къулы иннæрдæм Саламджерийы уатмæ хизы, уым æхгæнæны уыггыр тъыст, уыггыры уæлæ базгæ Саламджерийы нывæрзæн. Ацу æмæ йæ ралас уырдыгæй.

Буца. Лымæн, æнхæлдæн æмæ йыл кæддæр дæхи ахафтай, фæлгæнцæ æгæр бæлвырд зоныс.

Агуыбечыр. Фыны фæдтон дын куы зæггын.

Буца (*фамасты*). Аскъæфазынæн ын æй бон-сихорафон.

Агуыбечыр (*рацайцаугайæ*). Багæрах дæ кæндзæн.

Буца. Фендзыстæм. Уыдæттæм æрцом.

Агуыбечыр. Цафон сæмбæлдзысты?

Буца. Фыццаг фынафон.

Агуыбечыр. Татæрхъанæн зындгонд у?

Буца. Уый та йæ цæмæй зоны?

Агуыбечыр. Фæдисы куы рацæуа...

Буцæ. Фыццаг фынафон алчи фынай ваййы. (*Мидбылты бахудт.*)

Агуыбечыр (*фагуырысхо*). О! Хорз уæдæ.

Буцæ. Уæуа, байрæджы мын, цон æз бæх анфтындзон. Демæ азурныл фæдæн. Цом, нæ хоты æрбакæнæм.

Агуыбечыр. Хи хъæуы та уæрдон цæмæн хъæуы?

Буцæ. Сæ дзаума дæр уым сты. Хъамболатмæ биноныг æрцæрынмæ хъавыдысты. (*Рацыд.*)

Агуыбечыр. Цу, уæдæ! Фæсайдтой дæ, магуыр лæппу! Саламджери йæ бæхы бæсты йæ рахиз цонг лыгмæ ратдзæн. Тæтæрхъаны зона дæр дзы ис, уый ныр бæрæг у. (*Ахъуыды кодта.*) Уый æмæ дын æз. Нæ уарзын, къухæй фидар хæст куы нæ уон, уæд. Æргом ныхасы къæм най: «Бæх – мæн, Касалатæ, Хансиат – сымах, раздæр бæх мокцеби». Афонмæ пæух дугъон ме скъæты хуссайраг хос мерс кæны. Искæй дзырдыл Агуыбечыр цæмæн баууæнда. (*Ахъуыды кодта.*) Дыууаты скъæфажытæ дæр ахсæв бырсдзысты. Ныггалиутæ уыдзысты. Уыцы цæттæйæ та дзы йæ хъуыдаг ничи ныуаддзæн. (*Ахъуыды кодта.*) Кæрæдзийæн сæ базонын кæнын хъæуы. Сæхуыдатæг ыл фидауæнт. Кæн... (*Мусон æрбацыд.*)

II.

Мусон (*Агуыбечыры на уыны.*) Цы сæм худайстæй цæуы? Кæд сæ хъæуы – мæнæ сын хæдзар, кæннод сæ Лæгтыдзуар фыдвæндаг фæкæнæд. Хæтынмæ хъæуы кунты куы амбылдтой. (Рудзынгæй азур.) Ацу, Буцæ, æмæ нæ лæгæн зæгъ – ракуыйты уæд йæ хæдзармæ.

Буцæ (*æдде*). Ма дзур, ды та цы 'мбарыс. Тирр! Ард дæ хæдзары! Гузи дæр та скъуыд куы у. О, зауаты хæдзар, йе! Мусон, æнцад у, ма та сæ-ну æлгыт, куы 'рбацæуой, уæд.

Мусон. Æз сæ не 'лгытын, фæлæ сæ хуыцау ралгытæд. Ды дæр дæ 'мгæрттæй фæхъу, кæд мæм цы 'взаджы хаттæй азурис, уæд.

Агуыбечыр. Цæй мæсты дæ, Мусон? Исчи ахæм зæрдæг æлгыст кæны?

Мусон. Уæуа, куы нæ дæ фæдтон. Куыд нæ уон мæсты, куыд не 'лгытон? Дыууæ хайрæджы нæм равзæрд. Мах сæ адæймæгтæ

хонæм, фæлæ уыдон, сæ малы хуызæн, хæйрæджытæ сты. Нæ цардæй нын арвистон скодтой. Рахиз æмæ галну кæм ис, уый нал зонæм. Нæ заронд арс схæпыд æмæ ма сæм ногжы лæгъстæмæ бапыд. Цы дæ кæсы, уадз сæ æндæр! Куы сæ хъæуа, уæд сæхуыдатæг цæудзысты.

Агуыбечыр. Тæригъæд æм кæсынц. Адæмæй дæр худинаг у сæ ныуадзын.

Мусон. Æмæ уыдонæн куы ницы у худинаг! Уыдон куы нæ тæрсынц худинагæй.

Агуыбечыр. Уыдон сæ цæсгом суагътой. Сылгоймаг йæ цæсгом куы суадза, уæд ма худинагæй тæрсы?

Мусон. Уæ, сæ уæлæ архауой сæ цæсгæмттæ, кæд сæ кæдæм суагътой, уæд! Сымах дæр уæхи лæгтæ хонут!

Агуыбечыр. Цæмæй ныл фæгуырысхо дæ?

Мусон. Раттут сæ искамæн, æмæ уæ æгъгъæд мæстæй марой. *(Буцæ арбацыд.)* Сылгоймагты йедтæмæ ма исты сты? Цæмæй сæ тæрсуг?

III.

Буцæ *(хъызæгъу)*. Нæ хотæ не сты? Тæригъæд сын кæнæм.

Агуыбечыр. Тæрсгæ та сæ цæмæй кæнæм?

Мусон. Ахæм джауыртæн тæригъæд дæр нæ хъæуы æмæ ну дæр. Фæйна роны хæррæгъыл дæр сæ æрбауæй кæнут.

Буцæ. Бæхтæ дæр та нын хæлæг кæныс? Цом, цом, Агуыбе!

Мусон *(гуырысхойæ)*. Цы? Цытæ та дзурыс?

Буцæ. Ницы, бæхæн нæмыг куы авæрин, зæгъын.

Мусон. Дæлгом ау, кæд цы дæлгоммæ ныхæстæ кæныс! Тъæпанæг кæм ис?

Буцæ. Къуымы!

Мусон *(тъæпанæг хæссы)*. Къуымтæ ныууай кæннодæ, кæд ницы бакæндзынæ, уæд. *(Рацыд.)*

Буцæ *(йæ фæдыл)*. Цы базындауа!

Агуыбечыр. Æгæр дзурыс. Сусæг зараг хъæрæй нæ чындауы!

Буцæ. Тæрсгæ ма кæн. Цом!

Агуыбечыр. Цом, фæлæ мæ чысыл хъуыдаг ис, æмæ мæм куы фæлæуунс!

Буцæ. Фæлæудзынæн.

Агуыбечыр рацәйцыд, фәлә Мусонимә бану.

IV.

Мусон. О, дә хорзәхәй. Цәмәй дә афәрсинмә хъавыдтән. Хъамболататәм уыцы сыхаг хъәуккаг цы сагъуыд?

Агуыбечыр. Әмә уыдон хъуыдагтән әз дәр куы ницы зонын.

Буцә. Пупайә загъут әви?

Мусон. Әмә цы зонын, цы «пә» хуины, уымән!

Буцә. Нә снахс у, Асиаты куры.

Мусон. Дзәбәх ләпшу у. Уәд та йә уый фыццаг куы фәкәник-кат.

Агуыбечыр. Әмә куы ницәйаг у, әнхәлдән.

Буцә. Әмә кәннод исчи йә цәф сырән йә хойы дәтты?

Мусон. Әбуалгъ әрбауай, кәд цытә дзурыс, уәд!

Буцә. Зәронд топпәхсәгәй ахәм сырәтә нә ирвәзынц.

Агуыбечыр. Тәтәрхъанәй загъыс?

Буцә. Тыхджын...

V.

Тәтәрхъан. Цы дзәнгәдә цәгъдыс? Р-р-ы! Бәх ауыгъдәй ныуагъта, йәхәдәг... Ацу әмә уыцы дзәуматә ралас!.. *(Сабырай.)* Цу, Агуыбечыр, ды дәр ын аххуыс кән. Тагъд, талынг у. *(Ацыдысты. Мусонмә.)* Цы фәдә, не 'фсин?.. *(Мусон на дзуры.)* Цы мард дә хәдзары аҗцыд? Хәцаг галы каст куы кәныс!

Мусон. Мә каст дәр мә бар нал у? Де 'фсымәры чызджытән сә каст нә, фәлә сә идон бынтон уәгъд куы у. Ноджы ма сәм худай-стәй ләгъстәмә куы цәуыс!

Тәтәрхъан *(фәлләдхуызай).* Цы 'мбарыс цымә?

Мусон. Уый әмбарын, әмә ләгъстәйән әгәр зәронд дә. Дә хәдзары куы уыдысты, кәд ыл әрвәссыдысты, уәд. Уадз сә уым әмә сә...

Тәтәрхъан. Цы?

Мусон. Кәд әппын исчи ахъырмаг кәнид.

Тәтәрхъан. Исчи сә куы хъырмаг кәна, уәд арләм дәр әрбауәндәзән. Дә гәмхетт фырт айк мәңгысәй афәлдәхдзән.

Мусон *(фестәлфыд).* Гәмхетмә дәр фәндтә вәййы.

Тәтәрхъан. Цы? Цәй фәндтә?

Мусон. Цы зонын, цәйдәр бәхты койтә, цәйдәр зәрона пуанәтты дзәнгәдәтә цәгъды.

Тәтәрхъан (*фағфидар*). Уый уадз әмә дзура, фәләә ды дә пгырийыл әнцәд хәц. Афонмә чызджытә әрбацыдысты. Чи зоны, цы вәййы – барәвдау сә, цу!

Мусон. Цәмән, цәмән?!

Тәтәрхъан. Әз дын зәгъын! Уымай фылдәр мә мауал дзурын кән.

Мусон. Омә!..

Тәтәрхъан (*фамасты*). Цы дын зәгъын! Кәннод дын дә сәрыфахс сәттын! (*Мусон рацыд*.) Әмбал кәмән нәй, уыцы хуыцау рәстмәгәнәг уәд. Ләшпуты хъуыдәгәтән та әз цы зонын? (*Аджих, ныззамбыдта*.) Цы сын зонын? (*Матгангайә, сабырай*.) Цы та дзырдәтә уыцы әрра? Худинаг мә кәндзән. Цәй! (*Гә кәух ауыгъта, аджих. Хотә әрбацыдысты*). Гә, уә рынтә бахәрон, афтә чындәуы. Чи у әнә мән уә хъахъхәнәг? Искәй мыггагәй әфсымәр нәй. Чи зоны, уыцы әрра та сәхимә куы уыдаид, уәд уә нә рауагътаид. Хъамболатәй зәгъын.

VI.

Хансиат. Йәхицән мәгуыр кусәг ләг у. Әрра куы уанд, уәд әй баст дариккой.

Тәтәрхъан. Афтә әрра та... фәләә йә ныхасыл нә ауәрды. Ныгәрах әй ласы, хъыг уыдзән, әхсызгон, уый та ды 'рхъуыды кә! Фәләә уынафхәмә, бамбарынмә, раныхасмә!.. Хуыцау куы радтанд ахәм. Цәй, уәхи әруадзут. Абәрәг кәнон, куыдә бафснайдә фостә уыцы сәрхъән. Хуыссәнтә ныртәккә әрбаласдзысты... Маңәуыл мәт кәнүт! (*Раңәйцыд, фәләәуыд*.) Гыи? Маңәуыл мәт кәнүт. Ницы мәтаг нәм ис, ницы тас у. (*Рацыд*.)

VII.

Асиат. Сау хъәды куы нә стәм, цы тас у?

Хансиат. Сау хъәды кьаддәр тәрсин. Цыдәриддәр кәд дзуры, уәддәр ыл не 'ууәндын, әгәр нәм йәхи ауагъта әмә уый хуымәтәджы нәу. Фосы тыххәй йә сәрмә цыдәриддәр схәсдзән.

Асиат. Уанцон нæу?!

Хансиат. Уæдæ мæ зæрдæ та цы кæны? Йæхинымæры та æгомгы рыст куы кæны. Хъуыды ма кæныс? Ардыгæй куы цыдыстæм, уæд нæ нæ урæдта. Уыйфæстæ та нæм бонæн цыд цæмæн кодта, уый не 'мба-рын.

Асиат. Ой, де 'гæр гуырысхотæ – хыппай дæр тæрсгæ кæныс!

Хансиат. Бас кæй басудзы, уый доныл дæр фу кæны.

Асиат. Æмæ цæмæй тæрсыс? Лæгмæ фæсмон никуы æрцауы? Йæ хъуыдагтыл æрфæсмон кодта æмæ нæ ныр та равадугæ кæны.

Хансиат. Кусæрттаджы зæрдæ æргæвдыны агъоммæ адджинагæй æлхæнынц.

Асиат. Æмæ ма нын цы сæ бон у? Ардыгæй... *(фенцад, фексармы.)*

Хансиат *(фембарста).* Ардыгæй райсоммæ! Æцаг зæгъыс! Цы æвзæр зæрдæ мын ис.

Асиат. Райсомы кой мурдæр нæ кæнын.

Хансиат. Мæ сæнтты дын цы амонд мысыдтæн, уый райсом мæ цæстæй фендзынæн. Райсом Пулæйы фидауджытæ æрбацаудзысты. Тæтæрхъанæн дæр фос йæ фаг куы уа, уæд басабыр уыздæн æмæ нæ нæхи бар ныуадздæн. Къуыримæ дæ ачындз кæндзынæн. *(Хъалдзагæй.)* Цæуыл ма мæт кæнон?

Асиат. Махмæ ачындз кæнинаг ды куы дæ. Цалынмæ ды ачындз уай, уалынмæ мæнмæ ахæм хъуыдааджы тыххæй мачи мацы дзурæд. Дзуапп æнхъæлмæ мæм мачи кæсæд.

Хансиат. Æз дæ ратдзынæн. Мæ ныхмæ тыхджынæй ныллæууын та дæ дæ зæрдæйы уарзондзинад нæ бауадздæн.

Асиат *(иттаг фенкъард).* Æмбæлы мын уыцы уайдзæф. Хæрзаг зæгъыс: дæ зæрдæниз дын нæ зонын? Дзурын дæм нæ уæндын, фæлæ мæнæн дæр мæ зæрдæ дæумæ 'хсайы. Мæ мæтæй хус кæныс, æмæ дæ дæхи сагъæс дæр кæй фæрох, уый нæ уынын? Махæн фæхицæнгæнæн ис? Æз дæу ацы бирæгъты æхсæн уадзын? Мачи мын кæнæд ахæм койтæ, никæмæ байхъусдзынæн, мæрдты 'рдыгæй мæ ниййарæг мад куы рабада, уæддæр.

Хансиат. Æбуалгъ фæуай! Уæдæ цы дæ зæрды ис?

Асиат. Дæ фарсмæ бадын æмæ цинæй дæр, æнкъардæй дæр нæ хай цы фæуа, уый дыууæ дихы кæнын.

Хансиат. Ёмае нә нә сахъ æфсымæртæ куы фæхицæн кæной, уæд та?

Асиат. Нал бауæнддзысты.

Хансиат. Фидыды кой куы айхъуыса, уæд, ома, ныссабыр уыдзисты? Бæрæг нæй, чи зоны æмæ Тæтæрхъан фыддæрадæн нæ бафидаудзæн. Куы бафидауа, уæд та дæ Пупæ нал ныуаддзæн.

Асиат. Къахыс мæ æмæ дын зæгъын. Уарзондзинад æнахуыр цыдæр у. Адæймаджы цъыфы дæр тулы, уæларвы стъалытæм дæр æй хæстæг кæны. Айфыццаг Тæтæрхъанмæ куы лæбуратон, уæд иттæг æвзæр уыдтæн, уый мæхæдæг дæр зонын. Фæлæ уæд ницæуыл мæ зæрдæ лæууыд. Ме стыр уарзондзинадæн мын дзуапп нæ уыд. Ёдæгдзинад мæ нæма уырныдта. Ныр мæ зæрдæ фидар у, æмæ уымæй дардæр рухс дунейы дзæбæхдзинадтæй куы ницыуал фенон, уæддæр мын æгъгæд у. Уарзын æй – уарзы мæ. Ёз дæуæй хъæздыгдæр дæн, хъуамæ дын æз исты раттон. Уæдæ ды – рыст адæймаг, æмæ ма дæуæй æз исты нывонд исын? Мæ афон, мæ цард, мæ уд кæнын дæ фæхъ-хъау. (*Хъæбыс кæнынц. Ёрбацæд Буцæ гобаттимæ.*)

VIII.

Буцæ. Хъæбысæй хæцут æви?

Хансиат. Ой, дæ дзæгъæл дзырд!

Буцæ. Уæдæ кæрæдзийы махъуыстджытыл цы ныххæцыдыстут? Уæ хуыссæнтæ айсут, сынтæг райсом æрбахæсдзыстæм. Уый та цы ластат, уæ цæгатмæ куы нæ лыгдыстут.

Хансиат. Дæ хуызæн æфсымæрæй исчи лидзгæ кæны?

Буцæ. Мæ хорздзинад бæсты куы нæ цæуа, уæд афтæ кæнын æз.

Асиат. Дæ кæцы хорздзинад дын фæрох кодтам?

Буцæ. Цæуылнæ мæм хъусут?

Хансиат. Дæумæ?

Буцæ. Мæнмæ, мæнмæ!

Хансиат. Раны куы фестæм! Нæ хистæрæй, нæ кæстæрæй уæ... æппæтмæ дæр мах хъусæм?

Асиат. Уыйбæсты уал де 'гънæджытæ æварын сахуыр у.

Буцае. Аргъ мын нæ кæнут. Уæууа, æз бæх афснайон, ныртæккæ æрбацаудзынæн. *(Рауыд.)*

Хансиат. Уый дæр йæхи махæн хицау кæны, кæркхъус!

IX.

Сидахъон тызмæтгæй æрбацыд.

Сидахъон. Цæмæн мæ бацарæфтыд кодтат, мæ хæдзар фехæлд!

Асиат. Цы та у, мæ бындур ныззылд?

Хансиат. Цы хабар у?

Сидахъон. Цæмæн рацыдыстут? Æнхæлдæн, сайгæ та уæ ракодтой.

Хансиат. Уый та куыд? Чи дын загъта?

Сидахъон. Ныртæккæ Агуыбечыр æмæ Буцае, гобæттæ ластгæйæ, ныхас кодтой. Æз та сарайы уыдтæн, æмæ мæ нæ уыдтой. Агуыбечыр гобан Буцаемæ дæтгæйæ дзуры: «Айс, уæхимæ дæр ма сæ цы ласыс, ныхæццæ сæ кæн Саламджерийы уатмæ, æндæр. Уæддæр сæ хицау ахсæв чындзы куы цæудзæн. Уæвгæ сын ахсæв ныллаууæн нæй æви?» Уæд ын Буцае афтæ зæгъы: «Æрра дæ? Афонмæ дæр хæстæг сты». Чи та сты, мæ бындур ныззылд? Кæй бирæгъты та уыл сардыдтой?

Хансиат. Исты ма дзырдтой?

Сидахъон. Ницы, ницы, мæ фæрстæ уын фехæлой.

Хансиат. Ныббырсынмæ нæм хъавынц! Цы ма кæнæм?! Хъамболат никацæй ма зыны?

Сидахъон. Бахъырмаг уый дæр кæмдæр. Нал ын æнтысы йæ хæдзармæ!

Хансиат. «Ныххæццæ сæ кæн Саламджерийы уатмæ». *(Аджих.)* Сæ хъуыдаг, æвæццæгæн, хæрзцæттæ у.

Асиат. Æвæццæгæн та дзæгъæл дзæнгæда цагътой. Ахæм ныхæстæ алыхатт дæр фæкæнынц, куы фæхибар ваййынц, уæд. Уыдон ныхæстæм дæр хъусут!

Хансиат. Æнæуый ницæмæн бæззынц, фæлæ фыдбылызы фаг сты. Бафæрсын хъæуы Буцаейы. *(Рудзынгай.)* Цы фæдæ, цы, Буцае? Сидыхъон, ацу, мауал лæуу, талынг дын кæны.

Сидахъон. Иунæгæй уæ ницы ныуаддзынæн, нæ! Зындзинады сахат уын исты æххуыс кæд фæуин.

X.

Буцæ (*арбацыд*). Мæнæ дæн, кæй хъæуын?

Хансиат (*адзынагæй йам, касы*). Æрдæбон, гобæттæ хæсгæйæ, Агуыбечыримæ цы ныхæстæ кодтат?

Буцæ. Чи, æз? Кæд? Мурдæр ницы.

Хансиат. Саламджерийæн ахсæвмæ сæмгъуыд кодтат?

Буцæ (*гадыхуызай*). Цæй Саламджери? Æрра дæ æви?

Хансиат. Агуыбечыр дын гобæттæ кæй уатмæ æрвыста, уыцы Саламджери! Кæй бæх уарзыс, уыцы Саламджери! Дæ хойы кæмæн уай кæныс, уыцы Саламджери! Дæ зæрдыл нæма æрлæууыд?

Буцæ (*фефсармы, ныхас хъазынырдам здахы*). О!.. Уый... Уый хын-джылæг скъæрдтам. Æмæ исты сывæллæттæ стæм? Худинаг циу, уый нæ зонæм? (*Хъазамхасан*.) Кæцæй та нæм хъуыстай, Сидахъон? Хæй-рæг дæ, хæйрæг. (*Мусон арбацыд*.)

XI.

Мусон. Цы та у, цы та дыл дау кæны Сидахъы-чызг?

Буцæ. Ницы, ницы... Дæ хъуыддаг нæу!

Мусон. О, дæ хъуыддæгтæ дыл фæтыхсой æмæ дæ мæныйас дур æркъуыра! Цы дау дыл кæнынц, цытæ та дзырдтай?

Буцæ. Уастырджистæн, ницы, хынджылæг кодтам!

Мусон. Æмæ кænнод цы бакæнын дæ бон у? Дæ ныхæстæм чи хъуыс, уый дæр дæ хуызæн!

Сидахъон. Кæй хуызæн у, уый дзы афтидæй аззайæд!

Мусон. Ды кæй зæгъыс, уый дзы нæй!

Хансиат. Æгъгæд у, Мусон. У, Сидахъон, дæ хорзæхæй, загъ-мæ нæ не 'вдæлы. Цу æмæ нæм, куыд амал ис, афтæмæй Хъылцыхъ-ойы рарвит. Буцæ дæ бахæццæ кæндзæн.

Сидахъон. Уæ ныуадзын мæ бæргæ нæ фæнды, фæлæ цæуын. Уе 'хсæв уæхи фæндиаг, æвзæр фæндиаг уæм чи дары, уый уæ фæхъ-хъау фод. (*Ацыд*.)

ХП.

Мусон. Адæмы фæххътау фæу... (*Аджих сты, æдде маллаг ахситт цауы.*)

Хансиат. Куыдзы нæма суагъта Буцæ?

Мусон. Суадздæн æй.

Асиат (*рудзынгай хъусы*). Цæй æхситт у?

Мусон. Æхситтытæй фылдæр цы и? Чызджытæ, уæндгæ дæр уæм нæ кæнын, фæлæ ныр къуыри уæ хæдзары хойраджы хъæстæ не стут. Сымах хъадджынæй кæй ахæрон æмæ ануазон, уый мæ фарсæй фод.

Хансиат. Цæмæн зæгъыс.

Мусон. Цомут хæдзармæ. Æвæджиауы æртæ фæлмæн чырийы ракодтон æмæ сæ акувæм. Кæд æппын нын ахсæвыккон ахсæв нæ фыдбылызтæ фесафид.

Хансиат. Цом... Буцæйы ныхæстæ мæ зæрдæйæ нæ хицæн кæнынц, йе 'рра ныхæстæ æндæртæ ваййынц. Уæддæр æй Тæтæрхъ-анæн зæгъын хъæуы. Схуыссыд?

Мусон. Бафынæй. Цы йын сæ зæгъыс. Буцæ рог ныхæстæй фылдæр цы кæны? Уымæ та цы хъусыс.

Асиат. Иугæр ныл кæд сфæнд кодтой, уæд сæ нал аирвæздыстæм. Буцæйæн йæ сæры куы ницы ис! Цы бакæнын йæ бон у?

Хансиат. Фыдбылызæн бирæ нæ хъæуы. (*Рацыдысты, исдугма уаты ничи. Агуыбечыр æрбацыд.*)

ХПІ.

Агуыбечыр (*иунагай*). Маст дæр мæ сæ ис а хотæй, фæлæ йæхи чи худинаг кæны. Уæвгæ мыл адæм нæ фæхуддзысты. Иу ахæм зæронд маст дыууæ мыггаджы æхсæн фехал – уый арфæйаг у. Хансиат дæр ныр кæд хъиххъытæ кæны, уæддæр æрсабыр уыздæн; ногжы бæх райстон, мæ кæвдæсыл баст фæци, æмæ мын ницыуал гæнæн ис. (*Ауары ахгæнæнта уæгъд каны.*) Сæрæй-сæрмæ дæ мадимæ ма рахæц, рахæцыдтæ, – хъуамæ фæтыхджындæр уай. Мæ хъуыддаг нæ рахъæр уыздæн – Касалы-фыртæн мæ йæхи йедтæмæ ничи зоны. Иу-дыууæ æмбалимæ Лакаты скъæфджыты æфсон балæудæн, æмæ нутæ Асиаты ахæсдзысты, иннæтæ – Хансиаты... Уыйфæстæ бафидаудзыстæм. (*Кæсы æддама.*) Чидæр æрбацауы... (*Алыгъд.*)

XIV.

Ербацыдысты Хансиат, Асиат, Мусон.

Хансиат. Ницы фыдаарадаан. Мæ зардæ ныддур æмæ хæринаг нæ агуры. Акуывтам, æмæ нын хуыцау баххуыс кæнæд.

Мусон. Хæринаг кæнынмæ дæсны нæ дæн, фæлæ дзы мæ зардæ æлхæнгæйæ уæддæр ахæр.

Асиат. Айс, айс! Кæдмæ дын лæгъстæ кæна?

Хансиат къæбæр айста æмæ йæ фæстæмæ æрæвардта. Буцæ æрбацыд.

XV.

Буцæ. Гъа, чъири!? Уый хорз! Тынг сæххормаг дæн.

Мусон. Тынг, тынг! Æрдæбон дзы æгас куы аныхъуырдтай. Кæм дæ цæуы уыйас?

Буцæ. Цал «кæмы» мæм ис? Хæринаг гуыбынмæ цæуы!

Хансиат. Бахæццæ кодтай Сидæхъоны?

Буцæ. Тыхджын! Хъылцыхъо сæхимæ нæй!

Хансиат. Нæй, зæгъыс?! Фыны фенæгау былæй хауын æмæ мæхи бауromын куыд нæ фæразын? Зæххыл нын æххуысгæнаг нал ис, фæлæ, хуыцау, нæхи де уазæг кæнæм! Ацу, Мусон, схуысс! Мах дæр ныртæккæ хуысгæ кæнæм.

Мусон. Цæуын уæдæ. Цы пайда уын дæн, уемæ ныллæуун æмæ... Кæм хуыссыс ды та, Буцæ?

Буцæ. Ацу, мæ авдæнмæ зилын дæ куы нæ хъæуы, миййаг!

Мусон. Дæ дзыхы уаджы нывæн суай. *(Чызджытæн.)* Уе 'хсæв уæхи фæндиаг! *(Ацыд. Асиат æфснайы табæгъта.)*

XVI.

Хансиат *(исдугмæ æнкъардай бадæ).* Бадæ ма, Буцæ?

Буцæ. Хуыссынæн нырма раджы у. Абадæм иучысыл.

Хансиат. Бафæлмæцыдыстæм мах. Уæттæ бакæн, Асиат!

Асиат. Ныртæккæ. *(Хуыссантай фандыр райста, хуыссаны уала арбадт амæ анкъард цæгъдтытæ каны.)*

Хансиат. Цы цард у ай? Кæннод хорз цард кæй хонынц, уый дæр цину? Кæрдаг дæр кæрдаг æмæ мах дæр. Кæрдаг сзайы, сырæзы, ашæры, йæхи хуызæнтæ ныуадзы, уыйфæстæ йыл узал зымæг куы 'рбаулæфы, уæд амæлы. Амæлдзыстæм мах дæр, æмæ цы баззайдзæн нæ фæстæ не 'намонд æмæ нæ уæгъуыры койы йедтæмæ? Буцæ, бадыс ма?

Буцæ. Бадын.

Асиат. Нæма цауыс?

Буцæ. Нæма.

Хансиат. Дуар сæхгæ, Асиат. *(Асиат дуар æхганы.)*

Буцæ. Цы йæ æхгæнут? Æз лæг нæ дæн æви? Цæмæй тæрсут?

Асиат. Йæ ныв уæддæр дæ! *(Цæгъды.)*

Хансиат. Æдзух мæт, сагъæс, фыдæбон. Дæ цæрынай хæрынмæ цæджындзау хъæддых арæст у искæй ныфсæй. Дæ буар дæ фаг ма айваз. Уæлдай дзырд, уæлдай къæхдзæф ма акæн, ма фæхуд. Дæ фæндон баххæст кæнын нæ, фæлæ йæ æрмæст радзурын дæр ма суæнд. Уый цард у? Уымæн равзæртæн дунемæ? Уый цард нæу. Кæд царды мидæг æндæр ницы ис, уæд мыл мæ мад дзæгъæлы фæфыдæбон кодта. Куыд уыдзысты дзæгъæлы утæппæт фыдæбæттæ?.. Нæ зонын... Ис, æвæццæгæн, исты æцæгдзинад, æмæ йæ æз не 'мбарын, мæ зонд æй нæ ахсы... Мæхи цард? Ницы у, мæнг у!

Фæхъус сты, æнæсæрфат змæлд кæнынц.

Асиат. Хуыссæм?

Хансиат. Бадыс ма, Буцæ?

Буцæ. Бадын, бадын, цы дæ хъыг дарын?

Хансиат. Асиат, дуар фидар сæхгæдтай? *(Дуармæ сонт гыбар-гы-бур.)*

Буцæ. Цину, цы? Стæ-ма!

Хансиат *(хацы йыл.)* Лæуу æнцæд! Цæмæй тарстæн, уый ныл æрцыд, Асиат!

Буцæ *(тырны дуармæ.)* Ауадз мæ!

Хансиат. Лæуу æнцæд! Зонын æй, ды дæ нæ уæйгæнæг!

Буцæ. Æдде – лæбурджытæ, æз та ам æхгæдæй бадон! *(Дуар фæгом кодта.)* Цы стут, цæвын уæ!

XVII.

Саламджери, Бибо, Мукара æмæ иннæтæ æрбабырстой, сæ фæдджитæ сæ фæсрон, сæ цæнгтæ фистæг, сæ цæсгæмттæ амбарзынц, фæлæ дзы чи кæцы у, уый барæг у. Бунæйы абырстой, Хансиат къуыммæ бауад, Мукара йæ фæдыл.

Мукара. Джауыр, айæппиæт ды дæ!

Хансиат. Бибо, хæстæджы хатыр нал ис?!

Бибо. Дæумæ мæ нæма 'вдæлы.

XVIII.

Рудзынджы Касалы-фырт, Агуыбечыр земæ æндæр чидæртæ æрбазындысты. Касалы-фырт йæ 'мбалимæ æрбабырстой. Асиатмæ Саламджери æмæ Бибо куы фæцæйцыдысты, уæд йæ къухтæ уæлæмæ систа, цыма йыл уæларвæй дур æрхауинаг уыд.

Ныццыгæхахст кодта.

Ахастой йæ.

Касалы-фырт (*Хансиатан*). Ай ныхæстæм дæсны у, фæлæ ма йæ мæ бар бауадз, мæнæ лæг!

Хансиат. Дард, æнæгъдау, сæфинаг!

Касалы-фырт. Банцай, джауыр! Рахæц ыл, Тæтæри!

Агуыбечыр. Æддæмæ ут, уæ хуыздæр амард. (*Раластой Хансиаты.*)

Хансиат. Мæ бындур нызылд, мæ уарзон æфсымæр Агуыбечыр, цасыл мæ ауæй кодтай?

Уат сафтид, æдде Хансиаты хъæр, хъæлæба. Иудæвгар уат афтид. Гæрах. Æрбацыд Хъамболат, йæ дæларм Хансиаты æрбакодта, йæ рахиз къухы хъырмаг.

Хъамболат. Цы фæдæ, цы фæдæ, Хансиат?

Хансиат. Бузныг, бузныг!.. Мæрдтæм цæугтæйæ... зонын æз, адæмæй нуæй-нуты цард дзæгъæлы кæй нæу, уый... Абон ды стыр хорз хъуыдаг бакодтай... Оу...

Хъамболат. Дæхи æнцæд æруадз. Стырдæр былæй ахаудтæ?

Хансиат. Мæхи барæй ашæрстон... Уыцы æнаккагмæ фæцæуыны бæсты мæм мæлæт хуыздæр фæкаст. Амардтай йæ?

Хъамболат. Мард у.

Хансиат. Асиат цы фæци?

Хъамболат. Нал æй æрбаййæфтон, фæлæ Хъыалыхъо йæ фæдыл фæцæуы. Худинаг æм не 'руадзæн.

Хансиат. Оу, мæлын...

Хъамболат. Ма ма фæтæрс, Хансиат. (Тæтæрхъан, Мусон, Буцæ æмæ иннæ хæстæджытæ æрбацыдысты.)

Тæтæрхъан. Цы хабар у? (*Хансиат стырныдта Тæтæрхъаны ныхасмæ амæ архайд.*)

Хъамболат (*æнкъардай*). Сцин кæн, Тæтæрхъан, дæ фыдбылыз кæй хуыдтай, уыдонæй ну амард, аннæ дæр хуыздæр нæу... Рухсаг у, Хансиат, дæ ныхас сæххæст кодтай, адæмы æхсæнæй сæнхъызын кодтай стыр диссæгтæ!..

Æмбæрзæн.

ЦЫППЕРӘМ НЫВ

<ДЫККАГ ХАБАР>

Хәхбәстә сценәйы амонән. Рахизырдыгәй галнуырдаем зулаив
бәрзонд кьәдзәх. Комкоммә рәбынәй ләгәт, ләгәты раз дагъ,
дагъмә рахизырдыгәй уәгъд әрбацәуән, галнуырдыгәй даргъ –
бынмә карст айнаг, фәлә дзы сбырәнтә ис. Айнаг йәхи амонь,
зынгә нә кәны. Кьәдзәхыл уәләмә схизән.

Дагъы астау бәрз бәлас.

I.

Фиййау *(рахизырдыгәй арбацыд, йә уалә ныматы кьарит, цухъхъ-
айы харрагъ, әнә станхъ хьама, йә фәсфон зәхәрд ирон дамбаца, хызын.
Зары, йә дзаумата ауындзы).*

Мыггагәй мә ма фәрс, –
Уәздан ләг нә дән;
Мә хуызмә мын ма кәс, –
Нә бәззын чызгән.
Мә хәдон – четәнәй,
Мә куырәт – кәттаг,
Мә цухъхъа – цьәх тынәй –
Нәхи хохбәстаг.

Цогъс, цогъс! Гәбәр рагъ! *(Дурта ахсы. Кардзын систа.)* А кәрд-
зын мын әнә ахуйәнәй мә хьуыр халдзән. Фиййауы, дам, куы
бафәнды, уәд йә нәл сәгъы дәр радуцы. Мән ныртәккә нә
фәнды? Әхсырәнхьәл кьәдзәхы тигъ дәр ма радужин, фәлә дзы
мә кьухты туджы йедтәмә цы әрләдәрсдзән? Нәл сәгъән дупән
ис! Гье, кәнодә фыццалжыдәр уый чи загъта, уымән йә дзых бамыр
уа! Цәй, а кәрдзын ацы ләгәты дзуарән фәлдыст... нә, фәлә әхцон
фод. Мә разы куыд ис, уый разы дәр афтә ис, әмә йә ну әрдәг мән,

инна та уый. (*Хары, йа русыл фажацид.*) Еллах! Фарон кәй счын, ахәм у. (*Зары.*)

Фиййауән – уәләфтау,
Хәлынху, хызын,
Йә кьәбәр – әнәвгьау, –
Йә куыст нәу уәд зын.

Кәй хьәуын, цәмән мыл бамәт кәна мә нард әфсин? Исты йә хьәбул, миййаг, куы нә дән. (*Зары.*) «Елгъыстәй, уәд надәй цы нә бавзәрстон! Уәддәрну «дә-да-дәй» куы ныщәлхь ластон!» Магуыры зәрдә фынтәй дзәбәх. Уәдә уыцы Асиаты цы рәсугьд хонынц! Әмә у, әвәццәгән, уәдә йыл ләшпутә сә кәрәдзи цәмән тонынц? Гьәй-джиди! Уый хьазты фен, уымә асимдтытә, акәф-тытә кән! Хәрзаг былатә сысчылатә кәнид, сәр иннәрдәм азилид әмә зәгьид (*фәзмы йә*): «Фу, кәйдәр фиййауы тәф кәлы!» «Тәф!» – цыма фиййау смаджи йедтәмә цы кәны. (*Зары.*)

Йә бонәй уа зәрдә! –
Куыд хивәнд у, куы!
Зәгь-ма йын: әвзәр дә!
Уырны йә бәгуы.
Бон хурмә нывәнды
Рәсугьд хуры тын.
Әхсәв әй әрфәнды
Мәймә хәтын.

Кәмәй фыддәр дән?.. Йә мәкьуыстәг ын әрәлвәстытә кәнин... Хәрзаг зәгьид: «Мә цонг мын сәттут». Ох-ох-ох-ох! (*Кафы.*) Гьә, уәдә, Асиат, иннәрдәм дәр!.. Дзәбәх ләшпуты, ай-гьай, уарздән, фәлә хьуамә мән дәр бауарза. Кәмәй фыддәр дән! Фәләуу, уәры-ккафон хьаматәй әмә рәтгәй мәхи әрцаразон. (*Зары.*)

Кәй барвитон кураг?
Кәй та равдәлә?
Цәй магуыр дә, нунәг,
Дә мад амәлә!

Рухсаг уа Кьоста, – йә ныхәстә цыма мә цармә гәсгә ныф-фыста. (*Еранкьард.*) Уәууа, мә фос быләй куы хауынц. Цогьс! Дә хицауы мәрдтә дә бахәрой! (*Разгьордта.*)

Галиуырдыгәй дагьмә бына́й схызтысты дыууә цуаноны – Пупә әмә Хадзымәт.

II.

Пупә. Әри дә кьух, дә кьахәварән әрыстар... Гьа, фәуәлә стәм.

Хадзымәт. Фәзәрәнд дын дән, Пупә, уыййедтәмә мын ахәм рәтты әххуыс хьуыди, цы? Знаг амәләд, әз дын дә чындзхәсджытән тохьхьыл сычһи куы нә амарон!

Пупә. Фидауджытә уал нын фронт арфәйаг.

Хадзымәт. Хуыцауы куы фәнда, уәд фәуыдызсты. Ләгән йә хардз цы уа, уымән ын тас нәу.

Пупә. Уый дәр у.

Хадзымәт. Әндәраз әрәгвәззәг, нәхи айвазәм, зәгьгә, апы кьәдзәхтыл Тьепуимә схызтыстәм. Уәлә уыцы уәлбыл куы фәстәм, уәд нә разәй ну сычһи фәгәпп ласта. Әнхъәл дзы нә уыдыстәм әмә ницы сарәхстыстәм. Чысыл уәлдәр куы суадыстәм, уәд кәсәм, әмә нә дәлеты әрбатәхы. Әрәхстам әй әмә, цыма йә сәр атылдта, уыйау мәм фәкаст. Фәстәдәр дзы туджы згъәлән ссартам. Фәлә мә Тьепу баууәндын кодта, йә ну сыкьа зәбуләй ахаста, зәгьгә. Аббадәм.

Пупә. Мәнә кәйдәр фиййауы фәлыст.

Хадзымәт. Днссаг, әмә йәхәдаг кәдәм ахьырмаг? Цәй, ардәм әй хьәуы.

Пупә. Дә сычһи цы фәци?

Хадзымәт. Цы дзырдаг у, фәлә йә нывы охыл дзурын. Бон-изәрмә фәзылдыстәм әмә та нә цыд ауылты фәци; куыддәр апы уәлвәзмә әркастыстәм, афтә дзы сычһиты рәгьау сыстад. Әрәх-стытә кодтам, әмә дзы ну азда. Бацыдыстәм – әмә нәхи сычһи, йә сы зәбул, ногаст... Ләгән йә хардз цы уа, уымән ын тас нәу.

Пупә. Табу хуыцауән. Кәс, кәс, дәлә дугь. Гьей, гьей! Бамбәх-сәм, әмә нә худәгәй амара. *(Әмбәхыңың.)*

III.

Фиййау (*кафгайæ йæ чыылдым æрбахаста*). Уæд та, ма хызын, ды фæу Асиат, æз дæ цуры рæсугъд кæсгон кафт акæнон.

Хадзымæт (*бакафыд фиййаумæ*). Æз, æз – Асиат!

Фиййау (*исдугмæ сагъдау аздад, хъамайы сарыл фæхæцъид*). Хуыцауы-стæн, ма кæ!..

Хадзымæт æмæ Пупæ хуцынц.

Хадзымæт. Дæ хорзæхæй, гæрзтæм ма бавнал. Цæй хъæлдзæг дæ, фиййау, æхсыры заман куы нæ у?

Фиййау. Искæйтау гуыбынмæгæс нæ дæн. Фæлæ сыхах чи стут? Цæмæн мæм æрбахъуызыдыстут?

Пупæ. Уæдæмæ нæм ды цæмæн æрбакафыдтæ? Мах ам дæ агъоммæ лæууыдыстæм.

Фиййау (*хызын бахоста*). Ау, æмæ уæдæ æз ам сыхахæй раздæр кæд нæ уыдтæн, уæд ма «заявкæ» цы ми кæны ам?

Хадзымæт. Цæй, цæй, амæттаг дын уæнт бæласæй, дагъæй, лæгæтæй. Исты хабæртгæ нын адзур. Абадæм уал, Пупæ.

Фиййау. Хабæртгæ кæм ис, уырдыгæй сыхах цæут. Къæдзæхы цъушпыл ам мæнмæ цæй хабар ис?

Пупæ. Исты худæджы ныхæстæ нын акæн, æмæ дын æз Асиаты ратдзынæн.

Фиййау. Кæуын кæмæ фæцæуы, хуцынмæ уый фæбæллы. Æвæц-цæгæн, Асиат искæй дæттæйæ куы уалд, уæд ын афонмæ фистæг бæлццæттæ йæ уадулты сырх йæ риутæй сластанккой.

Хадзымæт. Уый та цæй фистæг бæлццæттæ сты?

Фиййау. Сывæллæтты йедтæмæ фистæгæй чи хаты?

Пупæ. Цæй бæлвырдтæ йæ зоны? Уый – быдираг хъал чызг, ды – хохаг фиййау.

Фиййау. Кой дардыл хъуысы.

Хадзымæт. Æмæ дзы уагæры цы койтæ арыхъуыстай?

Фиййау (*фамæсты*). Æлпын фиййауæн ницы æнхъæл стут, æмæ уанцон нæу!

Хадзымæт. Ау! Уый та куыд? Не 'ппæты дарæг дæр фиййау куы у.

Пупæ. Ёнхъæл дын стæм æмæ дæ уымæн фæрсæм: сыхаг хъæуæй йæм курджытæ бацыд æви нæ, уæдæ?

Фиййау. Скъæфджытæ куы нæ уанккой.

Пупæ. Сыхаг хъæуæй?

Фиййау. Цы хъæуæй, уый нæ зонын, фæлæ йæм хъавдæуы, уый фехъуыстон.

Пупæ. Фыравдæлонæй дæ фыны федтай уыцы хабар?

Фиййау. Сымахæн исты чи дзуры, уый дæр сымах хуызæн. Уæдæмæ фыдæвдæлон сымах стут, фæзы мæлынаг бар кæй ис, æмæ йæ мард хохмæ чи хæссы.

Хадзымæт. Ам мæлдзыстæм?

Фиййау. Ай-гъай. Къостайы ныхас нæ зонут? «Цуанон лæг мæртæм хæстагдæр цæры, йæ мард та уæлмæртæм нæ хæццæ кæны!»

Хадзымæт. Амбылдта нæ, Пупæ. Цом, ай цы бæсты ахатт, уыдон зонд æмæ хин чи æрæмбырд кодта, ахæм у.

Пупæ. Ёфхæрынмæ дæ нæ хъавыдтæн, фæлæ дис кæнын, нырма сæумæ куы у, уæд дын хабар чи фехъусын кодта?

Фиййау. Гъемæ фыццаг ахъуыды хъæуы, уыйфæстæ та зæгъын.

Хадзымæт. Гъы, дæ хорзæхæй?

Фиййау. «Гъы», дæ хæраг айнаджы сæрты тигъмæ куы цæуа, уæд уый фæрæвдз кæнынæн дзур.

Хадзымæт. Гъе, дæ мард фесæфа!

Фиййау. Мæнæн уымæй тас нæу. Фæлæ дæ мард дæуæн сæфдзæн, кæд искуы зæйы бын ныууай, уæд.

Пупæ. Скъæфджыты хабар дæм чи схаста, уый ма мын куы загътаис.

Фиййау. Ме 'мбал тæккæ дысон схæццæ хъæуæй. Фæндагыл къорд барджытыл сæмбæлд. Иуы сæ зыдта, æмæ йын уый дзырата, Асиаты курынмæ, дам, цæуæм. Курагæн та, дам, æгæр лæппу адæм уыдысты, стæй æгæр бирæ.

Пупæ. Цас уыдысты?

Фиййау. Фынддæсы бæрц.

Пупæ. Де 'мбалы лымæн чи уыд, кæмæй уыд?

Фиййау. Къипыраты Бибо. *(Фæхъуыды кодта.)* Ённу мын æй комæзоджы 'рдæм ма бамбарут.

Хадзымæт. Ма тæрс.

Фиййау. Уæд та комдзог дæр цауын, скъæфæгæй æнаддæр мын ницы и. Сæ мыггаг сыскъуийæд.

Пупæ исдугмæ фæджих, стæй Хадзымæтмæ бакаст.

Хадзымæт. Скъæфджытæ сты, уый бæлвырдæй кæй дзурыс, уый дын уæддæр у æвдæлоны ныхас.

Пупæ (*гуырысхойæ*). Нæ зонын, уæллæ-гъи. Махонтæ æхсæзæй фылдæр не сты. Къипыраты Бибо кæм уа, уыцы бал хæрзагæй нæ уыздæн. Саламджеринмæ та æрхорд сты.

Хадзымæт. Цом, дзæгъæл гуырысхотæ ныууадз! Комы цауджытæй фылдæр цы и? Барджытæ нукуы бану вæййынц. Фиййау, изæры нæ фысым ды дæ. Кæд Æфсатийы хорзæхыл æмбæлд фом, уæд дæ мах, на, – уæд та ды мах фен хорз!

Фиййау. Разы. Уазæг – хуыцауы уазæг!

Хадзымæт. Дæхи куы æруагътай, Пупæ? Цом, ам лæууынаг пайда нæй. (*Фиййауан.*) Асиатæй та дæм исты хабар куы уа, уæд нын-иу æй хъусын кæн. Де ’ууæлтæм гæсгæ, телæй дæсны дæ, æмæ нæм-иу æй ныкъкъуыр. (*Афаст уалæмæ.*)

Фиййау. Фыравадалонæй уæддæр исты æрхъуыды кæндзынæн. Цогъс! (*Рацъд.*)

IV.

Пупæ. Кæдæм цон? Фæстæмæ æви размæ? Æгомæг къæдзæх, ды ме ’вдисæн, дæуæн зæгъын мæ ныхас. Æрдæбон, ацы дагъæй акæсгæйæ, дуне йæ мидбылты хуат, уыди рæсугъд, мæ зæрдæ уыди рухс, фæлæ мыл ныр дуне баталынг... Цы кæнон, мæ дуне, мæ уарзон, мæ хуры хай, Асиат? Цы кæнон, кæд дæм афонмæ бирæгъты ныхтæ бахæццæ сты æмæ дæ æнаккæгтæ портитæй хъазынц? Дæ уаты æвзистæй арæзт сыгътийы сыкбайæ рагъæн цæмæй уыданд, уый дæ фæндыд, æмæ дын ныронг уый мæ къухы нæма бафтыд. Зæрдæ та дын уæвгæ сæвæрдтон, уый æнæбары ам дæн. Æгомæг къæдзæх, ды ме ’вдисæн, кæд исчи Асиатмæ йæ ныфс бахаста, кæд æй исчи бафхæрдта, сидзæры, – ссардзынæн æй, æмæ де ’фхæратытæй æнæист иу дæр нæ баззайдзæн. (*Хадзымæт æхситт кæны.*) Мæ уарзон, мæ дуне, Асиат, ныббар, кæд галиуырдæм фæдæн, миййаг. (*Рацъд.*)

Фиййау (*арбацызд*). Фиййау сармæ хæссинаг нал у. Адæм дæр куыддæртæ кæнын байдыдтой. Фæзмын сæ хъæуы. Мах та фийй-ауæй цы уынаем? Акæс уыдонмæ, сæхи хæхты тæфмæ сæ зардæйы дзæбæхæн дарынц. Райсом сын алы хæдзар дæр фысым; рæсугъддæр адæм се 'мбæлттæ. Афтамæй сæм, æвæццæгæн, фыстæ дæр нæй. Хъу-амæ магуыр цард дæр кæной... Уæддæр сæ хъуыдаг цæуы. Ныууад-зын хъæуы ацы фос. Æндæр исты куыст дæр базондзынаен. (*Адджих.*) Цогъс! Цогъс! Цæмæй фæтарстысты, цæ? Циу уый? Иу, дыууæ, æртæ... Уыгæрдæн нууылдæр барæгæй байдзаг. (*Тыбар-гыбур, чызджы цъахахст дард.*) Уый та сын циу? Цъахахст?.. Мæ фыстыл мын ма фæхæлæф кæнæнт. Арæшпын, уæд та ма цуанæттæ ам куы уанккой... Цон сæм... Нæ, фæлтау цон бынатмæ, кæд ма сирвæзон, уæд. Адон хуымæтæджы не сты. (*Фосырдам рауад, баздахт, цуанæттырдам фæцæуы, йæ дзууматæ айста.*) Ницыуал, æрбацауынц арæм. (*Чызджы цъахахст, хъар.*) Кæд ма цуанæтты сæййафин. (*Фæзылд, арамбæхст.*) Цы хабар у, уый ма бæлвырд куы базонин. (*Чызджы хъар хæстагдарæй.*)

V.

Саламджери (*адде*). Ма хъæр кæн, джауыр, айнагæй дæ æппа-рын!

Бибо. Арæм, мæнæ æвæджиау ран. (*Æрбазынд, айнагæй кæсы.*) Æмбал кæмæн нæй, уыцы хуыцау, мæнæ цы айнаг ис! Адæймаг арды-гæй ахауд, уæд, зæхмæ нæма ныххæццæ уæвгæйæ, фæздæг фестдзæн. Æрбадын-ма кæнут рæсугъд Асиаты дзуары бадаены. Арæм! (*Рауад.*)

Фиййау. Цуанæттæм тел цæвын хъæуы, – Асиаты раскъæфтæуыд. (*Рацызд.*)

Бибо. Рацу, рацу. Æгъгъæд нæ хурхæй мар! (*Æрбассыдта Асиаты, ехсæй йæм аравзыста.*)

Асиат. Гормон, Бибо, цал хатты дæ курын хæстæджы хатыр?!

Бибо. Цæй хатыр? Дæуæн хатыр хъæуы? Искуы ма сылгоймаг йæ цæсгом уыйбæрц суагъта? Куыд ма ратардтай уæ уатæй ма хистæр-тимæ?

Асиат. Мæ уд мæ бар кæй у, уый уын загътон, æндæр... уæхуыд-тæг мæ куы фарстат!

Бибо. Фарст! Æмæ дын чи загъта, дæ уд дæ бар у, уый? Фарсгæ та... не 'мбарыс, æфсоны фарст кæй фæкæнынц чызджы, уый? Хъуамæ мах уынаффæйыл цингæнтæ сразы уыдаис! Кæннод, куыд зонæм, уый федтай?

Саламджери. Æвæццæгæн мын Ханæджы-фырт æнхъæл уыдысты. *(Асиатмæ йæхи баласта.)* Рацу-ма ардæм.

Асиат. Хæстæг мæм ма цу!

Саламджери *(тыхæй йæ ахсы).* Рацу... ныхъхъæбыс мæ кæн.

Асиат *(нæ комы).* Мæ бындурыл, уый та куыд?

Бибо *(худы).* Куыд веййы, афтæ! Хъæбыс кæнын нæ зоныс? Дæ цæнгæ ма фæйнæрдæм акæ, стæй Саламджерийы дæ риуыл куы фенай, уæд сæ фæстæмæ æрбакæ. Бацамонæм дын?

Асиат. Цæмæн мæ хынджылæг кæныс?

Бибо. Æз? Мур дæр нæ! Хынджылæгтаг дæхи дæхæдæг фæкод-тай, уæ уаты хъал дзырдаты куы схæццæтæ, уæд. Мукара, рауай, хъæбыс кæнын ын бацамонæм.

Мукара. Цы кæнут? Мæ хойаджы мын цæмæн хъыг дарут? *(Бибо Асиаты цонг айвæста. Саламджери Асиатмæ æрбацæйцæд.)* Бибо, æгъдау чысыл! Иудадзыг тыхы фæндагыл ма ацæуæм. Цыдæриддæр маст нæ кæд ис, уæддæр не знаг Асиат нæ къухы кæм бафтыд, уым фæу-ромæм нæхи. Баууæндын æй кæнæм нæхиуыл. Зæрдæ фæсæттынаг дæс цæфæй ну лæгъз ныхас хуыздæр у.

Саламджери. Аразгæ ныхæстимæ лымæн нæ дæн, æнцæд уæд, кæннод æй нæмгæ кæнын.

Мукара. Саламджери, æз дæр уе 'хсæн кæм дæн, уым курын, æмæ мæ ныхасæн дæр уæд бынат. Асиат, ацы æмгæртты фыццаг ды бафхæртай; ныр та уыдон дæу бафхæртой. Æфхæрддзинатæ уат-уат ацонт, фæлæ ма дзы уымæй фæстæмæ цы и хъуыддагæй, уый дæхицæн æгæр æнад ма кæн. Не 'мгар Саламджерийы нын дæхицæн хæрам ма кæн.

Бибо. Афтæ æнхъæлыс, æмæ мæнæн мæ зæрдæ итгæг рухс у? Цы 'нхъæл дæ, мæ хæстæгдзинад фæрох кодтон? Фæлæ мæ æнæ дзуапхæй кæй рарвыстай, уый мын хъыг уыд æмæ де знæгты фарс ныллæуыд-тæн. Зындзинадæй фæстæмæ мыл дзы цы бахæцыд, уый мын хæрам уæд. Сабыр дæхи дар æмæ мах дæр хурхæй ма мар.

Саламджери. Ма басабыр уад æмæ искæй мæтæй амарæд. Æз лæгъстæ ахуыр никамæн дæн.

Асиат (*джихай базид*). Æнцад мæ куы уадзиккат, уад æз бæргæ æгæр сабыр дæр ма дæн. Цавæр сабырдынад уæ хъæуы?

Саламджери. Дзургæ къаддæр кæн, хъусгæ – фылдæр. Дæ дзыхыл æнцад куы хæцыданс, уад афонмæ дæр ма дæ хонмæ уæ уаты къуымы æнцад бадиккат.

Асиат. Чи дæ? Мæн ахуыр кæнынмæ дæ цы хъуыдаг ис?

Саламджери. Æз дæн прон лæг, прон æгъдауыл хæцæг.

Асиат. Æмæ уадæ, чызджытæй сæ дзыхтыл чи нæ хæца, уыдон се 'ппæт скъæфгæ кæндзынæ?

Саламджери. Скъæфджытæ сæ уыздæн. Не 'мбæлы сылгоймагæн йæ цæсгом суадзын.

Бибо. Сылгоймаг æфсармæй фидауы. Цы фæндараст дзы фæци Хансиат йæ къæйныхæй? Исдугмæ уыд, æмæ йæхи Касалатæй исыныл бахъардта, уыйфæстæ дæр йæ уд æрдуийæ нарагдæр скодта. Ныр та... (*Асиат ам фæкаст.*) Цы дзы ссардта?

Асиат. Цы ныр та?..

Мукара (*Бибойан «ма зæгъ», зæгъгæ, амонь*). Ныр дæр цас амонджындæр у.

Бибо. О!

Асиат. Мукара, цы мын æй æмбæхсут? Цы уæлдай ма мын у? (*Мукарама.*) Дæ мад æмæ дæ фыды хатыр бакæн æмæ мын зæгъ, цы кодта мæ иунæг хо?

Мукара. Тобæ зæгъ! Æз ын ницыуал базыдтон. Цыма Касалы-фырт дæр скъæфынмæ бацыд.

Асиат. Æмæ исты бафтыд йæ къухы?

Саламджери. Нæ бафтадæн! Сымахæн цы сахъ æфсымæртæ ис, уымæй!

Асиат. Аскъæфта йæ уадæ, Мукара? Уæ, мæ магуыр, ме 'фхæрд, æнамонд иунæг хо! (*Кæуы.*)

Саламджери. Нæ уынаффæ цию, Бибо?

Бибо. Æнæ изæр нын ардыгæй цæуæн нæй. Изæры та нæ фысым пæттæ, æмæ хъæумæ нæхи ныйисдзыстæм.

Саламджери. Хорз уадæ. Æрфысым кæнæм ам. (*Асиатан.*) Ма хъæр кæн!

Асиат. Зæххон адамæй мае фарс ничиуал у. Æгомьг къæдзæх, де уазæг кæнын мæхи! (*Баницой кодта къæдзæхыл.*)

Мукара. Асиат, дæхи мауал æфхæр. Цы æрцыд, уый æрцыд. Хуыцауы цы фæнда, уый хорз.

Асиат (*фæхъус*). Æмæ, цы 'рцыд, уый мын цæуылнæ хъæр кæнут? Цы йæ сусæг кæнут?

Бибо, Мукара æмæ Саламджери фæкъорд сты.

Мукара (*сусагай*). Цы йын зæгъæм?

Асиат сæм байхъуыста.

Бибо. Зæгъæм ын æй.

Саламджери. Ничи амæлы, цы йын æй æмбæхсут?

Асиат (*арбауад сæм*). Амард! Хансиатæй зæгъут, и? Чи амард? Хансиат? Цæйут-ма!

Саламджери. Æнцад!

Бибо. Ничи амард! Хансиаты Касалы-фырт хаста, æмæ талын-джы уæ былæй ахауд. Йæ удæн тас нæу!

Асиат. Уæ, фæндараст ма фæуат, мах чи байсæфта! Уæ, мае бындур куыд ныззылд, цы ма кæнын мае цардæй? (*Гæ сарыхъуынтæм фæлæбурдта ама былъфдаæм азгъордта.*)

Бибо. Хæц! Хæц!..

Мукара (*ацахста Асиаты*). Кæдæм, кæ?

Асиат. Суадз мае, мае уд мае бар у, æмæ нал цæрын!

Саламджери. Æмæ æз та? Дæ уд мае бар дæр у ныр!

Мукара. Бибо, Саламджери, курын уæ, æмæ мае æнæ сымах Асиатимæ æрмæст дыууæ ныхасы бауадзут.

Бибо. Хорз.

Бибо æмæ Саламджери ацыдысты.

Мукара. Асиат, ницы дын дæн: нæ хæстæг, нæ æввахс. Зонгæ дæр мае нæ кæныс, фæлæ дæ сагъæстæй мае зæрдæ фæрыст æмæ дын ну уынаффæ зæгъын. Де знæгты 'хсæн дæ æмæ дæхиуыл фидар хæц. Кæуынаг дæр, зарынаг дæр нырма бонтæ уыздæн. Фенцай!

Асиат. Бæлвырд хабар мын зæгъ Хансиатæй.

Саламджери. Мукара! Бибо дæм дзуры! (*Рацайцызд Мукара, Асиат йæ фæдыл; Саламджери Асиаты урæмы.*) Ды лæуу, дæумæ ничи дзуры!

Асиат. Мукара! Дæ ныхæстæм гæсгæ дын маен ам ныуадзын худинаг у!

Мукара (*ныллаууы, аджих, йа кѳухта файнардам акодта*). Мә бон... Ныртәккә фәстәмә фездәхдзынән.

Асиат. Гәды стут, гәдыййә мә сайут!

Саламджери (*Асиаты йа кѳабазай арбаппарста*.) Рапу, дә бынат зон! Ферох кән дә хәстәджыты, ацы сахат әз дәуән мад дәр, фыд дәр, хо дәр. Рәвдау мә!

Асиат. Цәсгом дын куы уанд, уәд мә хойы марды уәлхѳус ахәм ныхәстә нә кәнис.

Саламджери. Чи дын загъта? Афонмә Касалы-фыртимә уарзон зарджытә кәнынц.

Асиат. Йә тәригъәд фәфид, кәд ыл гәдыныхәстә цәмән мысыс!

Саламджери (*йахи йам ласы, уый та дзы йахи хѳахъхъаны*.) Зон, кәд тызмаг мәхи дарын, уәддәр дәм мәсты нә дән: уарзонмә мәстыгәнән нәй. Дә уындәй не 'фсәдын! Чысыл иуран фәләуу!

Асиат. Хәстәг мәм ма цу!

Саламджери. Цәуылнә? Уәдә ма дә цәмән рахастон? Мәсты мәм ма кән, кәй дә бафхәратон, уый тыххәй. Уарзондзинады охыл уыд уый.

Асиат. Дә зонд куы әххәсид әмә әцәг куы уарзис, уәд афтә нә бакодтанс.

Саламджери. Сывәллонәй нырмә хуыздәр ницәуыл ахуыр дән. Ме скѳәфындзинад сабатизәры халыввәтәй райдытон. Афтемәй дәумә әрхәццә дән. Ныр әй ныууаддзынән, әрмәст мә уарз. (*Әвналы йам*.)

Асиат. Дард ләуу, әдзәсгом! (*Хъылыцыхъо схизаны сзынд*). Рахастай мә, уәд афонмә фысыммә цәуылнә дә?

Саламджери. Ацы ранәй хуыздәр фысым кәм ссардзыстәм? Нәуу, бәлас, хәхтә, ләгәт, ләгәты дзуар, нә уарзондзинадән әвдисән чи уыздән. Баркаддәр ма ран куыд вәййы? Фысыммә әмгъуыд мән нә фәнды – хъуамә мә фәндон уа.

Асиат. Фосәй дәуәй цы хъауджыдәр ис? Ённу фос дәуәй уәздандәр сты. Зон, әз дәуәй фәхудинадгы бәсты мә зәрлә мә рнуәй ратондзынән.

VI.

ХЪЫЛЦЫХЪО (*хъамайы сарыл хæцы*). Цы фыцыс, ма туг? Æддæмæ тырныс? Ныртæккæ дын фæндагтæ уызæн, фæлæуу!

Саламджери. Цы?! Мæнæй худинаг фæуыздына? Банцай! Фысыммæ ма бæлл, уырдыгæй дæр нæ аирвæздына. Мæлæты сæ æфсымæртæ куы нæ æрбалæудзæн дæ фæстæ!

ХЪЫЛЦЫХЪО. Раст, раст! Фæлæ ма дæм бакæсон!

Асиат. Мæхи амарынаг мын æфсымæр нæ хъæуы. Худинаджы бæсты – мæлæт!

Саламджери. Кæм ис, кæм, худинаг, рацу-ма. (*Ахсы йæ.*)

Асиат йæхи атыдта, йæ хъама йын фелвæста æмæ дзы йæхи æрцæйцафта, фæлæ йæ Саламджери ацахста, байста йын йæ хъама.

Саламджери. Æрра ма у! (*Хъама аппæрста, ацахста та йæ. Асиат йæхи ратыдта æмæ йын йæ 'хсарфарс ныццафта.*)

Саламджери. У, джауыр! Дæуæн цы хъæуы, уый æз зонын: лæппутæн дæ хынджылæгмæ ратдынаг! Бибо, Мукара, ардæм! (*Бибо, Мукара арбауадысты.*)

Хæц, Бибо, æрфистæг æй кæнут! Мукара, адзур кæстæртæм.

Мукара рацыд. Уæле цуанæгтæ æрзындысты.

Бибо (*хæцы Асиатыл*). Куыд вæййы, уый нæ зонын æмæ... (*Пæ 'гънаджытам ын бавналдта.*)

ХЪЫЛЦЫХЪО. Уый зонын дæ нæ хъæуы, куыдзы хыбыл, Бибо! (*Ацахста Саламджерийы.*)

VII.

Пупæ (*аргæт кодта*). Суадзут æй, хъамылы хуытæ! Фаджыс куы уе змæнтинаг! (*Бибойы амардта.*)

Хадзымæт (*Мукараитæм хъæр каны*). Хъылцыхъо йæ хойы байста, скъæфæг чи у, – уæхи айсут!

ХЪЫЛЦЫХЪО. Саламджери дæ ды, нæ?

Пупæ. Гъеуый у Саламджери? (*Фалæбурдта йæм.*)

Саламджери (*сызмалыд*). Æз, ма фыдыстæн, æз!.. Бибо!

Пупæ. Змæлгæ ма кæ, сидзæр хоты æхсæн нæ дæ! (*Æрбырста йæ.*)
Бибойы фæндагыл ацæудзынæ ды дæр!

Асиат. Ацы лэгаты дзуар адон чыизидзинадтæм кæсын нæ бафараздæн, уый мæ уырныдта. Уæ, Хъыалцыхъо! (*Хъыалцыхъойыл бахауд.*)

Хъыалцыхъо. Тæрхон ацы налатæн, тæрхон, мæгуыр сидзарты чи фæцагъта, уымæн, тæрхон, адæймаджы ном фосы номæй чыизидæр чи скодта, уымæн, тæрхон Лакаты Саламджерийæн. Цы зæгъыс, Хадзымæт?

Хадзымæт. Хатыр.

Хъыалцыхъо. Асиат?

Асиат. Хатыр!

Хъыалцыхъо. Цы зæгъыс, кæстæр!

Фиййау. Мæлæт худинагтæнæгæн, былæй йæ аппарут!

Пупæ.

Хъыалцыхъо. Разы (*Былæй йæ аппарыц.*)

Хъыалцыхъо. Пупæ, мæнæ дын мæ хо, хайыр ут. Хæц!

Пупæ Асиаты йæ дæларм æрбакодта. Хадзымæт æмæ фиййау рацыдысты.

Хъыалцыхъо. Ацы джауырты чыизи тут саумæры ахъарата. Рæсугд дидинæг, малусæг сзайæд уырдыгæй, уæ уарзондзинадæн, уæ цардуалдзæгæн йæ рæсугд нысан чи уа! (*Рацуд.*)

VIII.

Асиат (*хъабыс каны*). Цæй бирæ фыдæбон федтон ацы сахатмæ бæлгæйæ! Цал æфхæрдæ, цал зыны... Фæлæ мæ ныр куы айрох сты, Пупæ!

Пупæ. Ацы амонды аккаг æз нæ дæн, фæлæ ды, кæд куыд зæгъыс, æцæг афтæ дæ, уæд дæ амонд дæхæдæг лæгдыхæй ссартай.

Æмбæрзæн.

1921 аз.

ХАЗБИ (ÆРТÆНЫВОН ХАБАР)

ХАБАР ÆВДИСДЖЫТÆ

Ислам – бæрзонд урсачтæ лæг, 85-аздыд.

Тæтæрхъан
Тхост
Астархан } зæронд лæгтæ.

Хазби – бæрзонд, хæрзконд лæг, мыдхуыз зачътæ, цыбыр æлвыд, 45-аздыд.

Хъæссæй – 43-аздыд.

Цорæ – 40-аздыд.

Солым – 40-аздыд.

Хъæвдын – 78-аздыд.

Бийы-фырт – Хазбийы пахъхъан.

Секъа – Бийы-фырты æмбал.

Агуыбечыр
Мæхæмæт
Сослæнбег } Хазбийы уарзон адæм.

Хабыдз.

Нана – Хазбийы мад, сыгъдæгзæрдæ зæронд ус, хæрзконд, айдагъ сæрбæттæны, 70-аздыд.

Ханиффæ – Хазбийы ус.

Госга
Сæниат } Хазбийы хотæ.

Нæрвнамаг.

Гасбол – йæ сæр чи дасы, уый.

Дыууæ лæппуйы – хъулæй чи хъазы, уыдон.

Саламджери – кæстæртæй ну.

Æртæ лæппуйы – бæхтæм чи фæцауы, уыдон.

Ноджыдæр кæстæртæ – мысанæхсджыты цур чи лæууы, уыдон.

Иу лæппу.

Дыккаг лæппу.

Дыууæ лæппуйы – уырдыг чи лæууы, уыдон.

Тузар – куырттаты фæдисон.

Иу лæг.

Капитан.

Созырыхъо.

Адæм, салдæттæ, афицертæ.

 ФЫЦЦАГ НЫВ

Ныхасы цахгарма ныллаг сис, йа рабын бадаг дурта. Рахизырдыгай барзонд сис, цахгарма сисмә нә хәццә кәны. Се 'хәән уынг зыны. Галиуырдыгай, кәсджытам хәстаг – дурта. Сә рабын – цыргъанән цалх. Ком-комма сисы сарты зының хәжтә ама кьуыбыртә. Хаттай-хатт цахгарма сисы фастаты устытә ама чызджытә донма цаугайә фазының. Ныхасы чи исты амайы, чи сар дасы, цыргъанджытә ныхас кәның.

I.

Сосләнбег. Хәснаг, хәснаг кәнын әз. Сдаудзынән әз апы кард, әмә кәд әрду алыг кәна, уәд мын райсом тошпыхос нәмынмә рацу.

Мәхәмәт. Разы! Ды нә, фәлә нә хьәуы йе 'ппәты дәр нәй, кард афтә чи сдауа, ахәм.

Сосләнбег. Хәснаг кәныныл разы дә?

Мәхәмәт. Дән! Мә дзырд – мә фидар.

Сосләнбег (*кард дауы*). Әууәндын.

Нәрвылнамджытә.

Цорә. Әрнәм! Де уәнгтыл уәләмә схәц, – арызгьәлдысты дын... Тыхджын! (*Нәрвылнамаг нәрв афцафтә кодта*). Әлләх, әлләх! Кәдәм мә цәгдыс? Хьуыләг дын куы нә дән! Нәрвмә 'ввахс-ну тыхджын әрәнцәй, – уәд нә дыууәйән дәр әнцондәр уызән.

Нәрвнәмәг. Нә, нә! Бауадз мә! Базонай, и, ме уәнгты хабар.

Цорә. Нәм уәдә, нәм! Тагьд дон фурды не 'ййафы. Искуы дә фәллайынмә хьәуы.

Цыргъанджытә.

Мәхәмәт. Фәләуу-ма, фәләуу! Афтә нә! Дә кардыл афтә хәц. (*Карды ком уәләма саразта*). Әри әрду! (*Әрду цахгарма кардыл авары*.) Гьеныр дә кард цәхгәрмә сонт фәбырын кән, гьәйтт.

Сосләнбег. Ә-гьа, уәдә! Нәй? Әркәсут-ма йәм! (*Әркәстысты*.) Нәй?

Мәхәмәт. Нәй әмә нә уызән, уәллә-гьы, нә!

Сосләнбег. Уыздән, нә уыздән, уый мәт дәу цы ис? Әз дә райсом топныхос нәмынмә куы акәнон, уәд дәу әндәр цы мәт ис?

Мәхәмәт. Тынг тыхст нә дән уый тыххәй. Дә кьухы дәр нә бафтадән.

Сосләнбег. Фендзыстәм! Хәснаг әз кәм кәнын, уым мын мә бар мәхи уадз. Әрду куыд авәрон, уый мәхи хьуыддаг у. (*Әрду карды фарсты артасын кодта.*) Гьеныр кәсут!

Мәхәмәт. Ай-гьай! Изәрма уыцы әрдуйы куыст куы кәнай, уәд исчердәм, ай-гьай, кәндзән!

Сосләнбег. Хьыг мә ма дар! Кәсут! (*Кард фабырын кодта.*) Ис карды уәлә? Фенут!

Чидәртә. Алыг, алыг!

Мәхәмәт. Зәхмә әрхауд. Кәңәй алыг? Бацагурын уал әй хьәуы.

Сосләнбег. Бацагур! Фәлә пугәр әрду куы фәхиңән уа, уәд алыг у. Әнәхьәнәй әрдуйән зәхмә хауән нәй.

Чидәр (*зәхмә февналдта*). Мәнә гьеуый йе 'рдәг у, әнхьәлдән.

Чидәртә. Алыг, алыг.

Чидәртә. Алыг, алыг.

Сосләнбег. Нә алыг кәндзән «урс фәринк»! Кәд дә фәнды, топныхә дәр бавзарәм... Дәуән ног, мәнән рәхсәнтәй баст.

Мәхәмәт. Бавзарәм! (*Мысан аравардтой.*)

Цыргәнән цалхыл чидәртә хьамата дарыны. Дурыл чи бады, уыцы зарәд-тәй чи кьәцалта, чи халамарзән, сагой, ләдзәг амайы. Кьуымы чысыл ләп-путь кьорд хьалаба кәнынц хьулай хьазгайә. Фәхыл сты.

Иу ләппу. Хәрам ма кән, дурай дын дә сәр асәтдзынән.

Инна ләппу. Хуыцауыстән, ма кә! (Кәрәдзи нәмынц.)

Тәтархьан. Аңәут! Гуыбынниз уә бахәрәд! Ма хьәр кәнут! Бәстә срыг кодтой. (*Ләппутә алыгдысты.*)

Хабыдз (*сардасәг*). Фәңи дә сәр. Цу, цәхс әй. Мәкәрэзы хуызән дын әй ныссыгдәг кодтон. Цәхс әй әмә нәрвай әрнәм!

Гасбол (*йә сәр чи даста, уый*). Цәмән? Әнә нәрвай әрнәмгә сәр әхсыны дзыра нәй?

Хабыдз. Әз дыл цы фыдәбон скодтон, уый мын бафид, мә хур. Нәрвы мәнән дәр дыууә әрчыхор ис.

Цорæ. Æмбæлы, æмбæлы! Ноджы мæ нæрвнæмæг бафæллади...
Фезмæл, мæ хур, Гасбол!

Нæрвнæмæг. Бафæллайын дис у æви цы зæгъыс? Нæ, ды дæр
дæ тæнтæ айвæзтытæ кæндзынæ. Гъа, æгъгъæд уал дын у. *(Ныууагъта
нæрв.)*

Цорæ. Саг амар! *(Йæ 'рчыаг ивазы.)* Хорз æххуыс мын фæдæ!..
Гасбол, фезмæл, ахс дæ сæр, мæ хур, æмæ мын аххуыс кæн. Иннæбон
дзæбидырдзуан сфæнд кодтон æмæ дын сгуы ратдзынæн.

Гасбол. Æнæуый дæр мæ дзы мæ фаг фæуыдзæн, исты куы амар-
рат, уæд.

II

Æртæ лæппуы идагътимæ арбацауыны рахизырдыгæй.

Тхост. Кæдæм, лæппутæ?

Иу лæппу. Уызджыты бæхтæм, – цæутæ кæнынц уызджытæ.

Тхост. Чи уызджытæ сты?

Иу лæппу. Нæ зонын. Иу дзы хæрзнуæгджын у – афицер цыдæр
æй хонынц.

Тхост. Цæут, мæ хуртæ, уæдæ, цæут!

Тæтæрхъан *(сагой дзабæхтæ кæны).* Уый Хъæвдыны фырт у,
æнхъæлдæн. Чи у цымæ сæ уызæг? Цæй афицер у, цы ми сæм кæны?

Тхост. Мах дæр ын ницы зонæм, фæлæ йæ цыдæр уацхъуыдхæс-
сæг хонынц.

Тæтæрхъан. Амондхæссæг æй хуыцау фæкæнæд.

*Уызджы чызджытæ амæ устытæ гогонтæ амæ кбуыстилтимæ донмæ
фацауыны. Топпæхсджытай гафæх амæ хъæлаба цауы: «Нæ самбалд мыса-
ныл», «Самбалд», «Уадæ мысан цы фацы?»*

Сослæнбег. Фæлæуут, фæлæуут! Цы хъæлаба кæнут? Фенд зоны
хъуыддаг. Марадз, Саламджери, фен мысан, ардæм æй рахæсс уæд та!

Уынгæй арбазынд Солым. Хистартырдам бацыд.

III.

Солым. Тхост, Хъæвдынмæ дысон иу уазæг рахызт æмæ...

Чидæртæ. Гъæй, мæнæ хабар, байхъусут!

Иннатæ. Цы? Цы? Цы? Цы хабар у?

Æрбамбырд сты.

Солым. Дысон æнафоны Хъæвдыны хæдзары уазæг рахызт. Æфсæрмы, æнахуыр уазæг. Цæмæн æрбацыд æмæ йæ цы хъуыд, уый ныронг ничи зыдта. Ныр раныхас кодта. Хицæуттæй нæ хъæумæ цыдæр хабæрттæ æрхаста æмæ йæ хистæрты фенын фæнды. Цы уæ фæнды, уымæй уæ фарсы Хъæвдын. Æрбакаæна уæм йæ уазæджы æви нæ?

Тхост. Ныхасы хистæртæй ничи ис. Арвитын сæм хъæуы. Цу-ма, ну лæппу, ауай сæм. Саламджери, ауынаффæ кæн!

Саламджери лæппуйы сцæттæ кодта.

Тæтæрхъан. Кæцон у уазæг, Солым, бæрæг нæу? Цавæр у?

Солым. Хъæвдыны зонгæ у, дзæуджыхъæуккаг. Хицæутты раз вæййы. Уымæй фылдæр æз дæр ницы зонын.

Тæтæрхъан. Æмбæлы. Уалынмæ хистæртæ дæр æрæмбырд уыдысты. Кæд исты хабар у, уæд цы кæны, куы байхъусæм, уæд. Зæгъ сын, Солым, æмæ рацæуæнт!

Солым ацыди.

Саламджери. Зонут, кæмæн зæгъын хъæуы, уый?

Лæппутæй иу (*хъæуырдам касы*). Зонæм, зонæм, фæлæ дæлæ æнауы дæр бирæ адæм æрбацæуы.

Саламджери. Ницы кæны. Чи æрбацæуа, уыдон ам уыдысты. Хабар фехъусын кæнут сыхах.

Лæппутæ ацыдысты. Алырдыгæй адæм æмбырд кæнынц. Зæрæдтæй чи æрбацæуы, уымæн адæм сыстынц, «уæ ныхасы фарн», зæгъгæ, фæзæгъы, стæй йын кæм æмбæлы, уым сбады. Æрбацыд урсзачъæ зæронд лæг Ислам. Сыстадысты йын. Раарфæ кодта, сбадти.

IV.

Ислам. Фарн уæ ныхасы!

Се 'ппæт дæр. Фæрнæйдзаг у!

Ислам. Цы хабар у? Цæмæн нæ æмбырд кæны Хъæвдын? Ныртæккæ мæм сæ лæппу ныууад æмæ мын уый загъта.

Тхост. Чи йын цы зоны? Солым ныртæккæ ам уыдис æмæ нын уый нучысыл цыдæртæ адзырдта: уазæг у дзæуджыхъæуккаг, хицæутты раз чи ваййы, ахæм. Фæнды йæ нæ хъæуы хистæрты фенын. Солым мах фарста, æмæ мах дзырд радтам, хистæртæм та æрвиттæ акодтам.

Ислам. Æмæ хистæрты йедтæмæ нæ хъæуы ничи ис? Кæстæртæ, фæсдуар кæй фæкæнæм, ахæм сты? Кæннод фыдæлты дзырд: «Зонд кæстæрæй хистæры сæрыл нæу», загъгæ, никуы фехъуыстат?.. Солым уæ цæмæй фарста?

Тхост. Нæ уазæджы не 'хсæнмæ уадзæм æви нæ, уый базонын фæндыд Солаты.

Ислам (*ахъуыды кодта*). Уый та куыд? Чердыгон фарст у уый? Кæд искай хъуыдагæн хъæуæм, уæд мæнæ куы стæм, цæттæ. Цы йæ зæрды ис, цымæ, куы нæ йæ æрбауадзæм не 'хсæнмæ, уæд? Æнæ дзу-аппæй ацæуынмæ хъавы?

Тæтæрхъан. Фæстæмæ йæ фæд-йæ фæд афæндараст уызæн, æндæр ын цы 'нхъæл дæ?

Ислам. Ахæм пъагонджынтæ фæд хæссынмæ дæсны сты, уымæн сæ куы дарынц хицæуттæ. (*Рахизырдыгæй бирæ адæм æрбацæуы.*) Уый Хазби дæр куы 'рхæстæ, мæн ма мæт уыди, — ахæм уынаффæты йæ зонд бæззы.

V.

Астархан (*æрбацæуагæй*). Фарн уæ ныхасы! (*Карæдзийæн æгасцуйы загъынц.*)

Ислам. Ды дæр алыбон æгас цу, Хазби. Æгайтма дзæбæхæй æрцыдтæ. Цы фæдæ, цы хабар æрхастай?

Хазби. Хабæртгæ сыхахырдыгæй куы фесты. (*Галиуырдыгæй æрлаууыд.*)

Ислам. Нæ рамбырды тыххæй зæгъыс? Уый дæр базондзыстæм, фæлæ нын ды радзур, цы бадæ дæ балцæй? Зын дын уыданд, фæлæ дæ уæддæр арвыстам, цы кæнæм уæдæ, кæмæ бадзурæм, чи нæ цы зоны.

Хазби. Цы зонут, уый уын фæрнæй уæд. Æз мæ цыдыл фæсмон ницæмæй кæнын. Зын лæгæн кæрдзын æууилын дæр у, зынтай фылдæр цы ис. Æз арфæ кæнын, Ислам, сывахæн, нæ хистæртæн, уыцы хъуыддаг сбæрæг кæнын уæ кæй бафæндыд, уый тыххæй. Хъуыддаг афтæ уыди. Дзæуджыхъæуæй Дайраны коммæ ссæдз хъазахъхъаджы рараст Солæман-абырæджы ахсынмæ. Солæман дæр сæ базыдта æмæ сæ размæ бабадт. Хъазахъхъæ цæмæй зыдтой уый? Æнæгуырысхойæ сæ фæндаг дардтой æмæ Солæманы æмгæртты 'хсан фесты. Хæст сын бацайдагъ, æмæ хъазахъхъæй ну дæр нал аирвæзт. Æвæццæгæн, Солæманы 'рдыгæй дæр исчи фæцæф, æмæ сын фæдис сæ фæдрахастой суанг не 'фцæджы онг. Уырдыгæй дæлæмæ нал æруæндыдысты æмæ фыдбылыз Хъобаны æккой баргъæвтой. Æцæгзинадæй фæд æфцæгмæ ссыд, нудзæвгар махырдæм дæр æрбахызт, фæлæ уый-фæстæ сонт зылд комырдæм фæкодта æмæ быдырмæ афардаг. Ныр, мард чи фæци, уыдон хуыцауæй уыцы ну хæс дардтой æмæ йæ бафыстой. Солæман дæр йæ мæстытæ ссæуын кодта. Фæлæ бæллæх, Хъобан дзы фыдбылызы кæй ныссагъдысты, уый у. Хъиамæт уыздæн ныр ... додоймæ хъусын. Нырæй фæстæмæ та сæ цæвæг, сæ марæг Хъобан суыздысты.

Ныхъхъус сты, зæхмæ кæсынц.

Ислам. Фæды хабар сын нæ базонын кодтай?

Хазби. Тынг хорз, фæлæ кæм æууæндынц. А Хъæвдыны уазæгæн дæр æз ацы хъуыддаджы тыххæй æрцауын æнхæл дæн.

Тæтæрхъан. Мæ лымæн лæг! Сыгъдагæй дæр уый тыххæй. Цы йæ хъæуы уæдæ æндæр?

Ныхасы уавджыты 'хсан – уынар.

Солым. Уазджытæ æрбацæуынц, Тхост!

Тхост. Уазæг – хуыцауы уазæг.

Солым æрбацыд.

VI.

Солым. Хъавдын фæрнджын ныхасы фæрсы, йæ уазæджы уе 'хсæнмæ æрбакæна æви цы?

Ислам. Æгъдауæй не 'мбæлы уазæджы аздахын, тудджын куы уа, уæддæр. Рацæуæнт!

Иннæ зæрæдтæ дæр. Рацæуæнт! Рацæуæнт!

Тæтæрхъан. Хъавдыны фырнымд митæ!

VII.

Æрбацыдысты: Хъавдын – барзонд урсачъе лаг, йемæ Биайы-фырт, 40-аздыгд лаг, дастачъе, пъагонта, майдан, хардгæтæ суанг йæ цухъхъайы кæрæттыл дар ма, сæмæ Секъа.

Хъавдын. Салам алейкум!

Ныхас. Алейкум салам. *(Сыстадысты.)*

Хъавдын. Фарн уæ ныхасы уæд!

Ислам. Фæрнæйдзаг ут! Хæстæгдæр нæм цæуылнæ рацæут?

Хъавдын *(уазæгимæ хæстæгдæр æрбацыдысты).* Гъеуый уын мæ уазæг, хорз адам. Ныббарут, кæд искæйты сæ куыстæй фæцух кодтам, миййаг. Хабармæ байхъусын хорз у, чи зоны, æмæ ма фæфæсмон кæниккам. Мæ уазæг у, уырысы инæлары раз чи ваййы, ахæм, йæ ном Барысби, Биатæй йæ мыттаг. Уынут æй уæхуыдтæг, цинджын у, паддзахы цинæй – уæрандык. Рагæй æрæгмæ фыдбылызы йедтæмæ никæмæн ницы стæм. Нæ бон ницы уæвгæйæ махæн æмбал кæм ис?.. Барысби æрвыст у хицæуттæй, цæмæй зæгъа, æмæ мауал хъыг дарæм уырысы. Нæ арæн конд, уымæй дарддæр куыд ницæмæ 'внаæм, афтæ, нæдæр сæ фосмæ, нæдæр сæхимæ. Кæмæн цы кодтой, нубон цы хъазахъхъы ныццагътой, уыдон?

Тæтæрхъан. Аипп ма уæд мæ ныхас, фæлæ дæ ныхæстæ, Хъавдын, алы бон дæр хъусæм, кæд гæнæн ис, уæд нæ фæнды, дæ уазæг куы раныхас кæнид, уый.

Хъавдын. Разы. Æз æй уый тыххæй куы 'рбакодтон.

Биайы-фырт *(астæуай арлаууыд).* Мæнæн сымах хуызæн хистæрты цур дзурын дæр не 'мбæлы, кæстæр дæн, фæлæ мæ хицæуттæ кæм рарвыстой, уым уæм уæндын. *(Пæ ронæй гæххæтт рай-*

ста.) Мәнә мәм ацы пакет радтой әмә мын загътой: «Цу әмә Хьобанән фехъусын кән, хъыг дарынц уырысы, кәм сә арынц, уым сын сә фос исынц, марынц сә. Дайраны комы ссәдз хъазахъхъаджы амаратой, стыр Калакмә әнә 'фсәдтә цауын ничиуал уәнды. Зын-дзинад әмә фыдбылызы йедтәмә каджын паддзахән ирон адәм ницы сты. Загътой мын, цас сәм ис әфсәдтә, уый уын куыд базоннын кәнон, афтә. Дыууә мины джебогъджынтә, авд сотнәйы хъазахъхъ, фындләс сармадзанимә цыппар фондзыссәдз ләджы. Цас ләсныдзинад уызән уыйбәрц цәттә адәмы ныхмә нылләууын. Ныртәккә Абхадзы¹ уә зындзинад нә фәнды, әнхәл у, бамбардзыстут хъуыдаг әмә йәм байхъусдзыстут. Куы смәсты уа, уәд уыл нә бацауарддзән. Цы хъәу әмә цы галуан нә ныппырх кодта, ахәм нал баззад. Мәнән дәр мә дзыллә стут, уымәй фәстәмә, хәстәджытә дәр мын ис уе 'хсән. Курын уә, әмә быцауы фәнд ма скәнут. Әз цы әфсәдтә әмә гәрзтә уынын, уыдонимә зын у быцау кәнын. Ма сфәнд кәнут. Курын уә хуыцауәй курәгау.

Фәхъус сты.

Ислам. Бузныг, хорз уазәг. Бузныг дә ныхәстәй. Арфә дын кәнын әз, әгайтма дә нә дзәбәхдзинад фәнды, әгайтма нын базоннын кодтай Абхадзән йә тых, йә ныфс, йә гәрзты хорздзинад. Бузныг, фәлә нә афтә зәрдиагәй цәмән фәдзәхсыс? Мах хәцныны фәнд куы никәимә кәнәм. Кәд нәм әрбабырсынмә хъавынц, уәд нын әй цәмән әмбәхсыс? Цы хабар у, уый базоныны тыххәй мән фәнды, хорз адәм, хъулон гәххәтты цы фыст ис, уый фехъусын.

Се 'ппәт дәр. Гъай-гъай! Банымайәд нын әй исчи!

Ислам. Махмә йә чи банымайа, ахәм нәй, кәд уызджытәй искәмә ис ахәм хъару?

Хъәвдын. Барысби, дә кәстәртәй чидәр куы зыдта кәсын. *(Секъа рацыд.)* Хәстәгдәр әрбацу, ләшпу!

Ислам. Кәд дын зын нә уызән, уәд нын, уыцы чиныджы цыдәриддәр ис, уый ратәлмац кән.

Секъа *(таллац кәны).* «Тәгнатә! Фарон Куырттата әмә Уәлладжыримә дзәгъәлы әрләууыдыстут паддзахы әфсәдты ныхмә.

¹ Инәлар-майор Абхазовы хуыдтой «Абхадз».

Уыдон ницы уромы! Федтат сыхах, æфсæдтæн ссæуын æнхъæл цы хæхтæм æмæ къæдзæхтæм нæ уыдыстут, уыдон сæ кæй нæ баурæдтой æмæ афтæмай уæ хъæуæн йæ тæккæ астæумæ кæй бацыдысты, уый. Хъуамæ уыл уе 'нæгъдау, уæ гадзрахаты тыххæй паддзахы тых стыр зындзинæдтæ сæвера. Сыхах фехъуыстат, æфсæдтæ уæм хæцымæ кæй нæ цыдысты, уый. Фæлæ уæддæр уæ къух хæцæнгарзимæ каджын паддзахы ныхмæ сдардтат. Нæ уарзон паддзахы зардæхæлар фæдзæхстмæ гæсгæ уын æз бацауæрстон уæ хъæутыл æмæ уæ бинонтыл. Æнхъæл уыдтæн, æмæ бамбардыстут уе 'дхъдзинад. Сыхах та ныр уæхи цæттæ кæнут. Тынгдæр сыхах, Хъобан, – æппæты разæй фæндгæнджытæ. Сомих æмæ Гуырдызйæ топпыхос æмæ зды æлхæнут! Æрæджы Дайраны комы хъазахъхъы чи фæцагъта, уыдоны фæд сыхахмæ бацыд. Хъазахъхъæн сæ фос исут, цæгъдут сæ. Зонут, уырысы тутæй ну æртах дæр дзæгъæлы никуы баззайдзæн! Раттут уæ зылынты. Беслæн Санаты йæ фыртимæ, Быдта Хъаныхъуаты, Базырыхъ æмæ Дзаххотт Аспиаты йæ фыртимæ æмæ æгас Гæнал – уыдонæн цы зындзинæдтæ фенын кодта паддзах, хъуамæ сыхах зылынтæ дæр уый бавзарой. Уегас хъæуæн дæр æнæ зындзинад скæнгæ нæй. Сыхах нæ фыстат хъалон æмæ абонæй фæстæмæ куыд фидат, афтæ. Кæвдæсард лæг æмæ фæрссаг фидынц фæйнаг фыры, дыууæ карчы æмæ аст джиранкайы цыхт. Уыйфæстæ стыр хицауæй дзырд райсдзынæн, æмæ стъарсины мыггагтæй хæсты чи уыди, уыдонæн сæ илцыйы хай ист куыд уа, афтæ. Хъалон та æмбырд куыд кæной, æмæ уын уе 'хсæн цы хицау цæвæрой, уымæ сæ куыд дæттой, афтæ. Уый та йæ дæтдзæн къазнамæ. Æфсæдтæн уæ хæдзæрттæ фысымæн кæддæриддæр цæттæ куыд уой, афтæ. Хицау уын уыдзæн Аспиаты афицер, йæ куыст – пгырыстыфæн æххуыстæнæг. Уый хицаутты дзырд сыхахмæ, сыхах дзырд æмæ алы хъуыдаг æмæ курдиат та хицауттæм хæццæ кæндзæн. Æз æнхъæл дæн, æмæ афтæмай «туг исын» фæрох кæндзыстут. Нырагй фæстæмæ адæмы æнцæд цæрын чи нæ уадза, уый хицауттæ ахсдзысты. Дзырд уын дæттын æз. Лæгмарæджы нырагй фæстæмæ хæццæ кæнут хицауттæм, йæ бинонтæ хъыгдæрд куыд нæ уой, афтæмай. Ныронг туажы хъуыдагæй цы 'рцыд, уыдон пгырыстыфы æмбал равзардзæн. Уымæй фæстæмæ уе 'хсæн туг исын куыд нал уа, афтæ. Пгырыстыфы æмбалмæ куы нæ хъусат, йе уырысæй ну æртах дæр тут куы акалат, уæд, фарон цы ард бахоратат, уымæ гæсгæ сыхахыл сæм-

бæлдзæн каджын паддзахы æфхæрд. Хъусын уын кæнын: ныртæккæ Дзæуджыхъæуы ис цæттæ æфсæдтæ мин æмæ æрдæг джебогъджынтæ, дыууæ сотнæйы хъазахъхъ, 4 единороджы æмæ 4 мортираейы. Уыдон алы сахат дæр цæттæ сты уæ бæстæм бабырсынмæ.

Иналар-майор кънийаз Абхазов.

1/VII–1830 аз.

Исдуг ныхъхъус сты.

Иууылдæр. { Ау, уый та куыд?
Не схæсдзыстæм нæ сæрмæ!
Æмæ нæ уæд мæлын ничи уадзы?

Астархан. Хорз адæм! Байхъусæм кæрæдзимæ. Абхадз тыхджын у, уый æцæг у. Уæдæ нæм ахæм чингуытæ цæмæн æрвиты? Паддзахы æфсæдтæ бирæ сты, уый дæр нæ уырны. Абхадз хъæбæр лæг у, уый дæр зонæм. Фæлæ, мæ хур уазæг, тыхджындæр кæй сты, уый тыххæй сæ цуры кæутæ скæнæм? Лодойæ цæмæн фæтæрсæм? Не 'хсæн нын хицау æрæварынмæ хъавынц – цы дзы кæнæм?! Кæрæдзийы цæмæй нал уарзæм, уый тыххæй? Цæмæй нæ, махæй хицæуттæм дзырд хæсгæйæ, алы хатт фыдбылызы æфтауа? Нæхуыдатæг сыдæй куы мæлæм, уæд хъалон цы бафидæм? Хъуыдадæмæ æркæсын хъæуы. Æз афтæ нæ загъын, æмæ уырысы æфсæдтимæ схæцæм, фæлæ æркæсын хъæуы – физонæг дæр куыд нæ басудза æмæ уæхст дæр, афтæ. Æз ме 'дылы зондæй гъеуый загъын. Бацæуæд нæ уазæг æмæ загъæд инæларæн: хъыг дæр уæ нæ дарæм, хъыг дæр нæ ма дарут. Мах маæнæ Хъобаны дзыхъхъы стæм æмæ дзырд дæттæм, нæ фæсивæд дзæгъæлы куыд никæй бахъыг дардзысты, ууыл, хъазахъхъы фæцагъды куыд ницы стæм, ууыл. Сæ уынаффæ дæр нæ нæ хъæуы æмæ сæхуыдатæг дæр. Хъалон дæр сын нæ фидæм.

Чидæртæ. Раст у, раст! Афтæ загъæд!

Хъæвдын. Сабыр ут, уæ хорзæххæй! Куыд раст у, куыд, гормæттæ? Цæмæн нæхи фыдбылызы æфтауæм? Фадат нын куы ис. Кадæй сразы уæм, кæннод нын, хуыцауыстæн, тыххæй хъалон дæр бафидын кæндзысты, не 'взæргæнджыты дæр нын æрцахсдзысты, суанг ма нын нæ хæдзæрттæ дæр ныппырх кæндзысты. Нæ фæсивæды тыххæй

дәр дзырд нә ратдзынән. Чи нә рәдийы, әмә уәд мәнгард кәны ләг. Хуыцау цард хиңәутты кѳухы куы радта. Акәса (Биайы-фырты амонь.) кәй зәрдә нә хәәлдзәг кәны ацы ләшпумә гәсгә. Ирон адамы 'хсан бирә ис ахәмтә ныр, хуыцауәй бузныг. Афицертә дәр нәм ис. Хиңәутгә, гормон, зәххон зәдтә куы сты. Цәмәй сә тәр-сәм? Ләгәй дзуар куы кәнынц.

<Ныхасы адәм. Дәхиңән сә уәдз! Мах нә хәәуынц!>

Биайы-фырт. Уырысмә ну ныхас ис: «Богән малитвә, царом слүзбә пропал нету». Ома, зәггы, нәдәр хуыцауән, нәдәр пад-дзахән кусын әмә ләггәтә кәнын нә сәфынц. Афтә әнхәәл ма ут, әмә сә нә куыстәй уәлбыл кәнәм, цинтә нын уый тыххәй дәт-тынц. Тынг бирә уарзынц, махәй сә фарс чи фәвәййы, уый әмә йыл уайтагъд цинтә ныккалынц.

Ислам. Биайы-фырт, ды кәстәр дә, нә зоныс нә фыдәалты хабәртгә. Әз та – зеронд ләг, мәхәдәг цы нә фәдтон, уый фехъ-уыстон фыдәалтәй. Адәм кәм равзәрой, йе бацәрой, на уый нәй, әрмәст кәм аңәуой, уым сын әнә сә фәд ныууадзгә нәй. Фыдәалтәй йә афтә хъусын әз: ирон адәм цардысты, Сау денджызәй Урс ден-джызы әхсан цы быдыр ис, уым. Кәсәг та цардысты Хъырымы әмә сә уырдыгәй ногъай фесхуыстой. Кәсәг ирон адәммә зәхгүр цәуын байдыдтой. Тынг бирәйән дзы радтой ирон адәм зәхх. Хъырымы сын фәләәууән нал уыди, әмә ивылд донау иры бәстәм әрбакалды-сты. Нә зәхх нын гәшпәлгай исын байдыдтой, әмә, әмбал кәмән нәй, уыцы хуыцау дәсны у, цал азы фәхәңыдысты. Нә фыдәалты нын ныңцагътой, әшпынфәстаг нә ацы хохы цъасмә әрбатардтой. Ам дәр нә нә уагътой, әмә не 'рдәг хохыл хуссарырдәм ахызт – «фәсхох» сә хонәм ныр. Әнхәәл ма у, мә хур, ирон адамы уыцы зындзинәдтә кәрәдзимә хәстәг әрбалаәууын кодтой. Нә! Бадилаты куы цагътой кәсәг, уәд сын уәлладжыр дзырхәссәг әмә фәндага-монаг уыдысты. Куыртгәтә та-ну Тәғиатимә кәрәдзийы фәс тард-той, кәрәдзийән әфсымәртау не 'ххуыс кодтой, кәрәдзийы нә рав-дыдтой. Фыдызнаг нә бын кодта, уый нын агыгъәд нә уыд. Кәнгә дәр нын ниңы кодтаид, фәләә нәхуыдтәг нә кәрәдзийы тых бәса-стам, нәхуыдтәг фәсәфтам нәхи. Кәрәдзийыл иузәрдион никуы уыдыстәм. Әшпынфәстаг, гәнән куы нал уыдис, скәсынхъом куы нал уыдыстәм, уәд кәсәгән хәалондар систәм, сә хәффындзхор

лæппуты сын хъанæн хастам. Хъанхæссæджы кæсæг нæ хъыг дардтой, асмæ каджын уыд. Кæсæджы аномондæн цæгатырдыгæй уырыс фæзындысты. Кæсæг сæ тых уырысырдæм сауæзтой. Мах феуæгъд стæм. Ныууагътам хъан хæссын, нæ хъалоны фыст. Бирæ чидæртæ хъан хæссын сæ сæрмæ нал хастой. Фервæзын нæ кодтой уырыс. Бузныг сæ стæм.

Хъæвдын, ды къорд хатты фæзæгъыс: «Фервæзын нæ кодтой уырыс, скастыстæм нæ цæстæй уыдон руаджы», – зонаем æй. Фæлæ дæ æз фæрсын – паддзах Кавказ басæттынвæнд цæмæн скодта? Афтæ 'нхъæл ма у, æмæ ирон адæмы тыхстытæ куы фехъуыста, уæд кæсæгмæ бамæсты æмæ сæм æрбалæбурдта. Ардæм уый тыххæй ссыдысты, æмæ Кавказ дзаджджын бæстæ у. Баууæнд мыл, мах мæт сæ нæ уыди! Се ссыд нын пайда у... æнæ зиан дæр нæу. Суæгъд нæ кодтой Кæсæгæй, фæлæ нын нæ бæсты дзаджджынтæ æрцахстой, нæ алыварс æртыхстысты æмæ нæм æрбахъав-æрбахъав кæнынц. Фарон уыд, æмæ нын æфцæгыл нæ хуыздæрты ныццагътой, чи ма дзы баззад, уыдон та æвзæргæнджыты 'фсон ахсгæ æркодтой. Иунаг Хъобан аирвæзт фароны фыдыбылызæй, æмæ йын сæ ацы аз æвзарын кæны. Худинаг сын у, Биайы-фырт, кæд нæм-иу хæцынмæ цæуынц, уæд нын-иу æй раздæр зæгъæнт. Уæздан æгъдауæн уыцы 'гъдау баззад фыдæлтæй. Науæд нын нæ хæдзæртты дæр пырх ма кæнæд; йæ хицæуттæ дæр нæм ма цæуæнт, – хорз куы уой, уæд сæ нæхуыдтæг агурдзыстæм. Ма нæ тæрсын кæнæнт, мæ хур, Абхадзæй, йæ 'фсæдтæй, йæ хæцæнгæртзæй. Ирон адæм Донæй ардæм, нæ зонын, кæдæй нырмæ, сæ туг кадимæ калын базыдтой. Гæрзты хорз æмæ знаджы бирæйæ нæ тарстысты. Бирæ знаджимæ къордгæйттæй хæцыдысты. Зыдтой мæлын, Биайы-фырт, зыдтой! Мах уыдоны кад не счъизи кæндзыстæм! Баууæнд мыл. Базондзыстæм мæлын мах дæр. Гъеуый зæгъ дæ инæларæн!

Адæм. Хорз зæгъы! Раст у! Бузныг стæм, Ислам, дæ ныхасæй!

Биайы-фырт (*уаллауазты касы*). Æз, уæхицæн цы хуыздæр у, уый уын зæгъын. Баууæнд мыл, лæгъстæ уын нæ кæнын, хицæуттæ та уæлдайдæр. Кæд уыдыстæм искуы хъалондар кæсæгæн, уæд ныр нæхи уæлоз сисæм, уый нын циу? Ныры хъалон хъалон дæр нæу. Не 'хсæн чи куса, уымæн мызд фиддзыстæм. Æз уын зæгъын, ма рæддийут. Тæрсын уæ нæ кæнын, фæлæ куы нæ рæдниккат, уый мæ фæнды.

Хъæвдын. Ма батыхсын кæнут уæхи.

Ислам. Хъæвдын, ныббар, дæ ныхас дын исын. Мах зæрæдтæ стæм, нæ мард дæр ницы æмæ не ’гас дæр. Куы сразы уæм, уæддæр хъуыддаджы цы бакæндзыстæм? Бахъуаджы бон йæ туг чи ныккалдзæн, – дæлæ (*амоны фæсивæдмæ*) уыдонæн дæр ну дзырды бар раттæм.

Хъæвдын. Æмæ цы кæны, хорз куы у уый!

Ислам. Зæгъут, Хазби, цы уæ фæнды?

Хазби. Махæн, Ислам, уæ цуры зæгъын дæр не ’мбæлы, сымах цы зæгъат, æмæ цы нæ бакæндзыстæм, кæдæм нæ æрвитат, æмæ кæдæм нæ ацæудзыстм! Уый тыххæй уæ зæрдæ цæмæн æхсайы?

Хистæртæ. Зæгъут, зæгъут!

Хазби. Нæ уынаффæйы стыр хъуыддаг кæм ис, уым хъуамæ алчидæр йæ зонд ма бахæлæг кæна. Уазæгмæ дзурын æз æмæ йæм хъыг ма фæкæсæнт мæ комкоммæ ныхæстæ. Фыдæй фыртмæ ирон адæм кæрæдзийыл нузæрдион никуы уыдысты. Сæфгæ дæр уый тыххæй кæнынц. Стыр æхсызгон уанд махæн, ды, не ’фсымæр уæвгæйæ, нæ фарс куы хæцис, уый! Уæлдай хорзыл æй нымаиккам, стыр амонд уанд, ныр ды ацы ран, не знæгты фарс уæвгæйæ, нæ зæрæдты хицæуттæн лæгъстайыл ардауыны бæсты нæ фарс куы фæлæууис, уæд. Абхадзы хорз гæрзтæй æмæ бирæ æфсæдтæй нæ куы нæ тæрсын кæнис, куы ’рбацæуис нæ фарсмæ æмæ куы зæгъис: «Уæ зындзинад – мæ зындзинад, уæ кад – мæ кад, цомут нумæ!» Нæ кæцыдæриддæрмæ ахæм зонд куы уанд, уæд нын кæсæг дæр нæ уд гæркъайы хуынчты нæ аластанккой, не знæгтæ нæ алыварс не ’ртыхстанккой, нæ нын байстанккой нæ бæстæн йæ дзаджджынтæ, нæ цæуæнтæ, нæ бартæ. Канд дæу тыххæй нæ зæгъын, Биайы-фырт. Хъæвдыны загъдау нæм бирæ ис ахæмтæ. Æз сыл Хъæвдынау цин нæ кæнын. Цæй тыххæй, уый дæр уын загъдзынæн. Чысыл нумæ бамбырд стæм фарон – Куырттатæ, Уæлладжыр æмæ Тагнатæ æфцæгыл хицæуттимæ хæцынмæ. Сæмбæлдыстæм æфцæгыл æфсæдтимæ æмæ сæ фæтардтам, сæ сармадзантæ дæр сæ нал бандæвтой. Цы уæлуæз ныхæстæ кæны Абхадз, ме’фсæдты, дам, ницы уромы. Уæдæ уый цы уыд? Æз æй фенин, нæхионтæ йын фæндаг куы нæ амониккой, уæд цы ’рбахирид æфцæгыл æмæ къæдзæхтыл, уый! Уымæ æркæсгæйæ зонын хъæуы, нузæрдион куы уаиккам, уæд нæм тых ис, нæй, уый. Фæлæ кæм?.. Нæ нын радта хуыцау. Уайтагъд нæхицæй чидæр фæсвæндæгтыл æфсæдты тбылдымырдыгæй æрбалæууын кодта. Фæлыгъдыстæм алырдæм.

Æфсæдты уромæг нал урадта. Хъæуты, хæдзæртты, мæсгуыты ныппырх кодтой. Фæхынджылæг кодтой сылтæй... Уыдæттæй Абхадз афтæ загъы, хæппынмæ, дам, уæм нæ цæуæм. Сармадзанæй равдаугæ нукуыма фæдтон, нукуыма фехъуыстон джебогъæй зонд амонгæ. Æз, æдылы къуымых лæг, 'мбарын уыдæттæ, уæд уый инæлар куы у, йæ сæр къамбецы сæры хаст куы кæны, арфдæр йæ хъуыддæгтæ цæуылнæ архъуыды кæны. Фарон Хъобан цæмæйдæрты аирвæзтысты фыдбылызæй, уый тыххæй абон Абхадзмæ фæсмон æрцыд. Æрдиаг кæны йæхинымæры – цæуылнæ ныппырх кодтон Хъобаны. Цы 'фсон нын тыхтæ кæны? Кæд йе 'фсæдты гæрзтæ сызгæ сты æмæ сæ цæй æфсон ныссыгъдæг кæна, уый нæ зоны, уæд рацæуæд!

Иууылдæр. Рацæуæд, рацæуæд!

Тхост. Гуырдыз æмæ Сомихæй топныхос канд ныр не 'лханæм. Уый не 'нусон хъуыддаг у. Æрбабырсынæн уый æгъгъæд æфсон нæу. Уæдæ хъазахъхъы фæцагъды дæр ницы уыдыстæм, уый сын фехъу-сын кодтам. Цы 'фсон ма нæм арынц? Кæмæндæриддæр бамбарынæн æгъгъæд у, кæй ныл сфæнд кодтой, уый.

Хазби. Сыхæм дæр, мæ хур, Бийы-фырт, уымæн равдауынц, æмæ адамы дызæрдыг кæнынæн стут. Ныр де 'ртивæгтæм чи бакæса, дæ ныхæстæ цы лæппу фехъуса, уый цæуылнæ дызæрдыг уа? Кæн-нод хъалонæн йæ зындæр кæвдæсæратыл æмæ фæрссæгтыл цæмæн æвæры? Стъарсинтæн сæ илцыйы хай куы айса, уæд сын уый æгъгъæд æфхæрд у. Æддæйæ та адаммæ афтæ фæзындзæн, цыма стъарсинтæ æфхæрды нæ цæуынц, уыйау. Уе 'пшæтæй дæр курын, æмæ уæ ма сдызæрдыг кæнæд уыцы ныхас. Æфсымæртæ стæм, уый уæ рох ма уæд. Уыцы ныхас уый тыххæй у, æмæ нæ кæрæдзмæ ерыс кæны Абхадз. Ацы сахат кæрæдзийыл нузæрдон, æндæр бæлгæ дæр мацæмæ кæнут. Зонут, сфæнд ныл кодта æмæ куы фæтыхджындæр уа, уæд нæ мытгæй нал равзардзæн.

Се'ппæт дæр. Раст загъы, раст!

Хазби. Тынг зарднагæй фыссы, нрон адам, абонæй фæстæмæ, дам, уе 'хсæн туджы хъуыддаг куыд нал цæуа, афтæ. Йæхæдæг та нæм додой кæны: «Уырысы тугæй хъуамæ ну æртах дæр дзæгъæлы ма акæла». Махæн тут исын немæ райгуырæ æмæ йæ хорз хонæм. Абхадз та йæ æнæгъдау хъуыддаг хоны. Уæд йæхæдæг уырысы тут æртахы онг райсынмæ цæмæн хъавы? Цæмæй хуыздæр у уырыссаг тут? Бирæ уый

тыххэй дзурын, хорз адам, цæмай базонат, чиныджы æрмæст хъуыдагай уæлоз стауæн æмæ тæрсæн ныхæсты йедтæмæ кæй ницы ис, уый. Зонут, Абхадз Хъобанæй фæхынджылаг кæнын сфæнд кодта. Йæ усы кæлмæрзæн худы бæсты фæхæссæд мæраты дæр æмæ уæлауыл дæр, чи 'рхæсса йæ сæрмæ ацы худинаг. Нæ рæхыстæ бæхбæттæнтæн, нæ пылыстæг рагъæнтæ хуыйы фиу ауындзынæн, нæ хæдзæрттæ къазарматæн æвгъау сты. Æвгъау сты нæ сылгоймæгтæ хъазахъхъæн. Ау, уый та куыд? Нæ зæрдæйы тут нал ис? Не уæнгтæ гæрзтимæ нал арæхсынц, æви, худинаг цию, уый нал зонæм? Æви нын цард æфтæ садджын, æмæ фæрох кодтам нæ бæстæ? Нæ цæсгом мæрдтæм хъазахъхъы цæфтæй хæлмагæй бахæссыны бæсты мæ хуыцау мæраты бинаг къæй фестын кæнæд, джауырты хуытæ мæ риуыл куыд цæуой. Худинаг ын уæд, йæ бинонты цур ма абонæй фæстæмæ хъарм хуысæн чи бацагура. Иузæрдион кæрæдзиуыл, иузæрдион, æмгæрттæ!

Адæм. Бузныг дæ ныхасæй! Иузæрдион! Демæ цæуыныл кæдæриддæр разы.

Бийы-фырт. Хазби, иудадзыг махыл ма 'вар фыдбылызтæ. Кæд æнæ дзургæ най, уæд аххос дæ хуызæн ардауджытæм ис, уыййедтæмæ мах цы стæм! Цы бакæнын нæ бон у? Фарон Санаты Беслæн æгас адамы сызмаеста. Уырысы 'фсæдтæ æрбацыдысты æмæ стыр зынтæ скодтой адамæн. Æгас хъæутæ ныппырх кодтой. Ацы аз та Хъобан змæнтындæ бæстæ, æмæ цы амбулынмæ хъавут? Æрбабырсдзысты та сыхахмæ дæр æмæ уын ныппырх кæндзысты уæ хæдзæрттæ, уæ бинонтæй уын фæхынджылаг кæндзысты. Кæд уæ уый хъæуы, уыййедтæмæ цы скæндзыстут?

Хазби. Цыфæнды лæгстæ сын куы кæнæм, уæддæр Абхадз йæ фæнд æххæст кæндзæн, фæлæ ды, Бийы-фырт, кæронмæ дæр не 'мбарыс, цы скæндзыстæм уый. Дæуæн дæ фæсонæрхæдджы дæр най, лæг худинаг йæ сæрмæ куы нæ хæсса, уæд йæ бон цас у æмæ кæйонгты хъуыды кæны, уый. Санаты Беслæн адамай йæхицæн ницы агуырдат. Паддзах нæ аныхъуырынмæ хъавы, уый Беслæн тынг хорз æмбæрстæ. Æрæмбырд кодта, Иры ном бахъахъхъæнын кæй фæндыд, йæ дзыллæйы чи уарзта, уыдон æмæ схæцыд æфсæдтимæ. Йæхицæн чи тарст æмæ йæхи йедтæмæ чи ницы хъуыды кодта, уыдон та хъазахъхъы бын атылдысты æмæ райдыдтой лæгстæ кæнын. Дæхæдæг нын куы зæгъыс, Бийы-фырт, паддзахæн лæгстæ нæ сæфы. Кæнут

лæгъстæ, мæ хур, кæнут лæгъстæ уе 'взагæй, уæ сæрмæ йæ кæм схастат, уым. Фæлæ майдантыл ирон дзыллагъы ма уæй кæнут! Рæдийыс, афтæ куы загъыс: «Нæ куыстæй сæ уæлбыл кæнæм?» Сыхмахæ ницы кæсы уæ куыст, куы уæм кæсид, уæд æй афтæ аслам нæ уæй кæниккат. Æгас дзыллагъ кæй тыххæй пырх æрцыдысты фарон? Кæй руаджы ныл фæтыхджындæр сты æфсæдтæ? Цинагурджыты руаджы!

Хъæвдын. Хуыцауы хатыр бакæн æмæ мын мæ уазæджы ма 'фхæр!

Хазби. Кæд мын бынтондæр банцай загъыс, уæддæр дæм нæ хъусын. Абонай фæстæмæ ды дæр, ирон дзыллагъы чи уæй кæны, уыдонæй дæ! Бамбар уый!

Биайы-фырт (*кардмæ фæлæбурдта*). Нал дæм фæразын хъусын! Æгъгъæд у!

Аиргъавтой сæ.

Агуыбечыр (Хазбийы кæстæртæй ну Биайы-фырты риуыл дамбаца авардта). Уæйкæнинаг! Ноджы ма кардмæ æвналыс!

Бæстæ хъæр æмæ ахст сси, лæбурд, ныхас фæдыууæ дихы ис. Ислам, Хазби, Астархан хионты иргъавыны. Хъуысыны хъæртæ: «Куы нал сæ фæразам». «Ацы хæрдгаджынты цагъдын хъæуы», «Майданджынтæ куы цуырдыгæй, куы иннардгæй ардауыны æфсæдты!» Æрсабыр сты чысылгай.

Хазби (*дурмæ фæгапп ласта*). Æнцæд! Ферох кодтат ирон æгъдау. Уазæг рæдийы, рæдыд æм æмхиц у, фæлæ цæмæн рæдийут сыхмах? Ислам, цæуылнæ бауайдзæф кæнут Агуыбечыран, уазæгмæ дамбаца кæй сласта, уый тыххæй? Ферох уæ сты фыдæлты æгъдауттæ, – уазæгуатмæ туджджыны чи хъахъхъæдта! Фæфсæрмы ут! Худинаг уын у! Æнцæд сæварут уæ кæрдтæ сæ кæрддзæмты! Нæ базыдтат! Ам сласинаг не сты, бахъæудзысты ма уæ! (*Хазбийырдыгæй чи уыди, уыдон раздæр, иннатæ фæстадар æфснайыны сæ гарзтæ.*) Хъус, Биайы-фырт! Абхадзы хæрзнуæг дын дæ ирон æгъдау ферох кæнын кодта. Ныхасы фарн дæм ницы кæсы, фæлæ уыцы фарны руаджы кæй ирвæзыс, уый зон! Хæсты быдырма не 'мгъуыл!

Ислам. Цы ныфсæй сластай кард, Биайы-фырт? Æнæгъдаудзинад у уый! Мах, урсачъе заронд лæгтæ, демæ лæг æнхъæл ныхæстæ

кодтам, уыйедтәмә сывәлләттау ныхасмә ахсаргәрдтәй хъазынмә цәуаг не стәм.

Биайы-фырт. Ардәм хицәуттәй әрвыст уыдтән, әмә мын уымә дәр не 'ркастыстут, бафхәрдтат мә. Ныфс мә куы нә уыдаид, уәд нә бавнәлдтаин мә кардмә. Фәлә ницы кәны, ницы кәны! Кәд хуыщауы фәнда, уәд фендзыстәм, Хазби!

Хъәвдын. Уәдә ләгән алывыд куы фәкалай, уәд мәсты кәны, уый нә зонут?

Хазби. Хицәуттәй әрвыст дә, уый руаджы нә ирвәзыс, Биайы-фырт! Хъәвдын, уә хъуыдаг ахицән кәнут, уымәй фылдәр нә мауал кяхут. Мә ныхасәй дә уазәгән әфхәрдәй ницы уыд. Кәд, буц цы афицәртәй дә, уыдон, әз куыд загътон, афтәмәй не сысты, уәд әз гәды. Кәд, кәй загъын, уый мәнг у, уәд уазәг цәуыл мәсты кәны? Мә гәды мын мә цәстыл бафтауәд адәмы цур. Фәлә йын маст дәр уый тыххәй у, әмә әцәг у... Нә ныхасән кәрон скәнәм, Ислам, кәд уә фәнды, уәд!

Ислам. Зәгъ, әмә әнә худинагәй фәйнәрдәм цәмәй ацәуәм, уый...

Хазби. Адәм се 'пнәт зәгъәнт, мә загъд цы у? Хорз адәм! Хъалон – ләгәй фыр, дыууә карчы әмә аст джиранкайы цыхт – разы стут фидыныл?

Адәм. Не стәм!

Хазби. Әвзәргәнджытә кәй хоны Абхадз, уыдон дәттут?

Адәм. Нәй нәм ахәмтә! Нә дәттәм!

Хазби. Уазәгән әгасцуай загъын нын фыдәй баззад, фәлә, чиныджы куыд фыст ис, уымә гәсгә әфсәдты уә хәдзәрттәм уаддзыстут?

Адәм. Нә уаддзыстәм! Ныцәгъддзыстәм сә!

Хазби. Уе 'хсән хицау цәмәй уа, уый уә фәнды?

Адәм. Нә фәнды!

Хазби. Абхадзы чиныгәй разы стут?

Адәм. Не стәм! Аскъуыдтә йә хъәуы!

Биайы-фырт. Уастыржи уе 'мбал, мә хуртә. Мәнән уә ныхәстә загъын хицәуттән хәс у, әмә йә баххәст кәндзынән.

Хазби. Зәгъ! Мәнәй дәр сын-иу зәгъ, фыссын нә зонәм, уыйедтәмә сәм мах дәр ныффыстайккам. Зонәм мах, тыхджын кәй сты

æфсæдтæ, уый; зонæм сæ гæрзты хорздзинад; зонæм, сармадзантæ сæм кæй ис, уый. Абхадз йе знагæн барын кæй нæ зоны, уый дæр хъусæм. Фæлæ ма уый дæр зонæм, æмæ хæсты канд гæрзты хорзæй уæлахиз нæ ваййынц. Бамбарæнт хицæуттæ: цалынмæ Хазбийæн уынаффæгæнæг хистæртæ уа, йæ фæдыл – хæстмæцæуæг кæстæртæ, уалынмæ Дайраны нарæг йæхи хоны! Йæ рæхысыл нæ бабæтдзæн Абхадз бæх, не 'рцауындзæн пылыстæг рагъантыл хъазахъхъаг йæ хъысын басылыхъхъ. Зæгъ сын, рацæуæнт æмæ сæ цы фæнды, уый сæхуыдтæг бакæнæнт. Равзарæнт сæ тых!

Цорæ. Бæстæ æмæ афонæй ирон тут кæм нæ ныккалд, ахæм нæ баззад. Райгуырæн бæсты сæрыл амæлынæй хуыздæр мах куы ннцæмæ бæллæм. Разы стæм мæлæтыл! Разы стæм нæ тут ныккалыныл!

Адæм. Разы стæм! Разы стæм не 'ппæт дæр!

Бийы-фырт. Хæрзбон ут! Дæ ныхæстæ хицæуттæн зæгъдзынæн, Хазби. Фæлæ дæ куы ауындзой, уæд мæ-иу хъаст ма ракæн. *(Ацыд сындаггай.)*

Агуыбечыр. Фæндараст! Майданæй дæ кæй фæцух кодтам, уый ныббар!

Бийы-фырт. Тас мын ын нæу уæддæр. Хæсты быдырмæ не 'мгъуыд!

Хъавдын, Бийы-фырт æмæ цукъорд лæппуйы ацыдысты.

Хазби. Хорз адæм, дзуаппæттæг мæхи кæй скодтон, уый хъыг макæмæ фæкæсæд. Майданджын æнæ мастæй цæмæй ацыданд, уый мæ нæ фæндыд. Фæлæ, фыдбылызы уæхи ныссадзут, уый уын нæ зæгъын. Æз дæн, æмæ мæхи абонæй фæстæмæ уыцы хæстмæ цæттæ кæндзынæн. Фехъусын кæндзынæн мæ хæстæджытæн Санибайы, мæ хæларгтæн Дæргъавсы, Куырттаты æмæ Уæлладжыры. Кæд сæ исчи рацæуа – хорз. Кæннод зыбыты иунагæй дæр æз уыцы джауыртæн базонын кæндзынæн, ирон лæг мæлын куыд зоны, уый. Кæд, фæсивæд, сымахæй дæр искамæ ахæм зонд ис, уæд цом æмæ мæ цæхх, мæ кæрдзынæй мæнæ хистæрты раз кæрæдзимæ не 'ууæнк раттæм. Уыйфæстæ – топныхосдонмæ топныхос кæнынмæ æмæ нæмгуытæ уадзынмæ. Разы чи у, уый цом!

Адæм. Не 'ппæт дæр! Разы стæм!

Æмбæрзæн

❧ ДЫККАГ НЫВ ❧

Ныван йа ран – Хазбийы узагдон, стыр цыах кьулта. Рахизырдыгай кьулы барзондгомау иу рудзынг. Галиуырдыгай комкамма кьулыл сагдарм. Ёа уала ауыгьд топн, топты агьуд, дамбаца, хьама, кард. Сагдармы бын сынтаг, йа уала аргдарм, базы басты саргь авард, рудзынджы комкамма кьулыл пылыстаг рагьан, йа уала ауыгьд цухъхьата, куыратта, нымат, цыдартта. Кьулыл сагуытдармттта, сыгьидармттта.

I.

Хазби.

Хазби (йа куыраты агьнаджыта авары). Абон бэрэг уызан фадисаттай... Цы хабар арахьсдысты, хуыцау зоны. Санибайа рацаудысты. Даргьавсай дэр, ахъаел ден, фала Куырттата ама Уалладжыр фароны зардэтахтай хьума фэзиваг кэной... На зонын, хуыцауыстан... Куыд ныл фатыхджындар уыздысты? Дыуа фондзыссэдзэй кьаддарай хьума ма рацауой Саниба. Уада агас Даргьавсгомы дэр уыйас арамбырд уызан. Куырттата ама Уалладжырай фондзыссэдзы куы уа, уад агьгьад у. На хьауы адаппат... минма 'ввахс уыздыстем. Ёгьгьад уал уызан... (Аджих.) Ничи рацаудан, уый ма на уырны. Ау, худинаг са сарма куыд схьсдысты? Ётт, кунта, паддахы кьэбылата!.. Фендыстем!.. Фала, миййаг... На!.. Уад мэлэтай хуыздар ницы ис... Цейнафалтау афсэдты на хьауы заронд уытай хынджылаг кангайа фенон... Цейнафалтау нананты салдагта раппар-баппар кэной. Госга ама Сениаты хьазахъх... мэлэт, мэлэт, мэлэт тагьддар! Гуырысхо кэнын нал хьауы: кам сфанд кодтам ама цэтта кам стем, уым – разма! Фастама цауан нэй!.. (Аджих). Зын у ацаг... Нана?.. Куыд уызан?.. Цэй, фидар дзы у ма зарда... фала уаддар сылгоймаг у... Цэй, кад исты амалта кэниккой...

II.

Ханиффæ æрбауыд.

Ханиффæ (*хордзента йæ кyxы*). Мæнæ апы хордзента хæссут?

Хазби. Уыдон стыр сты, чысылдæртæ дзы куы уыд. Цæйут, рахæс-сут сæ! (*Ханиффæ касы Хазбима. Хазби дар ам иудæвгар касы.*) Нæ фехъ-уыстат?! (*Ханиффæ рацæйуыд, стай фæзылд фæстæмæ.*) Цы дыл æрцыд, куынауал дын æнтысы! Цы кæныс?

Ханиффæ. Нæ дæм уæндын, фæлæ ныр... куыд?

Хазби. Цы куыд? Хордзента рахæсс, æндæр куыд..

Ханиффæ. Уыдон рахæсдзынæн, фæлæ райсом цæуыс, æмæ ма дæ кæнæ фендзынæн, кæнæ нал...

Хазби. Æмæ ма цы уыныс? Мæнæ дæн, æрбакæс мæм. Фæстæмæ мæ ардæм нæ хъæуы?

Ханиффæ. Æз сылгоймаг дæн. (*Кауынкъаласæй.*) Мæ бон зæгъын дæр нæу, фæлæ уд мæнæн дæр ис. Дæ номыл ам кæм дæн, уым мын аргъ кæн. Мæ бæрны кæм бацыдтæ, уым дын хæс у мæ мæт кæнын. Чи зоны, куынауал æрцæуай, уæд та? (*Скуыдта.*)

Хазби. Æмæ уæд цы? Дæ фæндаг уæрæх – кæмæн бадай, уый дын нæй.

Ханиффæ. Мæ зæрдæйæн низ у дæ цыд. Нæ дын зæгъын ма ацу. Мæ бон... Цæй æфсон дæм бадзурон? Зæнæг нæй не 'хсæн, фæлæ мæм зæрдиагæй цæуылнæ сдзурыс? Ныртæккæ дæ мад æрбацæудзæн æмæ ахицæн уыдзыстæм, чи зоны æмæ апы дунейы нал фендзыстæм. Зон, æз æцæг дунейы дæу йедтæмæ мæхицæн аккаг никæй скæндзынæн. Уарзыс адамы, æмæ уыцы уарзондзинад мæнæн дæр æхсызгон у. Усау дæ азымы куы нæ дарын. Цæмæн мæ ныуадзыс иунæгæй алы бон... фылдæр æхсæвты? Æгæр-мæгуыр дысон дæр. Хорз мæм куы касы, адамы тыххæй дæхи цыдæриддæр зындзинадмæ кæй дæттыс, уый. Фæлæ-ну искуы-ну хатт мæнмæ дæр фæхуд! Баууæнд мыл, адамы æз дæр бирæ уарзын.

Хазби (*фæхудт*). Цы уæ фæнда æмæ цы нæ бакæндзыстут, сылтæ! (*Хъабыс ай каны йæ иу кyxæй.*) Мæнæ сылгоймаг. Мæ зæрдæйы уарзондзинадæй дæ мæхицæн адджынæн бацагуыратон. Фæлæ демæ цы дыууæ боны ацардтæн, мæрдты дæр мемæ уæнт. Ницæмæй дыл худы мæ зæрдæ. Кæй дæ-ну ферох кодтон хаттæй-хатт, уый мын ныббар.

Фæдзæхсын дын, идæдзæй бадыны фæнд ма скæн. «Зын» зæгъынæй ком нæ судзы. Куывды нæ цæуын. Хъазуатдæр цы ран уа, уырæм цæуын. Хазбийы номыл уæлæуыл ахæм тæригъæд куыд нæ уа, афтæ. Гъеуый дын уæлæуыл мæ фæнд. Æдæг дунейы нæ ничи фæхицæн кæндзæн. Уым зæрдæмæ гæсгæ у хъуыддаг. Ма ку! Худинаг у. Дæ файнустыгæ дыл худдзысты: йæ мойы фæдыл кæуы, зæгъгæ, дын фидис кæндзысты. Скæс-ма! (*Г!æ цаггомма йын касы*). Ма ку! (*Æнкъардæй йæм касы*.)

Ханиффæ (*кæуынхъаласæй*). Æз цыфæнды фæуон, фæлæ ды уый-бæрц стыр хъуыддаджы бæрны кæм бацыдтæ, уым дæхимæ худинаг ма æруадз. Не 'руадздынæ?

Хазби. Нæ, нæ! (*Ба йын каны*.) Уымай мын ма тæрс. (*Фæхъус*.) Ма ку... (*Усæй фæхицæн*.) Цу, рахæсс хордзентæ!

III.

Хазби æмæ Госга.

Госга (*æддейæ*). Ам дæ цы, Хазби?

Хазби. Ам.

Госга (*æрбацыд, Ханиффæ ацыд*). Нана дæм дзуры. (*Касы Хазбимæ*.) Куы 'рæнкъард дæ! Ханиффæимæ фæхыл дæ дæ цæуынмæ 'ввахс?

Хазби. Æнкъард нæ дæн, фæлæ мæ мæт ис. Куыддæр æдзæллагтæй уæ уадзын... Куыд уыдзыстут?

Госга. Махмæ дæ зæрдæ ма 'хсайæд, бирæ не стæм, чысыл йедтæмæ нæ нæ хъæуы. Уый тыххæй æнкъард ма у... Цом нанамæ.

Хазби. Хæдзармæ мын цæуæн куы нæ ис, æнхъæлдæн?

Госга. Цæй, уæдæ нана йæхæдæг ардæм рацæудзæн æмæ нучысыл йæ фæллад дæр суадздæн. (*Ацыди*.)

IV.

Хазби.

Хазби (*иунагæй*). Арæби! Цы бæллæх мыл сæмбæлд? Зæрдæ тынгæй-тынгдæр риссы, хъуыдытæ нуæй иннæ тарфдæр... Мæ тых басаст. Цыдæр бæллæх æрхæстæг каны...

V.

Хазби амæ Сæниат.

Сæниат. Хазби, ракас-ма, уæртæ комы нарагæй ну барæг тæргæ бæхæй разынд.

Хазби. Стæ-ма, кæцырдыгæй?

Рацыдысты. Иудæвгаф уат афтидай азда.

VI.

Ханиффæ.

Ханиффæ (*хордзентæ арбахаста*). Куыд судзгæ фыд мыл æрцыд!.. (*Кæуы.*) Дæ зæрдæйы судзаг суадзын дæ бон ма уæд, дæ фаг ма фæку... Худинаг у, зæгъгæ, дæхи ныйирд кæн æмæ стугъхты бадт кæн... Мæ хæдзар хæлгæ кæны, мæ дуне – талынг, мæ зæрдæйы тутгæ кæлынц... Цы бон мыл ис? Цы сагъæссаг у мæ сæр!.. (*Кæуы.*)

VII.

Госга (*арбацыд*). Фæхуд дæхиуыл. Ныр уыцы цæстытæ адаммæ куыд равдисазынæ? Цы æфсон скæндзынæ, ныртæккæ нана ардæм арбацæудзæн, æмæ? Бын бауай... Куы ацæуой, уæд, цы кæнæм, уый нæ бар уызæн. Хъæлдзæгæй сæ арвитын хъæуы.

VIII.

Нана (*дзабæх æфснайд, баркаджуыз æфсин.*) Цы фестут, чызджытæ? Хазби кæм и уæдæ?

Госга. Коммæ кæсынмæ ацыд.

Нана. Акæс-акæс кæнæд! Цы архайыс, чынды? Уый æндæр куы нæ сты уыцы хордзентæ, пытæ сæ тбыссыс уагæры? Цыхуызæн дæ уый? Дæ кæлмæрзæн кæм ис? Сау дарыс? Бызгъуыртæ цы скодтай? Скас-ма, чынды! Скас-ма дын куы зæгъын! Дæ цæсгом дыл æрхауæд! Уый цæй хуызæн дæ? Кæуынай кæй буц кæныс? Хазби йæ хъуыдаг дæ куыды тыххæй нæ ныуадзæн. Цæмаен ын уæлдай зæрдæниз кæныс? Цæуыл кæуыс? Иу ахæм никуы райгуырди, никуы амарди?

Æгайтма йæм ахæм тых æмæ ныфс ис, æмæ æгас адамы æфсармы, цæуы, æмæ йæм адæм хъусынц, дзыллаты худинаг йæ сæрма нæ хæссы. Цин цæуылнаæ кæнут? Цæут уæ дыууæ дæр æмæ уæхиуыл дзаматæ скæнут. Ныртæккæ адæм нууылдæр махмæ цæудзысты. Цæут. Хазби кæд уым искуы ис, адзурут æм.

Ацыдысты.

IX.

Нана *(иунагæй. Йæ цастытæ иу ранмæ ныццавта, уыйфæстæ сындаг хъараг кæны).* Цы бон мыл ис, мæ пунæг, цы? Цы хуртæ ма уын-дзынæн дæ фæстæ? Саумигъ мæ цастыты куы бады, рухс дуне мыл талынг куы кæны... Кæмæн ма цæудзынæн мæ дыууæ къахыл ацы мæнг дунейы?.. Гъе, хуыцæутты хуыцау, уæдæ нунæджы тæригъæдæй махæн ацы фыдбылызтæ чи аразы, уыцы джауырты кæрæдзийы туджы фæмæцын кæн! О хуыцæутты хуыцау, уæдæ кæд искуы æххуыс код-тай магуыры куывдæн, басæтт сын сæ тых уыцы джауыртæн!.. Уæд та, кæд уырысы мадæлтæ дæр афтæ кæуынц, – хъарæм дæм нæ дыууæты тæригъæд дæр. *(Æрбацъд Хазби. Нана йæ нæ уыны.)* Адæмы æфсармы мын куы нæ бацыданс, уæд дæ ницы ауагътаин. Мæ бон куыд бакалд, мæ нунæг! Куыд бон мыл ис! Дæ цæуынмæ ’ввахс мæ зæнгтæ мæ быны куы нæуал цæуынц... Хæдзаруат куы бадæн. *(Хазбийы фæдта, сындаггæй цастытæ ныссарфта, йæхи схæлдзæг кодта.)*

X.

Хазби. Æгас ма дын куы дæн, нана, æмæ мыл афтæмæй хъарджытæ куы кæныс!

Нана. Ох-хай, гъе! Дæ фыдгул фæуæд хъараггаг. Нæ мæ зоныс, цы дис кæныс? Дæу тыххæй афтæ нæ дæн, ма тæрс. Уæдæмæ мын æнцондæр вæййы, афтæ чысыл мæхицæн куы бахъуыр-хъуыр кæнын, уæд. *(Хæлдзæгæй.)* Æмæ æз сыл дæн, фидауы мыл, фæлæ ды та? Куыд кæсыс уый? Худинаг дын нæу?

Хазби. Ахæм хъуыддаджы, нана, æнæ мæттæнгæ нæй, уымæй фæстæмæ мæ зæрдæмæ ницы хæссын. Цæмæй мыл дæ зæрдæ худы? Æви мын хъуыддаджы дæр афтæ æнхъæл дæ?

Нана. Уым дæ хъыгмæ не 'вдæлдзæн. Дысон-бонмæ нæ бафынæй дæ – уый дæр худинаг у. Дæ хуыз дæ бæсты нæй.

Хазби. Баууæнд мыл, нана, дысонæй тарфдæр никуы бафынæй дæн. Диссаджы фынтæ дæр федтон. Комы хæрæмигъ ныббадт, йæ быны дыууæ доны æхсæн залнаг калм йе згъарæй æрттивгæ мæ алыварс æртыхст. Сау мингъ æрбадт нæ сæрма. Фæстæдæр сау хъæндилты бал æртахт æмæ мæ сæ уæлбазыр систой. Не стыр сау хъуг, йæ бæттæн йе 'фцæджы, афтæмæй кæрты дуармæ разгъордта, уырдыгæй дыууæ доны астæумæ ныббогътæ кодта. Æртæ æхсинæджы нæ мæсыгæй ратахт æмæ кæрæдзийы пакъуы пæцкъоргай тыдтой. Диссаджы фынтæ, нана, никуы федтон ныры йедтæмæ.

Нана. Дæ фынтæ мæнæй куы бамбæхстанс, уæд дыл æмбæлд. Кæм мын сæ загътай, уым цы сты, уый та дын æз загъдзынæн. Æфсæдтæ дыууæ доны астæу æртыхсдзысты, ды сæ астæу. Сæ топпы-хосы фæздæг сæ сæрма мигъау баддзæн. Сау салдæтты бал дæм хъазуатæй бацæудзæн æмæ дæ сæ джебогътыл сисдзысты. Æз уыцы хабар куы фехъусон, уæ мæ арт куы ныууазал, уæд, нæ рæхыс мæ астæуыл, афтæмæй дыууæ доны астæумæ богътагæнгæ фæцæйцæудзынæн. Дæ дыууæ хойы æмæ дæ бинойнаг та кæрæдзийы сæрыхъуын бындзыггай тондзысты. *(Гъæ цастытæ асарфта.)* Кæд дын хуыцау ахæм тæрхон скодта, уæд дын ме 'хсыры хъуыртт æмæ мæ фæллоу хæрам уæнт, мараты фидтон, дæ фыды уындæй мараты æнæхай у, ды дæ тут дæхæдæг куы нæ райсай. Зон, зыбыты иунæг дæ... Дæ фæстæ тугисæг нæ баззайдзæн.

Хазби. Нана, æгъгæд у! Де 'хсыры хъуыртт æмæ мын дæ фæллоу хæрам уæнт, хуыцау мæ мараты уе 'ппæты уындæй æнæхай фæкæнæд, мæ фыдмæ мæ хуыцау чъизи цæстомæй ауадзæд, æз куы ныббарон нæ дзыллæйы æфхæрд! Йæхи хæс дзы чидæриддæр райсдзæн, фæлæ, нана, иунæг нæ дæн. Мемæ чи уызæн, уыдон федтай, ныртæккæ сæ фылдæрæй ардæм хъæуы, æмæ та сæ фендзынæ. Ахæм кæстæртæ кæмæн ис, уый иунæг нæу! Хъæлдзæг у, нана! Фын ницы зоны. Фыд-бон æнкъард ваййаг куы нæ дæ. Схъæлдзæг у! Афонмæ алырдыгæй уызджыгæ æрбацæуынц. Хъуамæ нæ хъæлдзæгæй æрраййафой.

Сæниат *(аоддейæ)*. Уызæг, Хазби!

Хазби. Цæуын!

Нана. Мах мæт ма кæн, мæ бар уадз. Æз цалынмæ æгас уон, уæдмæ дæ номыл ам цы уазæг æрхиза, уымæн цæхх æмæ кæрдзын уызæн. Æз цæуын хæдзармæ, уызджытæм уал акæс!

Хазби. Цу уал, нана, мæт ма кæн! Скувын хорз у, æмæ нын æртæ тъирийы ракаен! Арахъхъ, бæганы. (*Нана ацыд.*) Уызджытæ, мидæмæ! (*Ацыди æддæмæ.*)

XI.

Хазби, Мæхæмæт æмæ хъауай цу лæппу.

Хазби. Бадгæ скæн, Мæхæмæт!

Мæхæмæт. Алæууын мæм хуыздæр кæсы.

Хазби. Сбад, ма лæуу... Цы зæггынц Дæргæвс?

Мæхæмæт. Фехъуыстой хабар. Æгас ком дæр хъыг фæкодтой, чидæртæ сæхи дæр сцæттæ кодтой, фæлæ бакъуылымпы сты, зын сæм фæкаст сæ Рекомы кусæртытæ æнæ куывдæй ныууадзын.

Хазби. Ау, уый та куыд? Чи зоны, кæд фæстæдæрмæ сæмгъуыд кодтой?

Мæхæмæт. Уымæй мын ницы загътой.

Хазби. Уæ, æмбал кæмæн нæй, уыцы хуыцау, цæй æлгыст стæм, цæ! Æвæццæгæн, ирон адæм куы равзæрдысты, уæд сæ хуыцау ралгъыста: «Уæ кæрдзыйы дзырд уын бамбарæн ма уæд, кæрдзыйы макуы бауарзут!» Стыр дис кæнын æз, Мæхæмæт, кæд се 'ппæт дæр фехъуыстой, уæд куыд ничи рауæлдай кодта йæхи?

Мæхæмæт. Мæхæдæг фехъусын кодтон се 'ппæтæн дæр.

Хазби. Бабын сæ кæнæд сæ Реком. (*Фæхъус сты. Æддæйа гыбар-гыбур.*) Акæс-ма, лæппу, уый бæхты къæхты хъæр у, æнхæлдаен!

XII.

Æрбацыд Сослæнбег, Санибайы хъæргæнæг.

Сослæнбег. Уæ бон хорз!

Хазби. Æгас цу, æгас! Цы зæггынц мæ хæстæджытæ, нæ хæлæрттæ Санибайы та? Æгæр сæ фæтæрсын нæ хъуыд, миййаг се 'ппæт дæр рацæудзысты.

Сосләнбег. Санибайы дә хәстәджытә, дә хәләрттән се 'пшәтән дәр аз хъуыдаг фехъусын кодтон. Баййәфтон сә сә Рекомы куывды бадгә. Хәәлдзәг уыдысты тынг. Сойцәсгом, сойкъ-ухтәй, расыгәй мән дәр хуыдтой сә цәхх, сә кәрдынмә. Нә сын бакуымдтон. Хәбар фехъусгәйә сә куывд нә фехәлдтой. Афонмә ма сә турәйы къустә ахсынц, сә кәрды сойтә сәрфынц. Нәй уыр-дыгәй әххуыс. Фәдисмә сә не 'вдәлы.

Хазби. У, джауыртә! Худинагтәнджытә! Сой әмә нозт худинаг кәмән фәрох кәнын кодтой. Йә дунә әмә дзылләйы арахъхыл чи ауәй кодта! Абон мах стәм зындзинады, әфсәдтә махмә цәуынц. Уый нә зонынц әмә райсом Санибама цәудзысты әмә сә кьупритә скәндзысты. Зоныгыл кувынәй сә фәсурынмә хъавынц әфсәдты әви нозтәй? Худинаг сын уәд! Бын сә бакәнәд Реком! (*Фәхъус ты.*)

XIII.

Агуыбечыр – Куырттаты хьарганәг.

Агуыбечыр. Әддейә әфсәрмы уызджытә, Хазби!

Хазби. Уызәг – хуыцауы уызәг! Мидәмә! (*Ацыд.*)

Сосләнбег. Дә хорзәхәй, Мәхәмәт, әмә Дәргъәвсәй дәр ниңчи рацыд?

Мәхәмәт. Ниңчи. Уыдон дәр Реком нә рауагъта.

Сосләнбег. Бын бауа, уый цавәр Реком у! Адәмы йәхиуыл куы баныхәста әмә дзы әддәмә куы никәйуал уадзы?!

Хазби (*әддейә*). Сосләнбег, мәнә уызджытә! Уәллаг уатмә сә акән. Мидәмә, мидәмә, Хъәссәй!

XIV.

Әрбацыдысты Хазби, Хъәссәй әмә арта куырттатәджы.

Хъәссәй. Дә бон хорз уәд, Хазби!

Хазби. Әгас цу гъеныр! Бадгә скән! Стыр бузныг! Әз дын арфә раканын нә базондзынән, фәлә дын хуыцау әмә адәм раарфә кән-дзысты. Иттәг стыр арфә кәнын дә кәстәртән. Сә хистәр сә рох куыд нә уа, кәддәриддәр ын аргъ кәнынхъом куыд уой, ахәм зонд әмә сын амонд хуыцау раттәд. Арфә кәнын әгас Куырттатән дәр,

ахæм фæсивæд кæмæй цауы! Йæ сæрибар чи нæ рох кæны, знагæй хизын æй чи зоны!

Хъæссæй. Арфæгонд у хуыцауæй, Хазби, дæхицай ма ныббуц у! Фæдисмæ ацæуын алкæмæн дæр хæс у. Фарон нæ комгай ныппырх кодтой, ныр дæр та афтæ? Худинаг нын у. Кусартæн йæ хурхыл кард куы æрбавæрай, уæд ма уый дæр йæ уæнгтæ атилы, уæд мах адæм куы стæм, лæгтæ нæхи куы хонæм, худтæ ныл куы ис. Æз дын, Хазби, арфæ кæнын, хъуыдаг кæй фехъусын кæнын кодтай, уый тыххæй. Æгас Куырттатæ дæр сразы сты, ныхасы сын хъæргæнæг куы фехъусын кодта хабар, уæд. Раздæр уал мæн дыууадæс кæстæримæ рарвыстой. Цыдæриддæр сахаты сæм фæфæдис кæнæм, ам уыздысты.

Хазби. Бузныг, сахъ Куырттатæ, уæ хъæбатырзинадæй. Уæ ном уæлæуыл кадагæн баззайдзæн. Кæстæртæ, Ислам æмæ ну-дыууæ хистæрмæ ма уæ исчи адзурæд! Уызджыты бæхтæ ма ферох кæнут. Хæдзармæ дæр бауайут. Фæсивæдæй дæр чи цауы, уыдонæн фехъусын кæнут, æмæ сæхи цæттæ куыд дарой, афтæ.

Иу лæппу. Уæлæсыхæй йæ хъус ничи дары.

Хазби. Цæуылнæ, цæ? Уæдæ ныхасы разы куы уыздысты?

Иу лæппу. Дæргъæвс æмæ Санибайы хабар куы фехъуыстой, уæд сæ ныфс асаст.

Хазби. Хæсты бон къонайы фарсмæ гуыдынтæ нымайын йæ сæрмæ чи нæ хæсса, уыдон рацæудзысты. Иннæтæ хъæутæ дæр нæ кæнынц... Цу, фехъусын кæн!

Лæппу ацыд.

Хъæссæй. Хазби, æмæ Куырттаты йедтæмæ иннæтæ нæ рацыдысты? Фарсæг сонт у, зæгъгæ, акæнынц. Цы уæлдай хабар хъуысы Дæргъæвс æмæ Санибайæ?

Хазби. Рекомы кусартыгыл сæ сæрибар æмæ сæ дзыллæйы ауæй кодтой. Ничи сæ рацыд фæдисы. Авд дæлдзæхы фæуæнт! (*Фæхъусты.*) Цæй, Хъæссæй, уæдæ нæм цы уынаффæ ис?

Хъæссæй. Æз æмæ ды стæм уынаффæгæнæг?

Хазби. Ам ма нын æххуыстæнджытæ уызæн, фæлæ хæсты – æз æмæ ды.

Хъæссæй. Хорз, уæдæ! Æрбацæуæнты хъахъхъæнджытæ ис æви нæй?

Хазби. Ис. Куыддæр фæзыной искаецæй, афтæ нæм хабар уыдзæн. Уæд нæ раст дыууæ доны астаумæ цауын хъауы. Лæгъз æрдузы комкоммæ хъæды – нæ бадæн.

Хъæссæй. Уым хæстæг хъахъхъæнæн мæсыг куы уыд?

Хазби. Ис дзы ныр дæр. Йе ’мбуар – нæ бадæн.

Хъæссæй. Иу хъуыддагæй ма дæ фæрсын. Хæсты цауыс, аздæхæн нал ис. Цы пайда æнхъæлмæ ма кæсыс уыцы хæстæй?

Хазби. Куыд цы пайда?

Хъæссæй. Абхадзы æфсæдтыл фæуæлахиз уыдзыстæм æви нæ, куыд æнхъæл дæ?

Хазби. Раздæр уымæн загъæн куыд ис?

XV.

Æнадзургайæ Уалладжыры хъарганаг Хабыз æрбацыд.

Хъæссæй. Ис, æз æй загъын. Абхадзы æфсæдты ныхмæ сахат фæлæууын дæр нæ бафæраздыстæм. Санибайæ, Дæргъæвсæй ничи рацаудзæн. Уæдæ Реком кæд Реком у, уæд æй хуыцау Уалладжырæн куы радта. Уырадыгæй дæр æнхъæлмæ макæмæ кæс.

Хабыдз. Уалладжырай ничи рацаудзæн, нууылдæр Рекомы кувæндонмæ баивгъуыдтой.

Хъæссæй. Нæ загъын! Дæ алыварс, Хазби, хъуыддагтæ æмæ адæм цæджджинагау нæ фыцынц. Æз нæ уынын ам Беслæны, Аслæн-беджы, Мамсыры. Нæ дзы уынын Солымы. Кæм дын сты? Кады бæсты æгад куы фæуæм, уымæй тæрсын.

Хазби (*йæхинымары.*) Йе ’рцыдыл фæсмон кæны, æнхъæлдæн. Куы йæ рахъахин. (*Хъарай.*) Хъæссæй, дæ ныхас раст у. (*Ахъуыды кодта.*) Дæ ныхас тынг раст у. Мæхæдæг дæр тæрсын æгад фæуынай. Мæхæдæг дæр тæрсын, бахъахъхъæнын æфсон нæ хъауæн, нæ бæстæн фыдбылыз куы ссарон, куы сæ ныппырх кæнын кæнон ме ’рра зонды сæраппонд, уымæй.

Хъæссæй. Уыныс, дæхæдæг дæр куыд гуырысхо, дæ? (*Йæхинымары.*) Бамбарон уал æй, кæддæра йæм цы зонд ис. Æниу мæнæн нæхимæ бацауæн нал ис... (*Хъарай.*) Куыд дæм дæ зæрдæ дзуры? Æдæппæт цас стæм?

Хазби. Ёнхъæл афтæ дæн, æмæ нæ нымæц сæдæйы онг не схæццæ уыздæн. Раст загъыс, Хъæссай, стыр гуырысхойы мидæг дæн.

Хъæссай. Ерхъуыды кæн, дæ алы къахдзæф дæр дын хъуамæ зынагонд уа, арф хъуыдыгонд.

Хазби. Тынг æфсармы кæнын, Хъæссай, мæхи æддейæ дæу дæр кæй базмæлын кодтон, уый тыххæй.

Хъæссай (*Куырттатай цумæ дзуры*). Абæрæг-ма кæн, лæппу, кæстæртæ сæ сæргътæ систой æви нæ?

Хазби. Цы кæнынмæ хъавыс?

Хъæссай. Ницы. Дæ ныхас мын кæронмæ бамбарын кæн.

Хазби. Бирæ кæй не стæм, адых æмæ æнауынаффæ кæй стæм, уымæ гæстæ мæм хуыздæр кæсын байдыдта, нæ балц куы ныуадзик-кам, уый.

Куырттатаг лæппу (*арбацыди*). Сæргътæ ист нæма сты.

Хъæссай. Мауал сæ сисæнт.

Хазби (*йæхинымары*). Лидзын сфæнд кодта. (Хъæссай сыстад.) Цы сфæнд кодтай, Хъæссай?

Хъæссай. Бæлвырд мын загъ, цæхгæр сбæрæг кодтай, Абхадзы æфсæдтæ кæуылты æрцæуынц, уый?

Хазби. Иугæр нæм куы цæуой, уæд Дзуары Æфцæгыл ваййы кæддæриддæр сæ фæндаг.

Хъæссай. Ды, Хазби, базон дæ хъæу æмæ дæ фæдонты бæрæг. Дæ балцыл кæм сгуырысхо дæ, уым дын фæндарастæй тас нæу, æмæ йæ ныуадз.

Хазби. Мæхæдæг дæр афтæ æнхъæл дæн, фæлæ ды кæд цæуынмæ хъавыс, уæд уал фæфæстиат у. Балц дзæгъæл фæуæд, фæлæ цæхх, кæрдзын...

Хъæссай. Бузныг дæ цæхх æмæ дæ кæрдзынæй, фæлæ мæнæн æрæджы кæны. Æз нæхицæй хæстмæ рацыдтæн... Дзуары Æфцæгмæ цæуын æз, бабаддзынæн æфсæдты размæ: кæд сын исчердыгæй сæ фарс бакъæртт кæнын мæ къухы бафтид.

Хазби (*æфсармы, сцин кодта, Хъæссайы йæ хъавысы кæны*). Бахатыр кæн... Бахатыр кæн, кæй дыл фæгуырысхо дæн, уый мын бахатыр кæн.

Хъæссай (*фæстадæр ралаууыд*). Гуырысхо? Ды мæныл фæгуырысхо дæ? Дæ балцыл фæгуырысхо дæ?..

Хазби. Ёз ма балцыл на фæгуырысхо дæн. Дæуыл фæгуырысхо дæн æмæ дæ къахгæ кодтон. Ныббар мын! (*Фаллабурдта Хъæссæймæ, йæ цонгæй йæ рудзынгмæ бакодта.*) Хæхтæ уыныс, сæ сармæ хурзæрин кæмæн æрттывы? Куыд æнхъæл дæ, хæхтæн сæ бынатæй фезмæлæн ис? Хурæн йæ фæндагæй фезмæлæн ис? Фидар сты! Ма фæнд дæр афтæ фидар у. Цалынмæ ма зонд кæрда, ме уæнг змæла, ма тугдадзин цæва, уалынмæ мæнæн ма фæндыл гуырысхо кæнæн дæр нæй, аивæн дæр мын æй нæй. Ныр далæ цасæй æрбацæуынц, уыйас нæ, фæлæ сæдæ ахæмы куы уой æфсæдтæ, ныр мемæ чи цæуы, уыдон нæ, фæлæ зыбыты нунæг куы уон, уæддæр æз ацы къухæй (*кард фелвæста*), ацы кардимæ цалынмæ тыхгæнæджы, барисджыты рæнхъыты уынгтæ скæнон, уалынмæ мын æрæнцайæн нæй.

Хъæссæй (*йæ хъæбысы каны Хазбийы*). Дæуыл куы фæгуырысхо дæн, уæд фæлтау мæхи куы амартаин. Ёггыгæд стæм! Ёггыгæд стæм, æфсымæр! Кæд нымæцæй бирæ нæ уæм, нæ цæнгты тых фæфылдæр кæндзыстæм! Нæ кард цыбыр куы уа, нæ нæмыг сæм куы нæ хауа, раздæр бакъахдæф кæндзыстæм. Не ’нусон уарт – ныртæккæ мын цы хæхтæ амыдтай, уыдон. Дуры гуыбынæй цыд стæм – дурау фидар стæм. Гуырысхо нал хъæуы, Хазби, хуыцауы цы фæнда, уый уыдзæн!

XVI.

Ислам (*æддейæ*). Уæдæмæ дын Уастырджы ахъызгæнæг уа, куырттагæн, ахæм зæрдæтæ чи æвары! (*Æрбацъиди.*) Ёгас нæм цу, Хъæссæй!

Хъæссæй. Хуыцауы хорзæх дæ уæд!

Ислам. Мардты дæ быны урс бæхæй фæцæуæнт, фæдисмæ чи нæ æрцыди, уыдон. Йæ дуне кæрдзыныл чи ауæй кодта, хæрам бахæрæнт! Сымахæн дæр арфæ кæнын, фæсивæд! Уæ дзыллæйы ном куыд никуы фесафат, ахæм хорз уын хуыцау ракæнæд! Амонд уæ хай. Фæдисæй цы бон бамбæхсат, уыцы бонæй фæстæмæ уæ усы кæлмæрзæны йедтæмæ худ мачиуал ныккæнæд. Ёз базæронд дæн, сурс дæн, ма рæстæджы фæдисмæ куывдæй разæнгардæр уыдысты. Худинаг сын уæд, чи бамбæхст фæдисæй.

Хазби. Бадгæ скæнуг, Ислам!

Ислам. Ма уд уæ фæхъхъау, Хъæссæй, уæ лæгдзинæдты тыххæй.

Хъæссаей. Цы лæгдзинад? Алкæмæн дæр хæс у ацы хæсты йæ тут ныккалын. Æрмæст мах адæмæн хуыцау кæрæдзийы дзырд æмбарын нæ радта.

Фынг арбахастой.

Ислам. Гъе, гъе! Æ, ныммæлæн дын ма уа, цы 'фсин дæ, фын-джы хъуыдаг рох чи нæ кæны! Æрæвæр-ма, мæ хур! Исчитæ ма нæ куы уыданд, хорз уанд, бæргæ.

Хазби. Хорз уанд, бæргæ, æмæ кæм ис. Æмгæрон кæм цæуынц. Гъа, æфсады ма цу, фæлæ бæгæны æмæ арахъхъ баназ, уымæй та цæмæй тæрсынц? Чи ма нæм æрцауа, уымæн дæр мæнæ стæм! Кувгæ нын ам акæн, Ислам, бадгæ хæдзары кæндзыстæм.

Ислам. Хуыцау, табу дæуæн, хуыцау! Де сконд адæм стæм, æмæ нын дæ хорзæх, дæ арфæйæ бахай кæн. Хуыцау, зæххыл адæмы номыл хордзинадæй цы ис, цы сфæлдыстай, хай нын дзы бакæн! Хуыцау, мæгуыр, æгадæй нæ бахъахъхъæн. Уастырджы, дæуæн æхцон фæуæд. Уастырджы, æфсæддон, фæндагтон лæджы фарс дæ, рæстдзинад уарзыс, æмæ ацы лæппутæ де уазæг! Æгас адæмы тыххæй сæхи снывонд кодтой, тых кæнынмæ нæ цæуынц, ды цы адæмы уарзыс, Уастырджы, уыдон тыххæй сæ уд мæлæтмæ дæттынц. Сæ рахиз фарс цу, фыдкъух, фыдтыхæй сæ бахъахъхъæн! Уæ сызгъæрин Уастырджы! Дæ базыры бын сæ бакæн, æмæ фыдызнаджы дæндæгтæ куыд ныммур кæной, уыцы тых сын се уæнгты бауадз. Тыбауы Уацилла, табу дæхицæн! Тыбауы Уацилла, бæрзондыл бадис, ныллæгмæ нын хæрзтæ ракæн! Хетæг! Тæтæртупп! Ацы хæдзарæй, ацы адæмæй уæ быдырмæ чи афта, æгас хæдзар ын-ну ссарын кæнут! Уæ Фæлвæра! Фосы бар дæумæ ис, æмæ нын хорз фостæ дæтт, нæ фосы сæрæй дын нывæндæт куыд кæнæм! Фæззæджы дзуæрттæ, нæ фæззæджы фæллойы-ну бæркад уæд! Гъе Рыныбарауаг, дæ чъылдыммæ дын кувдзыстæм, де 'ргом нæм ма раздах! Реком, Мыкалгабыртæ, бæркад æмæ ныл амæндæт бафтау! Гъе Реком, нæ хуыздæрты нын бахъахъхъæн! Хуыцау, де сконд зæдтæй афтæ чи зæгъа, æз хуыздæр ахъаз бакодтæнн, мæ ном куы ссаратæн, уæд, тынгдæр æхцон уымæн фæуæд! Хуыцау, æз кувын нæ зонын, курын зонын – кæй курæм, уый нын ратт!.. Гъа, рауай, ацæхъ дæхæдæг, дæхæдæг, Хазби! *(Дæтты йæ Хазбимæ.)*

Хазби. Кæй ном ссардтай, чи дæ ферох ис, се 'ппæты хорзæх дæ уæд. *(Ацахуыста.)* Цæй, Ислам, нæ балц стыр балц кæм у æмæ æз æмæ Хъæссæйы бар кæм у, уым нууазæн баназæм ацы кувæггагæй!

Ислам. Иттæг хорз! Æмбæлы!

Хазби. Сидын дæм, Хъæссæй. Абонай фæстæмæ æз æмæ де 'хсæн ис æфсымæрзинад. Алы хорз хъуыдааджы дæр афтæ нумæ куыд лæууæм, хуыцау уый саккаг кæнæд! *(Анызта дзы, Хъæссæймæ йæ дæтты.)*

Хъæссæй. Демæ, стæй ацы кæстæртимæ æфсымæрзинадыл ард харын. Кæстæртæ, абонай фæстæмæ æфсымæртæ стæм, уый уæ зæрдæйæ рох ма уæд! *(Нуазы, кæстæртæм ай радта. Кæстæртæ ард харынц, кæрæдзимæ сидынц.)*

Хазби. Мæхæмæт, æддæгтæн дæр æй фехъусын кæн сидт. Ард бахæрæнт уыдон дæр. Зæгъ сын кæстæртæн, æмæ бæхтæ цæгтæ куыд дарой, афтæ! Фынг хæдзармæ ахæссут! Цом, Ислам, нæ уазджытæн фæйнæ къæбæры бахæрын кæнæм.

Ислам. Нууазæн ма мæнмæ дæр авæрут! *(Исы нууазæн.)* Цæут, каджын фæсивæд, цæут стыр балцы. Нæ уын фæдзæхсын, хъæбатыр цæмæй уат, уый. Уе знæгтæй барын кæмæн хъæуы, уымæн барут, кæмæн нæ хъæуы, уымæн ма барут. Ис ахæм зæрдæвæрæн ныхæстæ. Æз уæ уыдонæй нæ буц кæнын. Цæут, кадимæ нæм æрцæут фæстæмæ! Зонут, ирон адæймаг хъæбатырхъуаг кæй нæ у, уый. Сæ фыдбылыз у кæрæдзимæ нæ хъусын, кæрæдзийы дзырд не 'мбарын. Бахизæд уæ уымæй хуыцау æмæ каджын Уастырджы. Фæндагсар Уастырджы уын фæндарасты тыххæй гъеуыцы зонд уæ сæры бауадзæд. Цæут! Уастырджы — уе 'мбал. *(Анызта. Ислам, Хазби æмæ иннатæ ацыдысты.)*

XVII.

Махæмæт, Цорæ æмæ Агуыбечыр.

Махæмæт. Цомут æмæ нæхи хæдзары хорз фенæм!

Агуыбечыр. Ай-гъай! Цы ма ахæрæм, уый нæхи. Цорæ, ды цæуылнæ цæуыс хæдзармæ? Цомут!

(Рацæйцыдысты. Агуыбечыр фаурадта йæхи.)

Махæмæт æмæ Агуыбечыр.

Агуыбечыр. Бахатыр кәң, Мәхәмәт. Фыдуагзинадырдәм мын әй ма бамбар, фәлә... уыцы хуыцауы әлгысты ма мә цасты кәронәй ну уынд куы фәкәнин!

Мәхәмәт. Госгайә зәггыс?

Агуыбечыр. О.

Мәхәмәт. Цом хәдзармә әмә дә цасты кәронәй нә, фәлә йә йә хьаппәй дәр фендзынә.

Агуыбечыр. Кәд гәнән ис, уәд ам.

Мәхәмәт. Хорз. Сә кьус ам баззад әмә йә уымә әрбарвита-зынән. *(Ауыди.)*

Агуыбечыр *(уынагай).* Хәдзары фарн, нана әмә Хазби бахатыр кәнәнт, фәлә йын әнә фенгә нәй. Мә кьух фидардәр уызән, мә цаст рәстдәфдәр, мә зәрдә хьәбәрдәр знагмә хәцгәйә, йә дыууә цасты йын уарзондзинад куы ссарон, уәд. Уарзондзинад цәй-бәрц мә зәрдәйы бацыд, уый ныронг зонын дәр никәмән бакод-тон, фәлә ныр... Чи зоны, мәләты раз әнәфсәрм кәнын мәхи.

*Госга әрбацыд, кьусмә фәцайцыд, Агуыбечырмә фәкомкоммә,
фәфсәрмхуыз.*

Агуыбечыр ама Госга.

Агуыбечыр. Дә бон хорз уәд. Хазбийы хо кәм дә, уым дә фәнәдзән, мах тых фылдәр цәмәй уа, уый. Әз әфсәддонтәй ну дән.

Госга. Әмә цы? *(Ауармә тырны.)*

Агуыбечыр. Чысыл куы фәләууай, уәд дын әй зәгъдзынән, цы, уый.

*Госга дуары хәд цур фәләууыд ама әдзынәг касы Агуыбечырмә.
Агуыбечыр дәр ам әдзынәг касы.*

Агуыбечыр. Кәсыс мәм? Хуыцау дын әй ма ныббарәд, хорз чызг, дә дыууә цасты әрттывды фәдтон мә мәләт.

Госга *(дуар бакодта).* Цытә дзурыс?

Агуыбечыр. Ёгъгъæд у! Ёгæр æфсæрм дæр хорз нæу. Сом-бон дæм йæ мард кæмæн сыхъуысдзæн, уымæн абон худинаг нæу, йæ зарды цы ис, уый. Цы бон дæ базыдтон, гъеуæдæй фæстæмæ мæныл бон нæ ивгъуййы, дæ кой кæд нæ кæнын, дæу кæд нæ мысын. Ёмæ ницы, фæлæ дын æй уæддæр зæгъын.

Госга. Фæуæд афтæ. Цæмæн ма мын æй зæгъыс? Хæстон лæгæн фæстæмæ йæ зардæ куы 'хсайа, уæд йе 'хсар сæттæ кæны.

Агуыбечыр. Хæстон лæгæн йæ зардæ фæстæмæ кæмæ 'хсайа, уымæн хъазахъхъы ехсытæй куы тæрса, уæд йæ тых авд ахæмы кæны. Хорз чызг, нæ дæ уромын. Дæ 'фсымæр Хазбийæн мæнæй авд æфсæд-доны радтай.

XVIII.

Æрбацыд Тузар ад кард, ад топпай.

Тузар (*тызмагæй*). Хазби кæм ис?

Госга ацыд.

Агуыбечыр. Цы хабар у?

Тузар. Цы хабар ма уа? Ёфсæдтæ Дзуары Ёфцагыл æрбахы-зтысты.

Агуыбечыр. Ау! Ёмæ Темыритæ кæм уыдысты? Ёфсæдты уыдон куы хъахъхъæдтой!

Хазби (*арбацыд*). Цы хабар у?

Агуыбечыр. Бафынæй та стæм кæмдæр. Ёфсæдтæ Дзуары Ёфцагыл æрбахызтысты.

Хазби. Ау! Ёмæ кæм уыдыстут? Кæм та бафынæйтæ стут? Ёфца-гыл сæ цауылнæ фæдтат?

Хъæссай арбацыд.

Тузар. Ёфцæджы фæндагыл не 'рбацыдысты. Фæсвæндагтыл сæ ну прон æркодта. Хъахъхъæнджытæ сæ дæлæ комы фæдтой æрмæст. Афонмæ Дыууæ доны астау сты.

Фæхъус сты.

Хъæссæй. Ау! Куыд фæдис стут?.. Нæ размæ æфсæдтæ уыд-
зæн, уый нæ зыдатат? Дыууæ знаджы ну фæнд нæ кæнынц, Хазби. Дæ
адæмы бæхтыл сбæдын кæн!

Махæмæт. Цæттæ сты нууылдар. Сымахмæ æнхъæлмæ кæсынц!

Хъæссæй. Цом, уæдæ! Уастырджы не 'мбал.

*Нууылдар ацыдысты. Хазби фæстæмæ фæздæхт, йæ гарзтæ каны.
Нана арбацыд.*

XIX.

Нана амæ Хазби.

Хазби. Цæй, нана, хæрзбон! Æнкъард ма ут! Тас мын нæу, бирæ
стæм, ма тæрс!

Нана. Фæндараст! Нæдæр махмæ, нæдæр дæ бинойнагмæ дæ
зæрдæ куыд нал æхсайа, афтæ! Дзыллæйы хъуыддаг кæныс, æмæ
арфæйаг у. Мæ фæллайттæ дын хæлар кæнын. Цæугæ!

Хазби. Хæрзбон!.. *(Рацæйцыд. Дуармæ йæ хотыл сæмбалд, хъæбыстæ
сæ каны.)* Хæрзбон, мæ хотæ! *(Ацыд.)*

Госга. Рудзынгæй сæм акæсæм!

Нана *(ацыд. Дуары æддейæ).* Чындз, рацу, уат бафснай! *(Ханиффа
арбацыд. Æддейæ зарын цауы.)*

Госга. Рауай, акæс! *(Ханиффа нæ касы, лæууы, тынгæй-тынгдар
кæуы.)* Цы хорз зары уыцы куырттатаг!

*Зараг сындагæй-сындагдар каны. Уаты кæуын – тыхджындар.
Æмбарзæн сындагæй архауы.*

ЛЕРТЫККАГ НЫВ

ГӀа ран: Дыууа доны астау. Рахизырдыгай, касджытам хастаг – масыг. Масыгай галиуырдам зулаив дурты ранхъ, сә фаста баласта. Се 'хсанай дардогмау зыны Хьобан. Масыгма асин. Агуыбечыр дурыл лаууы. Цорә йын амоны. Рабынай Хазби ама Хьассай. Адам кьордгай лаууыни, хастма цаттайа.

I.

Мәхәмәт. Хьусут! Мах нә уынаффә ну скәнын хьәуы!

Сосләнбег. Сну кәнын?

Хабыдз. Хуыздәр уызән.

Мәхәмәт. Хазби йәхи аүәлдай кодта... Кәуыл нә цы аүайдзән, хуыцау йә дәсны, фәлә мәнмә афтә кәсы, әмә Хазбийы цух уадзын нә хьәуы.

Хабыдз. Ай-гъай, ныуадзын әй нә хьәуы! Бахъахъхәнын әй хьәуы. Йә тыфылы стәлфазән әмә мард куы фәуа, уәд нә хьүйдәг сәфы.

Мәхәмәт. Йә бәх кәцырдыгай ис цымә?

Сосләнбег. Къардиумә 'ввахс.

II.

Адамма схәццә сты. Адамы әхсанай Цорә ама Агуыбечыр рафаст сты.

Цорә. Акастә?

Агуыбечыр. Акастән! Федтон, бирә кәй сты, уый, фәлә хәст нудадзыг гәрзты хорз әмә ләджды бирәйә нәу.

Цорә. Цәмәй у уәдә, цәмәй? Ләз дәуәй уәлдай ницәмәй тыхсын. Дәс салдатән мын додой сә сәр, фәлә мәм уыйфәстә әндәртә куы 'рбагәпп кәной, уәд та ма цы?

Агуыбечыр. Уәд фәстәмә сонт зылд фәкән әмә дә нанайы цур кьонайы фарсмә абад!

Цорә. Афтә нә бакәндзынән, уый зоныс.

Агуыбечыр. Дис дыл канын! Ёфсæдтæ не 'ккой куы абадой, уый нын худинаг у æви нæу? Кæд нын худинаг у æмæ нæ чъизи каны, уæд нæхи тугæй цæуылнæ ссыгъдæг кæнæм? Кæуыны йедтæмæ ныл хуадгæ куыд ничиуал кæна, афтæ. Рацыдтæ ардæм – амæл!.. Ёндæр дзы ницы ис.

Фæхъус сты.

Хазби. Цы фестæм, Цорæ? Ёгæр æрæджы кæнæм. Джауыртæ нын не 'рцыд нæма зонынц. Фæлæ нæ рагацау фидæртты æрбадын хъæуы. Хъæссæймæ нæм цы уынаффæ ис, уый адæмæн базонын кæнæм.

Цорæ. Ай-гъай! Ёмбæлы.

Хазби. Зæгъ, Хъæссæй!

Хъæссæй (*дурмæ схызт. Адæм амбырд канынц*). Цы фестæм, фæсивæд?

Се 'ппæт. Мæнæ!

Хъæссæй. Исчи ма нæ æддейы ис?

Чидæртæ (*исдугмæ фæхъус сты, акастысты*). Ничи, ам стæм, амбырд стæм!

Хъæссæй. Ёфсæдтæ хъæумæ бырсынмæ сæхи хъардысты, уый уе 'ппæт дæр зонут. Цæуæн та сын ну фæндаджы йедтæмæ никауылты ис. Фыццаджыдæр нæ уыцы фæндаг бацахсын хъæуы. Нæ фылдæр ныллæудзæни фæндаг хъахъхъæнæг, иннæтæ бæрзонд бацахсдысты. Хъæу бæрзондмæ хорз зыны. Сармадзæнтæ куы сæвæрой уым не знæгтæ, уæд хъæу ныппырх кæндысты. Ёз ме 'мбæлттимæ бæрзондмæ цæуын, сымах та Хазбнимæ фæндаг хъахъхъæнæг лæуут! Зæгъут, цы уæ фæнды?

Цорæ. Кæд æфсæдтимæ æнæ ам схæцгæ нæй, уæд хуыздæр фæндаг зын æрхъуыдыгæнæн у. Аиш дæр ма уæд, фæлæ æз ну ныхас зæгъын. Ард кæм бахоратæм, уым карæдзиуыл ницы гуырысхо стæм, æнхъæлдæн. Мæ ныхас мын галиумæ ма бамбарут. Кæд Абхадз хъæу пырх кæндзæн, уæд хуыздæр уызæн, хъæуæн йæхи хуылфы куы бабадæм, уæд. Цæмæй зонæм бæлвырд, пырх кæндзæн хъæу, нæ, уый. Хæстæг бацаудзыстæм хъæумæ, кæд сæ ныхмæ лæууын нæ бон нæ бауа, уæд галуантæй хæндзыстæм. Ёгады бæсты алчи йæ къæсарыл куы амæла, уæд хуыздæр куы у.

Хазби. Цорæ, дæхи цæмæн фæдзæхсыс? Мах дыл куы ницæмæй гуырысхо стæм! Ермаст æууæндгæ бакæн, Абхадз хъæу ныппырх кæныны йедтæмæ кæй ницæмæ хъавы, ууыл. Нæхицæн дзы зæрдæ цæмæй саварæм, уый нæ зонын. Хъæумæ хæстæг куы баирвæза, уæд нæ бон ницыуал уыдзæн. Зонын хъæуы, сармадзæнтæ сæм кæй ис, уый. Иугай куы ныууæм æмæ нæ алчи йæ къæсæр хъахъхъæныныл куы суа, уæд сæфт стæм æмæ сæфт. Бамæрдтытæ нæ кæндзысты хъуамæ. Нæ туг райсын дæр нæ къухы нæ бафтдзæн. Дæ ныхас фæстаг хъуыддаг у, Цорæ. Ныхæй-ныхмæ цы знаг лæууа, уый кад лидзæджы кадимæ ну никуы уыдзысты. Зонын хъæуы, ам куы уæм, уæд нæ ныхасæн фылдæр аргъ ис. Кæд хуыцауы, Абхадзы æфсæдтæ цæмæй фæтыхджын-дæр уой, уый фæнды, уæд махæн нæ ныммæлын хуыздæр. Дзæгъæл гуырысхотæй, æмгæрттæ, кæрæдзийы мауал къуылымпы кæнæм. Не знаг нæ уæлхъус, æмæ батагъд кæнæм!

Хъæссæй. Хæстмæ, æмгæрттæ! Хæст, нæ мады æхсыримæ цы хъуыддаг бададтам, уый куы у! Æнæ худинагæй уæлæуыл чи баззайа, уыдонæн хуыцау даргъ цæрæнбон раттæд. Чи амæла, мæрдты рухсаг! Цомут!

Хазби. Уастыражи нæ фæндараст фæкæнæд!

Ацыдысты, Хазби рахизырдам, Хъæссæй галуырдам. Исдугмæ ничи ис кæсджыты раз. Рахизырдыгæй дардæй иугай сæрахтæ хъуысы. Хъæлаба тынг-гæй-тынгдар кæны. Дурты аууонай Биайы-фырт арбахъуызы, йемæ Секъа. Биайы-фырт мæсыг бафæг кæны, рахизырдам акаст.

III.

Биайы-фырт (*мæсыгæй рахызт*). Цу, Секъа, æмæ сæ ардæм ракаен. Мах кæуылты арбацыдыстæм, уый кæд базондзынæ, уæд хорз. Кæн-нод дæр-ну дæлæты рацæут. (*Хæсты хъæлаба хъуысы.*) Созырыхъойæн зæгъ: йемæ цы ротæ ис, уый хъæдбынты, хъæуæй Хазбийы адамы æхсæн куыд фæкæна, афтæ. Цу, тагъд! (*Секъа ацыд. Биайы-фырт кæсы рахизырдам.*) Асин уал бафснайæм. (*Исы асин.*) Нырма фидар бадыс, Хазби, фæлæ æз дæр ам дæн. Æз дæр ам дæн, мæлын чи зоны, уый, мæ бар дæ уадз! Тъæпæнхудджынтæн дæ бафснайын кæндзынæн. Дæ мытагæй та ма мæхи тудджын цæмæн кæнон. Иры уæй кæнын чи

зоны, уый дæу ауæй кæнын куыд нæ базондзæн? Мæ фæндтæ фехæлдысты дæ руаджы, фæлæ уæддæр æз мæ афицер тагъд райсдзынæн. Ахст дæ ныр! Дæ разæй капитан, дæ фæстæ «прапыр» Биаев... А! Кæдæм? Кæйдæр æрбарвиты ардæм...

Амбахст æддæдæр.

IV.

Тузар (*фыццаг дардæй*). Рагъмæ дæхи сис, Хъæссæй! Кæннодæ уæлеты æрбацауынц! (*Ербацъд, дурмæ схызт, касы кыужы аууонай.*) Фехъуыста, æнхъæлдæн. (*Иннардæм касы.*) У, джауыртæ! Уыцы бырдæй бырынц! Кæрон сын нæй! (*Рахызт, асин агуры.*) Цы фæнци цымæ асин, ам куы уыд? (*Фæкомкоммæ сты Биайы-фыртимæ, карæдзимæ топпытæ фæдардтой.*)

Биайы-фырт. Цы дæ, цавæр дæ?

Тузар. Нæ фæлæ ды цы дæ? Чи дæ, цы ми кæныс ам?

Биайы-фырт. Æз Дæргъæвсæй хабархæссæг дæн.

Тузар. Цы хабар? (*Сæ топпытæ аруагътой.*)

Биайы-фырт. Фондзыссæдз барагæй комы дымæгмæ рацыдысты. Хазбийы ныхасмæ æнхъæлмæ касынц. Мæн рарвыстой фæрсынмæ. Цы ма цауон æз? Цу æмæ йæ ды афæрс. Æз та дæм ам фæлаудзынæн.

Тузар. Гъе, уæ цæрæнбон бирæ уа, Дæргъæвсæн! Фондзыссæдзы ма ныл куы бафта, уæд цæмæй тæрсæм! Кæннодæ армыздажы йедтæмæ не стæм. Цом уæдæ, афæрсон. (*Ауыди.*)

Биайы-фырт. Тагъд, дæ хорзæхæй! (*Иæ фæдыл акаст, худы.*) Цы æнæзивæг фезгъоры!! Армыздажы йедтæмæ кæй не сты, уый хорз. (*Масыграбын фидар æрбадт, йæ хъус фæстæмæ дары.*) Цæй æрагмæ цауы! (*Хазби æрбацауы.*) Кæс дæхимæ, хъæбатыр! (*Æхсы йæ, фæстæмæ алыгъд.*)

Хазби. Гъе, джауыр, джауыр! Кæдæм лидзыс, кæ? (*Тузарæн.*) Хорз дæргъæвсаджы мæм куы 'рбарвыстай! Чи уыди, уый зоныс? Биайы-фырт.

Тузар. Æтг, хæсгæ мард куыд фæдæн.

Хазби. Цу, зæгъ сын: æртæйæ ардæм рацауæнт! (*Аурай касы.*) Ау, уый та куыд? У, джауыр! Фæстейæ фесты Биайы-фырты руаджы. (*Тузарæн.*) Дыууæ дихы фæуæнт, ну уым баззайдзæн, иннæтæ пыхсы

бынты галиуырдыгәй куыд ләууой, афтә. Тагъд! *(Тузар аңыз. Хазби асин агуры. Уалынмә әрбаңыздысты Агуыбечыр, Махамәт, Сосланбег, Хабьидз.)* Бабын нә кодта уыцы джауыры фырт, Бияйы-фыртәй загъын. Әфсәдты нын нә чылыммә әрбакодта. Асин агургәут! *(Хъәссайырдам кәсы.)* Енхәлдән әмә әфсәдтә сә тых Хъәссайырдам сарәзтой... Йә размә фәңәуынц... Утт! Йә, мардзә, куыртта-таг, фидармә дә бирә нал хъәуы! Уым дын тас нал у... У, джауыртә. У, мардзә! *(Махамәтитан.)* Сымах, Бияйы-фырт чердаем алыгъан, уыцырдаем цәугәут! Цыппар стут, дыуунсәдз хъазахъаджы куыд бауромат, афтә! Цалынмә уәм әххуыс хәңцә кәна, уәдмә сә ма әрбауадзут! Әз адаммә цәуын, – а хабар фехъусгәйә куы фәныхкы-уыра уой. *(Аңыз.)*

Агуыбечыр. Ләджы сәр нә бахъуыд, ләшпүтә! Цомут! *(Хабьидз әмә Сосланбег аңыздысты.)* Мәхәмәт! Мә сәрәй мә къәхты бынмә мә буар ныддыз-дыз кәны, куы ахъуыды кәнын, апы джауыртә, даргъ бардажынтә, бурхилтә хъәумә куы баирвәзой, уәд цытә кәндзысты, уый.

Мәхәмәт. Госгайән тәрсыс? Кәд хуыцауы фәнда, уәд сә нә бауадздыстәм!

Агуыбечыр. Амәлдзыстәм, уәддәр сын бауадзән нәй. Цом, цом! Мауал әрәджы кәнәм!

Аңыздысты. Чидартә рахизырдыгәй галиуырдам базгъордтой.

V.

Әрбаңызд Тузар, йә фәдыл Цорә.

Тузар. Ау, уәдә Хазби кәм ис? *(Цорәйы фәдта.)*

Цорә. Цы фәдә, Тузар?

Тузар. Хазби цы фәңи? Нә йә фәдтай?

Цорә. Хәңджыты раззаг рәнхъы. Мән мәнә ацырдаем рарвыста, кәдәм, уый бәлвырдай нә зонын.

Тузар. Джауыртә нә чылыммә фесты, уый хәңджыты рәнхъы базыдтой әмә сә хъус хъәуырдаем адардтой. Хазбийы дзырдмә енхәлмә кәсынц. Цәуын әм әз. *(Аңыз.)*

Цорæ (*иунагай*.) Цы ма бакæнæн ис ам? Нæ разæй, нæ фæстæ, нæ нуварс, нæ иннæ фарс, кæдæм акæсай, алырдыгæй дæр хъазахъхъ æмæ тæпæнхудджынтæ. (*Аджих*.) Финды агурын хъæуы, æндæр хос нал ис.

Урс хæцъыл йæ дзыппай систа, хылъыл æй каны.

Дыууæ æфсæддоны ма йæм арбацыд.

Фыццаг лæг. Цы фæнд дæм ис?

Цорæ. Гадзрахаты ном мыл сбаддæн, фæлæ цы гæнæн ис. Не 'ппæт куыд амæлдыстæм, царын кæй фæнды, уыдонæн та æндæр хос нал ис. Куыд уæ фæнды?

Æфсæддонтæ. Разы стæм.

Цорæ (*æфсæддонтай иуан*). Марадз, уæдæ йæ уæртæ бæласы цъуппыл бабæтт!

Агуыбечыр (*галиуырдыгæй арбауад*). Цы фæдæ, Цорæ? Хазби кæм ис? Цæй æнцад лæууыс? (*Чидарта арбазгъордта рахизырдыгæй*.) Гъæй-гъæй! Кæдæм? Уынут, уæртæ Хазби куыд хæцы, уый? Уынут? Кæцы бонмæ ма ауæрдут? Нырæй хуыздæр кæд у амæлынæн? Размæ! Цы у уый? Чи сæвдыста урс тырыса?

Цорæ. Агуыбечыр! Нæ масты фæдыл ма ацæуæм. Алырдыгæй æфсæдтæ байдзаг сты. Схиз дурмæ! Уыныс? Нæ алыварс æртыхсты-сты. Хæцынæй ницыуал.

Агуыбечыр. Уынын. Фæлæ сыхах нæ зонут, цы нын цæттæ кæнынц, уый. Махæн нæ уынаффæгæнæг Хазби уыд, Цорæ. Ды гадзрахат бакодтай – урс тырыса сдартай. Худинаг дын у, куы 'рцыдтæ, уæдæй нырмæ дæ кард наема сластай.

Цорæ. Размæ цæуиккам, æмæ нæ фæстейæ сурдысты. Фæстæмæ цæуиккам, æмæ нæ размæ баддысты. Нæ алфамбылай салдатæй быру ис, æхгæд æфсæн быру.

Агуыбечыр. Быру къæртгæнгæйæ у! Размæут, лæшпутæ! (*Галиуырдаæм тырны. Иууылдар йæ фæдыл ацыдысты уыцырдаæм*.)

Тузар (*арбазгъордта. Йæма фыццаг æфсæддон, ракас-бакæс каны, галиуырдаæм азгъордта, Цорæимæ арбаздæхт*.) Хазби фæрсы, чи сдардта урс тырыса?

Цорæ. Æз уыдтæн уый.

Тузар. Хазби зæгъы: раппарын æй хъæуы.

Цорæ. Зæгъ ын: йæ адæм нал хæцынц. (*Тузар ацыд. Фыццаг æфсæдонæн.*) Нæ тырыса нын нæ уынынц, уæртæ йæ фалдар æмæ барзондæр бæласæй сдар.

VI.

Рахизырдыгæй æрбацыд Хазби, галиуырдыгæй Агуыбечырита.

Хазби (*мастыйæ*). Чи ныл сфæнд кодта? Фæстæрдыгæй нын не счылы нуæрттæ чи суагъта? Хæстæй чи тарсти, уый ардæм цæмæн цыди, йæ хъарм фæнык цæмæн ныуагъта?

Цорæ. Хæсты цæугæйæ, æфсæдтæ нæ алыварс нæма уыдысты æмæ ма йæ кæд хъуыды кæныс дæхæдæг, уæд æнхъæл уыдыстæм нæ хъæу бахъахъхъæнын. Урс тырыса сдардтон æз. Урс тырыса у фидыды нысан. Фидауæм семæ, нæ хъæу нын ма ныппырх кæнæнт æрмæст.

Хазби. Цыбырзонд... Æнæрхъуыды... Худинаг дын уæд, Цорæ, дæ кард джауырты туджы æнæстулгæ дæ хæдзармæ ахæсдына. Уæ хъæуы ныппырх Хазбийы æфсон цæмæй нæ уа, уый тыххæй сабыр дæн æз, ардыгæй цалынмæ сармадзанта суасой, уалынмæ. Цу, Цорæ, дæ тырысаимæ. Сармадзанти богътæ мæ хъус куы 'рцахса, уæд æз та сдаразынаен сырх тырыса. Уæд мын сар кæндзæн дæ сæр!

Агуыбечыр. Барзондмæ Хъæссæй сармадзанти не суагъта.

Сослæнбег. Сармадзанти хъæуы бынмæ батардтой.

VII.

*Цорæита ацыдысты. Агуыбечыр, Махамат,
Сослæнбег æмæ Хабьдз Хазбиимæ базадысты.*

Хазби (*скаст йæ алыварсма*). Ам ма стут?

Махамат. Уæдæ кæм уæм?

Хазби. Цорæ уын уæ хæдзæрттæ бахъахъхъæндзæн йæ урс тырысайæ, уыйырæм цæуылнæ ацæут?

Агуыбечыр. Дæуæн æгъгæд чи у, ууыл мах дæр стæм разы.

Хазби (*аджих*). Дæ фæдзæхст раст уыди, Ислам! Нæ сафæг у, нудзинад нæм кæй нæй, ну зондыл ныллаууын кæй нæ фæразæм, уый. Æлгъысты фыдæн нын хуыцау нæ фæстæ гъеуыцы фыдбылыз бафтыдта. Кæд дзы схицæн уыдыстæм? Ныр, йæ усы кæлмæрзæн урс

тырысайен йæ дзыппы цæттæйæ чи дардта, уый ардæм уый тыххæй цыди, æмæ нын нæ хъуыдаг фехала. Æфсымæртæ. Бияйы-фыртæй нын фыддæр знаг Цорæ у. Нæ мæсыг æддагон дурæй фехæлынмæ æгæр фидар уыд, фæлæ хи дурæй фехæлдзæн. Æмæ, бæргæ, исты æххуыс сын куы фæунд Цорæйы уынаффæ, фæлæ нын не уæнг асаста, нæ зардæ амардта æмæ æргом æххуыс махан нæу, фæлæ у не знæгтæн. Куыд лæууын, Агуыбечыр, мæ сæр (мæсыгмæ амоны) ацы къул-тыл цæуыланæ ныххойын?

Мæхæмæт. Тагъд ма кæн, Хазби. Паддзахы æфсæдтæ бирæ сты. Амæй изæрма сæ уыйас дæр куы кæрдид нæ кард.

Аджих сты. Дардæй сармадзаны хъæр фæцыди.

Нырай фæстæмæ сармадзаны хъæр тынгæй-тынгдæр каны.

Хазби (*фæтæрæтт ласта*). Циу уый? Фехъуыстат?

Агуыбечыр. Сармадзаны хъæр.

Хазби. Сырх тырыса сæппар, Хабыдз! Размæ, æфсымæртæ! Лæг чи у, йæхиуыл мауал ауæрдæд!

Рахизырдам азгъордтой. Алырдыгай хасты хъалаба.

Цорæимæ бирæ адæм арбазгъордтой.

Цорæ. Хъæумæ, хъæумæ, æфсымæртæ! Бацарæфтыд нæ кодтой. (*Ацыдысты.*)

VIII.

Галиуырдыгай Бияйы-фырт, Секъа ама дыууæ хъазахъхъаджы арбазындысты.

Бияйы-фырт. (*Секъайæн.*) Хазби кæм хæцы, уый уыныс? Уæртæ.

Секъа. Уынын.

Бияйы-фырт. Уымæн йæ чъылдыммæ цы дур ис, уый ауонмæ сæ акæн адон. Хазбийы ныхмæ капитан йæхæдæг ис æфсæдтимæ. Хазби мæсыгмæ здæхдзæн ныртæккæ фидардæрæн, æмæ-ну æй цæвут йæ 'мбæлттимæ. (*Хъазахъхъæн.*) «Иди убивай главной зачинчик!»

Хъазахъхъæй иу. Убьем и главного. (*Ацыдысты.*)

Бийы-фырт (*иунагай*). Хъабатыр Хазби, нæ дæ уырныдта æфсæдты тых. Паддзах ахæм бунтартæ бирæ бафснайдта. Дæ рæсугъд усы дын унтер йæ азыккуйæ куы раласа, уæд æрымысдзынæ Бийы-фырты. Лениу, магуыр дæ бон, уый дæр нал фендзынæ.

Галиуырдыгай Тузар æрбакаст. Бийы-фырт ай нæ уыны. Рахизырдыгай гарæхтæ фæцыди. Бийы-фырт уыцырдæм касы.

А-гъа! Йе ’мбæлтæ уал æрызгæлдысты. Æлт, хуыцау уын æй куыд нæ ныббарста, Секъайы дæр амардтой!

Тузар (*ныхъхъавыд Бийы-фыртмæ*). Хъахъхъæн-ма дæхима, æз дын дæ дæргъæвсаг хæрв æрæшпарон. (*Бийы-фырт фæзылд, февналдта йæ топмæ, архауд, Тузар æм касы*). Майдантам бæргæ фæбæллыдтæ, фæлæ дын дзы хъуырыфтаутæ маёны йедтæмæ ничи у. (*Рахизырдам фæкаст. Тырны уыцырдæм.*) Цы фæдæ, Хазби?

IX.

Хазби (*æрбицыд*). Мæнæ, мæнæ! Цы ми кæныс ам?

Тузар. Мæнæ, дæргъæвсаг йæхи чи хуыдта, уый фæдыл æрбацыдтæн.

Хазби (*фæкомкаммæ Бийы-фыртмæ*). Амардтай йæ? Дæ цæрæн-бон бирæ уæд! Хъæуырдам цæугæ ныр ды дæр! Ам мын ницыуал пайда дæ. Нанайы куы фенай, уæд ын-ну зæгъ: мæ хæс райстон, фæлæ ма мын исинæгтæ бирæ ис, æмæ мын-ну ацы мæсырæбын агурут мæ мард. Ардыгæй никуыдæмуал ацæудзынæн... Цæугæ! Æрбацæуынц джауыртæ... Цæугæ дын куы зæгъын! (*Тузар ацыд. Рахизырдыгай хъæр цæуы: «За мной, ура!»*).

Хазби (*анцад касы*). Рауай, рауай, æрттиваг! Рагæй дæм æнхъæлмæ куы кæсын! (*Æрбазгъордта офицер. Кардæй хæцынц. Афицер архауд. Æрбазындысты хъазахъхъ. Хазби сæ басырдта.*) У... у, хуытæ.

Рахизырдыгай гарæх фæцыд. Хазби цудтытæгæнæ арбазæхт фæстæмæ, архауд. Хъазахъхъай цу хъæр кæны: «За мной!» Æзгъордтой галиуырдам. Хазби исдугмæ куыд архауд, афтæмæй фæлаууыд, стæй рабадт.

Хазби. Залиаг калм нæ алыварс æртыхст. Сау хъæндилты бал мæ йæ уæлбазыр систа... Æз ницыуал, хæстæн мæ пайда нал ис. Фæлæ

цин канын, мәрдатәм цәугәйә хәлондар кәй нә дән, ууыл!.. (*Ака-
сылма тырны.*) Фәтыхджын сты... Цәй әрәгмә каныс, мәләт?.. Мә
цәстытә мын цәуылнә әрәхгәныс, кәд нал уынин дзылләйы худи-
наг?

Х.

*<Хуысың мәсгуыты рәмудзән сарәхтә.> Әрбазындысты Ислам ама
Астархан. Исламан йе 'хәффарс ехсы цәф, тугәйдзә.*

Ислам. Мәнә мәсыгмә дәр әрхәщә стәм... Кәм и уәдә Хазби?

Хазби. Ислам... (*Әрхәуд, амард.*)

Ислам (*әрбауад*). Мәнә куы дә, мәнә, мә ләутә хох, мә цәутә
мәсыг! (*Әрысгарста йә, йә цонг ын систа*). Йе, уәууәй, Хазби! Цәй
ләмәгъ ныцци дә понг? Мә пард фидар кәмәй уыди, – мә цонгәй
ләмәгъдәр... Куы ниццуал нәм дзурыс. Дә цәхәр цәстытәй нәм
куы нал кәсы! Енә цәстытыл хәцгәйә сә цәй тынг бамбәрзтай!
Цәй зын дәм фәкаст нә худинаг? Дә ныфсәй ныфсәжын, дә кадәй
каджын куы уыдыстәм. Дә мардыл хәсты быдыры әгәр-мәгуыр
(*кауы*) зәрдиаг богътә ныккәнын нә бон куы нә у. Гъәтт, уәууәй,
Хазби! Куынауал дән, ме уәнг мә куынауал хәссы. Чи ма мын
райсәзән мә ехсы цәфтә, мә былты над? Зәрдә кәмәй сәвәрон?

Астархан. Ислам, иудадзыг нәхи ма суадзәм. Не знаг фәцин
кәндзән. Исты нә бауынаффә хәуы. Уәртә әфсәдты хицаумә
ну-дыууәйә бацәуәм кураг, кәд нә ныуадзид!

Ислам. Мән мауал фәрсут! Мә сәры магъз бахус, хуыды
кәнын нал зоны. Уынаффә?.. Чи йәм арәхсы... Кәуын кәм хәуы,
уым уынаффә не 'мбәлы. Кәут, мә хуртә, кәут уәхиуыл... Адон кәу-
инаг не сты. Кәут, не знаг хынджыләг кәмәй кәны, алырдыгәй дәр
худинагтә чи ныцци әмә ма афтәмәй ләгъстә кәнын йә сәрмә
чи хәссы. Кәут уә дзылләйыл әмә йын абонәй фәстәмә хәрз-
бон зәгъут. Уә бартә, уә кад, уә рад, уә ном абонәй фәстәмә ацы
фәсивәдимә ингәны әвәрут. Хәрзбон сын зәгъут! Кәут уәхиуыл!
Фәстагәтты фыдәлты намыс, фыдәлты ном куы бахъәуа, – сыхәхәй
никәй ном зәгъдзысты. Акәсут уә алыварсмә. Афтә әфхәрын чи

зоны, уыимæ куыд цæрдзыстут? Иунаг хуыцау йæ дæсны, цытæ уынд-
зыстут нырæй фæстæмæ. Кæут, ма хуртæ, кæут, æндæр уæ бон ницы-
уал у!

XI.

*Тыхджын гуыппытæ. Адам фæхъус сты. Устыты кворд арбазынд. Се
'хсанæй Госга ама Сæниат Хазбимæ арбазгъордтой.*

Госга. Мæ арт бауазал, Хазби! Цы судзгæ бон ныл ныккодта!
Дзæггæл баззæдыстæм!

Нана (арбазынд, йæ кæухы лæдзæг, йæ рæхыс йæ астауыл. Устыты
æхсан Ханиффа. Куы 'рбахастæг сты, уад хъæуæй гуыпп фæцыд. Сыгъды
рухс нанайырдам ныццæфта.)

Уæ, мæгуыр иунаг!

Дæ нымæд бонтæ

Æнæ хур фенгæ

Цы талынг баисты.

Хуссайраг митау

Цæй тад акодтой.

Кæмæн нæ ныуагътай –

Дæ гыццыл бинонты.

Кæй къæсæрæй ниудзыстæм кæрдзынгур?

Мæн куы нæма уырны, куы нæма!

Мæн куы нæма уырны, ацы дунейы

Мæн иунагæй ныуадзын ды бауæндыдтæ.

Рабад-ма, рабад, ма ма хъаз,

Æз хъазынæн æгæр зæронд куы дæн.

Рабад-ма, рабад, мæнæ дæ кæстæртæм,

Рабад, акæс дæ алыварсмæ, –

Сæргуыристау дæ фæдонтæ

Фæйнардыгæй цагъдæй кæм лæууынц.

Уæ Агуыбечыр, Мæхæмæт, уæ Сослæнбег!

Сымахыйас куы никæй уарзта.

Иунаг мын æй макуы ныуадзут.

Æз ныр дзыназгæ кæнын...

Тугархæмттæ маæ зæрдæйæ
Маæ хуылфмаæ цæуы.
Маæ нунæгыл нæ кæуын –
Йæ хæс мын дывæлдахæй райста.
Æрттиваг цæппæрджынтæй йæ мæрдон фæндаг
Æвзист камарийау рæсугъд сарæзта.
Мæхиуыл нæ кæуын –
Маæ нунæджимæ
Амард Иры кад, фесæфт сæ бар.
Уæ Ислам, уæ мæнæ хорз адæм!
Идæдзæй, æфхæрдæй, хæрзмæгуырдæй
Баззæдтæн уæ астæу.
Уе уазæг мæхи ницæмæй бакæндзынæн.
Маæ сагъæс, маæ рыст дзыллæйы 'фхæрдыл у.
Уæ Иры фæсивæд! Маæ уæ ферох уæд
Уæ дзыллæйы сæфт.
Зæгъут-иу, зæгъут
Уæ фырттæн уе 'фхæрд,
Зæгъут-иу уæ фырттыфырттæн
Уæ худинаг.
Маæ ферох кæнут
Ацы 'фхæрдтæ,
Уæ Иры фæсивæд!..

Унтер. Старуха, замолчи! Капитан идет.

Капитан (*æрбацыд*). Осетины! Силою оружия самодержавного белого царя мятеж, поднятый Хазби и другими, – раздавлен. Вы окружены и все в плену. Ваш вождь убит. По приказанию генерала князя Абхазова объявляю вам, что дома и пашни тех из вас, кто сдаст оружие, изъявит покорность, будут пощажены. Дома же и пашни упорствующих мятежников будут преданы огню и мечу. Созырко, передай им!

Æмбарзан

Кæрон

РОЗА КОЧИСОВА

КОЧЫСАТЫ РОЗÆ

1888 – 1910

Роза Кочисова родилась 12 мая 1888 года в селении Ольгинское. Окончила двухклассную церковно-приходскую школу в родном селе, затем три года училась во Владикавказе в Осетинском женском приюте. В 1901 году переехала в Ташкент, где служил ее брат-офицер, и поступила там в третий класс женской гимназии. В 1904 году вернулась во Владикавказ. Работала учителем в сёлах Алагир и Ардон. Умерла в 1910 году в возрасте 22 лет.

Перу Розы Кочисовой принадлежат всего три пьесы, но они занимают видное место в осетинской литературе, свидетельствуя о незаурядном таланте автора.

Наиболее известная её пьеса — комедия в двух актах «Агун, или Наш пристав сошёл с ума» (осет. Гæды лæг, кæнæ нæ птырыстыф сæрра) — написана по мотивам осетинской народной сказки «Старик и старуха» (осет. Зæронд ус æмæ лæджы аргъау) и впервые опубликована в 1907 году в журнале «Зонд». Эмоциональный образный язык пьесы с фольклорными элементами до сих пор привлекает режиссеров, которые охотно ставят ее на театральных сценах.

И «Агун», и «Завет отца или моя любовь», где автор выступает против старых обычаев, причинявших людям страдания, и «Земля — моя свидетельница, солнце — доказчик», написанная на основе народных легенд, с неизменным интересом читаются и в наше время.

Кочысаты Роза райгуырда 12 майы Ольгинскәйы хъәуы. Каст фәци динны приходы дыууәкъласон скъола, стәй әртә азы ахуыр кодта Дзәуджыхъәуы сылгоймәгты ирон приноты. 1901 азы ащыд Ташкентмә, йә офицер – фсымәр уым службә кодта әмә ахуырмә бащыд сылгоймәгты гимназы артыккаг къласмә. 1904 азы арыздәхт Дзәуджыхъәумә әмә ахуыргәнәгәй кусын райдыдта Алагиры әмә Ёрыдоны скъолаты. Амарда 1910 азы 22-аздыдәй.

Роза ныффыста әрмәст әртә уащмысы, фәлә стыр бынат ахсынц ирон литературәйы, авдысынц авторы әвәджиауы курдиаты хицәндзинәдтә литературәйы. Әппәты зындгонддәр пьесә – дыууәактон комеди «Гәдыләг кәнә «Нә пгырыстыф сәрра» фыст әрщыд ирон адәмон, «Зәронд ләг әмә зәронд ус» – ы аргъауы бындурыл. Фыццаг хатт мыхуыргонд әрщыд 1907 азы журнал «Зонд»-ы. Пьесәйы эмоционалон әвзаг фольклорон элементтимә абоны онг дәр режиссерты әргом здахы әмә йә зәрдиагәй театралон сценәйы әвәрынц.

«Гәдыләг», «Фыды фәдзәгъст» әмә «Ма уарзт»-ы автор хъәддыхәй дзуры зәронд талынг әгъдәутты ныхмә, адәмән хъызәмарәй уәлдай чи ницы у, әмә «Ма зәхх-ме вдисән» дәр фыст у адәмон таурагъты бындурыл, абон дәр кәй кәсынц, ахәм.

ГÆДЫ ЛÆГ
(ÆНÆУЫЙ – «НÆ ПЪЫРЫСТЫФ СÆРРА»)

ДЫУУÆ АКТЫ

Ирон царды ныв

МИВДИСДЖЫТÆ:

Умархан – 40-аздыд лæг, гуыбыр, магуыр, дзæгъæлдзуаг

Мызылон – йæ ус.

Пъырыстыф.

Тæлмац.

Къомиан – сыхаг ус.

Мча – пъырыстыф рарвит-барвит кæныны тыххæй кæй дары, ахæм.

❧ ФЫЦЦАГ АКТ ❧

Æвдисæн бынат. Магуыр уат: тыхтин скъуыдтæ æмбæрзæнимæ. Иу къуымырдыгæй – даргъ бандон; йæ ну карон бады Мызылон, йæ разы – æвзæр, æнæсæр æргъæу чырын. Мызылон, даргъ æндахæй хуыйы уæфстæ.

1-аг рацыд

Мызылон иунагæй, хуыйгæйæ дзуры.

Мызылон. Исчи дæ амара, уæвгæйæ та, ахæм лæджы, йæ хæдзары мæт чи нæ кæны! Райсомрадзы сысты æмæ уымæй изæрма æгас хъæуыл дзæгъæлдзу чи кæны арахъдзуан. Тæхуды, æмæ йæ къона, йæ лæг дæр хæдзары мæт кæмæн æркæны! Цымæ кæдмæ афтæмæй цæрдзынæн?

2-аг рацыд

Умархан цудгытæгæнгæ æрбацыд фыдрасыгæй æмæ **Мызылоны** фарсмæ æрбадт хæстæг.

Мызылон. Кæм та ныххырхтай, кæм, хæрзбын бауай? (*Мызылон дардæр абæдт.*)

Умархан. Ма хъæр кæн, Мызылон, дæ хъæр та уæлæсыхмæ куы хъуысы, худинаг у.

Мызылон. Хъæр кæнын худинаг у, фæлæ арахъдзуан зылын худинаг нæу? (*Адамырдам.*) Æз та фæдæн зылындæр. Æрбакæсут-ма, йæ тæф куыд кæлы, цыма арахъхъын боцкъа у, уыйау. (*Умарханма.*) Дæ туг баназай, – уый дын мæ хуыздæр арфæ.

Умархан. Ей, ей, ма кæн! Мызылон, æгæр хъæртæ ма кæн, хуыздæр дын у...

Мызылон. Уæдæ дын хуыцауæй дæр тæригъæд нæу? Мæн ам сыдæй мæлгæ куы ныуадзыс æмæ дæ гросстæ арахъхъыл куы баназыс, уæд? Нырма доны хæстæ дæр куынаæ дæн, уæд... (*Кæуы.*)

Умархан. Хæрæджы тæнгтæ бахæр, кæд ницыма бахордтай, уæд... *(Иучысыл цыдартæ ахъуыды кодта.)* Уый бæсты байхъус, æз дын цыдæр загъдзынæн. *(Умархан хæстæг бабадт.)*

Мызылон. Цы та мын загъдзынæ?.. Цал арахъхы ныххырхтай, уый?

Умархан. Ма хъæр кæн, æрра, æз æхца ссардтон.

Мызылон. О, о, дæхи капеччытæ-ну нуазгæ бакæн, стæй уæд голладжыдзаг цæуылнæ ссардзынæ! *(Мызылон дарддæр абадтис.)*

Умархан. Нæ дæ уырны?.. Тæтæртуппы ардыстæн! *(Хæстæгдæр бабадтис Мызылонмæ.)*

Мызылон. Ау, уæдæ ма сæм цы боны хорзмæ æнхъæлмæ кæсыс? *(Хæстæгдæр бабадтис лæгмæ.)* Цæуылнæ сæ æрхастай?

Умархан. Уæлæ хъæды даргъдæр цы бæлас у, гъе, уый бын сæ баныгæдтон, стæй ма доны æнгуыр ауагътон, быдыры та къæппæг сæвардтон æмæ, гъе, уыдон куы æрцахсой, гъеуæд сæ æрхæсдзынæн.

Мызылон. Цу, уæдæ сæ æрхæсс, уыдон дæр афонмæ æрцахстой.

Умархан. Ды ныр дæ ног дзауматæ скæн. Кусгæ дæр сæ кæн... *(Дзургæ-дзургайæ сыстади.)*

Мызылон. Æмæ мын æндæртæ балхæндзынæ?

Умархан. Балхæндзынæн, балхæндзынæн... Донмæ дæр сæ пу. Кусгæ дæр сæ кæн. *(Дзургайæ ацыди.)*

3-аг рацыд

Мызылон иунагæй уаты: чырын бакодта æмæ уырдыгæй исы ног дзауматæ æмæ йæхи аразы. Æрбацыд Къомиан.

Къомиан. Дæ бонтæ хорз, Мызылон! Кæдæм цæуыс, кæ, чи амардис?

Мызылон. О, о... Кæд, мыййаг, цæуыс... Никуыдæм цæуын, фæлæ ныр мæ бон даритæ дарын дæр у. Макаммæн зæгъ, дæ судзгæ мæрдтыстæн, фæлæ нæ лæг æхцатæ ссардта.

Къомиан. Никаммæн загъдзынæн, ме 'дзарды хайыстæн. Тæху-днаг фæуат, мах та цымæ кæд фендзыстæм цард? *(Иучысыл алаууыди.)* Цæй, хæрзбон у.

Мызылон. Фендараст фæу. *(Къомиан ацыд.)* Хуыцаутты хуыцау, дæуæй бузныг, кæдæй-уæдæй мах дæр дæ руаджы цард фендзыстæм.

4-æм рацыд

Æрбацыдн **Умархан** æнгуыримæ, æнгуырыл ауыгъд тæрхъус, йæ къухы – дзаг дзæкъул æмæ къæппæг, къæппæджы мидæг – кæсаг.

Умархан. Мызылон, æрхастон дын сæ. (*Мызылон фæлæбурдта æмæ æхцайы дзæкъул амбæхста, стай æнгуыр æмæ къæппæгмæ касы.*) Усай! Ацы зæронд бадæн, æмæ ахæм диссаг никуыма фæдтон: кæд нæ къæппæг æрцахста кæсаг, нæ æнгуыр та – тæрхъус!

Мызылон. Ахæм диссаг никуыма фæдтон, мæ мæрдтыстæн.

Умархан. Ацы диссæгтæ-ну дæ зæрдыл лæууæнт – æхцатæ цы бон ссартам, уый.

Мызылон. Табу йæхицæн – абоны хицауæн. Алыбон дæр дын куывд кæндзыстæм. (*Гæдытæ уасынц. Мызылон тæрстхуызай.*) Дæ-дæ-дæй, нæ лæг, уый та цæй хъæр у?

Умархан. Уый дæлæ нæ пгырыстыф сæрра, æмæ йæ сбастой æмæ йæ нæмгæ, хъыллыстытæгæнгæ фæтæрынц.

Мызылон. Мæгуырæг. Цы дзæбæх лæг уыдис, дин-дингæнгæ-ну йæ уæрдон нæ рæзты æрцæйцыдн.

Умархан. Уыдоныл мард æрцæуæд, фæлæ ма мæнæ ацы кæсаг афыц. (*Мызылон исы кæсаг.*)

5-æм рацыд

Фидиуæг (*адде*). Йæ, Умархан! Уым дæ, цы?

Умархан. Мæнæ дæн. Чи дæ? (*Мызылонмæ.*) Бамбæхс сæ. (*Хъæрай.*) Мидæмæ!

Фидиуæг (*мидæмæ æрбацыд*). Уæ бон хорз! Дæлæ дæм къæнцылары пгырыстыф дзуры.

Умархан. Ау, æмæ пгырыстыф мæнæй цы кæны?

Фидиуæг. Цы зонын. Цæй æхцатæ ссардтай?

Умархан. Ау, цæй æхцатæ ссардтон æз? Уый бæсты мæнæ сбад æмæ фæйна арахъхъы аназæм. (*Умархан йæ дзыттай систа авджыдзаг арахъхъ, йæ ронæй райста агуыгъæ, рауагъта æмæ кувы.*) Хуыцау, уæдæ ахъаз бакæн... адæмы хорзæх дæ уæд. Къулер дæ хуыцау скæнæд. (*Нуазы йæ йæ бынай. Фидиуæг дæр ай анызта йæ бынай.*)

Фидиуæг. Цæй, цом, Умархан.

Умархан. Ау, кæдæм?

Фидиуæг. Кæдæм, уый нæ зоныс? Ныр дæ дæ ну арахъхъы тыххæй куы ныууадзин. *(Ладзагай йæм бавзыста, стай йыл фалтары тыххæй ласынъыл.)*

Умархан. Хорз, мæ хæдзар... Цæуын... *(Ауыдысты.)*

Мызылон *(иунагай).* Къомниан мæ æрбабын кодта, йæ хъæбулы фыдтæ ахæра, мæ хæдзар фехæлд! Мæ дзæгъæлдзых мæ æрбабын кодта... Дæ хæдзар æрбайхæла, Къомниан!

Æмбæрзæн

❧ ДЫККАГ АКТ ❧

Къæнцылар. Астауæй – стъол, йæ алыварс – бандæттæ, тæккæ бакæсæны бады пгырыстыф, йæ сæрмæ къулыл – паддзахы ныв. Стъолæн иннæрдыгæй бады писыр, стъолы фарсмæ лæууы тæлмац.

Мча æрбакодта **Умарханы**, æмæ лæууындæу дуаргæрон.

1-аг рацыд

Пгырыстыф (*йæ къухай амоны Умарханмæ*). Спросите-ка у него, правда ли он нашел деньги?

Тæлмац. Пгырыстыф дæ фæрсы, æцæг, дам, ссаратай æхца?

Умархан. Нæ, ницы ссардтон.

Тæлмац. Господин пристав, я, гаварит, не нашел.

Пгырыстыф. Как же он не нашел, когда соседка говорит?

Тæлмац (*Умарханырдам*). Куыд, дам, не ссаратай? Дæ сыхаг ус, дам, дыл комдзог куы цæуы?

Умархан. Æмæ ма уæдæ мæ сыхаджы ардæм æркæнут.

Тæлмац (*пгырыстыфмæ*). Господин начальник, ану-ка, гаварит, приведите соседку.

Пгырыстыф (*Мчамæ*). Ну, приведите ее.

Тæлмац (*Мчайан*). Цу æмæ сæ сыхаг усы æрбакæн ардæм. (*Мча ацыд.*)

Пгырыстыф (*тæлмацмæ*). Скажите ему, пусть сознается чисто-сердечно, лучше будет, мы все равно до всего докопаемся.

Тæлмац (*Умарханмæ*). Пгырыстыф афтæ зæгъы: фæлтау басæтт, хуыздæр дын уыдзæни, цыфæнды сусæг æй куы кæнай, уæддæр æй мах рабæрæг кæндзыстæм...

Умархан. Æмæ рабæрæг кæн. Æппындæр мыл ма бацауæрдæд... Дæ фыдæх мæ уæд...

Тæлмац. Расыг дæ, цы? Мемæ та цы хæцыс?

Пъырыстыф (*талмацма*). О чем вы?.. Перестаньте спорить... Что он говорит? Вы мне переведите.

Талмац. Господин пристав, он не признает себя... (*Мча Къомианы арбакодта.*)

2-аг рацыд

Талмац. Я, гаварит, не боюсь вас.

Пъырыстыф. Ну, хорошо... Спросите ее, правда ли сосед напел деньги?

Талмац (*Къомианма*). Пъырыстыф дæ фæрсы, дæ сыхаг, дам, æцæг ссарата æхцатæ?

Къомиан (*талмацан*). Бæгуы, ссарата.

Талмац (*пъырыстыфан*). Да, гаварит, напел.

Пъырыстыф (*талмацан*). Откуда она знает это?

Талмац (*Къомианма*). Цæмæй, дам, зоныс ды, дæ сыхаг æхцатæ ссарата, уый?

Къомиан (*талмацан*). Йæ ус мын дзырата.

Талмац (*пъырыстыфан*). Господин начальник, жена, гаварит, гаварила.

Пъырыстыф (*талмацан заронд лæгма амонгайæ*). А почему же он отказывается, спросите, ведь вот его жена говорила соседке?

Талмац (*Умарханан*). Цæуылнæ, дам, сæттыс? Дæ ус, дам, дыл комдзог куы рацыд, уæд?

Умархан. Лæмæ уæдæ ма усы ардæм æркæнут. Уый йæхæдæг æрра куы у, уæд.

Талмац (*пъырыстыфан*). А ну-ка, гаварит, приведите жену.

Пъырыстыф. Пусть приведут его жену.

Талмац (*Мчайан*). Апу, йæ усы йын æркæн. (*Мча ацыд.*)

Пъырыстыф. Так он все же не хочет признаваться?

Талмац (*Умарханма*). Уæдæ, зæгъы, нæ сæттыс?

Умархан. Ай ардхæрæн днссаг нæу! Цæуыл сæттон, куы ницы зонын мæ сæрæн...

Талмац. Он гаварит, он ничего не знает.

Пъырыстыф. Так что же, все врут, а он один прав? Пусть он знает и заметит, что я докопаюсь, меня никто еще не проводил, пусть знает, в чьих он когтях.

Тæлмац. Пъырыстыф афтæ зæгъы, уæдæ се 'ппæт дæр гæдыйæ азуринц, æрмæст ды дæ æцæг?..

Умархан. Ай-гъай, гæды сты. Мæ ныхæстæ та сты æцæг, уымæн æмæ æз æрра нæ дæн. Уыцы ныхæстæ чи рауагъта, уый та у æрра.

Тæлмац. Я, гаварит, не дурак, а кто, гаварит, такие слова пустил, – дурак.

Пъырыстыф. Да, конечно, он не дурак. Если бы он был дурак, то найденные деньги не поднял бы. А вот я ему скажу, что он дурак, потому, если бы он представил начальству найденные деньги, то он был бы честен и из найденных денег получил бы часть.

Тæлмац. Ай-гъай, ды æрра нæ дæ; æрра куы уыдаис, уæд æхцатæ дæр нæ бамбæхстанс. Фæлæ дын пъырыстыф афтæ зæгъы: ды æрра дæ, уымæн æмæ æхцатæ хицæуттæм куы бахастанс, уæд цæсгомджын-дæр уыдаис, хайджын дæр уыцы æхцатæй уыдаис...

Мча (*Мызылоны арбаканы*). Рацу дын, зæгъын, дзæбæхæй... Цалымæ се 'ппæты мастыгтæ дæуæй нæ систон... Сыгъд уыл ссæуа æгас сыхæй!.. Мæ сау тут мын куы акалын кодтат!.. Цыма сæ нардæй æвзарынц, уыйау сæ нугай-нугай ласын кæнынц.

Пъырыстыф. Ну, ну, что там больно язык распустил, ишак!

Мча. Арæби!..

Пъырыстыф. Не надо «араби»... Что такое случилось? Что он хочет сказать?

Тæлмац. Цы зæгъынмæ хъавыс?

Мча. Арæби, мæ дзых мын схæлиу куынæ уадзы!

Пъырыстыф (*Мчаимæ амдзырд каны*). Не надо «араби»... Молчать!.. Замолчи, болван!..

Тæлмац. Банцай-ма, дæ хорзæхæй, Мча!

Мча. Арæби!..

Пъырыстыф. Молчать!..

Мызылон (*мастыхуызай, бустаганга дзуры*). Ам дæр ма не 'рбалæуудтæн! (*Зулмæ касы Къомианмæ*.) Йæ хъæбулаты фыдтæ ахæра, мæн ардæм чи æрбалæууын кодта, уый.

Пъырыстыф. Ну, вот теперь она... Прикажете ей замолчать!

Талмац. Банцайут-ма, хицауы раз дәр уахиуыл фәхәцын нә зонут.

Пъырыстыф. Спросите ее, правда ли муж ее нашел деньги.

Талмац (*Мызылоньрдам*). Пъырыстыф дә фәрсы, дә мой, дам, әңәг ссардта әхцатә?

Мызылон (*талмацырдам*). Бәгуы, ссардта.

Талмац. Да, гаварит, нашел.

Пъырыстыф. Почему же он сам не сознается?

Талмац (*Умарханырдам*). Пъырыстыф афтә зәгъы, дә ус, дам, дыл комзоз куы цәуы, уәд, дам, дәхәдәг цәуылнә сәтгыс?

Умархан. Әмә уый йәхәдәг әрра куы у, бафәрсут-ма йә, кәңы бон ссардтон әхцатә?

Талмац. А ну-ка, гаварит, спросите ее, в какой день я нашел деньги, она, гаварит, бешеная, сумасшедшая.

Пъырыстыф. Ну, спросите ее.

Талмац (*Мызылонма*). Цавәр бон, дам, ссардта дә мой әхцатә?

Мызылон (*дисгангайа дзурь*). Диссәггы бон, зәгъ. Мәнә, зәгъ, не нгуыр тәрхъус куы әрцахста, нә кьәппәг та, зәгъ, кәсаг куы әрцахста, гье уәд.

Талмац (*пъырыстыфма*). Вот, начальник, кагда балшой цирк случился, кагда наш капкан рыба поймал и кагда наша удочка заяц поймал.

Пъырыстыф (*талмацма*). Правда ли она сумасшедшая?

Талмац (*Мызылонма*). Пъырыстыф афтә зәгъы, әңәг, дам, дә әрра әви цы?..

Мызылон. Мә хәдзар әрбайхәд! Әрра та цу? (*Лабурдтыгангайа*.) Афтә ма йын зәгъ, әз, зәгъ, нә дән әрра, фәлә, зәгъ, мәнә ды куы сәрра дә, әмә дә, зәгъ, куы сбастой әмә, зәгъ, хьылыстыгә куы кодтай, раст, зәгъ, гьеуәд уыдис уыцы әхцайы ссард.

Талмац (*пъырыстыфма*). Не я, гаварит, сумасшедшая, а вот, гаварит, кагда вы сделались сумашедшим, кагда вас, «гаварит, связали и кагда вы кричали.

Пъырыстыф. Да, она действительно сумасшедшая. С нею опасно говорить, уведите ее, отсюда скорее. Пускай уходят осталь-

ные к черту. (*Сты ама фацайцаугайа дзуры талмацма.*) Впрочем, этих двух женщин посадите в холодную, это им будет полезно; там до вечера просидят и глупости не будут болтать. (*Пырыстыф фацауы.*)

Умархан. Йæ, хуыцау, табу – дæуæн, мæн ацы зондæй æххæст чи фæкодта! Цыфæнды зын ран дæр мæхи бахъахъхъæнын фæразын. Дзæбæх та мæхи куы фелвæстон! (*Талмацма.*) Цы кæсыс?.. Акæ уыдон ахæстонмæ, кæд фæзонджындæр уаиккой!

Æмбæрзæн

Кæрон.

«ЗÆХХ – МЕ ’ВДИСÆН, ХУР – МÆ КОМДЗОГ»

Пьесæйы мидис

1-аг ныв.

Ирон хæдзар. Уаты бады усгур лæппу Батырбег. Чидæр дуар хойы, æмæ мидæмæ бацыд Хъасболат – Батырбеджы æмгар. Сæ ныхасмæ гæсгæ рабарæг ис, сæ фембæлды размæ хъазты кæй уыдысты æмæ уыцы ран сæ дыууæйы зæрдæмæ дæр иу æмбисонды рæсугъд чызг кæй фæцыд, уый.

Уыцы чызгмæ сæ чи цы зæрдæ дары, уый сæ кæрæдзийæ иукъ-орд рæстæг æмбæхсынц. Æппæты фыццаг йæ хъуыды загъта фысым. Æрбацæуæг хабар куы базыдта, уæд йæ ныфс нал бахаста, йæхæдæг дæр чызджы бирæ кæй уарзы, уый схъæр кæнынмæ. Йæ хæлар æддæмæ куы рауади, уæд уазæг йæ монолоджы равдыста йе стыр уарзондзинад æмæ ард хордта, цыфæнды куы уа, уæддæр чызджы йæхи бакæныныл.

Уалынмæ Батырбег фæстæмæ æрбаздæхт. Стæй сæ дыууæ дæр балцы апыдысты.

Сценæйы фæзындысты Батырбеджы зæронд мад æмæ сæ сыхаг ус – чындзæзон чызджыты нымудзæг. Уый мадæн лæгъстæ байдыдта, йæ лæппуйæн, кæмæй йын зæгъа, ахæм чызджы куыд ракурын кæна, афтæ. Фæлæ мад ууыл разы нæу; зæронд усмæ гæсгæ, хъуамæ йæ фырт æрхæсса, йæхæдæг кæй равзара, кæй уарза, уый.

2-аг ныв.

Батырбег рæсугъд чызджы ракуырдта. Лæппу йæхи хоны иттæг амонджын æмæ уый тыххæй дзуры йæ хæларæн дæр.

Хъасболаты зæрдæйы рыст æмæ хæлæг сусæгæй тыхджынаг-тыхджындæр кодтой.

Уымæн уæлдай стырдæр æхсæрфарсы цæф та уыди, Батырбег æй йæхицæн къухылхæцæг куы скодта, уæд.

Фæлæ ма хæстæгдзинады æддæйы Хъасболат фæсауонмæ уыди Батырбегæн йæ ныхмæлæууæг, уымæн æмæ йын æгæрон уарзтæй уарзта йæ усы, ирон æгъдаумæ гæсгæ та – йæхи ног хойы. Хъасболат чысыл бахъæлдзæг æрмæстдæр уæд, æмæ йæ уарзон сылгоймагнæ зилгæ кафт куы акодта.

Уый стыр сагъæсты бахауди æмæ йæ хæлары усы æнæдзуапп уарзондзинадæй уæлхъæдæй руади. Хъасболат йæхи хъардта цæстмæхъ-усхъæлдзæгæй дарыныл, фæлæ ахæм уавæры дæр йæ бон нал уыд. Фæстагмæ йæм æрцыд фыдвæнд: йæ бæллицы ныхмæ йын чи лæууыд, уыцы лæдзгæ амарын, йæ усы та йын йæхи бакæнын.

Хъасболат хинæй бацархайдта, цæмæй йе ’мбал йемæ хъæдмæ цуаны ацæуа.

3-аг ныв.

Æхсæвыгон хъæды. Хæлæгтæнаг æмбал цуаны фæстæ бады дыдзы рухсæдзæг арты фарсмæ æмæ та йæ монолоджы дзуры йæ фырмонц уарзондзинады тыххæй.

Афæдзы фæстæ дæр ма Хъасболатæн йæ зæрдæйы фыдæбæттæ мынæг нæ, фæлæ тыхджынаг-тыхджындæр кодтой. Йæ бон нал уыд йæ амонджын хæлармæ æнæкъæмдзæстынгæй комкоммæ бакæсын.

«Ацыхатт, – дзуры уый йæхинымæр, – хъуамæ æз йе мæхнуыл топп ныццавон, йе та хъуамæ уый амарон».

Уалынмæ æрбаздæхт Батырбег дæр. Хъасболат фæлвæрдта йæ мидтыхст басусæг кæнын. Уыйфæстæ райдыттой æхсæвæр хæрын, дзырдтой се ’нæнтыст цуаны фæдыл.

Дыууæйæ дæр æрхуыссыдысты арты фарсмæ. Батырбег бафынаг, Хъасболат сыстад æмæ нортæ-æнкъуыстæй рацу-бацу кодта. Стæй

æвиппайды балыгъди къудзиты фæстæмæ, цæмæй ма фæзына, мый-
йаг, йæ хæлар æдзæммард куынаæ фæуа, уæд.

Фехъуысти гадзрахаты гарах. Батырбег фæцæф ис, фæлæ ма уæд-
дæр йæ бон сси йæ сæр схыл кæнын æмæ бамбарын, йæ хæлар ыл
хинæй кæй рацыд, уый. Уыцы хабар æрцыд, райсомæй хуры фыццаг
тынтæ хъæды сыфтæрты æхсæнтæй мæлæг хæлары рну куы ныррухс
кодтой, уæд.

Йе 'вирхъау хабарæн Батырбег æвдисæн хоны, зынг-хуыст кæуыл
кæны, уыцы зæхх, йæ тæригъæддаг сæфтæн та – райсомы фертивгæ
хуры тынты. Уый загъы: «Зæхх – ме 'вдисæн, хур – мæ комдзог».

Хъасболат йæ хæлары марды бæхыл сæвæрдта, йæ усмæ йæ баласта
æмæ нын бамбарын кодта, йæ лæг кадажын стæры фæхъуыди, загъгæ.

4-æм ныв.

Бирæ рæстæг марой кодта Батырбеджы идæдз ус йæ уарзон лæджы
марды фæстæ, сау ыл фæдардта. Хъасболат уыцы рæстæджы архайдта
рæсугъд сылгоймаджы ракурыныл, фæлæ йæ къухы не 'фтыди.
Æппынфæстаг ын басаствæ йæ зæрдæ æмæ йæ æрхаста.

Бонтæ цыдысты. Хаттæй-хатт Хъасболат йæ фыны дзырдта Баты-
рбеджы ном. Уыман йæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыд, йæ лымæны ус
уый йæ зæрдыл кæй бадардта æмæ анвæй кæй хъахъхъæдта йæ дык-
каг мойы алы змæлд дæр!.. Уалынмæ фыдгæнæг йæхæдæг æнæнхъ-
æлæджы раргом кодта, йæ бинойнагæн йæ фыццаг лæджы марæг кæй
у, уый.

Хъасболат хуыссыди сынтæджы. Уыцы афон рудзынджы хуынчъ-
ытæй æрбалагæрста хуры тынты ирд пуцал, йæ риуыл æрхауд, æмæ
уæд йæ мидбылты бахудти. Сылгоймаг æм тыхджынаæй баздæхти, дæ
мидбылты цæмæн худыс, уый схъæр кæ, загъгæ. Мой ууыл нæ разы
кодта алы æфсонтæ аргæйæ. Уæд дзы ус ноджыдæр карздæрæй домдта
хъуыддаг æргомæй загъын, стæй барæй йæхи афтæ равдыста, цыма
йæ бирæ уарзта. Ус нузæрдонхуызæй узæлгæйæ, архайдта, цæмæй
лæгæн йæхи дзыхæй базыдтанд, цы æрцыд, куыд сидтис удисæг Баты-
рбег хурмæ æвдисæн уæвынмæ. Хъасболат хабар радзырдта, куыд уыд,
афтæ. Уымæ гæсгæ, Батырбеджы фæстаг фæдзæхст баххæст: хуры

тынтæ, Хъасболаты риуыл чи сæмбæлд, уыдон ын комдзог разындысты йæ гадзрахатдзинадыл, йе ’мгары кæй амардта, ууыл.

Йæ ус фембæхста йæ маст, йæ тухи. Фæлæ куыддæр йæ бон фæци, афтæ дамбаца ныццафта Хъасболаты зардæйы сæрыл æмæ йæ мæлæт-дзаг цæф фæкодта. Фæлæ ма уый йæ фæстаг тыхтæ æрæмбырд кæнгæйæ хæрдмæ йæ сæр систа æмæ загъта:

«О ме ’мгар, æрцыдысты мыл дæ ныхæстæ, ничи мæ уыны, зæхх æмæ хур йеттæмæ, уыдон — де ’вдисæн æмæ дæ комдзог, дæ тугисæг!»

МÆ УАРЗОНДЗИНАД ÆВИ МÆ ФЫДЫ НЫХАС?

АРХАЙДЖЫТÆ:

Зауырбег – зеронд, 49-аздыд лæг, афтид цикъæ хæдоны.

Хъамболат – Зауырбеджы фырт, 23-аздыд. Фыццаг æвдысты – афтид сау куырæты, дыккаг æвдысты – бæлццон лæг, хæрзарæзт, æртыккаджы – урс куырæты.

Сахтинæ – 46-аздыд, даргъ хæдоны æмæ афтид сæрбæттæны.

Хъасболат – йæ фырт, 21-аздыд, сау куырæты, сау стыр худы, зæнгæйтты, месты æнæ дзабыртæ.

Меретхан – æрвадæлты чызг, схъомыл Сахтинæйы хæдзары, бæстырæсугъд чызг, 17-аздыд.

Борыхъон – Зауырбеджы чындзыщыд хо, 30-аздыд.

❧ **ФЫЦЦАГ АРХАЙД** ❧

*Зауырбеджы хæдзар. Чысылгомау уат, йæ цу къуымы тæхтиныл хуыссы
Зауырбег рынчынай, йæ сарма йæ хæцæнгæртæ ауыгъд, йæ уалхъус – йæ хо
Борыхъон, йæ фырт Хъамболат тарвазы аццой лæууы. Цырагъ ныллаг
уагъд.*

Фыццæгтæ: Зауырбег, йæ хо æмæ йæ фырт.

Зауырбег. Гъæй, дуне чи скодта, уыцы хуыцау, цы раны лæуд
дæн! Мæ иунæг фырты ма уæддæр куы федтаин!

Борыхъон. Ма тæрс, ма тæрс! Дæ хуызæн рынчынтæ бирае
вæййы! Хъамболат дæр мæнæ дæ цуры куы лæууы!

Зауырбег. Мæ дунейы рухс, Хъамболат! Æз кæй мæлын, уый
зонын; абондæргы дын дæ цæсгом куынæ фæдтон, хæстæг ма мæм
æрбацу!

Хъамболат. Цы кæныс, дада? (*Йæ уалхъус арлæууыд, ус аццыд.*) Ахæм
æвзæр зæрдæйыл хæст цæмæн дæ? Æз та ма дæм зæрдæтæ æвæрынмæ
æнхъæлмæ кастæн!

Зауырбег. Цы зæрдæ дын сæвæрон, мæ хур, цæр... Дзаг хæд-
зары... Иунагæй мын зайыс, уый йеттæмæ дын дуагæй нæ тæрсын.
Мæ ис, мæ бон, мæ хæзнатæ уадзын дæуæн. (*Къулмæ амонь.*) Лæварæн
дын уадзын уæлæ уыцы хъримаг. Уæ, мардзæ, мæ иунæг фырт, нæ
фыдæлты дзаума æгады хастæй ма фæхæсс!

Хъамболат. Царды уынаффæтæ мын ма кæ, мæ уарзон фыл! Дæ
фæстæ æз нæ хæдзар адджын нал скæндзынæн мæхицæн. Хæрзбон
зæгъдзынæн мæ ис, мæ бонæн. Æз схъомыл дæн дæ уындмæ бæлгæйæ.
Мæ мадæн ма мын йæ ингæн уæддæр бацамон! Æз дæ курын уыцы
хорз. Æз æй абон баивон мæ цæрæн хæдзарæй!..

Зауырбег. Зæрдиагæй мæм байхъус, мæ хур! Æз дын радзурон
мæлæты фæндагыл мæ хабæрттæ. Ацы (*йæ хуылфыл йæ къух арæвæрдта*)
хуылф мын чи фехæлдта, мæ ингæны былыл мæ чи æрлæууын кодта,
уыцы хъуыддæгтæ...

Фыццæджыдæр, мæнæ æз дæ цуры мæлын! Дæ мады хъуыддаг дæ
ныры онг фембæхстон, ныр æй хъуамæ базонай... Дæ мад Зали рæсу-

гъд уыд, адæмæн æмбисонд, йæ рæстæджы йыл æппæт адæм схæцы-
дысты курыныл, æмæ йæхицæн адджынаг сæвзарста мæн. Уыцы
адджын цард кæнгæйæ нын дыууæ азы бонмæ райгуыратæ ды... Афæдз
дыл нæма рацыд, æз цуаны уæвгæйæ, афтæмæй мæн æгас азыллатæн
худинаг фæкодта, дæу та сидзæрæй базайын кодта Курдиаты Естыа
(*йæ дæндагтæ схъырфыст кодта*). Ахаста дæ мады мæ хæдзæрæй... Уыцы
бонæй фæстæмæ сидзæрæй искæй къухы фæрæзыдтæ, мады рæвдыд
нæ фæдтай, фыды æппын нæ уыдтай хæдзары дæ цæстæй. Æз та хицæн
адæн хуыцауæй æмæ зæххæй сæ фæстæ зилыны тыххæй. Уыцы джа-
уыр мæнæй тæрсгæйæ хъæуы мидаг иу бонæй фылдæр фысым
не 'ркодтаид. Хъуыстон сын сæ хабæрттæ... Дæ мадæн райгуырæд чызг;
уый дæр кæйдæр къухы æмбæхстæй хъомыл кæны, йæ ном Меретхан.
Мæ иунæг фырт, Хъамболат! Уыцы æртæ удæй кæй никауыл фæхæст
дæн, уыцы маст мæ ингæны былыл æрлæууын кодта... Мæлын... æнæ
мæ хæс райсгæйæ æмæ зон, мæрдты ма иу мард кæй кæндзынæн, уый...
Маст мын мæ зæрдæ бахсыдта. (*Дзурын нал фæразы, йæ уд тухи кæны.*)

Хъамболат. Ацы хъуыдагмæ, дада, дæ зæрдæ мауал æхсайæд
æппындæр! Уыцы заманы – мæ улы æмгъуыд, æз мæ бынат цы бон
æрхъарм кæнон!.. Кæд æмæ, чи зоны, нæ фæхæст уон йæхиуыл, уæд-
дæр де 'фхæрддзинад йæ хъæстæйæ искæмæй райсдзынæн, мæ хуы-
цауы къух дæм дæттын!

Зауырбег (*тагъдгомау ын йæ къухмæ фæвналдта ама йæм адзынаг
касгайæ дзуры*). Бузныг! Æгайтма мын мæ азырд кæныс, – мæрдты мæ
ингæны къæйтæ стыдаин... Дæ мады-иу бахъахъхъæн! Агургæ йын
йæхи кæн!.. Кæм фæхæст уай, уым та йын йæ чызгыл дæр ма аздæх
фæхудинаг кæныныл!.. Хъусыс! Ма мæм æрбацу чъизи цæсгомимæ.
Ныр, мæ дунейы рухс, æз мæлын... Хæрзбон у! Хæрз... бон! (*Адафгъ
кодта йæхи ама амард. Хъамболат йæ зонгуытыл æрлæууыд ама ныббо-
гътæ кодта.*)

Хъамболат. Мидаемæ ма рацу, мæ иунæг цъæх хо! Мæ хæдзар
куы фехæлдн... Мæ иунæг фыд дæр та мæ хæрз сидзæрæй куы ныуа-
гъта... (*Борыхъон, йæ сарыхъуынтæ тонгайæ хъаргангæ базгъордта; хъарæг;
йæ фæстæ цукъорд лæджы сæ сартæ хойгайæ арбацыдысты.*)

Æмбæрзæн

❧ ДЫККАГ АРХАЙД ❧

*Сахтинайы хæдзар, рудзынджы бын – тыхатин, рудзынгыл цырагъ судзы.
Меретхан хардгахуыдтæ каны. Астауай Сахтина цыдартæ ампызы.
Даргъ бандоныл Меретханы цур Хъасболат хъыримаг сыгъдаг каны.*

Фыццагтæ: Сахтина, Меретхан æмæ Хъасболат.

Сахтина. О, мæнæ, Мери, мæ уат куы æрæппарис! Сымах мон-
дагмæ фæбадын æмæ мæ уæрджытæй мæлын. Зæрондæн йæ бадт дæр
ницыуал.

Меретхан. Уæ, нана, чысыл ма фæлæу, æххæст ма мæ хæрдгæ-
хуыд акæнон, нырма раджы у...

Хъасболат. Цы йын лæгъстæ кæныс, цы? Зæронд адæм фæра-
зондæр сты ногтæй – абаддæн ма! (*Чидæр дуар бахоста. Фæджих сты.*)

Сахтина. Акæс-ма, Хъасболат! Чидæр нæм дзуры. (*Хъасболат
ауыд.*)

Хъасболат. Чи дæ, чи? Кæд уазæг дæ, уæд – мидаемæ!

Хъамболат. Æнафоны уазæг, уæдæ, кæд мæ дæ хæдзармæ бауад-
зай, уæд!

Хъасболат. Уазæг – хуыцауы уазæг! Мидаемæ рацу! Æрмæст
дæхицæн æгæр мæгуыр фысым бацагуырдайт.

Фыццагтæ æмæ Хъамболат.

Хъасболат. Уазæг, нана, уазæг, ды та ма нын дæхи æфснайынмæ
хъавыдтæ!

Хъамболат. Фарн – а хæдзары, æмæ уе 'хсæвтæ хорз!

Сахтина (*систад*). Фæрнæйдзаг у, æмæ æгас пу, уазæг!

Хъамболат *нымæт, басылыхъхъ систа æмæ сын сæ къухтæ исы.*

Хъасболат. Марадз, Мери, уазæджы дзауматæ афснай. (*Мери дза-
уматæ райста æмæ сæ сауыгъта, дуаргарон алаууыд. Хъамболаты Сахтина
йæ фарсмæ абадын кодта.*)

Хъамболат. Мæ хорз фысымтæ! Курын уæ ну хуыцауæй фæстæмæ, æмæ мын бахатыр кæнут, анафоны уæ кæй батыхсын кодтон, уый. Æндæр гæнæн нал уыд, сымахæй йеттæмæ рухс никамæй-уал цыд.

Сахтин. Ма тæрс, мæ хур, ма, мæгуыр фысым-ну ницæуыл тыхсы. Хорз дæ куы нæ фендзыстæм, мыййаг!

Хъасболат. Нана! Уазæджы-ну аргъæуттæй не 'фсадынц, æнхъæлдаен. Фæллад дæр уызæн, чизоны, фæлтау нын фæйнæ арахъхъы куы аварис!

Сахтинæ. Уæ, мæ бон, Хъасболат! Ныры адæм зæрæдты кæндты-тыл нал æрвæссынц, нал! Рауай, Мери, мемæ! *(Рацыдысты, Хъамболат йæ фæдыл касы, Хъасболат ай уыны.)*

Хъасболат æмæ Хъамболат.

Хъамболат. Аипп ма уæд, фæлæ мæ мæ уарзон фысымты базонын бæргæ фæнды, Хъасболат...

Хъасболат. Мах дæр мæгуыр, сидæр бинонтæ стæм: зæронд мад æмæ æз мæ хонмæ. Кæрæдзи базонынæй хуыздæр цы и уазæг æмæ фысымæн! *(Мери фынг арæвæрдта.)*

Фыццагтæ æмæ Мери.

Мери. Хорз ахсæвæр уын не сцæттæ кодтам, фæлæ фæйнæ арахъхъы аназут!

Хъасболат. Уазæг! Кæрæдзи дæр базондзыстæм, фæлæ уал нын нæ хорз ахсæвæрма хæстагдæр æрбабад! Мери, ды ма нын арахъхъ авар!

Хъамболат. Мæнæн аккаг бæргæ нæу ныры онг мæхи нæ бацамонын, фæлæ мын æй бахатыр кæнут! Хъуыддаджы фæдыл зылын, æмæ уый æнæ мæ къухы бафттæ ардхорд дæн мæхи схъæр кæныныл. Аипп дæр бæргæ у ацы æгъдау кæнын, мæ ном – Хъамболат, уый мæ уæддæр зонат. *(Мери нуазæн дæтты Хъамболатмæ, уый йæ нæ исы, стай йæ айста Хъасболат.)*

Хъасболат. Цæй, уæдæ нын хуыцау тæригъæд бакæнæд! Уастырджи бæлццæтты рахиз фарс цæуæг у кæддæриддæр æмæ дын, дæ зæрды цы хъуыдаг ис, уый сæххæст кæнæд, Хъамболат.

Хъамболат. Хæлар дын уæд! *(Райста агуывæз.)* Хуыцауы хорзæх уæд мæ фысымты! Æз дæр æнæхъæн æртæ азы зилын, фыдæбон кæнын, æмæ мын ахæм амондджын фысымтæ фæут, æмæ мæ хъуыдагыл куыд фембæлон.

Сахтинæ *(рудзынгæй арбадардта йæ ныхцыл сæр).* Уæ, мæ бон, Хъасболат! Нæ магуыр æхсæвæрæй уазæджы хорз фен!

Хъасболат. Хуыцауæй – бузныг, нана, нæ уазæг нын æнцонхæссæн фæци! Мери, схорз кæн дæ фынг! *(Сахтинæ арбацыд гуыбыр-гуыбыр.)*

Сахтинæ. Æнафон дæр бæргæ у, фæлæ мæ нæ уазæгимæ аныхæстæ фæндыд. *(Иæ уардджытыл арбадт.)* Дæдæй, мæ уардджытæ архауынц.

Хъасболат. Уæу-уа, сымахардыстæн, æзынма, схуыссыд... Нана! Уастырджистæн, хуыссын афон у! Райсом-ну фæныхæстæ кæн, ныр нæ уазæг дæр фæллæд у, Мери, хуыссæнтæ бакæн æмæ ацæут!

Мери *(дыууæ хуыссæны бакодта).* Хæрзæхсæвтæ ут!

Хъамболат. Хорз амонд дæ хай, æмæ кæй æхсæв у, уый хæрзтæй хайджын ут! *(Иæ фæстæ акаст, ныуулафыд къæхты бынай.)*

Сахтинæ. Уæуу, æна! Ныры адæм цы хуызæн сысты, цы хуызæн? Куы дæ хуыссын нæ уадздзысты, куы та дæ тыхæй мæрдцъынд кæндзысты.

Хъасболат. Ех, нана, ныры адæмы сæ зæрдæйы фæндагыл ауадз, бирæ царæнбон сын куы нæ и, мыййаг. *(Дыууæ дар сæ хуыссæнты архаудтой æмæ ныххуыссыдысты. Сахтинæ йæ къух ауыгъта æмæ рацыд.)*

Æмбарзан

ÆРТЫККАГ АРХАЙД

*Хъамболаты цахъардон, баласы бын – бандон; йæ фарсма цъæх наууыл
нымат тыд амæ ныматыл урс куыраты мидæг Хъамболат.*

I ныв

Хъамболат. Мæ худинаджы дуг æрзылдис æмæ ма цы кæнон, чердæм ма цы кæндзынæн, уымæн куыницы зонын! Цас хорз уыданд, мæ фыды æфхæрд райсты фæстæ йыл куы сæмбæлдаин, уæд? Фæлæ, æвæццæгæн, нууылдæр араст хъуыддæгтæ сты. Уыцы æгъдау мæнæн уадзæн нæй! Æнæ уыцы чызг та мæ мæлæт мæ цардæй хуыздæр у! Йæ бинонтæй бæргæ нæ тæрсын, фæлæ йын иучысыл йæхи зæрдæйæн исты куы бамбæрстаин. Хуыцæутты хуыцау! Уæдæ ма мæ кæд исты амонд ис, уæд æй ацы хибармæ рауадз! (*Меретхан арбацгид.*) Гъæй, джиди! Нæ амонд иу бауынмæ куыnnæ скуывтон, куы! Ме скуывдæй йæ рацыд тагъдæр куы фæцис! (*Мери аздахынмæ хъавы. Хъамболат фæстад.*) Мауал фæлидз! Байхъус-ма мæм æрмæст дыууæ ныхасмæ!

II ныв

Мери. Цæсгом дæр мын нал ис, фæлæ мæ цæуылнæ ауадзыс: дæу тыххæй мыл зæрдæниз кæй бафтыд, уый æгъгъæд нæу? Ноджыдæр ма дын дæ ныхæстæм хъусон?..

Хъамболат. Мери! Ацы дунейыл æз худаистæй цы хъуыддаг куыратон, уый дæхи дзыхæй ссыдн. Фæсмон фæкæндзынæ, æрæджиау, ныртæккæ дæ зæрдæ цы æгъдауыл лæуд у, уый мын куы нæ зæгъай, уæд! Зоныс æй, кæй тыххæй худинаг кæнын, уый... æнæхъæн къуыри ам кæйдæр хæдзары кæй тыххæй бадын, уый!.. Нал ис мæнæн ацæуан ацы хæдзарæй æнæ дæ бæрæг, æмæ мын ныртæккæ зæгъ, дæ фæстаг ныхас цы уызæн, уый!

Мери. Уæдæ, кæд æндæр гæнæн нал ис, уæд мæнæн мæ мад æмæ ме 'фсымæры ныхасыл дыккаг зæгъæн нæй.

Хъамболат. Мери, нучысыл æрбад бандоныл, мыййаг, да мад куы æрбацауа, уад да фендзæни. (*Мери баласыл бонцой кодта, Хъамболат бандоныл сбадти.*) Мæнæн абонай фæстæмæ ничиуал ис апы мæнг дунейыл дау йеттæмæ, æмæ мын ныр ма хабæрттæ хъуамæ базонай...

Мери. Цæй-ма, уадæ! Цымæ ныры онг цы хабæрттæ нæ хъæр кодтай. (*Худынц.*)

Хъамболат. Ныр ма уадæ базон! Æз дæн, фыццаджыдæр, Борыхъуаты Зауырбеджы фырт. Æртæ азы цауы ма фыды амæлыныл; мæлгæ-мæлын æм радтон ма къух, де 'фхæрд дын райсдзынæн, зæгъгæ. Уый амæлæты бонай фæстæмæ зылын æмæ æппæты бæсты дæр дауыл сæмбæлдтæн...

Мери. Омæ чи у, да маст кæмæй исыс, уый, цавæр зын арæн у, уагæр, æртæ азы кæуыл зылыс, уыцы адæймаг?

Хъамболат. Дыууæ удыл зылын æмæ мын хъауджыдæр нæу, кæцыйыл сæмбæлон, уымæй. Уыдон сты Курднаты Естъа æмæ йæ чызг. Уыцы дыууæйæ æз хъуамæ райсон нуæй ма мæгуыр фыды хæс. (*Мерийæн йæ хуыз фæцъид, йæ къухай къабæл архауд, цæсгом бамбæрзта ама ныццъæхаххæст ласта.*)

Мери. О, ма дунæ! Цæй талынг мыл æрбадæ!.. Цæмæн нæ агурис? Æз та дын цы кодтон! Естъа мæнæн ма фыд у, Хъамболат!

Хъамболат (*фæстад*). Ма мын кæнын кæн ахæм джауыры кой да хуызæн зæды цур! Хъуамæ Меретхан ма уындæй арвы талынгты лидза. Мæнæн æрмæст да ном сдзурын дæр тых куы кæны, æмнæмтгæ кæй стут, уый тыххæй.

Мери. Æз уадæ Естъайы чызг дæн! Хæссынмæ ма куы райстой нана æмæ Хъасболат, Мери ма уадæй нырмæ хонынц.

Хъамболат (*йæ тигъ фæзылдта Меримæ*). Уæ, хуыцау! Ма мады гуыбыны ма цæй æнамонд бон сæвзарын кодтай! Цы ма бакæнон, ма зæрдæ ма хуылфы дыууæ 'мбисы куы аци? Уæ, мæгуыр лæппу! Йе – уарзондзинад, йе – да фыды ныхас! (*Гæ сарыхъуынтæм фæлабурдта.*) Худинаг райсæн нæй, æнæ дау та – фæцæрæн. (*Аджих, стай зæхх къахæй ныццалхæ кодта.*) Гъе, уæу-уæй, Хъамболат! Зауырбеджы фырт куы дæ... Ма райс ныры лæппуты зæрдæ. Чъизи цæсгомимæ ма бацу да фыды цурмæ! Мери, цы кæнон?! Æз æнæхъæн æртæ азы дæ джауыр фыдыл фæзылдтæн, æмæ ма къухы нæ бафтыд... Дыккаг агуыр-дтон дау, ма зæрды дын уыд ма мады ми бакæнын æмæ фæстæмæ

раскъæфын... Ныр нал у мæ бон иу бакæнын дæр! Мæ зæрдæ дæу баци, æмæ йе – ды, йе – мæлæт. *(Гæ дамбаца исы.)* Худинаг у сылгоймаг амарын, фæлæ æндæр гæнæн нал ис! Цы зæгъыс?

Мери. Цы дын кодтон? Мæ уарзондзинад йеттæмæ дын куы ницы ракодтон!

Хъамболат. Мæн мæлын хъæуы æмæ, Мери, демæ мæлын! *(Дамбаца фыццаг Мерийыл ныццафта, стай йæхиуыл.)*

Мери. Куы мæ амардтай!.. Хæрзбон!..

Хъамболат. Ныббар мын, мæ фыд, мæ рæдыддзинад! *(Ахаудысты, фыццаг – чызг, стай – лæппу.)*

Æмбарзан

Кæрон.

Мæ уарзондзинад æви мæ фыды ныхас?

ДАВИД КОРОЕВ

ХЪОРОТЫ ДАУЫТ

1890 – 1924

Давид Короев родился в 1890 году в селе Ерман, Южная Осетия. Из-за нужды его семья перебралась в Северную Осетию и обосновалась в селении Алагир. Давид окончил Алагирскую начальную школу в 1904 году, после которой в 1908 году поступил во Владикавказское городское училище. В 1909 году окончил бухгалтерские курсы в Тифлисе. Активно участвовал в общественной жизни осетинского народа. Был членом Общества распространения образования и технических знаний среди горцев, Осетинского историко-филологического общества, одним из организаторов издательства «Ир». Писатель умер в 1924 году в расцвете своего таланта и творческих сил.

Впервые публикации Короева-литератора появляются в 1906–1907 гг. 16-летний юноша с первых шагов пишет с позиции реализма. Но особое дарование Давида Короева проявилось в драматургии.

В 1910 году он написал одну из самых популярных своих пьес «Не я был, кошка была» («Æз нæ уыдтæн, гæды уыди»), которая ставилась на сценах осетинских театров. Новизна темы, изобличающей взяточничество и угнетение народа, реалистическая ее разработка, острая сатира и меткий, образный народный язык способствовали тому, что в 1913 году эта пьеса была издана отдельной книгой.

Написанная в 1912 году пьеса «Гадалка» («Дæсны») была очень актуальна в свое время и не потеряла значение и в наши дни.

Около сотни стихотворений, написанных Давидом Короевым, публиковались в литературных журналах «Æфсир», «Хуры тын», «Чырыстон цард» и газете «Ног цард».

Короткая яркая жизнь Давида Короева позволила ему оставить нам значительное творческое наследие и внести большой вклад в осетинскую литературу.

Хъороты Дауыт райгуырæ Хуссар Ирыстоны Ерманы хъæуы. Æвæрæз бинонтæ Цæгатмæ ралыгдысты æмæ æрцардысты Алагыры. 1904 азы Дауыт каст фæци райдиан скъола, уый фæстæ 1908 азы бацыд дарддæр ахуыр кæнынмæ Дзауджыхъæуы горæтаг училищæмæ.

1909 азы бухгалтеры курсытæ фæци Тифлисы. Активонæй архайдта адæмы æхсæнадон царды. Уыдис, хохæгты хсæн техникон зонындзинæдтæ æмæ ахуыразинад хæлнутæнæг Ирон историкон-филологон æхсæнады уæнг, рауагъдад «Ир»-ы организатортæй иу. Фыссæг амард йæ курдиат æмæ сфæлдыстадон хъарутæ сæ тæккæ тæмæны куы райхæлдысты, уæд.

Хъоройы фыртты фыццаг публикацитæ, куыд литератор, афтæ фæзындысты 1906–1907 азы. 16-аздыд æрыгон лæппу йæ литературон фыццаг къахдæфæтæ райдыдта реализмы цæстæнгасæй. Фæлæ йæ сæйрагдæр курдиат цæхæр скалдта драматургийы.

1910 азы Дауыт ныффыста йæ уацмысты зындгонддæр «Æз нæ уыдтæн, гæды уыди», кæцыйы ирон театры сценæйы иу æмæ дыууæ хатты нæ сæвæрдтой. Уацмысы темæ у – гертам исыны æмæ ссæст адæмы зын уавæртæ хурмæ калд кæм цыдысты, уыцы ахсджиаг хъуыдадæгтыл. 1913 азы ацы пьесæ хицæн чиныгæй мыхуыры дæр рацыд.

1912 азы фыст пьесæ «Дæсны» дæр тынг ахсджиаг уыд йæ рæстæджы æмæ абон дæр йæ мидис сæфт нæу.

Хъороты Дауыт сæдæмæ ввахс æмдзæвгæйы ныффыста æмæ мыхуыргонд цыдысты литературон журналтæ «Æфсир», «Хуры тын», «Чырыстон цард» æмæ газет «Ног цард»-ы.

Хъороты Дауыты цард кæд цыбыр рауад, уæддæр ирон литературæмæ зынгæ æвæрæн бахаста æмæ ныууагъта сфæлдыстады хъæзыг бынтæ.

ДÆСНЫ

Æртæ нывы, цыппар равдысты нæ магуыр цардæй

АРХАЙДЖЫТÆ:

Афæхъо – рынчын лæшпу,	12-аздзыд
Бадзо – йæ фыд,	60-аздзыд
Хæлмыцон – йæ мад,	55-аздзыд
Аслæмырзæ – Хæлмыцоны æрвад,	18-аздзыд
Чабæ – дæсны ус,	35-аздзыд
Мæлхъион – йе 'ххуысгæнæг,	40-аздзыд
Тотырадз	35-аздзыд
Асæхмæт } – дæсныфæрсджытæ,	38-аздзыд
Мчела – Чабæйы мой,	42-аздзыд
Тасолтан	30-аздзыд
Хъуыдæберд } Чабæйы хæзгултæ,	35-аздзыд
Бимболат – ахуыргæнæг,	35-аздзыд
Хасæхъо – Бимболаты æмвæнд æмæ æххуысгæнæг,	18-аздзыд
Фаризæт – Бимболаты ус,	30-аздзыд
Турбеджы фырт Турбег,	80-аздзыд
Уасдже –	60-аздзыд
Æмзор –	55-аздзыд
Къæрит –	55-аздзыд
Стражник –	30-аздзыд
Дæсныфæрсджытæ, сыхæгтæ æмæ лæппутæ	

ФЫЦЦАГ НЫВ

Хъызæнбынат – Бадзойы хæдзар

Ирон магуыр хæххон хæдзар. Цæхæры сæрмаæ рæхысыл къæй афтидай ауыгъд. Рахизырдыгæй (*æддейæ бакæсгæйæ*) арынг æвæрд, йæ уæлæ тæбæггы мидаг – хæбизджынтæ, фæскъона – доны къуыстил. Устытырдыгæй къуымы тæскъ ауыгъд, йæ хуылфы – къустæ æмæ уидгуытæ. Къонайы цур – сугтæ, сæ цуры – фæрæт. Къæсары цур, къуымы – уисой. Иннардыгæй фарс – хоры къуту. Арынджы цур цæджындзыл сасир æмæ Афæхъойы скъолайы хызын ауыгъд.

Лæгтырдыгæй, æддейæ бакæсгæйæ, галуырдыгæй – Бадзойы къæлæтджын æмæ даргъ бандон. Иу цæджындзыл – цырагъдарæн, æнæавг лампæ судзгæйæ æмæ бирæ æрдагсыгъд хъæдын цырагътæ.

I-аг ФÆЗЫНД

Афæхъо, Аслæмырзæ æмæ Хæлмыцон

Афæхъо хъæрзы, **Хæлмыцон** фæнык æмбырд кæны, йæ дыстæ – мидагæу счъыл. **Аслæмырзæ** уæхстыл фыдтæ кæны.

Хæлмыцон. Цы кæныс, ма уарзон хъæбул, цы дæ тынгдæр риссы, дæ сæрыл ма æрхæссой?

Афæхъо (*хъæрзгæйæ*). Уæуу... нæ зонын... ма гуыбын... ма сæр тæппытæ фæхауы...

Хæлмыцон (*хæстаг ам бацыди*). Уæ, ма фæрстæ тæппытæ ахауой дæ сæры бæсты, гъе!.. Зынджы хуызæн дын куы у, дæ фæхъхъау фæуон; хуылыдз хæцъыл дын ыл савæрон, ма зæрдæдарæн?.. (*Рынчыны йæ сæр батылдта. Хæлмыцон хæцъыл доны тулы ама йæ рынчыны сæрыл æвары.*) Ма тæрс, ма уды гага, ма, кæд дын, миййаг, тæвдæй фæрысти, уæд дын фенцайдæн... (*Сæхицæн.*) Æррæ дæн, йæ гуыбын дæр тæвдæй риссы...

Исты-ма ахæр, ма хур, æнæхъæн бон хойраджы хъæстæ дæхи куы нæ фæкодтай. Уæд та дын уæлкъæйы дзыкка акæнон, къæй уæларт ис æмæ ныртæккæ афыцздæни. Цы зæггыс, цæ ахæрдзынæ, ма ахсд-жиаг? Цы хуыздæр дæ зæрдæ зæггы, уый ма мын зæгъ, ма чысыл хуры

тын. Кæд афтæ зæгъыс: «Дæ уд мын афын», уæд дын уый дæр хосæн фыцын. *(Рынчын ницыуал дзуры.)* Цæй-ма, цы зæгъыс?.. Уæ, магуыр мæ бон, йæ зæрдæйы уидæгтæ цæнкуылтæ кæмæн кæнынц. Уæ, тæхуды æмæ йæ кьона, рынчын кæй хæдзары нæй. Махæн та нæ царды рухс, нæ дарын кæмæ кæсы, ацы дунейыл ма нæ къæхтыл кæй фæрны цæуæм, уый нæ разы сæйгæ кæны. Цыфæнды магуырæй дæр æнæ рынчын куы уанккам; рынчын кæй хæдзары нæй, уый ма йæхи цæмæй магуыр хоны, цæ! Райдзастæй афонмæ йæ хъæбултæм чи кæсы, уый та йæ цардæй цы хъаст хъуамæ ракаæна, хæрзаг мæнау уымæн йæ зæрдæйы уидæгтæ цæнкуылтæ нæ кæнынц, фæлæ фæйнардæм стыр æфсиртæ уадзынц... Уæ, тæхуды æмæ чи амæлы, уый кьона... Афынæй дæ, цы, Акко? *(Рынчын базмалыд.)* Уæ, дæ ныййарæг дæ фæхъхъау фæуа, дæ уды низтæ мæ уды хай фæуой, мæ уарзон хъæбул. Тæхуды æмæ хуыцауæй уыцы дзырд куы рацæуид, æмæ æз дæ рынчыны бæсты авд дæлдзæхы дæр куы фестин! Ракæс-ма мæм, мæ хуры хай, ракæс, æмæ исты ахæр, цæрдудæй де 'стджытæ ныхъхъыл сты. *(Рынчыны йæ низ тыхсын кæны амæ куы иуырдам, куы иннардæм аздахы.)* Уæ, магуыр мæ уды бон, йæ 'нхæлцаумæ йæ размæ удхар кæнгæйæ чи кæсы, мæ дыууæ цæсты мæ размæ цæуылнæ рахауынц, дæумæ афтæмæй кæсыны бæсты, мæ зæрдæ цыппар цалхы цæуылнæ ахауы, цæ!.. Куыд уды фидар мын ис, куы! Куыд æнамонд боны райгуырдыстæм цымæ! Æвæццæгæн, хæйрæджытæ сæ тæккæ æлгытыныл куы уыдысты, уыцы сахат равзæрдтæн, афтæ æнамонд дæр уымæн фæдæн, адæм фыд æлгыстæн уый куы акæнынц: хæйрæджы æлгыст дыл æрцæуæд, зæгъгæ. Тæхуды æмæ чи ницыуал æмбары, уый кьона, лæг махау æнамонд куы уа, уæд цас ницыуал æмбара, уыйас – хуыздæр, ацы царды бæсты, ацы фыдбонтæ æвзарыны фæлтау. Оф! мæ дыууæ фарсы фæйнардæм фæтонынц мæ дараг, мæ уромæгмæ кæсгæйæ. Кæм дæн, уымæн дæр ницыуал зонын: мæ зæрдæ сау дойнагдур фестæд. *(Гæ цастытæ доны разылдысты амæ сæ калмарзаны къабазæй сарфы.)* Уæ хуыцау! Дæ быны æвзæрдзинадæй куы ницы ракодтон. Уæ, мадымайрæм! Мæ уд – дæ цæуæнты фæхъхъау, баахъаз кæн нæ нунæг тæригъæдтагæн. Сыгъдæг лæгтыдзуар, дæ лæгстæгæнæг стæм æмæ нын нæ нунæджы де 'уазæг бакæн. Уæ, бæрзондыл бадаг дзуар! Акко дæ фæдзæхст фæуæд. Иунаг у æмæ йын нунæджы тæригъæд бакæн, мæ уд дæ цæуæнты фæхъхъау фæуа. Цæмæн уæ хъæуы йæ магуыр цæрынхъуаг уды тæригъæд?..

Аслæмырзæ. Цæхх та цы фæкодтай, Хæлмыцон?

Хæлмыцон. Уæртæ йæ къæбицы ссады чырыны сæр æрæвæрдтон, дæхæдæг æй радав, тæригъæд дæ, фæлæ...

Аслæмырзæ. Мæнæн бæргæ ницы у. *(Цæхх рахаста ама йæ фризонагыл зары. Иудæвгар æнæдзургайæ алауыдысты.)*

Хæлмыцон. Нæ лæг та цымæ кæдæм ацыди, ницы йын базыдтай?

Аслæмырзæ. Дард нæй уый дæр, ныртæккæ уартæ фæскъул Æмзоритимæ бадтис. Дысон сын сæ фос бирæгъ ныццагъта æмæ кæйдарты хонынц, Гагкойæн дæр загътой, фæлæ сæм уый, æнхъæлдæн, не 'ссæудзæни.

Хæлмыцон. Куына сæм ссæунд, бæргæ, кænнод куы ссæуа, уæд нын скуынаен куы байрæджы уа, миййаг. Сæ лæппуйы сын рынчын куы хуыдтой, цымæ цыхуызæн у, уый та, ницы йын базыдтай?

Аслæмырзæ. Ницы. Уæвгæ Æмзор тынг æнкъардæй бадтис, фæлæ фосы тыххæй уыд, æнхъæлдæн.

Хæлмыцон. Уый фосы тыххæй афтæ уыданд, фосы, адæмы хуымæтæджы нæ хуыдта, æвæццагæн, сæ лæппу фенцой ис æмæ куывд кæнынц. *(Ныуулафгайæ.)* Цымæ мах та кæд скуывд кæндзыстæм. Тæхуды сæ къона, йæ рынчын йæхи зæрдæйы фæндиаг кæмæн сси æмæ хъæлдзæг куывд чи кæны! Махæн дæр Акко куы сæнæниз уанд, уæд ахæм куывд бæргæ скæниккам... Цавдур куы фестин ацы ран æмæ ма Аккойы искуы йе 'мгæрттимæ хъызгайæ куы фенин. Хуыцаутты хуыцау! Кæд ма нæ исты амонд ис, уæд нын нæ рынчыны фæрвæзын кæн, уый магуыр тæригъæддæг уды бæсты фæлтау йæ ныййарæджы уд айс, æмæ уый ацы дунейы æнæнизæй, зæрдæрухсæй цæрын бауадз... *(Гæ зардæ тынг суынгæг ис.)* Уæ, хуыцау! Цы дын ракодта! Мæ уд мæ хъуырмæ куы схæцца ис... Цы кæнон!.. Кæмæ ма мæ сæр бакъул кæндзынæн, кæмæй ма-ну мæхицæн ныфсыгæ авæрдзынæн, цы ма кæндзынæн, цы, магуыр мæ сары бон!..

Афæхъо *(тынг æнæбары йæ мадмæ ракасти).* Ма тæрс... на-на, ма тæрс, кæд сзæбæх уаин.

Хæлмыцон. Бæргæ, куына тæрсин. Мæ уд дæр дын уый куы фестид æмæ ма мын ды куы сзæбæх уанс, æз уымæ куы лæгъстæ кæнын, æз хуыцауæй æндæр куы ницы курын. Куы дын батæригъæд кæниккой зæдтæ, дауджытæ, куы дын батæригъæд кæнид стыр хуыцау

æмæ ма уд сæ цæуæнты фæхъхъау куы фæстид... Кæд дæ бон у, уæд ма исты ахæр, ма чысыл хур, кæд æппын дæ тых, дæ хъару, цæй хъару ма дæ баззади, фæлæ фæфидар уанккой, кæд дæ туг йæ бынатмæ æрцæуид æмæ та мын адæмы рæнхъы ралæууис... Цы загъыс, ма хур?.. Куы ницы мæм дзурыс?.. (*Гъахинымары.*) Нæй, ницы мæм дзуры, ма зæрдæмæ ну рухсы цъыртт нукуыцæйуал цæуы, æгасæй ныссау, нхы къуыбарæй ныуазалдæр ис.

Æрбацыди Бадзо

II-аг ФÆЗЫНД

Фыццагтæ æмæ Бадзо

Бадзо (*рынчыны цур сбадти*). Цы хуызæн у, цы, æппын æй куыд ныууагътон, уымæй ницы дзæбæхдæр кæны, гæ абондæргъы хæргæ ницы акодта, кæнæ дæм йæ цæстæй нæ ракасти?

Хæлмыцон. Нæ, ма хур, хойрадджы хъæстæ йæхи куы ницæмæй фæкодта, уæд йæ цæстæй касынæн у. Лæггъстæ йын бæргæ фæкодтон, фæлæ доны хуыпп дæр нæ акодта.

Бадзо (*тарст хъаласæй*). Уый та куыд?.. Æддæмæ нæ фæразы?

Хæлмыцон. Нæ ма бамбæрстай. Йæхи хойрадджы нæ, фæлæ доны хъæстæ дæр нæ фæкодта.

Бадзо. Æгасæй мын ма уд куы ауайын кодтай.

Хæлмыцон. Ма зæрдæ адзæгъæл ис. Кæм та уыдтæ, кæ?

Бадзо. Никуы, уæртæ фæскъул Æмзоримæ бадтыстæм æмæ кæрæдзийæн нæ сагъæстæ кодтам. Уый дæр, магуыр, мæнæй æнæ маестджындæр нæу: нуай сæ лæппу гъа ныр-гъе уæд кæны, иннæмæй та сын дысон бирæгъ сæ фосы ныццагъта, гъемæ йæхиуыл æрдиаг кæны. Дæсны фæрсыны йедтæмæ йæ сæрæн ницыуал хос зоны.

Хæлмыцон. Магуыраг, уыдон дæр æцæг махау æнамонд куы фæсты. Мæнæ мын лæппу куы загъта, сыхы хонынц, загъгæ, уæд æз та афтæ фенхъæлдтон, кæд, миййаг, сæ лæппу сдзæбæх ис æмæ уымæн куывд кæнынц, загъгæ. Æнамондæй сæ бонтæ хæрынц уыдон дæр махау.

Бадзо. Нæ фыдгул афтæ куы уайд. Куыд ма ваййы уæдæ æнамонд. Æнамонд куы нæ уанккой, уæд ма искауыл ахæм гарæхтæ уайы. (*Гæ дзынтæй дыууæ къафетты систа.*) Елызбар быдыры хъæуай æрбацыд.

Хæлмыцон. Уый дын сæ радта?

Бадзо. Уæдæ мæм æндæр кæцæй æрцыди! Кæд хъал у, уæд ма йын сæ ратт, кæд сыл, миййаг, йæхи анрхæфсид, магуыр.

Хæлмыцон (*рынчырма сæ дары*). Акко, уæ, Акко, гъа-ма, мæнæ дын баба къафеттæ куы æрбахаста. Айс-ма, мæ хъæбул, айс, нучысыл ма нæм ракæс, мæнæ баба дæ цуры куы бады.

Бадзо. Айс, бабайы карк, айс, æмæ нæм ракæс нучысыл, æмæ та дын ноджыдæр цыдæртæ балхæндзынæн.

Хæлмыцон. Нæй, мæ хур, нæ, нæ сæ айсдзæни... Магуыр мæ бон...

Бадзо (*ныуулафыд*). Цы кæнæм... Искуы уал ын сæ сæвар, кæд сæ фæстæдæр, миййаг, уæддæр айсид. (*Уаларт цы кæй ис, уыма амонь.*) Кæд кæрдын конд фæдæ, уæд ма уый та уæларты цы дарыс?

Хæлмыцон. Æзынма, Аккойæн уæлкъæйы дзыкка афыцон æмæ мæм ницы сдзырдта.

Бадзо. Куыд кæсын, афтæмæй дзурынтæ-йедтæ йæ бон нал у. (*Гæ сарыл ын йæ къух æрвардта.*) Мæнæ йæ сæр дæр цы тæва у, раст судзгæ æхсидавай уæлдай нæу, фен-ма йæ: къух ыл нæ лæууы.

Хæлмыцон. Бæргæ йæ мæ уд зоны.

Бадзо. Хуылыдз хæцгыл ыл куы сæварис, кæд ын исты æххуыс фæуид. Чи зоны йын йæ судзæгтæ сиса æмæ кæд фæрогдæр уайд.

Хæлмыцон. Дæ 'рбацыдмæ йыл бæргæ сæвардтон, фæлæ нукуы æмæ ницы... Фыддæрæй фæстæмæ йын æххуыс ницы фæцис, тарфæй-тарфдæр цы кæны, уыййедтæмæ йæм лæджы зæрдæ ницæмæй æхсайы дзæбæхдæрæй.

Бадзо. Уадз æй уæдæ, кæд ын ницы æххуыс кæны, уæд. Æвæццæгæн, нæ гуыранбоны афтæ æнамонд фестæм, æмæ цы кæнæм... Хуыцау нæ фыдæбоны тыххæй сфæлдыста æмæ хъызæмарæй нæ бонтæ æрвитæм æмæ æрвитазыстæм. Скувынæй хуыздæр амал ын нæ къухы ницы ис æмæ скувдзыстæм, æндæр нæ бон цу?.. Фæлæ ма æрмæст мæ зæрдыл цыдæр æрлæууыди, мæ хъус ма цæмæдæр адардтон.

Хæлмыцон. Цы? Цæмæ?

Бадзо. Йæ рынчын мæм аххосы рынчыны хуызæн кæсы.

Хæлмыцон. Æз дæр афтæ æнхæл дæн, æндæр уыцы æваст цæмæй æрбарынчын уыдаид, мæ фæрстæ йын фехæлой. Ноджы ну фыдбылызы скъоламæ цæуы æмæ дзуары бын куывды дæр никуыуал уыди, æнæрай дзы фæуой, кæд нæ цæмæн хъуыди уыцы скъола!

Бадзо. Нырма мын йæ уд куы фервæзид, уæд æй скъолайы къæсарæй кæсын бæргæ никуыуал бауадзин. Æрра ахуыр сæ цы кæнынц, уыйæдтæмæ сæ нæ ирон æгъдæуттæй ницæуыл ахуыр кæнынц. Нæ ирон зæдтæн æмæ дауджытæн куыд кувын, куыд лæгъстæ хъæуы, уымæй сын ницы амонинц. Нæхимæ фыдæлты кувæндæттæ сын рохуаты ныууадзын кодтой, фæлæ сæ алы хуыцаубон фосы дзутæй аргъуанмæ баскъæрынц, сæ ахуыргæнæг, заронд цæуау, сæ разæй, афтæмæй, кæннод, дам, сауджын хæцгæ кæны. Æвæццæгæн, уыцы сауджын йæхи нæ ирон дзуæрттæй бæрзонддæр нымайы æмæ йын уый барст нæ уызæн, искуы йын йæ бон базонын кæндзысты нæ хохы дзуæрттæ, сызгъæрин бынаты фæбадой!.. Аххос ын уызæни, аххос, æмæ балæгъстæ хъæуы. Нæ хохы дзуæрттæн скувæм, табу – сæхицæн, сæ ном сын рагæй нал ссардам æмæ нын æй кæд ныббариккой. Мæ зæрдæйæн нæ фосæй адджындæр чи уыд, уыцы æнæ нысан урс уæрыкк куыд сыгъдæгзæрдæйæ аргæвстам, афтæ æххуыс бакæнæд нæ рынчынæн дунейы рафæлдисæг стыр хуыцау... *(Асламы-рзæмæ.)* Уыцы царм бафснайдтай, кунтæ дын æй ма фæласæнт.

Аслæмырзæ. Æфснайд у.

Бадзо. Цæхх дæр ыл ныккодтай?

Аслæмырзæ. На, цæхх нæм куынауал ис. *(Хæлмыцон цахæрай райста йæ чыри æмæ йæ гуыдынмарзæныл сарфы.)*

Бадзо. Нæ фос æдзæххæй цагъды кæндзысты уæдæ... *(Æхсидæв фæздæг кæны.)* Уый ма аппарат, фæздæгæй нæ куы мары, цардæй кæуинаг стæм, ноджы цæстысыг мизын кæны. *(Хæлмыцон чыри савардта æмæ æхсидæв аддæмæ ахаста.)*

III-аг ФÆЗЫНД

Рынчын, Бадзо æмæ Аслæмырзæ

Бадзо *(рынчынмæ сабырай).* Акко, уæ, Акко, фынай дæ, цы? *(Рынчын базмалыди.)* Дæ цæстæй ма мæм ракæс, бабайы кærкусæг. Ма тæрс,

мæ хур, ма, ныртæккæ хуыцаумæ скувдзыстæм, æмæ дын кæд батæригъæд кæнид, кæд дын дæ царынхъуаг уды фервæзын кæнид, цæмæй йын кувын æмæ табу фæразай, уый тыххæй. Кæд нæ тыхст, нæ уырымæ стыр хуыцау æркæсид æмæ ма дын дæ мæллæг уæрджыты тых бауадзид. Иучысыл ма мæм ракаес, мæ хур, ракаес, мæнæ дын цы хъызæнтæ ратдзынæн. *(Рынчын нæ дзурга каны, нæ кæсгæ. Бадзо фæсæбыр ис, стай ныуулафгайæ.)* Гъех! Мæгуыр мад æмæ фыды зæрдæ, куыд фидар ран стут, куы! Куыд фæразут кæсын уæ цотмæ, уый хуызæн рынчынмæ, фæрчытæ цауылнæ ахаут мæстæй – зæнæджы мæтæй! Æфсæйнаг дуæраты мидæгæй куынае стут æмæ уыл болат гуыдыртæ æвæрд куынае ис, миййаг... Оф, куыд адджын дæ, куыд, зæнæг, зæххыл дæуæй уарзондæр куы ницы ис мад æмæ фыдæн; дæуæй зынаргъдæр куы ницы ис æппын мад æмæ фыды зæрдæйæн, дæ цинмæ кæсынæй куынае æфсæдынц, сæ царды рухс ды куы дæ! Дæ мæтæй мæрдтæм стыр аргъæй фæндаг куы агурынц, дæ низ сын дунейы цард куы халы. Ох! Мæ зæрдæ сылгоймаджы зæрдæйæ тынгдæр суынгæг ис... Бирæ маст фелтон, бирæ фыдæбон бавзæрстон; фыдбон, фыддурæй мæ сæр цы нæ бавзæрста, ахæм мын нал баззад, фæлæ зæнæджы маст, дæу хуызæныл нæма фембæлдтæн мæ мæгуыр царды мидæг. *(Нæ худ систа æмæ сыстад.)* Уæ, æмбал кæмæн нæй, уыцы стыр хуыцау! Дæумæ мæ курдиат æрвитын: ма нын бауадз нæ зæрдæйы, ныр цы маст ис, уымæй уæлдай, дзæгъæл нын ма баззайын кæн нæ мæгуыр зæронд стджыты. Дæ бон бирæ у, дæ рахиз базыры бын бакæн дæ иунаг цагъ-айраджы.

Хæлмыцон æрбацыди.

IV-æм ФÆЗЫНД

Фыццагтæ Хæлмыцонимæ

Хæлмыцон. Нæ дæм ракаст, нæ, æппын йæ цæстытæй?

Бадзо. Нæй, нæй, бæргæ йын балæгъстæ кодтон, фæлæ мæм нæ дзыхæй дзуры, нæ цæстæй кæсы. Мæ зæрдæ мын ницæмæй фæфидар кодта – æгасæй ныммæгуыр, ныссау...

Хæлмыцон. Мæгуыры бон ныл æркодта æмæ ма цы кæндзыстæм, цы!..

Бадзо. Цы кәнәм, цы нә бон у, цы йын нә къухы ис скувыны йедтәмә? Хуыцауән балагъстә кәндзыстәм, кәд әм нә куывд фехъ-уысид әмә нә тәригъәдмә аркасид. Уый бон бирә у, табу – йәхи-цән.

Хәлмыцон. Табу – йә сыгъдәгдзинадән, сызгъарин тәбәгъты йын куывдәуәд... Физонәг куы афыцид тагъдәдәр, уәд скувиккам, цалынмә хур нә аныгуылд.

Асләмырзә. Уый ныртәккә ацәттә уыдзәни, чысыл йедтәмә йә нал хъәуы.

Бадзо. Цәй, әз уал цәуын, уәдмә фәстәмә фездәхдзынән, кәд мын Елызбар цәхх раттид, фәлә ды зәлдәг, уәхсты бырынкъыл цы акәнәм, уый, стәй ну-әртә мыдадзын цырагы фен.

Хәлмыцон. Зәлдаджы мур дзы бәргә ис, фәлә цырагътә кәм ссардзыстәм?

Бадзо. Куыннә нәм ис, айфыццаг рынзды дзуармә кәй әрбаха-стон, уыдонәй ма куы базади.

Хәлмыцон. Тары фәуай, уастән, цы зәрдә дә! Ис ма дзы, ис...
(Бадзо ацъиди.)

V-әм ФÆЗЫНД

Рынчын, Хәлмыцон әмә Асләмырзә

Хәлмыцон. Әрбайрох мә сты, цы ма зонын, цы: мә нунәджы мәтәй кәм дән, уымән дәр ницыуал әмбарын. Мә зәрдә хәдзаримә нал дзуры, стырдәр маст дзы бацыди. (Рынчын хъәрзгайә змалы.)

Цы кәныс, цы, мә ахсджиаг хъәбул, хъал дә, мә зәрдәдарән?.. Уә, магуыр дә чысыл уды бон, гъе ацы низы ахәст чи фәцис. Стырдәр магуыры бон та дә ныййарәгыл куы ис, дәумә афтәмәй чи кәсы... Куыд уды фидар мыл ис, куы, авд марды цәуылнә акәнын ацы мәстыгъә әвзарыны бәсты! Уә, дә сәрыл мә әрхәссой, мә ахсджиаг, дә уды рынтә мә хъуыры ацәуой, Акко!.. Мә зәрдә фескъ-уыйы, мә зәрдә, тәхуды әмә сау фәнык куы фәстин әмә дә тәригъәдмә, хъәрзынмә мә хъустәй куынауал хъусин.

(Фәхъуси.)

Мәлхъион (аддейә). Әгъы! Әгъы!

Асләмырзә. Әнхәлдән, әддейә нәм чидәр дзуры.

Мæлхъион (*агдейя*). Æггы! Æггы!

Хæлмыцон. Чи дæ? Мидама нæм рацу, ма тæрс, нæлгоймагæй нæм ничи ис. Æвæццæгæн, рынчынфæрсæг исчи æрбацауы. (*Мæлхъион æрбацыд.*)

VI-æм ФÆЗЫНД

Рынчын, Хæлмыцон, Мæлхъион æмæ Аслæмырзæ

Мæлхъион. Æзынма, нæ хицау сымахмæ ис. Де 'зар хорз, æмæ аын дæ рынчыны хуыцау дæхи уды фæндиаг скæнæд.

Хæлмыцон. Зардырай у, дæ хъæбулты хурæй бафсæд, абад ма уал.

Мæлхъион. Мæ судзгæ мæрдтыстæн, ныронг ницы фехъуыстон, уыййедтамæ ардыгæй ардæм пас æрбауаинаг у. Цы хуызæн у?

Хæлмыцон. Дæ хъæбулты хæраммæ бæллæг дæр уый хуызæн куы уанд, гæ куыд æй уыныс, уымæй уæлдай къæбæр не 'схаста йæ дзыхмæ абондæргы.

Мæлхъион. Уæ, ма фæрстæ уын фехæлой, гæ, æмæ афтæмæй рагæй рынчын у, куы ницы фехъуыстон, æндæрæбон дæр ма йæ хызын йе 'ккой, афтæмæй æнæзивæг скъоламæ куы фæцæйзгъордта.

Хæлмыцон. Уастæн, йæ тæригъæдæй сыгъд ссæуа уыцы скъолайыл, кæд уырдыгæй куы ссыд, уæд, къæбæр йæ дзыхмæ не 'схæстæйæ, хуыссæны ныххаудта æмæ йæ сæр уæлæмæ нал систа... Ницы ма сæрæн зонын, ницы, Мæлхъион, цæмæн афтæ фæцис...

Мæлхъион. Ма тæрсут, æвæццæгæн ын исты аххос у, æндæр уыцы æваст цæмæй æрбарынчын уыдаид. Балæгъстæ кæнут, скувут æмæ кæд фенцой уанд, кæннод ма йын дæлæ...

Хæлмыцон. О, ма уд, о, нæхи зардæ дæр æм уымæй æхсайы. Манæ кувинагтæ кæнæм æмæ скувдзыстæм, стæй йæм кæд нæ зардæ дзæбæхæй фехсайа, уæд стыр куывд скæндзыстæм йæ фенцойгæнæг зæды хайæн.

Мæлхъион. Мæ дзырд дын хъыг ма уæд, фæлæ дзуæртгæ дæр æмхуызон не 'сты.

Хæлмыцон. Куы ницы зонын, цæй тыххæй афтæ зæггыс?

Мæлхъион. Ницæй тыххæй, фæлæ афтæ...

Хæлмыцон. Уæд мæрдты бæсты Бындзийы цæстгом ма фен, ды мын исты куы бамбæхсай! Цæмæн афтæ загътай?

Мæлхъион. Уый дын загъынмæ хъавыдтæн æмæ дзуæрттæ дæр æмхуызон не 'сты, хи æрхъуыдыйы куывд дзы бирæ нæ исы, мæ хур. Дзуары зардæ цы загъы, уый сымах цæмæй зонут? Ахъуыды-ма кæн дæхæдæг: сымах уарыкк аргæвстат, табу – йæхицæн, уый ма уæд кæд гал кæнæ æндæр исты агуры.

Хæлмыцон. О, мæ уд, о, æмæ уый та мах цæмæй базонам?

Мæлхъион. Ённу æй æз цæмæй зонын! Уый дæлæ Чабæ йед-тæмæ ничи базондзæн, уый йын бафарсут... *(Рынчын базмалыди.)*

Хæлмыцон. Цы кæныс, мæ ахсджиаг, цы?..

Мæлхъион *(рынчыны сарыл йæ къух авардта).* Нæ загъын, нæ дзу-ары тæфаг æм хæццæ кæны. Аххосы рынчын у, мæ хур. Аххос йæ бакастæй дæр бæрæг у... Мæ къух цыма цæхæры хуылфы ис, æвæццæ-гæн ын карз аххос у.

Хæлмыцон. Гъе абондæргъы дæр афтæ у, хуылыдз хæцгыл дæр ыл бæргæ савæрдтон, фæлæ йын ницы ахъыз фæцис.

Мæлхъион. Карз аххос ын у, карз, тары фæуон, уымæн афтæ тæвд кæны. Йæ хуылыдз хæцгыл уымæн дæлæ Чабæ у, мæ хур. Фæлæ йын дæсныый æнæ бафарсгæ ма фæут. Уый йын куы бафарсат, уæд ын æшпындæр ницыуал тас у, Бындзийыстæн. Иубон уæртæ Хæл-тийы лæшпуйы ингæны былæй куы раздæхта, уæд сымахæн йæ цæст нæ бауарздзæни?

Хæлмыцон. Æмæ цымæ ныр сæхимæ уыдзæн, уæд æм ныццæуин!

Мæлхъион. Уæдæ æндæр кæм уыдзæни, кæм æнхъæл ын дæ, исты дын иннæ дæснытау хъæун-хъæу, хæдзари-хæдзар куы нæ зилы. Нæ, мæ хур, нæ, уый хуызæн дæсны бæстæм нал æрцæудзæни, мæ мæрдты-стæн, гъемæ йæм адæм дæр уыцы гуылф-гуылф уымæн кæнынц. Уый бирæйы фервæзын кодта мæлæтæй, гъемæ йæ сымах дæр бафарсут æмæ æнæмæт уат.

Хæлмыцон. Уый куыд æнцон у, афтæ æххуыс ын бакæнæнт нæ бæсты дзуæрттæ. Цымæ йæм æрттоймаг ныххæссын хъæуы, æви цырагъæй фæрсы?

Мæлхъион. Æрттоймагæй дæр фæрсы, фæлæ цырагъæй ногжы хуыздæр хаты... Цæй, æз ныр цæуон, нæ мæ æвдæлы, фæлæ-ну Чабæмæ

дæсныфæрсæг æнæ ныццаутæ ма фæу, æз дæр ын балæгъстæ кæндзынæн æмæ дын кæд дзæбæх бафæрси.

Хæлмыцон. Æмæ ма уд дæ фæхъхъау куы фестид.

Мæлхъион. Йæ зардæ дæр ын-ну дзæбæх алхæн. Дæсны æмæ дзуарæй уæлдай нæй, сæ зардæ сын куыд балхæнай, афтæ æххуыс дын бакæндзысты.

Хæлмыцон. Уый тыххæй фæстæмæ бæргæ ницауыл фæхæндзыстæм.

Мæлхъион. Цæй, уæдæ дын дæ рынчын хуыцау дæхи уды фæндиаг скæнæд.

Хæлмыцон. Дæ хъæбулты хурæй бафсæд. Дæ фæндиагæй дæр ын бæргæ ницы уайд. (*Мæлхъион ацыди.*)

VII-æм ФÆЗЫНД

Фыццагтæ æнæ Мæлхъион

Хæлмыцон. Цæй-ма, ныр афоныл куы æрбацауид, уæд скувик-кам æмæ Чабæмæ дæр ныццауин.

Аслæмырзæ. О, ныр физонæг дæр фых у, æнхъæлдæн. (*Уыны йæ.*)

Хæлмыцон (*иудæвгар æнцады фæстæ хъарагхъаласæй*). Тæхуды йæ къона, афонмæ йæ зæнæгмæ райдзастæй чи кæсы æмæ сæ цинæй бон уыдисн чи рæзы, æхсæв – уылынг. Мах та, магуыр нæ бон, æмпылгæ кæнæм нæ хъæбулы раз. Афонмæ йæ лæппуйы зарæг сæрвæтæй кæмæн хъуысы, уымæн йæ цард адджын цауыннæ уа, цæ! Махæн та нæ нунаджы хъæрзын нæ хæдзары къуымæй хъуысы æмæ йæ ныййарæджы зардæ сау тæппытæ фæхауы. Кæдмæ ма нунаджы рынчынмæ кæсдзынæн, ма сау зардæ фехæла!

Уæ, дæ сæрыл ма æрхæссой, Акко, дæ ныййарæг дæ фæхъхъау фæуа! (*Бадзо æрбацыди. Афæхъо базмалыд, уæдзæу хъæрзт кæны.*) Цы кæныс, дæ сæрыл ма æрхæссой, цы?..

Бадзо. Ма тæрс, ма хур, ма. (*Аслæмырзæмæ.*) Фен-ма йæ, кæд фых у, уæд скувæм.

Аслæмырзæ (*федта*). Фых у.

Бадзо. Цæй, уæдæ ныр кувæм, афон дæр у. Марадзут, æрцæттæ кæнут. (*Аслæмырзæ физонæг Бадзомæ радта, æмæ йын тымбыл артыкхæхыг*

фынг йа разы аравардта. Халмыцон хабизджынта, авджы дзаг арахъхъ ама сыкъа рахаста ама са Асламырза райста. Уахсты быфынкъыл залдаджы мур бакодтой.)

Бадзо. Цырагътæ дæр рахæссут æмæ сæ ссудзут. *(Халмыцон са рахаста ама са сыгътой ахсидавай. Бадзо, кувинагтæ куыд амбалы, афтæ райста ама кувын райдыдта. Халмыцон ама Асламырза оммен канынц. Фыццаг арахдар ама ахсызгондарай.)*

Хуыцау, табу – дæуæн, хуыцау... Хуыцау, ахъаз нын бакæн. Хуыцау, ма магуыр кувинаг дæм барст æмæ сыгъдагæй хæццæ кæнæд. Стыр хуыцау, зæххыл дæ быны цыдариддæр ис: адæмæй дæр, зæдæй дæр, дуагæй дæр, уыдон нууылдæр де 'сконд, де 'сфæлдисгæ сты æмæ нын æппæты фыццаг дæхи хорзæх ратт, стæй уыдон се 'ппæты. Сыгъдаг хуыцаубоны дæр æмæ афæдзты дæр ды рауагътай, æмæ хуыздæр бонтæ, хуыздæр афæдзтæ хъæлдзæг, æнæнизæй куыд æрвитæм, уыцы амонд нын ратт. Дуне скæнæг хуыцау, зæххыл дын зын ницы ис, дæ быны ницы фæсусæг уыздæни: куыд сыгъдаг стæм, куыд сыгъдаг зæрдæйæ дын кувæм, афтæ сыгъдаг цард нын ратт, афтæ ахъаз бакæн маенæ нæ магуыр рынчынаен, ацы кувинагтæ уый тыххæй конд сты æмæ, хуыздæр кæй кувинаг æмæ курдиат аystай, уый æмбал мах дæр бакæн. Дæ кувæг адæм стæм, æмæ нын нæ зæрдæйы маст ма бауадз, сыгъдаг хуыцау! Нæ удтæ дæр æмæ нæ сæртæ дæр дæ бар сты, æмæ нæ де 'уазæг, дæ фæдзæхст бакæн, де 'сконд дзуæртты хорзæх нын ратт. Хуыцау, фыдбылызæй нæ бахъахъхъæн, дæ бирæ хорзæдинадтæй та нæ хайджын бакæн. Хуыцау, куыд хеларзæрдæйæ царæм, афтæ ахъаз бакæн нæ рынчынаен; фыдбылыз никæмæн кæнæм, хуыцау, – фыдбылызмæ нæм-ну йæ хъус чи дара, уымæн та мацы бантысын кæн, йæ фæндтæ, йæ фыдбылызтæ-ну ын йæхи сæрыл æртыхсын кæн. Магуыр стæм, хуыцау, никæй ницы хъыг дарæм, чи нæ хъыг дара, уымæн та тыхджын ныхкъуыраг ды фæу. Хуыцау, кæд маенæ нæ рынчынаен дæр искæй къухæй исты фыдбылыз у, уæд ма ныббар нæ тæригъæд хæрам лæгæн. Хуыцау, кæд дæ быны исты фæрæдыдстæм æмæ йын дæ аххосæй исты у, уæд та, æвæццæгæн, не 'нæзонды тыххæй уыдаид, æмæ нын æй ныббар, бараг хуыцау. Абонæй фæстæмæ дын нæ бон цы уа, уымæй дæ ном ардзыстæм... Гъе, хуыцау, дæуыл фæдзæхсын нæ рынчыны æмæ йæ хъахъхъæнаг ды фæу, дæхи æмæ йын дæ дзуæртты хорзæх ратт. Дæ бон бирæ у, хуыцау, – мах бон

баахъаз нæу. Сызгъæрин уастырджы, иры ныфс æвæрæг ды дæ æмæ нын ныфсджын-амондджын цард ратт, нæ фæндагтоны-ну фæндараст фæкæн, бынаттонæн та æнæниз цард ратт. Сыгъдæг уастырджы, кæддæриддæр магуыр лæджы фарс лæууæг дæ – мах дæр уыцы магуыртæй стæм, æмæ нын дæ хорзæх ратт, ахъазгæнæг нын фæу, нæ рынчыны де ’уазæг бакæн. Ныхасы уастырджы, бæрзондыл бадыс, – ныллагмæ та нын хæртæ ракæн.

Дардæй дын цы адæмтæ кувынц, уыдонæй хуыздæр ахъаз, хуыздæр æххуыс кæмæн бакодтай, уый æмбал мах дæр бакæн; нæ магуыр кувинаг дын æхцон фод, цы рынчыны тыххæй конд у, уый æнæниз скæн. Тыбаууацилла, нæ кувинаг дæм барстæй хæццæ кæнæд, зæдты уалейы бадыс æмæ дæ бон бирæ у – нæ рынчыны де ’уазæг бакæн. Мадымайрæм, дæ фæдон стæм, æмæ нын фæдоны æххуыс бакæ – нæ кувинаг дæм сыгъдæгæй хæццæ кæнæд. Зыруджы зæрин майрæм, дæ фæдзæхст, де ’уазæг нæ бакæн. Хъуды сыгъдæг майрæм, дæ кувæг адæм стæм, æмæ ныл дæ кувæн бонтæ хъæлдзæг, сæрæгасæй æруадз. Хоры уацилла, хор дæттæг дæр æмæ цард дæттæг дæр ды дæ, æмæ нæ дæ хорздзинæдтæй хайджын бакæн. Таранджелоз, дæ быны амондджындæрæй чи цæры, уый æмбал мах дæр бакæн. Нæ рынчын дæр дæ быны ис æмæ йæ фыдбылызæй бахъахъхъæн; дæ хъæлдзæг кувæн бонтæм æй æнæниз скæн, дæ быны – дæ сызгъæрин кувæндоны хъæлдзæг куывд куыд скæнæм. Рыны барауаг, дардмæ дæм кувдзыстæм, хæстæгмæ нæм ма æрцу. Куы æрцæуай, уæд та-ну нæ æнæниз, сæрæгасæй ныууадз, афтæмæй дæ сызгъæрин бынатмæ фæфардæг у. Аларды, нæ кувинаг дæм барстæй хæццæ кæнæд, нæ чысылтæ де ’уазæг сты æмæ сын дæ хорзæх ратт, хæларзæрдæ сæм у. А бынаты хицау, дæ быны нæ амондджын, сæрæгасæй фæцæрын кæн. Дæ бон бирæ у, æмæ дæ бынмæ фыдбылыз ма æрбауадз, æхсæв алчи йæ хуыссæнуаты дæуыл йæхи фæдзæхсы æмæ нæ рахизмæ бафæдзæхс, дæ быны цы рынчын ис, уымæн та æххуысгæнæг фæу. Хъелы бæрзонд дзуар, нæ рынчынаг баахъаз кæн, ахъаз дæ бон у æмæ. Реком, дæ сыгъдæг кувæн бонтæ æрхæццæ кæнынц, æмæ ныл сæ хъазгæ, худгæйæ æруадз, нæ рынчыны тыххæй цы кувинагтæ скодтам, уыдон та уал дæм барстæй фæхæццæ уæнт. Мыкалгабыр, бæркад дæттæг ды дæ, æмæ нын амондджын, бæркадджын цард ратт, цы чысылæй-ну дын дæ ном арæм, уый дæр дын бирæйы бæсты уæд, æмæ хуыздæр ахъаз кæмæн

бакодтай, уый æмбал нæ магуыр рынчыны дæр бакæн. Сырхы дзуар, а бæсты хъахъхъаныс алы фыдбылызæй æмæ нæ рынчыны хъахъхъанæг дæр фæу, сызгъæрин тæбæгъты дын фæкуывдæуа. Джеры дзуар, алы ранæй, алы бæстæй, арвæн йæ алы кæрæттæй дæм адæм кувынмæ цæуынц, æмæ хуыздæр кæй куывд айстай, хуыздæр ахъаз кæмæн бакодтай, уый æмбал мах дæр бакæн. Ныр уал дын ардыгæй кувæм, фæлæ дæ кувæн бынатмæ, дæ кувæндонмæ æнæнизæй куывды куыд ныццауæм, уыцы амонд нын ратт. Ичтына, дæ хъазæн бонтæ æрæввахс кæнынц, æнæниз сæрæгасæй нæ куыд æрæййафой, уыцы æххуыс дæ кураем. Фæлвæра, фос дæттæг ды дæ æмæ нын хорз фос, хорз амонд ратт... Рындзы дзуар, мæсыджы дзуар, а бæсты дзуæрттæ, уæ быны нын амондажын, сæрæгас цард раттут. Уæ бон бирæ у, а бæсты дзуæрттæ, æмæ нæ рынчынаен уыцы ахъаз бакæнут. Хетæджы дзуар, тæтæртуш быдыры ныфсæвæраг сыхах стут, – ныфсджын, амондажын цард нын раттут – нæ магуыр кувинаг уæм сыгъдæг æмæ барстæй хæццæ кæнæд, æмæ нын нæ рынчыны уе ’уазæг бакæнут. Нæ хохы бæрзонд дзуæрттæ, уæ быны царджытæй хуыздæр æххуыс, хуыздæр ахъаз кæмæн бакодтат, уый æмбал мах дæр бакæнут, нæ магуыр кувинаг уæм сыгъдæгæй бахаеццæ уæд æмæ кæй тыххæй конд у, уый æнæниз скæнут, йæ мæллæг уæрджыты йын тых бауадзут, сызгъæрин фæстат, æмæ йæ уæ сызгъæрин базырты бын бакæнут. Куыд сыгъдæгæй, куыд рæстæй царæм уæ быны, афтæ æххуыс ын бакæнут, нæ хохы сыгъдæг зæдтæ, дауджытæ... Рухс чырысти, рухс зæрдæйæ нæ бацæрын кæн. Дæ цытджын бонтæ ныл кæддæриддæр хъæлдзæгæй, æнæнизæй уадз... Хуыцау! Дзуæрттæ, зæдтæ, дауджытæ! Кæд æм уæ аххосдзинадæй исты, миййаг, хæццæ кæны, уæд ын баахъаз кæнут, йæ магуыр уд ын ма айсут, куывд уын скæндзынаен, афтæ табу – уæ сызгъæрин фæндæгтæн, амæй райсоммæ йæ уæд фенцой кæнут, уымæй йæ базондыстæм æмæ та уын сыгъдæг зæрдæйæ хъæлдзæг куывд скæндзыстæм. Нæ цъæх гал уын снывонд кæндзынаен, райсом æй къæбæлæфцаг скæндзынаен æмæ уын æй стыр хуыцаубон аргæвддзыстæм. Хуыцау, бирæ куывдæй бирæ хорз – хуыздæр, æмæ нын хорздинæдтæ ратт. Зæдтæ, дауджытæ, æз кувын нæ зонын, курын зонын æмæ нæ ма бамæстджын кæнут, нæ зæрдæйы нын занæджы маст мауал бауадзут, сызгъæрин тæбæгъты уыд фæкуывдæуа... Афтæ ма цы зæд, цы дуаг загъа: «Уыцы магуыр лæг йæ магуыр кувинагæй мæ ном

куы ссаратаид – хуыздæр ахъаз ын æз бакодтаин», нæ кувинаг уымæн уæллай барст фод. Чырыстон, чырысти.

Аслæмырзæ. Кæй ном ссаратай – се 'ппæты хорзæх дæ уæд. *(Райста кувинагтæ амæ ацахуыста.)*

Бадзо. Хуыцау, баххуыс нын кæн. *(Сбадти. Æддæйæ куыдзы райын.)* Чидæр æрбацæуы, æнхæлдæн. *(Хæлмыцонмæ.)* Айс уал уыдон къæбицмæ. Аслæмырзæ, ды та æддæмæ акæс, чи у? *(Аслæмырзæ ацыд, Хæлмыцон фынг амæ кувинагтæ къæбицмæ ахаста.)*

Хæлмыцон. Нæ, мæ хур, нæ, дæсны йын бафæрсын хъæуы, Мæлхъион мын мæнгæй нæ загъта.

Бадзо. Цы дын загъта?

Хæлмыцон. Дзуæртгæй, дам, хи æрхъуыдыйы куывд бирæ нæ исы: сымах, дам, уæрыкк аргæвстат, уыдонæн та, дам, сæ зæрдæ, чи зоны, æндæр исты агурæ, æмæ, дам, уый Чабæ йедтæмæ ничи базондзæни.

Бадзо. Омæ ныццу, æмæ йæ бафæрс, уый æцæг æрхъуыдыйы аккаг у...

Æрбацыди Бимболат

VIII-æм ФÆЗЫНД

Фыццæгтæ æмæ Бимболат

Бимболат. Уе 'зæртæ хорз, æмæ уын уæ рынчыны хуыцау æнæ-низ скæнæд, уæхи фæндиаг.

Бадзо. Хуыцауæй арфæгонд у, æмæ нæм амонджын къæх æрбавæр, хорзæн æй куыд базонам.

Бимболат. Иунаг хуыцауы бафæндæд. *(Хæлмыцонмæ.)* Де'зæр хорз, æмæ дын дæ хъæбулы хæрам хуыцау макуы фенын кæнæд.

Хæлмыцон. Æнæнизæй фæцæр.

Бадзо. Æрынцай уал, Бимболат, нучысыл нæм абад.

Бимболат *(сбадгæйæ).* Афанастиу, а Афанастиу. Æз ма дис кодтон, скъоламæ цæуылнæ ссыди, загъгæ, стæй мын уæлæ Мæлхъион загъта, рынчын у, загъгæ. Цы хуызæн у?

Бадзо. Ницы хуызæн – гъе куыд æй уыныс, афтæмæй лæууы æнæхъæн боны дæргъы...

Хæлмыцон. Дæ фыдгул дæр æмæ нæ хæраммæ бæллæг дæр æндæр хуыздæр куынае уаиккой.

Бимболат. Йæ хъыгдарæг цуу, цы дзы риссы?

Бадзо. Æмæ йын цы зонæм, тæвд кæны – йæ пиллон калы.

Бимболат. Ма йын тæрсут, кæд фенцой уайд. Ноджы абон писмо райстон: нæ бæстæ, нæ хæхтæ æмæ нæ цард уынынмæ æрбацауынц стыр ахуыргонд лæгтæ, уыдон æхсæн ис тынг хорз дохтыртæ дæр æмæ йæ уыдонæн фенын кæндзыстæм, ме 'рцыд тынгдæр уый тыххæй у.

Бадзо. Цæй дохтыртæ у, цæ! Дохтыр хуыцауы раттæ низæн цы æмбары?

Бимболат. Раст нæ загътай, Бадзо. Уæдæ ма чи зоны, низ дохтырæй хуыздæр чи равзардзæни?

Бадзо. «Чи» та цы хоныс? Хуыцауæй дæ бауырнæд, нæхимæ ирон дæснытæй хуыздæр никæцы дохтыр разындзæни рынчынае.

Бимболат. Æгæр дæм кæй уæндын, уый мын бахатыр кæн, фæлæ уымæй раст нæ загътыс, æз куыд æмбарын, афтæмæй ды цы дæснытæй загътыс, уыдон рынчыны низыл æфтаугæ цы бакæной, æндæр ын æххуыс ницы фæуыдзысты. Фарсын дæр уын сæ нæ уадзын.

Бадзо. Æмæ уæдæ нын цы кæнын кæныс?

Бимболат. Мæнæ дохтырты хуыздæр нæ къухы уыдзæни æмæ йæ фенын кæнæм уымæн æмæ уæ рынчын сдзæбæх уыдзæн.

Бадзо. Бирагъæн сæггы мехъ – худын.

Бимболат. Уый афтæ у, фæлæ уæ рынчынае æвзардзинадæй мæ зæрдæ кæй загъты, уый мын хуыцау мæхи удыл æруадзæд. Уæ лæппу кæд у, уæддæр ыл мæ зæрдæ дæр риссы – мæхи ахуыргæнинагты æмбаргæдæр у...

Бадзо (*фалман ныхасай*). Нæ, нæ, уæд мæ мард фен, Биби, уый тыххæй йæ нæ загътон – афтæ ирон æмбисонд баззæд æмæ...

Бимболат. Гъе уæдæ афтæ кæм загътыс, уым мæ, æвæццæгæн, зондзынае, æмæ куыд загътын, афтæ бакæнæм – фенын æй кæнæм дохтырæн.

Хæлмыцон. Нæ, мæ хур! Мæ хъæбулы комкоммæ уд марджыты къухмæ дæттын?

Турбеджы фырт **Турбегæрбацыд**

IX-æм ФÆЗЫНД

Уыдон та Турбеджимæ

Турбег (*йæ худ систа, лула — йæ дзыхы*). Уæ 'зæртæ хорз æмæ, æмбал кæмæн нæй, уæ рынчын уыцы хуыцауы фæдзæхст фод. Хуыцауæн кууæг дæн æмæ йын мæ къахы æрбавæрд хуыцау хорз фæкæнæд.

Бадзо. Фарн дæ дзыхы. Сбад мæнæ нæ уæлейы, Турбег. (*Сбадты-сты.*)

Бимболат. Цæй-ма, Бадзо, уæдæ мын цы дзуапп дæттыс?

Бадзо. Цы дын хъуамæ зæгъон? Зæгъын дын: фыдæлтæй фæстæмæ дæр махæн нæ дохтыртæ сты нæхи ирон дæснытæ, æмæ сæ ныр мах кæм аивдзыстæм! Уыдон нын нæ рынчыны дæр дзæбæх кодтой, нæ кувинаг дæр нын хуыцау æмæ зæдтæм хæппæ кодтой. Ныры дохтырты та нæ фыдæлтæ дæр нæ зыдтой æмæ мах дæр нæ хъæуынц.

Турбег. Ай-гъай, ай-гъай, раст зæгъы Бадзо, фæлæ цæмæ гæстæ, уый куы бамбарин æз дæр.

Хæлмыцон (*сабырай Бадзомæ*). Дæ хъус æм фæдар, æз дон æрбахæссон.

Бадзо. Хорз. (*Хæлмыцон къарта райста æмæ ацыди.*) Цæйдæр дохтыртæ, дам, хæхтæ уынаг æрбацæуынц, æмæ, дам, рынчыны уыдонæн фенын кæнæм.

Турбег. Гъæйда-гъа, уанцон нæу, уый та куыд? Гъе, лæшпутæ, гъе, нæ фыдæлты æгъдæуттыл фидар кæй нал хæцут, сæфтмæ дæр уымæн цæут.

Бимболат. Ныббарут мын, фæлæ мын мидæггæй мæ хуылф чи судзы, уымæн æнæ зæгъгæ нæй. Нæ фыдæлты æгъдæуттæ базæронд сты, базæронд, сæхуыдтæг нал сты, рухс уæд сæ бынат, мах, ног фæсивæды, ныууагътой сæ фæстæ. Рæстæг дæр раст афтæ у: уæды рæстæг йе 'нæзæрдæмæдзæугæ æгъдæуттимæ аивгъуыдæтæ — нал ис, йæ фæстæ ног дуг æрлæууыди. Ног адæм, ног цард, ног хуыздæр æгъдæуттæм тындзынц. Адæмы зонд куыдфæстæмæ тыхджындæр æмæ хуыздæр кæны, æвдæсæн сты уымæн, мæнæ цы динсæгтæ-æмбисæндтæ уынаг, уыдон. Чи зыдта нæ фыдæлтæй: грамофон, электричество æмæ ногды бирæ ахæмтæ, уыдон нууылдæр ног дуджы лæджы сæры зондæй арæзт сты: куыдфæстæмæ адæм хуыцауы дунейы сусæг миты

дуар чысылгай гом кæнын байдытой æмæ рухсдзинад хæццæ байдытта не 'хсæнмæ. Гъеуымæ гæсгæ нæм фæзындысты дохтыртæ дæр.

Турбег. Гъемæ цы пайда сты – нæ фыдбылызæн фæзындысты, æндæр цы зæгъыс? Ирон дæснытæ сты дæснытæ, æндæр дохтыртæ цы сты! Байхъус-ма мæм, æз дын сæ ну æмбисонд æрхæссон æмæ дæ бауырна.

Бимболат. Табуафси.

Бадзо. Цæй-ма, цæй, кæд æппын æй бауырнид.

Турбег. Иу быдыры хъæу сæ аргъуанмæ дзæбæх нал касти æмæ ныххæлæтtag и. Хуыцау сын дæсныйы дзыхæй загъта, куы нæ йæ саразой, уæд сыл æй ныккалдзæни, загъгæ. Ничи байхъуыста дæснымæ æмæ ну бон куы уыди, уæд сыл æй ныккалдта æмæ йæ хуылфы чи уыд, уыдон байсæфтысты. Гъеныр ды ахуыргонд лæг куы дæ, загъ-ма нын: уыцы дæснымæ хуыцауы тæфаг куына хæццæ кодтаид, уæд цæмæй базыдтаид уый?

Бимболат. Уый ницы диссаг у: хæлддзаг искуы кæлынмæ кæй хъæуы, уый чидæриддæр зоны. Уыййедтæмæ цæмæн фесæфтанд хуыцау йæ кууæг адæмы йæ кууæн бынаты.

Бадзо. Дæснымæ кæй нæ байхъуыстой, уый хуыцауы дзыхæй дзырдта æмæ йын йæ фæнд нæ баххæст кодтой.

Турбег. Афтæ, афтæ, раст зæгъы Бадзо.

Бимболат. Раст фæуæнт уæ ныхæстæ, фæлæ уын æз дæр иу хабар куы радзурин уæ дæснытæй, уæд та куыд уайд?

Турбег. Æгайтма дæ уый фæнды, радзур, цы кæны.

Бимболат. Ныхасæй уæ схъыг кæндзынæн, фæлæ уæхи дæр кæм фæнды, уым уын æй радзурон. Иу быдираг мæлиkkæн йæ хæзнатæ адавдæуыд æмæ дæснымæ бадзырдта æмæ йæ бафарста: «Ды дæ дæсны?» «Бæгуы дæн», – дзуапп ын радта уый. «Гъеуæдæ райсомы бонмæ мæ хæзнатæ æмæ хуыснаджыты куы нæ ссарай, уæд дæ къубал йæ рабыныл лыг уызæни», – загъта йын мæлиkk. Дæсныйæн ма цы ганæн уыди, сыгъдæгдæр бынат кæм уыд аргъуаны, уый æркуырдта, æмæ йемæ хъама бахаста йæхи бафæлдæхсыны æфсон. Уыцы хъамайæ артыккаг кærкуасенты йæхи хъуамæ амаратид райсомæй мæличчы къухæй мæлыны бæсты. Хуыснаджытæ уыдысты мæлиkkæн йæхи æртæ хъахъхъæнджы. Тынг старстысты, дæсны сæ зондæни, загъгæ, æмæ æхсæвы сæ нуы хъусынмæ барвыстой. Уымæн йæ

бахæццæ – кæрчытæн сæ фыццаг ныууаст. Дæсны мидæгæй йæхицæн хъæрай загъта. «Уый дын ну», ома, дыууæ кæркуасæны ма хъæуы маæ малæтмæ. Æддейæ чи хъуыста, уый та йæ йæхимæ бамбæрста æмæ æрдиатгæнгæ йе ’мбæлттæм бацыд æмæ сын хабар загъта... Дыккаджы та барвыстой. Йæ бахæццæ æмæ та кæрчыты дыккаг уаст сиу сты. Дæсны та загъта: «Уый дын дыууæ, ну ма маæ хъæуы». Ацы ныхæстæ дыккаг къæрных куы фехъуыста, уæд йе ’мбæлттæм бацыд æмæ сын загъта, мæн дæр базыдта, загъгæ. Æппынфæстагмæ æртæ нумæ бацыдысты, куыддæр бадыдысты æмæ байхъуыстой, афтæ та уасæг ныууасыд. Дæсны ма фæстаг загъд кодта: «Уый дын æртæ», загъгæ, æмæ хъама йæ хурхыл авардта, фæлæ йæм къæрныхтæ дуар ныххостой æмæ йæ къухæй æрхауд, æндæра уæ фыдгул афтæ, райсомæй йæ мардæй раппæрстайнакой. Хуыснаджытæ йын загътой: «Базыдтай нæ, фæлæ мах – дæ мад, дæ фыды уазæг, ма нæ фесаф». «Ма тæрсут, фæлæ загъут, кæм сты хæзнатæ», – ракъахта сæ дæсны. Хуыснаджытæ йын сæ бацамыдтой æмæ райсомæй мæликкæн йæ хæзнатæ йæ къухы бафтын кодта, стæй йын йæ хуыснаджытæ дæр бацамыдта... Загъут ныр, уæ хорзæхæй, уый йæ дæсныдзинады тыххæй базыдта къæрныхты æви æнæнхъæлгæ рæстæгмæ гæсгæ.

Бадзо. Уый дæр, æвæццæгæн, нæ каджын хуыцауы руаджы уыданд.

Турбег. Уæдæ цы загъыс: хуыцауы тæф æм хæццæ кодта.

Бимболат. Хуыцауы тæфаг нæ алкæмæ дæр хæццæ кæны æмхуызон, уымæй нæ хъулон никæйы бакодта. Лæгæн йæ дыууæ цæстæй уæлдай куыннæ ис, мах дæр хуыцауы раз афтæ стæм. Хуыцау нæ сфæлдыста, рухс дуне нын фенын кодта æмæ йæ хъуамæ зонам, нæ цардæн хуыздæр цину, уыцырдæм нæ не ’ргом дæттын хъæуы.

Турбег. Гъемæ, дæ хорзæхæй, чи нын хуыздæр уыдзæни, дохтыртæ æви нæхи дæснытæ?

Бимболат. Æгас дунейы цы хур тавы, бæстæ æппæт чи рухс кæны æмæ заххыл цард кæй руаджы ис, уый, æмæ нуай-ну хатт æхсæв арвыл æнæбары рухс цы мæйæ цæуы, уыдон кæд искуы ну уыдысты, уæд дохтыр æмæ ирон гæды дæсны дæр. Куыд хур мæйæ махæн хуыздæр у, афтæ æнæнымæц хуыздæр нын уыдзысты дæснытæй дохтыртæ. Æнæ мæй цардзыстæм, æнæ хур царæн нæй. Дæснытæ куы нал уой, уæд нæ цард бирæ хуыздæр фæуыдзæн, æнæ дохтыртæй та куыд

гъеныр, афтæ бирæйыл æнафоны зæфцыфыдæй йæ рухс дуне талынг кæндзæни. Уый уын мæ комкоммæ ныхас.

Турбег. Куыд зæгъыс, гормон, куыд, уый? Хуыцауы рынчынаен уырыссаг дохтыр цы феххуыс уызæни, йæ минæвар куы нæ уа, уæд – минæвæрттæ та йын сты прон дæснытæ.

Бадзо. Нæ дохтыртæ махæн – уыдон. Нæ лæппу аххосы рынчын у, æмæ йын дæлæ Чабæйы бафæрсдзыстæм.

Бимболат. Кæй Чабæйæ зæгъут? Дæлæ Мæрткъахаты? Æмæ уымæ цы хуыцау æрцауа, уымæн кувын дæр æмæ лæгъстæ кæнын дæр куы нæ хъæуы. Йæхæдæг цæммар, æнаккаг куы у. Хуыцауы минæвар куы хъæуид, уæд Чабæйæ сыгъдæгдæр адæймаг не ссардта? Нæ фæлæ магуыр адамы фæллой холы у, æмæ йæм чи куыд æххæссы, афтæ дзы хæры. Чабæ дæр дзы йæхи цух цæмæн ныуадза!

Турбег. Бимболат, мæ хур, дæ ныхæстæн сæ фылдæр галиуыр-рдæм арæст у, худгæ дыл, миййаг, нæ кæнæм, уый тыххæй æмæ ныры фæсивæдæн, уæлдайдæр ахуыргæндтæн, се 'гъдау афтæ у. Фæлæ мыл баууæнд, Чабæ дзæгъæлы никæй фæллойæ ницы бахордта, фæлæ куыд хъусæм, афтæмæй адамы фæллой дохтыртæ хæрынц дзæгъæлы. Хуыцауæй ма нæ ну амонд ис æмæ махмæ нæма æфтынц.

Бимболат. Куыд дзæгъæлы, куыд, кæд ницы зонынц, уæд ма уал азы цæмæн фæцæхуыр кæнынц.

Бадзо. Гъемæ низ йедтæмæ цы ссарынц, мæнæ мах рынчынмæ кæсыс?

Бимболат. Раст æй не 'мбарут сымах, æцæг цард лæг ахуырдынады ары, уымæ æнцон цæрæн у.

Турбег. Нæхи царды бар нæ куы уадзиккат, уæд нæ æндæр бæргæ нæ хъæуы.

Бимболат. Нæ, ууыл нал сразы уыздыстæм нырæй фæстæмæйы адæм, ныуадзæм нæ ныронджы талынг, æнамонд цард. Рухс цард, рухсдзинадмæ батындзын хъæуы. Нæ ныры цард йæ алы чъизидзинадтима, йæ хъуына хъæдгæмттима бирæ хъуамæ мауал ахæсса уыцы хуызæнæй. Иу ран лæутæйæ ма дон дæр æмбигæ кæны. Чабæнты ныр ныуадзын хъæуы. Дохтыртæ уыдон бынаты, нæзыцырагъы бæсты фæтаеген куыд у, зныгъы бæсты та спичкæтæ, раст афтæ сты. Цард хъуамæ размæ цæуа, йæ фæлывддзинад æцæгдзинадæй ивгæ, йæ чъизидзинад – рæсугъддзинадæй.

Бадзо. Уыдон иууылдæр æнæмæт адæймаджы сæры хъуыдытæ æмæ ныхæстæ сты, бæрзонд зæрдæйы уынаффæтæ.

Турбег. Нууадз, мæ хур, уыцы ныхæстæ, нырма ды лæппу дæ, кæд бирæ фæдтай, уæддæр мах фылдæр фехъуыстам æмæ зонæм, нæ царды мидаг нын цы хуыздæр у, уый. Никайы дохтырай банвдзыстæм мах Чабæйы.

Бимболат. Турбег, Бадзо, бахатыр мын кæнут. Хорз, æцæг дæсны фестæд Чабæ, фæлæ кæд дæсны у, ингæны къæсарæй здахæг, уæд иубон йæхи лæппуйы цæуылнæ раздæхта, цæмæн æй бауагъта мæлын. Чабæйæн йæ бон исты куы уайд æмæ æцæг дæсны куы уайд, уæд цæуылнæ баххуыс кодтаид, йæхи хуылфæй чи равзæрд, уымæн.

Турбег. М-м... Нæ загъын... кæд ды уынгæ фылдæр фæкодтай, уæд мах та – хъусгæ. Уый дæм цы диссаг кæсы? Дæсны йæхицæн æмæ йæ бинонтæн кæй ницы хаты, уый нæ зоны?

Бимболат. Æгæр уæм кæй ныллæууыдтæн, уый мын ныббарут. Раст нæу дæ ныхас. Дæсны кæд зоны, уæд зонæгау зынд йæхицæн куы кæны, йæ фæлывдзинад иууылдæр йæхи пайдайы руаджы арæст куы у. Куыд ма уæ фæнды, куыд хуыздæр ма зона йæхицæн? Æгас комы фæллой æввонгæй йæхимæ ласы æмæ йын æгъгъæд нæу зонындзинадæн! Бауырнæд уæ, Чабæ йæхицæй дæсныдæр никæмæн у, фæрсæг æм чи цæуы, уыдон дæр Чабæйæн дæсны сты æмæ сæхицæн æнæмбаргæтæ.

Турбег. Фыдæлтæй нæм æмбисондæн баззад: «Дæ хистæрæн йæ фындз амæрз æмæ йæ зондæй бафæрс». Цалынмæ уыцы æгъдауыл цыдыстæм, уалынмæ нæ цард цард уыди, не 'гъдау – æгъдау, не 'фсарм – æфсарм кæй загъдауы, ныр та уыдоныл бирæтæ æвдисæн кæнын байдыдтой. *(Бадзойырдам.)* Æмæ уый не сæфты нысан у. Мæнг нæ акæнынц: «Мæлдзыджытæн се сæфт куы æрцауы, уæд сыл базыртæ базайы...» *(Бимболатмæ.)* Дæ ныхæстæ иууылдæр æгъдауы сæфты уынаффæтæ сты, мæ хур.

Бимболат. Турбег, нæ дзæбæх æгъдаутты æмæ æфсармы нын хуыцау макуы аппарын кæнæд, се 'взæртæ та, мæнæ дæсныдзинады хуызæн чи у, мæгуыр æмæ нæ æгады бынаты чи æвары, адæмы æхсæн нæ фыддзæсгом чи кæны, уыдон авд дæлдзæхы фесæфæнт... Зонд дæр кæстæрай хистæры сæрыл æвæрд кæй нæу, уый æргомдзинад у. Сымах уæ лæппуйы рæстæджы дзæбæхдзинадæй кæй бахоратат, уый

ма уын ныр кæм бантысдзæни? Не 'нхъæл дæн... Мæхæдæг дæр æй афтæ æмбарын, стæй зондджын адæмтæй дæр хъуысти: лæгыл азтæ куы ацауы, уæд йе стæг æмæ йе уæнгтæ куыд зæронд кæнынц, йæ зона дæр афтæ.

Турбег. Де 'ууæлтæм гæсгæ мах мураен дæр нал бæззæм, уæдæ, куйтæн нæ холыйæн аппарын хъæуы.

Бадзо. Ай-гъай, кæд æй æргом нæ кæны, уæддæр йæ ныхас уыцы-рдæм цæуы.

Бимболат. Нæ, æз афтæ нæ зæгъын æмæ никуыдæр зæгъдзынæн. Зыгъуыммæ мæ бамбæрстат. Зæды хуызæн зæронд лæгтæ стут æмæ фæрнæй нæ уæлейы бадгæйæ куы зæгъиккат: «Чабæты ныууадзут, кæстæртæ».

Турбег. Уый никуы зæгъдыстæм, уæд нæ цæрын дæр æмæ хæрын дæр ныууадзын хъæуы.

Бадзо. Æнæ уыдон цæрæн ис?

Бимболат. Уый никуы уыдзæни, æнæ уыдон цæрæн нæй зæгъут. Æз та уын зæгъын: уыдзæни æмæ уæд нæ цард дæр – хуыздæр! Кæд æгас уон, уæд уе 'ппæты æхсæн райгом кæндзынæн Чабæйæн йæ фæлывддзинад... йæ хиндзинад... Æгас ком ыл æвдисæн цæмæй бакæной, абонæй фæстæмæ мæ куыст уый скæндзынæн. Нæ бацауæрддзынæн мæхиуыл. Мæхи хъардзынæн, цæмæй мæгуыр адæм фервæзой нæ гæныстоны дæснытæй, цæмæй раирвæзой сæ лæджы фыдхæрæн дзæмбытæй... Цы адæмы туг нуазынц, уый сын æз сау марг фестын кæндзынæн. Мæ зона, мæ хъаруйыл фæстæмæ нал фæхæцдзынæн, ныууадзын кæндзынæн Чабæты, тудджын сæ скæндзынæн æгас адæмæн... Уырны мæ, уыцы куыст кæй сæххæст кæндзынæн, уый... Ныфс мæ ис, ныфснмæ кусдзынæн абонæй фæстæмæ уыцы хъуыдадгыл. Кæд уæм ацы сахат мæ ныхæстæ хъыг кæсынц, уæддæр сын искуы базондзыстут се 'цæгдзинад. Бауырндзæни уæ... Ницыуал зæгъинаг дæн ныртæккæ, мæ ныхас фæстæдæрма æвард фод... Уæ рынчын уæхи фæндиаг уæд æмæ хæрзæхсæв раут. *(Сыстади.)*

Бадзо. Арфæгонд у, æххæст нæм фæлæууыдæн.

Бимболат. Бузныг, мæ бæсты уæм фарн фæлæууæд.

Турбег. Цом нумæ, уæдæ, æз дæр цæуын. *(Иæ лæдзæг райста, къасары онг артæ дæр рацыдысты.)*

Турбег (*Бимболатмæ*). Ацу уал, чысыл-ну мæм басабыр кæн, æз дæр дæ феййафын.

Бимболат. Хорз, мæнæ дæм æддейы лæудзынæн. (*Бимболат ацыди. Бадзо амæ Турбег рынчыны цурмæ баздажтысты, бадгæ нал аркодтой. Халмыцон къартаимæ арбацыди.*)

Х-æм ФÆЗЫНД

Бадзо, Турбег æмæ Халмыцон

Турбег (*сабыргай*). Хъусыс ныр уый æдылы ныхæстæм, кæуылты азылди æмæ кæдæм ахызт. Чабæйы æнæ бафæрсгæ ма фæут. Уымæ хъусын нæ хъæуы, æрра у.

Бадзо. Уадз æмæ дзура – хæлæг ын кæныс? Цæй дохтыр хъæуы мах, Чабæ нын æгъгъæд нæу, нæ кувинагыл нын хуыцау уый фæрцы куы æрвæссы. Ирон дæсны, мæ хур, ирон! Дæсныйæн фыдæлтæй дæр уый баззад.

Турбег. Æмæ йæ уырны?

Бадзо. Уырна йæ – нæ, уæддæр мах нæ фыццаг кæнон кæндзыстæм. Никацы бон сисдзыстæм нæ къух нæ ирон дæсныгыл. Цард ныл нал сбæддзæни уæд. Хуыцауæй дæр нын барст нæ уыдзæни.

Иулæппу. Бимболат Турбегмæ лæууы.

Турбег. Цæй, æнæмбал хуыцау баххуыс кæнæд уæ рынчынæн, ахсæвы дзуæрттæ йын райсоммæ йæ низ фесафæнт: Хæрзæхсæв ут... (*Ацыди. Æддейæ кувдзы ниуын хъуысы. Рынчын тынг тыхсы – змалы, хъæрзы. Бадзо йæм æнцæд, сæгъдай кæсгайæ баззæди. Халмыцон йæхи æруагъта амæ къуырма хъæрæг каны.*)

Бадзо. Ма кæн, ныуадз æй. Чабæ йæ фервæзын кæндзæни. (*Кувдзы ниуын стынгдæр.*)

Æмбæрзæн сабыргай æруагъта

ДЫККАГ НЫВ

Хъазæнбынат – **Чабæйы** уат

Дзæбæх æфснайд уат. Дыууæ дуары: ну – æддейæ æрбацауан, галиуырдыгæй, иннае та – хæдзармæ. Иу къуымы – стъол, йæ уæла – айдæн, йæ цуры та – æргъæу чырын. Уаты къуымы – дзуаргтты нывтæ, сæ разы – мыдадзын цырагъты сыгъдæттæ.

ФЫЦЦАГ РАВДЫСТ

I-аг ФÆЗЫНД

Чабæ (*цунæгæй*)

Чабæ. Уæвгæйæ ма мæ царды хуызæн... Цæмæй хъуамæ бафауон æз мæ царды æгъдау, бирæтæй амонджындæр уæвгæйæ!.. Ма бафæллай, фыдæбон ма фен, дæ хид ма рацауæд дæ куысты сæрыл, дæ къух узал доны дæр ма ныккæн, афтæмæй дзæбæх цар, уæд ма хуыцауæй цы хъуамæ ракуырдауа? Адæмы æхсæн – каджын, бинонты æхсæн – æхсин æмæ барджын, уæдæ ма æндæр цы ваййы!.. Дæ хæринаг дзæбæх куы уа, дæ дарæс – сыгъдæг æмæ зæлдаг, дæ конд – конд (*йæхи айданмæ расугъдта кæны*), дæ уынд – уынд, хуыцауы ма цауыл бадомдауа æндæр!.. Цæр æнæмæтæй дзæбæх дæ цæрæнбонты... Уæдæ адæм фыдæбон дæр куы кæнынц, сæ хид сæ къæхты бынæй цыкк-цъыкк кæны, афтæмæй куы кусынц, фæлаæ уæддæр гæвзыкк, стонг æмæ гом рагъæй куы лæсынц... Лæгтæ ма, лæгтæ, фæлаæ нæ хъæуы устыгы цардæй мæ цъæх куыдз фæцæрæд. Æхсæв ма бирæ уызæни, афтæ сыстынц æмæ бон-изармæ æнæрынцой удхарæй сæхи марынц: уæд фаджыс мæрзын загъ, хъом æмæ фос дуцын, æнæхъæн бонцау та стыр къуыстилатæй дон хæссынц, хъæдей æргъом се 'рагъыл лухынц, æмæ ноджы цы нæ фыдæбон уынынц... Нæ, мæ хур, нæ, ахæм куыст мæнæн мæ зæрдамæ нæ цауы... Гъе уæддæр ма уыцы фыдæбаттæн сæ мойты над уæлæмхасæн, стыр хъилтæй сын се 'рагътæ хойынц, хъæдей, дам, чысыл æргъом æрбахастай, суг, дам, цауыланæ ныссастай? Цыма уыдон дæр сылгоймаджы куыст сты!.. Уый æмæ дын

æз æмæ мæ куыст... Дæдæй, уыцы фыдæвзарæнты кæй нæ бахаудтæн. Ацы куыст куынæ æрхъуыды кодтаин, уæд мæ Мчела къæлæтæй най бакодтаид. Ныр дæр бартхъирæнтæ кæны, æдзух, дам, мын арахъхъ куынæ дæдтай, уæд, дам, дын де 'рагъ цъæхснаг уисæй стæлмытæ кæндзынæн. Уый дын йæ хуыздæр ныхас.... *(Фæсабыр ис, стай хъардæрай.)* Уалынджы уал йæ тъæнгтыл хæцæд, миййаг ын дæлæ Чыныр куы нæ дæн. Ам ын ахæм чызг нæй! Хъуыдæберд æмæ Тасолтанаен мын сæ ну бакасты аргъ дæр куы нæ у, кæнæ Мæтæ... Науæд æнæ лæг мæхи нæ фæдардзынæн? Æрмæст зноны бон мæм æхцайæ æртæ туманы куы æрцыди, стæй карк, цыхт æмæ царв æнæхъæн афæдзы фаг. *(Фæсабыр.)* Абон мæм арахъхъ ну авджы дзаг йедтæмæ нукуыцæй ницы æрцыди, æмæ уый Хъуыдæбердæн æвæрд у... Куы та æрбацæуа Мчела, уæд та йæ хъæр æмæ йæ ахст цæудзæни. Нал дзы фæразын, мæ уд мын мæ хъуырмæ скодта... Фыццаг ма йын ницы уыди, йæ дзыхмæ дæр нæ хаста нозт, фæлæ ныр фесæфти бынтондæр æмæ æцæг сæфт куы фæкæнид. Иуæй-иу хатт ма адæймаджы хуызæн веййы, стæй та бынтондæр сæрра веййы, нозт – йæ сагъæс, аххосадын та – æз, «дæ налатдзинад, дам, мын кæны нуазын». Куиты бон фестай, уастæн, цы бон дæ, абонæй къаддæр мæм пайда нукуы æрбахаудта, ну дæбæх фæрсæг къæсарæй не 'рхызт! Уастæн ыл фыццаг чи æрбакъахдзæф кодта, уымæн дзы дыккаг хатт йæ бæрзæй асæтта. Фæлæ нæ, чи зоны, исчитæ ма фæзына, нырма хур дæр нæ нынныгуылди. Мæлхтион уæддæр искæйы кæндзæни, æнæмæты хос ын феста æд хъæбул нæ «ахуыр» Бимболат. *(Зардæбынæй.)* Исчи йæ амара, уастæн, кæд мæнæн мæ сафæг уый у, йæ рæсугъд ус йæ фæдыл цæрддзу куыд бакæна, æмæ сæ нунаг хъæбул та сæ фæстæ нугтайæ тæригъæддæгæй куыд баззайа!.. Мæ тæригъæд йæ фæдыл æфтыд фæуа, кæд æй цы хъыг дарын, уæд æгас адæмæн цы дзуры, æз уд ирвæзынгæнæг кæй нæ дæн, уый! Цымæ йæ цы хъуыддаг ис!.. Иу амонд ма мæм ис æмæ йæм ничи хъусы – адæмæн сæ фылдæр нæма æмбары æмæ цыфæнды дзурад! Цы йæ бон у, адæм иууылдæр – мæ фарс, æмæ мæ куыст кæндзынæн мæхи зæрдæйы фæндæг... *(Еддæйæ хъуырфухæн амæ къæхты хъæр.)* Мадыймайрам, адылы фарсæг æй фæкæн бирæ æхцаймæ!.. Нæ загътон, нæ, адæм септæт нама амбарыны, исчи ма цæудзæн. *(Зарын хъуысы.)* Мчела дæр та йæ фæдыл æрбалæсы зарджытæ кæнгæ, арахъхъ æнхъæл. *(Мчела иунагæй заргæйæ æрбацыди.)* Ме 'нæуынон фæу, æзынма æндæр исчи у.

II-ар ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ **Мчела** (*Солтан*)

Мчела (*зары, чысыл цудытаганагайæ*)

Уæй, Дулатæ – Дулатæ!

Ой, орира, ой!

Уæй, сæ гæдытæ – къудатæ!

Ой, уæрæйдæ æмæ ой!

Уæй, нæ дæснытæ, нæ дæснытæ!

Ой, уæрæйдæ, ой!

Уæй, рахауой мын уæ цæстытæ!

Ой, уæрæйдæ æмæ ой!

Уыры куырой фæкъахта!

Ой, орира, ой!

Чабæ адæмы фæсайдта!

Ой, уæрæйдæ æмæ ой!

Царвы къус æмæ фысы хъуын!

Ой, орира, ой!

Нæ дæснийæн йæ буц хуын!

Ой, уæрæйдæ æмæ ой!

Адззытæ æмæ уадззытæ!

Ой, уæрæйдæ, ой!

Уæй, нæ дæснытæ та – хъуццытæ!

Ой, уæрæйдæ æмæ ой!

Нæ дæснытæ – æнæ мæт!

Ой, уæрæйдæ, ой!

Тагъд куы уызæни сæ мæлæт!

Ой, орира æмæ ой!..

Чабæ (*хъарай*). Цæмæ та æрбалæсыдтæ? Дæ хъæр та ардæм цы æрбахастай, цы фыдбылызтæ та дæ ма быны смидæг кодтой?.. Арахъхъ æнхъæл та мæм дæ? Уæд мын гуыбынниз дæ гуыбыны, кæннод цух дæ, рондзæй йæ фæкалай! Абыр дын зæгъын ардыгæй исчердæм! (*Сабырдарай*.) Ам дæуæн ницы и.

Мчела. Куыд? Куыд загътай?! Бирæ ма хъуыр-хъуыр кæн, æз ахæм митæ нæ уарзын. (*Зары*.)

Ой, нæ дæсны – нæ хъабахъхъ!

Ой, уæрæйдæ, ой!

Цæй-ма, рахæсс мын мæ арахъхъ!

Ой, орира æмæ ой!..

Чабæ. *(Тынгдар ыл фæхъар кодта.)* Банцай дын загъын! Ам ма хъæр кæн. Ацу æмæ та искуы дæ сæт кал.

Мчела. Цы? Цы загътай? *(Даргъ æй ауагъта.)* Кæмæй?!..

Чабæ. Дауæй, æндæр кæмæй! Омдзæгхор.

Мчела. Дæ хорзæхæй, цы мыл хъæртæ кæныс, исты де 'ххуырст дæн?

Чабæ. Хъæуы дын æмæ уымæн...

Мчела. Æгъгæд рæй, æндæра дын æз дæсныый хатыр нæ бакæндзынæн. Дæснытæн мæ цæсты æрдуйы кад дæр нæй. Æмбарыс?

Чабæ. Дæ бон дæ уæд, дауæн дæ кад кæуылты у, алчидæр дæ зоны: арахъхъы боцкъа дæ. Мæн дæр ма худинаг кæныс.

Мчела. Афтæ уызæни, æз дау кæнын худинаг...

Чабæ. Ма дзур, ма дзур, Ходы цыфыддæр!..

Мчела. Гъеныр дын загъын, мауал дзур, æндæра дæ фæстаг фыдбылымæ ацæудзæн... Æмбарыс!

Чабæ. Цы фыдбылымæ, цы, цæмæй дæ тæрсын?

Мчела *(йæ кужы цы стыр лæдзæг ис, уымай йæм артхыфæн кæны).* Уыныс... куы дын загътон: дæснытæ мæ цæсты ницы сты, уый хатыр дын нæ бакæндзынæн æз. Æмбарыс?

Чабæ. Кæмæ йæ æвдисыс, кæ? Уый кæмæ æрбавдисай, ам дын ахæм чызг нæй!

Мчела. Цыхæм чызг? Табу – дæ сыгъдæгдзинадæн, мæ зыгъар куыз дæ мад æмæ дæ фыды фæдзæхст фæуæд.

Чабæ. Мæрдты сын урскæх бæхæй фæцу. Фæлдыст сын фæу.

Мчела. Зыгъар куыз сын фыдуаг уызæни, искуы сæ къæдзæхæй аппаратæни, фæлæ сын мæ даргъхъус хæрæг мæрдты фæлдыстæй фæцæуæд, уымæн сæ идон дæр нæ бахъæудзæни, йæ даргъ хъустылын хæцзысты.

Чабæ. Уый дын дæ удылхæцæг бахæрæд, мæ мад æмæ мæ фыдæн та мæрдты цырагъдарæй ды фæцу.

Мчела *(худан ныхасай).* Уæлæуыл дæр сын мæн хуызæн цырагъдартæ куы уыди, цы кæной уæдæ Уартанаты кæвдæсардтæ!

Чабæ. Кæвдæсард кæд стут, уæд сымах, номылусæй чи райгуырди.

Мчела (*ладзæг æм бахаста, анахуыр масты хъарæй*). У-у, джаууыр, куыд уæндыс ды мæнмæ ахæм гæды ныхæстæ! Уыныс, лæдзæг дын дæ хъæлæсы ныккæндзынæн! Уый дын искайы таригъæддаг карчы фыды ад нæ ратдзæни.

Чабæ (*хъарæй, фæла Мчелайæ сабырдарæй*). Уалынмæ дыл цард æмæ хъуын ма æрхæцæд, хæцгæ дæр дыл нæ кæнынц, фæлæ, цалынмæ...

Мчела. Мауал дзур, кæннод дæ ахсæв фæсурдзынæн, фæстæмæ фæндаг куыннæуал ссарай.

Чабæ. Мæстæй мæ амар уæд, магуыр – дæхи уды бон, сыдæй исджын хæдзары чи мæлдзæни. Цæмæй дæхи фæдарис, уый ма мын зæгъ, æз дын куынæ уаин, уæд?

Мчела. Мауал дзур! Дæ хъуыдаг ницы у, сыл дæ æмæ дæ кæд фæнды, уæд дæ куыдзы сæйæны æнцæд хуысс, кæннод дæ бирагътæ фæхæсдзысты. Хæдзары уынаффæтæ дæумæ нæ хауынц, фæлæ дын дæ мой цы зæгъа, уый æххæст кæн. (*Сабырæй*.) Арахъхъ æрдав.

Чабæ. Мой... Уалынмæ уал лæуу, цы мын кæнай уæдæ, дæ дзæбæх ныхæстæ дын цæмæй бафиддзынæн.

Мчела. Рахæсс, æндæра дыл магуыры бон кæны!

Чабæ. Кæм дын ссарон, де сæфт дзы фенай! Абыр ардыгæй, цæй, ам дæуæн ницы ис.

Мчела. Куыд загътай? Кæдæм мæ сурыс, мæ фыдæй мын цы хæдзар баззæд, уырдыгæй, ды дæр ма ам мæ руаджы куы дæ? Ай дын цардиаты таурæгъ, ус дæ дæ хæдзарæй сура! Ай «Особа» нæ, фæлæ «Особайы» рæстæг куы æрцыди!..

Чабæ. Къæбæртæ дзæгъæлы чи сафы, уымæн афтæ фæкæнынц. Ды дæр уыдонæй дæ, гъе.

Мчела. Цы хæрын дæ фæллоийæ, уый ма мын зæгъ?

Чабæ. Ницы...

Мчела. Исты нæ хæдзары астæуыккаг цæджындз ды дæ!.. Ды махæй дæр нал дæ, æмæ дæ нымайгæ дæр нал кæнæм нæхиуыл.

Чабæ. Мæтæй мæ амарут уæд.

Мчела. Ды бинойнаг куы уанс, уæд-ма зæгъ, раджы цал хатты сыстадтæ фаджыс мæрзынмæ? Цал хатты æрбахастай хъæдæй æргъом? Цал хатты ацыдтæ хуым кæрдынмæ, ссивынмæ? Цал хатты рауагътай дæ хæдзары арахъхъ?

Чабæ. Уæ, де сæфт дзы ссарай уыцы арахъхъæй, кæд дæ ныхæстæн сæ фæстаг уымæ цы æрцæуы! Æрра дæн, нуазыны йедтæмæ дæ цы мæт ис, уæд ды дæр мæнæ мæнау исты куыстыгтыл ныххæцис æмæ хæдзары дæ номыл исты уайд. Загъ-ма, цы дын дзы ис ныр?

Мчела. Хорз куыстыл ныххæцыдтæ, мæ цард дæр мын уымæн нæ фехæлдтай. Ныр хæдзары мæнæн ницыуал ис, нæ фæлæ дзы дæуæн цы ис?

Чабæ. Ам, афтид кьулты йедтæмæ, йæ хуылфы чи ис, уыдон нууылдæр – мæн.

Мчела. Куыд загътай?.. Дзауматæ, нæ фæлæ ма дæхæдаг дæр мæ фæллоийæ куы дæ.

Чабæ. Дæ фæллоийæ, дæ фæллоийæ.

Мчела. «Нæ» загъынмæ хъавыс? Уацайраджы æлхæд дын нæ бакодтон: дæс туманæй, цыппар гал æмæ ну хъугæй, æртæ куыйсты, æрхуы аг, фыдæлтыккон ерæдзыпп топп æмæ ну дæркъ дæуыл нæ бафыстон? Ныр дыл хъуамæ мæ бар цæуа, ме 'лхæд дæ æмæ...

Чабæ. Цы кæнай уæдæ! Мæ ирæд нæ, фæлæ мæ къухæй арахъ-хъæй кæй банызтай, уыдон уæ мыггаджы аргъ дæр уыдзысты.

Мчела. Мыггаджы кой мауал кæн, худинагæн нын æгæр дæр фæдæ. О, дæуай дæр исчи исты бахæра, дæхæдаг бирæгъ куы дæ. Ахæм дзыхы æвæрд дын ис: тохси æмæ дзы дыууадæс хъулы бацæудзысты. Уæд ма искæйы лæг афтæмæй цæуы? (*Гæ бызгъуыртæ æвдисы.*)

Чабæ. Уыдон дæр дын – æгъгъæд, цъыфты тулынмæ ма æвгъау дæр сты.

Мчела. Мæнæн адон – æвгъау, фæлæ дæуæн, куы ферра вай-йыс, уæд даритæ рыгты тулынмæ æнæвгъау сваййынц. Дæхи Митъ-ыры хъазау мæнæ афтæ (*фæзмы йæ*) куы ауадзыс, дæ цыппæртæ хай-рæджджыны тылд куы байдайыс, дæ комы фынк джыртмæдзæуæг хуый калд куы райдайыс, афтæмæй дæ дарæс куы сафыс, уæд уый ницы кæны?

Чабæ. Уæ, дæ бон дыл баталынг уа, гæ!..

Мчела. Куы мыл баталынг ис, ды мын æй баталынг кодтай, дæ бон дæ уæд, æгæрдæр ма мыл баталынг ис. Дæ цъаммар митæ...

Чабæ. Уый мæнæн мæ куыст у æмæ йæ кæнын, дæуау æз арахъд-зуан нæ зилын.

Мчела. Мæнæн та мæ куыст уый сси, гæ.

Чабæ. Уыцы ранмæ дæр уымæн æрхаудтæ.

Мчела (*иудæвгаф къуырмагондай алаууыди*). Ацы ранмæ та дæу тыххæй æрхаудтæн, мæ цард æппæт мын ды фехæлдтай, джаууыр! Дæ худинаджы митæ мын мæ сæрымагъз бахорлтой, адамы цæсты мæ бафтыдтой, нал уæндын се 'мрæнхъ æрлаууын, мæ кад, мæ ном мын фесæфтай, мæ сæр мын дæ къæхты бын цъыфты сæууæрстай. Сæр-бæттæнты тыххæй æмæ къухдарæнты номыл нæ мыггаджы кад бабын кодтай. (*Мастыдарай.*) Маринаг дæ ды æхсæны дурæй! Мæ фыц-цаджы рухс бонтæ мыл баталынг кодтай, адаймалжы æфсон хæйрæг басгуыхтæ æмæ мын мæ раздæры дзæбæх цард фехæлдтай. Ноджыма мæхи æддейæ æгас номджын æмæ каджын мыггаджы дæр худинаг кæныс. Фыдæй фыртмæ нæ цы хъуыдаг никуы айхъуысти, уый ныр дæуæй хъуысын байдыдта! Ма, дам, сæрра у ахæм ран... Сæрра дæн... Сæрра мæ кодтой дæ митæ... Хæйрæг куы æрхастаин мæ къонамæ фæлтау! Нал... байрæджы и... Ницыуал пайда сты ацы ныхæстæ дæр...

Чабæ. Ныр куыдтæ дзурыс, нæ цуры исчи куы уанд, уæд æцæг исты фенхъæлид!

Мчела. Бæгуыдæр, æцæг у, цы зæгъын гæдыйæ? Цы дын бавæййы Хъуыдаберд, æрвылæхсæв, алы æнафоны цы ми фæкæны? Цы дæсныуаг фæкæны? Цы дын бавæййы, цæй тыххæй дын кæны лæвæрттæ?

Чабæ. Цы туттæ мыл мысыс, дæ рондз дæ хъалæсæй фæкалай?! Цал æнафоны йæ фæдтай ам, ну æхсæвы йедтæмæ? Йæ дуканийæн фæрсæггаг дзы ну кæлмæрзæн райстон æмæ мæ ма бауадз. Дæсныфæрсæг мæм мауал æруадз ныр...

Мчела. Æмæ дæсныфæрсæг фæрсагыл фæбыры, Хъуыдабердау? Иннæ фæрсджытæ мæнæ ауылты (*дуар амоны*) куы фæцæуынц.

Чабæ. Мауал дзур ныр, ацу æмæ та искуы дæ куыдзы хыттын ныдзизаг кæн. Мæн æнцад ныууадз. Раджы дæр æвзæр уыдтæ æмæ ныр дæр уый дæ.

Мчела. Æз цы уыдтæн, стæй дæу руаджы цы ранмæ æрхаудтæн, уый мæнæ мæ цуры чи цары, уыцы адам зонынц. Мæ фыццаджы буц ном Солтанбег дæр Мчеламæ дæу руаджы æрхаудта, фæлæ дæхи фыццаджы бонтæ цæуылнæ ахъуыды кæныс? Цы хуызæнæй дæ æрхастам, уый нал зоныс? Дæ къæхты бынтæй хæфсытæ куы уасыдысты, дæ къухтæ сæнар куы сæвæрдтой, дæ чъизийы тæфæй дæ цуры ацæуæн куы нæ уыди, уæд дæ ныр уыдон фæрох сты? Уастæн, мæ тæригъæд

хуыцау ма ныббара, маңыл сайд кæй тыххæй æрцыд, уымæн, дæу мын чи банымыгъта, уымæн!.. Нæ худинаджы сæр ды дæ, ноджыма нын бустæ кæныс?! Æрра дæн, куыдзæн цардæй йæ гуыбын куы байдзаг ваййы, уæд ма йæ магуыры бонтæ фæхъуыды кæны!

Чабæ. Æмæ исты ма бонтæ æз дæ бонтæй магуырдарæй арвыстон?

Мчела. Нæ, уæдæ, хъæздыгдарæй. Буртузæн дæр дын раст ахæм хæдзæрттæ куы уыдис! Æрмаст уымæн йæ къуымтыл зæрватыччыгæ ахстæттæ кодтой, йæ цæхæры та йын – ма куыдз...

Чабæ. Йæ фыдæх дын дæ цæстыгæ акъахæд, йæ фарн дæ авд дæлдзæхы фæкæнæд.

Мчела. Ды цы хæдзарæй рацыдтæ, уым фарн куыннæ уыдзæни?

Чабæ. Æниу ды кæм уай, уый фæрнджын цæуылнæ уыдзæни, ды цы сой цæсгом адæймаг дæ!..

Мчела. Нæ уыдзæни, магуыр, хæдзары ма цармæ скæс, знон та дзы ахæм фиу атыхтам, æртæ уæрдæхы йæ тыххæй уромынц. Фен-ма: ну къуымы – хоры къуту, иннæйы – ссад, къæбиц арахъхъæй – йæ тæккæ дзаг... Нал ма æндавынц, нал, уыдон дæр дæ мæстай!...

Чабæ. Уæдæ ма маңмæ цæмæ æрбабырдтæ, кæд къæбиц æфтæ дзаг у, уæд.

Мчела. Уым чи ис, уыдонæн мын тас нæу, никуыдæм алидздысты, стай ма æдылы адамы арахъхъыгæ нуазын фæнды, дæ фæрсджыгæ та нууылдæр æдылыгæ сты. Æдылы куы нæ уаиккой, уæд ма арахъхъæй хуыздæр хос кæм ссардæуыдзæни, бануаз дæ фаг дæ хæдзары æмæ дæ низ фæлидза, зæрдæ уырсау кафа.

Чабæ. Зонд сын ды бацамондзынæ, дæхицæн кæй нæ зоныс, уый. Дæуæй фылдæр æй чи нуазы, цæуылнæ лидзы дæ низ?

Мчела. Æмæ маңмæ цæй низ ис? Мæ низ маңæн – ды! Ды кæд фесæфай, гъеуæд мæ низ дæр фесæфдзæни.

Чабæ. Æнхъæлмæ кæс, цалынмæ æз сæфон, уæдмæ дæуæн де стæг дæр нал уыдзæни.

Мчела. О, нæ, уæдæ! Хæрзаг зæгъыс, цæттæ бынтыл баззайдзынæн. Уый дзы нæй!.. Зон, дæ хуыцау ацы сахат æз дæн. *(Хъардарай.)* Тагъд де 'вæрд арахъхъытæй æрдав, кæннод ныртæккæ дæ адзал ам кæй ис, уый бамбар!.. Хъусыс?..

Чабæ. Нæй мæм, кæцæй дын æрхæссон?

Мчела. Уæдæ абон Ибахъхъы ус цы 'рхаста, Тасолтанæн та йæ бафснайдтай? Кæнæ Хъуыдæбердæн æви Зауырбегæн? Тагъд æри, магуыры бон дыл кæны, æмбарыс!

Чабæ. Нал мæ ныуадздына, де сæфт дзы ссарай уыцы арахъ-хъай. (*Скъаппай райста æмæ йын дæтты.*) Айс, хæрам дын фæуа!

Мчела (*райста*). Хæлар, хæлары нуæзт. (*Анызта йæ.*) Иу ма, уый мæнæн цы æххуыс у, галы комы— сыф. (*Дыккаг дар та йын радта.*) Афтæ куы кæнис, уæд та дæм чи хæцы! (*Анызта йæ.*) Цæй, ныр цæуын.

Чабæ. Фыдвæндагтыл ацу.

Мчела (*цауаг-цауын*). Арахъхъы боцкъамæ мæ куыд бахæссой. (*Ацыди.*)

III-аг ФÆЗЫНД

Чабæ (*уинагæй*)

Чабæ. Исты хос ын куы нæ скæнон, уæд мæ ай афтæмæй нал ныуадзджæни. Хъæр, дам, кæныс, фыдуаг, дам, дæ — фыддзарин... Цы зараг та мыл скодта, уый та нæ хъæуы фæсивæд куы фехъусой, уæд та суанг сывæллоны онг дæр цыиутау уасдзысты, алы тут, алывыдæй та йæ байдзаг кæндзысты, афтæмæй. Кæнæ Бимболат, ну-æртæ ахæмы та ма сыл уый бафтауын кæнджæни... Уадз æмæ зарæнт, цыфæнды мæ дзурæнт, уый мæт мæ нæй, фæлæ мæ фыдæбон, мæ куыст та кæй фæкъаддæр уыдзæни, уый... Уæддæр ма Мæлхъион, фæрсджытæ мæм уыйас никæй кæны, фæлæ уый кæй æрбакæны, уый бæркад веййы, бæркад, сой арм. Цæмæй мын хъæлдзæгæй иу бон уæлдай ацæра, уый йын фестæнт Мчела æмæ Бимболат... (*Фæсабыр.*) Дæлæмæ фæу-айай, ацы боны хицау, цыма мын хин счынди — фæрсæг зынаг нал ис. Цыма Хъуыдæберд та, мæ рæсугъд Гуыдæ та куыд æрæгмæ цæуы? Дæ-дæдæй, макуы йыл мацы æрцæуæд фæндагыл, мæ лæвæрттæ дæр сæфдзысты уæд! Хуымæтæджы æрæгмæ нæ цæуы, ногы дæтты дæр ивылд хонынц, стæй дысон мæ цæстытыл цы æвзæр фынтæ уад. Исты фыдбылыз ыл куы æрцæуа, уæд магуыр — мæ бон, мæ цардæй дæр иу къæртт фæхаудзæни. Чемæ ма-иу ирхæфсдзынæн æхсæв-бонмæ мæ рæстæг?.. Мчелаимæ нæ, фæлтау сау ингæн — хуыздæр. (*Фæсабыр.*) Цæуыл мæхи не 'ргæвдын, стæй цæй тыххæй мæхицæн зæрдæ низ нæ кæнын. Лæгтыдзуары фæдзæхст фæуæд, фæлæ йыл кæд исты æрцæуа,

уæд та уый бæсты æндæр... Цы лæвæрттæ мын æрбахæссинаг уыд, уыдон ма уæддæр куы æрбаирвæзтанккой... (*Лæппу æрбацыди.*)

IV-æм ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ Лæппу

Чабæ. Æгас цæуай, мæ уды гага!

Лæппу. Уæртæ мæ...

Чабæ. Кæм уыдатæ, мæ хуры чысыл, цæмæ æрбацыдатæ?

Лæппу. Æрбарвыста мæ...

Чабæ. Чи дæ æрбарвыста, чи, мæ чысыл карк?

Лæппу. Уæртæ Гуыдæберд.

Чабæ (*тагъд*). Æрбацыди?

Лæппу. О.

Чабæ. Кæд æрбацыд, ныр кæм и, уæдæ? Зæгъ...

Лæппу. Чысыл раздæр æрбацыди, ныр та Маготы æмбонды цур лæууы нунæгæй.

Чабæ. Æмæ дæ цæмæ æрбарвыста, цы загъта, мæ чысыл хур?

Лæппу. Бацæуон, дам?

Чабæ. Рацу, зæгъ, рацу.

Лæппу. Бацу, дам æм, æмæ, дам, дзы æндæр исчи куы уа, уæд, дам, мапы зæгъ.

Чабæ. Цу, мæ хур, уæдæ йын зæгъ: ничи дзы, зæгъ, ис, ничи. Фæлæ, зæгъ, тагъд рацу. Тагъд æм азгъор. (*Лæппу ацыди.*)

V-æм ФÆЗЫНД

Чабæ (*уунагæй*)

Чабæ. Цы æхсызгон ныхас мын загъта, цыма хуры тын мæ зæрдæйыл сæмбæлди. Ныр кæд ахсæв мæ фæнд сæххæст кæнин, уый дæр кæд сразы уанд, кæд æй мæ ныхæстæ басæттиккой. Стæрсын æй кæндзынæн: Мчелайы зарæг ын куы акæнон, уæд, йæхицæн худинагæй æмæ фыдбылызæй тæрсгæйæ, цыдæриддæр бакæндзæни... Цы фæппи, уæдæ, куыд æрагмæ цæуы? (*Дуарæй акасти.*) Æрбацæуы... (*Абадти тынг æнкъардæй, йæхи ныссау кодта. Æрбацыди Хуыдаберд. Хуыызга-хуыызга, æнæ хъар, æнæ гуыппæй.*)

VI-æм ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ Хъуыдæберд

Хъуыдæберд (*йæ мидбылты худгайæ*). Де 'зæртæ хорз уа, мæ рæсугъд Чабæ! (*Сабырай.*) Уæуа, æнхъæлдæн, æгæр хъæрай бадзыратон, ам мачи уæд. (*Чабæйы фарсмæ æрбадти.*)

Чабæ (*бустæ кангайæ*). Кæй дзы æнхъæл дæ, исты дау хуызæн фæлынд куы нæ дæн æз... Ма тæрс, ам ничи ис, фæлæ кæм фесæфтæ ныронг, уый ма мын загъ, æндæр хатт дзы мауал æрцауа знаг – æлгыттын дæр дæ мæ зæрдæ нæ комы. Кæм фесæфтæ ныронг, æндæрæбон æрбацауинаг куы уыдатæ? Æз дæм æхсæвай-бонæй æнхъæлмæ куы кастæн, уæд ды кæм де 'хсæвтæ хъæлдзæгæй æрвыстай? Мæ цæстытæ æрбакæсæнмæ куы ныйирд сты, а ныр æрбацаудæн, а ныр æрбакæсдæн, загъгæ. Мæ зæрдæ æдзухдæр дæ мæтæй куы рысти, уæд дæм уый хъуыды цæуылнæ æрцыди æмæ дæ хæдзармæ цæуылнæ батындзыдтай? Ам æз æхсæв уæд, бон уæд мæхи мæ цæстысыгæй куы фехсадтон...

Хъуыдæберд. Ныббар мын! Омæ лæг хæдзары куыд фæзæгъы, афтæ йæ хъуыдæгтæ нæ ацауынц. Цы мыл мæт кодтай, цæмæй мын тарстæ, исты мæм æгуызæгæй дæ зæрдæ куы нæ æхсайы?.. Мæт ма кæу, нырæй фæстæмæ та арæх уындзыстæм, кæрæдзи уындæй ма хъыг дæр суыдзыстæм.

Чабæ. Нæ загътон, нæ, уайтагъддæр æй базылтон, афтæ кæй загъдзынæ, уый. Æз дæ уындмæ куы бæллын, ды ацæрайæ куы цæрын, искуы куы ваййыс, уæд мыл æхсæв бон куынауал фæкæны, бон – изæр, уæд уый дауæн чердыгон ныхас у? Кæд ды схъыг дæ мæ уындæй, уыйæдтæмæ æз дæ уындмæ куы бæллын, дыууæ боны дæ куынауал фенын, уæд цыма мæ мадызæнагæй дыууæ амæлы, уый хуызæн куы фæваййын... Фæлæ цы зонын, кæд ды æцæг схъыг дæ мæ уындæй, миййаг, мæхи зæрдæ дæр дыл джискъус байдыдта. Чи зоны, цæй тыххæй? Æвæццæгæн, ну æндæр фыдæдзаг мари зæрдæйыл фæхæст дæ æмæ мæнæн мæ дзæбæхдзбнæдтæ байрох кодтай. Æмæ мын æй цы æмбæхсыс, загъ мын æй уæд.

Хъуыдæберд. Нæ, рæсугъд Чабæ, уый æнхъæл макуы у, никаддæр уыдзæни. Кæд дур хохы хæрдмæ тулын райдайа, дон хæрдмæ цæуын, кæд уæлмит мæцкъуы æрзайа, гъеуæд дыл мæ зæрдæ сивд-

зынæн. Фæлæ нæ, уыдон никуы æрцæудзысты, никуы. Зон, мæ уарзондзинад дæуæй никацы сылгоймаг фæхицæн кæндзæни, уæлæн-гай уарзт дæ нæ кæнын, уарзын дæ зæрдæбынæй. Мæ зæрдæйы дуар дын рагæй дæр гом куы у, уæд ма дæ ахæм ныхæстæ цæмæн хъæуынц? Нырыонг мæ кæд нæма базыдтай бæлвырд, уæд ды зæрдæйы никуы равзардзынæ. Кæд мæ къыхгæ кæныс, уæд дæ уый сæр цæмæн бахъуыд, уый дæр мын загъ.

Чабæ. Ай та æппат зыгъуыммæ æмбары, хъазæнныхас дæр нæ зоны: æзынма, цы загъид.

Хъуыдæберд. Ома мæ ахæм хъазæнныхæстæй цæмæн къыхыс, исты зноныккон сывæллон куы нæ дæн, стæй кæрæдзийы знонæй нырмæ куы нæ зонæм, миййаг. Хуымæтæджы йæ загътаис... Мæнæн, Чабæ, мæ уарзондзинад мыдыбындз нæу æмæ иу дидинагæй иннæмæ нæ тæхы, нæ бæрз бæласы сыфтæр у, – фæззыгон дымгæ йæ нæ фæхæсдзæни, йе йæ сæгъ нæ ахæрдзæни. Мæ сæры зондмæ дæр уый-бæрц мæгуырдынад нæй, æмæ æндæр искайы къæхты бын йæхи ссæндын бауадза. Рох дæ ма кæнæд, нæ фыццаг балымæны сахат кæрæдзийæн цы ныхас радтам, уый мæнæн æдзухдæр мæ зæрдыл лæууы, бындурон арф бынат дзы скодта. Мæ уарзондзинад мыл афтæ фæтыхджын кодтай, æмæ дæу тыххæй бирæйыл мæ къух систон, чи зоны, æмæ мæ мад, мæ фыды номыл дæр.

Чабæ. Æмæ дын уый цас диссаг у? Мæныл дæр уый тыххæй дæ зæрдæ ницы фæхуадзæни. Æз дæр, кæд бынтон æргом нæма у, уæд-дæр а хæдзары æгъдаумæ гæсгæ кæй номыл дæн, ууыл æвдисæн бакодтон дæу руаджы. Дзуары бынмæ сомышъомæй бацæудзынæн, куыд кæрæдзийæн дзырд цы æхсæвы радтам, уæдæй фæстæмæ уыцы адæй-маджы мæхимæ æмгæрон нал æруагътон.

Хъуыдæберд. Æндæры та?

Чабæ. Гъе æндæры дæр... Ныр æнæхъæн афæдз ацыди, фæлæ уæддæр знонау мæ зæрдыл лæууы, фыццаг хатт мæ дæллагхъуырыл куы ныттыхстæ æмæ мын тæрсгæ-ризгæйæ уарзондзинады кой куы кодтай. Раст цыма лæппу, стæсæсаздыд лæппу, уыйау дæ цæстыгæ æрттывтой, дæ зæрдæйы гуыпп-гуыпп цыди.

Хъуыдæберд. Нæ, нæ, æмæ мæхимæ фондз æмæ ссæдзæдзы-дæй заронддæр нæма кæсын, мæ хуылфы мын уарзондзинады ундæг-тæн бахуыскъ æнхъæл дæ? Уыцы хъуыддæгтырдæм мæ зæрдæ уалдзы-

гон уарыккай уалдай нәу, хыллиппытә кәны. Уастән, йә бонәй уа; уарзондзинад, кәд уый тыхджын у, ләгән цыдариддәр бакәнын кандазәни! Иу бон мә цы фыдбылызы фәңәймидаг кодта, нә зоныс?

Чабә. Цы, цы, уый та цәмәй зәггыс?

Хъуыдәберд. Цәмән мә фәрсыс, хабар дәхәдәг хуыздәр куы зоныс.

Чабә. Ды цәрай, ницы зонын.

Хъуыдәберд. Уадә дәләмә куы цыдтән, уыцы әхсәв дәм цәй тыххәй не 'рцыдтән, уый нә базыдтай?

Чабә. Цәуылнә йә зонын: әндәр ранмә фәдә, әвәңцәгән.

Хъуыдәберд. Нә, нә йә зоныс уадә...

Чабә. О, хәдәгай, уыцы әхсәв мәм әрбацыд кьәрных, әнхъ-әлдән.

Хъуыдәберд (*худгайа*). Кьәрных... Уыцы кьәрных әз уыдтән, әз, әрмәст — дыкьахыг. Байхъус-ма мәм, әз дын диссаджы хабар радзурон. Нә азырмә гәсгә әхсәвәр хәрын афон әрбацәйцыдтән дәумә махи аирхәфсынмә. Мәнмә (*амоны*) уыцы фәрссагәй куыд әрбацәйбырыдтән, афтә мә кьухы бын дур фәбырыди әмә мә уый хьәрәй кунтә базыдтой. (*Пә цухъхъайы фәдджи әвдисы, йә кәронай гәп-пал хәуд*.) Уә зыгъар куыдз мә фәстәмә аивәзта әмә мын әй арәмыгыта, бындар әй скәнат! Уалынджы уә ләгтә рагәппытә кодтой, топшы гәрах әмә худы фәхауд иу фесты, кауыл асаррәтт ластон, — куыраты әрдәг та ууыл аздади. Ёрдагцъәррәмыгыдтәй ма тыххәй аирвәзтән. Гъеуый дын, нә уарзондзинад мыл цы хабар сәмбәлын кодта, уый.

Чабә. Ёгайтма дзы афтә әнә фыдбылызәй баззадтә.

Хъуыдәберд. Ёз ахәмтыл мәт нә кәнын, фыдбылызы дзы куы бахдудатанн, уәддәр мәм уалдай нә кәсы, дәу тыххәй цыдариддәр бакәндзынән.

Чабә (*худгайа*). Афтә мә уарзыс, уадә?

Хъуыдәберд. Уадә цы әнхәлдтай? Бонәй-бонмә ма йыл афтәг ыы бакәна, уыййедтәмә мә уарзондзинадән фәкьаадәр кәнән нәй.

Чабә. Цәмәй бәрәг у?

Хъуыдәберд. Цәмәй? (*Пә йын кәны*.) Уымәй...

Чабæ. Мæ хъазæн ныхас дæ кæй онг ракъахта. Æз дзуæртты зæрдæйыуаг куы зоньн, уæд дæу нæ? Дæ зæрдæ – де 'вднсагн: ме 'ргомы йедтæмæ дæм мæ чъылдым нукуы аздæхтон. Дæу тыххæй цы нæ бакæндзынæн, ахæм мын куы ннцы ис, уæд.

Хъуыдæберд. Хæйрæджы холыйы фæстай, сылгоймаг, кæд нæлгоймаджы зæрдæ дæуæн хъазæнхъул у! Дурай хыссæ фестын кæндзы-стут сымах.

Чабæ. Фæлæуу-ма, фæлæуу, лæгай, ныхæстыл дæхи æгæр ма дар, фæлæ мын лæварæн цы æрбахастай, уый ма зæгъ. Кæд мæм афтидæй æрбацыдтæ, уæд дæ ныртæккæ уисойы къуыдырæй фæстæмæ сурын.

Хъуыдæберд. Æмæ та дын Мчала де'рагъ уисойы къуыдырæй нæ, фæлæ йæ фиййауы лæдзæгæй куыд хойа.

Чабæ. Мчалайы хабæрттæ дæр дын радзурдзынæн, фæлæ уал мын цы æрбахастай, уый зæгъ.

Хъуыдæберд. Цы хабæрттæ, кæд та æрбацыди расыгæй.

Чабæ. Æгъгæд уал дын фод дæхи ныхæстыл дарынæн. Зæгъ-ма, цы мын балхæдтай?

Хъуыдæберд. Цыдæр.

Чабæ. Цы?

Хъуыдæберд. Нæ, нæ мæ асайдзынæ, нæ дын æй ратдзынæн афтæмæй, цæстæй дæр æй нæ фендзынæ æнæ аргъ.

Чабæ. Фу... Куыдæй?.. Цæй аргъ?.. Цасы аргъ уыдзæни, уагæры?

Хъуыдæберд. Дæс æмæ дыуунссæдз пгъайы аргъ.

Чабас. Ууыл мын дæ сæр дæр ма сриссæд. Æнæ дæ лæвар раттæ дæр дæ пас фæнды, уыйас. Æрмæст мын мæ былтæ ма бахæр.

Хъуыдæберд. Хорз, уæдæ дын æй дæттын. *(Залдаг калмарзан райхæлдта, Чабæ йыл йæхи ныццæвтæ.)*

Чабæ. Алаæма, алаæ, уагæры мын цы балхæдтай. *(Зæрдиаг кастытæ йæм каны.)*

Хъуыдæберд. Хуымæтæджы æнхъæл ын ма у. Сыгъдæг цыллæ у. Æрбæтт-ма йæ, æрбæтт дæ уæлæ, æмæ айдæнмæ бакæс, кæддæра дыл куыд фндауы. *(Лæппу дуарай касы. Чабæ калмарзан ныккодта, айдæнмæ касы ама дзы лæппуйы ауыдта.)*

Чабæ. Цы хъахъхъæныс, цы, гуыбынниз дæ адава!

Лæппу. Дæлæ мæ Тасолтан æрбарвыста.

Чабæ. Цæмæ дæ æрбарвыста?

Лæппу. Цу æмæ, дам, дуарæй бакæс æмæ, дам, базон, кæддæра, дам, дзы исчи ис.

Чабæ. Æндæр ма дын цы загъта?

Лæппу. Æмæ мын афтæ загъта: загъгæ, дам-иу, мацы кæн. (*Фастамæ факасти.*) Дæлæ гъе йæхæдæг æрбацауы.

Чабæ. Ацу уæдæ ныр, гуыбынниз дæ бахæрæд! (*Лæппу ацыд.*)

Хъуыдæберд. Æмæ æз та афтæ уон...

Чабæ. Мæнæ искуы амбæхс! (*Стыхстысты.*)

Тасолтан (*лæппуйы фарсы аddeйы*). Исчи ма дзы ис?

Лæппу (*аddeйæ*). Æмæ нæ зонын, айдæнмæ кæсы.

Чабæ. Æрбацауы, æрбацауы, мæнæ уым æрбад æмæ дæ кæл-мæрзæнæй бамбæрзон. (*Хъуыдæберд къуымы чырыны цур æрбадт, Чабæ йæ бамбæрзта кæлмæрзæнæй, æрбацыди Тасолтан.*)

VII-æм ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ Тасолтан

Тасолтан. Де 'зæр хорз, Чабæхан.

Чабæ. Цæмæ æрбацыдтæ ныр? (*Сабырай, Хъуыдæберд ай куйнна фехъуыстаид, афта.*)

Тасолтан. Фæлæуу-ма, фæлæуу, уый та дын чердыгон ныхас у?..

Чабæ. Ацу, кæннод ныртæккæ хæдзарæй исчи рауайдзæни æмæ фыдбылызы æфтыс.

Тасолтан. Æмæ уæдæ гъендæр ницыуал?

Чабæ. Цы?

Тасолтан. Ферох дæ сты?

Чабæ (*сусагай, Хъуыдæберд куйнна фехъуыстаид, афта.*) Ахсæв уал ацу, райсом-иу æрбацу ацафон.

Тасолтан (*хъалдзагай*). Цæй, хорз уæдæ. (*Ацыди.*)

VIII-æм ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ Хъуыдæберд

Чабæ (*Хъуыдæбердмæ*). Ацыди. Рацу.

Хъуыдæберд (*райгом кодта йæхи*). Цæмæ æрбацыди, цæ, уый та?

Чабæ. Цæмæ æрбацыди, уый мæм рагæй минаявæрттæ кæны, фæлæ йын мæ кяхфындз фенын кодтон дæу тыххæй, ды та мын цæмæй бафиддзынæ мæ уарзондзинад?

Хъуыдæберд. Уарзондзинадæй.

Чабæ. О... Цæмæй мын сдзæбæх кæндзынæ, мæ зæрдæйы дæу тыххæй цы низ бацауы, уый? Ды цæмæй зоныс, искуы куы вæййыс, уæд æз ме 'хсæвтæ куыд арвитын, уый.

Хъуыдæберд. Ацы æхсæвы хуызæн ныхæстæ не 'хсæн никуы æрцыди, хуымæтæджы нæ уыдзæни, цыма мæ алцауылдæр домыс, уый хуызæн мæм кæсы. Цæуыланæ мын зæгъыс комкоммæ, мæнмæ цы уа, уый иууылдæр дæу у. Зæгъ мын, цæй, цы хъуаг дæ?

Чабæ (*калмарзæн афсæйнайы*). Зæгъын, фæлæ тæрсын, куы нæ йæ зæгъон, уæд – хуыздæр, куы нæ сразы уай.

Хъуыдæберд. Ау, æмæ уый цавæр дзаума уыдзæни, æз дæуæн кæй нæ балхæнон.

Чабæ. Æлхæнын дын ницы кæнын, – курдиат у.

Хъуыдæберд. Зæгъ мын æй, дæ зæрдæйы курдиат чи баххæст кæндзæни, уый – æз.

Чабæ. Бахордта мын мæ уд, нал дзы фæразын...

Хъуыдæберд. Кæмæй, цы зæгъинаг дæ, уый ма мын тагъддæр зæгъ. Кæмæй зæгъыс уый?

Чабæ. Мчелайæ, ныртæккæ дзы фервæзтæн, ды дæр мæ уый мæстджынæй æрбаййæфтай.

Хъуыдæберд. Гъемæ цы?

Чабæ. Нæ дыууæйыл зарæг скодта, алы æмбисондæй – йæ тæккæ дзаг, ахæм зарæг. Æз, дам, уын Хъуыдæбердинмæ уæ митæ адæмы æхсæн раргом кæндзынæн, уый, дам, дæм фæрсагыл быры.

Хъуыдæберд (*дисгангайæ*). Ай дын диссæгтæ! Ау, æмæ цæмæй базыдта, æз фæрсагыл фæбырын, уый?

Чабæ. Нал хъуыды кæныс, айфыццаг дæ куы æрбаййæфта, уый?

Хъуыдæберд. Æмæ цалынмæ уый къæсæрæй æрбакаст, уæдмæ æз куы асаррæтт ластон, цæмæй ма мæ фелта?

Чабæ. Рудзынг дын гомæй аздади, æмæ йæ æз куы ахгæдтон, уæд бамбæрста хъуыддаг, ды мæм кæй цауыс, уый та рагæй дæр зоны.

Хъуыдæберд. Цæмæй йæ зоны?

Чабæ. Истæмæй йæ зондзæни, фæлæ йын куы ницы хос скæнæм, уæд нæ хъуыдаг æвзæр ацæудзæн, бынтондæр æй рагом кæндзæни, гъемæ мæн тыххæй исты фыдбылыз куы æрцауа, уымæй тæрсын. Мæхи худинаг мæ уыйбæрц нæ бандавзæни, фæлæ тынгдæр дæуæн тæрсын... Исты дыл куы æрцауа, уæд мæн дæр мæхи марын хъæуы, дæ фæстæ ма æз цы хур, цы бон фендзынæн? Мæ хуры хай ды дæ, æмæ кæддæриддæр демæ хъуамæ уон.

Хъуыдабæрд. Уыйбæрц мæ кæм уарзыс æмæ мын мæ сæрæн уыйбæрц аргъ кæм кæныс, уым æз, ды кæй загъай, ууыл цæуылдæриддæр – разы. Цы загъай, уый бакæнинаг дæн. Топпы нæмыгмæ, нывыл донмæ, цæхæрмæ – кæдæмдæриддæр цæттæ! Загъ, куыд дæ фæнды, мæ ных мын исчердæм сараз.

Чабæ. Кæд лæг дæ, кæд дыл лæджы дзауматæ ис, уæд æй искуы-цæй æрбагæрах лас, æмæ дзы фервæзæм.

Хъуыдабæрд. Нæ, уый мæ бон нæу... Афтæ нæ бакæндзынæн. Хуыцау бахизæд лæг марынай.

Чабæ. Уæдæ кæд уымæ дæ ныфс нæ хæссыс, уæд æз æндæр фæнд дæр зонын, фæлæ æрмæст мæ фæндæй – ницы, дæу куы нæ фæнда, уæд. Хъуыдагæн кæд йæ зындæр мæхимæ исын, уæддæр æз æнæ дæ фæндонæй ницы бакæнинаг дæн, уый тыххæй æмæ дæ абонæй фæстæмæ мæ сæры хицауыл нымайдзынæн.

Хъуыдабæрд. Гъе уæдæ дæу цы фæнда – мæн дæр – уый, ды цы кæнай, æз дæр – уый.

Чабæ. Хорз уæдæ, агайтма афтæ загъыс, ныр æнцон у, фæлæ сылгоймаг тæссонд-зæрдæ у, сомы бакæн, куыд дæ дзырд нал фæсай-дзынæ.

Хъуыдабæрд. Кæрæдзийæн уарзон цы хуыцауы фæрцы стæм, уымæй дын ард хæрын, куыд дæ ныхас сæххæстыл фæстиат нæ фæуы-дзынæн.

Чабæ. Дæхицæн дæр хуыздæр йедтæмæ æвзæрдæр нæ уызæни, ма тæрс. Дæхæдаг æй дзæбæх куы зоныс, нæ уарзондзинады фæрцы нæ цард хорз æмæ хъæлдзæгæй æрвитæм. Стыр амонджын уанккам, уыды дыууæ æнаккаг адæймаджы ма нæ куы нæ хъыг дариккой, уæд.

Хъуыдабæрд. Загъ-ма сæ, загъ, чи сты? Чи нын сафы нæ амонд.

Чабæ. Куы дын загътон: сæ ну – Мчела, иннæ та – уæхи Бимбо-лат. Кæд мæ ныхасыл разы дæ, уæд тагъд кæнын хъæуы, цалынмæ нæ

худинаджы зарæг нæ ахæлиу ис. Хъуыддагæн йæ зындæр æз мæхимæ исын, ды та, цы дын зæгъон, уый хъуамæ ссарай, агурын дæр дын æй нæ бахъæудзæни. Гъемæ цы зæгъыс?

Хъуыдæберд. Æз дын куы загътон: дæу цы фæнда, мæн дæр – уый, ды цы кæнай, æз дæр – уый, фæлæ ма мын хъуыддаг цæмæн сусæг кæныс, зæгъ-ма мын комкоммæ, цы дæ фæнды, уый, æмæ йæ æз дæр æмбарон.

Чабæ. Уæдæ дын æй зæгъын, зæрдиагæй мæ кæм фæрсыс, уым. Мчела æмæ Бимболат куыннауал уой, афтæ бакæнын хъæуы.

Хъуыдæберд. Куыд «куыннауал уой»?

Чабæ. Тъæпæнхъæумæ сæ арвитæм æмæ сæ уæд фервæздзыстæм.

Хъуыдæберд. Уæддæр та маргæ? Æмæ мах уыдоны куы амарæм, уæд нæхицæн æнцæд сбæдæм? Цæмæй нæ дыууæйы дæр Сыбырмæ ахæссой? Цæмæй æнæхъæн æртæ мытаджы кард æмæ уартæй кæрæдзийы ныццагъдой?

Чабæ. Цæмæйты мын тæрсы, афтæ тæнзæрдæ æнхъæл дын никуы уыдтæн. Æз, сылгоймаг, мæ ныфс куы хæссын, уæд ды лæг куы дæ. Цæй Сыбыр? Афтæ æгъдауæй сæ амардзыстæм, æмæ нæ зонгæ дæр ничи бакæндзæни. Рувæсты хос дæм ис, æрхæсс æй æмæ сын æй æз арахъхъыл ныккæндзынæн, æмæ адæм зæгъдзысты, фырнотгæй амардысты. Уым ды цæмæй фæзылын уыдзынæ хицæутты раз, кæнæ æз? Хъуыддаг æз сараздынæн, фæлæ мын азырд ратт, куыд мæ уый фæстæ ракурдынæ, ууыл.

Хъуыдæберд. Уый тыххæй та цæмæн фæрсыс? Мæн ус курын кæй хъæуы, уый дæхæдæг зоныс, куы курон, уæд та дæуæй дарддæр никæцы чызджы бацагурдынæн. Дæ фæнд мæ зæрдæмæ цæуын байдыта, фæлæ ма а нæхи Бимболаты та цæй тыххæй? Цы кодта? Ме 'рвад куы у.

Чабæ. Фыццаджыдæр уый марын хъæуы, мæнæн мæ куыст уый куы сафы, уæд æй нæ зоныс?

Хъуыдæберд. Ницыуал дын зæгъын, уæдæ, дæхæдæг зоныс æмæ куыд хуыздæр у, афтæ бакæн, æрмæст дæхи бахъахъхъæн, дæхи сæр цæхæрæн йæ астæу ма бакæн.

Чабæ. Цæмæй дын загътон, уый мыл тагъд сæмбæлын кæн, æндæр дæ зæрдæ мацæмæ æхсайæд.

Хъуыдæберд. Рувæсты хосæй зæгъыс?

Чабæ. О.

Хъуыдæберд. Ныртæккæ куы ссæуон, уæд дын æй лæшпуйæн æрæрвитазынæн, фæлæ дын фæдзæхсын, дæхи-ну дзы бахъахъхъæн, дæ къухтæ-ну сапонæй ныхс.

Чабæ. Мацæмæй мын тæрс... Фæстнат мауал кæн, уæдæ, æмæ йæ тагъд æрæрвит, стæй уалынмæ куы ссæрибар уæм, уæд баддзыстæм нумæ, нæ зæрдæйы фæндиаг, цы нæ фæнда, уый æнæфсармæй кæндзыстæм. Нæ уарзондзинад куы сцырын уа, уæд уый тæфæй дæр цæрдзыстæм. Уарзын дæ, уарзын, уый базон, ацы митæ дæр уымæн кæнын.

Хъуыдæберд. Æз дæр дæ куы уарзын, уæдæ, æз. (*Кафæдзимæ сахи баппарстой, хъабыстæ, тъатæ, аддейæ къæхты хъар, кафæдзийы фæуагъд кодтой æмæ Хъуыдæберд рудзынгæй агæтп ласынмæ хъавы. Чидæр æрбацауы.*)

Чабæ. Дæхи мацæуыл ныццав, мæ уд, мæ зæрдæ.

Хъуыдæберд. Ма тæрс, фыццаг хатт ыл нæ гæпп кæнын, ахуыр ыл дæн. (*Агæтп кодта, аддейæ йæ сар æрбадардта.*) Лæшпунмæ йæ æрæрвитазынæн.

Чабæ. Тагъд-ну æй æрæрвит. (*Мчела æрбацыди.*)

IX-æм ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ Мчела

Мчела. Нæй, ничи дзы ис... Æзынма, исчи арахъхъ æрхаста, ныххуыфыдаин та... Цон фæстæмæ...

Чабæ. Чысыл фæстæдæр-ну æрбацу, чидæр мын æрбахæссинаг у.

Мчела. Хæраг ма амæл – уалдзæг æрцæудзæн. (*Ауармæ рафаст æмæ та фæстæмæ фæздæхт.*) Æмæ уæдæ ардыгæй дзурын куы цыди, чи уыди ам?

Чабæ. Ничи, уый зæдтимæ ныхас кодтон. (*Мчела ницыуал сдзырдта, афтæмæй ацыди.*)

X-æм ФÆЗЫНД

Чабæ (уинагæй)

Чабæ. Лæг йæхимæ тынг зын фæсайæн кæсы, Хъуыдæберды мæ уарзондзинад бауырныдта, уый нæ зоны, æмæ мæнæн ахæм уарзæттæ бирæ ис, æз ахæм дзырд æрмæст уымæн нæ радтон. Хос æрбарвит-

дзæни, Мчела æмæ йæ Бимболатæн бадардзынæн æмæ мæхицæн сæрибар цард кæндзынæн. Лæгтæй фылдæр та цы ис! Дæ зардæмæ чи бацауа, уый рæстагмæ – дæ лæг, стæй та йæ бæсты – æндæр: ногæй-ногмæ сæ нвдзынæн дидийæ-дидидæрæй... Цæмæй тæрсын, кæд хицауттæ базоной, уæд зæгъдзынæн: æз – сылгоймаг, мæнмæ цæй хос ис? Хъуыдабæрдыл сæ сардаудзынæн, æмæ уымæн цыфæнды кæнæнт... Чи фæразы Мчеланимæ цæрын? Æмæ канд уый нæ, фæлæ æндæримæ дæр, мæ фыдгул ну лæджимæ фæцæрæд... Цон-ма, абæрæг æй кæнон, кæддæра цы фæцис. *(Хæдзарырдæм цы дуар ис, ууылты ацыди, йæ фæста иннæ дуарыл æрбацыди Мæлхъион.)*

XI-æм ФÆЗЫНД

Мæлхъион *(уинагæй)*

Мæлхъион. Чабæ, уæ, Чабæ. *(Къуымты афакæс-бакæс кодта.)* Æвæц-цæгæн, искуыдæм фæрсынмæ ацыди, ам куына ис. Цон уал æз дæр, фæстæдæр æм æрцæудзынæн, кæд, миййаг, Хæлмыцоныл амбæлон, уæд уал уый дæр ныхæстыл адардзынæн... Цæй, уæд та уал æм нучы-сыл банхъæлмæ кæсон, кæд, миййаг, хæдзары ис. *(Сбадти.)* Уæд тагъд рацæудзæни, исты дын бинонты æхсæн куы нæ æрбаддзæн... *(Чабæ хъæргæнгæ рауади.)*

XII-æм ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ Мæлхъион

Чабæ *(анæ Мæлхъионы фенгæйæ).* Цыма сæ хуымы кæрон райгуы-ратæн, кæнæ сын номылусæй гуырæ дæн. Ам сын, хынджылæг кæмæй акæной, ахæм чызг нæй. Кæд хынджылæг кæнынц, уæд сæ ныйй-арджытæй!

Мæлхъион. Кæнимæ та хæцыс, Чабæ, кæ?

Чабæ. Уæу-уа, куына дæ фæдтон. Куынна хæцон: ныртæккæ хæд-зармæ бауадтæн, æмæ мæм æгас бинонтæ зулмæ кæсынц!

Мæлхъион. Уыдоны кой дæр кæныс, уый мæт та цы кæныс, æнæуи дæ куыст дзæбæх цæуæд, уыййедтæмæ. Исты бакуыстай, цы, абон?

Чабæ. Кæннод дæлæмæ фæуайæд. Ды дæр цыма барæй, уыйау ну фæрсæг никуыцæй фæзынын кодтай.

Мæлхъион. Æмæ не'ркæндзынæн, уый цæмæй зоныс, кæс-ма-ну, уæдæ.

Чабæ. Цу, уæдæ, цу, цæмæ ма кæсыс, ну уæлдай бон мын цы ацæрай, уый дын æд бинонтæ Бимболат феста.

Мæлхъион. Ма тæрс, уыйбæрц æм ничи хъусы, æз кæмæн рад-зурын дæ хабæрттæ æмæ де 'гъдау, уый, мæ хур, Бимболаты сдзурын дæр нал бауздзы.

Чабæ. Омæ уæдæ ацу ныр, кæмæй загътай, уымæ, æмæ йæ æркæн, кæннод сæм хъуамæ смидаг уа.

Мæлхъион. Омæ цы кæны! (*Ацыди.*)

Æмбæрзæн

ДЫККАГ РАВДЫСТ

Фыццаг равдысты бынаты – **Чабæйы** уаты

I-аг ФÆЗЫНД

Чабæ (*уунагæй*)

Чабæ. Куыд æрæгмæ æрвиты, цымæ... Ма мæ фæсайа... Мæлхъион та цы фæцис: уый та искуы дзурыныл фæцадид, кæнæ æндæр дæсны фæрсджытæ ссарата, миййаг... Бæргæ, бæргæ, йемæ искæйыты куы æркæнид æмæ мæ афтæмæй Хъуыдабæрд куына фæсайд: кæй загъта, уый куы æрæрвитид, уæд æй Мчелайæн искæйы арахъхъыл авæрин адамы æхсæн æмæ мын æвдисæнæн баззанккой.

Æрбацыди **Хасæхъо**

II-аг ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ **Хасæхъо**

Хасæхъо. Де 'зæр хорз, Чабæ!

Чабæ. Æнæнизæй фæцæр. Чердыгæй фæдæ? Кæд уал бадгæ кæныс?

Хасæхъо. Нæ, бадынмæ мæ не'вдæлы, ну хъуыддаджы тыххæй дæм æрцыдтæн.

Чабæ. *(Дзурын ай нал бауагъта, йæ дзырд ын йæ дзыххæй аиста).* Цы хъуыддаджы тыххæй, дасны фæрсынмæ кæд æрцыдтæ, исчи уæм рынчын ис?

Хасæхъо. Нæ, махмæ рынчын ничи ис, фæлæ æз уæлæ Бимболатæй кураг æрвыст дæн дæумæ.

Чабæ. Гъы, цы кураг? Цы та йын кодтон?

Хасæхъо. Лени ын кæд цы кодтай – рæдыд митæ уыдысты, æндæр. Йæ иунæг лæппу тынг рынчын у, лæгъстæ дын кæны æмæ йæм саккаг кæн ссæуын. Тынг фæсмон кæны йæ фыццаг митыл.

Чабæ. Фæстæдæр сыл ноджы тынгдæр фæсмон кæндзæни, æз æцæг дасны кæй дæн, уый дæр æй бауырдзæни, фæлæуу...

Хасæхъо. Уый йæ уырны ныр дæр, де ссыд та йæ ноджы тынгдæр бауырнын кæндзæн... Иунæг хуыцауы тыххæй, æмæ сæм ссу, тынгдæр та рынчыны хатыр бакæн, стæй мæн ма фæгад кæн, дæ хорзæхæй, цæмæй мæ цыд дзæгъæлы ма фæуа, галæй рараст дæн дæумæ, æмæ мæ æгадæй ма аздах.

Чабæ. Уæд Бимболат раздæр æгас адæмы мæныл куы ардыдта, ныр æй мæ сæр бахъуыди.

Хасæхъо. Цы уыди, уый аивгъуыдта, уыдон фæрох кæнут ныр, дыууæ туджджыны дæр бафидауынц.

Чабæ. Раст дын зæгъон, æууæндгæ дæр дыл уыйбæрц нæ кæнын: кæд дæ йæ ус æнæ бафæрсгæйæ рарвыста, уæд мæ Бимболат фæтæрдзæни.

Хасæхъо. Сайын æнхъæл мын дæ? Уанцон нæу, хуыцауыстæн, Бимболат йæхæдæг, йæ зонгуытыл æрлæууыди, афтæмæй мæ лæгъстæгæнгæйæ æрæрвыста дæумæ... Ма сæм фæзивæг кæн, дæ хъыджы ницæмæй бацæудзысты, дæ къæхты мызд дын сæ уæлæ нæ ныууадзысты.

Чабæ. Нæ зонын, нæ зонын, фæлæ йын раздæр йæхи куы фенин Бимболатæн.

Хасæхъо. Омæ цы кæны, зæгъдзынæн ын дæ ныхас. Кæд ма ам уæхимæ уыдзынæ, уæд æй ныртæккæ ардæм хъæуы.

Чабæ. Ёрвитгæ мæм бирæ рæтгæй æрбакодтой, фæлæ никуыдæмуал ацæудзынæн, æнхъæлмæ йæм кæсдзынæн.

Хасæхъо (*цæуга-цауын*). Цæй, уæдæ, хæрзизæр у, бузныг, уæддæр чысыл хатыр кæй бакодтай, уый тыххæй.

Чабæ. Æнæниз цард фæкæн.

Хасæхъо ацыдн

III-æг ФÆЗЫНД

Чабæ (*цунæгæй*)

Чабæ. Кæд мæ амонд уа, уæд мæ уынаффæтæ нууылдæр ахсæв ахицæн кæндзынæн. Бимболатмæ ма мæ зæрдæ æхсайдта, æмæ уый дæр ныртæккæ ардæм хъæуы. Барастыры размæ сæ кæрæдзийы фæдыл барвитдзынæн ахсæв, æмæ райсомæй фæстæмæ... фу... уæгъ-дибар... Мæхиуыл ницы зиан æруадздзынæн, фæлæ ма дзы а Хъуыдæ-берд æнæ фыдбылызæй куы баззанд... Цæй, цыфæнды кæнæд... Куыд æрæгмæ æрвиты цымæ? Ма мæ фæсайа, фæлæ нæ, сайгæ та мæ куыд фæкæндзæни, хорз ныфсытæ йын куы бавæрдтон.

Æрбацыдысты Мæлхъион æмæ Хæлмыцон

IV-æм ФÆЗЫНД

Чабæ, Мæлхъион æмæ Хæлмыцон

Хæлмыцон (*тынг маллаг хъаласай*). Де 'зæртæ хорз, Чабæ.

Чабæ. Зæрдæрухсæй фæцæр, æмæ нæм алыбоны æгас цу. Кæд нæм тынг дард нæ царыс, уæддæр дæ нæ хæдзары æмгæрон æнахуы-рæй уæлдай адæймаг нæ фендзæни.

Хæлмыцон. Иунæг уды, мæ хур, кæдæм æвдæлы, кæ.

Мæлхъион йæхи фæиуварс кодта, йæ къухты цы карк ис, уый Чабæмæ, цин-гангæйæ, æвдисы.

Мæлхъион. Чабæ, Хæлмыцонæн арфæ ракаен, акæс-ма, акæс, маена дын цы хуын æрбахаста.

Чабæ. Æнæмæтæй фæцæрæд, мæ бæсты йын лæгтыдзуар арфæ-гæнæг фæуæд.

Мæлхъион (*карчы балхъывта ама ныууасыди*). Бæдул у, бæдул нырма, ацы азы цъну.

Хæлмыцон. Бæргæ мыл æмбæлди хуыздæр хуын, фæлæ мæ хъаст ма ракæн, гæныстон фод, æдзух цыбыр къухæй архайæм æмæ...

Чабæ. Ённу уый дæр цæмæ хастай, дæ хъæбулы хурæй бафсæд, дæумæ мын чи уа, уымæн та мын цы тас у?

Хæлмыцон. Бæргæ, исты нæм куы уайд, фæлæ нæм чи ис, уыдон дæр мæ нал æндавынц, мæ нунæджы мæтæй кæм дæн, уымæн дæр ницыуал æмбарын.

Чабæ. Рынчын уæм мачи уæд? Уæ лæппуйы хъæрзынæй хуыцау бахизæд.

Хæлмыцон. О, мæ хур, о, рынчын нын у, уæдæ дын цæй тыххæй загъын!

Чабæ. Уаих фæуай, æмæ мын уæд ардыгæй ардæм куыд ницы фехъусын кодтай?

Хæлмыцон. Цы ма зонын, цы! Мæ зæрдæ сдзæгъæл ис...

Мæлхъион. Ма йын тæрс, ма, дзæбæхы хос ын фестон. Чабæ æшпын кæй нæ зоны, уыдонæн куы хос кæны, уæд дæуæн йæ цæст нæ бауарздзæни?

Чабæ. Уæд мæ цæстытæ мæ размæ рахауой, кæмæн ма хуыздæр бауарздзæни мæ цæст, уæд?

Хæлмыцон. Æз дæр дæм комкоммæ, куыд лæг йæ дзуары хаймæ, афтæ уымæн æрцыдтæн, æрдæбон ма йæ мæнæ Мæлхъионæн дæр загътон.

Мæлхъион. О, Чабæ, о, мæ судзгæ мæрдтыстæн афтæ, комкоммæ дæумæ æрцыди, фæлæ йын дзæбæх бафæрс, дæ хъæбулыстæн. Дæ фæллой дæр дын ратдзæни, стæй дын дæ дзæбæхдзинад никуы ферох кæндзысты, уæвгæ сæ уый онг дæхæдæг дæр куы зоныс.

Хæлмыцон. Уымæ та йын чи цы бар дары? Иу иннæмæн æдзух лæвар йед нæу, миййаг. (*Йæ калмарзаны къабазай ахца райхалдта ама сæ Чабæмæ балæвардта.*) Ёндæр нæ къухы ацы сахат ницы бафтыди, фæлæ нæ хъаст ма ракæн. Кæд фервæза нæ рынчын, уæд дæуæй бузын уыдыстæм æмæ дæ рохуаты нæ ныуадздыстæм.

Чабæ. Кæй зонын, уый уын нæ бахæлæг кæндзынæн, дзæбæхдæр ма кæмæн бафæрсон уæдæ? Сымах мын иннæ адамы хуызæн æцæгæлон не стут. Мæхи хъæбулуйас æй уарзын Аккойы, урс уæрыкк

ын фестон! Ёрттоймаг ныуадз ахсæв, кæд ахсæв мæ цæстытыл исты ауанд, æмæ-ну мæм райсом бæрæг кæнынмæ æрцу.

Хæлмыцон. Мæ сар – дæ нывонд, мæ уд мæ мидæг нал ис, ахсæв мын бафæрс, цырагъæй дæр цы уæлдай у?

Мæлхъион. Чабæ, мæ уд, адонмæ, иннæ адаммæ цы цæстæй кæсыс, уымæй ма кæс, дæ фæллой дын сæхиуыл нæ ныуаддзысты, æмæ йын ныр бафæрс.

Чабæ. Æмæ сæ уый тыххæй исты æнæзонгæ куы нæ дæн. Омæ цы кæны, зын мын у, фæлæ Хæлмыцонны тыххæй цыдæриддæр бакæндзынæн. (*Хæлмыцонмæ.*) Ныр ну къуырийы бæрц стыр хуыцауы фæндонæй æмæ йæ сыгъдæг дзуæртты дзыхæй агуывзæйæ фæрсын байдыдтон. Бафæрс-ма мæнæ Мæлхъионы, уыцы фарстæй ницы фæсусæг уыдзæни.

Мæлхъион. О, мæ хур, о, æнæ базонгæ ницы фæуыдзынæ...

Чабæ (*Хæлмыцонæн*). Уæлдай фæлхас дæр дæ бирæ нал бахъæудзæни, æрмæст иунæг фарстæн – абазы. Дзуæрттæ мæ мæхи æхцайæ фæрсын нæ уадзынц, æндæра дæу нал батыхсын кæнин.

Хæлмыцон. Мæ армы ма исты куы уанд, уæд бæргæ. Мæлхъион, æз – дæ мæрдты уазæг, иу абазы мын æфстау амæй райсоммæ ратт.

Мæлхъион. Мæ уд ауай, мæнмæ та кæцæй æрцыди.

Чабæ. Омæ нæ хъæуы, нæ хъæуы, цырагъæй ноджы хуыздæр бафæрсдзынæн.

Хæлмыцон. Æз – дæ мæрдты уазæг.

Чабæ цырагъ райста æмæ йæ ссыгъта

Чабæ (*йæхиуыл дзуæрттæ бафтыдта*). Хуыцауы зæдтæ, дауджытæ, Хæлмыцонны рынчынæн цыдæриддæр аххос у, растæй мын сæ мæ цæстытыл бафтаут!

Хæлмыцон. Оммен, хуыцау, оммен!

Мæлхъион.

Чабæ *йæхи ауагъта, йæхинымар цыдæртæ дзуры – былтæ змалын каны.*

Пиннатæ аницæд лæууыны. Хæлмыцон Чабæйæ йæ цæст нал ис, цыма йæм истæмæ анхъалмæ кæсы, уыйæу æм æдзынæг ныккаст.

Хæлмыцон. Дзуæрттæ, дауджытæ, амонджын сахаты фарст нын æй фæкæн, мæгуыр стæм æмæ нын батæригъæд кæнут!

Мæлхъион. Чабæ кæмæн фæрса, мæ хур, уыдонæн иууылдæр – амондджын сахат.

Хæлмыцон. Дæ фæхъхъау куы фæуин.

Мæлхъион (*каркай*). Ай та ма мæ хъæбысы цы дарын. (*Чабамæ.*) Хæдзармæ йæ бауадзон?

Чабæ. Уæртæ йæ тæсчты бын бакæн, фесæфазæни, ауадз æй уæд та, стæй йæ аргæвддзыстæм. (*Мæлхъион карк хæдзары дуарæй баппарста, карк хъуыдатт-хъуыдатгангæ фæаууон ис.*)

Чабæ (*цыфрагъмæ кæсгайæ*). Бæрзонд хуыцау, табу – дæ сыгъдæгдзинадæн. (*Сыстад ама цыфрагъ нывты раз аныхаста.*) Уæ, мæ фæрстæ уын фехæлой, гъе, цы зын ран лæуд ис, цы!..

Хæлмыцон (*тарстхуызæй*). Уæ, мæгуыры бон мыл куыд бакодта, гъе!

Чабæ. Ма тæрс, ма тæрс, йæ удæн ницæмæйуал тас у, æз æй мардты былæй раздахдзынæн...

Хæлмыцон. Аххос ын у æви исты хин – фыдбылыз?

Чабæ. Бауадз мæ дзурын чысыл. Сæ дыууæ дæр æм, мæ хур, æмхиц сты, фæлæ йæм уæ зердæ мауал æхсайæд ныр, афоныл мын кæй базонын кодтат, уый йæ фервæзын кодта, иу бон фæстæдæр ма куы аздааид, уæд ын ирвæзæн нал уыди.

Хæлмыцон. Уæ, мæ фæрстæ йын тæппытæ ахауой, гъе!

Мæлхъион. Байхъус уал æм, байхъус, дзурын æй бауадз.

Чабæ. Æппæты фыццаг, уæ рынчынаг сыгъдæг алардыйы аххос у.

Хæлмыцон. Мæ уд – йæ цæуæнты фæхъхъау.

Мæлхъион. Ахъаз ын бакæнæд.

Чабæ. Фарон йæ боны йæ кувæндонны цыдæр æнаккаг ныхас срæдыди æмæ йæм уый тыххæй тынг фæхъуызыди. Балæгъстæ йын хъæуы, æртæ хъæуæн куывд скæнут æмæ гъеуæд уæ рынчын фервæздæни.

Хæлмыцон. Уый куыд æнцон у, афтæ æххуыс ын бакæнæнт дзуæртæ.

Чабæ. Куы ссæуай, уæд дыууæ галæй ну снывонд кæнут æмæ йæ хуыцаубоны хæларзæрдæйæ аргæвдут, хъæубæстæ се 'гасы дæр æрхонут æмæ сын куывд скæнут, уый фæстæ уæ лæппуйæн тас нал уыдзæни, йæ уд раст Хъарсы фидарæй дæр æдасдæр ран уыдзæни.

Хæлмыцон. Уый бæргæ бакæндзыстæм, мæ уд дæ фæхъхъау фæуа, Чабæ, фæлæ ма дæ ныхæстай нуай мæ зæрдæ узал кæны.

Чабæ. Ма тæрс, ахæмай дын куы ницы загътон, уæд ды цæмай загътыс?

Хæлмыцон. «Хиндзинад дæр æм хæццæ кæны» мын кæй загътай, уымай æгасæй мæ уд сызмæлыд.

Чабæ. О, куы мæ фæрох, æцæг афтæ у, уый, фæлæ ма тæрсут, йæ хосгæнæг – æз. Мæнæ дын ныр кæй бацамыдтон, уыдон куы бакæнат, уæд та-ну мæм æрцу æмæ йын уæд ноджы дзæбæхдæр бафæрсдзынæн, цы хос ын хъæуы, уый мæ къухы ис æмæ та дын æй бацамондзынæн. *(Къуыммæ йæхи байста.)*

Мæлхъион *(Хæлмыцонæн сусæгæй.)* Дзæбæх-ну ын йæ зæрдæ алхæн, ну царвы хъуырау ын-ну демæ æрхæсс, æмæ дын уæд уый дæр зæрдиагдæрæй бафæрсдзæни.

Хæлмыцон. Нæ комбæттæны царв ма мæм ис, æмæ йын æй æрхæсдзынæн нæ урсыкъуырийы цыхтимæ... Цæй, ныр ма цæмæ лæууон – цон, мæ зæрдæ рынчынмæ æхсайы мæнæн.

Чабæ *(йæ’ргом раздæхтæ).* Ацу, ацу, дæ лæуд дæр ницæмæнуал пайда у.

Хæлмыцон. Хæрзæхсæвтæ дыл цод, мæ бæсты дын стыр хуыцау раарфæ кæнæд, махæн та, ацы дзæбæхдзинад дын цæмай бафидæм, уыцы амонд раттæд.

Чабæ. Зæрдырай у, уæ дзæбæхдзинад мын хуыцау уынын кæнæд. *(Хæлмыцон ацыди.)*

V-æм ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ Мæлхъион

Чабæ. Уæ, дæ фæхъхъау мæ хуыцау æрбакæна, гъе, кæд мæнæн дæ хуызæн æххуыс ничи у! Цы дзæбæх фæрсæг та мæм æрбакодтай, цы!

Мæлхъион. Уый абоны диссаг нæу, нæ, чызгай, фæлæ ма мæнæн дæр исты авæр, кæй райстай, уыдонæй.

Чабæ *(дæтты йын).* Гъа, мæ уд, гъа, нууылдæр сæ дæу руаджы куы райстон. Фæлæ-ну мæм ахæм фæрсджытæ арæхдæр кæн.

(Æрбацыди Асламырзæ.)

VI-æм ФÆЗЫНД

Чабæ, Мæлхъион æмæ Аслæмырзæ

Аслæмырзæ. Хæлмыцон ам нал ис?

Чабæ. Нæ...

Мæлхъион ацыдн

Чабæ. Ам уыди æмæ ныртæккæ ацыди, цæмæн æй агурыс, мæ хур?

Аслæмырзæ. Бадзо мæ æрæрвыста, йæ лæппу тынгдæр у æмæ, дам, тагъд рацæуæд. *(Фæкъуырмæ сты.)*

Чабæ. Ныртæккæ ахызти къæсæрæй, æвæццæгæн, Рамилты уын-гыл фæцæуы, уæхимæ йæ сæййафдзынæ. *(Аслæмырзæ фæцæйцæуыди.)* Фæлæуу-мæ, мæ хур, зæгъ-иу сын, мацæмæй йын, зæгъ, тæрсут, кæй уын бацамыдтон, уыдон, зæгъ, куыддæр бакæнат, афтæ фенцой уыд-зæни.

Аслæмырзæ. Хорз, зæгъдзынæн. *(Ауыди.)*

XVII-æм ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ Мæлхъион.

Мæлхъион. Мæгуыр сæр, æвæццæгæн, фæрвæзинаг нал у.

Чабæ. Æмæ йын цы кæнæм, бар – йæхи, махæн дзы нæхион нæхирдыгæй фæцис, ныр фæндараст фæуæд.

Мæлхъион. Дæ-дæ-дæй, исты йыл куы æрцæуа, уæд дзы æз дæр æлгыстаг кæндзынæн, азымджын мæн скæндзæн Хæлмыцон, дæумæ йæ кæй сардыдтон, уый тыххæй!

Чабæ. Уый мæт та цы кæныс, дæлейæ сæ бæхджынтæ рацæуæнт, уæлейæ – сæ фистæджытæ. Уыдæттæ куы хъуыды кæнай, мæ бон, уæд кустæ дæр ницы бакæндзыстæм. *(Иу лæппу æрбацыди.)*

VIII-æм ФÆЗЫНД

Фыццæгтæ æмæ лæппу

Лæппу. Гъа, мæнæ дын уый Гудæ æрæрвыста. *(Гæххæтты тыхт æм цыдæр радта.)*

Чабæ. Гъе, мæ хуры чысыл, ауай, гъе, дæ ныййарæджы фæндаг схъомыл у. Цу, мæ хур, цу, ныр, кæннод куыдз куы суадзой, уæд дыл фæхæццæни.

Лæппу. Ды мæ акæн, кæннод мæ Мчела снæмдзæни, дуармæ бады, лæдзæг дæр æм ис.

Чабæ. Ма тæрс, мæ хур, ма, уый дæу æййафгæ дæр нæ бакæндзæни, расыг у æмæ искуы цыфы ныххаудзæн.

Лæппу ацыди.

IX-æм ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ Мæлхъион

Мæлхъион. Циу, цы, уый та?

Чабæ. Æрттоймаг.

Мæлхъион. Æмæ дын æй чи æрæрвыста?

Чабæ. Уæлæ Хъуыдæберд, йæ дуканийæн фæрсын кæны.

Мæлхъион. Уый та хорз фæрсæгыл фæхæст дæ, уæдæ. Цон, æз дæр та кæд искайы ссарин.

Чабæ. Цу, цу, кæд, миййаг, æцæг искауыл фембæлис.

Мæлхъион (*фæцфийцаугайæ фæстама фæздахт*). Миййаг дæ райсоммæ куынауал фенон, мæ хъæбысы дæ акæнон. (*Хъæбыста каныны, Мчела сам къасафарай аныад касы.*)

Мчела (*фæзмæ сæ.*) Æйы... æйы... уый та иннардæм.

Мæлхъион. Уæртæ ма Мчела дæр æгас у, хæрзæхсæв, Мчела.

Мчела. Уый дæ хæдзары уынаффæ нæу, фæлæ ардыгæй тагъд куы фесæфис!

Мæлхъион. Æнхъæлдæн, мæ уындæй дæр тæрсгæ кæныс, цæуын, мæ хæдзар, цæуын.

Ацыди

X-æм ФÆЗЫНД

Чабæ æмæ Мчела

Мчела. Æзынма, арахъхъ чи æрхаста, ахæм исчи нæм ис.

Чабæ (*анахуыр лæгъз ныхасæй*). Чысыл фæстæдæр-ну фæзын, чидæртæ мæм æрцæуинаг сты æмæ семæ арахъхъ дæр æрхæсдзысты.

Мчела. Омæ ма уæдæ кæд уыдзæни? Тутыры калм уæлæуыл куы баззайа, уæд? Сайгæ та мæ кæныс ды.

Чабæ. Нæ, мæ мадыстæн, нæ, фæстæдæр-ну æрбацу æмæ дын рат-дзынæн, æз та искæмай æфстау райсдзынæн.

Мчела. Хорз, уæдæ, хорз, цæуын æмæ та æрбауайдзынæн. Зоныс! (*Заргæ фæцæуы.*)

Уæй, цъæх арахъхъ нуаздзынæн!

Гъей, æмæ Чабæйы ныуаддзынæн!

Уæй, цардзынæн æмæ хæрдзынæн!

Гъей, æмæ мæ хæйрæгæй фервæздзынæн!

Аивгъуыдта

XI-æм ФÆЗЫНД

Чабæ (*иунагæй*)

Чабæ. Ахсæв – йæ фæстаг æхсæв, мæлæт йæ фæсхъусмæ бады, уый нæма зоны æмæ зары. Бимболат, Бимболат, йæ фæстиат ма уый тыххæй у, уый ма куы фæзынид, уæд мæ зæрдæ æрæнцанд, мæ фæнд, мæ хъуыды сæххæст кæнин æмæ... (*Агуывзæ райста ама дзы, лæптуйæ цы сæххæтты тыхт райста, уымæй урс цыдар каны.*) Лæгтыдзуар, мады-майрæм, кæд ма мæ исты амонд ис, уæд ахсæв Бимболаты а хæдзары къæсæрæй æрбахизын кæнут, фæстæмæ та йæ хæсгæ куыд акæной. Диссаг та куыннæ у, диссаг, ацы чысыл тæпп лæджы фæдзæм кæны... Уый мæ хин нæу, нæ, мæ хин мæнг ваййы – цæстфæлдахæн, фæлæ ай та цæстыгæ дзагъыргæнæг у... Куы æрбацæуа, уæд ма йын ацы агуы-взæйæ фæстаг хатт авæрдзынæн, йæ рондз йæ хъаласæй куыд скæла, æз та райсом чызгайы зарæг ныккæндзынæн, нæ комы лæштутæ та сæ къахфындзтыл куыд слæууой. Минæваргæнджытæй та бæстæ бай-дзаг уыдзæни, зæрдæмæ цæугæйæ та дзы равзар, Чабæхан! (*Агуывзæ кæцæй райста, уым ай нывардта.*) Ахсæв мæ зæрдæйы фæнд... æххæст кæндзынæн. (*Æддейы къахты хъар, иннардæм фæздахти.*) Бимболат æрбацæуы, æнхъæлдæн. (*Раздар æрбацыди Хасæхъо, стай Асæхмæт ама Тотырадз.*)

ХІІ-æм ФÆЗЫНД

Чабæ, Асæхмæт, Тотырадз æмæ Хасæхъо

Хасæхъо. Уазджытæ, Чабæ!

Чабæ. Уазæг – хуыцауы æмæ зæдты уазæг, мидæмæ ут. (*Адамы-рдам.*) Æз уазджытæм æнхъæлмæ куы фæкæсын æрвылбон!

Тотырадз. Де 'зæртæ хорз, æмæ фарн ацы хæдзары.

Асæхмæт (*Тотырадзимæ æмдырд.*) Уе'зæртæ хорз, хуыцау æмæ дзуæрттæ.

Чабæ. Кæй æхсæв у, уый хорзæх уæ уæд, æмæ нæм алыбон æгас цæут. Фæллад уыдзыстут, уазджытæ, бадгæ скæнут. Марадз, Хасæхъо, абадын сæ кæн.

Хасæхъо. Сбадут, уазджытæ, æмæ кæд исты хъуыддаджы тыххæй æрбацыдыстут, уæд æрныхас кæнут, гæ маенæ уын уый дæсны Чабæ, кæй агурут, уый йæхæдæг. (*Пинардам.*) Йæ хорзæх уæ уæд. (*Бадынц.*)

Тотырадз. Æнæ исты хъуыддаг дæр кæм æрбацыданккам...

Чабæ. Цы хабæрттæ уæм ис, уæдæ, дзæбæх, æнæниз стут иууыл-дæр?

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæй дзæбæх чи уа, уый ма дæснымæ цæуы?

Хасæхъо (*хынджылагæй*). Хуыцау дæ дзæбæхтæй скæнæд уæдæ.

Асæхмæт. Нæ, нæ, махицæн ницы у, хуыцау æмæ дзуæрттыстæн, æндæр кæйдæр тыххæй æрбацыдтæн.

Чабæ. Æгайтма уæдæ уæхуыдтæг дзæбæх стут, дзæбæх кæй хъæуа, уый та æз сдзæбæх кæндзынæн.

Тотырадз. Ныфс нæ ис дæуæй. Табу – хуыцауæн, уый фæрцы æмæ дæ руаджы кæд æнæ знан баззæннæм...

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, Тотырадз, хъуыддаг фæцыбыр кæнæм. Æнафоны дæ кæй тыхсын кæнæм, Чабæ, уый зонæм... ныр талынг у... æмæ нын æй ныббар. Дæсны фæрсыны тыххæй дæм æрбацыдыстæм æмæ дæ хуыцауæй курагау кураем, ма фæзивæг кæн, дзæбæх нын зæрдиагæй бафæрс, хуыцау æмæ дзуæрттæ...

Чабæ. Æгайтма уæ уый фæнды, æгайтма хуыцауыл æмæ йæ дзуæрттыл уæ зæрдæ дарут. Æгас дзыллайæн куы фæрсын, уæд ма мын сыхах цы кодтат?.. Æцæг, цы уын æй æмбæхсон, алкаемæй дæр ма уды фæллоу исын... раздæр.

Тотырадз. Ау, æмæ уæдæ æнæ уый та куыд? Уый чи æмбæлы, уый у. Чидæриддæр нæ йæ хæдзарæн кусы, дæ куыст та иннæ куыстыты хуызæн дæр нæу, хъуамæ йын уæлдай аргъ уа.

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, Чабæйы куыст, ай-гъай, нæу иннæты хуызæн. О, ныр мæ куыст æмæ уый куыст – иу... Æз бонизæрма цыфы фæабухын, уый та хуыцау æмæ йæ зæдтимæ уынаффæтæ фæкæны.

Хасæхъо (*худгайæ*). Раст у уый. Хуыцауæн йæ рахиз фарсмæ та бадгæ фæкæны.

Чабæ. Уæдæ цы æнхъæлдтат! Ныртæккæ уын мæнæ куы бафæрсон, уæд æй базондзыстут. Сымахæн иннæты хуызæн дæр нæ бафæрсдзынæн, дардæй кæй æрцыдыстут, уымæ уын æркæсдзынæн.

Тотырадз. Бузныг, Чабæ, дæ салам ныхасы тыххæй, кæд æцæг афтæ уа, уæд мах дæр хуыцау уыйбæрц æнæзонгæ ма скæнæд, æмæ нæ дзæбæхгæнæгæн дзæбæх зæгъын ма базонæм.

Асæхмæт. Нæхи нæ фæдзæсгом кæндзыстæм, хуыцау æмæ дзуæрттыстæн.

Чабæ. Уый тыххæй та мын цы дзурут, нæ йæ зонын, уæ уындыл дæр бæрæг у.

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттыстæн, мах комкоммæ дæумæ æрбацыдыстæм дардæй, уыййæдтæмæ дæлдæр дæр уыди дæснытæ.

Чабæ. Ай-гъай ис, фæлæ мæн уыдоныл ма нымайт, мæнæн хуыцауæй æндæр бартæ лæвæрд ис: мæнæн мæртæй дыууадæс удгоймаджы раздахыны дзырд кæй ис, уый зонут.

Асæхмæт. }
Тотырадз } Хуыцау, табу – дæуæн!

Хасæхъо. Чабæ, æнæ здæхт дын дзы нал базади?

Чабæ. Ацы аз дзы дæсы раздахтон, дыууæйы бар ма мын ис.

Тотырадз. Мах – дæ мæртаты уазæг, уыцы дыууæйы та махонтыл банымай, нæ фæллоуæ дын фæстæмæ ницæуыл фæхæндзыстæм – адæймаджы аргъ нæм ницы ис.

Чабæ. Гъеуæдæ æз дæр уыцы дыууæйы сымах рынчынтыл банымайдынæн.

Тотырадз. Арфæгонд у хуыцауæй...

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, уæдæ дæ бузныг стæм, фæлæ фæндаг даргъ у, ноджы ма хъуылдаг куы ныддаргъ кæнæм, уæд нæхуыдатæг нæ хæдзæрттыл нал сæмбæлдзыстæм – рынчынтæ дæр дзæгъæл баззайдзысты.

Чабæ. Ма тæрсут, мæнæй чи ацæуа, уымæн йæ фæндаг ныхыдзуарджын у, о, фæлæ ма æрæджы дæр цæмæн кæнут? Чи уæ цæй тыххæй фæрсы, уый мын зæгъæд... Цæй, кæмæн уал уæ бафæрсон?

Тотырадз. Бафæрсын уал кæн, Асæхмæт, ды.

Асæхмæт. Ды раздæр. *(Чи раздæрыл дзурынц, Мæлхъион æрбацыди, сыстадысты йын.)*

ХIII-æм ФÆЗЫНД

Уыдон æмæ Мæлхъион

Мæлхъион. Бадут, цæмæн хъиамæт кæнут? *(Чабæ æмæ Мæлхъион иуырдыгай фарс сусæг ныхас кæнынц.)*

Тотырадз. Хасæхъо, чысыл ныхасæн мæ хъæуыс... Бахатыр кæнут, мах дуармæ ауайæм. *(Ацыдысты.)*

Чабæ. Ницы кæны, ацæут, æз та ма хæдзармæ бауайон. Мæлхъион, ды та уал мæнæ уазджытимæ абад. *(Чабæ хæдзарырдæм дуарыл ахызти.)*

ХIV-æм ФÆЗЫНД

Асæхмæт æмæ Мæлхъион

Мæлхъион. Бафæрсын анпп ма уæд, уазæг, фæлæ кæцон дæ?

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, æз Фæсхъæдкъæ-цæлджыны хъæуккаг дæн.

Мæлхъион. Æмæ цæй æнкъард дæ, исчи уæм рынчын ис?

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, ме 'фсымæры лæппу тынг рынчын у, – мæрддзæгтæ дæр ма йын бахуыдатæм.

Мæлхъион. Дæхи уды фæндиаг уæд. Ныр та ма йын цы тас у, Чабæ йæ сдзæбæх кæндзæн.

Асæхмæт. Йæ рын ын куы бахæрин.

Мæлхъион. Де'мбалимæ ну хъæуккаг стут?

Асæхмæт. Иу хъæуккаг та цы хоныс – сыхæгтæ, не 'хсæн кауын къул йедтæмæ ницы ис. Сæ рынчыны хъæрзын дæр нæм дзæбæх фæхъуысы.

Мæлхъион. Æмæ уыдонмæ дæр исчи рынчын ис?

Асæхмæт. Уæдæ цæмæ æрбацыди? Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, йæ чындз суртæ кæны, йæ кæстæр æфсымæры ус.

Мæлхъион. Гъе, гъе, фехъуыстон ма йæ, æнхъæлæдæн, Цыкуронæй загъыс, нæ?

Асæхмæт. Нæ зонын, хуыцауыстæн, цы курай, уыдон се 'ппæт ам кæм уыдзысты?

Мæлхъион (*иннардæм*). Ай æдылыдзæф цыдæр у, дзæбæхдæр æй ракъахын хъæуы... Бирæ бинонтæ сты?

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, чысыл не сты, ис ын дыууæ хистæр æфсымæры, æртæ та – кæстæртæ: уыдонæн се'ппæтæн дæр – устытæ, йæхицæн дæр ис хорз æмæ рæсугъд ус, æрмæст æй фыдбылыз хонынц. Йæ мад æмæ йæ фыд дæр ма æгас сты, фæлæ ницæмæнуал бæззынц: йæ мадæн дæндагтæ нал ис, йæ фыд та куырм баци... Уæу-уа, хæдæгай!.. Хисты дзы нæ фæдæн æмæ мæ уымæн байрох уыдаид: йæ мады йын ибон баныгæдтой. Сывæллонджын хæдзар сты. Йæхицæн дзы иунæг лæппу йедтæмæ нæй, æмæ уымæн дæр кæхц не скодта.

Мæлхъион. Уазæг, дæ зæрдæ мыл ма фæхудæд, цæмæн мæ хынцфарст кæны, загъгæ, фæлæ уæхуыдтæг дæр бирæ бинонтæ стут?

Асæхмæт. Чысыл не стæм. Бирæ, бирæ, æхсæварæн нын ну мæрт ницы фаг кæны.

Мæлхъион. Æгайтма уæ дзиладжы бирæ у. О, æмæ дæ уый тыххæй фæрсын, чысыл бинонтæй ма ноджы рынчын куы уа, уæд тынг зын ваййы.

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, чысыл не стæм. Иу нæ, фæлæ нæ дыууæ куы фæхъæуа, уæддæр ныл нæ фæзындзæни. Ис мын мад, фыд, æхсæз æфсымæры, мæ кæстæры чидæриддæр зоны, Калачы пгæдвалы лакейæ кусы. Табу – дæ фарнæн, фæлæ мæхицæн дæр – цыппар чызджы æмæ æртæ лæппуйы, стæй ноджы, цы дын æй æмбæхсон, кæд хуыцауы фæнда, уæд ма иу тагъд уыдзæни. Гал цух у нæ хæдзар æмæ йæ майрæм чызг куы фæкæнид, уæд дзы йæ ирæды ну кямбец фæкæнин.

Мæлхъион. Цæрæнт дын, цæрæнт, дæхи уды фæндиаг, рынчынмæ дæр дæ зæрдæ ма æхсайæд, Чабæйæн йæ зæрдæ дзæбæх куы алхæнай, уæд уын тас нæу.

Асæхмæт. Хорз ус, ды дæр фæрсынмæ æрбацыдтæ, цас ын дæт-дзынæ?

Мæлхъион. Нæ, мæнæн ну бон мæ сывæллоны сдзæбæх кодта, фондз сомы йын уæд радтон, æртæ та ма йын ныр дæттын. *(Тотырадз æмæ Хасæхъо дзургæ æрбацæуыныц.)*

XV-æм ФÆЗЫНД

Тотырадз, Асæхмæт, Хасæхъо æмæ Мæлхъион

Тотырадз. Уый та куыд зæгъыс, уый гæнæн нæй, æртæ сомы йын уæддæр хъæуы дæттын.

Хасæхъо. Бар – дæхи, куыд дæ фæнды, афтæ бакæн, фæлæ уал раздæр дæ хабар куы базыдтаис.

Тотырадз *(буста кæнгайæ).* Нæ, нæ, уыцы ныхæстæ æз бирæ фехъ-уыстон, дæхицæн сæ бавæр. *(Сбадтысты.)*

Асæхмæт. Ныр куы рацæуид... *(Чабæ хæдзары дуарай.)*

Чабæ. Мæлхъион, нучысыл-ма рауай. *(Фæууон сты.)*

Асæхмæт *(Тотырадзæн).* Ацы усæн йæ рынчыны фервæзын кодта æмæ йын фондз сомы радта... *(Мæлхъион дзурæ аууонæй.)*

Мæлхъион. Айс сæ, дæ мæрдтыстæн, айс!..

Асæхмæт. Хъусыс, хъусыс, ноджыдæр ма йын æртæ сомы дæтты.

Хасæхъо. Ма уæ бауырна, уый уын уæ дзыппытæ сгарынц, уæ дзыппытæ. *(Чабæ æмæ Мæлхъион рацыдысты.)*

XVI-æм ФÆЗЫНД

Фыццагтæ æмæ Чабæ

Чабæ. Кæд уæ фырбадтæй не схъыг кодтон?

Тотырадз. Цæмæн зæгъыс, цæ, махмæ дæр чысыл цыдæр ныхæстæ уыди.

Асæхмæт. Æниу ма нæ ноджы куы бадын кæнай, хуыцау æмæ дзуæрттæ, уæддæр цы нæ бон у?

Чабæ. Цæй, уæдæ ныр мауал фæстиат кæнæм, кæмæн уал уæ бафæрсон? *(Тотырадзмæ.)* Дæуæн уал бафæрсон, цы уæлдай у.

Тотырадз. Цы кæны... *(Чабæ мыдадзын цырагъ ссыгъта.)*

Чабæ. Цæй, уæдæ мын ныр радзур дæ хабæрттæ æмæ – фæрсаг-гаг дæр...

Тотырадз (гæххæттын æртæ сомы дæтгæйæ). Гъе, хуыцау, уæдæ сæ амондджын мысайнаг фæкæн. *(Асæхмæт ай басхуыста ама йын бамбарын кодта, дыууæ сомы дæттын ма йæ кæй хъæуы, уый.)* Ноджыдæр ма?

Асæхмæт. О, о. *(Тотырадз та дыууæ урс сомы радта.)*

Мæлхъион *(Асæхмæтмæ).* Гъе, мæ хур, гъе, ныр уымæн йæ рынчынаг ницыуал тас у – зæрдиагæй йын бафæрсдзæни Чабæ.

Хасæхъо *(адамырдам.)* Кæннод дæ сæ тæригъæд куы уанд.

Чабæ. Цæй, ныр мын дæ хабæрттæ дæр радзур.

Тотырадз. Райс, рауæлæ кæн, æппæты фыццаг нæ хæдзары рынчын ис, фæлæ дын æй номæй нæ зæгъын...

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, нæхимæ нын афтæ бафæдзæхстой, дæсныйæн, дам, раздæр мацы зæгъут.

Тотырадз. Ай-гъай, хъуыдаг афтæ у. Не ’нна хабæрттæ та дын æргомæй радзурон: ныр нын иуæндæс мæйы бæрцæ арахъхъ нывыл нал цæуы, уæды онг та нæ хъæуы дзæбæх лæгтæ сæ устыты цæстмæ нæ арахъхъ дардтой. Стæй нæ лыстæг фосæн сæ къæхтæ къуыдыргалм кæнынц, уыцы дыууæ æнамонддзинады ахæст фæстæм, гъемæ дæ курын, куыд хуыцауы æвзæрст адæймагæй, фæрвæзын нæ кæн ацы фыдбылызтæй... Гъендæр æз ницæйы тыххæй фæрсын... *(Чабæ, йæхинымар цыдартæ дзургæйæ, судзгæ цырагъмæ адзынаг кæсы, куы та хардмæ скасы, иннатæ та Чабæмæ анхъæлмæ кæсынц. Хасæхъо дуармæ йæ цастытæ ныццæвтæ.)*

Хасæхъо. Куыд æрагмæ зыны.

Асæхмæт. Чи?

Хасæхъо. Бимболат.

Чабæ *(Хасæхъомæ фæкасгæйæ).* Ёрцæудзæни?

Хасæхъо. Ныртæккæ йæ ардæм хъæуы. *(Иуцысыл æнадзургæйæ аздадысты.)*

Чабæ. Хорз уазæг, уæ рынчыны мын номæй нæ загътай, чи зоны, афтæ анхъæл уыдтæ, æз мæнг дæсны дæн. Фæлæ, мæ хур, мæнæн уый зын базонæн нæу зæдты руаджы, куыд дæуæн зæххæй хъæмпыхал

сисын. Рынчын кәй хоныс, уый у дæ чындз, дæ кæстæр æфсымæры ус, дæ зæрдæ – де 'вдисæн, раст зæгъын æви нæ? (*Тотырадз амæ Асæхмæт дис кæнгæйæ аздадысты.*) Ноджыдæр уæ ме 'цæг дæсныдзинад хуыздæр цæмæй бауырна, уый тыххæй дын æз уæ хæдзары æгъдæуттæ нууылдæр радзурон, фæлæ мæм байхъус дзæбæхдæр. Дæуæн ис хистæр æфсымæртæ. (*Цырагъмæ бакасти, стæй Малхъионмæ, уый йæ дыууæ ангуылдзы сдардта.*) Дыууæ... кæстæртæ... (*Малхъион æртæ ангуылдзы савдыста.*) Æртæ...

Асæхмæт (*йæ сæр ныттылдта амæ Тотырадзы басхуыста*). Кæсыс, кæсыс, куыд дын сæ базыдта, уый æцæг дæсны у, гъе, хуыцау æмæ дзуæрттæ, диссаг, диссаг!

Хасæхъо. Дис ыл кæнут диссаджы æнæуынгæйæ.

Чабæ. Ис дын мад. (*Малхъион, ома нæй, зæгъгæ, йæ сæр батылдта*). Нæ, нæ, фæрæдыдтæн: мад дын нал ис, мæнæ цырагъ афтæ амоны... Дæхицæн – лæппу. (*Малхъион йæ иу ангуылдз сдардта.*) Дæхицæн иунæг лæппу ис æмæ зæххыл ахæм амондджын гуырæ нæмæ равзæрдн. Стыр лæг рацæудзæннис, йæ амондæй уæхуыдтæг нæ, фæлæ уæ сыхæгтæ дæр хайджын уыдзысты, паддзахы хорзæхтæй хайджын уыдзæни, ноджы йын хуыцауæй та фондзыссæдз азы цæрыны дзырд ис.

Асæхмæт. Мæгуыраг. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, уый цыдæр уыдзæни, цыдæр.

Чабæ. Йæ амондæн ныккæнæн нæ уанд, дæлимонтæй ма йæм æвзидæг куы нæ уанд, уæд. Уыдонæй йын тас у, фæлæ йын ма тæрсут, йæ хос уымæн мæ къухы ис.

Тотырадз. Мах – де уазæг.

Чабæ. Ма тæрс, ма тæрс, уымæн дын æндæр хатт бафæрсдзынæн. Фæлæ уал дын ныр та кæмæн бафарстон, уыдоны тыххæй уæ цытæ хъæудзæни, уый бацамонон. Майрæмы æхсæвмæ-ну æртæ задыны æмæ ссадæхсид скæнут æмæ-ну сæ уæ рынчынаен бынатыхицаумæ скувут, стæй куы фенцой уа, уæд йæ къухмæ æртыццæджы, майрæмбоны æмæ хуыцаубоны судзин мауал райсæд, уый тыххæй рынчын у. Уæ фос æмæ уын уæ арахъхъæн та хин счынди, уæхи удтæм уын хъавыди, фæлæ йæ цыдæр амонды хай бакъуылымпы кодта. Уæ фосы рацæуæны уын цæхæр ныккалдта, уæ милийы дзыхы та уын хинайдзæг хъуынтæ бачынди. Гъемæ цæмæй уыцы хинтæй фервæзат, уый

тыххæй дын кæй бацамонон, уыдон дæ зардыл бадар, кæд фыссын зоныс, уæд та сæ фысгæ ныккæн.

Тотырадз. Фыссын нæ зонын...

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, кæд кæмбец бæласмæ схилдзæни, уæд махæй дæр исчи фыссын зондзæни.

Хасæхъо. Ууыл та мын цы тыхсут, æз дын сæ ныфффысдзынæн.

Тотырадз. Æмæ уæд уыцы фыстыгæ кæсынмæ та æндæр искайы кæнын хъæудзæни. Нæ, фæлтау сæ мæ зардыл бадардзынæн.

Чабæ. О, афтæ хуыздæр у, искайы кæухæй дæсныйы амындтыгæ фыссын фæтгæ дæр нæ кæны. Фæлтау мæм байхъус дзæбæх. Уæ хингæнджы уæхуыдтæг дæр зонут, стай ма уын æй æз цы дзурон.

Тотырадз. Бæлвырд æй нæ зонам, фæлæ нæ сыхагмæ нæ зардæ æхсайы.

Чабæ. Нæ загътон, нæ, зонут æй. Гъе, гъе, уый у уæ фыдбылызгæнæг. Гъеныр мæм æнцæд байхъус, æмæ дын æз, уыцы фыдбылызтæй цæмæй фервæзат, уый хостæ радзурон. Уæ хингæнджы хæдзарæй æмбисæхсæв сау уасæг радавæд дæ кæстæр æфсымæртæй исчи æмæ йæ стыр доны былыл аргæвæд. Йæ галиу базыр, йæ бырынкъ, йæ галиу уырг, йæ галиу сæфтæг æмæ йæ зардæйы æвдæм хай йын схæссæд æмæ сын сæ сæ кæсæрæй мидамæ баппарæд. Уый фæстæ авд суадонæй дæтгæ æрхæссут, авд дзуары æвдисæнæй-иу уæ хинтыл, уæ фыдбылызтыл æвдисæн бакæнут, æмæ сын-иу уыцы дон та се скъæты кæсæрыл ныккалут. Уыцы хъуыддæгты се 'ппæты дæр, куыд дын сæ бацамыдтон, афтæ куы бакæнат, уæд уæ фыдбылызтæ фесæфдзысты æмæ тынг амонджын суыдзыстут.

Тотырадз. Уыдон баххæсты разæй никацы куыст бакæндзыстæм. Стыр бузныг дæ дæн, зардиагæй мын кæй бафарстай, уый тыххæй, рох нæ никуы уыдзынæ, кæд нæ амæлæм, уæд та дæ уыцы сабийы тыххæй дæр бæрæг кæндзынæн.

Чабæ. Уæу-уа, хæдæгай, куы мæ ферох и, уый тыххæй дын дзæбæх нæ бафæдзæхстон. Уый кæнинаг хъуыдаг у æмæ мæм тагъд куынæ фæзынай, уæд-иу мæнæй мацыуал рахъаст кæн, æз дын æй загъын гъе мæнæ, де 'мбал – æвдисæн.

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, суды нæ дæн, æвдисæнæн ницы зонын, фæлæ кæд уымæн фæдæ, уæд ныр та мæнæн бафæрс, дæ хорзæхæй.

Чабæ. Хорз, уæдæ, хорз. (*Агуывзæ райста.*) Цæй, ныр радзур, цæй тыххæй фæрсыс, дæуæн та агуывзæйæ бафæрсдзынæн.

Асæхмæт. Нæ, нæ, нæ, хуыцау æмæ дзуæрттæ, уымæй нæ хъæуы. Тотырадзæн куыд бафарстай, мæнæн дæр афтæ, хорз ын базыдтай йæ хæдзары бинонты.

Чабæ. Омæ агуывзæйæ ноджы хуыздæр æвзарын, ма тæрс, бирæ уæлдай дæттын дæ нал бахъæудзæн, æрмæст – фæрсæн абазн.

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, абазигай дын сæ кæм фæдæтдзынæн, мæнæ мæм фондз сомы ис æмæ сæ айс. Æрмæст æркæс æмæ куыд зоныс, афтæ мын бафæрс.

Чабæ (*æхца райста*). Уый тыххæй дæ дзурын нæ хъæуы. (*Цырагъ ссудзгайæ.*) Радзур, уæдæ, цæй тыххæй фæрсыс.

Асæхмæт. Ме 'фсымары лæшпу тынг рынчын у, æмæ уый тыххæй фæрсын, æндæр нæм рынчын нæй, – не 'ппæт дæр – сæрагас... (*Фæхъуыдыганыгайæ.*) Уæууа, хæдæгай, куыд мæ ферох ис, нæхимæ мын «ма-ну ын æй зæгъ» куы бафæдзæхстой. Цæй, ницы кæны. (*Чабæмæ.*) Гъе-уый дын мæ хабар...

Чабæ. Бауадз-мæ, уæдæ, ныр. (*Иудавгар æнцæды фæстæ цырагъмæ кæсгайæ.*) Уæ, мæгуыр йæ чысыл уды бон, гъе, тынг зын ран лæуд ис уæ рынчын, фæлæ йын тæрсгæ мацæмæй кæнут, йæ хос дард нæй, йе сдзæбæх кæнын уын мæ быгъдуан фæуæд... Дзуары тæф æм хæппæ кæны, стæй йæм ноджы кæйдæр хины къалиу дæр æрбаирвæзти.

Асæхмæт (*Тотырадзмæ.*) Нæ загътон, нæ, хин нын счынди, загъгæ.

Чабæ. Ноджы дæ ныр мæ ныхас хуыздæр цæмæй бауырна, уый тыххæй дын уæ хæдзары уаг дæр радзурдзынæн, кæд дæ фæнды, уæд.

Асæхмæт. Нæ, нæ, уый нæ хъæуы, уый тыххæй дæ базыдтон, хуыцау æмæ дзуæрттæ, фæлæ нæ рынчын цæмæй фервæза, уый бакæн.

Чабæ. Мæлхъион, æгæр бадыс, ану уал, райсом дын бафæрсдзынæн.

Мæлхъион (*цауаг-цауын*). Хæрзæхсæвтæ ут, уæдæ...

Иннæтæ. Чи зардырай, чи фæндараст фæуæд.

Асæхмæт. Гъемæ, Чабæ, дæ хорзæхæй, æркæс нæ тыхстдзинадмæ.

Чабæ. Уæ лæшпуйæн лæгтыдзуары аххос у. Уæ рæзты йæ сызгъæрин барц бæхыл фæцæйцыд, гъемæ уæ рынчын лæшпуйы хъæрæй йæ бæх фæтарст æмæ йын йæ сызгъæрин къах къуламæ алхъывта æмæ

йæ уый тыххæй ралгъыста. Ныр цы дыццаг æрцæуа, уæд куы баизæр уа, уæд-ну йæ бынмæ æртæ чъирийы æмæ æртæ цырагъимæ куывды ссаут.

Уырдыгæй куы æрыздахат, уæд та-ну бæлон æрцахсут æмæ йæ фæстæмæ ауадзут, гъе стæй уæ рынчын сдзæбæх уызæни.

Хасæхъо. Æмæ бæлæттæ æдзухдæр уæгъд куы сты, уæд ма сæ ахсын æмæ уадзын та цæмæн хъæуы?

Чабæ. Ды нырма лæппу дæ, ницы зоныс æмæ афтæмæй дзурыс. Æрцахсын æмæ йæ ауадзын йедтæмæ ницы хъæуы?

Хасæхъо. } Цы ма йын хъæуы уæдæ?
Асæхмæт. }

Чабæ (*ахъуыдыйы фæстæ*). Иу адыли-ну ын йæ галну къахыл æнæ-фыст сырх хъуымац бабæттут, æмæ йæ афтæмæй куы уадзат, уæд ын-ну зæгъут: нæ куывд нын лæгтыдзуармæ бахæццæ кæн.

Асæхмæт. Гъемæ уыдон афтæ куы бакæнæм, уæд нæ æндæр ницыуал хъæудзæни кæнын?

Чабæ. Аххосы тыххæй ницыуал, фæлæ дæ хин ферох и?

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, уый тыххæй дæр цы зæгъай, уый бакæндзыстæм.

Чабæ. Куынæ бакæнат, уæд уæхицæн – фыддæр, мааныл цы æмбæлы, уый дын зæгъдзынæн, æндæр мæ хъуыддаг ницы и. Лауызгæнæны æхсæв-ну уæ хæдзары стыр арт скæнут, æмæ-ну уæ бинонтæ се 'ппæт дæр арты алыфарс æрлæууæнт, уæ фыдбылызтыл æвдисæн куы бакæнат æмæ фæйнæ æртæ арахъхъы уе 'ппæт дæр куы бануазат, уæд-ну уæ чи кæцы ран лæуд фæуа, уыцы ран схуыссæд фæнычы фарсмæ, уæ сæртæ цæхæрырдæм, афтæмæй.

Хасæхъо (*адамьырдам*). Расыгæй, сылæй, нæлæй бынтондæр куыд схæццæ уой. (*Æддæйæ куыдзы хъыллист ссыди. Чабæйæн, уый фехъусгæйæ, цырагъ йæ къухæй архæудта, чысылгай йæхи ауагъта, стæй бынтондæр ахæудта. Тотырадз æмæ Асæхмæт фыццаг фæдджих сты, стæй йыл ныхъæуыдысты. Хасæхъо хуы.*)

Мчела (*дуарæй арбакасти æмæ заргæ фæстæмæ аздæхти.*)

Уæй, диссæгтæ, диссæгтæ!

Уæлæ суары хасури!

Уай, æмбисæндтæ, æмбисæндтæ!

Чабæ та нын басури!

Чабæ (*алырдам йæ къабæзтæ цагъды, йæ дандагтæ карæдзиуыл хойы, йæ комы фынк калы, афтамæй сæнттæ цагъды.*) Тынг арæх дзуры: «бахатыр ын кæнут»; «йæ уд ын ма айсут»; «куывд уын скæндзæни»; «фæрæдыдн, ныббарут ын, ныббарут ын, куывд уын скæндзæни»; «йæ хъалай йæ нæ бакодта». Æваст цæстытæ Асæхмæты къæхтæм ныццавта, ууыл та уыди хуыдзармæй æрчъытæ. Фыццаг сабыр, стæй тынг хъæрай: «Ацу ардыгæй! Фесæф, тагъд! Марадзут, асурут æй. (*Асхуыста йæ*). Фесæф: дзуары цармæй хайджын дæ!»

Асæхмæт (*дигангайæ*). Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, цы ракодтон? Куыд мард мыл æрцыди, куы ницы ма сæран зоньын.

Тотырадз. Де 'рчъыты тыххæй дын загъы. Æркас-ма сæм, цæй æрчъынагæй сты, исчи ма дæсны фæрсæгмæ уыдоны мидæг цæуы. Марадз, дуармæ сæ ралас æмæ афтæмæй æрбацу. Хасæхъо, ды уал фæхæц уый бæсты. (*Хасæхъо Чабæйы цонгыл ныххæуыди, Асæхмæт, катæйтæ кæнгæйæ, ацыди.*)

XVII-æм ФÆЗЫНД

Уыдон æмæ Асæхмæт

Чабæ (*сонтай*). Афтамæй цæмæн æрбацыди, хæдзары фарн фæлидзы. Ма алидз, табу – дæхицæн, бахатыр ын кæн. (*Алырдам йæхи тилы.*) Табу, табу, табу – дæхицæн.

Хасæхъо. Æгъгæд дын фод, дæ хорзæхæй, æрсабыр у ныр, бафæллайдзынæ.

Чабæ. (*Йæ дандагты къæс-къæс ссыди.*) У-у-у... банцай... (*Сæр дыууардам, уынаргъгайæ, раппар-баппар каны.*)

Хасæхъо. Цымæ йæ ныр суадз, уæд йæ дæсны сæр нæ ныцыцъæл кæнид. (*Чабæ фæсабыр ис.*)

Тотырадз. Цытæ дзурыс, цы, уый хуыцауы уынаффæйæ афтæ кæны, нæ тæригъæдты тыххæй.

Хасæхъо (*сабырай*). Кæд, миййаг, уе 'хцайы тыххæй.

Чабæ (*фæстæлфæгайæ*). Æхца хъуаг нæ дæн... Нал мæ хъæуы æхца.

Хасæхъо. Цы ма дæ хъæуа, ницыуал сæм ис æмæ. (*Чабæ цастытæ цармæ ныццавта.*)

Тотырадз. С-с... басабыр кæн, мауал æм дзур, дæ хорзæхæй.

Чабæ (*сабырай*). Фæтæхынц, фæтæхынц, тæрхон кæнынмæ фæцæуынц. Лæгтыдзуар – сæ разæй, мадымайрæм, уацилла, тутыр, рыныбардуаг... Сæ базыртæ сын басыгътой, хъалтæ сын сæ базыртæ басыгътой, сæ ном сын фæрох кодтой!.. Рохуаты сæ ныууагътой... Табу – уæхицæн... Табу – уæхицæн... Ма нæ фесафут... Сафгæ нæ ма фæкæнут. (*Асæхмæт бæгъаввадай æрбацыди æмæ та Хасæхъойы басты Чабайыл ныххацыди.*)

XVIII-æм ФÆЗЫНД

Уыдон æмæ Асæхмæт

Хасæхъо. Хуыцау, дæуай – разы, дæндагæй мыл кæй нæ фæхæццæ.

Тотырадз. С-с... мауал дзур...

Хасæхъо (*иннардам*). Ноджы æрра куыдзы хæст нæ дзæбæх кæны, зæгъынц.

Чабæ. Тæрæзтыл æй барынц... Йæ уд ын ма айсут, цæмæн уæ хъæуы?

Асæхмæт. Гæ хуыцау æмæ дзуæрттæ, куы ницы уын ракодтам, бынтон нæ ма фесафут, уæ кувæг адам куы стæм!.. Уæ, хуыцау æмæ дзуæрттæ, йæ фæздæг куыд кæлы!

Тотырадз (*Хасæхъомæ*). Цу-ма, дон ын æрбахæсс. (*Хасæхъо ацыди æмæ йæ къухы хъадын къусы мидæг дон, афтæмæй æрбацыди.*)

Хасæхъо. Асæхмæт, де 'рчынтæ дын кæйдæр куыдз фæхæссы!

Асæхмæт (*стыхсти*). Гъæй, мæ хæдзар куыд фæхæлд, гъе! Гъа-ма, фæхæц, æз æй асурон.

Тотырадз. Фæлæуу, кæдæм, æнцæд хæц, ахæссæд сæ. (*Хасæхъо Чабамæ дон дæтты, уый йæ скъуырфта, къус фæхæуди, æмæ дон Хасæхъойыл ныккалди.*)

Хасæхъо (*йæхи цæгъдгайæ*). Æнæ байрайгæ фæу дæ дæсныдзинадæй! Дæу чи фæрсы, уыдон дæр дæу хуызæн цæммарта сты...

Тотырадз. Хуыцауы хатырай æмæ мах кой ма кæн.

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, ай та цы хъæуы, ай? Ардыгæй дæхицæн куы ацæуис, кæннод мæ маст æппæт дæуыл ныккалдзынæн.

Хасæхъо. Хорз, ма хæдзæрттæ, хорз, æз цæуын, кæд уæ ма уынд афтæ тынг тæрсын кæны, уæд. (*Æддама ацыди, фæлæ уайтагъддæр фæстæмæ фæздахти.*) Фæзмæлут! Фæзмæлут! Тагъд æй æрчтыщын кæнут, пгырыстыф æм ахсынмæ æрбацæуы!.. (*Чабæ аваст фæтафрæтт ласта.*)

Чабæ (*тафсæ-ризгайæ*). Цы ракодтон? Чи мын ма къона байхæлдта? Цы ма кæндзынæн! (*Хасæхъома.*) Цы дын загъта?

Хасæхъо. Иу хъадаман æм ис æмæ, дам, уымæй дæсны Чабæйы сбæтдзынæн æмæ, дам, æй афтæмæй салдæтты разæй Сыбырмаæ атæрын кæндзынæн.

Чабæ. Мæ арт бауазал ис, кæм ма бамбæхсон?

Хасæхъо (*тыахтины бынмæ амонгайæ*). Мæнæ, мæнæ, диссаджы æмбæхсан, уым бабыр. (*Чабæ уым бабырыди.*)

Чабæ (*тыахтины бынай*). Ма-ну ма схъæр кæнут.

Тотырадз. Æндæр ран, æндæр ран, дæ къæхтæ зынынц, ссардзысты дæ уым. (*Чабæ фæстæмæ ралæсти.*)

Чабæ. Мæ арт бауазали, кæм ма бамбæхсон?.. (*Хæдзарырдæм фацауы.*) Цон, æз ссады къутуйы ныббырон.

Хасæхъо. Гъе, гъе, уым æцæг хорз у. (*Чабæ ацыди.*)

XIX-æм ФÆЗЫНД

Тотырадз, Асæхмæт æмæ Хасæхъо

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, лæг æнамонд куы уа, уæд æй дур хæрдмæ дæр сургæ кæны, фыдбылыз та ма радмæ куыд æрхаудта.

Тотырадз. Ды та ма цæуыл мæт кæныс, цы хъуыд, уый дын куы бацамыдта, уæд?

Хасæхъо. Амонгæ йын бакодта, фæлæ... Чабæнмæ раздæр исты хæрамдзиннад уыди уе 'хсан?

Асæхмæт. Цæмаен ма фæрсыс?

Хасæхъо. Æз нæ фарсыл нымад дæн, нæ фарсын-хъусыл, фæлæ уемæ æрбацыдтæн æмæ цæмæй фæстаг бон аназым уон, уый тыххæй уын загъын, галнумæ уын кæй бацамыдта, уый.

Асæхмæт. Куыд?

Хасæхъо. «Куыд» куы загъай, уæд расыгæй арты алыварс куы схуыссат, уæд уын исчи уæ рудзынгæй дур æрæппарадзæн æмæ уыл цæхæр ныппырх кæндзæни æмæ худинаджы сæфт кæнут.

Тотырадз. Æвæдза, уый дæр æрхъуыдыйы аккаг у.

Асæхмæт. Куыннæ, куыннæ! Гъеныр бынтондæр чердæм цы бакæнон, уымæн ницыуал зонын... Фæлæ уæддæр кæй бацамыдта, уыдон дæр æнæбары кæнын хъæудзæни, хуыцау æмæ дзуæрттæ. *(Бимболат арбацъиди.)*

XX-æм ФÆЗЫНД

Уыдон æмæ Бимболат

Бимболат. Фарн – уæ бадты. *(Сыстадысты йын.)*

Асæхмæт. }
Тотырадз. } Фарнæйдзаг у.

Тотырадз. Сбад нæм.

Бимболат. Сбадут. Сбадзынæн æз дæр. *(Сбадтысты.)* Цы хабæрттæ уæм ис, уызджытæ? Исты ног ныхæстæ уæм уыздзæни.

Тотырадз. Тынг æвзæр хабар. Чабæмæ, дам, пгырыстыф ахсынмæ арбацæуы. *(Хасæхъо худы.)*

Бимболат. Уæдæ æз дæр дзæгъæлы цыд куы фæдæн. Цæуыл худыс ды та, лæппу?

Хасæхъо. Диссагыл ма ничи худы. Ам та Чабæ фæуыздыг, къусы йын дон æрбахастон æмæ мын æй мæ уæлæ ауагъта. Мæ маст дзы райсон, загъгæ, ауадтæн дуармæ, фæстæмæ æрбаздæхтæн æмæ пгырыстыф Чабæйы ахсынмæ арбацæуы, загъгæ, мæ дзыхæй куыд ссыди, афтæ йæ, цыма, æрцындзæй фæрæхуыстæуыди, уый гæппи фæкодта æмæ мæнæ уым, гъахтины бын, смидæг, уырдыгæй та рабырыди æмæ хæдзармæ алыгъди ссады къутуйы бырынмæ.

Тотырадз. Æмæ йæм уæдæ пгырыстыф æцæг не 'рбацъиди ахсынмæ?

Хасæхъо. Цæй пгырыстыф? Сымах ын йæ дæсныдзинад цæмæй базыдтаиккат, æз афтæ уый тыххæй бакодтон. Уый æцæг дæсны куы уанд æмæ хуыцауы уынаффæйæ суртæ куы кæнид, сымах куыд æнхъæл

стут, афтæ, уæд пгырыстыфæн æрмæст йæ койæ куыд æрчыныдта?
Цыма йыл дзынга фæхæцыд, уый тæррæтт куы фæласта. (*Худы.*)

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæртгæ, мах дын хынджылаæггаг
стæм? (*Чабæ дуарай ссадайдыгай йæ сар радардта.*)

Чабæ (*Хасæхъойæ*). Цæуыл худы уый та?

Бимболат. Йæ бикъ бафтыди, уадз æмæ худа, ну йæхиуыл худы.

Чабæ. Æмæ уæдæ ме 'намонды хай та цы фæцис?

Асæхмæт. Æппындæр мацæмайуал тæрс, æе знаг цы Бимболаты
хуыдтай, уый йæ фæстæмæ аздæхта. (*Чабæ рацыди.*)

Тотырадз (*Асæхмæтæ*). Уæдæ æцæг куы уыд, æцæг.

Чабæ. Нæ зонын, ды дæр искуы маеныл хæрзаудæнырдæм рази-
лай.

Бимболат. Цæмæн уый зæгъыс, Чабæ, мæ фыппаджы раддыты
кой мауал кæн, уыдон искайы дзыхæй уыдысты, гъемæ сæ ныр æрæм-
бæрстон. Мæ раддыдзинадыл махæдæг дæр фæсмон кæй канын,
уый æмбарыс – дæуæн æнæ зынд ницы ис æмæ мын æй ныббар... Мæ
цæсгом дæм равдисын дæр дзæбæх нæ уæндын, фæлæ, табу – дæ фар-
наен, нæ лæппу рынчын у æмæ нæм бахъиамæт кæн.

Чабæ. Зонын дæ, æгайтма дæм уыцы зардæ æрцыди. (*Лæгъз
ныхасай.*) Цæугæ дæр уæм скæндзынæн, фæлæ уал иучысыл абадут,
абон мæм ну арахъхъы авджы дзаг хуын æрцыди æмæ дзы, æнæфыд-
былыз цы дзуары тыххæй баззадтæн, уымаен акувæм. Хасæхъо, маенæ
ма уырдыгæй нæ хæдзары хицаумæ бадзур, уый нын акувæзæни.

Хасæхъо (*дуарай, хъарай.*) Гъей, Мчела, кæд, дам, арахъхъ нуа-
зыс!

Мчела. Куыннæ, куыннæ, фæцæуын, фæцæуын. (*Чабæ скъапмæ
бацыди, æвæ æмæ агуыгъæ райста.*)

Чабæ (*йæхинымар*). Гъеныр сæ ссардтон, гъе нумæ, ныр мын нал
аирвæздзысты.

Мчела æрбацыди.

XXI-æм ФÆЗЫНД

**Чабæ, Бимболат, Хасæхъо, Асæхмæт, Тотырадз æмæ
Мчела**

Мчела (*арахъхъ фенгайæ*) Æнхæлдæн æмæ та мæ фат къуту ныццафта. Æгас æрцыдыстут, хорз уызджытæ, сымах дæр, фæлæ уæ арахъхъ йемæ чи нæ æрбахаста, уый фæстæмæ йæ хæдзарыл дзæбæхæй мауал сæмбæллæд. (*Се 'ппæт дæр схудтысты.*)

Чабæ. Æрхастой, æрхастой. Гъа, акув сын æмæ Бимболатмæ фæсид. (*Чабæ Мчеламæ агуывзæ радта.*)

Мчела. Цæй, æз бирæ кувын нæ уарзын – нуазын уарзын. (*Гъæ дзыгмæ йæ схаста æмæ йæ æрдагыл ныуагъта.*) Фу-фу-фу! Цы карз у, цы! (*Чабæ агуывзæ байдзаг кодта æмæ йæ Бимболатмæ дæттты.*)

Чабæ. Дæуæн хæрз нозгæй уыздзæни.

Мчела (*сфызти*). Мæ комы къултæ сур кæнынц, ме уæнгтæ амардысты. Мæ хуылф басыгъди... Цыдæр мын бадардта, Бимболат!.. (*Ахæудта.*)

Бимболат. Тагъд, æхсыр, Хасæхъо!..

Мчела. Фæ-æлæуу... нæ... хъæ-уы...

Чабæ. Цæй æхсыр ын хъæуы, расыг у, мæнæ дæ нуазæн баназ.

Мчела. Мæлын!.. Мæлын!.. (*Стыхстысты се 'ппæт дæр.*)

Бимболат. Марадз, Хасæхъо, æхсыр ын фен! (*Хасæхъо фæцæй-цыд.*)

Мчела. Нæ хъæуы... нæ хъæуы... ма ацу... Мæлын мæ бауадзут... Ацы худинаджы царды бæсты куынае уон, уæд – хуыздæр... Мæ цард мын раджы фехæл-хæл-дта... Æгъгъæд... æгъгъæд... худинаг мын у цар-цар-ын... Уæ, хуыцау... уæ, хуыцау, мæ-мæ-лын!.. Уо, уо, мæ бон сазурын нал у... Уæлæуыл ды – ме 'вдисæн, Бимболат!.. Ам мæ мæлын ма бауадзут, гормæттæ... Хæдзармæ мæ ахæсс-ут... Ахæссут мæ... ахæссут мæ, мæ мæлæт Ча-ча-бæйы цæстытæн ма фенын кæнут...

Бимболат. Марадзут, схæцут ыл æмæ йæ хæдзармæ ахæссæм. (*Систой йæ æмæ йæ ахастой, сценæйы баззæди Чабæ иунагæй.*)

XXII-æм ФÆЗЫНД

Чабæ *(иунагай)*

Чабæ. Хуыцаутты хуыцау, ацы хъуыддаджы амонджын боны конд фæкан, æнафыдбылызæй дзы куыд баззайон, æмæ нырæй фæстæмæйы цардæй райгонд куыд уон... Цон æмæ бакæсон, кæд-дæра цы фæци... *(Ацыди, сценæ чысыл афтидæй аздади, стæй та йæм Чабæ рацыди.)* Фервæзтæн дзы, йæ уд систа, фæлæ уæддæр мæ фæнд кæронмæ нæ бантысти: Бимболат та аирвæзти, йæ амонд авд дæлæмæйы фæуа, фæлæ йæ уæддæр искуы уый фæндагыл арвитдзæни Чабæ! *(Хæдзарæй кæуын, богъ-богъ цауы.)*

Æмбæрзæн.

ЛЕРТЫККАГ НЫВ

I-аг ФÆЗЫНД

Бимболат *(уинагай)*

Бимболат. Кæд хуыцауы фæнда, уæд мæ фæнд æрдæг кондæй нал баззайдзæн. Нæй, уый гæнæн нæй, æмбисыл æй нал ныуадздынаен. Мæ цард мын ад нал скæддзæни, махицæн аккаг цы хъуыдаг скодтон, уый йæ тæккæ кæронмæ куы нæ ахæццæ уа, уæд. Æдзух дзы мæ хъустæй цы фыдмитæ хъусын æмæ мæ цæстытæй цы æнаккаг митæ уынын, уыдон мын мидæгтæй мæ хуылфы мæ зæрдæйы уидæгтæ æууилынц... Нæ адамы мæт, нæ талынгдзинад... Фæлæ нæ, рухсдзинады уæлахиздзинад мæ уырны! Гъе уæд æрцаудзæни не 'нæгъдау прон дæсныты куыстæн бынтондæр кæрон. Бæрзондæй нал кæсдзысты Чабæтæ! Уырны мæ, бирæ кæй нал ахæсдзысты, нæ магуыр бæсты сæрма цы талынг, æппæт адамы цардыл низ кæмæй æфты, уыды саумаргхæссæг мигътæ. Иу рухсы ферттыдæ – æмæ фæлидздысты. Суæгъд уыздæни уæд нæ бæстæ, ныррухс уыздысты нæ хæхтæ, нæ уынгæг талынг кæмтгæ, нæ райдзаст быдыртæ. Тæхуды, тæхуды, мæ дысоны фын æцагтæй куы фенин мæ талынг бæсты, нæ магуыр адамы æхсæн! *(Фаризæт рацыди, хæдзарырдугай цы дуар ис, уырдыгай.)*

II-аг ФÆЗЫНД

Бимболат æмæ Фаризæт

Фаризæт. Цæй, уæдæ дын æй рахæссон?

Бимболат. Цæттæ у?

Фаризæт. Нама, фæлæ йæ уæд ацæттæ кæндзынаен.

Бимболат. Цæттæ йæ скæн, фæлæ йæ нырма ма рахæсс, æххæст Хасæхъо ссæуа æмæ дзы бæрæг базонаем, миййаг, куына ссæуа Чабæ.

Фаризæт. Уæ, дæ митæ мæ бæргæ нæ фæндыдысты, куы ныуагътанс...

Бимболат. Ау, уый та куыд загътай? Куыд «ныуадз»? Æрдæгыл ныуадзыны тыххæй райдытон ацы хъуыдаг? Æви ды дæр Чабæйы фарс ахæцыдтæ...

Фаризæт. Æз уыдоны фарс бæргæ никуы ахæцзынæн...

Бимболат. Ау, æмæ дæ уæдæ мæ митæ куыд нæ фæндынц, исты мын фыдæлтыккон нана куы нæ дæ, æмæ уæды фыдагъдæуттæй рухс цармæ фæндаг куыд хъуамæ æхгæнай?

Фаризæт. Фæндгæ мæ бæргæ кæны, мæ фæндонæй авд дæлдзæхы дæр фестиккой, фæлæ дын тæрсын...

Бимболат. Цæмæй мын тæрсыс?

Фаризæт. Нæ зонын, исты фыдбылыз куы æрцауа уе 'хсæн, йæ бинонтæ, йе 'фсымæртимæ.

Бимболат. Цæй бинонтæ йын ис. Бинонтæ дзы сæхуыдатæг тынгдæр фæлмæцынц, сæфтмæ сæ уый куы æртардта, уæд ма йæ сæрыл лæбуратытæ кæндзысты, уыдон фæндиаг куы фæуид. Стæй ныр фыдбылызæй тæрстæйæ мæ хъуыддаг ныуадзон æмæ Чабæ та йæ кæнон кæна?! Нæ, уый нæ уыдзæни, мæ намыс мыл фæхуыдзæни уæд. Йæ адамæн пайда æрхæссын кæй фæнда, уый хъуамæ тæрсын мацы кæна.

Фаризæт. Уый бæргæ афтæ у, фæлæ æнæ исты бакæнгæйæ фыдбылызы, миййаг, куы ныссæдзай, уæд дын цæй тыххæй уыдзæни?

Бимболат. Цæй тыххæй, уый нæ зоныс? Мæ адамы тыххæй. Цыдæриддæр бакæнинаг дæн, мæнæн мæ зæрдæйæн адджын чи у, уыцы адамы пайдайæн. Ды дæр хъуамæ уыцы фæндагыл ныллæууай, бирæ бон ис сылгоймагæн дæр, нуæй-ну ран лæгæй фылдæр хъару дæр равдисы.

Фаризæт. Уый бæргæ, фæлæ уыцы рæстæг нæма æрцыд – рæстмæ нæ ничи бамбардзæни.

Бимболат. Гъеныр куыдтæ дзурыс? Кæрæдзийæн хъуамæ ныфс дæттиккам, ды та мæ къуылымпы кæныс, мæ размæ мын цæлхдуртæ æварыс. Уыцы рæстæг нæма æрцыди, загъгæ, ай-гъай, куына йæм тырнæм, куына йæ агурæм, уæд йæхæдæг æрæгмæ æрцаудзæни.

Фаризæт. Мæн дæр бæргæ фæнды уыцы ми Чабæйæн бакæнын, фæлæ уæддæр куы никæйы бауырна, нæ бон куы ницы бауа...

Бимболат. Иттæг хорз бауыдзæни нæ бон, стæй Чабæйæн йæ гæдыдзинад уый фæстæ чидæриддæр базондзæни. Ацы хъуыддаджы бынтондæр мæ коммæ кæсут, уый йедтæмæ нæ куыст дзæгъæлы нæ фæуыдзæни. Нæ фыдæбон нæ адамы ну æнамонддзинадæй кæй фервæзын кæндзæни, уый уæ уырнæд.

Фаризæт. Омæ хорз, цы мын бацамонай, уый бакæндзынæн, канд дæ загъды тыххæй дæр нæ, фæлæ уый мæхи зæрдæйы фæндон дæр у. Афтæ æнхæлыс, æмæ æз нæ тæригъæд кæнын, Чабæ кæй мæгуырайдзаг капеччытæ ахæры, уыдонæн?

Бимболат. Уый мæ уырны, уый тыххæй дыл гуырысхо, мий-йаг, нæ кæнын, гъемæ кæд нугæр афтæ у, уæд хъуыдагыл фæстæмæ хæцын нал хъæуы, апу æмæ авдæн æрцæттæ кæн, чи зоны, ахсæв исты фадат æрцауа.

Фаризæт. Кæцы-ну дзы бабæттон: стыры æви чысылы?

Бимболат. Уæлдай нæу, нæ фæлæ стыр – хуыздæр. (*Фаризæт ацыд.*)

III-аг ФÆЗЫНД

Бимболат (*уинагæй*)

Бимболат. Бынтондæр мæ бауырныдта ныр, мæ фæнд кæй сæххæст уыздæни, уый. Не ссæуынай йын тарстæн æмæ кæд, мий-йаг, Хасæхъойæн не ссæуа, уæд æм уый иу цыхты гуымбылима ныр-витдзынæн æмæ йæ ардæм хъæуы... Уæвгæйæ та, цы мæгуыр стæм, цы! Æгасæй иу армьдзаг стæм æмæ уæддæр не ’мбарæм кæрдзийы, нæ царды фыдмитæн кæрон нæй... Уæ, æмбал кæмæн нæй, уыцы хуыцау! Цæмæн ныууагътай махæн иннæ адæмтæй уæлдай нæ царды мидæг алы æвзæрдзинæдтæ, цæмæн нын бафтыдтай нæ мæгуыр цардыл мæгуыргæнæг низ! Нæ астæуы магъз нын куы асастой нæ алы хæрамхæссаг æгъдæуттæ, нæ зæрдæйы туг нын куы нуазынц, дæ номæй цы фыдмитæ кæнæм, уыдон! Нæ удты нын гуымиры цагъар цæмæн скодтой гуымиры æгъдæуттæн – алы фыдбылызыл, алы æнамонддзинадыл нæ чи æфтауы... Уæ, фæхудут-ма, фæхудут уæхиуыл нæ фыдæгъдæуттæ, æгъгъæд, æгъгъæд уын фæуæд уæлвæзæй кæсынæн æмæ нæ цардæй хъазынæн ныр! Рахаут-ма, рахаут уæ рагон бæрзонд бадæнтæй, уæ бынат цæттæ у, саумæр сыджыты уæ арф баныгæндысты уæ рагон цагъартæ... Уæ, ракас-ма, ракас, хурзæрин, кæм дæ! Ракас-ма, сыгъдæг хур, æмæ дæ тынтæй ныррухс кæн нæ мæгуыр уынгæг талынг кæмттæ, нæ талынг царды къуымтæ, батав нын нæ мæгуыр фыдæлтæй нырмæ æфхæрд зæрдæты... Фæзынут-ма, фæзынут Ирыстоны сагсур фæсивæд! Фертив-ма, фертив иу стъалы æмæ срухс

кæн рухс хъуаг бæсты, ныллæуу фæндагамонæг алы хорз ног цардмæ нæ бæлццон адамæн... Уæ, фæзынут-ма, фæзынут, нæ каджын лæгтæ æмæ ахуыргонд адам, уæ магуыр, æппатæй æфхæрд æфсымарты æхсæн... (*Къостайы нывмæ касы.*) Уæ, рухс дзæнæты фæбадай, Иры-стоны ахсджиаг хъæбул, нунæгæй йæ бонты тухæн æмæ уыхеры кæнгæйæ, нæ магуыр царды мæт кæй бахордта, æмæ сау ингæнмæ йæ зæрдæ йæ адамы мæтæй йæ тæккæ дзагæй чи бахаста. Иры байзæд-дæгтæн тохы зарæг чи ныуагъта:

Додой фæкæнат нæ райгуыраен хæхтæ,
Сау фæныкæй уæ куы фенин фæлтау!
Зæй уæ фæласа, нæ тæрхоны лæгтæ,
Иу ма уæ фæзмæлæд искуы лæгау...

Гъе, тæхуды, æмæ нæм искуы ацы зарæг куы бахъарид æмæ йæ куы баивиккам ногæй!

Сызгъæрин фестай, нæ райгуыраен бæстæ,
Йæ сау риуыл чи схъомыл кодта хъаруджын адам,
Бирæ нын фæцæрат нæ ахуыргонд лæгтæ,
Йæ адамы сæрыл йæ туг чи калы...

Æрбацыди **Хъуыдæберд**.

IV-æм ФÆЗЫНД

Бимболат æмæ Хъуыдæберд

Хъуыдæберд (*бустагондай*). Де ‘зæр хорз уа, ма хъаруджын æрвад!

Бимболат. Уæ, æгас цæуай, æгас!

Хъуыдæберд. Иучысыл цæйдæр тыххæй дæм суадтæн.

Бимболат. Æгайтма ссыдтæ, æз ма дæм уæхимæ æрвитинаг уыд-тæн, – мæн дæр хъæуыс. Зæгъ, цæмæ ссыдтæ?

Хъуыдæберд. Дæ хорзæхæй, ныр дæ цы хъуыддаг ис, цæрын цæуылнæ уадзыс магуыр усы, кæй цы хъыгдары?

Бимболат. Цытæ дзурыс, цы, кæмæй зæгъыс?

Хъуыдæберд. Дæлæ Чабæйæ.

Бимболат. Æмæ йын æз цы кæнын?..

Хъуыдæберд. Мæрджын уæвгæйæ йыл алы ныхæстæ мысыс, цыма йæхæдæг амардта Мчелайы.

Бимболат. Цæй мæрджын, цы йын у, уый бæсты йын, ды – лæг, æгæр дзæбæх лæппу дæ, дæхицæн дæр æвзæр нæ уыздæни, дæсны ус куы æрфардæг кæнай, уæд, æз дæр ма дзы æнæ пайда нæ уыздынæн, дæ 'рвад уæвгæйæ.

Хъуыдæберд. Гъемæ афтæтæ кæй дзурыс, замана дæр уый у, тынгдæр уый тыххæй ссыдтæн, уыцы ныхас дæ чи фехъуса, уый, ай-гъай, зæгъдæни, лæджы æмвæндай сæ дыууæ нумæ амардтой, зæгъгæ, гъемæ уæд мæн та цæуыл сафыс, мæн?

Бимболат. Дæ хорзæхæй, уыцы ныхæстæ ма ныуадз, фæлæ нæм Чабæйы ахсæв схон æмæ нын æй нæ рынчынæн бафæрсын кæн.

Хъуыдæберд. О, ма дын ссæуа, ды йæ цы буц дарыс!..

Бимболат. Æз æй цæмæн дарон буц, мæнæн мæхи дæр нæ дары буц, æндæр буц даражыгæ йæ ис, мæнæ дæу хуызæн, йæхæдæг буц кæй дары, ахæмтæ.

Хъуыдæберд. Уæддæр та «дæу хуызæн». Хуыцауы тыххæй, мах бын цы бабырыдтæ, уый бæрæг дын нæй?

Бимболат. Æмæ уæдæ не ссæудæни, зæгъыс?

Хъуыдæберд. Ахæм ныхæстæ дзы куы кæнай, уæд, бæгуы, не ссæудæни.

Бимболат. Æмæ мын уæд додой йæ кьона нæ кæны, уый нæ рынчынæн ма бафæрсæд, æмæ йыл афтæмæй исты æрцæуæд... Уый бæсты ныццу æмæ йæ скæн, кæннод уын хуыздæр нæ уыздæни.

Хъуыдæберд. Ай дын замана, гъе! «Кæннод уын хуыздæр нæ уыздæни». Уымæн цы фæнды кæн, фæлæ дын æз та цы хъомыс дæн, уый бæрæг дын нæй? Фыдызнаджы ми мын цæмæн кæныс, ну байзæдæг куы стæм, гормон? (*Æрбацыди Хасæхъо. Хъуыдæберд иннардæм.*) Скæнын æй хъæуы, æндæра хъуыдæг хорз нæ цæуы.

V-æм ФÆЗЫНД

Бимболат, Хъуыдæберд æмæ Хасæхъо

Бимболат. Гъы, куыд цæуы хъуыддæг?

Хасæхъо. Нæй, нæ комы. Алы хатт, дам, дæу цы æрвитынц, сæхицæй, дам, цæуылнæ исчи цæуы.

Бимболат. Иттæг хорз. Ис, уæдæ, мæнæ Хъуыдæберд нæхицæй. Не 'фсинимæ йæм ныццаут æмæ йæ скæнут, цы æмбæла, уый дæр ын бафиддзыстæм.

Хъуыдæберд. Æнæуи йæ куы ныууадзис, уæд ын фидын бæргæ ницы бахъæуид.

Бимболат. Æз хъызгæ кодтон, ды та чердæмыты дзурыс, хуыцауы тыххæй? Цы йын бакæнинаг дæн, уый ма мын зæгъ? (*Хасæхъ-ома.*) Марадз-ма, хæдзары зæгъ, æмæ йæм афоныл ныццауой, кæннод ыл, миййаг, ахсæв исты куы æрцауа. (*Хасæхъо ацыди.*)

Хъуыдæберд. Акæс-ма, фырмастджынай дæ фæрсгæ дæр нæ бакодтон: афтæ тынг рынчын уæм чи и?

Бимболат. Нæ сывæллон.

Хъуыдæберд. Цæй, уæдæ уал æз цæуын, раздæр баныхас кæнон.

Бимболат. О, о, дæ хорзæхæй, ацу æмæ йын мæн тыххæй балæгъсгæ кæн, уый дæр дæ феййафы. (*Хъуыдæберд ацыди. Бимболат хæдзары дуарай.*) Цы фестут, цы? Авдæн, куыд æмбæлы, афтæ æрцæттæ кодтат?

Фаризæт (*хæдзарай*). О, рахæссын æввонт æй скодтон.

Бимболат. Фæстиат мауал кæ, уæдæ, цæугæ, демæ йын хуынæн исты ахæс, уадз æй уæд та, ныр æнæ хуын дæр ссаудзæни, Хъуыдæберд ын куы зæгъа, уæд ууыл баууæнддзæни. (*Хасæхъо арбацыди.*)

VI-æм ФÆЗЫНД

Бимболат æмæ Хасæхъо

Бимболат. Дæ цуры ма йæм исчитæ уыд?

Хасæхъо. Уымæй та мæ цы фæрсыс, фæрсæгæй йын фæцух ис: ну мидæмæ цæуы, иннæ – æддæмæ, цыбыр ныхасæй, адамы фæллоны æмбис уымæ цæуы.

Бимболат. Ницы кæны, уый йын хуыздæрæн нæу. Лæг цыфæнды бирæ фæхæра, уæддæр ын сæ искуы омын хъæуы, æмбисонд хуымæтæджы нæ базза: рувас, дам, кард аныхъуырда æмæ йыл худæгæй амарди, фæлæ йын фæстагмæ мæлæты хос фæци.

Хасæхъо. Бæргæ, бæргæ, исты йын нæ бон куы бауид, æмæ магуыр, талынг, æнæмбаргæ адамы буарæй йæ дзыргъа-ныхтæ куы сласид.

Бимболат. Багуыдæр бауызæни нæ бон, ноджы дысон цы фын фæдтон, уый дын куы радзурин, уæд дæм цы хъару ис, ууыл ма ну ахæм бафтид.

Хасæхъо. Хъаруйæ ныр дæр «цух дæ», загъгæ, мын ма загъ, фæлæ йæ радзур уæддæр.

Бимболат. Цæвиттон, адæймаджы цы сагъæс уа, уый уыны, æнæмæт лæг та æшпындæр нæ. Цыма дысон нæ дыууæ фестадыстæм уæртæ стыр айнаджы бын. Уалейæ, дынджыр бæрзонд дурæй, Чабæйы хъал зараг нæ хъустыл уади, иннардыгæй та, дæлвæзæй, нæ адæмы хъæрзын хъуыстам. Сау хуыр бæрзондæй згъæлдис æмæ нæ уæлæмæ нæ уагъта, нæ фæндаг нын æхгæдта. Тыхтæй-фыдтæй, бирæ фыдæбатты фæстæ сирвæзтыстæм Чабæйæн раст йæ тæккæ цурмæ. Уый, мах куыд æнхæлдтам, афтæ дзæнхъа дурыл нæ, фæлæ лæууыди ихы къæрттыл, æмæ йæм цы стæм хуры тынтæ касты, уыдон æй тайын кодтой, нæ къух æм нæма бахæцца, афтæ асхънудта, бæрæг дæр нал сси, цы фæцис. Уалынмæ адæм сæ хъæрзын чысылгай уалдзыгон зарагæй баивтой. Байхъус уал дзæбæх, диссагæй дын ницыма загътон. Фæдтон ноджы уым: бадтысты нумæ алыхуызон адæм, ну-дæсы бæрц уыдæнкой. Нæ фыдкой кодтой, не сæфт сæ фæндыдис. Чи загъта: «Фесæфæд Ирыстон, сыскъуынаг ын йæ мытаг»; чи загъта: «Цагъар сæ скæнаг нæхицæн»; чи загъта: «Тæрсын сæ хъæуы, рагæй у хъуыст сæ ном»; «Мæлæт, мæлæт сæ хос», – загъта иннæ. Æрхæудтой мæ хъустæ, нал уыдæн мæ сæрæн. Уалынмæ... Байхъус ныр дзæбæхдæр. Уалынмæ айнаг къæдзæх йæ астауыл фæдих ис. Диссаг фæдтон, диссаг гъуæд, æцæг диссаг. Рацыдис уырдыгæй сызгъæринау æрттивгæ хæрзконд, хæрзарæзт чызг. Ныррухс ис сау къæдзæх, сæрттивтой хæхтæ. Не сæфт кæй фæндыди, уыдон æй куы фæдтой – сау фестад сæ цæсгом, фæджих сты, ничиуал сæ уыди дзурынхъом. Уалынды нæ зæды хай райдыдта дзурын, загъта фыдадæмæн: «Рæднут уæ тæрхоны, ный прæn сæфæн». Нал зыдтон мæхи, ницыуал бамбæрстон фырцинай... Уый фæстæ йæ сызгъæрин уадындæй ныууасыд алырдæм, цы фесты фыдадæм – бæрæг дæр нал сси, фæлæ йæ уасынмæ фæзынди Иры фæсивæд хæлдзæгæй. Загъта сын: «Æрвитын уын амонд, фæут ын хъахъхъанæг». Æмæ фæвæрдис Ирыстоны сæрмæ стъалы, цæхæртæ калдта алырдæм, йæ рухсæй ныр-

рухс сты нæ хæхтæ, нæ быдыртæ, нал зыдта æмбæхсын фыдгæнæг йæ фыдмиты... Фехъал дæн, стæй мæ хид асæрфтон мæ кьухæй...

Хасæхъо. Уæ, диссагтæ, диссагтæ, куы æрцауид уыцы рæстæг, куы йæ фенин мæ цæстытæй, куынауал уыниккам Чабæты.

Бимболат. Нал уыдысты, кæс ма-иу афтæ. Уырнæд дæ, рухсдзинæд рæхджы уæлахиз кæй кæндзæни, уый... Цæй, цæй, нæ фæндтæ – рæстмæ, фæлæ сæ кæнын хъæуы. Куыд æнхъæл дæн, афтæмæй Чабæйы ахсæв ардæм хъæуы æмæ нæхи æрифтонг кæнæм. Æз ам, цы æмбæла, уыдон æрцæттæ кæндзынæн, ды та ацу æмæ нæ хъæубæстæй искамæнты фехъусын кæн, нæ лæшшу мæлæтдзаг рынчын у, зæгъгæ, æхсæв бадын æм хъæуы. Турбеджы фырт Турбеджы та-иу демæ акусыны æфсон ракæн. Фæстиат мауал кæ, цу, цу ныфсимæ.

Хасæхъо. Уый та мын дæ фæдзæхсын хъæуы? *(Ацыди.)*

VII-æм ФÆЗЫНД

Бимболат æмæ Бадзо

Бимболат. Æз та уал хæдзармæ бакæсон. *(Ацыди, иуыгъыл сценæ афтидæй аздади, стæй æрбацыди Бадзо, фыццаг архайды куыд уыд, уымæй бирæ магуырхуыздарфай.)*

Бадзо *(къуымты аракас-бакæс кодта).* Æвæццагæн, хæдзары ис, цы гæнæн и, банхъæлмæ йæм кæсон. Кургæ дæр дзы цы цæсгомæй кæнон, йæхæдæг мын фæдзæхста, ма бафæрс Чабæйы, зæгъгæ, ницы æххуыс ын фæуыздзæни, фæлтау æй дохтырæн фенын кæн. Нæ йæм байхъуыстон, гъемæ мыл йæ дзырд æрцыди. *(Бимболат рацыди.)* Дæ ‘зæртæ хорз, Бимболат!

Бимболат. Арфæгонд у, æмæ та дын хуыцау нырæй фæстæмæ цины кæндтæ кæнын кæнæд.

Бадзо. Бимболат, мæ хур, уымæй тас нал у манæн. Мæ къæхтыл слæууæн мын нал ис, кæй тыххæй сыл лæууыдтæн, уый куынауал ис, уæдæй фæстæмæ. Цы цардмæ ма хъуамæ бабæллон æз ныр мæлæтæй хуыздæр!

Бимболат. Цæмæн уый зæгъыс, цæмæн, Бадзо, чи зоны, мах дæр та искуы баййафæм дзæбæхдæр царды.

Бадзо. Ды цы дæ, уымæй дæ хуыцау авд хатты амонджындæр скæнæд, фæлæ уымæй мæнæн тас нал у, стæй мæ хъæугæ дæр нал кæны нырæй фæстæмæйы цард.

Бимболат. Хуыцау та дын хæрзтæ фенын кæнæд, цæмæн уый загъыс, æгæр дæхи цæмæн æруагътай?

Бадзо. Куыннæ æруадзон, куыннæ, мæхи? Хæдзар саафтид ис, дыууæ гæдыйы дзы куы фæхыл уой, уæд сæхи ницæуылуал скъуырдысты. Дыууæ галы хицау уыдтæн æмæ нæ уыдон хастой, нуæй мын Чабæ куывд скæнын кодта... Гъæй, уыцы налат!.. Бæргæ йын истытæ загъын, фæлæ... Иннæ та ныр хистæн бахъуыди, ноджы хæсты бын мæхи фæкодтон. Уыцы мæгуыры мæлæтæй фæстæмæ йæ мад дæр йæ сæрæн нал кæны – хуыссæнæй æддæмæ нал хизы, гъемæ хæдзар бынтондæр ныдзæллаг. Гъемæ уæддæр цыфæнды дæр куы уайд, фæлæ нæ мард æлгъыстаг кæй кæны, уый мæ мары. Хæсджынтæ мæ уæгъд нал уадзынц, алчи йæхион агуры, ныр дæр дзы ну уæртæ уынджы лæууы, æхцагур рацыдтæн – æмæ кæм, мæгуыр лæгæн баахъыз кæй фæнды?.. Дæ хорзæх нын хуыцау раттæд, æмæ нын нæ марды æлгъыстаг ма бауадз.

Бимболат. Зын у, кæй загъын æй хъæуы, фæлæ цы гæнæн ис, чи æрцæуа, ууыл хъынцъым кæнын ницыуал пайда у. Чи ма ис демæ, ракæн уый дæр, мæ рæстæгмæ гæсгæ дæуæн баххуыс кæныныл нæ бацауæрддзынæн.

Бадзо. Дæ сæр нын хуыцау ма байсæд.

Бимболат. Æцæг ацы сахат мæхæдæг дæр чысыл тыхст дæн нæ сывæллоны рынчынай, фæлæ...

Бадзо. Хуыцауы фæдзæхст фæуæд, куыд æнæ исты фехъусгæ фестæм уæдæ мах!

Бимболат. Абон æрбарынчын æвиппайды.

Бадзо. Уæхи фæндиаг уæд... Цæй, æз ма Уасджемæ ауайон æмæ йæ ардæм æрбакæнон.

Бимболат. Ракæн, ракæн. *(Бадзо сыстади æмæ ацыди.)*

VIII-æм ФÆЗЫНД

Бимболат (*иунагай*)

Бимболат. Дæ тæригъæд фæхæссæд, дæу уыцы ранмæ чи æртардта, уый. Цыхуызæн бахус и, магуыр, гъеуый нын нæ дæсныты æххуысдзинæдтæ!.. Æрмæст ды нæ дæ, нæ, Бадзо, нæ дæ фыццаг. Дæуæй раздæр дæр ма бирæтæн фехæлдта Чабæ сæ цард... Æргом хъæдгом скодтой нæ царды нæ дæснытæ! Фæла нæ! Хъæдгом хостæй дзæбæх кæны, царды хъæдгомæн йæ хуыздæр хос – рухсдзинад. Тæхуды æмæ рæхджы хæлдзагай куы фенин, нæ бæстæйы рухсдзинады æхсæн цы фыдæлтыккон амад сис ис, уый. Рухсдзинады тынтæн фæндаг чи нæ дæтты, уыцы быруйы куы фенин змисæй адæмы къæхты бын. Уæ, не скæнæг хуыцау, ну дур, æрмæст ну дур раппарыны хъару ратт мæнæн дæр уыцы быруйæ, ну уæлдай рухсдзинады тынæн фæндаг куыд скæна нæ магуыр бæстæм.

Фаризæт æрбацыди.

IX-æм ФÆЗЫНД

Бимболат æмæ Фаризæт

Бимболат. Гъы, цы бадæ, куыд цæуы хъуыддаг?

Фаризæт. Ныртаккæ ссæудзæни.

Бимболат. Ма дæ фæсайæд, демæ цæуылнæ цыди?

Фаризæт. Дыууæ фæрсæджы ма йæм ныууагътон æмæ уыдонæн фарст куыддæр фæуа, афтæ комкоммæ махмæ ссæудзæни.

Бимболат. Нæ уын загътон, нæ, лæг ныфсджынай куы куса, уæд йæ зардæйы фæнд баххæст кæндзæни, загъгæ. Гъеныр дæ ныццыды руаджы хъуыддаг рæвдз кæны, куы нæ ныццыдаис, уæд та ницы, æмæ уыцы налат йæ налат кæнон дзæбæх кодтанд.

Фаризæт. Налат та куыннæ у, сæ хæдзарыл бацыдтæн, æгас бинонтæ сæхи æргæвдынц, се 'ннæ устыгæ сабатизæры цыд акодтой, уымæй та цыма карчы цъиу дæр нæ фæхъуыди.

Бимболат. Мæ зардыл та мын æй æрлæууын кодтай... (*Уынгæг зардайæ.*) Æвдисæн... Йæ мæрдæм фæндагæй бафæдзæхста: уæлæуыл ды – ме 'вдисæн, Бимболат... Мæ зардæ судзы, ме 'уæнгтæ се 'ппат кбах, кбыху онг нырризынц, мæ сарыхъуын уырдыг слæууы æмæ ныддыз-дыз кæны, уыцы æнамонд æхсæв мæ зардыл куы æрбалæууы, уæд... Уæ, мæгуыр Солтан! Йæ цард хынджылæггаг кæмæн скодта, йæ дунейыл ну налат æнафоны йæ кбых кæмæн сисын кодта...

Фаризæт. Цытæ дзурыс, цы? Цæй Солтаны кой кæныс?

Бимболат. Ницы, ды йæ нæ зоныс – фæстæдæр æй базондзынæ. Цу, авдæн рахæсс æмæ истытæ дæр æрцæттæ кæн, чидæртæ ма нæм уыздæни. (*Фаризæт ацыди, Хасæхъо тагъдгомау æрбацыд.*)

Х-æм ФÆЗЫНД

Бимболат æмæ Хасæхъо

Хасæхъо. Фаризæт нæма ссыди?

Бимболат. Ссыди...

Хасæхъо. Гъемæ? Ссæудзæни Чабæ?

Бимболат. Ныртæккæ йæ ардæм хъæуы. Зæгъ, цы фехъуыстай?

Хасæхъо. Æхсызгон хабар: Чабæмæ йæ лæджы марды тыххæй слестгæнæг æмæ пбырыстыф æрбацауынц, кæд мах ницы бакæнæм, уæддæр уыдонæй нæ аирвæздзæни.

Бимболат. Уый дын ницы ныхас у, мах ын куы нæ раргом кæнæм йæ фæлывддзинад, æмæ адæм афтæмæй куы нæ базоной дæсныты мæнгдзинад, уæд Чабæйы æрцахсдзысты, уымæй дæснытæй нæ фервæздзысты. Уыдон цы кæной, уымæй мах нæ фæрсдзысты, фæлæ мах нæхи фæнд баххæстыл батындзын хъæуы. Искæмæнты фехъу-сын кодтай?

Хасæхъо. Турбеджы фырт Турбегæн загътон.

Бимболат. Æндæр никæмæн?

Хасæхъо. Зæгъгæ никæмæнуал кодтон, фæлæ уый иунагæй не ссæудзæни.

Бимболат. Куыд дын загъта, бæлвырд ссæудзæни?

Хасæхъо. Цæугæ та куыnnæ скæндзæн, нæ хъæуы зарæдтæ ныхасы хист æмæ куывд æнхъæл кбуйрийы дæргы сæ кæрдтæ куы фæдауынц. (*Фаризæт авдæн æфснайдæй рахаста.*)

ХІ-æм ФÆЗЫНД

Уыдон æмæ Фаризæт

Фаризæт. Гъа, уый уын авдæн. (*Æрæвæрдта йæ.*)

Бимболат. Куыд æрæгмæ цæуы, куыд, ма нæ фæсайæд.

Фаризæт. Нæ, нæ, афонмæ ссæуы.

Бимболат. Хасæхъо, уæдæ ды ам мауал лæуу, цæугæ æмæ цæмæй хъуыддаг фылдæр адæм фенон, уый бакæн. Кæй æхсæв бадыны æфсон ракаен, кæй та – дæмæ, цыма рынчынфæрсæг цæуыс, уый хуызæн æмбалаен.

Хасæхъо. Кæд дæ фæнды, æгас хъæуы дæр дын ам æрбалæууын кæнон, уый тыххæй мæ æрмæст ну ныхасы йедтæмæ нæ хъæуы, æмæ йæ куы загъон, уæд сылæй, нæлæй ам айдаг уыдысты.

Фаризæт. Цы ныхас?..

Бимболат. Куыд?

Хасæхъо. Чабæ фæсур ис, загъгæ, загъ, æндæр ницы хъæуы уымаен, уæлдайдæр сылтæ, йæ алыварс, халæттæ бæхы марды нур куыд фæпæр-пæр кæнынц, афтæ амбырд уыдысты.

Бимболат. Уый æцæг фæнд куы æрхъуыды кодтай, æрмæст нырма нæ, фæлæ куы ссæуа, уæд-ну æй сæххæст кæн.

Фаризæт. Цæй, ныр æз цæуын ардыгæй, мæ сæр уæ ницæмæнуал хъæуы.

Бимболат. Марадз, фæлæ-ну истытæ æцæттæ кæн, зæронд лæгтæ куы ссæуой, уæд сын фынг æварын хъæудзæни.

Фаризæт. Куы фæзыной, уæд-ну уæ исчи рауайæд, æз уæм ницы-уал рацæудзынæн. (*Ацыди.*)

Бимболат. Хасæхъо, ды дæр мауал фæстиат кæн, цу æмæ Турбеджы фырт Турбеджы кой бакæн, хъæуы æхсæн ныхасдзæугæ лæг у, æмæ уый уæвын пайда уыдзæни.

Хасæхъо. Ныртæккæ дын æй ам æрбалæууын кæндзынæн дæ дзырддзæугæ Турбеджы. (*Ацыди. Бимболат анæдзургæйæ рацу-бацу каны. Хасæхъо фæздахт.*)

Хасæхъо. Нæ загътон, нæ, нæ хъæуы зæрæдтæ куывд æмæ хистмæ сæ кæрдтæ фæдауынц, дыууæ уал дзы æрбацауы.

Бимболат. Чи сты?

Хасæхъо. Бадзо æмæ Уасдже.

Бимболат. Уыдон зонын, мæхæдæг сын загътон, фæлæ ды цу Турбеджы фырт Турбегмæ. *(Хасæхъо ацъиди.)* Ныфс мæ ис, ну ахсæв рынчыны фарсмæ цы ныхæстæ кодтон, уыдон ахсæв бауырндзасты Турбег æмæ Бадзойы... Сæ зæды хай, сæхицæй хуыцауы ахсæн минæвар кæй хонынц, уый сын ныр æз, зæххæй уæлæмæ сисынæн куыннауал бæзза, афтæмæй равдисдынæн. Зæд... зæды номæй кæй хонынц... Лæгмары!.. Солтаны фæстаг ныхæстæ мæ зæрдæйæ нал хицæн кæнынц. Цы фесты уæдæ! *(Ауарай акаст.)* Мидæмæ ут. Бузныг, Бадзо, кæй нæм æрбацыдыстут, уый тыххæй! *(Æрбацыдысты Бадзо æмæ Уасджæ.)*

ХII-æм ФÆЗЫНД

Бимболат, Бадзо æмæ Уасджæ

Уасджæ. Фарн — ам, æмæ уын уæ рынчыны хуыцау æнæниз скæнæд, цины куывды ма куыд фæуæм а хæдзары.

Бимболат. Бузныг, арфæгонд ут хуыцауæй. Сбалут, уæ хорзæххæй. *(Сбадтысты.)* Уасджæ, мæнæ ма Бадзойæн дæр уый загътон, ахсæв нæ рынчыны тыххæй мæ зæрды акувын ис, Турбеджы фырт Турбегмæ дæр ма нырвыстон, стæй Чабæмæ дæр æнхæлмæ кæсæм: бафæрсиккам æй.

Уасджæ. Уæ куывд дæр хуыцауæн адджын уæд, фæлæ а дæсны бафæрсын та ноджыдæр хуыздæр; иттæг хорз дæсны у Чабæ, алы рынчынын дæр æй бафæрсын æмбæлы, кæмæндæриддæр æххуыс кæны.

Бадзо. Уæ, йæ хæдзар фехæла, уæдæ махæн цæуылнæ феххуыс и, фæрсæггаг ын хорз куы радтам! Нæ зонын, а хæдзар хуыцауы уазæг уæд, фæлæ уый рынчынын феххуыс уа, уый мæ нукуыуал бауырндæни.

Уасджæ. Бадзо, ну азы хуысчты тыххæй йæ хорз хъуджы ничи уай кæны. Мæнæ Бимболатмæ кæсыс, йæ сæфт азы уыдта раздæр, фæлæ йын ныр бахъуаджы сахаты лæггстæйаг у.

Бимболат. Ай-гъай! Ай-гъай!

Бадзо. Тынгдæр дис та ууыл кæнын, айфыццаг махæн Чабæйы фæрсын нæ уагъта, æниу бæргæ, куынæ дæ бафарстанккам, куывд цы галæй скодтам, уый ма мæхимæ баззадид.

Бимболат. Фæстæдæр мыл дис нал кæндзынæ. Табу – уæ фарнæн, фæлæ мæнæ авдæны чи ис, уый дзæбæхæй куы фенай, уæд.
(*Хасæхъо æрбацыд амæ Бимболатмæ асидти.*) Циу?

Хасæхъо. Æрбацауы.

Бимболат. Исчитæ ма йемæ ис?

Хасæхъо. Æмзор æмæ Къæрит.

Бимболат. Чабæ та?

Хасæхъо. Ныртæккæ та йæм дыууæ æндæр хъæуккаджы æрбацыдысты.

Бимболат. Цу, уæдæ йæм хæдзарæй нырвит æмæ уазджытимæ махмæ куыд рацауа, кæннод кæдмæ баддзысты адон дæр. (*Хасæхъо хæдзарырдæм дуарыл ацыди. Æрбацыдысты Турбег, Æмзор амæ Къæрит.*)

ХIII-æм ФÆЗЫНД

Фыццагтæ, Турбеджы фырт Турбег, Æмзор æмæ Къæрит

Т. Турбег. Уе 'хсæв хорз уе 'ппатæн дæр, æмæ ам кæй тыххæй стут, уый не скæнæг, æппын амонын кæмæн ницы хъæуы, уыцы хуыцау æнæниз скæнæд.

Иннæтæ. Йæ мад, йæ фыды фæндиаг – оммен!

Бадзо. Сбал, Турбег, мæнæ нæ уæле.

Т. Турбег. Бадгæ дæр скæндзынæн, фæлæ ма рынчыны куы федтаин.

Бимболат (*авдæнмæ амоны*). Мæнæ ам ис, фæлæ йæ цы уынут, фынай у, æмæ куы сыхбал уа, уæд уæ йæ цъæхахстæй сфæлмæцын кæндзæни.

Т. Турбег. Нал æм цауын уæдæ, хуыцауы уазæг уæд.

Бимболат. Турбег, Бадзо, æз уæ разы зылын дæн, айфыццаджы ныхæсты тыххæй, сымах рæстыл кæй дзыратат, уый ныр бамбæрстон æмæ дæсны фарсын сфæнд кодтон, гъемæ уæм куыд кæсы?

Т. Турбег. Бузныг, мæ хур, Бимболат, бузныг, æгайтма дæ хистæрты зонды фæдыл цауын байдытай, æгайтма, нæ ирон дæснытæм цы миннуæг ис, уый бамбæрстай.

Къæрит. Дæснытæ нæ удыхæцаг кæй сты, уый чидæриддæр хъуамæ æмбара.

Уасдже. Ирон дæснытæ адæмæй дзуæртты æхсæн минаяæрттæ дæр уымæн сты.

Бадзо. Бæргæ мæ нæ хъуыди ахæм минаявар.

Къæрит. Лæг æмæ усы æхсæн куы хъæуы минаявар, уæд адæмæй зæдты æхсæн нæ...

Хасæхъо (*хæдзары къасарæй*). Бимболат, мæнæ дæм хæдзары дзурынц.

Бимболат. Бахатыр мын кæнут, æз бакæсон.

Т. Турбег. Бакæс, бакæс.

Чидæртæ. Ницы кæны...

Бимболат ацыди.

XIV-æм ФÆЗЫНД

Фыццагтæ æнæ Бимболат

Т. Турбег. Кæсут æм, фыццаг дæсны ской дæр нæ уагъта. (*Бадзама.*) Ныр нæ дзырдамæ æрцыди.

Уасдже. Раст уын куы зæгъон, уæд мах, ирон адæмы, дæснытæ куынаг уаиккой, уæд нæ кой-нæ хъæр дæр нæ уанд.

Бадзо. Уæ ныхæстæ нууылдæр хорз сты. Фæлæ, æвæццæгæн, дæсныты дæр хуыцау кæмæн амондæн, кæмæн та фыдбылызæн ныууагъта.

Къæрит. Бадзо, ды чердæм зæгъыс, уый мах дæр æмбарæм, фæлæ хуыцауæн дæр æнæ йæ хъалон исгæ кæм и!

Т. Турбег. Цæмæн хуыцауы дæхимæ мæсты кæныс, Бадзо, дæсны нæм ис, зæгъгæ, æмæ мачнуал амæла?

Æмзор. Мæнмæ афтæ кæсы, æмæ нæ ирон царды мидæг æнæ дæснытæ царæн нæй. Уыдон нæм куынагуал уой, уæд нæ амонд дæр нæхимæ нал уыдзæни. Бирæ æнамондты мæнæ нæхи Чабæ амондджын скодта, уый зонын, стæй йæ ныр æз нæ рынчынаг куыд хъуамæ нæ бафарсон? Бадзо, кæд ды дæр ацы сахат зынджын дæ, уæддæр дæ уый зæрдæ ма фæсайæд. Ма сис дæ къух дæ хуыцауыл, хорз дын нæ ацæудзæни.

Чидæртæ. Раст зæгъы Æмзор, Бадзо, раст афтæ у. Ай-гъай!

Бадзо. Фæуæд афтæ, дæснытæ æххуыс куына кæниккой, уæд ма сæ агас дзыллæ цæмæн фæрсынц, фæлæ...

Т. Турбег. Гъемæ дæхæдаг хуыздæр куы æмбарыс, уæд ма дæ мах уынаффæ цæмæн хъæуы?

Бадзо. Æмæ уый загъынмæ хъавыдтæн: æвæццæгæн, æнамонд чи фæуа, уымæн дæснытæ дæр ницыуал æххуыс кæнынц.

Уасджæ. Уый та куыд загъыс, гъе, амондджынтæ уыдон фæрцы куы самондджын ваййынц, уæд? Дæлæ Дæллагхъæуы Уæхтæнтæн арахъхъ рæстмæ нал кодта. Уæхуыддæг зонут, фыдæлтæй нæм уазæг буц дарыны тыххæй баззади, гъемæ дæ дзæбæх уазæгæн æвзæр арахъхъ рахæсс, уæд ма уымæй æнаивдæр хъуыддæг цы уа, кæнæ нæ сыгъдæг дзуæрттæн æвзæр арахъхъæй йæ ном куы ссарай, гъеуæд дын уыдон дæр уый хуызæн баххуыс кæндзысты. Æмæ Уæхтæнты кой кодтон... Чабæйы бафарстой, гъемæ, дам, ныр сæ арахъхъ царциаты æрдхæрæн фæци. Сæ уазæг дæр дзы буцæй цæудзæни ныр, стæй дзуæртты зæрдæхъыджы дæр нал цæудзæни.

Къæрит. Æниу нубон мах аххæрæджы бынæй ахæм хин раласта æмæ йæ судзынæн æртæ джиранкайы фæтæген бахъуыди.

Т. Турбег. Гъемæ уын æй аххæрæджы бын чи бакодта, уый нæ загъта?

Къæрит. Уый дæр зонæм, ма тæрс.

Æмзор. Ау, æмæ уын кæд уе знаджы комкоммæ загъта, уæд ын куыд барут?

Къæрит. Уый дæр нын амонын нæ хъæуы, барст ын нæ уыдзæни, ма тæрс, ахсæв бæрæг кæндзæни.

(Бимболат æмæ Хасæхъо рацыдысты, рахастой кувинагтæ.)

XV-æм ФÆЗЫНД

**Бимболат, Хасæхъо, Бадзо, Уасджæ,
Т. Турбег, Æмзор æмæ Къæрит**

Бимболат. Ныббарут мын, уæ хорзæххæй, æгæр уæ кæй бадын кæнæм, уый тыххæй.

Чидæртæ. Ницы кæны, нæ...

Бимболат. Чабæ ма нæ къуылымпы кæны, фæлæ цы хъауджыдæр у, Турбег, кувинæгтæй ды акув, стæй кæд уалынджы уый дæр зынид.

Т. Турбег. Хуыцау уын хорзæй скувæд, барст фонт хуыцауæн æмæ йæ дзуæрттæн. (*Хасæхъомæ.*) Æрдау, уæдæ, мæ хуры чысыл, ардæм. (*Хасæхъо йæм кувинæгтæ радта.*) Хуыцау, æхцон дын фæуæнт мæнæ ацы магуыр хæдзары кувинæгтæ. (*Пиннатæ «оммен» канынц.*) Хуыздæр æххуыс, хуыздæр ахъаз кæмæн бакодтай, хуыцау, уый æмбал сæ бакæн, мæнæ авдæны цы магуыр цæрын хъуаг саби ис, уый дæ рахиз базыры бын бакæн.

Хасæхъо (*иннардам*). Йæ буар ын куыд ныттона.

Т. Турбег. Бирæ адæм дын кувы, хуыцау, бирæ хæртæ бирæтæн раканыс – ацы магуыр хæдзары хъыджы ма бацу. Хуыцау, бирæ куывдæй бирæ амонд – хуыздæр, æмæ амондджын пард ратт а хæдзарæн, фыдбылызæй та сæ хъахъхъæнтæ бакæн. (*Куваггаг датты.*)

Чидæртæ. Кæй ном ссардтай – се 'ппæты хорзæх дæ уæд!

Чабæ æрбацыди, йемæ ма дыууæ æнахуыры, фæрсæг æм чи æрцыд, ахæмтæ.

XVI-æм ФÆЗЫНД

Фыццагтæ æмæ Чабæ йæ уазджытимæ

Т. Турбег. Мæнæ, мæнæ, нæ зæды хай. Уымæ ма раттут æмæ йын уый скува, кæннод ын мах куывдтыгæ уыйбæрц ницы фæахъаз уыдысты. Æгас нæм цу, æгас!

Чабæ. Табуафси, сбадут, цæмæн сыстадыстут? Сбадут, æз мæнæ рынчынырдыгæй абаддзынæн.

(*Пууылдæр сбадтысты, Бимболат æмæ Хасæхъо йедтама.*)

Бимболат. Гъеныр дæ, Чабæ, ацы адæмы æхсæн курын.

Хасæхъо. Æз дæр.

Бимболат. Æмæ мын ныббар, кæд, миййаг, искуы истæмайæ ме 'дылы зонды руаджы дæ зардæхъыджы бацыдтæн, уæд.

Т. Турбег. Ай-гъай, ай-гъай, Чабæ, бахатыр кæнын дыл æмбæлы, мæнæ мах дæр, зеронд уæвгæйæ, уый тыххæй ам стæм. Нæ бахъуаджы сахат ма кæмæ нæхи бакъул кæнæм, уæдæ, рæдигæ та нæ чи нæ кæны?

Къæрит. Æлпын дæ чызджы рæстæджы никуы фæрæдыдтæ?

Хасæхъо (*иннардæм*). Зæдтæ йыл бакалут уый тыххæй.

Чабæ. Омæ куы ницыуал зæгъын, сыхах цы фæнды, ууыл разы куы нæ уыдаин, уæд мæнæ уазджыты разæй сыхахмæ не ссыдаин.

Бимболат. Куыд дын раарфæ кæнон, уымæн зæгъæн дæр нæй...

Т. Турбег. Бузныг дæн, агайтма дæм ирон цæсгом разынди, æмæ ирон хатыр нæ рох кæныс, дзуары æмсар уæвгæйæ. Ратт-ма йæм, лæппу, сыкъа æмæ акува мæнæ рынчынæн. (*Хасæхъо Чабæмæ радта агуывзæ.*)

Чабæ (*кувы*). Зæдтæ, дауджытæ, стыр хуыцау, лæгтыдзуар, æз ын куыд барын, афтæ йын сыхах дæр ныббарут йæ тæригъæдтæ æмæ йæ зианæй бахизут. Мæнæ авдæны цы тæригъæддаг ис, уый уæ фæдзæхст фæуæд. Чырысти, рахизмæ дзуар сыл ды бафтау.

Чидæртæ. Кæй ном ссаратай – се 'ппæты хорзæх дæ уæд.

Т. Турбег. Сауджынаг йæ аргъауæггаг йæхи вæййы, Чабæ.

Бимболат. Рынчыны тыххæй йæ уæддæр бануаз, Чабæ.

Чабæ. Цæй, уæдæ, хуыцау а хæдзары фарс уæд. (*Гæ бынаг йæ анызта.*)

Чидæртæ. Хæлар...

Хасæхъо (*иннардæм агуывзæ акъул кодта æмæ дзы артах нал акалди*). Нæ фæразы, мæгуырæг. (*Рауагъта арахъхъ æмæ йæ Чабæмæ датты.*) Комкоммæ дын, лæггæй-лæгмæ, мæ нуазæн. Дæ разы мæнæй зылын-дæр ничи у, айфыццаг дæ птырыстыфæй куы фæтарсын кодтон æмæ уе ссады къутуйы куы ныббырыдтæ, уый тыххæй.

Чабæ (*бустагондæй*). Уымæй та дæ чи фæрсы, уый кой та ма цы кæныс?

Хасæхъо. Бахатыр кæн, фæлæ мын мæ нуазæн фæстæмæ мауал раздах. (*Чабæ нуазæн айста.*)

Т. Турбег. Гъе, мæ хуры чысылтæ, гъе, агайтма уæ рæдыдыл саттæ нæ, фæлæ фæсмон дæр кæнут. Гъеныр мæ зæронд сæр уæ фæхъхъау фæуæд.

Бимболат. Æнæ рын у, дæ сæр нын хуыцау ма айсæд.

Чабæ. Цæй, мæнæй уын барст фæуæд уæ рæдыддзинад, хуыцауы дзыхæй та – хатыргонд. (*Нуазы.*)

Хасæхъо. Æрмæст хæрз нуæзтæй, гъе, дæ зæрдæ нын куыддæрид-дæр зæгъы, афтæ. (*Чабæ йæ анызта.*)

Чидæртæ. Хæлары нуæзт...

Хасæхъо (*агуывзæ аркъул кодта æмæ дзы цыфртт дæр нал æфтагъди.*)
Йæ тæккæ быныл æй анызта, ома банысæфт фæут мæ фæнднагæй.

Чабæ. Цай, бирæ баднмæ мæ не 'вдæлы. (*Уазджытæй йемæ чи æрбацыди, уыдонæй.*) Мæнæ адонæн дæр, сымахмæ тагъд кæнгæйæ, нæхимæ нал бафарстон, æмæ мын æрæджы кæны.

1-аг уазæг. О, дæ хорзæхæй, дардæй æрбацыдыстæм, æмæ...

2-аг уазæг. Кæд райсоммæ нæ базанккам ам.

Т. Турбег. Ай-гъай, хъуыддаг фæрæвдз хъæуы, Бимболат.

Бимболат (*Хасæхъомæ*). Уыдон уал ахæсс уæдæ æмæ-ну мыдадзын цырагъ рахæсс. (*Хасæхъо ацыди.*)

Бимболат. Чабæ, æрмæст дæ курын, æмæ нæм дæ фыццаджы зæрдæ ма бахæсс – зæрднагæй нын бафарс, дæ уды фыдæбон дын нæхиуыл нæ ныуаддзыстæм.

Т. Турбег. Хорззинадæн сæфæн нæй, Чабæ, хорз фæуын дæ бон у Бимболатæн, æмæ йын дæ цæст бауарзæд.

Чабæ. Цытæ дзурут, цы, уæд мæ хуыздæры фыдтæ фенон, æцæг, цы уын æй æмбæхсон, мæ уды фæллой нæхи бинонтæй дæр исын.

Т. Турбег. Омæ, уый чи æмбæлы, уыцы хъуыддаг у.

Бимболат. Уый кой та нын цы кæныс, нæхуыдтæг æй нæ зонæм? (*Хасæхъо цырагъ судзгæйæ рахаста æмæ йæ Чабæмæ радта.*)

Чабæ. Хуыцау, зæдтæ, дауджытæ, Бимболаты рынчынæн цыдæриддæр аххос у, рæстæй мын æй мæ цæстыты бафтау. (*Фарсын райдыдта.*)

Чидæртæ. Оммен, оммен, хуыцау!..

Лæппу (*къасæфæй*). Æддейæ уæм уазджытæ дзурынц.

Бимболат. Марадз, Хасæхъо, мидаæмæ сæ рахон æмæ æрæбон куыд загътай, афтæ фехъусын кæн.

Хасæхъо ацыди, иннæты æхсæн сабыр ныхас, дыгæйттæй дзурынц, чысыл фæстæдæр æрбацыдысты **Асæхмæт** æмæ **Тотырадз**.

Асæхмæты уадулыл – нос, йæ цæст баст. **Тотырадзæн** та йæ цонт йæ бæрзæймæ баст, чысыл къуылых цæуы.

XVII-æм ФÆЗЫНД

Фыццагтæ, Асæхмæт æмæ Тотырадз

Тотырадз. Фарн — а хæдзары!

Иууылдæр. Æгас цаут, уазджытæ!

Асæхмæт (*Чабæйы фенгайæ*). Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, фарн нæ, фæлæ дзы мæнæ нæ хæйрæг...

Тотырадз. С-с... Худинаг у.

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, махæн худинаг, уымæн нæ...

Тотырадз. Кæйдæр хæдзары... Ныббарут нын, æнафоны уæ кæй бахыгдардтам, уый, фæлæ нæ Чабæнмæ иучысыл хъуыддаг ис.

Бимболат. Ницы кæны. Сбадут уал нæм, хорз уазджытæ, ныртæккæ фæуыздæни фарст. (*Авдæнай гæдгыйы ныууасын кодта, йæ къадзылы алгъыл ын, ници йæ фæдта, афтамай ныххæцыди.*)

Чабæ (сывæллоны цъæхахст æнхъæлæй, хъæлдзæгæй Бимболатмæ). Дæу нæ уырныдта мæ дæсныдзинад, уыныс, ныридæгæн фæбæрæг ис.

Т. Турбег. Йе, хуыцау, табу — дæуæн. (*Дис канынц иууылдæр.*)

Бимболат. Гъеныр дæр мæ нæ уырны.

Лæф-лæфгæнгæ æрбацыдысты хъæуон устытæ æмæ лæгтæ, уадзыг æнхъæл æнцæд æнæдзургæйæ **Чабæмæ** кæсынц.

Устытæ (*сабырай Хасæхъомæ*). Фæсур и, фæсур...

Хасæхъо. О, уадзыг у, уадзыг.

Устытæй **Чабæмæ** æрттоймагæн чи хæцъилы гæппæл, чи сывæллоны худ, чи цы, чи цы баппæрстой. Чабæ дзы æрттоймаг худ фæстæмæ раппæрста.

Сыхаг ус (*худ чи баппæрста, уый*). Уæ, мæ артыл доны къус куыд ауагътон, гъе, ме 'рттоймаг мын нæ бакуымдта, æвæццæгæн ыл йæ зæрдæ нал дары! (*Фæсабыр сты.*)

Чабæ. Æрбайхъус мæм ныр: хуыцауы дæснытыл кæй худтæ æмæ сыл дæ къух кæй систай, уый тыххæй дæм йæ дзуæрттæ иууылдæр фæхæрам сты æмæ уын уæ иунæджы, мæнæ авдæны чи ис, уый айсын

сфәнд кодтой. Ёз ныр хуыцау әмә йә дзуәртты раз тынг балагьстә кодтон әмә бәрзондыл бадаг ләгтыдзуар мә фарс фәңис.

Иууылдәр. Табу – йәхиңән!

Чабә. Сыгьдаг зәрдайә йын куыва куы скәнат, дзәбәх куы балагьстә кәнат, уәд йә уәдән тас нал уыдзәни. Ёнә нысан сау гал ссарут, кьәбәләфцәг әй скәнут әмә йә ләгтыдзуары бон аргәвдут куывдән. Ахәм әнә нысан гал дәлә Дадалитәм ис. *(Цырагь авданы алыварс судзайә, райс-байс каны.)* Ләгтыдзуары фәдзәхст фәу, мады-майрәмы фәдзәхст...

Бимболат (авдәнмә бауад). Фәләуу: әгыгьад ныр! Нал, нал фәразын кәсын дә 'наккаг митәм, мә бон нал у дә фәлыва ныхәстәм хьусын!

Чабә. *(Цырагь йә кьухәй архаудта.)* Цы кодтай? Цы дын кодтон?.. Мә дзәбәхдзинад...

Бимболат. Дзәбәхдзинад... Ёнцәд ләуу, ныртәккә дын әз равдисзынән дә дзәбәхдзинад, мәнә ныронг дә сәрыл чи хәңы, уыдонән. *(Иууылдәр фәджих сты. Чабә стыхсти. Бимболат авдән райхәлдта алма дзы дынджыр хьулон гәды райста.)* Ёркәсут ныр, хорз адәм, хуыцауәй адәмы әхсән цы минәвар хонут, уый митәм *(Дисы бын фесты.)*

Чабә *(дуармә йәхи ласы. Бимболат ын фәндаг нә дәтты.)* Мә хәд-зармә мә уәддәр ауадз...

Бимболат. Фәләуу, әнаккаг, афтәмәй дә нал уадзын. Федтам ныр, нә хистәртә, нә дасны Чабәйы дасныдзинад. Мә гәдыйән мын гал нывонд кәнын кәны, уә хуыцауы әвзәрст адәймаг. Галы аргь гәды... Нә Ирыстоны сыгьдаг уастырджийы нын, хорз адәм, гәдыйы әмкәд скодта, йә минәвар кәй хонут, уый! Ёз дын ацы гәдыйы дә риуыл марын, кәд әшпын ныууадзис, кәд талынг адәмы фәллоу дзәгьәлы нал хәрис! Кәд дә цьаммар митәй әгас адәмы әхсән фыдбылыз нал таунис! *(Гәдыйы йын йә риуыл фәкодта.)* Тагьд фесәф ныр мә хәдзарәй, дә цьаммар кьәхтәй ам мауал ләуу! Ёгайтма дын ныр дә дасныдзинад сәхи цәстыгәй фәдтой мәнә нә хьәуы хуыздәртә әмә алыздыгәттә.

Чабә. Уә, мә тәригьад дә фәдыл әфтыд фәуа!..

Бимболат. Дардәр мә мауал мәсты кән! Цәугә ныр! *(Чабә фәцәуы.)*

Асæхмæт. Фæлæуу, фæлæуу, хуыцау æмæ дзуæрттæ, афтæмæй дæ нал ауадздыстæм, диссаджы митæ махæн куы бакодтай...

Т. Турбег. Æгъгъæд ын у, æгъгъæд, ауадзут æй ныр, мæ хуры чысылтæ. (*Чабæ ацыди, йæ фæстæ – иннæ устытæ дæр.*)

Бадзо. Йе, Турбег, уый дын нæ хорз Чабæйы дæсныдзинад: афтæ кæмæй загътай, мады хуылфмæ, сывæллон нæл у, сыл у, уый æвзары, загъгæ, уыцы дæсны, авдæнмæ гæдыйы нæ базыдта йæ уасынæй дæр.

Т. Турбег. Мауал мæм дзур. Уæ, не скæнæг стыр хуыцау! Дæ номæй нын фыдадæм, фыдмитæ куы кæнынц, уæд нын цæуылнæ æргом кодтай ацы хъуыдаг ныронг? Мæ райгуырынæй мæ базæронды бонмæ мæ цæстытыл цы хæрв сбæдтис, уый мын ацы сахат Бимболат куы райгом кодта æмæ арвы бын нæ ирон дæснытæ цы цæммар куыст кæнынц, уый комкоммæ куы фæдтон!

Бимболат (*Асæхмæт ама Тотырадзмæ*). Уадзжытæ, æз ма сыхах фæдтон айфыццаг Чабæйы хæдзары, æнæсахъат уыдыстут уæд, ничи уæ сохъхъыр уыд, ничи цæнкуыл, раст загъут, цы уыл æрцыди ныр?

Асæхмæт. Йед у... хуыцау æмæ дзуæрттæ, уæ Чабæхан кæй хуыдат, уымæ æртæ къуырийы раздæр дæсныфæрсæг уыдатæн, гъемæ, хуыцау æмæ дзуæрттæ, бацамыдта мын: бæлон, дам, æрцахс, йæ галну къахыл, дам, ын сырх хъуымац бæбæтт æмæ, дам, æй афтæмæй ауадз. Гъемæ æз дæр афтæ бакодтон. Бæлон стахти æмæ къæнцылары цур абадти, йæ сырх хъуымац та йын дымгæ алыздæм фæйлыдта. Стражниччытæ мæм æрбацыдысты, бунттанæг, дам, дæ, сырх тырыса, дам, адамæн æвдисыс æмæ мын ацы митæ бакодтой, хуыцау æмæ дзуæрттæ, ехсытæй мæ снадтой.

Тотырадз. Фыдмитæ нын бакæнын кодта, нæ сыхæгтимæ нæ туаджынтæ скодта, хин уын скодтой, загъгæ, уый фæдыл нæм хылтæ æрцыди, мард фæцис мæ къухæй, чысылæй фæстæмæ æфсымæры цард чемæ кодтон, уый.

Чидæр (*æрбауайгæйæ*). Чабæмæ Мчелайы марды тыххæй хицауттæ æрбацыдысты æмæ сæ Хъуыдабæрдыл сардыдта, марг, дам, мын йæ марынæн уый радта.

Т. Турбег. Не скæнæг стыр хуыцау, Сыбыры бинаг къæйы бын æй бакæн.

Иннæтæ. Оммен! Хуыцауы бафæндæд!..

Хъуыдæберд æрбазгъордта, йæ фæстæ – **стражник**.

Хъуыдæберд. Мæ хæдзар мын байхæлдта, ме 'фсымæр, Чабæ! Хицæутты мыл сарыдта, Сыбырмае мæ сафазысты.

Бимболат. Сафинаг сæфгæ кæны.

Стражник. Цæугæ, цæугæ тагъд, мах дын, лидзын куыд хъæуы, уый бацамондзыстæм. *(Гонпысыдзай йæм бавзыста амæ йæ йæ разай ракодта.)*

Хъуыдæберд *(сонт хъарай).* Уæ, мæ тæригъæд дыл ныккæла! *(Хасæхъо сæ фæдыл ацыди.)*

Къæрит. Æллæх, хуыцау, æллæх, кæд мах дæр нæ сыхæгтимæ æнæхъуаджы рæстай схæрам кодта!

Бимболат. Æниу кæй сызнаг кодта хъуаджы? Йæ митæ йын комкоммæ куы уынут, уæддæр æй нæма зонут? *(Рудзынгай сырх рухс цастытæ ныццæвтæ.)*

Т. Турбег. Цæй рухс у ай, цы æрцыди?

Чидæртæ. Цыдæр судзы...

Уасдже. Хуыцау, фыдбылызæй хъахъхъæн.

Къæрит. Æз æй æмбарын, цæй рухс у, уый! Кæстæртæ сæ фæнд сæххæст кодтой, æнхъæлдæн. Арт бандзæрстой, Чабæ нæ кæуыл сарыдта, уый фæллоый! Рæдыд... Рæдыд мыл æрцыди, фæлæ ма цы... *(Сыстад.)* Цом. Цæуæм, цæуæм, уыцы арты хъуамæ Чабæйæн йæ сæр басудзон. *(Ацыди, æддейæ топпы гæрах.)*

Т. Турбег. Уый та цæй æнафоны гæрах уа?

Æмзор. Æддейы цыдæр фыдбылыз ис.

Т. Турбег. Марадзут-ма, исчи уæ базонæд, цы æрцыди?

Хасæхъо æрбазгъордта

Хасæхъо. Бæстæ фыдбылызæй байдзаг кодта Чабæ!

Бимболат. Циу, цавæр хабар?

Иууылдæр. Цы æрцыди!

Хасæхъо. Къæритгæ се 'рвадæлты мусыл Чабæйы ардыдæй арт бандзæрстой...

Чидæртæ. Гæрах та цавæр уыди?

Хасæхъо. Стражник Хъуыдæберды куыд фæцæйкодта, афтæ йын алыгъди, фæстейы йæ берданкæйæ фехста æмæ дзыхъмард фæци.

Иууылдæр фæджих сты

Бимболат. Цомут, цомут уæдæ мах дæр, фæдис æхсæны куыст у.

Т. Турбег. Фæдисмæ дæр цæугæут, фæлæ мæм байхъусут мæ хуры чысылтæ... Ацы æхсæв, ныронг кæй нæ зыдтам, хорз кæй хуыдтам нæхицæн, æмæ нын æвзæр чи у æмæ чи уыди, уый базыдтам мæнæ Бимболаты руаджы, мах нæ, фæлæ йын нæ байзæддаджы байзæддаг дæр арфæ кæндзæни уый тыххæй. Фæлæ ныр, мæ хуры чысылтæ, цомут уæртæ ныхасмæ, нæ хъæубæсты æрæмбырд кæнæм æмæ ард бахæрæм, хъæудзырд бакæнæм, нырæй фæстæмæ ма йæ рынчынан, йæ хины тыххæй, дæсны чи бафæрса, ууыл... Куыд уæм кæсы мæ ныхас, цы загъут, фæнды уæ афтæ?

Иууылдæр. Фæнды, фæнды, куйннаæ нæ фæнды?

Бадзо. Цомут, уæдæ, æмæ афтæ бакæнæм.

Т. Турбег. Гъе, уæдæ, хорз. *(Æддагæттам.)* Сымахæй дæр, мæ хæдзæртгæ, алчи йæхи хъæуæн æмæ коман фехъусын кæнæд, мæнæ цы фæдтат æмæ нæм цы фæнд ис, уый, гъемæ-иу афтæ бакæнут сымах дæр.

Бимболат. Ацы æхсæвы тыххæй разы – хуыцауæй. Разы – сымахæй, хорз адæм! Цомут ныр æмæ Турбеджы хорз уынаффæ баххæст кæнæм.

Иууылдæр. Ай-гъай, ай-гъай! Цомут! *(Араст сты. Чабæ цъæхахст кæнгæйæ арбазгъордта.)*

Фыццагтæ æмæ Чабæ

Чабæ. Цæуыл мын мæ цард фехæлдтай?.. Цы дын кодтон? Хицæутты къухы мæ цы бафтыдтай æмæ мыл æгас адæмы цы сардыдтай? Нæ, нæ, æз ам дæ хæдзары, уе 'ппæты раз мæхи марын! Мæхи марын! *(Гæ сарбаттанай йæ хурх алхъывта æмæ архаудта. Фæджих сты иууылдар. Малхъион арбауади. Чабæйы мардай куы фæдта, уæд сæгъдай аздади.)*

Кæрон.

ÆЗ НÆ УЫДТÆН – ГÆДЫ УЫДИ

Ныры рæстæджы цардæй иу ныв

АРХАЙДЖЫТÆ:

Химан – хъæуыхицау,	50-аздзыд
Николай Петрич – йæ фыссæг,	40-аздзыд
Сахълау } къулертæ,	20-аздзыд
Калман }	25-аздзыд
Хъилхъус – стъороз,	40-аздзыд
Гуыщыр – хъæуккаг,	45-аздзыд
Темырболат – бунтгæнæг,	35-аздзыд

Хъазæнбынат

Къæнцылар.

Æлыгæйсæрст æмæ чъырайтæгъд бæстыхай: йæ дæргъ – 12 адылийы бæрц, йæ уæрх – 7 адылийы... Галиуырдыгæй фарс (æддæйæ бакæсгæйæ) – нылæгтомау дуар, рахизырдыгæй фарс дæр ахæм дуар, æрмæст уымæн йæ астæу – къаннæг рудзынг, йæ тарвазыл та ставд дамгъæтæй фыст: «Арестантская». Фæстаг къулыл – дыууæ чысыл рудзынджы, æвгтæй иуæй-иутæ – саст æмæ гæххæтгæй ныхæст. Дыууæ рудзынджы астæу къулыл ауыгъд æвзæр лампæ, чъизи авгимæ.

Фæстейы, рахиз къуымы – скъапп, йæ бæрзæнд – 11/2 адылийы, йæ дуар – зыхъхъыр, æмæ дзы зынынц бирæ гæххæттытæ, йæ сæрыл дæр афтæ. Фæстаг къулаей дыууæ адылийы раздæр лæууы чъизингомау æнæмбæрзт стъол, йæ уæлæ – лампæ, æрдагсыгъд гæххæттæй йын хул (абажур), фыссæн дзаумайæ: чингуытæ, гæххæттытæ, чотки, æрдагæхсыд фыссæнтæ æмæ ноджыдæр æндæртæ. Стъолы алы фарс – цыппар бандоны. Къулы рæбын – даргъ бандон. Зæхх – æнæ марзт. Къуалтыл алы фехъусыны гæххæттытæ ныхæст æмæ паддзахы ныв.

Уæлæдарæс

Николай Петричыл – уырыссаг дзаума, иннæтыл се 'ппæтыл дæр – ирон уæлæдарæс. **Гуыцыр** æмæ **Хъилхъус** – бызгъуырты мидæг. **Химаны** фарсыл – æхсаргард, йе 'фцæгыл та хъæуыхицауы рæхыс ауыгъд. **Сахълæуы** риуыл – стыр хæрзинуæг: къулеры майдан.

Архайджитæн сæ зæрдыхатт æмæ сæ конд

Химан – тызмæгтомау лæг, асæй – рæстæмбис, бæзæрхыгтомау, йæ зачъетæ – даргъ.

Николай Петрич – йæхицæй стырдæр зæрдæ зæххыл нæй, нозтуарзаг, хъæргæнаг.

Сахълæу – цыргъзонд лæшпулæг, чысыл æдылдызæф, сыгъдæг къæнцылары ахуыр, хъазаг лæшпу.

Хъилхъус æмæ **Гуыцыр** – сæли-уæли лæгтæ, пыхцыл, æнæлвыд зачъетæ. Гуыцыр – гуыбыргомау лæг, Хъилхъус та – схъæл, йæ хъустæ – даргъ, йæ зонд – цыбыр.

Калман – къулер цы вæййы, уый.

Темырболат – рæсугъд лæшпулæг, даргъгомау.

I-аг ФÆЗЫНД

Николай Петрич

Николай Петрич (*йæ дзыппай къаннаг чиныг систа амæ кæсы*). «Сегодня пойти к Кудаберду по делу Ахмета, взять от него... Так-с... Уничтожить протокол Гуцыра, гонорар три руб. шестьдесят коп...» Уæуу, рох мæ куы кодта, рох! (*Чиныг рудзынджы фæйнагыл авардта, гæххæттыта райста амæ агурæ*). Чёрт знает!.. Цы фæци уæдæ?.. Тагъд æй куы ссарин; хорз хабар уайд, æртæ тымбылы æмæ æртæ абазийы дзыппы куы нывзилин æвонгæй, уæд... Да, ето факт... Бауадз æй Химаны, уый протоколтæ кæны, æз дæр ын сæ нугай-дыгай бæргæ сафын: кæй – доны, кæй та – арты. Сæ мыггаг скъуынынмæ сын раст халерæй уæлдай нæ дæн... Хуыцау хъуыдаæгтæ рæстмæ ауадзæд, уый-йедтæмæ ма мын истытæ бантысдзæни... Цы хæйрæг æй бахордта уæдæ, цы фæци?! Хуыцау, ды базон, ацы пъартфелы йæ цæвардтон... Куына йæ ссарон, уæд фыдæнхъæл кæндзынæн, æртæ сомы æмæ æртæ абазийы доны къусы сæфт кæндзысты. Да, ето факт. (*Иæ сар ныттылдта*.) Бацагурын хъæуы... (*Фалдахы амæ кæсы*.) «Донесение, прошение, прошение, решение, рапорт, секретно, постановление, циркуляр, рапорт, приговор, решение, решение...» Æнæбайрайгæ фæут уæ решенитæй, нал сæ фæразын!.. Судятæ, дам... Æнæмбаргæйæ кæд сæ къухтæ уыдон æрæвæрынц, уæддæр фыст, æз цы тæрхон скæнын, уый вæййы. (*Кæсы та*.) «Разъяснение, решение, прошение, протокол!..» Стоп! Прото-кол! Ам дæ ныр! (*Цырагъ фæуалдар кодта, кæсæн цæстæмæ асарфта, бахуыфыди*.) М-м... Фырцинæй мыл хуыфæг дæр бахæцыди. Ха-ха-ха, æртæ сомы æмæ æртæ абазийы та приходы ныффысдзыстæм. Так-с, ето факт... Химаны мыхуыр сырх-сырхид дзæбæх куы дары. Фæлæуу, æз ыл æндæр мыхуыр æрæвæрдзынæн, хъаймæты бонмæ дæр йæ ныв куыннауал фæзына. Кæсын æм нал хъæуы, зын-джы хай йæ бакæнæм, æгæр бирæ мæ куы фæмæстæй мардта. (*Судзы йæ спичкайæ*.) Гор-рит про-то-кол!.. Горит Химаны сæр йæ хинтимæ!..

Сахълæу (*уары зыхъхъырай*). Горит обчествени гæххæтт! (*Николай Петрич сæгъдæй аздади, арт йæ къухмæ схæццæ и амæ йæ басыгъта*.)

Николай Петрич. Дæ-дæ-дæй!.. Фæлтау мæ туман дæр нæ хъуыди, ноджы мæ чидæр базыдта, æнхъæлдæн... (*Ауарæй акасти*.) Цы уыдаид уæдæ, ам дæр куы ничи ис... Æвæццæгæн, мæхи хъæрæй

кьултæ ныццарыдтой, æмæ уый мæ хъустыл æруади... Афтæ уыдаид, афтæ, æддæйы дæр куы ничи зыны, физикæйы дæр афтæ фыст и... (*Аула-багыроз ссыгъта.*) Ну, черт с ним! Къух фæрысти, фæлæ æртæ сомы æмæ æртæ абазийы дзыппы нымайын хъæуы ныр; чи зоны, ногджыдæр ма дзы исты уæлæмхасæн уа. Да-с, ето факт!.. Къулер!.. Къулер!.. Сахълæу, кæм дæ?! (*Сахълæу арбацциди.*)

II-аг ФÆЗЫНД

Николай Петрич æмæ Сахълæу

Сахълæу. Цы мæ кæныс?

Николай Петрич. Æргæвдгæ... Ам уыдтæ, цы?!

Сахълæу. Ам уыдтæн.

Николай Петрич. Уæдæ Гуыцыр ардæм не 'рбацциди?

Сахълæу. Ам уыди æрдæбон.

Николай Петрич. Раджы, куыд æрдæбон?

Сахълæу. Нæ, тынг раджы нæ уыди: хурæй ма йæ ныгуылынмæ дыууæ бæндæны бæрц уыдаид.

Николай Петрич. Вот ишак!

Сахълæу. Исахъхъ ам ницы уыди...

Николай Петрич. Уæдæ Гуыцыр маен нæ агуырата?

Сахълæу. Агуырата, фарста дæ.

Николай Петрич. Æмæ цы загъта, ам куы нæ уыдтæн, уæд?

Сахълæу. Ницы, ныртæккæ та, дам, æрбаздæхдзынæн.

Николай Петрич. Ну, ступай, ерш! (*Сахълæу фæцæйцциди.*) Ей, Сахълæу, фæлæуу-ма!

Сахълæу. Цы ма мæ кæныс?

Николай Петрич. Йæ къухы ницы уыди?

Сахълæу. Стыр цым лæдзæг. (*Николай Петрич æдзынæг алаууыди.*)

Николай Петрич. Цы? Цы загътай? Цы йæм уыди, загъгъыс?..

Сахълæу. Иу стыр хуытæрæн.

Николай Петрич. Æмæ æппын ницы загъта?

Сахълæу. Мурдæр ницы, дæу фарста, æндæр.

Николай Петрич. Цы мæ кодтаид... Цу-ма, кæддæра кæм и.

Сахълæу. Ныртæккæ. Ардæм-иу æй рахæнон?

Николай Петрич. Лæдзæг ма йæхимæ куы уа, уæд ын-иу мацы ской кæн, куы ма фæрса, уæддæр-ну ын зæгъ: «Ам нæй».

Сахълæу. Хорз. *(Ацыди.)*

III-аг ФÆЗЫНД

Николай Петрич

Николай Петрич. Хуымæтæджы не 'рбацыди Гуыцыр лæдзæгимæ. Хуыцау бахизæд, фæлæ уымæй лæгыл куы ралæууа... Ноджы йæ кæд хоны цым лæдзæг; нæ зонын, уыцы мæсты дæр мæм цæуыл уыдзæни, нырма дзы исгæ дæр куы ницы ракодтон, лæдзæджимæ цæмæн æрбацыди, уый дæр диссаг у: ацы уынджы куыдз ахæм дæр куы нæ и, стæй лæдзæгхæссаг дæр нæу Гуыцыр... Хуымæтæджы нæ уыданд... Цæй, уæдмæ кæд Химан дæр æрбацæуид.

IV-æм ФÆЗЫНД

Николай Петрич æмæ Гуыцыр

Сахълæу *(æрбауади).* Мæнæ æрбацыди йæхæдæг.

Николай Петрич. Йæ лæдзæг дæр ма йæхимæ ис?

Сахълæу. Нæй!

Николай Петрич. Цæугæ уæдæ тагъд дæ бынатмæ! *(Сахълæу ацыди.)*

Æвæццагæн, гæдыйæ æрымысыди, лæдзæг æм ис, зæгъгæ, фæлæууæд, æз та йын йæ бон базонын кæндзынæн.

Гуыцыр æрбацыди, йæ къухы цыдæр кæлмæрзæны бастæй.

Гуыцыр *(йæ худ систа амæ ныллаг йæ сарай куы).* Де'зæртæ хорз, Никъолоз!

Николай Петрич. Хуыцауы хорзæх дæ уæд, Гуыцырбег! Цæмæ æрбацыдтæ, исты хъуыдаджы тыххæй?

Гуыцыр. О, дæ рын бахæрон, абон дын кæй загътон, уый тыххæй.

Николай Петрич. Арм йе 'дзаг куы уа, уæд ахæм хъуыдагтæ æнцон кæнæн сты... Цæтгæ у дæ хъуыдаг, дæ зæрдæ рухс уæд.

Гуыцыр. Табуафси, бузныг, стыр бузныг дæ дæн, ма амæлаты бонмæ дæр дын ацы дзæбæхдзинад никуы фæрох кæндзынæн.

Николай Петрич. «Спасибо в корман не лезит». Иронау, ома сур арфæтæй ницы пайда ис.

Гуыцыр. Цæмæн уый зæгъыс, дæ рын бахæрон, дæ фæллойма дын чи цы бар дары? Уыцы хъуыддагæй мæ фервæзын кæн, уыййед-тæмæ мæ армы цы уа, уымæй дын «нæ» ницæмæй зæгъдзынæн.

Николай Петрич. «Фервæзын» та цы хоныс?! Уыныс, мæнæ дæ протоколы сыгъдæттæ, дæумæ йæм нал фæкастæн, сырх пиллон ын скалын кодтон.

Гуыцыр. Мæ хъеллау сæр – дæ фехъхъау, мæ бæсты дын стыр хуыцау арфæ ракæнæд.

Николай Петрич. Фæхъхъæуттæ-йедтæ уал ныууадз, фæлæ мын тагъд мæ фæллоу куы раттис, кæннод нæ, миййаг, Химан куы æрбаййафа, уæд дæ кæнæ æртæ туманы фидын хъæуы, кæннод та дæ хъуыддаг йæ фыццаг фæндагыл ацæудзæни. *(Гуыцыр тагъдгомау чызи хафылай æхца райхæлдта, радта сæ Николай Петричмæ.)*

Николай Петрич *(анымадта сæ)*. Авд суари æмæ дыууæ капеччы та?

Гуыцыр. Æндæр мæм куына и...

Николай Петрич. Æри, æри, бирæ дзурын дæм цæмæн хъæуы?

Гуыцыр. Уæд мæ мард фен, æндæр мæм нал и...

Николай Петрич. Дæ мард фенынæй мæныл цы бахæцдзæни, бæхы мардæй уæлдай, фæлæ тагъд авд суарийы æмæ дыууæ капеччы куы раттис дзæбæхæй.

Гуыцыр. Куы мæм уанд, уæд сæ бæргæ раттин.

Николай Петрич. Ну вот есчо! Сис дын, зæгъын, æндæра дæ хъуыддаг карздæрæй кæй снæуæг уыдзæни, уый æмбар! *(Гуыцыр ныхъ-хъус.)* Хъусыс æви нæ?.. Æви дæм куыдз рæйы?

Гуыцыр. Уæлейы – хуыцау, бынæй – зæхх, уыдон ард мæ фæдыл æфтыд фæуæд, кæд ма мæм æхцайы номыл исты и. Лæг йæ хуыцауæй куыд кура, афтæ дæ курын æмæ мын уыцы авд суарийы æмæ дыууæ капеччы бахатыр кæн...

Николай Петрич. Нæй, нæй, уый гæнæн нæй. Раздæр дæр дын куы загътон мæ фæнд, фæлæ мæ мауал мæсты кæн, хуыздæр нæ уыд-зæни...

Гуыцыр. Фæлтау дын сæ æндæр истæмæй дæр баххæст кæнд-зынæн...

Николай Петрич. Уый загъынаен бæззы, уый æндæр хъуыддаг у... Уый та дæ къухы цы ис?

Гуыцыр. Царв, дæ рынтæ бахæрон.

Николай Петрич. Æмæ йæ кæмæн хæссыс?

Гуыцыр. Дæуæн æй бæргæ æрбахастон, хуыны аккаг кæй нæу, уый зонын мæхæдаг дæр, фæлæ лæгæн йæ къухы æндæр куы нæ уа, уæд цы гæнæн ис.

Николай Петрич. Давай его суда. Æри-ма йæ ардæм. (*Уыны йæ.*) Да, это дело... Уæхи конд у ацы царв?

Гуыцыр. Нæхи конд, дæ рын бахæрон.

Николай Петрич. Нал уæм дзы разындзæн?.. Æлхæнгæ дæр бакæнин.

Гуыцыр. Нал, уæд ма йæ цы боны хуыздæрмæ ауæрдин. (*Арахъ-хъы авг йæ дзыппай сласта.*)

Николай Петрич. Уый та дæм цы ис?

Гуыцыр. Арахъхъ, дæ рын бахæрон.

Николай Петрич. Уый дæр мæнæн æрбахастаис, кæй загъын æй хъæуы. Æрдав-ма йæ ардæм, дæ сылгоймаг хорз у – æвзæр, æз уый базонон. (*Авджы комай нуазы.*) Пау-пау-пау!.. Уæллæ-гън, дæ ус хорз адаймаг кæй у, уый базыдтон йæ арахъмæ гæсгæ, уый тыххæй дын авд суарийы æмæ дыууæ капеччы хатыр фæуæнт, æрмæст дзырдæй: алы хуыцаубоны дæр мын дзы авджы дзаг куыд хæссай, афтæ. Зоныс, мæгуыр лæгæн цас æхца сты уыдон!

Гуыцыр. Уый бæргæ зонын, дæ рынтæ бахæрон, фæлæ мæгуыр хæдзарæн алы къуыри арахъхъ уадзын дæр æнцон нæу. Дæ ныхас сæххæст мæ бон куынае суа.

Николай Петрич. Мæ бон бауыздзæни уæда! Арахъхъ нæ, фæлæ ма мын райсом сихормæ æртæ царвджын уæлибæхы авджы дзагимæ куынае æрбахæцца кæнай, уæд фендзынае, кæддæра дæ хъуыддаг куыд ацæунд... (*Фыссы.*) Зон, протокол чи ныффыста, стæй йæ чи басыгъта, уый ма ноджыдæр базондзæни фыссын. Кæд дæ нæ уырны, уæд æй ныртæккæ фендзынае... Æгас хъæу мæнай ард куы хæрынц, уæд, дæуыл цытæ фыссын хъæуы фыдбылызырдæм, уый нал базондзынæн?! Кæд фæсмонгонд нæ фæуай, уæд-иу раппал дæхицæй!

Гуыцыр. Курын дæ æмæ...

Николай Петрич. Дзургæ бирæ мауал кæн, мæхæдæг базон-дзынæн, куыд дыл æндзарын хъæуы, уый. Нырма нæ курыс, фæлæ фæстæдæр курдзынæ, лæгъстæ дæр ма мын кæндзынæ... Цæугæ, ам дæр мауал лæуу!..

Гуыцыр. Хуыцау...

Николай Петрич. Хуыцауы йæ бынаты уадз!.. Уæддæр ма дзургæ кæны! Фесæф ардыгæй, ма цæст дæр дæ куыннæуал уына, афтæ! Чтобы духу твоего не было здесь! Стæй фендзыстæм, кæддæра дæ хъуыддаг куыд ацæуид, кæд ма дæ цæсты де 'мбыд арахъхъ исты уа!

Гуыцыр. Фæрæдытæн, бахатыр мын кæн, æз – дæ мад, дæ фыды уазæг, цыдæриддæр мын загъай, уый бакæндзынæн, дæ бар дæн æмæ мын цы кæныс, уый бакæн...

Николай Петрич. Гъемæ дæ куыдзы бон нæ зоныс, афтæмæй дзурыс. Царды идоны рохтæ махмæ – хицæуттæм – кæй сты, уый нæма бамбæрстай?!

Гуыцыр. Бамбæрстон æй, бамбæрстон, дæ рын бахæрон. (*Гæ сар аныхта.*) Ды мын æй хорз æмбарын кæныс, бузныг дæ дæн.

Николай Петрич. Æмбарай йæ, æмбарай! Зон, мах куыд фæнда, лæджы цардыуаг афтæ сæвæрдзыстæм.

Гуыцыр. Бахатыр кæн, табуафси, лæг куынæ зона, уæд рæдигæ кæны.

Николай Петрич. Рæдййын нæ хъæуы. Мах паддзах хицæуттæн уый тыххæй сæвæрдта æмæ нæм хъусат, нæ коммæ кæсат, цы уын загъæм, уый хъуамæ æнæзивæг æххæст кæнат!

Гуыцыр. Ай-гъай, ай-гъай... Кæй фæрæдытæн, уый мæхæдæг дæр бамбæрстон, фæлæ, дæ рын бахæрон, мауал ма æфхæр. Ахсæв ма цы, фæлæ дæ курын, райсом нæм куыд æрбацæуай дæхæдæг, афтæ.

Николай Петрич. Не-пре-мен-но!.. Хорз, æрмæст макæмæн мапы ской кæнай!..

Гуыцыр. Ма тæрс. Мæхи комкоммæ сафгæ кæнын... Цæй, кæд дæ ницæмæнуал хъæуын, уæд æз цæуон.

Николай Петрич. Цæмæн ма ма хъæуыс, исты паддзахы портрет æнæ дæу нæ фидуау... Куы ницыуал дæм ис, уæд ма дæ цы кæнын. Цæугæ, фæлæ кæй загътай, уый ма ферох уæд.

Гуыцыр. Ма тæрс. Уымаен рохгæнæн ис? Цæй, уæдæ, хæрзæхсæв! Райсом дæм лæппуйы æрбарвитдзынæн. (*Къасафай ахызти.*)

Николай Петрич. Фэндараст!.. (*Къулермæ дзуры.*) Гъей, Сахълау!

Гуыцыр (*фæстæмæ фæздахти*). Мæгуыр лæгæн цæй сахъ лаууæн ис, дæ рынтæ бахæрон.

Николай Петрич. Цæугæ, цæугæ, дæумæ нæ дзырдтон, къулермæ хъæуы. Зæгъ-ма-ну ын æддæйы, миййаг æй куы фенай, уæд.

Гуыцыр. Бахатыр кæн, фæрæдыдтæн. (*Худы.*)

Николай Петрич. Ничево. Ступай!

Гуыцыр (*цæугайæ*). Райсом дæм æрбарвитадзынæн.

Николай Петрич. Хорз... Гæды ма зæгъ...

V-æм ФÆЗЫНД

Николай Петрич

Николай Петрич. Барæй цæудзынæ – æнæбары... Авд суарийы æмæ дыууæ капеччы фæзиан дæн... Цæй, бар йæхи, царв йæхæдæг дæр у сом æмæ æрдæджы аргъ, арахъхъ-двайно, уый дæр æхсæз суари, æхцайæ та æртæ сомы æмæ æртæ 'мæ ссæдз капеччы, уый дын æдæппæт фондз сомы æмæ æртæ капеччы. Значит, зианы æфсон – пайда: авд абазн æмæ æртæ капеччы фæуæлдай сты. Да, ето тоже фа-акт! Бауадз Химаны, уый æнæ æртæ туманы хъуыддаг нæ хæлдта, хæрзаг йæхинымæр загъта: «Мæ бар у, æмæ æнæбары дæр дæтдзæн». Цæмæй зыдта, а лæппу ахæм хъуыддæгтæ кæнынмæ ахуыргонддæр кæй у, уый. Мæ сусæгæй æхца бахæрынмæ хъавыди, фæла нæ ныр сур дзыхæй чи аззади, уый бæрæг у. (*Сахатмæ аркасти.*) Æххæст ма Хъуыдæберды куы фенин, кæд æппын дзы исты æрæвзæрид. Къулер!.. Къулер!.. Гъей, Сахълау, кæм дæ! (*Сахълау арбацыди.*)

VI-æм ФÆЗЫНД

Николай Петрич æмæ Сахълау

Сахълау. Мæнæ, цы кæныс?

Николай Петрич. Химан ам нæма уыди?

Сахълау. Нæма, абон нумæ куы ацыдыстут, уæдæй фæстæмæ.

Николай Петрич. Тек-с... (*Ахъуыды кодта.*) Æз уал цæуын уæдæ, ныртæккæ фæстæмæ æрбаздæхдзынæн. Миййаг уый мæнæй раздæр

куы 'рбацæуа, уæд ын-ну зæгъ: Николай Петрич дæр ныртæккæ æрбаздæхдзæни, зæгъгæ!

Сахълæу. Хорз.

Николай Петрич. Никуы ницы бамбардзынæ ды! «Хорз» цы ныхас у, «дæумæ хъусын» зæгъ æндæр.

Сахълæу. Дæумæ хъусын уæдæ.

Николай Петрич. Афтæ... (*Царæ амæ арахъхъхъай*). Мæнæ-ну уыдон дæр бафснай, стæй сæ райсом раджы нæ хæдзармæ схæццæ кæн.

Сахълæу. Хъусын дæм.

Николай Петрич. Бамбарстай, дзæбæх-ну сæ бафснай, Химан сæ куыннаæ фена, афтæ.

Сахълæу. Хорз дæм хъусын.

Николай Петрич (*къасарай*). Уыцы гæххæттытæ дæр сæ бынаты цæвæр. Бамбарстай?

Сахълæу. Хъусын дæм, хорз бамбарстон.

Николай Петрич ацыди

VII-æм ФÆЗЫНД

Сахълæу æмæ Хъилхъус

Сахълæу (*иунагæй*). Пуй, пуй, мæ фыдбылызтæ демæ ахæсс! (*Æфснайы.*) Амæй хуыцауæн налатдæр зæххыл лæг хъуамæ ма уа, кæд æмæ ис, уæд та бæстæн дæр æнæ сæфгæ хос нæй. (*Сыгъдæттам факомкоммæ ис.*) Йæрæби, ам та цыдæр хиндзинад ис, ацы сыгъдæттæ хуымæтæджы не сты... Дзæгъæлы нæ хъæр кодта, судзынц Химаны хинтæ, зæгъгæ... Цыдæр фыдбылыз та сарæзта уыцы хуыцауæн налат, æмæ та ну бонау мæ магуыр сарыл куы нæ æртыхсид... Уæвгæйæ та, сæ дыууæйæ исчи хин-фыдбылыз саразы, тыхсгæ та магуыр къу-лæры сарыл æркæны... Хæйрæгау æй зонын, ацы сыгъдæтты бынæй та мæм цыдæр æнамонддзинад кæй кæсы, уый... (*Писыр рудзынгыл кай аравардта, уыцы чыныг систа.*) Ай Николай Петричы куы у, уæд ам цы ми кæны, æвæццæгæн ын рох фæци, уыййедтæмæ йæ Химаны цур дзыппæй уæлæмæ дæр куынаæ ласы. Бамбæхсын æй хъæуы, исты сусæг хабæрттæ дзы уыдзæни... (*Га роны йæ цавардта.*) Оххо-хо! Гæртæмтгæ

уыдон хæрынц, сæ дзыппытæ уыдон дзаг кæнынц, фидгæ та сæ къу-
леры лыстаг бæрзæй кæны. Мæ мастытæ истæмæй куы райсин æмæ
мæ паддзах Сыбыры бинаг къæйы бын куы бакæнид... (*Царьма фæком-
камма ис.*) Ай та цию? Царв... Ай та гæртам царв уыздæни... Тæхуды,
уымæй бафсæд! Цы сæлæф у, цы!.. Амæн куы ницы æрхъуыды кæнон,
уæд ме сæфт – хуыздæр. Исты æрхъуыды хъæуы... Цымæ цы хуы-
здæр æрхъуыды чындæуа? (*Ахъуыды кодта.*) Ха-ха-ха, диссаг уайд,
диссаг, уыцы ми йын куы бакæнин, уæд мæ ном Семы номау баз-
зайд. Кæсгæ дæр ма йæм цы кæнын, бавналын хъæуы. Сæфгæ дзы куы
кæнон, уæддæр ацы æрхъуыдыйæн æнæ баххæст амал нал ис. Зонгæ
дæр мæ цæмæй бакæндзæни. Цæй, йæ бар дæр – йæхи, сæфт – дыууæ
сæфты; донласт хуылыздæй нал тæрсы. (*Царв хæрынмæ бавналдта.*)
Кæд фысты царв мæнæн дæр ницы хъыг ракæнид; къулеры гуыбыны
дæр батайдзæни, æнхæлдæн; уæвгæ йыл писыры гуыбынау ахуыр
нæу, фæлæ... Царв, дам, айдагъæй хъуыры нæ цæуы... Кæннæуæд уый
мæн йедтæмæ чи зæгъы, уый йæ йæ цард-цæрæнбонты цæстæй дæр
макуы фена... Ай ницæй хæрд у; мæнæ, мæнæ, диссаджы уидыг ссар-
тон. (*Гæххатт лыгганаг райста амæ хæры.*) Гъе, гъе, уымæй фылдæр
æнтысы. Цæй, æгъгæд уал фæуæд. (*Аууоны йæ аравардта.*) Хъилхъус!
Уæ, Хъилхъус!.. (*Къасарай.*) Ам нæ дæ, Хъилхъус?..

Хъилхъус (*æддæйæ*). Мæнæ, цы мæ кæныс?

Сахълæу. Ёрцу-ма ардæм.

Хъилхъус. Ныртæккæ.

Сахълæу (*йæхинымары*). Хуыцау, хъуыдаг растмæ ауадз...

Хъилхъус (*къасарай арбакасти*). Цæмæ мæм дзырдатай, цæ?

Сахълæу (*тагъдгалау*). Дæ гæды уæхимæ и?

Хъилхъус. Нæхимæ ис, цæмæн дæ хъæуы?

Сахълæу. «Цæмæн» та цы хоныс? Мæнæ ам ну уыры ис, æмæ раст
бур-бурид къаннаг гæдыййас у.

Хъилхъус. Кæд æй фелтай?

Сахълæу. Ныртæккæ, уый мæ сыхъал кодта, фынагъ уыдтæн.

Хъилхъус. Ау, æмæ дæ куыд сыхъал кодта?

Сахълæу. Фынагъæ мын мæ хъус цыдæр айваз-айваз кодта, мæ
амонд куыд уыди, афтæ тагъд фехъал дæн, æндæра дæ фыдгул афтæ,
мæ галу хъус мæ уæлæ нал уайд. Кæсын æмæ уæртæ уыцы хуынчы
стыр уыры смидæг и. Гæбæр богъ...

Хъилхъус. Тыххæй ма куы фервæзтæ уæдæ.

Сахълæу. Тыххæй, уаллæ-гън, тыххæй. Мæ зæрдæ ма ныр дæр уæлаемæ хæссы, раст цыма лæхураг царвæй бафсæстæн.

Хъилхъус. Ныртæккæ дын æй æрбахæсдзынæн уæдæ. *(Ацыди.)*

Сахълæу. Мæ хъуыддаг, æнхъæлдæн, куыройы цалхау рахизмæ зилы. Кæд уалладжы фæнда, уæд къулераен дæр ацы хатт царв халарæй батайдзæни.. Ахæрын ма дзы хъæуы, цы йыл ауæрдын, цы, исты йыл мæ фыды фæллой куынæ фесæфтон. *(Лучысыл куы ахордта, уæд дуары хъæр фæцыди ама царв амбахста. Хъилхъус гæды æрбахаста.)*

Хъилхъус. Мæнæ дын æй æрбахастон, нæхион!

Сахълæу. Афтæ, гъе, мах ын ныртæккæ йæ бон базонын кæндзы-стæм. Ды цæугæ, æз ам бамбæхсдзынæн, Деуырц та йæ ахсгæ ракæн-дзæни.

Хъилхъус. Деуырц та кæй хоныс?

Сахълæу. Дæ гæдыыл та дын дзæбæх ном куы сæвæратон, алымæн лæг!

Хъилхъус. О-о! Ном æвæрагтаг дын – йæ галну хъус.

Сахълæу. Цæугæ, цæугæ, мæнæ куы æрцахсæм, уæд дын æз та уырийы рахиз агъд ратдзынæн.

Хъилхъус. Худæгæй марыс. *(Ацыди.)*

VIII-æм ФÆЗЫНД

Сахълæу

Сахълæу *(хæры ама дзуры).* Хорз мыстазуан кæнын... Цæй, æгъ-гъæд мын фæуæд ныр. Царвы æгæр хæрд хорз нæ хонынц, мæ гуы-бынæн исты знан куы ракаена. *(Гæдыйы ахсы.)* Æрлæуу, фæлдыст! *(Æрцахста йæ, йæ дæмбыйæ йын, царвæй ма чи базади, уый хæххыта каны.)* Цы дзæбæх фæд кæны, цы, раст нæхимæ дзывыры хуызæн. *(Гæдыйы æгæр балхъывта ама ныууасыди, æддейы къæхты хъæр, фæуæгъд ай кодта, царв дар амбахста.)* Бындары гæды фæу, кæд кæдæм хъæр кæны!..

Хъилхъус *(къæсæрай æрбакасти).* Ма дын фæтых уæд Деуырцыл, йæ хъыланст куы фæцыди.

Сахълæу *(сабырай).* С-с... Хъæр ма кæн, кæд дæ уырийы агъд хъæуы, уæд. Цæугæ, ныртæккæ æрцахсдзæни.

Хъилхъус. Амæттаг дын уæд. *(Ацыди.)*

Сахълау. Куы æрбацауа, уæд æрдийаг ма бакæна Николай Петрич. Æдæг æрдийаг, йæ арахъхъ ма йын куы баназин, уæд бакæнид. Уымæн ма исты куы æрхъуыды кæнин, гъе! *(Ахъуыды кодта.)* Ха-хаха! Диссаджы фæнд та куы æрхъуыды кодтон, диссаджы. Кæсын æм нал хъæуы, сæфт – æртæ сæфты, бар – йæхи. Йæ бынæй йын рухс суадзын хъæуы мæнæ уымæн! *(Рауагъта ама кувы.)* Гъе, хуыцау, табу – дауæн! Стыр хуыцау, кæддæриддæр-иу мын мæ сæрма æхæм зонд уадз. Хуыцау, æз курын зонын, кувын нæ зонын, фæлæ-иу мæ алы хатт дæр æхæм миначы аембæлын кæн. Гъе, хуыцау, бахатыр кæн: бирæ дын нæ кувын, миййаг мæ йæ хицау куы æрбаййафа. Хуыцау, дауæн – æхцон, мæ уда æнцон, мæнæ мæ рнуыл – æндон, фæлæ мын æй сызгъæринæй баив... Оммен, хуыцау! Сауджына æй аргъауæггаг йæхи вæййы... *(Нуазы.)* Мæ маестытæй дзæкъулы дзаг райстон... Куы æрцауа, уæд æрдийаг ма бакæна йæ хæдзармæ... Баназæд-ну ныр. *(Агуыгъайы дзаг дзы ауоны афæвардта.)* Ай уал бафснайон фæстæдæрмæ, йæ бынтæ ну хæрд ниги кæны, бахъæудзæни та мæ. *(Цайданæй зæххыл дон калы.)* Зæгъдзынæн, рахаудта æвг æмæ арахъхъ акалди. *(Æвг зæххыл цæвы.)* Кæд дæ нæ уырны, уæд фен!.. Афгæ, гъе, цард – бонгай, хæрд – комдзаггай, хынджылаг дæр мæ æгæр бирæ куы фæкодтай! Æххæст ма йын йæ чиныг дæр куы басудзин «Химаны сæрау»...

Нæ, судзын æй нæма хъæуы, чи зоны, искуы мæ йæ сæр бахъæуа. Ехх-хе-хе! Ныр æдæрсгæ фæрсын куы зонин, уæд цæмæй хуыздæр лæг уад Николай Петрич, йе – Химан. *(Æрхæц-æрхæцæнгæйа касы иу гæххæтты, цы чиныг ссардта, уырдыгæй райсгæйа.)*

«Дорогой Николай Петрич, бажалустæн, прикрати дела Ахмета, Къла... къла... къла... Авд дæлæмæйы фæуай, цы ныхас дæ, кæд дæ дымæгыл здыйы пуг баст нæй! Раст цыма мæ галтæ Хуыбнаты хæрды нал цæуынц... Фæлæ нæ, цæйдæр кълауызты кой дзы кæны æмæ йæ уымæн нал æвзарын, æвæццæгæн. *(Фехста йа.)* Æз кълауызтæй куы тæрсын! *(Чиниджы касы.)* «Сегодня пойти к Кудабераду по делу Ахмета... Уничтожит протокол Гуцира, гонар три руб. шездесат коп.» Ехх! Ныр уыдон иууылдæр иронау куы æмбарин, уæд та мæхи цæмæй магуыр хонин, æвæдза, уæд къулер дæр нæ уаин, чи зоны. Æгас сыфы иу ныхас «Гуцыр» йедтæмæ мацы бамбар! Гъей, кæннæуæдæ мæн чи нæ сахуыр кодта, уыдон гæддæу фæниуой мæрдты бæсты! Уæууа,

гæды дæр ма ам куы ис, æнхæлдæн. (*Дуар бакодта.*) Цит, бындар фæу! Цæугæ, дæ сæр мæ ницæмæнуал хъæуы, хицæутты сæртæ бахæрай. (*Атардта йæ. Пу гæххатты гæппал систа амæ æнæ кæсгайæ фæрсы-дзуры.*) Его вишко благороди, гошподин старшин Шуæ-Ерман, Роккий обществæ»... Афтæ тагъд куы кæсин, гъе!

Калман (*къасарай*). Бæргæ.

IX-æм ФÆЗЫНД

Сахълæу, Калман æмæ Темырболат

Калман (*арбацайцаугайæ*). Æнхæлдæн, Сахълæу, писыр сдæ!

Сахълæу. Бæгуы, æмæ цы, уæдæ мын æппын никуы ницы æнхæл уыдтæ, лæппу?

Калман. Уый та куыд зæгъыс, амонджын боны дын æй хуыцау фæкæнæд, æмæ де 'зæртæ дæр хорз!

Сахълæу. Ме 'зæртæ мын хуыцау кæддæриддæр афтæ куы уад-зид, фæлæ кæд де 'зæр хуыздæр у, уæд ды мæн хуызæн цæуылнæ дæ. (*Темырболатмæ.*) Æгас цæуай ды дæр, хæлар!

Темырболат (*иннардæм*). Æндæр хæлар уын хуыцау макуы рат-тæд. (*Сахълæу æй нæ фехъуыста.*)

Калман. Дæ адæм кæм сты уæдæ?

Сахълæу. Цæй адæм? Мæ адæмæй цы кæныс, æз – сæ сæр – ам дæн æмæ æгъгæд нæу, ацы медал та ма мыл цæмæн æрцауыгътой уæдæ хицæуттæ?

Темырболат. Ахæм медалтæ ацы рæстæджы кутыл дæр дарынц.

Сахълæу. Кæй хоныс, кæ, куыдз?! Куыдз дæр куы дæ æмæ хæрæг дæр!.. (*Лæбуры йæм.*)

Калман (*уромы йæ*). Ныуадз, дæ хорзæхæй, Сахълæу, мæ фыдгул ма уынмæ дзура, фæлтау мын исты нæуæг хабæрттæ радзур.

Сахълæу. Мæнмæ хабары мыгтагæй ницы ис, фæлæ дзур дæхæдæг.

Калман. Уый дын мæ хабар: уыныс, цы хуызæн ахст цæргæс дæм æрбахæццæ кодтон.

Сахълæу. Ницæмæн нæ хъæуы, мах ма сæ фæлмæштæ дæр скод-там, цы пайда нын сæ ис, фыдæбон йедтæмæ?.. Цæмæн æй æрбакод-тай махмæ?

Калман. Пъырыстыф æй сыхамæ саккаг кодта, уæ бонæй ут, амондджын адæм стут.

Сахълæу. Æнæ байрайгæ дзы фæут, ахæстоны йæ бантъæрын хъæуы уæдæ.

Калман. Уый дæр ын æвзонг нæ фæуызæни, ма тæрс.

Сахълæу. Уæд ахст та цæй тыххæй, æвæццæгæн, сæ сыхæгты цæхджын фæхсын рахырхта?

Калман. Нæ, æндæр хъуыдадджы тыххæй у. Стонг кутæн хъæздыг адæм удыбæстайы тыххæй сæ 'взæр гуыбынтæ дзаг кæнынц, адон ноджы бунт кæнынмæ хъавыдысты; афтæ æнхæлдта, ам æй нал ссардысты.

Темырболат. Сыхам хуызæн æнæмбаргæ цагъартæн бæрæг нæу: мах гуыбынтæ уыдон дзаг кæнынц æви мах уыдоны гуыбынтæ...

Сахълæу. Бирæ ма дзур! Ныхъхъус у дын зæгъын! Чи дын радта ам кæанцылары дзурыны бар...

Калман. Дæхæдæг дæхи гуыбын байдзаг кæнынæн куыницы фæразыс, уæд искæй гуыбын цæуылнæ байдзаг кæндзынæ; раст сæ цыма ды схæлдзæг кодтай, о, дæ каст дæр афтæ у.

Сахълæу. Ныхъхъус уæд, æндæра йын æз йæ кæсæнтæ йæ размæ рахауын кæндзынæн.

Темырболат. Уæ рæстæг у æмæ уын цы зæгъон! Дзурут, цы уæ фæнды, уый.

Калман. Цы зæгъынмæ хъавыс? Дæ зæгъæнтæ дæ бар нал сты, уый нæма бамбæрстай? Ам дын бабайы хæдзар нæу!..

Сахълæу. Ахæстоны йæ бакæнын хъæуы! Хæц-ма йыл! Дуар бакæн! *(Ахæстоны йæ кæнынц.)* Мах чи стæм, уый нæма зоныс, æнхæлдæн! *(Фæлладæг и.)* Ныххуысс уым, дæ бынаты!

Темырболат *(мидагæй).* Ацы митæ нæ рох кæй нæ уыдысты, уый зонут! Зонут, фæллойдæгæнæг йæ маст кæй никуы ныуадздæни, уый! Зонут, рæстæг мытагмæ афтæ нæ уыздæни, æмæ уæд бавзардыстæм нæ хъару, равдисдæни нæ уæд алчидæр йæ тых!

Х-æм ФÆЗЫНД

Фыццагтæ æмæ Темырболат

Сахълæу. Зонгæ йæ цу ныр ды уым.

Калман. Байхъус ныр уый ныхæстæм, цаф ыл кæй нæ ауади, уый тыххæй цин нæ кæны, фæлæ ноджыдæр къæу-къæу кæны.

Сахълæу. Уадз æмæ ныр уым къæу-къæу кæна... Уадæ дæм ницы хабар и æндæр?..

Калман. О, хæдæгай, куы маæ ферох и: гуыбырнатор К... йы куы аивтой, исты ном зæгъын хъæуы.

Сахълæу (*дисгангайæ*). Уый æцæг хабар у?.. Цымæ йын йæ бынаты никæй ма æрæвардтой?

Калман. Не 'нхъæлдæн... Нæ, нæ, нырма никæй.

Сахълæу. Ехх! Уый бæсты маен куы æрæвариккой гуыбырнатор æмæ ацы æрхуы гæппæлы бæсты ам сызгъæрин медалтæ æмæ крестытæ куы арыфтаунн, уæхсчытыл та цупал-хауджын пъалеттæ куы æрхуийын кæнин. Хæрзаг-иу Химан маæ разы йæ зонгуытыл æрхауид. Хуыцау куы раттид ахæм хабар!

Калман. Бæргæ, бæргæ, маенæн дæр æнæ пайда нæ уайд: дæхицæн маæ стражник скæнис, чи зоны, хъæуыхицау дæр.

Сахълæу. Стражник æмæ маенæ Химаны хуызæн хъæуыхицау та цы хоныс, булкбон, булкбон, зæгъай.

Калман. Хуыцау куы раттид... Адæмимæ куыд царын хъæуы, уый базониккам, бæргæ, сæ удтæй сын, гæды мыстæй куыд хъаза, афтæ схъазиккам.

Сахълæу. Хæрзаг æгас Ирыстоны айхъуысид: Хæдмæстпсæлты Цамелы фырт Сахълæу инæлар-гуыбырнатор сси, зæгъгæ.

Калман. Ённу менæй цы зæгъы! Фыгаджыппы фырт Фæныкгуызаты Калман, æрæджы къулер чи сси, уымаен булкбонны цин радтой, зæгъгæ, адæмæн æмбисондæн базайд; фыццаг уыргæ дæр бирæйы нæ бакæнид.

Сахълæу. Гъе, хуыцау, нæ фæндтæ нын сæххæст кæн, дæ рын бахæрон!

Калман. Оммен!.. Чи зоны, æххæст дæр сæ скæна.

Сахълæу. Æмæ фарн дæ дзыхы куы уайд.

Николай Петрич æрбацыди

ХІ-æм ФÆЗЫНД

Уыдон æмæ Николай Петрич

Николай Петрич. Æгас цæуай, Калман.

Калман. Хуыцауы хорзæх дæ уæд, æмæ де 'зæртæ хорз, Николай Петрич.

Николай Петрич (*Сахълæумæ*). Кæй дын загътон, уыдон схæццæ кодтай?

Сахълæу. На, æмæ мын абон куынæ...

Николай Петрич. Ну, ничево, положем, райсом дын куы загътон, æнхъæлдæн. (*Сахълæу цы дон ныккалдта, уымæй.*) Ай та хуылыдз цæмæн у, искæй бæрзæй дзы куы сæтты.

Сахълæу. Арахъхъ дзы ныккалди.

Николай Петрич (*тарстхуызæй*). Цæй арахъхъ?

Сахълæу. Уæхимæ кæй æрвыстай, уый, æрдабон мæм кæй ныуу-агътай, уый...

Николай Петрич. Цы, цы зæгъыс?! Куыд ныккалди? Ныккалынмæ дæм æй ныууагътон?!

Сахълæу. Афтæ авг... авг рахауди æмæ... асс...

Николай Петрич. Царв та цы фæкодтай?! Æри-ма йæ, ныртæккæ йæ схæццæ кæн нæхимæ! (*Радта йæм ай. Николай Петрич ай куы фæдта, уæд.*) Ауыл та цы æрцыди?! Уæуу, мæнæ мын комкоммæ мæ хæдзар бабын кодта ну æнаккаг!.. Цы фæци дын зæгъын, уый та?!

Сахълæу. Гæ... гæ... гæ...

Николай Петрич. Дæ цъаммар гуыбын дзы байдзаг кодтай! Тагъд, ныртæккæ мын куыд бафидай царв æмæ арахъхъы аргъ! Тагъд дын зæгъын, æндæра йæ дæ цармæй бафиддзынæ!

Сахълæу (*хъарай æмæ кæуын хъаласай*). Æз нæ уыдатæн – гæды уыди! (*Сабырай.*) Гуыцыр та дын æрбахæсзæнни.

Николай Петрич. Куыд æфсæнтгæ мын кæныс, æнаккаг, гæды ам цы ми кодта?!

Сахълæу. Мæнæ. (*Амоны къухай.*) Уыцы хуынкъæй уыры рауади, Хъилахъусы гæды йæм æрбахæстон, бафæрс-ма йæ, кæд æй æрцахсид, зæгъгæ, мæхæдаг та æддæмæ ацыдтæн, цалынмæ фæстæмæ здæхтæн, уалынмæ царв бахордта, лæдзæгæй йæ куыд фехстон, афтæ агæпп

кодта æмæ арахъхъы авг раппæрста, мæнæ йæ цъæлтæ дæр, кæд дæ нæ уырны, уæд. *(Æвдисы йæм сæ.)*

Николай Петрич. Гæды ныхæстæй мæ нæ афæливазынæ, фæлæ бафид сæ аргъ, æндæра дын ацы ран, цы нæ æмбæлы, ахæм митæ бакæндзынæн. Иуныхасæй, кæнæ ды уыдзынæ, кæнæ æз!

Калман. Алæ-ма, æз дæр æй фенон, гæдыйы хæрд бæрæг уыдзæни. *(Уыны йæ.)* Тыбаууациллайыстæн, Николай Петрич, дзæгъæлы йæ æфхæрыс, гæдыйы хæрд у, мæнæ йæ дзæмбыты хафæнтæ дæр бæрæг куы сты, фен-ма йæ. *(Æвдисы йæ.)*

Николай Петрич *(фæдта.)* Æмæ йæ цæуылнæ бахъахъхъæдта. Гæдыйы раз æй цы ныуагъта. Æз дын афтæ куы загътон: «Дзæбæх æй бафснай!» Ацы мийы тыххæй дын æз дæ удæй схъаздынæн, ма тæрс!

Химан æрбацыди

XII-æм ФÆЗЫНД

Николай Петрич, Сахълæу, Калман æмæ Химан

Химан. Цы уыл æрцыди, цæуыл хъæр кæнут?!

Николай Петрич. Ницæуыл, мæнæ та дæ лæг нæ ныссыгъдæг кодта, куыд æмбæлди, афтæ, æмæ ууыл.

Химан. Лæппу, цал хатты дын загътон: къæнцылар сыгъдæгдæр дæр, æндæра дын æз дæ фындз амæрздзынæн; алыбон дын дзурын цæмæн хъæуы?.. Уыцы пратакол бахастай пгырыстыфмæ?

Сахълæу. Цæй пратакол, куы ницы мæм радтат.

Химан. Уыцы гæххæтт нæма арвыстай, Николай Петрич?

Николай Петрич. Нæма. Ферох мæ.

Химан. Æри-ма йæ, æз æй ныртæккæ арвитон, кæддæра Гуыцыры циндзинад кæдмæ аххæссид. *(Худгæ фæцауы)*

Николай Петрич. Ам куынауал ис, сымахæй йæ исчи айста, миййаг?

Химан. Æз ам дæр куы нæма уыдтæн, рауын æй дзæбæх!

Николай Петрич. Нæй, нæй, ам нал н...

Химан. Уæдæ цы фæци, æз æй дæумæ куы ныуагътон.

Николай Петрич. Æмæ-гъа! Кæд та йæ мæнæ Сахълæу нæ бамбæхста, уæд нæ зонын, æууæнк ыл нæй æшпындæр.

Сахълау. Ёз ницы уыдтæн, цы тугтæ мыл мысыс? Нæ загътон, нæ, сæ бынæй та мæм цыдæр фыдбылыз кæсы, загъгæ.

Химан. Кæд ды уыдтæ, уæд æй дзæбæхæй æри.

Сахълау. Цы дын раттон, ницы мæм и æмæ. Цæмæн мæ хъуыди.

Химан. Рахæсс æй, кæннод дæ ныртæккæ ахæстоны бакæндынæн.

Сахълау. Ёз ницы уыдтæн æмæ дын ды рахæссон?

Химан. Дæу йедтæмæ ничи уыданд, фæлæ дзæбæхæй куы басæттис.

Сахълау. Цъæхтылаты дзуарыстæн, æз нæ уыдтæн... Цæуыл басæттон, куы ницы ракодтон, уæд.

Николай Петрич (*Химанмæ*). Афтамæй нæ басæтдзæни.

Химан. Кæд нæ басæтдзæни, уæд йæ бынат – цæтгæ. Кæс-ма йæм! Цæугæ ахæстонмæ! (*Мыхъхъытæ йæ каны, Сахълау йæхи дуармæ ныббыцæу кодта.*) Цæугæ, æндæра дын де 'рагъæй тæлмыгæ сæппардзынæн, уыныс ехс! (*Ехсæй йæ ныккъæрцы кодта, Сахълау фæмидаг ис.*)

ХIII-æм ФÆЗЫНД

Фыццагтæ æмæ Сахълау

Сахълау (*ахæстонæй*). Уæуу, уæуу! Мæ тæригъæд фæхæссут, кæд æз ницы уыдтæн. (*Гæ хъуыр-хъуыр цæуы.*)

Химан. Дæхицæй æддæдæр ма рацæуæнт дæ тæригъæдтæ!.. (*Писыран.*) Тагъд фысгæ нæуæг пратакол, æмæ йæ дæхæдæг бахæсс ныртæккæ.

Николай Петрич. Фыццагæй уæлдай ма йæм исты афтауын хъæуы?

Химан. Хъус, æмæ дын æз куыд дзурон, афтæ фысс: Тохмосты Гуыпыры хæдзармæ, куыд старшин, афтæ бацыдтæн тæлæт кæнынмæ. Йæ зеронд къуылых сæггы æмæ йæ къуырттон карчы йын куы ракодтон недоимкъайы тыххæй, уæд мыл йæхи цæргæсау ныццафта, стæй мын ноджы загъта: «куыдз». Ныффысс: кæд мæ хицауæн æрæвæрдтат, загъ, уæд мæм ахæм митæ æмæ ныхæстæ цæмæн исчи уæнды? Ноджы ныффысс, цæмай мын бар уа ахæм адамы мæй ахæстоны дарын, стæй ехсæй нæмын...

Калман. Бахатыр кæнут, фæлæ мæн куы ауадзиккат, æрæджы мын кæны.

Химан. Ды та цы ми кæныс, исты хъуыдаджы тыххæй æрвыст дæ?

Калман. О, мæнæ уæм ну ахст æрбакодтон.

Химан. Кæм и, уæдæ?

Калман. Ахæстоны.

Химан. Кæм ахæстоны?

Калман. Мæнæ уæхимæ.

Химан. Ракæн-ма йæ уæдæ, æз æй фенон. *(Писырмæ.)* Ды дæр уал басабыр кæн. *(Калман ахæстоны дуар байгом кодта.)*

Калман. Рапу, цæй, сдавайт дæ скæнон. *(Темырболат рацыди, Сахълау дар – йæ фæста.)*

Химан. Ды дæ ахст?

Темырболат. Ай-гъай! Бæгудæр æз!

Химан. Хорз уæдæ. *(Калманмæ.)* Йемæ ницы гæххæтт ис?

Калман. Ис, мæнæ.

Химан. Райс-ма, Николай Петрич, æмæ йæ бакæс.

Николай Петрич *(касы).* «Препровождаю Темирболатата Датова как неблагонадежного члена общества в политическом отношении...»

Ай бунтгæнджытæй куы у.

Химан. Æцæг? Бунтгæнджытæй кæд у, уæд мах дæр ахæмты куы агурæм. Бакæнут æй йæ бынаты фæстæмæ.

Калман *(Темырболаты ахæстоны кæны).* Цæугæ, цæугæ, паддзах бабайы хæдзармæ, дæ хуызæтты тыххæй арæзт у. *(Сахълау аницæд лæууы, чиныг – йæ къухы.)*

Химан. Ды та ма цæмæ рацыдтæ, цы ми кæныс ам? Дæ бынаты цæуылнæ ныссæйыс! Цæугæ тагъд!..

Сахълау. *(Чиныг ам датты).* Мæнæ... *(Николай Петрич ын йæ цонгыл фæхацыди амæ йæ ахæстонмæ ласы. Сахълау нæ комы.)*

Николай Петрич. Цæмæн рацыдтæ, цæугæ дæ бынатмæ! Химан дын цы загъта, уый нæ бамбæрстай?!

Сахълау. Суадз-мæ. Суадз! Мæнæ ма уыцы чиныг фен, Химан, кæддæра дзы цы фыст ис!

Химан. Суадз-ма йæ, цы йæм ис!?

Николай Петрич. Цы йæм æнхъæл дæ, цæмæй йæ рауадзай ахæстонæй, уыдæттæ каны, æндæр.

Сахълæу (*чиныг тилы*). Ам Химаны сæр кæй сыгътай, уый фыст ис æви нæ, Николай Петрич?

Химан. Суадз-ма йæ, цы йæм и, æз æй фенон. Ёрдау-ма йæ ардæм.

Сахълæу. Фен-ма йæ, фен, æмæ сбæрæг уа, кæддæра уыцы пра-такол цы фæци. Мæнæ ма уыцы ран бакаес, æмæ мын мæ рæстдзинад базонай. (*Чиныг æм радта.*)

Химан (*касы*). «Сагодниа пойти к Кудаберду по делу Ахмета... Уничтожит протокол Гуыцыра, гонорар три рубляей пездесат копеек». (*Писыр йæхи ныкъкъуырмæ кодта, фыртыхстай гæххæттытимæ архайы.*) Хорз. Афтæ фæуæд... Кæм дын уыди ацы чиныг?

Сахълæу. Мæнæ йæ уым ссардтон. (*Пæ къухай бацамыдта.*)

Химан. Ахæм хабар у уæдæ. М-м... (*Писырмæ.*) Мæнæ уый дæ фыст у, Николай Петрич?

Николай Петрич. На... Ницы... у... мæн...

Химан. Цы загъыс? Дæ фыст дын нæ зонын æви куыд æнхъæл дæ?! Æви мæ афæливынмæ хъавыс? Мæнæ уый дæ чиныг нæу? Мæнæй æмбæхст цы чиныг дардтай, уый?!

Николай Петрич. Мæн у, фæлæ фысгæ æз нæ ныккодтон.

Химан. Ды уыдтæ, ды! Базыдтон дæ, фæлæ загъ, цы йæ фæкод-тай? Кæд ма уæлæуыл ис, уæд æй æри!

Сахълæу (*сыгъдæттæй*). Мæнæ адон гæххæтты сыгъдæттæ сты, æнхъæлдæн, ардæбон цыдæр сыгъта æмæ хъæр кодта: «Гарит, гарит!»...

Химан. Сыгъды фæци уæдæ! Ныртаккæ йын æз йæ сæр цæхæры фæмидæг кæндзынæн, ма тæрс. Марадзут, ахæстоны уал æй бакæнут, стæй фендзыстæм! Æцæг гарит кæй кæндзæни, уый базона!..

Сахълæу (*схъомнал сты, ныххæуыди йыл*). Рацу, рацу, уæдæ æдзух мæ бæрзæйыл кафынмæ хъавыдтæ?

Химан. Цæв æй! Дæ маст дзы райс!

Калман. Цæугæ, цæугæ, хæлар, фыдбылыз хи сæрыл тыхсаг у. (*Мыхъхъыта йæ канынц.*)

Николай Петрич. Фæлæуу, хæлар, æз дын дæ митæ хурмæ рахæсдзынæн.

Химан. Цы митæ?! Дæуыл къаддæр хъуыддæгтæ разындзæн уæд?!

Николай Петрич. На-а, уæдæ, фылдæр. Иубон Елыххойæ та дыууæ туманы гæртам чи райста? Зæгъ!

Химан. Æмæ сæ дыууæ æмбисы нæ бакодтам?

Николай Петрич. Ноджыдæр ма дыл зонын ахæм хъуыд-дæгтæ... Æртæ туманы исын дын кæй нæ бауагътон Гуыцырæй, ууыл тæвд кæныс?.. Бадзойæ та тинтычты басылыхъхъ чи райста гæртам?

Химан. Мауал дзур ныр! Цæугæ уал къарцмæ, стæй фендзыстæм! Ма йыл ауæрдуг, цæвут æй! (*Мыхъхъытаганга йæ смидæг кодтой.*)

Николай Петрич (*мидæгай*). Æртæ сомыл та Пидойы хъуыддаг чи фехæлдта?!.. Фæлæуу!..

Химан. Лæуу, лæуу уым. Цом, Калман, ныр Гуыцырмæ, уый дзурæд. (*Сахълæумæ.*) Дæ службæ дзæбæх æххæст кæн, уыйедтæмæ дæ æз тагъд фиднуæг скæндзынæн.

Сахълæу (*иннардæм*). Гуыбырнатор нæ, фæлæ... Хъусын дæм... Мæ бон цы уа, уымæй архайдзынæн.

Калман. Хорз фынтæ фен, уæдæ, мах цæуæм.

Сахълæу. Хорзыл амбæлут!

Ацыдысты

XIV-æм ФÆЗЫНД

Сахълæу нунæгæй

Сахълæу. Цъысымæй фæрвæзтæн Темырболаты фæрцы, йæ царæнбоны тыххæй скувын хъæуы... Паддзахы хорзæх æй уæд, Николай Петричы чиныг уый куынæ бакастанд, уæд ма афонмæ дæр ахæстоны бадин. Ехх! Цы хорз дæ, цы, ахуырдынад! Баназын хъæуы йæ царæнбоны тыххæй! (*Агуывзайы цы арахъхъ ныууагъта, уый райста, хъарай.*) Гъей, Николай Петрич, ракæс-ма мæнæ дæ арахъмæ! Æз нæ уыдтæн – гæды уыди!.. (*Анызта йæ.*)

Æмбæрзæн.

Темырболат (*ахæстоны рудзынгай хъар каны*). Гъей, æллæх, хуыцау! Дæ адамы туг дын къуыдыр кæлмыгæ куы банызтой, сæ удтæй сын хынджылæг куы фæкодтай!

АЛИХАН ТОКАЕВ

ТОКАТЫ АЛИХАН

1893 – 1920

Алихан Инусович Токаев родился в июле 1893 года в селе Даргавс в многодетной крестьянской семье. В 1907 окончил даргавскую церковно-приходскую школу и остался помогать семье. В 1913–1916 гг. учился в Бакинском мореходном училище. В Баку познакомился с революционерами, участвовал в большевистском подпольном движении. В это же время увлекся литературой и живописью. Потом поступил в Петербургскую академию художеств, обучение в которой не окончил из-за своей активной революционной деятельности. В 1917 году вступил в осетинскую революционную партию «Кермен». Участвовал в работе II съезда Терской области в Пятигорске, на котором был избран Терский народный совет. До конца своих дней принимал активное участие политической жизни на Северном Кавказе. Умер в 1920 году в возрасте 27 лет.

Токаев начал писать в 1909–1910 гг. Прославился как драматург, поэт, публицист, мастер поэтического перевода. Считается автором первого сонета на осетинском языке – «Бусина счастья» («Цыкурайы фарды»), основой которого послужил фольклорный мотив о волшебной бусине, исполняющей желания обладателя.

Токаев писал и басни: «Осел и соловей», («Харæг æмæ булæмарг»), «Петух, гусь, утка и индюк» («Уасæг, хъаз, бабыз æмæ гогыз»).

Видное место в творчестве Алихана Токаева занимает пятиактная драма «Белые вороны», одно из ранних его произведений. Пьеса была написана в 1912 году, впервые поставлена на любительской сцене в Баку 25 февраля 1914 года, где двадцатилетний автор сам играл одну из главных ролей.

Токаев рано ушел из жизни, но успел создать немало произведений в разных жанрах, навсегда увековечив свое имя в истории осетинской литературы.

Токаты Алихан Инусы фырт райгуырда 1893 азы хохы Дæргъæвсы магуыр, бирæ бинонджын хæдзары. 1907 азы каст фæци Дæргъæвсы дины приходы स्कьола æмæ уым баззад кусгайæ йæ бинонтæн æххуыс кæнынмæ.

1913–1916 азты Алихан ахуыр кодта Бакуйы денджызон училищейы. Уым базонгæ революционертимæ æмæ архайдта большевикты змæлды дæр. Уыцы рæстæг литературæ æмæ нывкæнынадмæ йæ æргом аздæхта. Бацыд Петербурджы аивæдты Академимæ, фæлæ йæ кæронмæ нæ фæци, йæ революцион архайды тыххæй.

1917 азы Токайы фырт бахауд ирон революционерон парти «Кермен»-ы рæнхъыгæм. Архайдта, Терчы областы дыккаг съезды Пятигорскы, уым æвзæрст æрцыд адæмон советмæ. Йæ царды кæронмæ дæр Алихан активонæй архайдта Цæгат Кавказы политикон царды. Йæ цардæй та ахицæн 1920 азы 27-аздыдæй.

Токайы фырт фыссын райдыдта 1909–1910азты æмæ йæ ном айхъуыст куыд драматург, поэт, публицист æмæ поэतिकон тæлмацы дæсны, афтæ. У, ирон æвзагыл фыццаг сонет «Цыкурайы фæрдыг»-ы автор. Бындурæн та йын ахъаз фæци, ирон фольклоры мотив, диссаджы фæрдыджы алæмæты миннуджытæ.

Токаты Алихан фыста æмбисæндтæ дæр: «Хæрæг æмæ булæмæргъ» «Уасæг, хъаз, бабыз æмæ гогыз».

Зындгонд бынат Алиханы сфæлдыстады ахсы фондзактон драмæ «Урс халæттæ». Йæ уацмысты фыццагдæртæй иу. Пьесæ фыст æрцыд 1912 азы, сценæйы та йæ сæвардтой Бакуйы 1914 азы. Уыимæ ролтæй цуы архайдта йæхæдæг автор.

Токаты Алихан цардæй раджы ацыд, фæлæ йын алы жанрты уацмыстæ ныфффыссын чысыл нæ бантыст. Афгæмæй йæ ном сæнусон кодта ирон литературæйы историйы.

УРС СЫНТЫТÆ

Фондзархайдон драмæ

Йæ аразæг адæмтæ:

Цорæ, Беджы фырт – 27-азды
Къæлæу, хъæуккаг лæг – 70-азды
Милуан, Къæлæуы чызг – 19-азды
Къæбыла, Къæлæуы фырт – 13-20-азды
Нана, Цорæйы мад – 50-азды
Дзыбыла, Цорæйы æфсымæр – 6-азды
Хадзумар, Цорæйы æрдхорд-æфсымæр – 25-азды
Гæппа, хъæуккаг лæг – 65-азды
Хъазуат, Гæппайы фырт – 19-25-азды
Сæуджен, хъæуккаг лæг – 45-азды
Тъой, хъæуккаг лæг – 70-85-азды
Тъер, хъæуккаг лæг – 24-азды
Бæтæхъо, хъæуккаг лæг – 70-азды
Бурцъиу, Хадзумары æфсымæр – 30-азды
Хъази, Цорæйы æмгар – 25-азды
Хæмыц, нартыхъæуккаг – 60-азды
Хъæвдын, хъæуккаг лæг – 65-азды
Мамсыр, Къæбылайы æмгар – 13-азды
Филипп, хъæуккаг писыр – 30-азды

Гуызма, Батæхъойы ус – 45-аздыд
Хадзыгуа, хъæуккаг чызг, Милуаны кæнгæ хо
Гуыбар, хъæуккаг чызг – 20-аздыд
Мисурæт, Сæуджены чызг – 7-аздыд
Госæда, Милуаны мад – 50-аздыд
Темыр, хъæуккаг лæг – 35-аздыд
Æмæ æндæр **адæмтæ**.

❧ ФЫЦЦАГ АРХАЙД ❧

Сценайы – ныхас. Ныхасен йæ ну фарс – Къæлæуы хæдзар.
Къæлæу йæ фырт Къæбыланмæ сарайы бæндæн бийы. Тъой
ныхасмæ арбацауы, къухаууонай кæсы разырдæм.

Тъой. Уæ уæ бинонты хист фæуат!.. Къæлæу! Уæлæ та уын рагъыл
родтæ уæ хуым бахордтой! Къæбыла! Уæ Къæбыла! Марадз, уæлæ уын
родтæ уæ хуым бахордтой !

Къæлæу (*бæндæн бийын фæуагъта, тызмагай*). Уæ-æ хистæн сæ цар-
гæвдой, алыбон-алыбон сæ нал фæразæм! Марадз, Къæбыла, ну хъыл
дема æйс æмæ сæ хорз ныххой æмæ сæ ардæм æртæр æмæ сæ скъæты
бакæн.

Къæбыла йæ фæдджитæ йæ фæсрон асагъта, дынджыр хъыл
раскъæфта æмæ фезгъоры.

Тагъд, тагъд азгъор æмæ сын сæ фæрск фæрсчы ауайын кæн.
Цалымæ сын ну бон се счъилтæ суадзон, уалымæ сæ уыцырдæм
скъæрдзысты.

Ныхасмæ Гæппа æмæ Сæуджен арбацауыны.

Гæппа. Æнхæлдæн, Къæлæу, æмæ та дын Азаты родтæ дæ хуым
дасынц.

Къæлæу. Хист сæ скæнæнт, хист. Цалымæ сын нубон стыр
маст бахæрын кæнон, уалымæ сæ дзæгъæл уадздысты.

Сæуджен. Уæллæй, родтæ не сты, адаймæгты хуызæн сты.

Къæлæу. Цæй адаймæгтæ-йедтæ кæныс, родтæ куы сты!

Сæуджен. Хуыцауыстæн, лæгтæ сты.

Гæппа. Лæгты хуызæн сты æцаг.

Мамсыр разгъордта æмæ лæгты фæстæ алаууыдис.

Мамсыр (*фæзмы сæ*). Лæгтæ сты, лæгтæ. Хуыцауыстæн, лæгтæ сты.

Лæгтæ фæджих сты, Мамсырмæ фæкастысты.

Тъой (*тызмагæй фæхъар кодта*). Кæцæй рауадис, кæцæй, ард йæ къонайы бацыдис! Ацу тагъд уæ хæдзармæ!

Мамсыр *æфсармыгангæ кауы рабынмæ баздахти.*

Сæуджен. Лæгтæ сты, лæгтæ, уæлæ Къæбыла дæр фæстæмæ куы æрыздахтис.

Гæппа. Гъæй, ард уæ къонаты бацауа, Къæлæуы хуым бахордтой.

Къæбыла тыхулафтангæ æрбахæццæ, йæ хид йæ фæдджийæ сæрфы, лæгтæ йыл хуыны.

Къæлæу (*худгайæ*). Ардæм сæ цауылнæ æртаратай, дæ хист дын бахордтой!

Къæбыла. Æмæ лæгтæ куы сты, уæд?.. (*Мамсыфы цурмæ баздахти.*)

Къæлæу. Уæ, ард дæ къонайы бацауа Тъойæн, асайдга нæ!

Иууылдæр æрбадтысты ныхасы.

Тъой. Цæмæй сæ зыдтон æз дæр, иууылдæр сæ родтæ куы хуыдатат.

Сæуджен. Уæртæ дæм иу род æрбацауы. Марадз, Къæбыла, йе рагъ ын хъилæй ныххой.

Тъой. Гъы, нæ уын загътон, родтæ сты, зæгъгæ.

Хуыны. Хæмыц ныхасмæ æрбацауы. Лæгтæ сыстадысты.

Къæлæу. Уæллагъы, уæртæ Хæмыц!

Сæуджен. Æцæг у Хæмыцы хуызæн.

Хæмыц. Уæ бонтæ хорз æмæ фарн уæ ныхасы!

Лæгтæ (*æмдзыхай*). Фæрнæйдзаг у æмæ æгас цу, Хæмыц!

Къæлæу (*цингангайæ*). Уæуу, мæнæ ма Хæмыцы фæдтон! Мæ хъæбысы дæ акæнон? Цæй, бадгæ уал скæн æмæ нын исты хабæртгæ ракаен.

Хæмыц. Бадгæ кæнут, бадгæ кæнут, хуыцауы тыххæй.

Иууылдæр сбадтысты.

Къæлæу. Æмæ де 'нна æмбæлттæ цы фесты, Хæмыц?

Хæмыц. Уыдон уæртæ Æмзор сæхима баздæхта.

Тъой. Мах та уæ родтæ хуыдтам.

Хæмыц. Æ, ард дæ къонайы бацауа! Æмæ ма искуы маңыйас род федтай? Æз æнæхъæн галыйас куы дæн.

Гæппа. Цы хабæрттæ ис уæдæ, Хæмыц, Нартыхъæуы?

Хæмыц. Уæллæгъи, ницы хабар ис, райсом нæм Гæбысатæ хист кæнынц, æндæр.

Сæуджен. Уый дæр хорз уæдæ.

Къæлæу. Хисты коймæ ма зардыл æрбалæууыди. Цымæ Беджы фырт хист кæд кæны, Сæуджен?

Сæуджен. Уæллæгъи, нæ зонын.

Хæмыц (*диссангайæ*). Чи, зæгъыс, чи?

Къæлæу. Уæлæ Беджы фырт.

Хæмыц. Ау, цæй хист?

Къæлæу. Æ, дæ бинонтæ амæлой, Хæмыцæн! Цæй хист, уый наема фехъуыстай? Ныр æртæ азы куы цæуы, Бег сын куы амард, уæдæй нырмæ. Тагъд ын хист кæнынмæ куы хъавынц.

Хæмыц. Хуыцауыстæн, æцæг?

Гæппа (*Хæмыцмæ*). Ау, æмæ Бег куы амард, уæд ды кæм уыдтæ? Куыnnæ йæ фехъуыстай? Бегæй лымæндæр дын куы ничи уыдис.

Хæмыц. Кæм уыдтæн, уый нæ зоныс? Ныр æртæ азы ам куынаæ уыдтæн.

Къæлæу. Кæм уыдтæ, хуыцауы тыххæй?

Хæмыц. Уæртæ Гакъахты бæхтæ куы радавтой, уæд сæ ме скъаты бакодтой æмæ сæ джигул кæнгæйæ маңмæ ссардтой. Уыдоны тыххæй æртæ азы ахæстоны куы фæдаудтон.

Къæлæу. Уæуу, маңæ диссагтæ! Уымæн сфыхуыз дæ, уымæн!

Хæмыц (*анкъардай*). Гъе, магуыр Бег, куыд æрбамардис, уымæй лымæндæр мын нæ уыдис. Йæ, магуыр Бег, йе-е! (*Иæ уарджытæ ных-хоста.*) Æмæ цæмæй æрбамард, хуыцауы тыххæй?

Къæлæу. Уæртæ Хъабанатæ æмæ Сауинатæ цæйдæр хъомты давды тыххæй фæхыл сты æмæ уым иргъæвæцпагæй мард фæцис.

Хæмыц. Гъе, хист сæ куыд скодтой сæ дыууэтæ дæр сæ хъомтæй! Æмæ сæ кæцыты къухæй фæмард?

Къæлæу. Уæллæгъи, нæ зонын. Чи афтæ зæгъы, Хъабанаты, чи та – Сауиаты. Иу ныхасæй, кæй къухæй мард фæци, уый бæрæг нæй.

Пууылдар франкъард сты.

Хæмыц. Цом-ма, Къæлæу, уæдæ сæм мардмæ бауайæм. *(Сыстади.)*

Къæлæу. Цом. *(Сыстади.)*

Гæппа. Цæут уæдæ, цæут, махæй уемæ ничиуал цæуы.

Хæмыц *(Къæлæумæ).* Æмæ хист кæд кæнынц, зæгъыс?

Къæлæу. Кæнгæ тагъд кæндзысты, æнхъæлдæн.

Хæмыц. Цæй уæдæ кæд тагъд кæнынц, уæд сын сæ хисты бон раарфæ кæндзыстæм.

Къæлæу. Куыд дæ фæнды, афтæ. Хуыздæр уыдзæннис. *(Сбадты-сты.)*

Гæппа. Уæллæй, нæ зонын, цæмæй хист кæнынц, уый. Æрмæст сæм дыууæ галы æмæ хъуг ис, æмæ уыдон æгас хъæуæн цы фаг сты?

Хæмыц. Галтæ нард сты. Уæллæй, абон куы æрцæйцъыдæм, уæд уæлæ хъугомæ хуыссыдысты, æмæ нын сæ Æмзор амыдта. Сæ цармыдзаг сты, кæд фаг уайккой.

Къæлæу. Æмæ гъа, уыдон фаг уæнт, фæлæ хист куы кæнай, уæд дзы æндæр ницы хъæуы?

Хæмыц. Гъей, марджын фæрæзгæнаг у, иннæты дæр та ссардысты.

Хъазуат *ладзæгыл бæхбадт скодта амæ уисæй хæфтытæгæнгæ арбацауы. Æгтæ йыл худынц. Æрта зылды сæ цурты ракодта.*

Хъазуат. Но, но, но! Но-о-о!..

Сæуджен. Хорз æй цæв, хорз æй цæв, Хъазуат, æмæ фæразæй уай!

Къæлæу. Гæппа, уый дæ саргъы бæх у, уый? Дæ фырт паддзахы дугъы фæцауы.

Хæмыц. Гæппа, уый дæ фырт уайы?

Гæппа *æнкъардай зæхмæ кæсы, ницы дзуры. Хъазуат Мамсыр амæ Къæбыламæ бацудис. Уыдон ын йæ бæх байстой, йæ къухтæ йын бабастой амæ Хъазуат кæуы.*

Сәуджен. Гәппа, дә фырты дын снадтой.

Къәләу (*сыстади, сывәлләтты асырда, Хъазуаты къухта халы*).
Банцай дын загътон! Цыма гыцпыл сывәллон у! Ныр дын ус куы
курам, ирәд бакусын әнхәләмә дәм куы кәсы Гәппа!

Хъазуат йә кәуынай банцад. Хәмыц сыстади, цауынама хъавы.

Ау, цәй тагъд цауыс? Цәуылаң ма абадтә?

Хәмыц. Нә-ә, бадәң нал ис. Тагъд мә цауын хъәуы нәхимә,
райсом мә тынг әхсызгон хъуыдаг ис әмә куына схаңца уон, уәд
хорз нәу.

Лагта сыстадысты. Гәппа джихәй бадгәйә базад.

Бадут, бадут. Хуыцауы саламтә уыл сәмбәләд.

Сәуджен. Әхсызгон хъуыдагтә, йедтә нә зонын, фәлә уәлә
хъәмә цом. Истәмәйтә дә хорз фендзыстәм.

Хәмыц. Хуыцауы салам дә уәд, Сәуджен! Хуыцау дә хъәздыг
скәнәд, хуыцау дә бузныг уәд. Мәнәң гәнәң нәй, уыййедтәмә уә
алкәмә дәр баңәуин.

Тьой. Цәй тагъд кәныс, хуыцауы тыххәй? Цәмәй тәрсыс?
Иучысыл афәстиат у, дә хъуыдаг дәр никуыдәм ирвәздәәнис...

Хәмыц. Уәлләгъи, Тьой, ирвәзынай йын куына тәрсин, уәд
әртә әхсәвы дәр нылаәуин, фәлә ирвәздәән әмә уый тыххәй
тагъд кәнын.

Тьой. О, әмә ма уыцы сахат цы акусазына, кәд ын уыйбәрц
тәрсыс, уәд дын мах та бәх сифтындзыстәм әмә дә райсом
раджымә схаңца кәндзыстәм.

Хәмыц. Нә, уәлләй, фәлтау мә куы ауадзиккат.

Тьой. Цәй, кәд махмә нә цауыс, уәд та мәнә Сәуджентәм аңу.

Сәуджен. Цом, цом уал, Хәмыц, махмә. Мах та дын бәх
әххуырсгә бакәндзыстәм, нәхимә куы нә уа, уәддәр, уыйбәрц
тарст кәд кәныс дә хъуыдагәң ирвәзынай, уәд. Уәлдайдәр дә
Нана куы базона, Хәмыц ам уыднс әмә нәм не 'рбацыдн, загъгә,
уәд дәм йә дзыхәй дәр нал сәзурәәни, мән дәр нәхимә нал суад-
здәәнис.

Хәмыц. Ау, әмә ма Ездәк әгәс у, хуыцауы тыххәй?

Лæгтæ (*дисгангайæ*). Уæуу, мæнæ цытæ дзуры! Нырма Уырысон бираггы хуызæн ус куы у.

Хæмыц. Хуыцауы тыххæй, æпæг? Уæллæй уæдæ цауын. Кæд мæ райсоммæ схæццæ кæндзыстут, уæд.

Сæуджен. Цом, цом, уый тыххæй тæрсгæ ма кæн.

Хæмыц. Цом уæдæ, Къæлæу, ды дæр мемæ.

Къæлæу. Бахатыр, кæн, мæн не 'вдæлы, мæнæ Тъой ацæудзæннæ.

Хæмыц. Мæнæн хъæуджыдæр нæу. Цом, Тъой, уæдæ ды.

Тъой. Æз хуындай лидзгæ нæ кæнын.

Гæппа *джихай бады. Хъазуат йæ цуры хъазы.*

Къæлæу. Цæй, Хæмыц, уæдæ фæндараст фæу.

Хæмыц. Хæрзизæр у, хæрзизæр, Къæлæу.

Къæлæу (*сахирдæм баздæхти, фастамæ фæзылди*). Хæмыц, йæ, Хæмыц! Ацырдæм ма кæд æрцæудзынæ? Кæрæдзийы ма кæд фендзыстæм?

Хæмыц. Уæллæй, нæ зонын... (*Ахъуыды кодта*.) Цæй, мæнæ Бегæн хист куы кæной, уæд та æрцæудзынæн.

Къæлæу. Цæй, хорз уæдæ, хорз. Æрцу-ну, ма-ну фæсай.

Хæмыц. Æрцæудзынæн, æрцæудзынæн, хæрзизæр уал у.

Къæлæу (*худгайæ*). Æмæ дæм хонæг куынæ уа, уæд та йæ цæмæй зондзынæ, хист кæд уыдзæн, уый?

Хæмыц. Бæрæг æй дардзынæн æмæ йæ искæмæй уæддæр хъусдзынæн.

Къæлæу. Æмæ-ну æрцу уæдæ, хъусы!

Хæмыц. Хорз, хорз, æрцæудзынæн. Хæрзизæр, хæрзизæр, Къæлæу!

Къæлæу. Фæндараст, фæндараст фæу уæдæ. (*Сæхима баздæхт*.)

Лæгтæ цууылдæр фæаууон сты. Гæппа ма фыццаджы хуызæн бады. Хъазуат дæр хъазы. Цорæ, Хадзыгуа амæ Гуыбар сусæгай дзургæ арбацауыны. Хъазуат амæ Гæппайы нæ уыныны, уыдон дæр сæ нæ уыныны.

Цорæ. Цæут, Хадзыгуа, уæдæ йæ мæнæ ацы ранмæ расайут. Сайын æй нæ хъæуы, куыддæр ын ской кенат, афтæ йæхæдæг рацæудзæн.

Хадзыгуа. Мах æй сайгæ ракæндзыстæм, фæлæ нæ къафетты джиранка.

Цорæ. Гъа, кæд мыл не ’ууæндут, уæд мæнæ уæ абазы.

Гуыбар. Абазыгæ мах нæ хъæуынц, къафетты джиранка нын балхæн.

Цорæ. Хорз, хорз. Ацæут æмæ йæ ракæнут, уæ къафетты джиранка – мæнмæ. Æз дæр уал мæнæ ам æрæмбæхсдзынæн. *(Гæхи фæаууон кодта.)*

Хадзыгуа *(Гуыбармæ).* Сæ кунтæ нæ куына базониккой. Куыддæр нæ базоной, афтæ нæ акъуыхтæ кæндзысты æмæ ма нæ уæд нæ къафетты джиранка кæцæй ракæндзæн.

Гуыбар. Цæй, мæнæ сæм кауы сарты бахизæм.

Чызджытæ кауы сарты бахызтысты анадзургайæ. Гæппа уыцы иу тарратт фæкодта æмæ Хъазуатыл намыныл æрлаууыдис.

Гæппа. Бын бауинаг! Алы бон де ’взæрдзинадтæм кæсынæй куынауал фæразын! Куы нæ фæхудинаг кодтай!

Хъазуат куыдзы райыны хуызæн скуыдта. Чызджытæ хъарсангæ фастамæ кауы сарты рагæппытæ кодтой. Хадзыгуайæн йæ кæлмæрзæн кауы мыхыл аздадис. Кунтæ сфæйдтой. Хадзыгуаитæ амбæхстысты. Госæда кауы сарæй ракасти.

Госæда. Бын бауинаг, уый дæ разы йæхæдæг æнæзонд куы у, хуыцауæй æфхæрд. Ды та ма йæ цауыл æфхæрыс? (Хъазуатмæ рацауы.)

Гæппа фæфсармы æмæ йæхи айста.

Рауай, рауай, мæ хур. Цом уæртæ махмæ. Ма ку, Милуан дын къафеттæ ратдзæни. Ма ку, ма, мæ хур. Фæлауу, æз уыцы æвзæр Гæппайæн бацамондзынæн. *(Гæ къухыл ын рахацыд æмæ йæ фæканы сæхима. Кауы мыхыл кæлмæрзæн ауыдта.)* Ай та кæй кæлмæрзæн у? Ам цы агуры?

Хадзыгуа æмæ Гуыбар *аууонай рацыдысты.*

Хадзыгуа. Уый мән у, мән Госәда. Сымахмә фәңейцыдыстәм әмә кунтәй фатарстыстәм.

Госәда. Әмә кунтәй цәмәй тарстыстут, уәртә баст куы сты. Цомут мемә, Хадзыгуа.

Хадзыгуа. Мидәмә нә цәуәм, Милуанмә нын бадзур. Иучы-сыл ныхасән нә хъәуы.

Госәда. Хорз, хорз, ныртәккә уәм рауайдзәни. *(Хъазуаты мидәмә акодта.)*

Хадзыгуа. Ә, быны ләг әрбауа Гәшпа! Цымә нә нә фехъуы-ста?

Гуыбар. Уый нә нә фехъуыстанд йә ләшпуйы мәстәй. Цәуыл-дәр та йәм смәсты. Фәлә Хъазуатәй куыд фатарстыстәм куызән-хъәләй.

Хадзыгуа. Гъә, гъә! Уәртә Милуан рацәуы. Ныр нә кьәфетты джиранка цәттә у.

Милуан *арәзтай рацәуы: агънәджыта, рон, йә кәлмәрзән йә ронбасты сәгъд.*

Гуыбар. Размәл-ма тагъд. Дәумә куы кәсәм.

Милуан *(хъәлдзәгәй).* Әгәс цәут!

Хадзыгуа. Хорз мой дә хай фәуәд!

Милуан. Бын бауай! Уый та дын цы ныхас у?

Гуыбар. Цыма дә нә фәнды!

Цорә *сам сусәгәй арбахъуызыд әмә Милуаны къухтыкәлмәрзән аскъәфта.* **Милуан** *фәфсармы.*

Хадзыгуа. Әмә уә исты нә зонәм, дәхи цы фәфсармыхуыз кодтай?

Хадзыгуа *әмә Гуыбар азгьордтой.*

Гуыбар *(фәстама Цорәмә).* Цорә, нә кьәфетты джиранка...

Цорә. Хорз, хорз, нә ферох кәндзынән. *(Милуанмә джихәй кәсы. Ныуулафыди, йә мидбылты бахудти, бацыди йәм, йә къух ын исы.)* Кәй ма дә фәдтон. Гъеныр дәм кәсдзынән әмә кәсдзынән. Райсом балцы цәуын әмә ма кәд дә уындәй бафсәдин.

Милуан. Кæдæм цауыс?

Цорæ. Æхца кусынмæ. Дæуæн ирæдваг бакусдзынæн æмæ афтæмæй ссаудзынæн.

Милуан. Æмæ æз та уæд?

Цорæ. Ды дæр уал, кæд мæн хъуыды кæнай æмæ мæ уарзай, уæд дæхицæн уыцы зын скæндзынæ æмæ ме ссыдмæ фæбаддзынæ.

Милуан. Æз ну аз нæ, фæлæ ссæдз азы дæр дæумæ фæбаддзынæн, æндæрæн мæхи никуы саккаг кæндзынæн, дæу йедтæмæ, фæлæ мын тынг зын уызæни, ды куы ацæуай æмæ дæ куынауал уынон, уæд. Æмæ мæ уый тыххæй нæ фæнды, куы ацæуис, уый.

Цорæ. Нæ зонын... Цæй, бафæраз-ну ме ссыдмæ, гæнæн нæй.

Милуан. Цæй, фæндараст-ну фæу, фæндараст.

Цорæ. Хæрзбон... Хæрзбон у, хæрзбон... Гъе, хуыцау, стыр хуыцау! Æркæс ацы дыууæ уарзон адæймагмæ. Æмæ сын сæ хъуыдагтæ сæхи зæрдæйы фæндиаг ауадз. Хуыцаутты хуыцау, мах кæрæдзийæ чи фæхицæн кæна, уыцы адæймагæн зæххыл дæр къах æрæвæрæн ма уæд æмæ мæгуыр, дæвдагтæй фæцæрæд, мæрдты дæр зындон арты сау сыгъд фæкæнæд. *(Милуанмæ.)* Цæй, ды дæр ууыл разы дæ?

Милуан. Гъе, хуыцаутты хуыцау, не сфæлдисæг хуыцау, кæд ма дыууæ уарзоны куыва айсынаг дæ, уæд ацы дзыратæ, ацы куыва рæстмæ скæн.

Цорæ. Цæй, хæрзбон у, хæрзбон. *(Пæ къух ын суагъта.)* Хæрзбон, хæрзбон. *(Милуанмæ фæстæмæ кæсгæ аныцадгай фæцæуы.)*

Милуан *(йæ фæстæ джыхай кæсы, скуыдта, азгъордта æмæ Цорайы афцаджы йæхи батпарста).* Тыхджын зын уызæни мæнæн, ды куы ацæуай, уæд. Ма йæ саккаг кæн, ма ацу.

Цорæ. Ма ку, ма ку, ды цы зæгъай, уый бакæндзынæн. Нал ацæудзынæн, ма ку.

Милуан *(кауынай фенцад).* Ма апу уæдæ, ма апу, æз дæ курын.

Пауза.

Цорæ *(сабырай).* Цæй, ирæдæн дæр та исты амал кæндзынæн, уæд-дæр балцы нал ацæудзынæн, ды цы зæгъай, уый бакæндзынæн.

Милуан Цорæйы *афцагыл хæцы, афтæмæй сæ Госæда райаффта.*

Ус фæтарсти æмæ архаудта. Цорæ алыгъд.

Æмбарзæн аруагътой.

❁ ДЫККАГ АРХАЙД ❁

Сценæйы – хæдзар. Даргъ фынджы уæлхъус бадынц **Тъой**, **Бæтæхъо**, **Къæлæу**, **Гæппа**, **Сæуджен** æмæ уымæй кæстæртæ. **Цорæ** сын уырдыг лæууы. **Гæппайæн** нуазæн йæ къухы. Кæстæртæ – номæвæрджытæ – хъултæ уилынц. Лæгтæ иууылдæр уыцырдæм кæсынц. Хæдзары къулыл дзæбидыры сыкъатæ ауыгъд. Уæлвæйнагыл – къустæ.

Къæлæу. Хорз сæ суил, Хадзумар.

Фыццаг лæппу. Гъе, хуыцау, мæ хъул!

Дыккаг лæппу. Хуыцау, мæ хъул, мæ хъул фæбаат уæд!

Æртыккаг лæппу. Гъе, хуыцау, ном мæн фод!

Хадзумар. Цорæйы хъул фæбаат ис, Цорæйы хъул, сырх хъул!

Цорæ. Гъе хуыцау, дæуæй бузныг, ном мæн кæй фæцис!

Гæппа. Æртæ хатты, æртæ хатты сæ суил, Хадзумар! Æртыккаг хатт кæй хъул абада, ном уый сæвæрæд.

Лæппутæ (*амдзыхай*). Суил сæ, суил ноджыдæр, Хадзумар!

Хадзумар. Æгъа уæдæ, уилын та сæ.

Фыццаг лæппу. Мæ хъул, мæ хъул.

Дыккаг лæппу. Гъей, мæ хъул, мæ хъул, хуыцау!

Хадзумар. Уæллæй, сырх хъул та абадти.

Къæлæу. Диссаг нæу! Хорз сæ суил Хадзумар! Уый йедтæмæ дзы хъул нæй, æдзухдæр уый куы бады.

Цорæ. Гъе, хуыцау, ацы хатт ма, ацы хатт!

Хадзумар. Гъа, уæдæ фæстаг хатт.

Лæппутæ (*амдзыхай*). Йæ, Цорæ, дæ хъул та, дæ хъул та фæбад-тис.

Хадзумар. Уæллæй, сырх хъул та абадти.

Цорæ. Гъе хуыцау, дæуæй бузныг. Мæгуырæн хуыцау дæр æххуыс кæны. Мæ хъул сах дзæбæх куы бады. Ныр ном мæн у æви нæу?

Лæппутæ. Дæу у, дæу у, Цорæ, æмæ йæ хуыцау амондджын ном фæкæнæд.

Къæлæу. Нæ, уæллæй, нæ уыдзæнис. Мах ыл мæнæ Гæппайы ном æвæрæм.

Хадзумар. Нæ, нæ, Къæлæу, раст нæ кæныс. Раст кæд кæнæм, уæд ыл Цорæйы ном æварæм. Ныронг дæр нæм хистæртæ ном никуы æвардтой. Гæппа хъæздыг лæг у æмæ дæ уымæн фæнды?

Гæппа. Мæ ном, мæ ном. Мæ ном ыл сæварут. Æз ыл Тохти æварын.

Иууылдæр схудтысты.

Тъой. Къæлæу, ауадзут æй кæстæрты бар. Æгъдау афтæ у.

Къæлæу. Цæй, уæдæ кæстæрты бар фод.

Цорæ. Уæдæ йыл æз Созырыхъо æварын, мæхи хуызæн мæгуыр лæджы ном.

Хистæртæ арфæтæ кæныну: «Хуыцау ай амондджын ном фæкæнæд», «Нарты Созырыхъойы хуызæн лæг ай хуыцау фæкæнæд». Кæстæртæ систадысты, оммен кæныну.

Гæппа (*систади, нуазанай кувы*). Цæй, Бæгæхъо, амондджын гуыра уын ай хуыцау фæкæнæд, æххæст лæг ай хуыцау скæнæд Созырыхъойы, махæн дæр æххуыс куд уа... Цорæ, дæуæн дæр ай амондджын æфсымæр хуыцау фæкæнæд...

Цорæ. Хуыцауы бафæндæд, хуыцауы бафæндæд.

Гæппа. Хуыцауы уый бафæндæд, æмæ та йæ ирæд дæттайæ дæр афтæ куд фæминас кæнæм. Уæ хуыцау, амондджын лæг ай скæн!..

Цорæ ацахуыста.

Хадзумар. Гъе, Гæппа, цалынмæ уымæн ус курæм æмæ йын ирæд фидæм, уæдмæ дæр ма цæрынмæ хъавыс? Æппын хистытæ æмæ чын-дзæхсæвтæ харынай нæма схъыг дæ? Уалынмæ ирæд исæг дæр нал цæудзыстæм, ирæд дæр нал уыдзæнис, ирæд дæр нал дæтдыстæм, стæй хист дæр нал кæндзыстæм æмæ уæд та ма кæм минас кæндзынæ?

Гæппа. Гъей, кæстæртæ, уыдонæн аппарæн нæй æмæ сæ макуы аппарут. Нæ фыдæлтæй нын баззадысты. Нæ фыдæлты хъуыддæгтæ макуы фехалут. Макуы фехалат фыдæлты хъуыддæгтæ! Хъусут? Мах куынауал уæм, уæддæр.

Мамсыр *фыстаг арбадæвта Гæппамæ.*

Мамсыр. Гъа, Гæппа, мæнæ дæм фыстæг. Писыр мæм æй радта.

Гæппа. Гъæ дæ рынтæ дын ахарон Мамсырæн! Гъа, мæнæ дын хай! (*Хай йын радта æмæ фыстæг ис.* *Нуазан йæ къухы.*) Рауай-ма, ну лæппу, чиныджы чи зоны? Нæ лæппуйæ та у, æвæццæгæн. Иу бон дзы æрæджы дæр райстон.

Хадзумар. Марадз, Цорæ, дæ цайдан Мамсырмаæ ратт æмæ фыстæг бакæс. Ам дæу йедтæмæ чиныджы ничи зоны. Марадз, Мамсыр, цайдан райс.

Мамсыр *цайдан райста, Цорæ та – фыстæг, райхæлдта йæ æмæ касы.*
Лæгтæ хъусыны.

Лæгтæ. Хорз фыстæг æй хуыцау фæкæнæд.

Гæппа. Хорз дзы бакæс, Цорæ, мæ хæдзар, хорз.

Цорæ (*касы*). «Писмо 1912 года, месяца июня 6-го дня и чепсла. Дорогою мой отец Гаппа. Во первых строках желаю тебе быть здоровым, каким нибуд бугачем. Я недавней пишайт пишмо тебе и не аштав эти дело. Моя шкоро пошол домой зделал собиратьте все деньги, которай мена есть. Лубезнай атец Гаппа, пришли на мой мешда Биби. Он сдели на мой мешда хороши денги сделать собиратьте. Ешо передай Габла Къалаувич и наш Гишо и Биби Тъойвич. Моя очень шкоро пошол домой. Я твой лубезнай синочка Хъазуат».

Гæппа. Гъы, нæ загътон, нæ, нæ лæппуйæ та у, зæгъгæ!

Цорæ (*касы*). «Астайус зив и здаровай. Эта пишмо пишаит Цоцко. Я шлужу вмести с Хъазуатом. Желаю всем быть ждаровыми».

Сæуджен. Иронау æй бакæс, Цорæ.

Цорæ. Хъазуат фыссы...

Хадзумар. Ау, æмæ Хъазуат кæм ис?

Гæппа. Гъей, уый ныр æртæ азы дæр ам куына ис, Уæрæсейы куы ис.

Хадзумар. Ам ничиуал лæууы, ам. Иууылдæр дæлæмæ цæуыны. Хъазуат дæр та нын Уæрæсемæ ацыдис.

Цорæ. Хъазуат фыссы: æрæджы дæр, дам, фыстæг арвыстон, мæ зынаргъ фыд, уыцы хъуыддаг, дам, ма ныууадз, мæхæдæг дæр, дам, тагъд фæцæуын, тынг тагъд, а дыууæ боны ссæудзæни. Бибийы, дам, мæ бынатмæ рарвит, хорз æхца, дам, бакусдзæни. Саламтæ æрвиты

Къæбыламæ, Гиссо æмæ Бибимæ. Фыстаг та йын Цоцко, зæгъгæ, уый фыссы. Æндæр дзы ницы фыссы. *(Фыстаг датты Гæппамæ.)*

Къæлæу. А дыууæ бонь ссæудзæн, Гæппа, уæдæ дæ фырт.

Гæппа. Æ, дæ рынтæ дын бахæрон Цорæйæн. Мæ нуазæн мæ къухы кæдæй дарын. Къæлæу, уæллæй бирæ таурæгътæ йыл фæхастон, фæлæ мын æй дæуæн æнæавæргæ нæй. Хистæр дæ, фæлæ бахатыр кæн.

Къæлæу. Æри! Тæргай йыл нæ фæуыдзынæн. *(Нуазæн райста.)*

Гæппа. Хуыцау нæ хæстæг бакæнæд уæдæ. Нæ лæппу дæр тагъд ссæудзæннис æмæ...

Къæлæу. Хæстæджытæ йедтæн ницы зонын. Мæнæн иу мин чи радта, уымæн æз дæр Милуаны ратдзынæн, мæхицæн та уыцы знан скæндзынæн.

Хадзумар Цорæмæ скасти. Цорæ дар йæ сæр ныттылдта.

Гæппа. Мины кой дæр кæныс. Иу мин афонмæ нæ лæппу дæр схæссы.

Къæлæу. Цæй, дæ нуазæн бирæ уæд, Гæппа. Кæй тыххæй дзы ракуывтай, уый хуыцау стыр лæг скæнæд.

Гæппа. Хуыцауы бафæндæд.

Сæуджен. Хуыцау зæгъæд, хуыцау.

Хадзумар. Оммен уæд.

Къæлæу. Дæ фырты дæр дын хуыцау æнæнизæй суадзæд дæхи фæндаг.

Гæппа. Хуыцауы салам дæ уæд, Къæлæу, хуыцау дын арфæгæнæг уæд.

Къæлæу. Тъой кæй ракуывта, уыдон нууылдæр хуыцау саккаг кæнæд. *(Нуазæнæй анызта æмæ йæ фæстæмæ Цорæмæ датты. Цорæйæн йæ зардæ адæгъал, нуазæнмæ нал кæсы.)*

Хадзумар. Цорæ, фынай бадæ æви цы? Нуазæн цæуылнæ исыс, дæхимæ кæс.

Цорæ цыма фынайæ фæхъал, уыйæу нуазæнмæ фæлабурдта.

Гæппа. Иууылдæр ын æй цæуылнæ баназын кодтай. Уæллæй, ивар кæнинаг дæ, дæхицæн дын æй баназын кæнин.

Цорæ. Бахатыр кæнут, мæ зæрдæ кæдæмдæрты ахсайдта æмæ ууыл аджих дæн. *(Нуазæн байдзаг кодта æмæ йæ Гæппамæ авардта.)*

Хадзумар. Цæмæ ахсайдта дæ зæрдæ? Цæуыл фæджих дæ?

Цорæ. Абон Дзыбылайы мæ бæсты хъомгæс арвыстон æмæ йæ хъомтæ куы ныздзæгъæлтæ уой, йе йын дзы исчи былæй куы ахауа, зæгъгæ, ууыл аджих дæн.

Хадзумар. Æмæ ма исчи æхсæзæздзыд сывæллоны хъомгæс æрвиты? Куыд ыл баууæндыдтæ?

Цорæ. Нана дæр йемæ ис.

Сæуджен. Гъей, тас сын нæу уæдæ, ма мæт кæн. Гыццыл йедтæмæ дæ нал хъæуы.

Гæппа *анызта æмæ нуазæн фæстæмæ дæтты.*

Цорæ. Аназ æй, Гæппа. Уæллæй, нæ дын æй райсдзынæн.

Гæппа. Айс æй, куы йæ анызтон.

Æдде кæйдар хъæр арбайхъуысти: «Еллах, амардта ма, амардта ма Хаго, ме 'фсымарта!» Куывд сызмасти. Кæстæрта, уый цу, зæгъгæ, æддæмæ уайыны. Хистæрта дæр фæстадысты æмæ фæцауыны.

Тъой. Уый цавæр у, уый? Цæй хъæлаба у?

Гæппа Къæлауы *хæдзары фаурадта. Цорæ сæ базыдта, аууоны амбахсти æмæ сæм хъусы. Пиннатæй хæдзары нычиул ис.*

Гæппа. Ауадз сæ æмæ цæуой. Ды ам лæуу, гыццыл мæ æхсызгон ныхасæн хъæуыс.

Къæлау. Гъы, гъы, зæгъ æй. Цы ныхас кæныс?

Гæппа. Цæй, искæй минæвæрттæ-йедтæ ма фæкæнæм, исчи минæвæрттæ пайда не сты, фæлæ дын иу бон дæр загътон, нæ лæппуйы дæр а дыууæ боны ардæм хъæуы æмæ, кæд аккаг кæныс æмæ дын хæстæгæн бæззæм, уæд бахæстæг кæнæм.

Къæлау. Æмæ цы кæны. Æз дæр сымахæй хуыздæр хæстæг не ссардзынæн, кæд ирæдыл бафидаудзыстæм, уæд. Абон дын куы загътон мæ ирæд, уымæй къаддæрыл мæ бон хæстæг кæнын нæу.

Æдде хъæлаба цæуы.

Фыццаг ләппу. Ма йә ауадзут, ма йә ауадзут, амардзән әй, искәй сә амардзәнис!

Дыккаг ләппу. Хәц ыл, хәц ыл, ма йә ауадз!

Әртыккаг ләппу. Ауадзут-ма мә, әз ын йә гъәнгтә рауадзон!

Цыппәрәм ләппу. О, о, ницы йын уыди, ницы йын уыди де 'фсымәрән!

Фәндзәм ләппу. Аласут сә кьәнцылармә се 'ппәты дәр.

Къәләу. Мин чи әрбахәсса, уымән – чызг әмә йын мәнә – хәстәг.

Гәппа. Ирадыл бафидәудзыстәм, фәлә уәм кәд әрцәуәм?

Къәләу. Кәддәриддәр уә бафәнда әмә уәм әхца уа, уәд әрцәут.

Цорә *йә сар ныттылдта. Сусагай ауадис ама фәстәмә* **Хадзума-римә** *аууатты арбацызд ама та бамбәхсти.*

Хадзумар. Гәппа, бахатыр кән, хистәр дә. Къәләу мә ну ныхасән хъауы.

Гәппа. Уый тыххәй әфсәрмы ма кән. Әз уал әддәмә цәуын. (*Ацызд.*)

Хадзумар. Къәләу, бахатыр кән, хыг дәм ма фәкәсәнт мә ныхәстә.

Къәләу. Зәгъ, зәгъ, цәй, цы зәгъинаг дә?

Хадзумар. Къәләу, дәхицән әнцад царыс әмә дәхицән маст куына кәнис, уый мә фәнды.

Къәләу. Циу, цавәр у?

Хадзумар. Еназонгә йә нә дә, дә чызг Цорәймә фидыд у, уый, адәм дәр әй зонынц. Әмә ныр ды уый әндәр искәмән куы раттай, уәд цы әнхәәл дә? Цорә дә афтә кәй нә ныууадзәәнис, уый нә зоныс? Цы әнхәәл дә? Әмә дәхицән комкоммә маст цәмән кәныс? Стыр фыдбылызтә дзы әрцәудзән.

Къәләу. Уый дә куы зыдтанн, ахәм ныхәсты тыххәй мә әрурадтай, уәд дә мә мила куыдзыл дәр нә банымадтанн. Ацу әмә йын зәгъ Гәппайы аххуырстан, уәртә йә мад хьомгәс кәмән цәуы, уымән, дә лымән Цорәйән, дәлейә, зәгъ – дә бәхджынтә, уәлейә – дә фистәджытә, гьә, афтәмәй дә цы фәнды, уый кән. Мән кәмән фәнды, мә чызджы уымән ратдзынән. Дә хуызәт-

тæн, зæгъ, мæ чызджы куы дæттин, уæд æй фæлтау ну хуыгæсæн рат-
дзынæн, йæ хуыгты мыздæн мын мæ ирæд чи бафидæ, ахæмæн. Гъе
афтæ зæгъ де 'рахорæ Цорæйæн.

Хадзумар. Æндæр ницыуал зæгынаг дæ?

Къæлæу. Ницы, афтæ йын зæгъ.

Хадзумар. Уæдæ-ну фæстаг бон мæнæй хъаст мауал рахæн.
Цорæ дын дæ чызджы скъæфдзæн, уый зон.

Къæлæу. Цорæ мæ чызджы скъæфыны бæсты фæлтау, уæртæ
йын мæрты дыккаг марæ æххормагæй цы фыд кæны, уымæн хист
куы скæнид æмæ йын йæ гуыбын куы бафсаид, йе йын йæ туг куы
райсид, гъе уæд хуыздæр лæг уанд, гъе.

Цорæ (*мæсты гæпп ракодта фæсдуарæй, йæ рихитæм амонь*). Уæдæ
адон мæ уæлæ ма рацæуæнт, æз дæуæн цы хъæуы, уый куына бакаенон!

Къæлæу *джихæй баззæдæ. Цорæ æмæ Хадзумар ацыдысты. Къæлæу*
мæ иуцысыл алаууыди æмæ ацыди. Хадзар исдуг афтидæй аздад, стæй Цорæ
æнкъардæй арбацыди æмæ бандоныл арбадт.

Цорæ. Гъе, мæгуыр мæ бон, гъе, цæй мæгуыр дæн!

Мæхинымар мæ фæндтæ кодтон, ирæд бакусдзынæн, зæгъгæ.
Мæ зæронд мад æмæ мæ гыццыл æфсымæр хъомгæс бацыдысты,
мæхæдаг æххуырсты ныллæууыдтæн, уыцы худинагтæ мæ сæрмæ
æрхастон, кæд дунейыл цы уды уарзын, минут дæр мæ зæрдæйæ рох
чи нæ кæны, æхсæв дæр фыны кæй уынын, уый мæ къухы бафтид,
зæгъгæ, йæ бирæгъ фыды къухтæ йын кæд æхцайæ байдзаг кæнин,
зæгъгæ. Ныр мæ фæндтæ фæдзæгъæл сты. Дунейыл бирæ кæй уар-
зын, уый ацы хъæуы хъæздыгдæр лæдджы фырт æмæ æвзæрдæр цы
лæппу у, уый бауыздæн æхцайы руаджы. Уыдон тæккæ райсом дæр
бафидæудзысты. Къæлæуæн йæ ныхтæ, йæ сынты ныхтæ Гæппа уыцы
фыдбылызы æхцайæ куы æрыдзаг кæна, уæд... Æз та? Æз та афтæмæй
баззайдзынæн, дунейыл мæ зæрдæйы бастæй чи лæудзæн, уыцы уды
мысгæ. Гъе, мæгуыр мæ бон... (*Ахъуыды кодта*.) Æй-джиди, уыцы æхца-
тыл арт бандзар, уыдон ссар? Æз сæ басудзин. Басудзин сæ, хъæм-
пын арт скæнин æмæ уым. (*Ахъуыды кодта æмæ йæ мидбылты бахудти*.)
Нæ, нæ, нæ сæ басудзин – æз дзы уыцы сынтæн йæ сау сынты ныхтæ
байдзаг кæнин æмæ афтæмæй мæ уарзоны мæхи бакæнин. Уæ, хуы-
цау, уæ, хуыцау, мæ фæндтæ сæххæст кæн. Уыцы урс сынты сындзын

арты сау сыгъд бакъан нæ дыууæйы тæригъæдæй. *(Ахъуыды кодта.)* Мæ фыды мын Хъабаны-фырт амардта. Ацы фыдæбæттæ мын нууылдæр уый тыххæй сты! Уый мын амардта мæ фыды! *(Фестадис, йæ хъама сласта амæ масты цыд факаны.)* Æз ын йæ тæнгтæ рауаддзынæн, æз æй фыджынгарст скæндзынæн. *(Дуармæ ахаццæ. Æвиппайды фалæуудис, ахъуыды кодта.)* Йарæппын, гъеныр æй кæд Хъабаны-фырт нæ амардта, уæд та? Гъеныр цы кусын? Кæд уый нæ уыдис, уæд та? Нæ-æ, уый нæ уыданд. *(Хъама ныттыгъыста амæ фæстæмæ æрбадт. Ахъуыды кодта.)* Уый Сауийы-фырт уыдис, ацы фыдæбæттæ мын нууылдæр уый уынын кæны. Æз ын йæ сæр куына ралыг кæнон. Æз æй куыдзы мард куына акæнон. *(Йæ хъама та сласта амæ дуары онг ацыдис. Æвиппайды фæджих, хъама йæ къухæй æрхаудта.)* Йа, хуыцау, бахатыр кæн. Цæй æнæзонд дæн! Кæд Сауийы-фырт нæ уыдис, уæд та, куыд æй амарон? Кæд Хъабаны-фырт уыдис, уæд та? Нæ-æ, уый Хъабаны-фырт уыдис. Амардзынæн æй. *(Ахъуыды кодта.)* Бынтондæр куы сæрра дæн. Гъеныр цытæ дзурын! Гъеныр кæд Сауийы-фырт уыдис, уæд та? Нæ-æ, уый Хъабаны-фырт нæ уыданд, уый мемæ æфсымæры хуызæн куы у... Чи зоны! Иргъæвгæйæ уыди æмæ кæд уый уыд. Гъеныр цы кæнон?... Гъе, хуыцау, мæ фыды тугисæг ды фæу, хуыцау, мæ тæригъæдæй сын æй ма ныббар. *(Йæ хъама систа амæ анкъардæй йæ бынаты сбадти.)*

Дургæ-дургæ æрбауайы **Гуызма.**

Гуызма. Кæрæдзийы тæнгтæуадзæг сæ хуыцау скодта, нæ куывд нын фенад кодтой сæ хæрæджы къæлæуы тыххæй, сæ рæхысыл æй бабастой! Кæдæй-уæдæй нын лæппу райгуырди. Сæ хуыцауæн дæр афтæ æнад ауой, махæн нæ куывд чи фенад кодта! Акæс-ма, хуыцауы тыххæй, ну дæр дзы нал аззад Цорæйы йедтæмæ.

Цорæ. Ауадз сæ æмæ цæуой, Гуызма. Цæуыл сыл хъыг кæнут?

Гуызма. Æгайтма уæддæр ды ам баззадтæ. Уыдон ма ахоратой, анызтой, фæлæ ды абондæргъы æххормагæй цоппай кæныс.

Цорæ. Уый ницы кæны. Мæн тыххæй мæт ма кæн.

Гуызма. Арфæтæ раканын дæр мæ ферох ис, сæ хуыцауæй ферох уой. Хуыцау дын æй амондджын æфсымæр фæкæнæд. Кæрæдзийы уарзгæйæ нæ хуыцау фæцæрын кæнæд.

Цорæ. Хуыцау зæгъæд, хуыцау. Амонджын лæг суæд, мæ ном дæр ын амонджын ном фæуæд.

Гуызма (*къабицай къусы баганы рахассы*). Апы къусыдзаг ма дæуæн бавæрдтон æмæ йæ аназ. Фынгмæ хæстагдæр æрбад æмæ хæргæ дæр акæн.

Цорæ. Ницы хæрын мæм цæуы, фæлæ баганы аназдынан. (*Фынгмæ хæстагдæр бабадт.*)

Мисурæт (*æдде*). Уæ, Созырыхъо-о-о!

Гуызма. Гъы, гъы, чидæр нæм нæ лæппуйы номæй æрбахъæр кодта. Цы тагъд æй базыдтой. Цорæ, аназ тагъд дæ баганы, кæн-нод дын æй аназдысты. Цон, æз сæм акæсон, исчи та хуын æрхаста, æвæццæгæн. (*Фестади.*)

Цорæ. Цæй, амонджын лæг æй хуыцау скæнæд Созырыхъойы. (*Нуазы.*)

Гуызма (*рудзынгай акаст*). Гъы, гъы, гъы, Цорæ, дæлæ дын Милуан.

Цорæ *ферхæцъид баганыйæ.*

Мисурæт (*æдде*). Уæ, Созырыхъо-о-о!

Гуызма. Фæцæуын уæм, фæцæуын. (*Цорæмæ.*) Къæбицы амбæхс, дæлæ ну гыццыл чызг йæмæ. (*Ацыди.*)

Цорæ *фестад, фæрссагай акасти æмæ йæ мидбылты худæ къæбицы сми-даг. Æдде Гуызмаиты дзурын хъуысы.*

Æгас цæут, æгас.

Милуан. Зæрдæрай фæу.

Гуызма. Цы хуынтæ нын хæссут, цы! Нæхи хуынтæ уын уæ бытæ куынæ басыгътой. Рацæут мидæмæ.

Милуан. Мидæмæ нæ цæуæм, уазджытæ нæм ис æмæ нæ фæстæмæ тагъд цæуын хъæуы. Тагъд нæ фæраст кæн.

Гуызма. Тагъд уæ фæраст кæндзынæн, цомут уал, уæ уазджытæ дæр никадæм алидздысты. Кæннод уæм цæй уазæг ис? Рацæут мæ фæстæ.

Гуызма, Милуан *æмæ Мисурæт хæдзармæ бацыдысты. Гуыз-майæн чъирита — йæ дæларм, дурын — йæ къухы.*

Арбадуг уал маңа уым, аз адон кѣбицы аварон. (*Хуын кѣбицма фахассы. Иучысыл афастиаат ама фастама раздахт.*) Милуан, кѣй дын у ацы дзѣбѣх чызг?

Милуан. Уый Сѣуджены чызг у. Абон нѣм ѣрцыд ѣмѣ йѣ мемѣ ракодтон.

Гуызма (*Мисуратма*). Цом уал, ма хур, уѣртѣ иннѣ чызджытѣм, сѣ таккѣ хѣргѣйѣ сты. Нѣ гыццыл лѣшпуйы дѣр фѣнай. Йѣ мал дын кѣфеттѣ ратдзѣнис. (*Иѣ кѣухыл ын фахацыд ама ацыдысты.*)

Цорѣ *кѣбицай анкѣрдай раѣуы.*

Милуан (*бахудти*). Аѣфсин, бѣгѣны ма мын радав. Кѣбицай куы раѣуыс.

Цорѣ (*анкѣрд худт бакодта*). Аѣгас цу, фѣсѣфсин. Ам иунѣгѣй цы агурыс? Бѣгѣны дѣр дын разындзѣн. (*Арбадти, ногѣй фѣстад, дуар фѣстейѣ ахгадта ама та арбадти, ныулафыд.*)

Милуан (*Цорѣйы фарсма арбадти*). Дуар куы сѣхгѣдтай. Цѣй улаѣфтытѣ кѣныс, хуыцауы тыххѣй?

Цорѣ. Уѣдѣ нѣ исчи ам куы ѣрбайѣафа иунѣгѣй, уѣд нын цы зѣгъдзѣнис? (*Ныуулафыди та.*)

Милуан. Цѣуыл улафыс, цѣуыл?

Цорѣ. Гѣей-ей, чызгай! Зѣгынаг дын ѣй нѣ уыдтѣн, фѣлаѣ йѣ нал бауромазынѣн. Ма хуылф нытгышпыр, ма зѣрдаѣ ссау.

Милуан (*тарстхуызай*). Цы 'рѣды, цы? Кѣмѣй цы фѣхѣуыстай?

Цорѣ. Абон дѣ хорз фыд ам уыдис. Иунѣгѣй базад, иннѣтѣ ѣддѣмѣ, хѣцыны хѣрмѣ куы акалдысты, уѣд. Аѣз дѣр сѣ бамбѣр-стон ѣмѣ мѣхи бамбѣхстон, куыд сѣ хѣуыстѣнн, афтѣ. Аѣмѣ дзу-рынц... (*Ныуулафыдис.*) Хѣыг дѣм фѣкѣсдзѣн, стѣй дѣ нѣ бауырндзѣнис.

Милуан. Радзур ѣй. Аѣз дѣ зѣрднаг ныхасыл цы бон нѣ баууѣн-дон, уыцы бон ма хуыцау дѣ цуры цавадур фѣстын кѣнѣд.

Цорѣ. Аѣмѣ-ѣ... дзурынц, дѣу тыххѣй дзурынц. Дѣ фыд дѣ кѣй уѣй кѣны, уый зоныс?

Милуан. Кѣмѣн?

Цорѣ (*ныуулафыд*). Ахѣуыды кѣн ѣмѣ ацы хѣѣуы хѣѣздыгдѣр цы лѣг у, гѣе уый фыртѣн.

Милуан. Ха-ха-ха! Хъазуатæн мæ уæй кæны? Ацы хъæуы Гæппайæ хъæздыгдæр нæй.

Цорæ. Гъы, гъемæ дæ бауырныдта?

Милуан. Уыргæ мæ цауылнæ кæны, мæ фыд æхцайы тыххæй цыдæриддæр бакæндзæн.

Цорæ. Гъемæ уæдæ афтæ: а дыууæ боны Хъазуат дæр ссæудзæн. Æз ын йæ фыстæг кастæн абон. Гъемæ уæд фидаут.

Милуан. Гъей, лæшпуг! Уæдæ дæ уый макуы бауырнæд. Мæн мæ фыд ссæдз уæйы куы акæна, уæддæр уый никад уыдзæн. Дзырд дын дæттын ууыл. Æз мæхи амардзынæн, уæддæр уый никад уыдзæннис. Уæдæ ууыл æнкъард уыдтæ, ууыл? Уый тыххæй улæфтытæ кодтай? Хъуыды дæр сæ ма кæн, махæн нæхи цы фæнда, уый уæддæр бакæндзыстæм. Уый тыххæй хъыг ма кæн.

Цорæ. Уыцы рæстæджы æхца Америкæй хастой, æмæ гъе уæд æз дæр фæхæст уыдæнн. *(Пучысыл æнкъардай алаууыд.)*

Милуан. Дæуæн дæ мад æмæ дæ гыццыл æфсымæрмæ дæ зæрдæ æхсайдзæннис, æмæ уыдон дæр немæ акæндзыстæм æмæ искуы хъæды дæр цæрдзыстæм.

Цорæ. Гъе-ей! Мах авд хохы æддемæ куы алидзæм, уæддæр нæ уый афтæ нæ ныуаддзæннис. Уырæм дæр та атæхдзæннис холы агурæг йæ сынты базыртай, хъыг дын ма уæд, афтæ йæ кæй хонын, уый, дæ хорз фыды. Æндæр йæхимæ гæстæ ном ын нæ арын.

Милуан. Нæ таригъæдæй...

Гуызма *(тарстхуызай дуар хойы).* Цорæ, уæ, Цорæ! Дуæрттæ бакæн тагъд æмæ къæбицы амбæхс. Нæ лæг æрцауы.

Цорæ *тарстхуызай фæстадис, дуар фегом кодта æмæ къæбицмæ бауад.*

Милуан *сыстадис æмæ æфсармхуызай лаууы.*

Гуызма. Цорæ цы фæнис уæдæ? Уæдæй нырмæ хъарагъул лæууын, нæ лæг куы æрбауайа, загъгæ. Цæй, æз ыл дуар гуыдырæй ахгæнон, кæннод уыцы фыдæбоны лæг куы æрбауайа уæд та къæбицмæ цæудзæн. **(Дуарыл гуыдыр æвæры. Цорæмæ.)** С-с, Цорæ, уынаер ма кæн. Нæ лæг æрбацауы.

Бæтæхъо *æрбацауы дзурга. Гуызма Милуанæн йæ табæгъта радафта æмæ дуары онг ахæцца сты. Карæдзуыл самбалдысты.*

Бәтәхьо. Иуәй-иутә цәй амонджын фәвәййынц. Ныр цы хъәздыг у, уымәй та хъәздыгдәр ауыдзән Гәппа, уый дәр та йын әхцә куы сәмпгұха, уәд.

Гуызма. Циу, цы? Цавәр хабар у, нә ләг?

Бәтәхьо. Ам әй әвзәрәй даратой. Ныр ма йәм кәд сдзу-рын дәр бауәнда исчи. Гәппамә йә фырт тел ныщавта фәндагәй, а дыууә боны нә хәдзары уыдзынән, зәггыгә. **(Милуаны федта әмә йын әгасцуай зәггы.)**

Гуызма. Уый Къәләуы чызг у. Хуын нын әрхаста.

Бәтәхьо. Зонын әй, зонын. Сә хуын бирә уәд. Хуыцау уын мә бәсты раарфә кәнәд.

Гуызма. Әмә та йә цәмәй базыдтай, әхцә схәссы, уый – нырма фәндагыл куы ис?

Бәтәхьо. Әвзәр, уәдә телтә цәмәй риуыггы, кәд әм әхцә нәй, уәд!

Милуан. Цәй, Гуызма, әз цәутә кәннын.

Бәтәхьо. Кәд әй хорз нә федтай, уәд әй афтәмәй арвит.

Гуызма. Хорз сә федтон, кәд әй зоной, уәд.

Ацыдысты Гуызма әмә Милуан.

Бәтәхьо *(къабицы дуармә бацыдис әмә гуыдыфыл архайы, дагъәл агуры).* Йә къона фехәлди, кәм та сә авәрдта, мәнә ам куы вәййынц.

Гуызма арбацыди. Цорә *гыццыл рудзынгай ракас-ракас каны әмә йә сар тилы.*

Марадз-ма, дагъәлтә кәм сты? Әз мәнә уыцы къәртайән тәлы скәнон, уыцы фәрәт фенон.

Гуызма. Әмә фәрәт уым цы агуры? *(Цорамә къухай амонь, ма кәс, зәггыгә.)*

Бәтәхьо. Абон әй уым сәвәрдтон. Марадз-ма, бакән дуар, әз әй мәхәдәг фенон, ды йә не ссардынә.

Гуызма *(йәхи агураг скодта).* Мә хәдзар фехәлд, ма мын ахауәнт, мә дзыппы сә куы авәрдтон. *(Агуры, зилы йә рәттты, зәххыты, уәлләй-нәддэжытыл.)*

Бæтæхъо. Кæм та дын ахаудтой, кæм? Ард дæ къонайы бацыдис! Ссар сæ тагъд æмæ йын æз тæлы акæнон ацы къуыстилан, кæнод та афтæ баззайдзæн.

Гуызма. Омæ ныл нал хъæцыс æви цы, нал ын скæнай тæлы? Абон йедтæмæ бон нал уызæн? Бонтæ мыстытæ бахордтой? Уалынмæ дæггæлтæ дæр искацæй зындзысты.

Бæтæхъо. Цæй, ды уал уыдон агур, æз æй мæнæ цыргъ карды фындзæй бакæндзынæн. *(Кард йæ карддæмæй сласта ама гуыдыфыл архайы.)*

Гуызма. Ныууадз æй, стæ. Гуыдыр ма хал. Æз дын уæртæ Хæстонатæй æрбадавынæн фæрæт. Ма хал гуыдыр, сомы аргъ гуыдыр, ма йæ фехал. Нал нæ хъæуы тæлы. Цон, æз дын æрбадавон фæрæт. *(Тагъд тагъд фæцæуы.)*

Бæтæхъо. Æз æй бакодтон.

Цорæ Бæтæхъойы *цастыты ссад бакалдта. Бæтæхъо* *фырадаргай йæ мидбынаты арбадт ама фæхъæр кодта. Гуызма* *фездахти,* **Цорæйæн** *цастай амонны, лидзга, зæгъга. Цорæ Бæтæхъойы* *сарфы рагапп ласта.*

Гуызма *(Бæтæхъомæ базгъордта ама йыл схæц-схæц каны).* Мæ хæдзар фехæлдис, нæ лæг! Цы кодтай, цы кодтай, сист-ма уæләмæ!

Бæтæхъо. Ма ауадз, ма ауадз уыцы гæдыйы, йæ бындар фæцис, бахордта та цæхджынтæ!

Æмбарзæн аруагътой.

✧ ЛЕРТЫККАГ АРХАЙД ✧

Ныхас. Бадынц дзы **Тьой, Гәппа, Сәуджен, Бәтәхьо** әмә әндәр ләгтә.

Бәтәхьо. Абон Цорә хист кәны.

Тьой. Афон дәр ын у, афон, ныр цыппар азы хист кәны.

Бәтәхьо. Әндәрәбон йә хизәгтагыл зылднс. Йә хьуг әмә йә дыууә галы дәр аргәвста. Гәппа, дәумә нал ис? Әххуырсты дәм куы уыднс.

Гәппа. Мәнәй ацыди, йә мызд дәр ын радтон, йә афәдзы мызд — авд туманы, ноджы ма пайдайыл дәр айста дәс туманы, сә афәдзы бонмә мын сыл әхсәз туманы куыд бафида, афтә.

Бәтәхьо. Йә хьомгәсы мызд дәр фараств туманы райста.

Гәппа. Уый дын мәнәй — дәс туманы, ноджы авд туманы, уый дын әвдәс туманы ноджы йә хьомгәсы мызд фараств туманы, уый дын әхсәз әмә ссагдз туманы. Уәлләй, хист хорз уыздәнис.

Тьой. Цас хорз уыздәни хәсы әхцатәй!

Бәтәхьо. Хист афонмә дәр сцәттә ис, галты раджы аргәвстой.

Хьази *хьалдзагхуызәй арбацауы ныхасмә.*

Хьази. Гәппа, мә хәрзәггураггаг — дәумә! Дә фырт ссыднс.

Ләгтә Гәппайән арфәтә кәныны.

Уәлләй, Хьазуат у, уый зонгә дәр ничиуал бакәндәнис. Булкьоны әртгывд кәны.

Ләгтә. Цомут Гәппайы хәдзармә арфәтәм. *(Сыстадысты.)*

Хьази. Кәдәм ма цәут? Дәлә Хьазуат йәхәдәг арбацауы.

Хьазуат, *писыр Филипп ама әндәр ләптутә ныхасмә арбацауыны.*

Хьазуат — *арттиваг арәвт. Ләгтә йын агасуай зәгыны.*

Тьой. Сбад уал, Хьазуат, мә хур, әмә нын исты хабәрттә радзур.

Иу лæг дур йæ худæй амарзта æмæ Хъазуаты уым сбадын кодтой.

Бæтæхъо. Цы хабæртæ ис, Хъазуат, Уарæсейы?

Хъазуат. Хуыцауыстæн, диссæгтæ нууылдæр уым сты. Иу ран дзы ну стыр хæдзар ис, æмæ дзы диссæгтæ ис. Адæм æм уынынмæ цæуынц. Æхца фидынц, хорз адæмтæ чи сты, зондджынтæ, уыдон. Æмæ дзы æз дæр ме 'мбал Цоцконмæ уыдтæн æмæ, хуыцауыстæн, сæ тæккæ сæрмæ бадтыстæм, уыдон та бынæй, нæ быны бадтысты. Хуыцауыстæн, замманай адæмтæ нæ бынæй бадтысты, мах та сæ сæрмæ бæрзондыл бадтыстæм, афтæмæй абазитæ йедтæмæ нæ бафыстам. Æмæ дзы адæм кæрæдзийы ныццагъдынц. Хуыцауыстæн, æмæ та фæстæмæ райгас вæййынц.

Лæгтæ сæ кыжтæ карæдзиуыл ныццавынц, дис канынц.

Сæуджен. Уымæй ма диссагдæр цы уызæнис! Адæм кæрæдзийы ныццагъдæнт æмæ та фæстæмæ райгас уæнт!

Филипп. Гъей! Уый афтæ нæу. Уый хуины театр.

Хъазуат. Гъе, гъе, афтæ хуины, афтæ!

Бæтæхъо. Гæппа, бакæс-ма, бакæс, уæртæ дын цы фырт ис, стъ-альйы æртгывд дзæбæх куы кæны!

Гæппа *бынты бакæсы æмæ та йæ мидбылты бахуды.*

Филипп. Æмæ адæмæн зонд амоныны тыххæй дзы зонд амоныны хъуыддæгтæ канынц, адæм дæр æм цæуынц æмæ йæм æхца фидынц. Хъазуат дзы, æвæццагæн, хæст фæдта æмæ ахæм хæст куы фæвдисынц, уæд кæрæдзиуыл æнæмæнг гилдзытæй ралæууынц, халостой гилдзытæй æмæ сæхи мæрдтæ акæнынц, стæй та фæстæмæ сыстынц, æндæр кæрæдзийы нæ марынц.

Тъой *(худгæйæ).* Гъе уыдон чи æвдисы æмæ чи аразы, уыдон иннæтæй хуыздæр лæгтæ сты, уыдон, сæ æхцатæ сын дзæбæх куы сайынц.

Лæгтæ нууылдæр схудтысты.

Бæтæхъо. Цомут Гæппайы хæдзармæ арфæтæм.

Агста сыстадысты, фацауың галиуарсырдам.

Филипп. Цом, цом! Арак нузæм, арак хорз у.

Фидиуæг (*фассценайæ*). Гъей, байхъусут, мæ хæдзæрттæ!..

Тъой. Сс-ысс, байхъусут, фидиуæг хъæр каны.

Сæуджен. Цы хъусут, цы? Уæлæ хисты тыххæй хъæр каны.

Фидиуæг. Гъей-ей, Беджы фырт Бегæн хист каны, хист сцæттæ æмæ цæугæут!

Бæтæхъо. Цомут уал хистмæ уæдæ, Гæппайы хæдзар дæр та нын нæ аирвæздзæн.

*Агста фастамæ раздахтысты, Хъазуаты дæр семæ факаныңы,
Гæппа бадгайæ баззад.*

Хъази. Идем, Филипп, хистмæ!

Филипп. Идем хистмæ, цом! Хист хорз у, хист хæрин кæуй. Арак бирæ, багани бирæ, цом, цом.

Пууылдар фааууон сты, Гæппайæ фастамæ.

Гæппа (*сыстади, йæ худ систа*). Гъе хуыцау, дæ цæст мын æй бау-арзæд ацы сабийы. Хуыцау, макæй фæндаг æй фæкæн. Гъеныр æм цы зонд ис, уый йын мауал айс. (*Гъæ худ ныккодта амæ Къæлæуты дуармæ бацыди.*) Къæлæу! Уым дæ, цы?

Къæлæу (*рацауы*). Æгас пу, Гæппа!

Гæппа. Дæ бонтæ хорз уæд, Къæлæу. Нæ лæппу ссыдис.

Къæлæу. Алыбоны æгас цæуæд!

Гæппа. Гъемæ мæнæ хист куы рахæлиу уа, уæд уæм фидауынмæ æрцаудзыстæм. Куыд вæййы, цы вæййы – Цорæ æртхъиран куы кодта.

Къæлæу. Цорæ хист каны, фæлæ уал йæ фыды туг дæр куы рай-сид.

Гæппа. Гъемæ кæд аккаг каныс, уæд уæм æрцаудзыстæм.

Къæлæу. Æрцаут, æрцаут. Æз уын нубон дæр куы загътон. Æцæг ирæд æххæстæй æрхæссут.

Гæппа. Ирæд æххæст у, уый тыххæй тæрсгæ ма кæн. Цом уал уæдæ ныр хистмæ.

Къæлæу. Æрра дæ? Мæнæн уырдаæм цауæн ис? Иубон нæ уыд-
тай? Йæмæ хыл куы дæн. Хист дæр ма, æнхæлдæн, мæн тыххæй куы
скодта. Цæугæ ды, кæннод æй нал баййафдзынæ.

Гæппа. Куы рацыданс. Ахæм хылтæ хъуыды дæр ма кæн.

Къæлæу. Нæ, мæнæн цауæн нæй.

Гæппа. Цæй, уæдæ уал хæрзбон у. (*Ацыди*).

Къæлæу. Фæндараст фæу. (*Сæхима баздажти.*)

*Хистан йæ уынар дардай цауы. Устытæ фыдохы кардзынтæ хæссыны,
лæгтæ сываллаттимæ хистмæ цауыны. Хæмыц Къæлæуы хæд-
зармæ æрбацауы, куитæ йыл сфæйдтой. Милуан ракаст æмæ фæстæмæ
баздажти. Рацыд Къæлæу.*

Хæмыц, уæллаей, нæ фæсайдтай дæ дзыр, кæдæй нал фæдтам
кæрæдзийы!

Хæмыц. Æз гæды лæг нæ дæн, дзыр куы зæгъон, уæд æй сайгæ
нæ кæнын... Ам цæмæн дæ, адæм хистмæ куы апыдысты, уæд? Æвæц-
цæтæн, мæнмæ кастæ.

Къæлæу. Æз, йæ мад кæвдæсард лæджы хæрæфырты чызг кæмæн
у, уый хистмæ нæ цауын. Цом хъæмæ.

Хæмыц. Хъæмæтæ-йедтæ ма дзур, фæлæ хистмæ цом. Тагъд,
æрæджы кæны.

Къæлæу. Мæнæн цауæн нæй.

Хæмыц. Ау! Цæуылнæ? Æз ма дæу тыххæй куы 'рбацыдтæн, уæд
ды мæн тыххæй ардыгæй уырдаæм нæ цауыс?

Къæлæу. Ныртæккæ рахæлну уыдзæни. Кæдæм ма цауæм?

Хæмыц. Цом, кæд ма дзы исты сæййафиккам.

Къæлæу. Уæдæ кæд гæнæн нал ис, уæд цом, ардыгæй дæ хисты
кæронмæ схæццæ кæндзынæн, уырдыгæй-ну дæхæдæг бацу.

Хæмыц. Цом, цом, ардыгæй мæ уырдаæм схæццæ кæн, стæй дæ
кæдæм фæнды, уырдаæм цу.

Къæлæу. Изæры фæдаугæ кæнæм.

Милуан *картмæ рахызт, Къæлæуы ныхæс фæхъуыста. Къæлæу-
итæ ацыдысты.*

Милуан. Ётт, ма хәдзар куыд фехәлдис, ай ма ма фыд æцæг куы уай кæны, абон Гæппа дæр æррайæн нæ ныхæстæ кодта йемæ. Ёз мæхи дæр амардзынæн, уæддæр уыцы хъуыдаг нæ уыдзæнис. Цон, Гуызмамæ ныуайон. *(Ацыди.)*

Сценæ исдуг афтидай аздаи. Хист халиу кæны. Лæгтæ цауыны.

Фыццаг лæг. Цорæ, уәллæй, хорз хист скодта.

Дыккаг лæг. Цас хорз хист уыди хæсы æхцатæй!

Æртыккаг лæг. Уæддæр йæ фыды сыдæй мæлын нæ бауагъта. *(Фæаууон сты.)*

Ёндæр лæгтæ та арцауыны, Гæппа – сема.

Гæппа. Къæлæу хистмæ цæй хорз æрбацыдис, Цорæимæ хыл куы уыд?

Сæуджен. Кæм фæхыл сты?

Гæппа. Иубон дæлæ Бæтæхъомæ куывд куы уыдис, уыцы бон ын бафидис кодта Къæлæу.

Сæуджен. Уәллæй, хисты тæккæ астæу бадтис.

Гæппа. Хæмыц æй бакодта, æвæццæгæн. *(Фæаууон сты.)*

Æрбацауы Хæмыц, Цорæ йæ ныхæстæгæн æрбаййафы. Тъой, Къæлæу ама Бæтæхъо сæ фæстæ арбацауыны.

Хæмыц. Æмæ уæдæ кæд чызг йæхæдæг разы у, дæуæн комы, уæд ма йæ Гаппайы фыртæн куыд дæтты? Ёз дзы ирæдисæг уыдзынæн æмæ сын сæ хъуыдаг фехалдзынæн. Ёрмæст мын æртæ туманы ратт.

Цорæ *(арлаууыд).* Ёртæ туманы зын не сты бæргæ.

Хæмыц. Цæй, амæй фæстæмæ та цины хъуыдагтæ кæнут, уæ зæрдæ уын хуыцау схæлдзæг кæнæд.

Тъой, Бæтæхъо ама сæ Къæлæу арбаййафтой. Цорæ иуварсырдаг аздахт. Къæлæу йæхи фæхибар кодта.

Тъой. Амæй фæстæмæ та цины хъуыдагтæ кæн, Цорæ.

Бæтæхъойæ фæстæмæ иууылдар Къæлæуы хадзармæ бацыдысты.

Цорæ (*мастыйæ сæ фæста*). Бафсæстыстут та? Сынтытæ! Урс сынтытæ! Фæлæуу, уæртæ бæраг сынт, ды кæй зæгъыс, уый дзы кæд уа, уæд фендзыстæм. Æз дын дæ дыууæ базыры астау топп ныццавдзынæн. (*Ацыдис.*)

Аæгтæ фыццаг хæдзармæ бацыдысты, стай сарама раздæхтысты.

Къæбыла *сын уырдаг бандаттæ радафта.*

Тъой. Гъе, гъе, ам хуыздæр у, уым фæздæджы чи бады!

Аæгтæ арбадтысты.

Къæлæу. Уыдон дæр ныртæккæ ардæм хъæуы. Гæппа хистæй раджы куы рацыд, æнхæлдæн. Гъе, дæлæ арбацауынц.

Хæмыц. Чита сты цымæ?

Къæлæу. Дæлæ Гæппа йæхæдæг, Бурцъиу æмæ Хъæвдын.

Гæппа, Темыр, Бурцъиу *амæ Хъæвдын арбацыдысты. Къæбыла сæ цурмæ рауад.*

Къæбыла. Æгас цаут, уазджытæ!

Хъæвдын. Бирæ цар, бирæ цар, Къæбыла.

Къæлæу. Цæй хæдзармæ уæ нæ кæнæм, æвзæр фæздæг дзы у.

Хъæвдын. Ницы каны, ницы каны, ам хуыздæр у.

Сбадтысты. Тъой – рабынай. Хæмыцы бадын канынц æмæ нæ комы.

Тъой. Сбад, Хæмыц, ды уазæг дæ.

Хæмыц. Нæ, уæллæй, Хъæвдыны уæле не сбаддзынæн.

Хъæвдын. Сбад, сбад.

Хæмыцы Тъойы *дале сбадын кодтой, уый далæ – Хъæвдыны,*
Къæлæуы, Гæппайы, Темыры... Бурцъиу *лаууы.*

Хъæвдын. Къæлæуæн зындгонд уыди, мах ардæм кæй цаудзыстæм, уый, стай цæй тыххæй арбацыдыстæм, уый дæр, æмæ...

Тъой. Дæ ныхас дын исын, бахатыр кæн, Хъæвдын. Мах дæр æй зонæм, мах, цæй тыххæй арбацыдыстут, уыйæдтæмæ ам цы ми кæнæм!

Хъæвдын. Æмæ йæ хуыцау амонджын хъуыддаг фæкæнæд.
Тъой. Хуыцауы бафæндæд.

Къæбыла *рацыдис æмæ Бурцъиуы фарсмæ лаууы. Иу лæппу рацæуы,*
йæ къухы – чъиритæ æмæ графыны баганы.

Къæлау. Бахатыр кæнут, хорз уæ нæ фендзыстæм, тагъд хъуыд-
даг у æмæ нæм цæттæ ницы ис.

Хъæвдын. Хъæздыг ут, мах хæрыны тыххæй не ссыдыстæм
ардæм. Цы хъуыддаджы тыххæй ссыдыстæм, уыцы хъуыддаг хуыца-
умæ хорз фæкæсæд. Кæннод ныртæккæ хистæй куы æрхæццæ стæм.

Фынг сын афавардтой сæ разы. Лæппу баганы рауагъта æмæ Тъоймæ
датты.

Тъой. Цæй кувæм уæдæ.

Лæгтæ сыстадысты.

Хуыцау, ахъаз бакæн, хуыцау дæ хорзæх ратт. Хуыцау, мæнæ дæм
ацы адæм цæй тыххæй кувынц, уый сын ратт. Хуыцау, уæдæ мæнæ
Къæлау...

Милуан æмæ Гуызма *ныхасмæ арбацыдысты.*

Милуан (*каугайæ*). Мæ хæдзар цæй хæлд фæкодта, Гуызма, цæмæй
тарстæн, уый мыл куы æрбамбæлд!

Гуызма. С-сс. Кæугæ ма кæн. Кæд дæу тыххæй не 'рбацыдысты
уæд та, байхъусæм.

Тъой. Къæлау æмæ Гæппа бахæстæг кæнынмæ хъавынц æмæ сæ
хуыцау амонджын хæстæг фæкæнæд. Карæдзийы уарзгæйæ куыд
цæрой.

Милуан. Мæ хæдзар куыд фехæлдис, Гуызма, уайтагъддæр æй
куы зыдтон.

Гуызма. С-сс, хъæр ма кæн, байхъусæм сæм, кæд ирæдыл фехæл-
дзысты, уæд та.

Милуан *сусаг куыд каны.*

Тъой. Хуыцау, уæдæ мæнæ Гæппа Къæлæуæн цы æхца ратта, уым ну амондджын капекк фæкæн!

Халон *уасы.*

Хуыцау, уæдæ мæнæ ам кæй тыххæй бадæм, уыцы чызг æмæ уыцы лæшпуйы амондджынæй цæрын кæн! Кæрæдзийы бирæ куыд уарзой!

Халон *та уасы.*

Хуыцау, уæдæ уæдæй нырмæ мæ дзыхæй цы ныхæстæ ссыдис, уыдонæй ну амондджын дзырд фæкæн! Хуыцау, уæдæ бирæ куывдæй бирæ хорз хуыздæр у æмæ ны бирæ хæртæ ракаен!

Бурцъиу *аходымæ фезгъоры.*

Къæлæу. Бурцъиу, уæддæр дæхимæ æрцыдис.

Бурцъиу. Хуыцау, уæдæ Тъой цы ныхæстæ ракодта, уыдон æцæг скæн. *(Нуазæнæй ахуыпп кодта.)*

Къæлæу. Аназ æй, Бурцъиу. Куваггаг бындзарæй нозтауы.

Гуызма *(Милуанмæ).* Цом, мæнæ мæ аууæтты рауай, куыннаæ дæ феной, афтæ, æз дæ уæлæты бахæцца кæндзынæн уæхимæ. *(Баццыдысты уæлæты. Гуызма фæстæмæ раздæхтис æмæ сæхима ацъид.)*

Милуан *фидауджытам сусагай хъусы.* **Бурцъиу** *анызта, баганы рауагъта æмæ* **Тъоймæ** *дæтты.*

Хъæвдын. Тъой, бахатыр кæн, хуыцауы тыххæй, бахатыр кæнут сымах дæр. Мах цалынмæ нæ хъуыддаг ахицæн кæнæм, уалынмæ æз нуазгæ дæр нæ бакæндзынæн æмæ хæргæ дæр.

Тъой. Мæнæн хъауджыдæр нæу. Куыд уæ фæнды, афтæ.

Хъæвдын. Уæдæ Гæппайæ ирæд цы бацагурдыстут, уый нын загъут.

Къæлæу. Æз Гæппайæ ирæд цас бацагурдынæн, уый йын раджы куы загътон, куы йæ зоны, мæн ма цы фæрсут?

Тъой. О, о, æмæ йæ мах дæр базонæм, мах. Уæд фидыд стут, бафидыдат æмæ мах та ма цæмæн æрæмбырд кодтат?

Къæлæу. Мæнæ Гæппа! Мæнæн мæ ирæд – фондзыссæдз туманы. Кæд сыл разы у, уæд ын мæнæ – хæстæг, кæннод дæр бар йæхи.

Къæбыла (*Бурцъиума иуварсма асидтис*). Хуыцауы тыххæй, Бурцъиу, зæгъ-ма сын, фыццаджыдæр бæхыл дзурын куы хъæуы, мады бæхыл, уæд уый та кæм фæуагътой?

Тъой. Гъеныр æй зонæм, Къæлау цы агуры, уый.

Хъæвдын. Гъе уый бæрæг ныхас у.

Къæбыла. Уый дзы куына уа, уæд мæнмæ дæр уыцы бар цауы æмæ хъуыдаг фехалдзынæн.

Бурцъиу. Гъе-ей, лæшшу! Гæспайы хорз бæх дæ хъæуы? Дæ зæрдæ йæм бахъазыд?

Къæбыла. Æнæ уый дæр уæдæ хъуыдаг не сырæздзæни.

Бурцъиу. Хорз. Æз зæгъдзынæн. (*Лæгты цурмæ бацыдысты.*)

Гæппа. Астауæн зын уромæн сты, фæлæ ардæм кæм ссыдыстæм, уым æз дæр разы дæн.

Милуан *йæ рустæм фæлæбурдта, сусæг куыд кæны.*

Тъой. Гъемæ уыл уæдæ хуыцауы салам сæмбæлæд! Мах дæр бирæ нал фæдзурын кодтат.

Бурцъиу. Нæ хистæртæ, бахатыр кæнут, иу дзырды бар раттут мæнæн дæр.

Тъой. Зæгъ, зæгъ, цы зæгынаг дæ, уый, æфсæрмы ма кæн.

Бурцъиу. Уæ кæстæр дæн, хатыр дæр уæ ракуыратон. Мæнæ мады бæх куы агурынц, Гæспайæн йæ саргъы бæх, æнæ уый, дам, хъуыдаг нæй, æмæ уæм уый та куыд кæсы?

Милуан *фæсабыр.*

Гæппа. Къæбыла, Бурцъиумæ уæдæ уый тыххæй асидтæ? Къæлау, æмæ ма исчи иу рувасæй дыууæ цармы стигъы? Мах ирæдыл куы бафидыдат.

Къæлау. Ау, æмæ, Гæппа, уый дæхæдæг нæ зоныс? Зæронд куы бадæ, нæ ирон æгъдауттæм дæхи дæсны куы хоныс, мады бæх кæмдæриддæр ваййы. Уый дæр дын зæгъын хъуыдис?

Гæппа. Къæлау, бирæгъау æгæр æфсæст дæр хорз нæу: дæ чызджы тугæй дæхи къупец кæнынмæ хъавыс. Уыцы бæх дæр ма кæд агурут, уæд нæм дæлæ рæхыс дæр ма ис, æмæ уый дæр рахæссут, æндæр уымæй дæр ма цы кæнæм.

Тъой. Уый дæр æмбалы. Мады бæх кæмдæриддæр агурынц.

Хъæвдын. Мах дæр, уый не 'мбалы, зæгъгæ нæ зæгъæм. Мады бæх кæд агурут, уæд дзы уыцы саргъы бæх йедтæмæ нæй? Æндæр бæх цы кæны?

Бурцъиу. Нæ-æ, уыцы бæх, дам, куына уа, уæд, дам, ам хъуыдаг нæй.

Гæппа. Къæлæу, ды фос æмæ æхцатæй кæд бафсæддзынæ? Бирæгъ куы бафсады æмæ йæ хъæлæсæй куы калы, уæддæр ма фысты фенгæйæ йæ баттæнтæ тоны, гъей-джиди, уæлæ ма уыцы фысыл дæр куы фæхæст уаин, зæгъгæ. Мæ бæхы дæр та дын дæттын, мæнæ ацы адæмы мæ фæстæ скодтон æмæ уыдон хатырæй, уæддæр æз ардыгæй æнæ бафидаутæ нал ацæудзынæн.

Милуан *йæ калмарзанæй йæхи стыхтæ æмæ кæуы.*

Тъой. Гæппа, дæхимæ дзурын нал бауагътай æмæ дæ хуыцау бузныг уæд, мах дæ куыд бузныг стæм, афтæ.

Хъæвдын. Гæппа, мах дæ фæстæ скодтай æмæ нæ кæм нæ фæкъæмдæстæг кодтай, уымæй бузныг.

Гæппа. Цæй, Къæлæу, хуыцау нæ амонджын хæстæг фæкæнæд. *(Гæ дзыппай æхца исæ æмæ сæ Хъæвдынмæ дæтты.)* Гъа, Хъæвдын, банымай сæ, мæнæ нууылдæр ам сты.

Хъæвдын *(райста сæ).* Нымайын дæр сæ ницы хъæуы, æнцон нымайæн сты, дыууæ гæххæтты. Мæнæ дæс æмæ дыууиссæдзгай тумантæ – фондзыссæдз туманы. Гъа, Къæлæу.

Къæлæу йæ боцъо аздыхта æмæ æхцатæ йæ дзыппы æвæры. Милуан йæ уæрджытæ ныххоста.

Гæппа. Бæх дæр уæлæ скъæты баст ис æмæ йæ æрласут.

Къæбыла *бæхмæ азгъордта.*

Темыр. Къæлæу, Гæппа дын дæ ирæд дыууæ гæххæтты гæбазæй дзæбæх куы ахицæн кодта.

Лæгтæ Гæппа æмæ Къæлæуæн арфæтæ канынц. Гæппа æмæ Къæлæу сæ къухтæ кæрæдзимæ дæттынц. Милуанæн йæ калмарзан ахаудта, афтамай йæхи ныхъгъæбар кодта æмæ сæ цурмæ арбацауынмæ хъавы.

Тъой. Хуыцау, дæумæ кувæм, хуыцау, хуыцау, амонджындæр хъуыддаг чн бакодта, уый æмбал...

Милуан *мæстыхуызæй сæ цуры æрлаууыд. Иууылдар джыхæй аздадысты.*

Милуан *(кауынхъаласæй).* Мæн тыххæй ам куыд ничи бада, афтæ. Æз бакоминаг никæмæн дæн. Мæ фыд, мæнæй æхцатæ макамæй сай, æз Хъазуатæн бакоминаг нæ дæн, æз мæхи амардзынæн.

Къæлæу *(мæстыйæ фестадæ ама хъамайы сæфыл фæхæцциди).* Ацу тагъд ардыгæй, кæннод дæ дæ астæуыл дыууæ кæнын! Ац-цу тагъд! *(Хъама сласта, лæгтæ йæм фæлæбурдтой ама йыл хæццынц.)* Махæн ныронг дæр сылгоймаг хъуыддагтæ нæ амыдта, ныронг дæр сылгоймаджы фæндæй нæ хæдзар нæ дардтам, сылгоймаджы уынаффатæм нæ хъуыстам. Сылгоймаг нын хъуыддагтæгæнæг нæ уыдис. Ац-цу тагъд ардыгæй, цалынмæ дæ нæ амардтон, уалынмæ.

Милуан *(каугæйæ фæцауы).* Уæдæ-иу, мæ фыд, æрæджиау фæсмон ма фæкæн.

Хъæрма Госæда ама иу ус рауадысты. Госæда – хысæккъухай.

Гæппа *(Милуаны фæста).* Гъе, мæ чындз, байрæджы кодтай, æлхæд фæдæ, ныр мах дæ.

Госæда *(Милуаны схуыстытæ каны).* Ску! Уæдæ дæ Цорæ хъæуы, Цорæ! Ацу тагъд хъæмæ, худинаггæнæг! Йæ хицауы раз æрбалæууы-дис!

Лæгтæ сбадтысты. Устытæ ама Милуан хæдзармæ бацыдысты.

Къæлæу *(мæстыйæ).* Уæдæмæ сылгоймагæн хъуынджын сындзæй лæдзæг скæн æмæ йæ уымæй куынæ сахуыр кæнай, уæд никуы ницы бамбардзæни.

Гæппа. Ауадз æй ныр, æрсабыр та уыздæннис.

Тъой. Гъей! Чызгæй ирæд бирæ куы бахæрай, уæд ахæм хъылдымтæ акæны.

Хъæвдын. Гъей, гуырзднаг фысæй та сабырдæр æруыздæннис.

Темыр. Лæшпуйы фенын – йæ зын. Уæллæй, уый Хъазуаты уыцы æртгивгæ куы фена, уæд сым дæр нал скæндзæн. Рауадз, Бурцъиу, бæгæны æмæ авæр. Къæлæу, ды дæр мæсты ма кæн.

Бурцъу баганы рауагъта амæ Тъоймæ авардта.

Хæмыц. Къæлæу цæуыл мæсты кæна, æхцайæ йæ дзыпп байдзаг кодта æмæ...

Тъой. Уæллæй, Гæппа, бузныг дæ дæн, стыр бузныг æмæ дын мæ нуазæн дæттын. Авæр æй, Бурцъу, Гæппамæ. Хуыцау уæ кæрæдзийы уарзгæйæ фæцæрын кæнæд Къæлæуимæ.

Гæппа (*нуазæн райста*). Дæ нуазæн бирæ уæд, Тъой, хуыцауы салам дыл сæмбæлæд. Æрæбон раздæр дæр цы ныхæстæ ракодтай, уыдон хуыцау хорзæй саккаг кæнæд.

Тъой. Бузныг дæ дæн, бузныг дæ дæн, Гæппа.

Гæппа. Мах дæр хуыцау Къæлæуимæ кæрæдзи уарзгæйæ фæцæрын кæнæд. (*Нуазы.*)

Хъæвдын. Уæллæй, Къæлæу дæу бирæ уарздæннис, уыйас æхца йын радтай.

Æрбазгъордта Мамсыр.

Темыр. Кæм уыдатæ, Мамсыр?

Мамсыр. Гæппа, адам дæумæ кæсынц, тагъд, дам, рауай, куывд сцæттæ ис.

Гæппа. Цу, ныртæккæ, зæгъ, æрцæуынц. Харзæгтурæггаг фæу, бафидыдтой, зæгъ.

Мамсыр *ацыд.*

Хуыцауы тыххæй стыр хатыр уæ курын, мæнæ адам. Къæлæу, æцæг дæуæн хъыг ма уæд.

Къæлæу. Зæгъ æй, зæгъ.

Гæппа. Бахатыр кæнуг, хуыцауы тыххæй. Махмæ куы рацæуиккат, уым дæр адам махмæ кæсынц æмæ худинаг у. Куыд аккаг кæнуг?

Тъой. Цæй, уæдæ афтæ бакæнæм. Къæлæу, ды дæр мацыуал зæгъ æмæ не 'ппæт дæр уырдаем цом.

Къæлæу. Ау, уый та куыд? Фæйнæ баганынны куы нæмæ банызтам.

Хъæвдын. Къæлæу, мацыуал зæгъ, нуазгæ уым дæр бакæндзыстæм. Адæмæй худинаг у.

Сыстадысты. Къæлæуæн арфатæ канынц.

Къæлæу. Уæллæй, тынг хорз нæу.

Гæппа. Цæй, цом, цом ды дæр, мауал дзур.

Къæлæу. Цæугæут уæдæ, æз дæр уæ ныртæккæ феййафын.

Гæппа. Тагъд-ну рацу уæдæ.

Къæлæу. Ныртæккæ.

Лæгтæ ацъыдысты.

(Хадзарырбæм баздæхти.) Йæ, уæртæ ус! Уæртæ ус, рауай-ма!

Госæда *(худгæ рауади).* Гъы, гъы цы каныс?

Къæлæу *(æхцатæ дæтты).* Гъа, мæнæ уыцы æхцатæ чырыны цæвæр иннæтимæ.

Госæда *(æхцатæ исы).* Дæдæй! Æмæ адон мæнæ дыууæ гæххæтты йедтæмæ куына сты.

Къæлæу. Хорз та сын фæдæн, сæ бæх дæр сын афонмæ Къæбыла æрласы.

Госæда. Сæ саргъы бæх?

Къæлæу. О, о. *(Ацъыд.)*

Госæда. Гъе, гъе, атыæпп мын уа йæ сæр Цорæйæн. Ныр нын уый та цы раттаид? *(Хадзармæ бацъыд.)*

Сценæ исдуг афтидай аздад, стай арбацъыдысты **Цорæ, Хадзумар, Хадзыгуа æмæ Тьер.** *Ныхасы цур арлаууыдысты.*

Цорæ. Цæугæ, Хадзыгуа, æмæ йын зæгъ, цалынмæ адæм куывды сты, уалынмæ.

Хадзумар. Къæлæу дæр æмæ Къæбыла дæр уым сты.

Хадзыгуа. Цæуын уæдæ æз. *(Фæцæуы хадзармæ).*

Хадзумар *(йæ фæдыл).* Тагъд, тагъд, базон хабар, кунтæй ма тæрс, баст уыздысты... Уæллæй, бафидыдтой, зæгъгæ, куы фехъуыстон, уæд фырмæстæй кæуылты рауадтæн, уый дæр нæ базыдтон.

Цорæ. Хуыцауы куы фæнда, уæд сын мах сæ фидыд сæхи фæкæндзыстæм. Хорз раджы йæ фехъуыстам. Куывд тагъд нæма рахæлну уыздæни.

Тьер. Къæлæуитæ нырма ныртæккæ ныххæццæ сты. Куывд боныцъæхмæ дæр нæ рахæлну уыздæни бæргæ.

Цорæ. Раст Къуырма лæгæтмæ ацæудзыстæм. Уым нæ æртæ азы дæр ничи ссардзæни.

Тьер. Къуырма лæгæт та кæм ис?

Цорæ. Лæгæт сау хъæды астау, æртæ хохы 'хсæн. Æз уын æй бацæмондзынæн. Ардыгæй нæ хуыцау дзæбæхæй аирвæзын кæнæд, æндæр...

Тьер. Уæллай, æз мæ фæндыр мемæ хæссын, æмæ уым илæлæй зараг кæндзыстæм. *(Азгъордта.)*

Хадзумар. Йарæппын, Хадзыгуа цæй æрæгмæ цæуы?

Цорæ. Уæртæ дыууæйæ дæр рацæуынц. *(Фæцæйзгъордта, фæлæ йæ Хадзумар нæ ауагъта.)*

Милуан ама Хадзыгуа *дуармæ арлæууыдысты. Тьер ад фæндыр арбахæццæ.*

Милуан. Цу, уæдæ сын зæгъ: Æна ныртæккæ хуыссы æмæ куыд-дæр афынæй уа, афтæ фæцæуын. *(Мидамæ баздæхти.)*

Хадзыгуа. Фæндараст уæ-ну хуыцау фæкæнæд! *(Лæппутæм.)* Ныртæккæ уæ хъуыддаг цæттæ у. Госæда сын куыддæр афынæй уа, афтæ рацæудзæн.

Хадзумар. Цæугæ уæдæ ныр хъæмæ, цæугæ. Ныр талынг у.

Цорæ. Хуыцауы салам дыл сæмбæлæд, Хадзыгуа. Дæ дзæбæхтæ дын нукуы фæрох кæндзынæн.

Хадзыгуа. Фæндараст-ну фæут, фæндараст! *(Фæууон.)*

Цорæ. Йарæппын, Нана æмæ Дзыбыла та цы фæуыздысты, уыдонæн та цы амал скæнæм?

Хадзумар. Гъе-ей, уыдон тыххæй мæт ма кæн. Уыдонæн дæр хуыцау цы амона, уый уыздæн,

Милуан *аддамæ ракас-ракас кæны къасарæй, рацауы, йæ калмарзаны цыдартæ баст. Цорæ* *йæм бауади ама йын йæ дзауматæ райста, стæй йæ цухъхъæ фæлвæста ама йыл ай акодтой, ноджы – худ.*

(Милуанмæ.) Ардыгæй фæстæмæ ды – мæ хо, Цорæ ме 'фсымар æмæ дзæгъæл æфсармытæ куынна кæнай, афтæ.

Тьер. Цом, цом тагъд.

Хадзумар. Гъе, Уастырджи, фæндараст, фæндараст!

Тагъд-тагъд фацауыңы. Милуан фастама факас-факас каны. Фаауон ты. Идуг сцена у афтид, стай фазынди Госæда.

Госæда. Милуан, уæ Милуан! Цы фæдæ, цы? Цæуылнæ рацæуыс æмæ цæуылнæ ныххуыссыс? Милуан! Цы фæдæ, Милуан? Мæ хæдзар фехæлдис. Цы фæдæ? Милуан! (*Агуры.*) Къæбыла! Ды та кæм дæ? Ам нæ дæ, Къæбыла? Мæ хæдзар фехæлдис, ну дæр дзы ам нал ис! Цæмæй тарстæн, уый мыл сæмбæлди, æнхæлдæн. Афарадæг ис Цорайы фæстæ æмæ мын мæ хæдзар фехæлдта.

Сæ сыхагты чызджыта æмæ лæппу йæ уынафма рауадысты.

Гуыбар. Цы кæныс, цы, кæй агурыс?

Госæда. Милуан сыхахмæ дæр нæй?

Гуыбар. Нæ, махмæ ницы ис.

Госæда. Æнхæлдæн, æмæ мын мæ хæдзар фехæлдта уæдæ. Цорайы фæстæ афарадæг ис. Марадз-ма, мæ хур, Гæдын, нæ лæгтæн æй фехъусын кæн дæлæ Гæппатæм. Милуан, зæгъ, ам нал ис. (*Кæуы.*)

Гуыбар (*лæппумæ*). Цу, тагъд ауай.

Лæппу азгъордта.

Госæда. Мæ хæдзар фехæлдис, Гæппа нын уыцы бæхы фæстæмæ нæ хæдзарæй куы аласа! Цæй бын мæ æрбакодтай, Милуан!

Гуыбар. Кæутæ ма кæн, кæутæ, кæуынагъ ма дын цы æрцаудзæн?

Фæдис схæццæ ис. Разæй – Къæбыла, Гæппа, Къæлæу. Сæмæ бирæ адам. Къæбыла хæдзармæ батахти, топт раскъафта æмæ фезгъоры. Адам сæ нæ уадзыңы. Куита райыңы.

Къæлæу (*Госадайæн*). Цы фæци дæ чызг? (*Базгъордта æмæ фастама гарзифтонгай ратахти.*)

Госæда (*кæугайæ*). Мæ хæдзар мын фехæлдтай, мæ хæдзар мын фехæлдтай, Милуан!

Къæлæу. Хуыцау мын сæ баййафын кæнæд, æз сæ дыууæйы дæр куына амарон! Фæхудннаг мæ кодта мæ чызг. (*Азгъордта.*)

Адам сæ фæстæ фезгъорыңы. Хъазуат дæр уым æрбалæууыд.

Тьой. Ма сә ауадзут, ма сә ауадзут.

Бәтәхьо (*Хъазуатан*). Марадз, әвзәр, дә усы дын фәхәссынц.

Хъазуат (*скуыдта*). Ә, мә хәдзар цәй хәлд фәкодта, Милуан!..

Темыр. Ма ку, худинаг у. Цәй әвзәр та нын разындтә, цә! Мах дын хорз суын әнхәл куы уыдыстәм.

Хъазуатмә йә мад схәццә ис амә йә акодта. Адам ацыдысты. Госәда кәуы, хъарджытә кәны.

Гуыбар (Госәдайән). Кәуынай дын ницыуал рауайдзәни. Цом уал махмә. (*Сәхимә йә акодта.*)

Сценә афтидай баззәди. Пискуы-уу ранай ма куиты райын цауы. Уасджытә уасынц. Бон цьәхтә кәны. Дардай гәрәхтә фәцыдис. Ёмбарзан аруагътой амә йә фәстәмә байсом кодтой. Нана амә Дзыбыла рацыдысты. Дзыбылайы фарсыл – хызын, йә кьухы стыр ләдзәг. Нанайән йә сарыл – голлаг.

Нана. Дзыбыла, цом, мә хур, тагьдәәр, әгәр нын байрәджы. Ныр бон у. Цорә дәр та нын кәмдәр фәсәфтис, уый нын әрбамбыра кәны хьомтә. Дә-дә-дәй, әрбабон! Уыцы гәрәхтә цы уыдысты цымә?

Гуызма *хьомты ратары, йә кьухы – уис.*

Дә райсом хорз, Гуызма!

Гуызма. Кәй райсом у, уый хорзәх дә уәд.

Нана. Дә хьомтә раскьәрдайт?

Гуызма. Раскьәрдатон сә, дала сә дәлбыл фәкодтон.

Нана. Цорә та сымахмә ис, миййаг?

Гуызма. Нә, махмә ницы ис. Уый куывды уызәни Гәшпатәм.

Нана. Уым ис уәдә, әвәццәгән... Ёрдабоны гәрәхтә цымә цәй тыххәй уыдысты?

Гуызма. Исчи чындз миййаг фәцәйхаста. Дысон дәр куыддәр хьәләбайы хуызән мә хьустыл ауадис.

Нана. Дзыбыла, мә хур, Къәбыламә бадзур, уә хьомтә, зәгъ, раскьәрут.

Дзыбыла. Къәбыла, уә хьомтә раскьәрут!

Къæлæу хъамалвæстай арызгъоры. Адам йæ фæстæ хъарсангæ уайыну.

Тъой. Ма йæ амар, ма йæ амар, Къæлæу. Фæлтау дæ хуыцау мæн марæг скæнæд!

Нана ахаудта.

Гуызма (*Дзыбылайыл йæхи баппарста*). Мæн амар, Къæлæу, мæн амар, Къæлæу, уæддæр ацы чысыл удмæ ма бавнал.

Къæлæу Гуызмайы *ассыдта амæ* **Дзыбылайы** *ныццафæтæ кодта.*
Дзыбыла *амардис, йæ кæрдзын атылдис.* **Гуызма** *кæуы.* *Нанайæн йæ зардæ бауадзыг.* **Адам Къæлæуы** *алгытыну.*

Тъой. Ацы гыццыл уды тæригъæд дын хуыцау ма ныббарæд. Уый куы ницы зыдта, уæд æй цæмæн амаратай?

Гуызма (*кæугайæ*). Хуыцау дын æй ма ныббарæд, мæ хъæбысмæ уыцы гыццыл уды чи бахъыгдардта.

Къæлæу. Ныр цыфæнды дзурут, æз мæ хæс райстон. (*Хæдзармæ фæцауы.*) Сæ амонд уыдис æмæ аирвæзтысты. Сар мын сæ къона кæны! Æз Къæбылайы хæс фыддæрæй райсдзынæн. Æз сæ афтæ нæ ныу-аддзынæн.

Къæбылайы *мардай ныматыл æрхастой.* **Госæда** *йæ рустæ тонгæ рагæпп ласта.* **Нана** *сыстадис амæ ныккуыдта,* **Дзыбылайыл** *адалгоммæ.*

Госæда. Мæ хæдзар цæй хæлд фæкодта, Къæбыла, цæй ми ныл æрцыд! Цы мын кодтай?! (*Тæ уалæ адалгом ис.*)

Адам тафæрфæсангæ æрлаууыдысты.

Æмбарзæн æруагътой.

❧ ЦЫППÆРÆМ АРХАЙД ❧

Хъæды астæу къæдзæхты æхсæн – лæгæт. Уæлбылæй дон кæлы æмæ лæгæты бынты уайы, йæ сарты – хид. Лæгæты æруайæны стыр дур, йæ уæлæ топпыгæ æвард. Тьер хъисфæндырæй цагъды. **Цорæ** къах-къухтыл кафы. **Хадзумар** æмдзæгъд кæны. Сæ астæутыл – хъатаратæ. **Милуан** лæгæтæй кæсы. **Цорæ** кафт фæци, йæ хид асарфта, æрбадтис, йæ худ йæ уæрагыл æрæвардта.

Цорæ. Ехх-мардзæ, ацы хъæлдзæгæй нæм Нана куы æрбакæсид, уæд æй йæ фыдæбæттæ æрбайрох уайккой. Гъæй-джиди, Нана æмæ Дзыбыла ам куы фестиккой!

Хадзумар. Гъей, Цорæ, хъæбæр лæуу. Уыдон дæр тæккæ райсом ам æрбалаууын кæндзыстæм. Æрцагъд, Тьер, æз Милуанимæ акафон. Ракаф, Милуан.

Милуан ракафыди. Кафт куы фесты, уæд ын Хадзумар йæ худ систа.

Ацы фæндыр нæ куы æрцардта. Дæ хъуыддаг раст ацæуа Тьерæн, ацы фæндыр чи æрхъуыды кодта.

Милуан. Æфсæрмы дæр уæ нал кæнын.

Хадзумар. Хуыцауы тыххæй, уыцы ныхæстæ ныууадз.

Хъази хъахъхъангæ арбацауы. **Цорæитæ** йын йæ уынаф фехъуыстой æмæ сæ топпытæм фæлабурдтой, гилдзытæ дзы авардтой æмæ хъавыны.

Хъази. Гъей, æфсымæртæ, ма ныццавут, уæхион дæн.

Хъази ад берданка æмæ хордзентæ арбацауы.

Цорæ. Уæуу, дæлæ Хъази. Æгас цу, æгас!

Хадзумар. Уæллæй, куына сдзырдтаис, уæд дын дæ фæздæг акалдтанккам. Алæбон æгас цу.

Хъази. Амонджын хъуыддаг чи бакодта, уый æмбал уæ хуыцау фæкæнæд. Уæллæй, ныр уæ æртæ боны агурын æмæ уæ тыххæй ссардон. Суанг Бирæгъджынтæ-йедтæм схæццæ дæн.

Цорæ. Цы хабæрттæ ис хъæуы? Нана æмæ мын Дзыбыла цы фесты?

Хъази. Хъæуы дзæбæхæй уæлдай ницы хабар ис. Уыдон дæр дзæбæх, æнæниз сты.

Цорæ. Уæдæ кæд уыдон дзæбæх сты, уæд мæн æндæр ницы хъæуы.

Хадзумар. Цы фесты Къæлæу æмæ Гæппа?

Хъази. Уыдон дæр сæхимæ бадынц. *(Сыстад.)* Цæй, цон ныр, кæннод мæныл дæр фæнæууæнк уыдзысты. Агурæг мæм раæудзысты, цуаны цыдæй рацыдтæн. Æгайтма сымах ссардтон, ныр уæм цаудзынæн.

Цорæ. Цу, цу, фæндараст фæу, æфсымæр. Хабæрттæ нæм-ну хæсс.

Хъази. Хæрзбон у, хæрзбон, Милуан. Хъæбæр лæуу, тæрсгæ ма кæн. *(Гъæ хордзентæ йæм датты.)* Сæ хуылфы цы ис, уыдон сис. *(Милуан кардзын систа.)*

Тьер. Æтг, хуыцау дын авæра Хъазийæн! *(Гъæ фæста фæцауы.)*

Хъази. Хæрзбон ут, хæрзбон!

Лæппутæ. Фæндараст, фæндараст, æфсымæр.

Хадзумар. Гъе, æмгар! Бурцъиуæн ма-ну зæгъ: ардæм ма, зæгъ, фæбыр, ардæм.

Хъази. Хорз, хорз... *(Фæууон ис.)*

Цорæ, Хадзумар, Тьер, Милуан *сбадтысты æмæ хæрынц.*

Хадзумар. Æ, хуыцау дын авæра Хъазийæн! Гъа, Милуан, æмæ дон сдав. *(Милуанмæ йæ нымæтхуд датты.)*

Милуан *нымæтхуды дон сдавто.*

Сбад, Милуан, ды дæр æмæ хæрæм.

Милуан. Æз дæр бахæрдзынæн.

Тьер. Æ, дæ салам бирæ уа Милуанæн, йæ ирон æгъдау чи нæ сафы.

Бурцъиу æд хордзентæ арбацауы.

Бурцъиу. Гъе, байриат, лæппутæ!

*Лаппута фатараттытæ ластой, сæ топпытам фæлæбурдой. Милуан
джихай аздад.*

(*Хæлздагай.*) Гъе, гæбæр бирæгтæ, сæ топпытæм куыд фæлæбурдой.

Цорæ. Уæдæ цы æнхъæл уыдтæ?

Тьер. Хуыцауыстæн, дæ фæздаг дын скалдтаиккам.

Бурцъиу (*сæ къухтæ сын ис*). Амондджын хъуыддаг æй хуыцау фæкæнæд, амондджын хъуыддаг!

Милуан *æфсармы.*

Хадзумар. Уалæ дын мæ хо.

Бурцъиу. Амондджын хо нын æй хуыцау фæкæнæд! (*Иа къух
ын ис.*)

Цорæ. Цы хабæртæ ис хъæуы, Бурцъиу?

Бурцъиу. Ницы хабар ис дзæбæххæй уæлдай. Къæлæу æмæ Гæппа хъæуы æрджигул кодтой, сымах агурынц.

Тьер. Сæ фыдæх нæ уæд, сæ фыдæх. Джигул кæнæнт. Уæллæй, авд азы куы фæзилойд, уæддæр нæ не ссардысты.

Бурцъиу. Ахæм ран æрфысым кодтат! Фæлæ уæддæр уæхи хъæхъхъæнут.

Хадзумар. Кæннод сæ тынг тæрсæм – Къæлæу, Гæппа æмæ Къæбылайæ!

Тьер. Иннæ ахæм – Хъазуатæй!

Бурцъиу. Марадзут, кæд уын стонджы у – уæртæ уын Гуызма цыдæртæ авæрдта.

Цорæ. Æххормаг не стæм, ныртæккæ бахордтам.

Цорæ æмæ Тьер *иуварс ауадысты, Милуан лæгæттæ бацыд.*

Бурцъиу (*Хадзумаран сусагай*). Тагъд, адонæй дын фæхицæн кæнынæн цы амал ис, уый бакæн. Ме 'фсымæр дæ æмæ дыл исты куы сæмбæла, уæд мæнæн дæр хорз нæу. Къæлæу уæ афтæмæй кæй нæ ныуаддзæн, уый зонут. Къæбылайы амардтат. Къæлæу Дзыбылайы амардта, уый дæр зонут.

Хадзумар. Æллæх, æллæх, æллæх!

Бурцъиу. Къæлæу хъæуыхицауæн гæртам радта æмæ уæ фæстæ зилынц. Тагъд. Æз дæ курын, æмæ цом.

Хадзумар. Цæугæ тагъд дæхæдæг. Æз ме 'рахорд æфсымæр æмæ хойы нунæгæй нæ ныуаддзынæн.

Бурцъиу. Курын дæ, курын дæ, ме 'фсымæр дæ.

Хадзумар. Нæй, нæй, æз сæ нунæгæй нæ ныуаддзынæн. Ысс, уæртæ æрбацауынц.

Цорæ *амæ Тъер арбацыдысты.*

Цорæ. Ныртæккæ Хъази дæр ам уыдис, кæрдзын нын радта.

Бурцъиу. Хъази ам уыдис? Уæдæ уæ ауæй кодта. Уый Къæлæу куы рарвыста сымах агурæг. Ауæй уæ кодта Хъази. Тагъд ардыгæй лидзут æндæр ранмæ. Тагъд!

Милуан *тарстæй лæгæтæй рауад.*

Цорæ. Гъе, Хъази! Уый дæ куы базыдтаин, уæд дын топп дæ тæккæ сæрыл ныццавтаин. Æз æй мæхи æфсымæры хуызæн куы хуыдтон.

Бурцъиу. Тагъд, тагъд цæугæут ацы фыдбылызы ранæй, ныхæстæ мауал кæнут. (*Тъеримæ сусæгæй ныхæстæ кæны.*) Цом, Тъер, мах рагъмæ хъарагбул. Исты хабар куы уа, уæд уæм хабар кæндзыстæм. Цæугæут тагъддæр! (*Ацыдысты.*)

Милуан *кауы.*

Цорæ. Кæугæ ма кæн, кæугæ. Ныр куы амæлæм, уæддæр ницы кæны. Мах цы фæндыдис, уый бакодтам. Ма ку, ницы нын уыдзæннис. Мах æгас куы уæм, уæд. Цом, цом тагъд ацы сау лæгæтæй...

Хадзумар. Милуан, кæугæ ма кæн, кæугæ. Цом тагъд æнæ фыдбылызæй. Марадз, дæ дзауматæ радав.

Милуан *лæгæтмæ бацыди. Цорæ амæ Хадзумар топпыты гылдзыта аварыны.*

Сценæйы галиуварсырдыгæй Хъази, Къæлæу, хъæуыхицау амæ æндæр лæгæтæ сусæгæй арбахъуызыны. Хъази сæ разæй арбахæцца амæ йæ къух фæстылдта. Пиннатæ арбазгъордтой. Хъази фæстæмæ аздахт. Адам

Цорæ *амæ Хадзумарыл сахи ныццавтой. Хадзумары сбастой.*
Цорайыл дар хаццыц.

Цорæ. Æтт, мæ хæдзар куыд фехæлдис, гъе! Ай мыл цæй æмби-сонд æрцыди!

Къæлæу. Ам-м-арут æй уыцы куыдзы. *(Лæбуры, иргæвынц ай.)*
 Ауадзут-ма мæ, æз æй амарон.

Цорæ. Гъæтт, мæ ну хатты тых! Цы фæдæ, цы? Æз ацы бирагътæн сæ сæртæ ахауын кенон! *(Гъæхи рафæдытæ амæ иуцъорды хъамайæ ныццæфтæ кодта, иннатæ йæ ацахстой амæ йæ сбастой.)*

Милуан *лагæтæй рауадис амæ доны был дурæ сæр джисхæй аздади. Лæгтæ цафтыл куы фесты, уæд Къæлæу фæуæгъд ис амæ Милуанмæ фæком-коммæ, йæ хъама сласта амæ йæм фезгъоры.*

Къæлæу. Æ, уæлæ худинагъæнæг, æз дæу куы агуырæдон, æз! Æз дæу куынаæ амарон! *(Милуанмæ нама бахаццæ, афтæ йæм лагæтæй Дзыбылайы ныв фæзынди, фат – йæ къухы. Къæлæу ниццуал базыдта амæ ахаудис.)*

Милуан *йæхи доны батпарста.*

Цорæ. Æтт, мæ хæдзар куыд фехæлдис. Амаратæ йæ чызджы! Æллæх! Ауадзут-ма мæ, æз æй дæндагæй бахæрон! *(Гъæ къухы фыдтæ дæндагæй хары.)*

Адамай иуцъорд донмæ азгъордтой амæ Милуаны хуыскъмæ мардæй раластой, заххыл æй аравæрдтой.

Цорæ. Ауадзут-ма мæ. Бахордтой йæ, бахордтой йæ бирагътæ. Ауадзут мæ, йæ мард ма йын уæддæр фонон.

Йæ хъахъхъæнæг. Æнцæд лæуу, кæннод дын топп дæ тæккæ сæрыл цæвын!

Къæлæуы *уадзыгæй арбахахсынц.*

Къæлæу. Дзыбыла, Дзыбыла, Дзыбыла, лæгæты, лæгæты, лæгæты. Ма мæ амар, ма мæ амар, Дзыбыла.

Донан йæ æхсыну.

Цорæ. Ауадзут-ма ма, йæ мард ма йын фенон. *(Гухантаганга йæхи Милуаны марды цурма ласы. Къалауырдам мастыйæ.)* Æ, уæртæ сау куыдз, йæ хъæбулты чи бахордта, уыцы куыдз! Ауадзут-ма ма, æз уыцы заронд куыдзы дæндагæй бахæрон! Æтт, ма тых, ну хатт ма дæхи равдис, ну хатт ма! *(Милуанырдам азылдис.)* Цæй, рухсаг у, нæ тæригъæдæй бæстæ нырризæд. *(Æрхаудта, амардис.)*

Йæ хъахъхъæнæг. Амардис, амардис.

Хадзумар *(тыххай ма улафы, мардты цурма бастай бабырды.)*
Цæй, рухсаг ут, рухсаг. *(Æрхаудта.)*

Къæлау *(рабадти).* Цомут ныр. Уыдон ам уадзут æнæныгæдæй æмæ сæ бирагътæ бахæрой.

Адам цафты фæхæссыну. Мардты уалхъус зæды ныв фæзынд.

Æмбарзан æруагътой.

ФÆНДЗÆМ АРХАЙД

Къæлæуы хæдзар. Стыр чырын. **Госæда** цыдæртæ æмгъузы. **Къæлæу** – тынг заронд, йæ дæндæгтæ рахаудысты. Чырын байгом кодта, æндæр чырын дзы систа æмæ йе 'хцатæ нымайы. Нымад сæ нæма фæцис, афтæ йæ къæхты бынæй хъæр ссыди. **Къæлæу** æхцатæ амбæхста. Хъæрæй фæтарсти æмæ сæрра. Ралидз-балидз кæны.

Милуаны хъæлæс. Мæ фыд, тæригъæд, тæригъæд, нæ тæригъæд.

Къæлæу *уу ранæй иннæ ранмæ алидзы, фалæ та йæ къæхты бынæй хъæр сауы. Госæда йæ фæстæ ракас-бакас кæны. Къæлæуæн йæ зардæ бахъарм, ахауди.*

Госæда. Мæ хæдзар фехæлдис, нæ лæг. (**Донæй йæ æхсы.**)

Къæлæу *рабадти, чырын та сыгом кодта æмæ æхцатæ нымайы. Йæ къæхты бынæй та хъæр ссыди.*

Цорæйы хъæлæс. Дæ фыртæн хист скæн, Къæлæу, дæ фыртæн хист скæн, Къæлæу.

Къæлæу *та æхцатæ амбæхста, куы уу къуыммæ уайы, куы иннæ къуыммæ. Хъæлæс дар йæ фæстæ цауы. Къæлæу ахаудта æмæ та йыл Госæда дон калы. Къæлæу та сыстадис, æхцатæ нымайы. Госæда æмгъузы. Дуар арбахостауыд. Хъæуыхицау дыууæ цаф лæгмæ арбацыди. Къæлæу къуымы амбæхст, æхцатæ дар амбæхста. Лæгтæй цуан йæ сар баст, иннаман та – йæ цонг.*

Хъæуыхицау. Тагъд, ацы лæгтæн цы æхца загътай, уый сын бафид. Тагъд, кæннод дæ ахæстонмæ ласын. (*Рахæцыди йыл.*)

Госæда (*йæ кæлмарзæн сæ къæхты бын араппарста*). У-у! Дæ хуыцауы хатыр бакæн. Ма йæ алас ахæстонмæ, ма йæ алас. Чи ма мæ дардзæнис, бафиддзыстæм уын уе 'хца.

Лæгтæ фæфсармы сты амæ ацудысты. Къæлæу амæ та Госæда сæ куыст каныну. Дуар та æрбахостæуыд. Къæлæу æхцата амбахста. Æрбацыд Гæппа, йæ хъама сласта.

Гæппа (*тынг мастыйæ*). Тагъд мын æри ме 'хца! Тагъд æри, кæн-нод дæ мæнæ апы хъамайæ марын!

Госæда (*йæ калмарзæн та йæ къæхты бын аппарста*). У-у! Æз дæ мæрдты уазæг, мацы йæм бавнал, мацы йын кæн, ратдыстæм дын де 'хца.

Гæппа (*фæфсармы, фæцауы*). Æз уын уæ хæдзарыл арт бандзардзынæн. (*Ацуд.*)

Госæда *амæ та Къæлæу сæ куыст каныну. Хæдзар ссыгъди.*

Госæда (*фæтæфратт ласта*). Мæ хæдзар фехæлди, нæ лæг, басыгъдыстæм, басыгъдыстæм! (*Къæлæуы къабазыл фæхæцыдис амæ йæ раласы. Къæлæу Госæдайы фæстама чырыны цурма баласта. Афта карæдзийы ралас-балас каныну. Къæлæуы фæуагъта амæ алыгъдис.*)

Къæлæу *чырын фæгом кодта, æхцата фелвæста амæ ралидзы. Æхцата йæ хъæбысай æркалдысты амæ сæм фалæбурдта, афтамай дуары онг рахацца. Дуарæй йæм Милуаны хуыз фæзынди. Къæлæу рудзынгыл агæпп канынмæ хъавыдис, фæла йæм Дзыбылайы хуыз фæзындис. Ахадта амæ басыгъдис йæ 'хцатимæ.*

НЫВ.

Арвы дуартта байгом сты амæ дзы задта зыныну, сæ 'хсæн Милуан, Дзыбыла амæ Цорæ бадыну.

Æмбæрзæн æруагътой.

СОДЕРЖАНИЕ

К читателю. Т. К. Салбиев	5
Близкое. Родное. Вечное. Эдуард Дауров	7
КОСТА ХЕТАГУРОВ	30
Дуня	34
БЛАШКА ГУРЖИБЕКОВ	94
Æдули	98
ЕЛБЫЗДЫКО БРИТАЕВ	148
Амыран	152
Дыууæ хойы	186
Хазби.	252
РОЗА КОЧИСОВА	302
Гæды лæг.	306
«Зæхх – те ’вдисæн, хур – мæ комзог»	316
Мæ уарзондзинад æви мæ фыды ныхас?	320
ДАВИД КОРОЕВ	330
Дæсны	334
Æз нæ уыдтæн – гæды уыди	430
АЛИХАН ТОКАЕВ.	452
Урс сынтытæ	456

АНТОЛОГИЯ ОСЕТИНСКОЙ ДРАМАТУРГИИ ТОМ I

Составители – И. Каргинова, Ф. Пагиева

Редактор – И. Мирикова,
завотделом оцифровки архивных
источников СОИГСИ им. А. Абасева

Корректор – Т. Саутиева,
Заслуженный журналист РСО-Алания

Художник – С. Савлаев,
член Союза художников России

**Материалы предоставлены СОИГСИ им. А. Абасева
и Национальной научной библиотекой РСО-Алания**

Подписано в печать 20.10.2022 г.
Формат 60х90/16. Бумага офсетная.
Гарнитура «Garamond».
Печать офсетная. Усл. печ. л 31,75.
Тираж 1000 экз.

~~Харизма~~